De vuuraanbidders

Roman uit de Tachtigjarige Oorlog

Simon Vestdijk

bron
Simon Vestdijk, *De vuuraanbidders. Roman uit de Tachtigjarige Oorlog*. Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam 1947

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vest002vuur01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

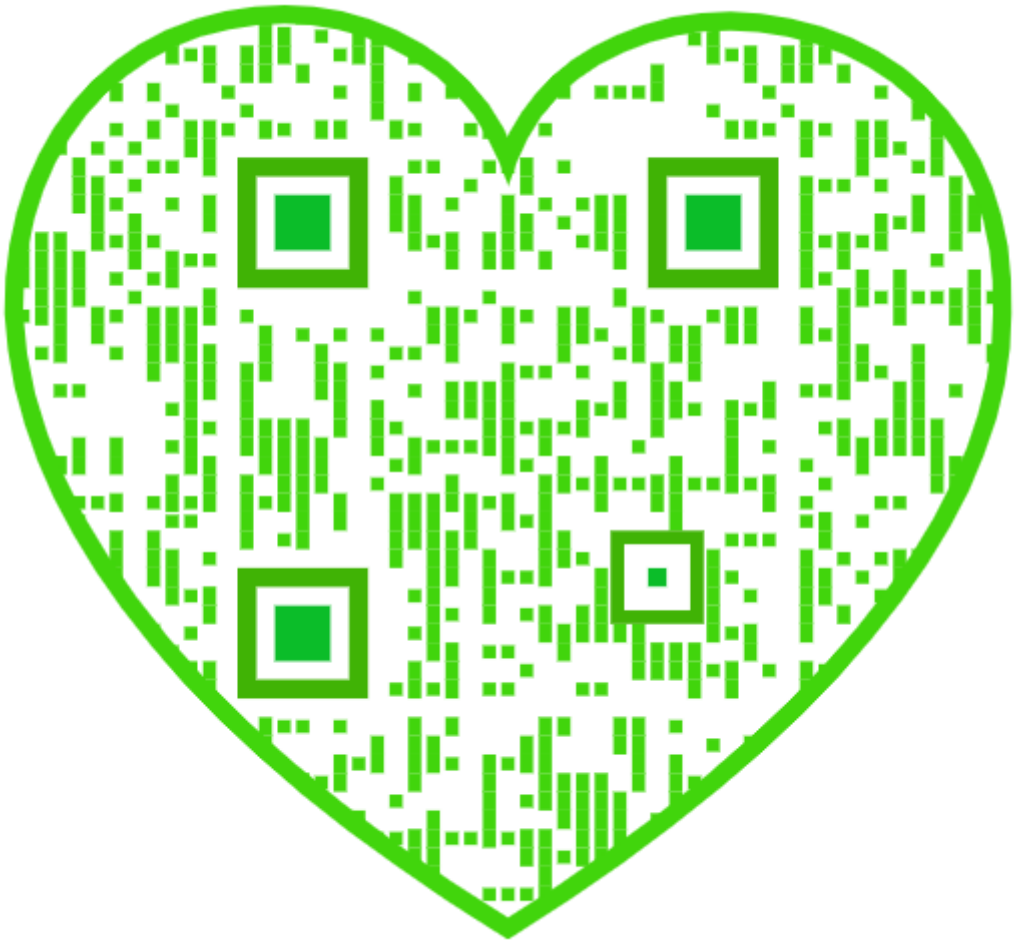

Voor Ans Koster-Zijp

Aangaande de gelijkenis der dieren, hunne gedaante was als brandende kolen des vuurs, als de gedaante der fakkelen; dat vuur ging steeds tusschen die dieren, en het vuur had eenen glans, en uit het vuur kwam een bliksem voort.
Ezechiël 1 : 13

Eerste boek

I

Over Prins Maurits sprak mijn vader zelden genoeg. Maar als hij eenmaal over hem begon, was hij niet gemakkelijk van hem af te brengen. Hiervoor was een zeer bepaalde aanleiding noodig. 's Zomersavonds, op de bank voor ons huis, sprak hij met voorliefde over theologische zaken. Onder het eten sprak hij heelemaal niet, en hield, na het gebed, streng de hand aan ons aller zwijgzaamheid, zelfs van mijn moeder, die vaak de last niet scheen te kunnen dragen van zooveel stilte om zich heen. En in die stilte hadden wij nog onze eigen bijzondere last te dragen: de last van vermoeidheid zonder afleiding. Wij kinderen aten staande. Alleen mijn zuster Lysbet, op een na de oudste van ons vieren, zat bij mijn ouders aan tafel, iets afzonderlijk, bleek en glimlachend, en soms met een verstolen blik naar ons jongens, alsof zij zich over onze aanwezigheid verbaasde. In dit ijzeren stilzwijgen, dat het leven, en zelfs de eetlust aan banden scheen te leggen, was mijn groote troost de houten wereldbol op het kabinet, die mijn vader bij een boekhandelaar in de Breestraat voor een eikenhouten kist uit onze werkplaats had geruild. Deze globe mochten wij niet beroeren; maar we deden het in het geheim, en ik trachtte hem dan altijd zoo te draaien, dat het werelddeel Afrika mij aankeek, met daarbovenop, als ruiter te paard, het ingewikkeld gebouwde werelddeel Europa, en daarin het onvindbaar kleine Holland, waar alleen avonturiers schenen te kunnen wonen, aangewezen op al die ruime gebieden om zich heen. De avonturen, die ikzelf beleefde, onder het eten, - avonturen te water of te land, als matroos of als soldaat, als Oostinjevaarder of als dolend ridder, gingen onveranderlijk uit van dat nietige plekje gronds, dat zoo moeilijk te ontdekken was op de globe.

Maar mijn vader sprak over Prins Maurits, en dan ook heel lang achtereen, wanneer hij tegenslag in zake de affuiten had gehad. Dan kon men hem, op zomeravonden, ook wel eens onder de luifel van ons huis te hooren krijgen; niet op de bank, maar op de potkast vlak ernaast, want wanneer hij over de Prins sprak, wilde hij zoo hoog mogelijk zitten, om als een veldheer op zijn heuvel alles te kunnen overzien. Voor buren en bekenden was dit een teeken om, tenzij zij er zeker van waren het in alles met hem eens te zullen zijn, na een vluchtige avondgroet door te loopen. Zijn ruwbehouwen adelaarsneus met de trillende neusvleugels tartte een ieder het met tegenspraak te probeeren: te zeggen, dat Maurits níet als eenige het land kon redden; dat het Bestand géen schande was voor God en de menschen; dat de hooge belastingen,

in een tijd dat niet eens oorlog werd gevoerd, géen bewijs ervoor waren dat de heeren hun eigen zakken spekten; dat de Statenpartij, met Oldenbarneveldt aan het hoofd, - door hem in die jaren al spoedig met het scheldwoord ‘Aminianen’ bedacht, - géen verraders waren, die Holland aan de Spanjaarden verkocht hadden. Zijn zwarte, toornig fonkelende oogen zochten de smalle straat af naar minderwaardigen, die dit durfden betwisten. Zij waren er niet.

Hierbij mag ik niet verzwijgen, dat degene die op zulke avonden gewoonlijk naast mijn vader op de potbank was te vinden, het in geen enkel opzicht met hem eens was, en zeker niet wat betreft de slotsom van zijn betoog: oorlog tot iedere prijs. Het was mijn oom Jacob Seeghers, Doopsgezind, en, anders dan mijn moeder, Doopsgezind gebleven, en derhalve het geweld verafschuwend onder iedere vorm. Mijn vader wist dit, maar liet hem praten, omdat hij tevens wist, dat zijn zwager, wanneer híj praatte, zich hoogstens tot een zacht gebrom of een nadenkend spuwen verleiden liet, of een kalmeerende hand op zijn mouw. Daarbij bleef oom Jacob, hoe zachtmoedig ook, toch een tegenstander; en deze onbeduidende, doch taaie weerstand scheen hij noodig te hebben om te weten, dat hij niet tegen lucht sprak. Zoo kon men dit ongelijke paar zij aan zij op onze potbank zien zitten: de een groot en zwart en streng, bijtend in zijn spot en koppig in zijn haat, zijn rechterhand, waaraan twee vingers ontbraken, in zijn wambuis gestoken, alsof hij daar een dolk verborgen hield; de ander klein en blond, vriendelijk en flets van oogen, en altijd met kleingeld rinkelend in zijn broekzakken, - geld zóo klein, dat er voor ons jongens bijna steeds iets afviel. De boeten op school voor de fouten in mijn Latijnsche thema's betaalde ik een tijd lang uitsluitend met het kleingeld van oom Jacob. Hij was kuiper, en woonde in Marendorp, een buurt waar mijn vader erg op neerzag, al woonde hijzelf weinig beter, daar in die zijstraat van de Kraaiersstraat, niet ver van de Hooge Woerds Poort; maar hij kon altijd zeggen, dat hij daar was gaan wonen om de Nieuwe Rijn, waarlangs het hout werd aangevoerd, niet te zeer uit het oog te verliezen: ook op dit punt sprak niemand hem tegen.

Daar ik drie maanden na de slag bij Nieuwpoort geboren ben, was ik in de jaren van de oorlog om Gulik niet op een leeftijd om van de gebeurtenissen meer te begrijpen dan dat er buiten onze grenzen gevochten werd, - en tegen de Spanjaarden, hetgeen voor mij eendeels vanzelfsprak, anderdeels nauwelijks in tegenspraak scheen met het Bestand, waarover mijn vader zich zoo opwinden kon. Wanneer ik met mijn vrienden op de wallen soldaatje speelde, met bladertakken op de hoed om de pluimen na te bootsen, wisten

wij ten minste, dat er een echte oorlog als gelijktijdig voorbeeld woedde; maar dat was dan ook alles wat wij wisten. Nu achteraf geloof ik, dat ik, zoo al niet het verloop van de strijd, dan toch de kansen op de duur en de uitbreiding ervan, vrij nauwkeurig uit de stemming van mijn vader had kunnen aflezen, indien ik steeds getuige was geweest van zijn philippica's op de potbank en daar de juiste gevolgtrekkingen uit had kunnen maken. In de dagen, of weken, gedurende welke de beteekenis van een bepaald wapenfeit zich nog niet liet overzien, kon deze stemming bijzonder zwartgallig zijn. Dat Wezel door Spinola veroverd werd, was, wat de verdere duur van dit militaire tusschenspel aanging, gemakkelijk op twee manieren uit te leggen: volgens mijn vader kon het een prikkel zijn voor Maurits om het geheele Bestand met dit soort krijgvoeren te laten heengaan; maar daarom was hij nog niet doof voor stemmen uit Den Haag of Delft, die een spoedig einde voorspelden op dezelfde gronden. Het sterke Wezel werd zoo tot een doorn in zijn vleesch: aan Maurits, de bewonderde veldheer, was het deze doorn uit te trekken of te laten zitten. Liet Maurits hem zitten, dan was de kans groot, dat binnen afzienbare tijd in het geheel geen dorens meer ingestoken of uitgetrokken zouden worden; hetgeen hij echter nimmer de Prins zelf ten laste zou hebben gelegd, doch uitsluitend Oldenbarneveldt en diens vermaledijde Statenpartij, die het hadden bestaan een voorbeschikte, door God zelf gewilde oorlog te onderbreken alsof het een kolfpartij was op een heete zomerdag. Volkomen blind voor de algemeen bekende omzichtigheid juist van deze prins op het oorlogsterrein, schoof hij iedere aarzeling, ieder wijken, ieder verlies en iedere fout Oldenbarneveldt of de Gedeputeerden te Velde in de schoenen.

Zoodoende weerspiegelde deze kleine oorlog tijdens het Bestand van een groote zich in humeurigheid, slapelooze nachten, en in de wisselende aanvoer van hout. Hadden, ten slotte, brieven van de bestuurders van de geschutgieterij in de Kloosterkerk te Den Haag of berichten uit het Provinciaal Magazijn te Delft de zekerheid gebracht, waarnaar hij hunkerde, dan toog hij 's morgens in de vroegte naar de aanlegplaats, waar ons hout gelost werd. Waren de berichten gunstig, dan reden 's middags de groote houtsleden het poortje door van de werkplaats schuin tegenover ons huis, onder toezicht van onze meesterknecht, de oude Pieter van Asperen, een woest kereltje met roodontstoken oogen, al even driftig als mijn vader, maar met minder zelfbeheersching, die er vooral op lette of de smeerlap wel telkens onder de slee gegooid werd, door een van onze jongens, en intijds weer aan het touw teruggetrokken. Dan regende het

oorvegen, en de straat daverde van zijn getier, dat nooit tot vloeken ontaardde, - daarvoor zorgde mijn vader wel, - van het zweepgeklak der voerlui, van het getrappel der paarden, en van het gebolder van het hout, dat ons een oorlog zou helpen winnen, een kleine of een groote oorlog. Eens stak Pieter van Asperen met zijn beitel acht keisteenen uit de bestrating, alsof het knollen waren; keisteenen, die hem en de sleden allang gehinderd hadden, voor welk wapenfeit mijn vader zich de volgende dag bij de raad der gebuurte had te verantwoorden, die, op zijn weigering om de schade te herstellen, de zaak voor het Gerecht dreigde te brengen. En een paar uur later was dan overal in ons huis, tot in het bovenkamertje toe, waar ik met de handen voor de ooren de catechismus zat te leeren, het gehamer en het gezaag te hooren. In mijn verbeelding versmolten deze geluiden met het kanongebulder, dat eerlang van boven die houten getimmerten, achter ons laag, verweerd poortje tot stand gekomen, in een werkelijke oorlog de zege zou brengen, of, voor mijn vader gewenschter, de zege zou uitstellen. De eerste affuit was vaak al na drie dagen gereed, en dan klommen mijn broers en ik er bovenop en betastten de voegen en riepen ‘boem boem’ en ‘de Geuzen leven nog’. Vijf of zes affuiten per keer was heel gewoon, tijdens dit oorlogsinterludium van over de grenzen, en op het erf van de werkplaats, zei mijn vader, was plaats voor twintig. En dan ging alles naar Den Haag, of een enkele keer naar Delft, met paarden ervoor, rollend als echte karren, zonder smeerlap of uitgestoken keisteenen: lage, ernstige wagens, met iets van een dreigende voorloopigheid in hun losse en simpele bouw.

Waren de berichten ongunstig, dat wil zeggen, weerspiegelde een sloome oorlogvoering zich in laakbare abstinentie op het stuk van de bestelling van affuiten, dan liep mijn vader eerst naar de Nieuwe Rijn om het hout af te bestellen, en vervolgens, langzaam en nadenkend, soms met een van ons jongens aan de hand, door Hooge Woerd, Nobelstraat en Breestraat naar de Houtmarkt bij de Bostelbrug, waar het hout inmiddels aangekomen was. Meestal wachtte hij daar tot alle balken verhandeld waren, iedere handslag begeleidend met een blik welsprekender dan de venijnigste commentaar. Voor zichzelf kocht hij nooit van dit hout, dat voor de affuiten bestemd was geweest, hoewel hij het toch heel goed had kunnen gebruiken voor meubels, of reparaties in huizen. Was het geen marktdag, dan wandelde hij nog verder, tot aan het Galgewater, en bleef daar naar de stadstimmerwerf aan de overkant staan kijken, waar het hout gewoonlijk terechtkwam en voor onmartiale doeleinden werd gebruikt. De zandsteenen leeuw bovenop de trapgevel van het pas gebouwde stadstimmerhuis,

die het Leidsche wapen tusschen de pooten hield alsof hij het wiegde, had boven het blauwe, klotsende water een qualiteit van poreusheid en onbetrouwbaarheid, die hem weinig deed gelijken op de leeuw waarvan Holland bescherming verwachtte, zooals dit op een prent te zien was, ‘De Hollandsche Tuin’ geheeten, die in die jaren veel verkocht werd. Bij ons hing deze prent onder het bordenrek: men zag een tuin, bewaakt door die leeuw, terwijl een vrouwspersoon, Spanje voorstellend, met een luipaard en soldaten de tuin trachtte binnen te dringen. Maar dat was dan ook een echte leeuw, een uit de woestijn, forsch en welgedaan, met gloeiende oogen en scherpe tanden, niet zoo'n droge en gele en vormlooze als daar aan de overkant van het Galgewater. Die leeuw dateerde trouwens van 1612; hij kan in die dagen dat wij ernaar gingen kijken, nauwelijks één of anderhalf jaar oud zijn geweest, en wat was dat voor een leeftijd voor een Hollandsche leeuw? Mijn vader scheen er ook zoo over te denken. Hij mompelde iets, spuwde in het water, en liep de Witte Singel af, naar de achterste Doelen, waar hij meestal wel medeschutters vond, om zich over de ongunst der tijden mee te onderhouden, al sprak hij ook dan niet over het hout.

Hij was de oudste zoon van een Antwerpsch drapenier, in de jaren na het beleg uitgeweken. Mijn grootvader, die spoedig daarna stierf, en zijn overige kinderen trokken naar het Rijnland, waar sommige van hen de naam Criellaert in Krillart veranderden; een van mijn ooms had zich in Heidelberg als boekdrukker gevestigd. Mijn vader daarentegen veranderde zijn voornaam Armand in Harmen, en duldde ook onder zijn nakomelingen geen Fransche voornamen: mijn broers heeten Diederik en Jasper, en ik Gerard. Deze haat tegen alles wat Fransch was, bij hem als eenige in de familie tot uiting komend, moest op persoonlijke belevenissen berusten; want de herinneringen aan de Fransche furie mochten dan bij hem nog niet zijn uitgewischt, burgemeester Marnix van Sint Aldegonde, die de stad te vroeg aan Parma had overgegeven, mocht in zijn oogen een Franschgezinde verrader zijn, dit alles had hij gemeen met de andere uitgewekenen, onder wie er niet veel zullen zijn geweest die de Franschen een onverzoenlijker haat toedroegen dan de Spanjaarden. Hier was een geheim in het leven van mijn vader, dat mij eerst later zou worden onthuld. Deze afkeer scheen soms de diepere drijfveer van al zijn handelingen te zijn, de eigenlijke grondslag van zijn wereldbeschouwing; zoo geloof ik, dat zijn partij kiezen in de godsdiensttwisten, die na de Guliksche oorlog meer en meer zijn aandacht opeischten, nooit deze vehemente vorm had aangenomen, indien niet bekend was geweest, dat de Fransche gezant Oldenbarneveldt

en de Arminianen steunde. Hiermee wil ik geen smet werpen op het karakter van mijn vader; zijn Calvinistische geloofsovertuiging was er niet minder vurig om, net zoo min als zijn vaderlandsliefde verdacht kan worden gemaakt, omdat de uitingen ervan gedurende een aantal jaren grootendeels werden bepaald door de vraag naar affuiten. Maar men moet hem zien zooals hij was, niet zooals hij gezien wilde worden, en zooals hij zich gezien wilde maken.

Op zijn praatstoel - op de bank, niet op de potkast - kreeg men hem over het beleg van Antwerpen alleen, wanneer de beide vuurschepen van Gianibelli ter sprake kwamen. Deze gruwelijke branders, die een nieuw tijdperk van vernuftige en moorddadige vuurwerken hadden ingeluid, maakten een geestdrift bij hem gaande, niet geheel verklaarbaar met de belangstelling van de oudkanonnier voor zulke zaken; een vervoering, zoo meesleepend, en onbeteugeld zelfs, - bij zijn gesloten natuur een zeldzaamheid, - dat de drijvende monsters, die toch weinig anders hadden uitgericht dan het nuttelooze opblazen van een brug, die onmiddellijk weer hersteld was, mij nachten lang tot in mijn droomen vervulden, niet met angst en ontzetting, maar met een geestdrift, die een getrouwe afschaduwing was van de zijne. Als levende wezens zag ik ze een breede stroom afdrijven, zichzelf besturend, verstandig uitwijkend voor hinderpalen. Het zwijgen, het smeeken van een geheele stad begeleidde hun vaart. Zelf waakten zij over hun springstof, er was een klok aan boord, de onverbiddelijke Tijd had de hand in hun gedragingen! Laag hing het zwerk om hun vuurgloed te weerkaatsen, de knal te vertienvoudigen, de verminkte ledematen toe te dekken. Norsch en zakelijk en onweerhoudbaar zette het schip zijn schouder onder de brug, en de knal, en het vuur, en de rook, waren al iets geworden dat na de de zorgzame voorbereidingen vanzelf sprak en waarbij open monden en ten hemel geslagen oogen misplaatst geweest zouden zijn. Wie de branders had zien varen, vóor die apotheose, wist met onomstootelijke zekerheid, dat zij op de vastgestelde tijd de brug op hun rug zouden nemen en van zich afwerpen als een steigerend paard de onervaren ruiter. Dat er twee waren in plaats van één, kwam overigens het indrukwekkende niet onverdeeld ten goede, ook al door het geheel verschillende lot dat zij hadden ondergaan. Op èen brander zou ik God zelf hebben neergezet, of een aartsengel in harnas; en nu probeerde ik dit nog wel eens met de Hoop, die althans zijn taak had volbracht, daar waar de Fortuin aan de grond geloopen en zonder veel uitwerking gesprongen was; maar geheel zonder zinnebeeldig besturende figuur mocht de Fortuin toch óok niet blijven, en daar wist ik mij nooit

uit te redden. De Duivel? Een Duivel, die aan de grond raakte, was een armzalige tegenstander. En een Duivel, die in onze gelederen streed, zou toch nooit de ware Duivel kunnen zijn. En dan verloor ook het andere schip al spoedig zijn verheven kapitein, in nevelen van onzekerheid.

Waarom mijn vader, na Nieuwpoort, toen hij voor de krijgsdienst ongeschikt geworden was, het lakenbedrijf niet opnieuw opvatte, maar zich in Leiden, waar hij het poorterrecht reeds verworven had, als timmerman vestigde, heb ik nooit goed begrepen. Voor iemand met een verminkte rechterhand was het niet het meest aangewezen beroep. Maar het waarborgde hem meer zelfstandigheid dan de lakennering; als drapenier toch was men opgenomen in een groote, bloeiende organisatie, stond men onder toezicht van keurmeesters en goeverneurs, was men afhankelijk van de luimen der rumoerige werkkrachten, van scheerders en vollersknechts, berucht om hun onbeschaamdheid; terwijl ook het groot contingent Fransch sprekende Brabanders onder bazen en arbeiders hem afstooten moest. Hij scheen het Zuiden geheel te willen vergeten, ook al liet de herovering ervan hem niet onverschillig. Daarbij kwam, dat hem als timmerman, ook al zou hij zelf niet altijd de hand aan de hamer slaan, meer gelegenheid geboden werd tot het ontplooien van zijn technisch vernuft. Misschien ook zag hij de affuiten al in de verte opdoemen: een toekomstige band met het krijgsbedrijf, die de lakennering hem zou onthouden. Mijn moeder woonde toen al in Leiden, met haar drie kinderen; mijn geboorte verraste mijn vader, toen hij van het slagveld terugkeerde, somber en ontgoocheld, en ijverig zoekend naar een schuldige, die voor het verlies van zijn twee vingers aansprakelijk kon worden gesteld. Erger nog dan dit letsel hinderde hem de reprimande, die hij ontvangen had. Dat hij de zondebok zoo hoog mogelijk zocht, was al even teekenend voor hem als dat hij, Maurits onmogelijk hard kunnende vallen, zonder aarzelen diegene de schuld gaf die toen reeds als tegenstander van de Prins te boek stond: Oldenbarneveldt, de eerste der politieke heeren, hij die de dwaze onderneming had doorgedreven, waarvan de slag bij Nieuwpoort de onverdiende en dan nog twijfelachtige bekroning vormde. Mokkend nam hij zijn ontslag, na vijftien jaar onder Maurits gestreden en nagenoeg alle veldtochten meegemaakt te hebben, als musketier, als constabel, ten slotte als kanonnier in vaste dienst, befaamd om zijn snelheid en zijn scherpe blik. Aan de verovering van Geertruidenberg en Grol had hij een werkzaam aandeel genomen; bij de aanval op Crèvecoeur was hij door Maurits persoonlijk geprezen: twaalf schoten per uur had hij gelost, zooiets was nog nooit eerder ver-

toond! Met halve kartouwen, eigenlijk te zwaar voor veldgeschut, wist hij om te gaan als waren het huisdieren. Al vroeg, vermoed ik, was hij door de beroepstrots aangestoken, die de bedienaren van het geschut maakt tot een soort legeraristocratie, een kaste die, buiten de vendelindeeling om, de bevelen regelrecht van de veldheer in ontvangst neemt. Zijn geslotenheid strookte met het geheimzinnige waas, waarmee de kanonniers hun luidruchtig beroep plegen te omringen: iets wat men in nog veel sterker mate onder de vuurwerkers aantreft, bij wie mijn vader zich stellig zou hebben aangesloten, ware hij niet te zeer door de gevechtsgeest bezield geweest, en te weinig bespiegelend aangelegd om zich weken lang aan de vervaardiging van petarden te wijden, waarvan men maar moest afwachten of zij meer nut zouden afwerpen dan de aan de grond geloopen Fortuin van Gianibelli. Ook na zijn ontslag volgde hij de ontwikkeling van het geschutwezen; op het strand bij Scheveningen, waar in mijn jeugd schietproeven genomen werden, kon men hem geregeld aantreffen; en op die wijze moet hij ook aan zijn aanstelling tot affuitmaker gekomen zijn, al hoeft men niet zoo ver te gaan van te veronderstellen, dat Maurits, zich zijn wonderkanonnier herinnerend, hier zelf de hand in had gehad, zooals hij soms scheen te gelooven. Bittere ervaringen waren ook wel eens zijn deel, daar in Scheveningen. In 1610 - ik herinner mij het jaar, en zelfs de dag, omdat ik juist naar de Latijnsche school in de Lockhorststraat was gegaan en geen kans kreeg mijn vader verslag uit te brengen, zoo slecht geluimd was hij - ontdekte men, dat de lading van een kanon niet grooter hoefde te zijn dan een zeker gewicht: het overschot werd tóch niet verbrand en was dus verspilling. Dit was de wetenschappelijke bevestiging van zijn fatale fout bij Nieuwpoort. En het allerbitterste was nog, dat hij déze genadeslag niemand aanrekenen kon: geen Oldenbarneveldt, geen Arminianen, geen Franschen en geen Spanjaarden, en zelfs de Jezuïeten niet, hoewel die naar zijn gevoelen zeer wel in staat geweest zouden zijn om kruit, waarop zij het hadden voorzien, onbrandbaar te maken. Gelukkig kwam in die tijd de Guliksche oorlog hem met affuiten troosten.

Zijn bewondering voor Maurits was onbegrensd. Vaak heb ik mij verbaasd over de gewilligheid waarmee hij, autoritair van aard en tegendraadsch in alle opzichten, zich bij een in het leger zoozeer verbreide heldenvereering aansloot. Zelfs ging hij nog een stap verder dan de gemiddelde man, en dichtte zijn afgod eigenschappen toe, - doortastendheid, roekelooze moed, - die deze niet alleen niet bezat, maar niet eens had wíllen bezitten. Niet dat ik zijn bewondering niet begrijp. Wie in Maurits enkel de

nuchtere, voorzichtige rekenaar ziet praat anderen na. Zelfs ik, de eenige maal dat ik hem van aangezicht tot aangezicht heb aanschouwd, en dan nog onder ongunstige omstandigheden: vermoeid en verouderd en in een hatelijke rol, heb iets gevoeld van het bezielende, dat, zoo al niet van zijn militair vernuft, dan toch van zijn voorkomen uitstraalde. Maurits bezielde door een grenzelooze eenvoud en zakelijkheid, die, doordat zij tot het uiterste gingen, al haast weer in avontuurlijkheid omsloegen, al had hij dan niets van het uitdagende en onstuimige van de avonturier. Zijn géest was zeker niet avontuurlijk; zelfs betwijfel ik, of hij van nature een groote persoonlijke moed bezat. In zijn eeuwigdurend ontwijken van de beslissende strijd, zijn wiskundig strenge belegeringen, zijn streven naar veiligheid en onschadelijk maken van alle tegenkansen moet íets van angst gescholen hebben, zij het ook een soeverein beheerschte angst. Maar hij vereenvoudigde alles, ook die angst; hij was practisch en kende de menschen, en deed een beroep op het simpelste in ieder van hen, - en het simpelste was hier tevens het diepste, de bodem van het karakter. Zonder zich geweld te hoeven aandoen had Maurits zich tusschen dobbelende soldaten kunnen zetten, niet bij wijze van minzaamheidsvertoon, niet omdat de verknochtheid der dobbelaars hem gelegen kwam, maar uit belangstelling voor het dobbelspel zelf. In zijn blik was iets dat, vereenvoudigend, schematiseerend zoo men wil, het geheele leven omspande, en daarom gaf men zich gewonnen, omdat men besefte daar ook zelf bij te behooren.

Neen, zonder angst kan hij niet geweest zijn, toen hij de tot oplossing gebrachte vanen cavalerie opnieuw trachtte te formeeren, terwijl de strijd op de duinen en in de door de twee kanonnen van mijn vader bestreken duinpan reeds een ongunstig verloop begon te nemen. Daarbij was hij als veldheer tegen de geheele expeditie gekant geweest, en dus niet met hart en ziel met zijn onderneming vervlochten. Hij keek tegen de duinen aan, en kon de strijd niet overzien. Hij wist, dat de Engelschen en de Friezen op het strand teruggedrongen werden door de Spaansche achterhoede. Er waren vluchtelingen; bij de schepen gilden de vrouwen en kinderen; en steeds opnieuw werd zijn veldheersbrein, dat in combinaties en wiskunde en uitstel leefde, bestormd door de naakte menschelijkheid van een gedeeltelijk reeds verslagen leger. Mijn vader heeft van dit alles niets gemerkt; die was juist half in de lucht gevlogen en lag onder een affuit, met een reep van zijn hemd om zijn bloedende hand; maar reeds als jongen heb ik mij vaak trachten in te denken hoe Maurits er toch in geslaagd mocht zijn dat uiteengeslagen paardenvolk, waarvan de meesten niet eens veldslag-ervaring hadden, opnieuw te ordenen

en het te bewegen de aanval te hervatten. Daar moeten mannen bij zijn geweest met zware verwondingen, die toch terug moesten; uitgeputte mannen; mannen, die hun bezinning hadden verloren; mannen zonder paard, die een tweede paard zochten, - er waren gewonde paarden, paarden met houwen over de kop, wild geworden paarden, - en van deze heele wirwar moest hij, ten overvloede nog aan het hoofd gezoemd door ordonnansen, de overgebleven mogelijkheden beoordeelen. Ieder naar zijn aard, en naar de aard zijner omstandigheden, moest afzonderlijk worden toegesproken. Hij kon niet snauwen tegen een zwaargewonde, tegen een lafaard niet bemoedigend glimlachen. Tegen een ritmeester kon hij niet dezelfde toon aanslaan als tegen een soldaat. Maar eigenlijk kon hij heelemaal niets, omdat hij geen tijd had. Een groot veldheer en menschenkenner - wat hij was - had, de actie sterk vertraagd gedacht, bijvoorbeeld tot het tempo van een wapenschouwing, voor ieder het juiste woord kunnen vinden, in het tijdsbestek van, zeg, een half uur, en dan nog had hij zich moeten haasten en danig uit zijn oogen kijken. Maar Maurits had misschien een paar minuten, - een paar minuten, die beslissend konden zijn, al had hij dan ook alles gezet op de drie reservevanen ruiterij, die in de achterhoede opgesteld stonden, naar het oude voorschrift, dat zonderling genoeg nog van de hertog van Alva, gevloekter nagedachtenis, afkomstig schijnt te zijn, en die ten slotte ook de overwinnig hebben gebracht. Hij wist, dat deze overwinning mogelijk was; maar dan ook alleen, indien van te voren elk ander onderdeel het zijne had gedaan om de Spanjaarden tot het uiterste te vermoeien. Graag stel ik mij voor hoe hij die twee minuten besteed heeft. Met de mannen afzonderlijk kon hij geen rekening meer houden, ook niet met groepen of kernen, want die waren er niet meer. De slagorde was reddeloos verbroken. Hij kon alleen met zichzelf rekening houden, - of met God, maar zelfs dáar was geen tijd voor. Had hij ook maar een seconde - een seconde van die twee kostbare minuten - aan God gedacht, dan had hij zich moeten afvragen of God zijn overwinning wel wilde, en dat was geen vereenvoudiging geweest van het probleem waarvoor hij stond, doch een onafzienbare complicatie. Bovendien dacht Maurits nooit aan God, daar ben ik van overtuigd; hij vóelde God misschien, maar dat is iets geheel anders. Hij had dus alleen zichzelf. Wat vond hij, wanneer hij in zichzelf schouwde? Angst, - en niets dan dat. Geen angst voor de dood, of voor letsel, of gevangenschap, maar doodsimpel: angst om de slag te verliezen. Die angst was het eenige zakelijke element, dat hem ten dienste stond bij het overhaast bepalen van zijn gedragslijn. Wat doet iemand die bang is? Die bang is, dat anderen iets zullen

doen, of nalaten, dat zijn eigen ondergang kan beteekenen? Bidden, smeeken, desnoods op de knieën vallen, de armen uitgestrekt! Dit heeft Maurits gedaan, niet uit sluwe berekening, maar omdat hij een eenvoudig man was, die zich gedroeg zooals de mensch zich behoort te gedragen volgens zijn inborst en de groote wetten der natuur. Zonder het te willen werd deze koele rekenaar plotseling tot een tooneelspeler, wie alle gebaren van de geoefende hoveling ten dienste stonden. En nooit was hij grooter en moediger, ja, ook moediger, geweest dan toen hij, misschien, - ik stel mij dat zoo voor, niemand heeft mij ooit kunnen inlichten, want het ging immers te vlug allemaal, - in tranen uitbarstend een paard bij de teugel greep en de berijder smeekte terug te gaan; en wat hij daarbij zei: dat men overwinnen moest of sterven, dat men zich niet als stom vee in het water kon laten drijven, dat men het nog éenmaal beproeven moest, deed daarbij al niet meer ter zake. De ruiterij liet zich formeeren, formeerde zichzelf, vergat haar beduchtheid en haar wonden, wierp zich opnieuw in de strijd, niet omdat zij inderdaad liever wilde overwinnen dan sterven, maar omdat de grootste veldheer van zijn tijd haar de eer had aangedaan zijn angst en bekommernis met haar te deelen. Hun ‘Victorie!’ - hun ‘Vivat Oranje!’ beteekenden, dat zij van deze Oranje de ziel hadden gezien.

Onderwijl lag mijn vader onder zijn affuit, zwart van het kruit, en met twee vingers minder, die, naar wat hij van zijn hand te zien had gekregen, er even goed drie of vier hadden kunnen zijn. Hij hield zich dood. Om hem heen woedde de slag. Toen zijn kanon door overlading gesprongen was, hadden de Spanjaarden onmiddellijk het duin beklommen en waren slaags geraakt met de twee Fransche vendels, die schuin achter hem geposteerd stonden, - om, volgens mijn vader, bij het eerste treffen onverwijld hun piek te schuren en pas weer stand te houden door de steun van de Zwitsers en Walen onder graaf van Solms, - maar ik neem aan, dat zij behoorlijk gevochten hebben; mijn vader heeft niet kunnen zien wat er gebeurde. Ik heb trouwens nooit twee menschen gesproken, die over het verloop van deze veldslag dezelfde meening hadden, net zoo min als jongens, die een heele middag in de duinen hebben gespeeld, al hun bewegingen kunnen navertellen. Ooggetuigen van de slag bij Nieuwpoort, als slag, bestaan niet. Maar goed, er waren toch enkele voorvallen die in het oog sprongen, gedenkwaardige knoopen in de mêlée, keerpunten, dramatische tusschenspelen. Het lot van mijn vaders kanon was daar één van. Oorspronkelijk waren het twee kanonen, de duinpan bestrijkend tusschen de Spaansche en Staatsche linies aan de landzijde; de rest van het geschut stond op het strand. Daar zij een sleutel-

positie innamen en het in batterij brengen ervan vrij wat moeite had gekost, wijdde men tijdens het gevecht veel aandacht eraan. Met schrootvuur en musketkogels hadden zij reeds groote gaten in de Spaansche ruiterij geslagen, toen een ervan door de aangestampte aardwal achter de houten bedding heenbrak (deze aardwal zal wel van zand zijn geweest, hetgeen de geringe soliditeit verklaart) en van het duin aftuimelde, midden in een charge van de ruiterij van Lodewijk Gunther van Nassau. Mijn vader, die het nakijken had, verdubbelde in strijdlust en snelheid. Jammer genoeg voor hem verdubbelde hij ook de kruitlading. Reeds bij het tweede schot sprong het resteerende kanon in stukken, een constabel doodend, anderen verwondend, en tevens het sein gevend voor de bestorming van dat duin. Een der gewonden viel met zijn gezicht in de brandende pekpot, waarin de ijzeren haak gloeiend werd gemaakt voor het ontsteken van het kruit in het zundgat; de anderen werden onder de voet geloopen door de bataille, waarvoor mijn vader zich nog intijds onder de affuit had weten te bergen, - een stevige affuit moet het geweest zijn om hem nog beschutting te kunnen bieden na die ontploffing!

Het is bekend hoe men na de slag bij Nieuwpoort niet alleen kwistig was met belooningen, maar ook met ongewone ijver de bestraffing van flaters ter hand nam, buiten de hooge krijgsraad om. De heele expeditie was misschien een flater geweest; en het is te begrijpen, dat de Edel Mogende Heeren, die met de alles beredderende Oldenbarneveldt aan het hoofd bijna voltallig in Oostende hadden vertoefd, gemaakte fouten aanrekenden zoo zwaar zij konden, ten einde hun eigen fout: de expeditie door te zetten tegen de zin van de Stadhouder, zooveel mogelijk aan het oog te onttrekken. Ook mijn vader ontkwam daar niet aan. Zijn haat tegen Oldenbarneveldt en diens partij had dus ongeveer dezelfde oorzaken als de latere oneenigheid van den Prins met die bewindsman. Des te ernstiger achtte men zijn vergrijp, omdat de generaal der artillerie hem reeds vaak tegen overlading van het geschut gewaarschuwd had. Natuurlijk bleef hij op zijn stuk staan; er werd veel over en weer gepraat; hij werd van eigenwijsheid beschuldigd; er werden requesten verzonden aan Staten Generaal en Raad van State; maar het einde was, dat hij, toch reeds min of meer ongeschikt door het verlies van zijn vingers, uit de krijgsdienst trad, onder dankbetuiging voor moed en trouw. Een tijdlang had men het doen voorkomen alsof het gesprongen kanon de veldslag even ongunstig beïnvloed had als twee-en-twintig jaar later de in de lucht vliegende Badensche kruitwagen de slag bij Wimpfen: voor deze zienswijze had mijn vader slechts een snijdende hoon over, weinig consequent misschien, omdat hij nooit moede

werd het eminent belang van zijn kleine batterij daar boven op de duinen in het licht te stellen.

Ik heb het hem nooit gevraagd; maar men zou willen weten of de commissie van onderzoek zich nog geïnteresseerd heeft voor mijn vaders schuilplaats onder de affuit, - deze schuilplaats, die haast een zinnebeeldige beteekenis verkreeg in zijn leven, omdat hij sindsdien in zake krijgsverrichtingen uitsluitend op affuiten aangewezen bleef. Artilleristen zijn doorgaans gewapend, zij hebben degens, messen, een roer soms; en behalve aan zijn hand had hij geen verwondingen opgeloopen, noch was hij door de schok van de ontploffing bezwijmd geraakt. Het is waar, dat de constabels, over wie hij het bevel voerde, zich evenmin hebben geweerd; maar zij waren er meerendeels erger aan toe dan hij. Om hem heen moet nog geruime tijd gevochten zijn; de troepen van Francis Vere, van de voorhoede, hadden hun standplaats ten Westen van de twee kanonnen; en aangezien de Spanjaarden hun befaamde piekeniers te lang achterafhielden en de musketiers vooruitzonden, moet het niet moeilijk zijn geweest hun infanterie weerstand te bieden. Het blijft mogelijk, dat men hem zijn wijs beleid om onder de affuit te kruipen zwaarder aangerekend heeft dan de roekeloosheid van het verdubbelen der lading; of beter: aangerekend zou hebben, indien men precies geweten had hoe alles in zijn werk was gegaan. Bij Nieuwpoort werden de stoutste stukjes en de ergste lafhartigheden nu eenmaal gelijkelijk toegedekt door de kruitwalm en het stuivende zand: het gedrag van mijn vader, dat ik, hem kennende, toch geenszins lafhartig zou willen noemen, maakte hierop geen uitzondering. Wat ik geloof is dit: hij was niet bang, hij was alleen maar boos, hij was woest verbolgen op dat stompzinnige kanon, dat alles voor hem bedorven had! Een kanon, dat dienst weigerde in zulk een veldslag, op zulk een kritiek moment, onder de oogen van Maurits van Oranje zelf, - het was erger dan het vergaan van een wereld; het was het teeken, dat God de handen van hem afgetrokken had, hem niet meer tot het kleine hoopje uitverkorenen rekende. Zijn vlucht onder de affuit - zoo mag men het toch noemen - was een daad van verbeten protest, een uiting van jammer en ontgoocheling. Voor iemand, zoo met hart en ziel kanonnier als hij, zou het met verráad gelijk hebben gestaan zich hierna nog met de blanke wapenen tegen de vijand te verdedigen, daarmee stilzwijgend toegevend, dat de kanonniers níet onder alle omstandigheden de uitgelezenen en legerpatriciërs waren, níet bij iedere wisseling van de krijgskans verre verheven boven het gemeen dat met pieken stoot, met musketten sleept, op paardebeesten jakkert.

Voor kanonnen, ik zei het reeds, zou hij een groot zwak blijven

behouden, en het was de dag van zijn leven, toen hij in Leiden tot artilleriemeester werd aangesteld, met de rang van hopman, zonder eigen schuttersvendel. Sindsdien was er niemand zoo ijverig met voorstellen tot verbetering en uitbreiding van het stedelijk arsenaal als hij; maar op dit punt luisterde men op het Stadhuis slechts uit beleefdheid naar hem, zonder ooit te vergeten, dat hij weliswaar een der helden van Nieuwpoort was, maar dan toch in de eerste plaats een held die ons bijna de nederlaag had gekost.

II

Hoewel onze werkplaats groot genoeg was, had mijn vader alleen mijn oudste broer Diederik voor het timmervak bestemd. Jasper werd schrijver op de griffie van de Staten Generaal; wij verloren hem al spoedig uit het oog, te meer omdat hij met een vrouw trouwde, wier familie niet geheel en al de rechtzinnige beginselen scheen toegedaan. Dit was voor mijn vader voldoende om met hem te breken, - geen onoverkomelijk verlies voor mij, want Jasper was een kleurlooze persoonlijkheid, in wie veel van de minder gunstige eigenschappen van zijn Doopersche voorouders samenkwamen. Mijn moeders familie is geen onbekende in de geschiedenis der Mennonieten; in 1535 was een Seeghers in Amsterdam onthoofd, en in de Martelaarsspiegel was de naam schering en inslag. Maar zooveel offervaardigheid met weerlooze zachtmoedigheid vereenigd, in een tijd die God niet beter weet te dienen dan door weerbaar te zijn, moet op den duur tot een ongewenschte karakterontwikkeling leiden; en zelfs van mijn oom Jacob, niet een der minst karaktervollen, toch, zou ik niet durven volhouden, dat hij zijn overtuiging anders verdedigde dan door geen mensch een stroobreed in de weg te leggen. Dat hij het met mijn vader oneens was, bleek eigenlijk alleen uit een sussend vermaan, waarvan moeilijk was te zeggen waarop het betrekking had: op de beginselen zelve, dan wel op de heftigheid waarmee zij werden verdedigd. Wie weerloosheid predikt, ondergraaft maar al te vaak ook zijn eigen standpunt. Tenzij hij zich voor zijn medemenschen opoffert, alles weggeeft, en ten slotte zijn lichaam voor de spijziging der armen bestemt. Maar dit deed oom Jacob allerminst; integendeel, hij was niet geheel vrij te pleiten van schraapzucht; de aalmoezen, die hij schonk, gingen het kleingeld, waarmee hij in zijn broekzakken rinkelde, zelden te boven; en toen hij stierf, bleek hij een aardige duit te hebben overgespaard. In kleine kring was hij beroemd om de sluwheid, waarmee hij de betaling van het waakgeld ontdook, waarmee Mennisten zich ontheffing van de schuttersdienst kochten. Jasper nu, streng Calvinistisch opgevoed, maar een Seeghers volgens zijn natuur, ontwikkelde zich al vroeg tot zulk een verstandige stille in den lande, dat het klerkenberoep voor hem inderdaad als aangewezen scheen. Van zijn godsdienstzin weet ik niets af; maar het zou mij niet verbazen, zoo hij tot zijn dood toe in het leerstuk der voorbeschikking was blijven gelooven, uitsluitend uit Doopersche meegaandheid. Onder de wapenen, die men niet opvatten mocht, rekende hij stellig ook de wapenen van de geest.

Als jongste van het gezin, lieveling van mijn moeder, en door mijn vader niet zonder stille verwachting gadegeslagen, scheen er van de aanvang af een iets glansrijker loopbaan voor mij open te staan. Op de Latijnsche school gingen wij alle drie, maar ik bleef er het langst, bijna tot mijn vijftiende jaar. Wat er toen met mij gebeurde had ik nooit kunnen voorzien. Uit afgeluisterde gesprekken wist ik, dat mijn vader in een zwak oogenblik aan mijn moeder beloofd had geen van ons drieën voor de krijgsdienst te laten opleiden. Voor deze stem van het Doopersche bloed had hij moeten zwichten; en misschien had het hem niet eens zooveel zelfoverwinning gekost, want doorgaans wil iemand in zijn lievelingsberoep zijn zoons liever niet groot zien worden, wanneer hijzelf eens in dat beroep gestruikeld is. Het gebarsten kanon bij Nieuwpoort scheen een waarborg, dat wij mannen des vredes zouden worden. Maar dat mijn vader zich hier geheel bij had neergelegd, was toch niet aan te nemen, voor wie hem kende. En dan: hij hoefde nog geen kanonnier van een van zijn nazaten te maken om hem op het rechte pad te weten van heldenmoed en vaderlandsliefde. Het was een moeilijke tijd voor hem, toen in 1615. De Guliksche oorlog behoorde tot het verleden, en daarmee de vlaagsgewijze aanmaak van affuiten, en de troost daaruit geput; de godsdiensttwisten bevredigden wel zijn strijdlust, maar met een nederlaag voortdurend voor oogen, in een stad waarvan de Vroedschap, die hij ontzien moest, zoo sterk op de hand van Oldenbarneveldt was; en ten slotte moest het al eigenmachtiger - en laat ik erbij zeggen: doeltreffende - optreden van Diederik in ons timmerbedrijf hem het besef bijbrengen, dat hij oud werd en niet meer de man was van voorheen. De benoeming tot artilleriemeester wenkte in het verschiet, maar juist ter wille daarvan moest hij zich inbinden, en zijn uitlatingen, op straat of op schuttersbijeenkomsten, de domper opzetten. Zooals zoo velen bij ons drukte hem het werkeloos toezien tijdens het Bestand: hij werd knorrig en zwijgzaam; hij vergrijsde; hij was zelden nog maar op de potbank te vinden, des te vaker achter de Bijbel, zuchtend over Israëls verval, dat hem uit de plaatsen, die hij met voorliefde opzocht, tegemoetgrijnsde. De dreigendste profeten waren hem niet dreigend genoeg, en de Klaagliederen van Jeremia hoorden wij een tijdlang bij ieder ontbijt. ‘Wij hebben den Egyptenaar de hand gegeven, en den Assyriër, om met brood verzadigd te worden.’ - ‘Hare tegenpartijders zijn ten hoofd geworden, hare vijanden zijn gerust....’ - ‘De tegenpartijders zien haar aan, zij spotten met hare rustdagen.’ - Dit alles gold het Bestand: dat doemwaardige tijdvak van rust en verslapping.

Het was op een zomerochtend, dat mijn moeder mij vertelde,

dat ik aan de hoogeschool voor ingenieur zou gaan studeeren. Zij omhelsde mij, en ik voelde de hardheid van de sleutels en de speldenkoker, bevestigd aan haar onderriem, en rook de frissche geur van haar linnengoed, dat mij op een of andere wijze altijd deed denken aan het takje witte winde, door haar als bruid gedragen, en dat gedroogd in de bedstee hing. Mijn zuster, toen die erbij geroepen werd, zette groote oogen op: in zulke gevallen kon zij zoo bevreemd doen als kwam zij uit een andere wereld. Na langs haar neus weg de opmerking gemaakt te hebben, dat ik nu wel spoedig pijpen zou leeren rooken, draaide zij zich op haar hakken om, nagestaaard door mijn moeder, wier bleek, spits gezicht met de teerblauwe aderen aan de slapen een zorgelijkheid uitdrukte, die ik al eerder bij haar opgemerkt meende te hebben, zoodra Lysbet de kamer binnenkwam of verliet. Zaten zij tegenover elkaar te spinnen of ondergoed te verstellen, dan ontbrak die uitdrukking veelal; het leek alsof zij mijn zuster niet graag in beweging zag.

Ik maakte dat ik het huis uitkwam, en sprak over mijn geluk met mijn vriend Jan Koerbagh, de zoon van een van de rakkers van de schout, die wel erg verbaasd deed, maar mij toch ook een voorproef gaf van een vriendelijke terughoudendheid, welke mij als student wellicht naar andere makkers zou moeten doen uitzien. Dit was het eenige dat mijn vreugde vergalde; en dan ook, dat ik niet wist wat een ingenieur was, en dat niemand mij hierover kon inlichten. Enkele andere vrienden die ik aanklampte, jongens van de Latijnsche school ook, was het beroep al evenzeer onbekend. Ten slotte vertelde Pieter van Asperen, onze meesterknecht, dat ingenieurs wel eens bij het keuren van het ijzerbeslag der affuiten betrokken waren geweest, waarop ik in stilte de beperktheid van zijn gezichtskring beklaagde. Ik begreep natuurlijk wel, dat het beroep iets met werktuigen te maken had; alleen kon ik mij geen werktuig te binnen roepen, waarvan de vervaardiging niet alreeds aan bepaalde handwerkslieden was toebedeeld: wagenmakers, kuipers, smeden, scheepsbouwers, - affuitmakers.

's Avonds werd het raadsel opgelost. In zekere zin was ik erin geloopen; of liever: mijn moeder was erin geloopen, en het duurde nog geruime tijd voordat zij de ware toedracht doorzag. Of mijn vader zich duidelijk bewust was geweest mij langs een omweg toch nog het krijgsmansberoep binnen te smokkelen, betwijfel ik; hij legde mij althans zooveel gronden voor waarop hij juist dit beroep van militair ingenieur voor mij gekozen had, dat het militaire in engere zin ook voor hem tijdelijk verdwenen moest zijn achter allerlei nuttigheidsoverwegingen. Dit nam niet weg, dat ik zeer nauwe betrekkingen tot het leger zou onderhouden. Van student

zijn, ingeschreven worden bij de pedel in het album academicum, deel hebben aan de academische privileges, een jaar groen loopen, lid worden van een natie, kolf spelen op de Maliebaan, mij in de gehoorzaal onder jonge edelen en vorstenzonen mengen, was in het geheel geen sprake: ik zou alleen maar de colleges in meeten vestingbouwkunde volgen, gegeven in de kerk van het Begijnhof aan de overkant van het Rapenburg, in een vertrek, dat ook als Engelsche kerk gebruikt werd: een uiterst bescheiden en dubbelzinnig aanhangsel van de eigenlijke templum Musarum. Mogelijkerwijs had het jaar van oprichting van deze leergelegenheid, die even oud was als ik en de slag bij Nieuwpoort, op mijn vaders verbeelding gewerkt. In dit instituut, door Prins Maurits in het leven geroepen, door Simon Stevin van instructies voorzien, werd nu en dan wel eens een arme student opgeleid, bij wijze van bijstudie, maar het hoofdcontingent der studeerenden bestond uit onontwikkelden, al heb ik er geen enkele domoor aangetroffen: schoolmeesters, steenhouwers, metselaars, en eens een enkele landmeter, die bij het leger wilde. De studenten lieten ons links liggen. 's Zomers, zoo wilde het leerplan, vergezelden de leerlingen het leger, of hielpen bij het bouwen van schansen en versterkingen in en om de frontiersteden; en ook ik heb mij drie achtereenvolgende jaren voor enkele maanden naar het Oosten of het Zuiden van het land begeven om in de heete zon te zwoegen bij het aanleggen van redoutes en sterreschansen, loopgraven en palissaden, daarbij tevergeefs pogend een zinrijk verband te leggen tusschen deze afmattende grondwerkersbezigheden en de houten of aarden modellen van vestingwerken, die men mij in de kerk van het Leidsche Begijnhof had voorgezet. Veel geleerd heb ik er niet, wiskunde, meetkunde en het hanteeren van het kwadrant daargelaten. 's Zomers bestond de leerstof voornamelijk uit een onuitputtelijke voorraad anecdoten met betrekking tot Maurits' oorlogsvoering, uit de mond van de vermoeide veteranen, die onze schreden leidden en ons soms lieten exerceeren, met superieure minachting voor de nieuwe commando's, die door de beide stadhouders waren ingevoerd. Aan de bediening van het musket kwamen wij niet eens toe; wel heb ik er leeren paardrijden en met korte roeren schieten. Ik heb altijd de indruk gehad, dat onze instelling bij het leger tegengewerkt werd, zooals zooveel vernieuwingen uit die tijd. De theoretische opleiding was bovendien te abstract, en de aansluiting met de practijk moeilijk te vinden, eensdeels omdat de practijk nauwelijks beoefend werd in die jaren van het Bestand, anderdeels omdat de mannen van de daad, de vestingbouwers en legeringenieurs, ons niet zelden met de nek aanzagen, als bleekzuchtige kamergeleerden, van wie er al veel te

veel waren. In het tweede jaar leed ook de theoretische studie, ten gevolge van het afbranden van het academiegebouw: in onze kerk werden toen de juridische colleges gegeven, en zelf verhuisden wij tijdelijk naar een zolder, waar het te donker was om de letters op het papier te kunnen onderscheiden.

De listige woordbreuk van mijn vader zou iedere andere vrouw een woedeuitbarsting of een glimlach hebben ontlokt. Mijn moeder verwerkte het in stilte. Ik was altijd vertrouwelijk met haar geweest; en toen zij het verslag van college-uren een paar maanden had aangehoord, moesten de laatste illusies haar wel ontnomen worden. Ik werd soldaat. Medemenschen dooden zou ik wel niet, naar alle waarschijnlijkheid, maar ik zou anderen in staat stellen hun medemenschen te dooden zonder zelf te worden gedood; ik zou geen moordenaar zijn, maar ik zou moordenaars in de grond of achter aarden wallen helpen verdwijnen. Daar ik nog steeds niet wist hoeveel zij er wel van begrepen had, liet ik mijn ware bestemming zooveel mogelijk in het midden, en legde de meeste nadruk op de wiskunde, waaraan ik onder alle omstandigheden veel zou kunnen hebben. Voor mijn moeder moet wiskunde overigens iets zijn geweest minstens even goddeloos en boosaardig als de kunst van het vervaardigen van affuiten, die ten minste nog op gewone wagens leken. Wanneer ik haar voorhield, dat ik toch het vaderland zou dienen, en de Prins, boog zij het hoofd. Daar kon niemand tegen op.

Er waren in die dagen nog andere beslommeringen, die haar met een stomme verbijstering sloegen. Zij dacht traag; zoo vlug als mijn vader was in het nemen van besluiten of het vellen van een oordeel, zoo lang deed zij erover. Hoeveel moeite heeft het mij, later, niet gekost haar aan het verstand te brengen, dat de haat van het volk tegen de Arminianen, of de Remonstranten, zooals zij ook werden genoemd, oorspronkelijk weliswaar betrekking had op het niet aanvaarden van een dogma; maar dat in de practijk, aangezien de meeste lieden niet eens wisten wat een dogma was, deze vijandschap alleen gericht kon zijn op personen en datgene wat men hun aanwreef, - níet op wat zij geloofden, want het geloof zag men niet, en het geweten was vrij. Vijand van de Calvinist was niet zoozeer de Arminiaan als wel ieder die buiten het Calvinisme stond: Doopsgezinden en Lutherschen zoo goed als Roomschen of Socinianen, - alle afgodendienaars. De Roomschen waren daarbij landverraders: men concludeerde dus, dat de Arminianen niet veel beter waren. Dit alles had betrekkelijk weinig met godsdienst te maken, des te meer met geld en goed, en macht, en de bereidheid om de strijd tegen Spanje voort te zetten. Hoe rijker en machtiger de Arminiaan die men haatte, hoe erger men

hem haatte, en was degene die men haatte toevallig geen Arminiaan, dan noemde men hem zoo. Tusschen mijn vader en zijn vrienden heb ik gesprekken bijgewoond, waarin Oldenbarneveldt verweten werd, dat hij met Spanje heulde en het Bestand niet durfde breken, dat hij van de heele wereld geld had aangenomen en alleen niet omkoopbaar was voor de Koning van Engeland (omdat die niets had), zonder dat men ook maar met een toespeling zijn godsdienstige gezindheid in de discussie betrok, en dat bij mannen, die van theologiseeren toch allerminst afkeerig waren. En zij hielden de Landsadvocaat wel degelijk voor een Arminiaan, al was hij dit niet, en verleende hij de Arminianen slechts steun.

Voor menschen als mijn moeder was dit alles onbegrijpelijk. Zij ging ter kerke, hoorde de Calvinistische predikant, geloofde in het leerstuk der voorbeschikking, - en was dezelfde vrouw gebleven als toen zij naar de vermaning ging en in geen enkel leerstuk geloofde, of men zou de liefde Gods en het offer Christi zoo moeten willen noemen. Dagelijks zag zij om zich heen, dat er goeden en slechten waren onder alle gezindten. En nauwelijks had zij er zich bij neergelegd, dat vijanden van dit duistere leerstuk tevens vijanden Gods waren, nauwelijks had zij er zich aan gewend instemmend te knikken, wanneer de buurvrouwen de vroedvrouw Hester du Byn, bij ons in de straat, over de hekel haalden, omdat zij zich onder het gehoor van dominee Dwinglo had vertoond, - dit was kort na de kerkeraadstwisten over de samenwerking bij de avondmaalsviering in het najaar van 1615, die met moeite door de stedelijke overheid waren bijgelegd, - nauwelijks dus had zij haar gedrag afgebakend op een gebied dat eenigermate overzichtelijk voor haar was, al had men er haar tegen haar zin heengedreven, of de strijd bleek een veel wijder strekking te hebben, bleek niet alleen tegen deze eene onjuiste meening der Arminianen te gaan, doch tegen de politiek der Arminianen, de kleeren der Arminianen, de Zondagsviering der Arminianen, de geldkist der Arminianen, de neuzen en baarden der Arminianen, en, als vanzelf, ook tegen de medestanders der Arminianen, en dat was alles wat niet op de Arminianen gebeten was.

Ofschoon ik in die jaren braaf mee haatte met de rest, en even weinig begreep wát ik haatte, gaf het mij een schok, toen bekend werd, dat een bijeenkomst van Doopsgezinden aan het Pieterskerkhof, waar zij sinds een jaar of acht hun vermaning hadden, door steenworpen verstoord was, waarbij de voorganger aan het gelaat was gewond en velen in het handgemeen kleerscheuren hadden opgeloopen. Mijn oom, die zich haastig uit de voeten had

gemaakt, kwam het ons vertellen, hevig geschrokken. Kort daarop ging hij over tot de Hervormden: een zachtmoedig en glimlachend overlooper, die geen tittel of jota van zijn geloof verloochende, maar die in het dolhuis, waarin hij gedwongen was te leven, niet in de hoek wenschte te staan waar de slagen vielen. Als jongen heb ik hem dit hoogst kwalijk genomen, want ik zag de afkeuring in de oogen van mijn moeder, de spot in die van mijn vader; sindsdien ben ik er anders over gaan denken. Nogmaals: dit alles was geen uiting van godsdienstigheid; het was een kribbigheid, een ongedurigheid, van menschen die vechten wilden en van gevechten wilden hooren en die zich in een Bestand, omringd door zulke machtige vijanden, onveilig voelden en daarom overal de spoken zagen van hun eigen angst. Kort daarop bleek, dat de overval niet van de Hervormden was uitgegaan, doch van de Vlaamsche gemeente der Doopsgezinden, de strengen, die, om de Waterlandsche gemeente een hak te zetten, enkele Contraremonstrantsche raddraaiers had opgestookt; en deze waren toen te ver gegaan, hetgeen hun niet kwalijk te nemen was, daar het beginsel der geweldloosheid nu eenmaal niet in hun vaandel geschreven stond. De Vlamingen waren minstens even ontdaan als de Waterlanders, en sloten snel vrede; maar voor mijn oom was dit geen aanleiding om op zijn besluit terug te komen, en de zachte drang, door zijn broeders op hem uitgeoefend, wees hij af met de verzekering, dat hij in een kuil met verscheurend gedierte geen andere keus had dan een leeuwenhuid aan te trekken, misschien werd hij dan nog gespaard. En als het soms toevallig een berenkuil bleek te zijn, dan moest men honigsmeren, voegde hij eraan toe.

De verpletterende indruk, die dit alles op mijn moeder maakte, kon derhalve niet verklaard worden met bezorgdheid voor haar broer, terwijl ook de andere familieleden, een oudere zuster in een hofje, een achternicht, een oudoom, die vroeger, wonderlijk genoeg, het beroep van zwaardveger had uitgeoefend - naar zijn eigen zeggen vervaardigde hij alleen pronksabels en sierdegens voor groote heeren, - ingetogen en verborgen levend allemaal, nauwelijks eenig gevaar te duchten hadden. Zijzelf werd door ieder als een oprechte Calviniste beschouwd, niemand zou haar overlast aandoen. Toch duurde het weken voor zij zich van de slag had hersteld. Misschien was hierbij dezelfde afkeer van geweld en bloedvergieten in het spel, die haar altijd onvindbaar maakte, wanneer er bij ons thuis geslacht werd, die haar deed verbleeken wanneer wij jongens een bloedneus hadden opgeloopen, - een lichamelijke huivering, onberedeneerd, en minder bepaald door de Doopersche leer dan door de Doopersche natuur,

die zichzelf gelijk bleef in iedere confessioneele vermomming. Ik moet nog heel jong geweest zijn, toen Lysbet in de keuken bij het hakken van groenten haar vinger verwondde; mijn moeder viel flauw; en toen zij bijkwam, zoo werd mij later verteld, stond Lysbet voor haar en liet haar de vinger zien, waar de top half af was, zonder dat er ook maar een druppel bloed was gevloeid, hetgeen mijn moeder op een nieuwe bezwijming kwam te staan.

Uitdrukkelijk verbood zij mij verslag uit te brengen van de ongeregeldheden, die meer en meer het beeld van het stadsleven beheerschten, en waaraan ikzelf maar al te vaak deelnam. Gevechten op de wallen, tegen jongens, die wij voor Arminianen hielden; het bijwonen van openluchtbijeenkomsten, ontaardend in scheldpartijen; het helpen verspreiden van pamfletten; het verstoren, als het kon, van een ochtendpreek: een tijdlang verving dit alles hoepelen, visschen, zeilen of kaatsen bijna volledig voor mij. Daarbij was ik mijn vroegere vrienden trouw gebleven, de omgang met de meerendeels oudere en nogal saaie aspirant-ingenieurs evenzeer versmadend als die met toegankelijke studentengroepen, die, zelf in de felste strijd gewikkeld, ons burgerjongens (en de theologanten onder hen waren grootendeels niet veel voornamer dan wij, al voelden zij zich erg) best als voorvechters hadden kunnen gebruiken. Ik was onnadenkend en ruw, - ruw van gemoed en ruw van manieren; nooit was ik zoo ver van mijn moeder afgedwaald als op mijn zestiende jaar.

Aan de straatschenderijen, waarin ik gemengd was, kwam voorloopig een einde, toen wij op een avond laat professor Dominicus Baudius hadden gemolesteerd. In het donker hielden wij hem voor een door ons opgewacht Remonstrantsch prediker van buiten de stad, die reeds eenige dagen te voren op de markt met rotte eieren en koolstronken was bekogeld. De hoogleeraar, waarschijnlijk op weg naar een bordeel, bleek dronken te zijn, hetgeen onze verontwaardiging verdubbelde. Hij protesteerde in een Latijn, dat ik niet verstond; hij gilde als een mager varken, toen het ernst begon te worden; drie stoepjes schoten toe, gevolgd door een onderwachtmeester, die, als ik goed gezien heb, uit het bordeel kwam: een huis op de Papegracht; het bordeel is verdwenen met de demping in 1633, maar in mijn jeugd was het zeer bekend. Wij ontkwamen zonder uitzondering; maar toen ik de volgende dag van de vreeselijke vergissing hoorde, nam ik mij voor na zonsondergang niet meer uit te gaan. Bij een olielampje verdiepte ik mij nu in de ‘Wisconstighe Ghedachtenissen’ van Simon Stevin, en droomde over de oorlog, waarin ik wellicht eens een rol zou mogen vervullen, vestingwallen opwerpend zooals mijn vader zijn twaalf schoten per uur had gelost: onder het oog van Prins Maurits. En

steeds dacht ik dan aan de vuurschepen van Gianibelli, die voor mij al het romantische van de krijgvoering samenvatten: de wiskundig bediende vuurschepen, dood en verderf zaaiend op bevel van een zachtjes tikkend uurwerk! Op mijn kamertje op zolder, sinds ik studeerde niet meer met Diederik gedeeld, drong flauw het getik van onze Friesche klok van beneden tot mij door; en terwijl mijn oogen op de meetkundige figuren rustten, stelde ik mij voor hoe dit getik een geweldige ontploffing inleiden ging, - 'nu.... nu,' fluisterde ik dan, 'nu,' - totdat ik niets meer hoorde dan dat eindelooze getik, waarvan de betoovering pas verbroken werd door het verre roepen van de klepperman of het bij Westenwind verneembare getoeter van de torenwachter op het Stadhuis. En dan kwam de nachtwacht nog, onder tromgeroffel, na de exercities op de groote pers van het Stadhuis: het eenige geluid, het eenige fakkellicht, dat aan werkelijke soldaten, werkelijke oorlog deden denken; maar om die tijd sliep ik gewoonlijk al.

Stellig zou ik na eenige weken inkeer en goed gedrag het oude leven hebben hervat, indien de gedragingen van mijn zuster Lysbet mij niet aan geheel andere stadswijken hadden gebonden dan waar Remonstranten hun lot tegemoetzagen. Ik merkte toen ook, dat mijn moeder zich ongerust begon te maken over Lysbet; maar mij dreef niet anders dan nieuwsgierigheid en het verlangen haar te slim af te zijn, om op deze wijze een tegenwicht te vinden tegen een al laatdunkender behandeling. Lysbet had dit achtereenvolgens met al haar broers geprobeerd. Op Diederik en Jasper mocht dit steeds zijn afgestuit, in hoofdzaak omdat zij het niet merkten, terwijl Jasper bovendien vroeg uit huis was gegaan, en spoedig trouwde, hetgeen hem in haar oogen evenveel overwicht moest verschaffen als zijn breuk met mijn vader, met mij had zij vrij spel. Daarbij werkte de tijd voor haar, want aan mijn verblijf onder het ouderlijk dak zou wel niet zoo spoedig een einde komen, zoolang mijn moeder nog iets te zeggen had en zoolang het studeeren voor een militair beroep tijdens een Bestand als het onze zulk een rekbare aangelegenheid bleef. Lysbets tactiek herinnerde in sterke mate aan die van Prins Maurits, al was deze laatste mij veel sympathieker. Zij kon wachten, haar krachten sparen, en een steek toebrengen, wanneer men er het minst op verdacht was. Mijn vaders agressiviteit en het Doopersche geduld hadden zich bij haar vereenigd tot iets waarvoor men zich te hoeden had. Zij was zoo volhardend als een egel, en even geheimzinnig; maar haar stekeligheid, die zich soms na maanden voorbereiding openbaarde, deed minder aan zulk een ondergrondsche graver denken dan aan een haastig terugwijkende krab, zooals wij wel op het strand vingen, en die wij dan een poot uittrokken

om te zien hoe het dier vergenoegd verder beende, alsof het die poot maar te leen had gehad, zonder rekenschap af te hoeven leggen aan de eigenaar. Zooiets zou ook Lysbet hebben gekund: zij kon alles opgeven wat niet meer van nut voor haar was. Denk overigens niet, dat zij leelijk was als deze dieren. Ik hield niet van haar, maar onder de bekoring van haar uiterlijk was ik altijd geweest, al kon men haar te bleek noemen, - wasbleek, tot in de lippen, - en al zou de gebogen neus, die zij van mijn vader had, over eenige jaren waarschijnlijk te groot zijn geworden voor het gezicht. Haar grijsblauwe, scheefstaande oogen hadden iets mysterieus glimlachends, en dit zouden zij nog hebben behouden, wanneer men haar geslagen had. Zij had prachtig haar, aschblond, met een zilverglans eroverheen alsof het gepoederd was, beurtelings golvend en kroezend op eigenzinnige plekken, het laatste vooral boven de kleine oorschelp. Zij was klein en tenger, maar haar borst deed aan een rondas denken, zoo rond en koen en onneembaar. Zij wiegde in de heupen, niet opzettelijk, maar zoo dat iedereen haar nakeek. Ik geloof niet, dat zij voor iets ter wereld bang was; en haar gedweeheid tegenover mijn vader, sinds het hevige pak slaag op haar veertiende jaar, was stellig alleen aan berekening toe te schrijven.

Er was toen een schilder aan onze deur komen vragen of hij haar als model hebben mocht; met andere meisjes had hij haar op straat zien spelen. Hij beloofde mijn moeder geld, en toen zij kortaf weigerde, bovendien nog een zwartkrijtteekening, van haarzelf of van Lysbet, naar keuze. Hij was geen Leidenaar, maar beweerde als student ingeschreven te zijn, - wat heel goed mogelijk scheen: veel schilders deden dit, vooral de drinkeboers onder hen, omdat zij dan geen accijns op het bier hoefden te betalen. Hiermee trachtte hij indruk op mijn moeder te maken, niet wetend, dat zij niets zoozeer wantrouwde als studenten, wier streken en uitspattingen in onze buurt, waar veel kamers verhuurd werden, zij dagelijks voor oogen had. Hij maakte natuurlijk de fout onze welstand af te meten naar de omgeving. Reeds toen hadden bij mijn vaders positie beter de Nobelstraat of de Hooigracht gepast, en later, na het uitleggen van de stad, de Oude Vest of de Oude Singel, dan die smalle straat vol lakenarbeiders en kleine neringdoenden daar bij de Hooge Woerds Poort, waar bijna iedere woning door meer dan één gezin bewoond werd, evenals in Levendaal en Marendorp. Toch stak, door zijn grootte en zijn fraaie versiering van zandsteen, ons huis voldoende bij de omgeving af om een doodgewoon schilder op het spoor te brengen met wie hij te doen had. Na mijn moeder nog te hebben voorgespiegeld, dat Lysbet bij gelegenheid van de eerstkomende

jaarmarkt op de groote zaal van het Stadhuis tentoongesteld zou worden, vertrok hij met een minachtend klapje op zijn eigen achterste, gebelgd door haar weigering. Hij moet een onwellevend schilder zijn geweest, maar mijn moeder las iets koppigs in zijn valsche oogen onder de vuile, schuinstaande baret, en lichtte mijn vader in. Twee dagen later kwamen kinderen haar vertellen, dat Lysbet uitgeschilderd werd in de herberg buiten de Witte Poort, bij de afvaart van de Haagsche trekschuit. Hoe hij haar daarheen had gelokt bleef duister: Lysbet wilde niets zeggen, en verdroeg de slagen zonder te huilen, zoodat mijn moeder de kans niet gering achtte, dat zij ondanks het dreigen met het beterhuis toch weer naar de schilder toe zou gaan. Haar dag aan dag binnen te houden was ondoenlijk; maar gelukkig verhuisde de schilder weldra van zijn herberg naar 's-Gravensteen, volgens mijn vader wegens landlooperij, maar het zou mij niet verwonderen, indien hij de lastpost aangeklaagd had wegens poging tot verkrachting van minderjarigen. Kort daarop werd hij buiten de poort gezet. Hij sprak een koeterwaalsch, dat mijn moeder niet thuis had kunnen brengen, en hij had oogen, die door en door keken, brutale, gevaarlijke oogen. Mijn vader hield hem voor een Franschman.

Na deze gebeurtenissen werd Lysbet voorzichtiger. In huis werkte zij hard. Daarbij las zij veel, ridderromans, die mijn vader verscheurde als hij ze te pakken kreeg; maar op de schranderste wijze betoomde zij haar neiging tot opschik en weelde, door bijvoorbeeld de haarspelden en armbanden, die rijke studenten haar toestopten, trouw aan mijn moeder te laten zien, die ze dan, zonder mijn vader erin te kennen, in een notenhouten kistje verstopte, waaruit ze na eenige tijd steeds verdwenen bleken te zijn. Onze werkmeid kreeg dan de schuld, maar te bewijzen was er niets. Door de wetenschap dat mijn moeder geen tweede tuchtiging zou dulden voelde Lysbet zich veilig tegenover mijn vader, zelfs wanneer zij op lichte avonden gearmd met vriendinnen in de Breestraat liep, de geheele vlottende inhoud van het kistje aan en op zich. Zoo noodig kon zij de armbanden met éen beweging onder haar pofmouwen laten schieten, en de haarspelden zag niemand op een afstand. Er moet in die jaren genoeg aan mijn moeder overgebriefd zijn; maar over het kistje werd nooit meer gesproken: mijn moeder, machteloos tegenover haar sterke wil, wist, dat Lysbet het desnoods op een hernieuwd ingrijpen van mijn vader zou laten aankomen, en dit wilde zij ten koste van alles vermijden.

Daar ik van het intrigante spel met de sieradiën zoo goed op de hoogte was als mijn moeder, had ik toen, welbeschouwd, reeds een wapen tegen Lysbet in handen; maar daar zij mij nog niet tot doelwit van haar spotternijen had gemaakt, benutte ik het niet;

en toen ik, een jaar of vijf later, na Diederik en Jasper aan de beurt kwam, had zij het terrein der kleine overtredingen reeds vaarwel gezegd en zich achter een ondoordringbaar pantser van ongereptheid en strenge zeden teruggetrokken. Zij leek een voorbeeld voor alle meisjes van haar leeftijd; zij las in de Bijbel, hielp de vrouw van onze dominee met ziekenbezoek, de diaconie en de huiszittenmeesters met het verzorgen van fatsoenlijke armen, werkte als een paard, en ging zoo stemmig gekleed, dat mijn moeder haar op feestdagen vaak tot het dragen van meer opschik moest aanmanen. Volgens de nieuwe mode zonder muts te verschijnen leek haar een geweldige zelfoverwinning te kosten, haar mooie haar ten spijt. Wat er in haar omging weet ik niet. Zij kon zwijgen, en wachten, maar waarop wachtte zij? Met niemand was zij vertrouwelijk; en mijn vader kreeg soms dagen lang geen woord van haar, zonder dat hij haar op opzettelijke stuurschheid had kunnen betrappen. Zelf op de leeftijd der snel wisselende verliefdheden, trachtte ik haar gangen na te gaan met betrekking tot hartsgeheimen; mijn goedgeloovigheid was niet groot genoeg om voor goede munt op te nemen, dat zij nooit trouwen zou, zooals zij beweerde, en een hekel had aan de mannen. Maar ik slaagde er niet in iets te ontdekken. Van haar vriendinnen was de helft verloofd, één getrouwd zelfs; maar zij ging heupwiegend op kraambezoek, en glimlachte tegen iedereen, en liet zich een enkele keer zoenen waar iedereen bij was, op een tochtje in de speelwagen naar Warmond of Wassenaar; maar zelfs dit laatste verschafte mij geen verweermiddel tegen haar al hinderlijker aanvalstactiek; en dat zij enkele harten brak, van minder gegoede jongelieden overigens, die redelijkerwijs tóch geen kans bij haar hadden, kon ik al evenmin tegen haar uitspelen. Het verwijt, dat zij op negentienjarige leeftijd hard op weg was een oude vrijster te worden, zou zij glimlachend hebben aangehoord. Bovendien had ik de overtuiging, dat het niet waar was: dat zij misschien ongetrouwd zou blijven, maar dat het oudevrijstersbestaan haar toch geenszins bedreigde. Hoe ik dit zoo wist zou ik niet kunnen zeggen; het was een jongensgevoel, berustend op de naïeve kennis omtrent een wezen waarmee men dagelijks verkeert. Misschien was het alleen maar de uiterlijke schijn die mij deze zekerheid verschafte: het wasbleeke voorkomen van mijn zuster, waarvan een duister zinnelijke bekoring uitging als van een prachtige zieke, die zich onverhoeds in de meest glorieuze genietingen zal gaan storten, - de vage, doch onmiskenbare sporen van een tot het uiterste betoomde hartstocht, zóo zeker van zijn eigen toekomstige bevrediging, dat een jaar meer of minder er evenmin op aankomt als een man meer of minder

Voorloopig noopte deze zekerheid mij tot naarstig verderspeuren; haar vriendinnen uithooren als het kon; haar af en toe eens terugplagen, in de hoop dat het lang verbeide kleurverschieten mij beloonen zou.

Het had er alle schijn van, dat zij deze stille strijd glansrijk zou winnen. Ik werd geplaagd, niet zooals jongens van zestien jaar gewoonlijk door hun zusters geplaagd worden, maar zooals men door een doodsvijandin wordt vervolgd, die eens in de drie weken laat merken, dat zij alle troeven in handen heeft. Hoewel een buitenstaander mij van overdrijving zou hebben beschuldigd, kan ik het, ook nu nog, niet anders zien dan dat zij er zich stelselmatig op toelegde mij mijn minderheid te doen gevoelen. Stekelige opmerkingen over mijn onzekere relaties tot de hoogeschool; spot om mijn nieuwe zwartlakensche pak met breede manchetten, die volgens haar niet geel, maar blauwwit gesteven hadden moeten zijn om mij ook maar bij benadering het uiterlijk te geven van een toekomstig geleerde (wat onzinnig was, want blauwe manchetten zag men in die dagen alleen bij de ergste pronkers); de vieze pruillip, die zij trok, toen zij mij met mijn eerste pijp in de hand, groen in het gezicht en met haren klam van zweet, op ons binnenplaatsje aantrof, gevolgd door toespelingen op deze nederlaag waar mijn ouders bij waren, - dit alles zou nog te dragen zijn geweest, want het onaangename lag hier enkel in de minachtende toon, niet zoozeer in de kans op reëele benadeeling, al ontliep ik in het laatstgenoemde geval mijn straf niet, zoodat ik voortaan genoodzaakt was buitenshuis te rooken, met een al minder groenachtige gelaatstint en een klimmend genoegen in iets, dat als voorbehoedmiddel tegen pestilentie toch ook allerminst te versmaden is. Mijn vader stelde rooken (dat door Prins Maurits aan zijn soldaten verboden werd: zwaarwegend argument!) op één lijn met kaarten, dobbelen en dansen en andere vermaken; alleen over het drinken liet hij zich nooit uit, en in De drie dorstige Herten, een herberg in de Nobelstraat, kon men hem op gezette tijden achter het bier zien zitten, al dronk hij zelden meer dan één kroes.

Erger was de aandacht, die zij aan mijn vrijages schonk. Leiden, met zijn vele, ook buitenlandsche studenten, doorreizend krijgsvolk en allerlei licht gespuis, benevens een onafzienbare schare van meerendeels Brabantsche arbeidersdochters, was indertijd een ware tempel van de Venus Pandemia, waaraan het Calvinistische geloof in zooverre een onheidensch karakter verleende, dat alles zooveel mogelijk in het geniep geschiedde, en dat men liever elkaar beschuldigde dan de hand in eigen boezem te steken. De zwervers, en de Fransche huurtroepen, die een tijdlang in de

stad gelegerd waren, daargelaten, waren het vrijmoedigst de studenten, die beweerden, dat onder hun talrijke privileges ook het verbod moest worden gerekend om bij het onderzoek naar het vaderschap een academicus aan te wijzen. Uit het vervolg van mijn verhaal zal blijken, dat dit niet juist was; maar aangezien er maar weinig deze paden bewandelende volksmeisjes waren, die het niet met meer dan éen student tegelijk hadden aangelegd, kwam het er practisch op neer, dat de Muzenzonen zich op dit voorrecht inderdaad konden beroemen. Er waren studenten, die in huizen van ontucht woonden; en van sommige hoogleeraren, notoire drinkebroers en vechtersbazen, wist men, dat zij er geregeld kwamen. Uitstapjes, per wagen of per boot, naar het strand of naar de plassen, eindigden soms met onbeschrijfelijke tooneelen. Dit alles behoeft geen verwondering te wekken: het waren de oorlogszeden, voortgezet in een tijd, waarin plotseling geen oorlog meer werd gevoerd, waarin de jeugd ontheven was van de nimmer aflatende, karakterstalende spanning van leven en dood, en waarin de burger vrucht wilde plukken, niet alleen van zijn werk, maar ook van een voorafgaande periode van ingetogenheid. Zonder te willen beweren, dat Leiden een stad van hoerenloopers was, dien ik toch vast te stellen, dat het er bont genoeg toeging, 's avonds in de straten, op feesten en op kermissen, vooral de uitgelaten Octoberkermis, - en alleen níet op Zondag. Waar een vreemdeling niet anders zou hebben opgemerkt dan argelooze jolijt, waarbij het vrouwelijke element enkel vertegenwoordigd was omdat God de mensch toevallig in twee geslachten had gesplitst, daar zagen de ingewijden, dat dit jolige en hupsche volksgewoel in hoofdzaak de strekking verborg om de bedoelde splitsing met de natuurlijkste middelen, zij het ook voor korte duur, weer op te heffen.

Onder die ingewijden was ik er een, reeds op een verwonderlijk jeugdige leeftijd. Knap, donker en rijzig, met de oogen en de neus van mijn vader, maar zonder diens hooge, smalle, ascetische schedelvorm, werd ik op mijn veertiende jaar reeds door oudere buurmeisjes naar de wallen meegetroond, waar op de molenwerven of op de verlaten bleekvelden in de Zaterdagsche duisternis gemeenschappelijke feestjes werden gevierd, vaak onder aanvoering van boeven of kermisklanten, waarbij men zoo haastig van zijn laatste schaamtegevoel werd beroofd, dat men zich de volgende ochtend in de kerk nauwelijks nog herkende als Christenmensch in de dop, waardig tot Sabbathviering. Door mijn ouders slecht ingelicht, met broers wier belangstelling voor deze zaken vrij gering scheen, kwam het geen oogenblik bij mij op mijn uitspattingen met de hoererij uit de Bijbel in verband

te brengen: het waren kwajongensstreken, zooals ruiten ingooien, stoepjes treiteren, of in de Saaihal wol stelen voor het vervaardigen van proppen voor proppenschieters. Ongetwijfeld zou ik, onbevredigd door de ruwe Brabantsche meisjes van de straat, mijn weg op den duur naar een der vele bordeelen gevonden hebben, zeker van een kostelooze gastvrijheid op ieder uur van de dag, had een chirurgijnsleerling mij niet intijds voor de gevaren der Fransche ziekte gewaarschuwd, die hij voldoende overdreef om mij in een gewetenscrisis te storten. De Fransche ziekte, waarvan reeds de naam mij, als zoon van mijn vader, vaag afschuwwekkend voorkwam, was althans een tastbare straf, en wellicht een goddelijke straf, gezonden om een overspelig geslacht te tuchtigen. Volgens de chirurgijnsleerling, een puisterige jongen met klamme handen en wallen onder de oogen, bestond er geen geneesmiddel tegen, behalve misschien guajac-hout, waar hij echter zelf om lachte. Het woeden van het vurige element, waar de ziekte aan was te wijten, was alleen te bestrijden met zulk een koude, dat men de heele patiënt zou moeten bevriezen; en voor het overige: de Fransche ziekte was pas opgetreden lang na Galenus; hoe wilde men zoo iets bestrijden, redelijkerwijs? Er bestond geen autoriteit op dit gebied, de Ouden wisten niets van de Fransche ziekte af; daarom was het menschdom er nu weerloos aan uitgeleverd. Iedere legerhoer was erdoor aangetast, beweerde hij, en de soldaten brachten het weer over in de bordeelen, waar de burgers het opdeden, die er hun vrouwen mee besmetten, - een gruwelijke keten, die meer tot mijn verbeelding sprak dan de door hem toch met onbarmhartige uitvoerigheid geschilderde verschijnselen. Later sprak ik een medisch student, die zei, dat de Fransche ziekte niet bestond en een vorm was van naar binnen geslagen jicht; maar toen had de afschuw van veile liefde zich reeds te zeer bij mij vastgezet om nog een terugkeer tot de vroegere bandeloosheid te gedoogen. Ik werd kieskeurig, en zorgde ervoor steeds de eerste te zijn bij mijn vrijsters. Geluk bracht het mij weinig. Avond aan avond niet al te schrandere meisjes hel en verdoemenis uit het hoofd praten ter wille van enkele minuten genot, wat is het waard? Met werkelijke jolijt kon het nooit gepaard gaan, want in de herbergen, waar gedanst werd, zou ik mij aan ontdekking hebben blootgesteld. Een tijdlang zorgde ik ervoor mijn moeder in vertrouwen te nemen, bij wijze van ruggesteun tegenover mijn vader, min of meer in navolging van Lysbets gegoochel met het notenhouten kistje. Ik moest haar dan wijsmaken, dat de meisjes, met wie ik mij afgaf, aanstaande verloofden waren, hetgeen op den duur moeilijkheden opleverde, in verband met de snelle wisseling

dezer aanstaanden. Ten slotte begreep mijn moeder het dan wel, maar zij bepaalde zich tot een bedroefd hoofdschudden. Ik voelde mij te zeer met mijn vader verwant om echt bang voor hem te kunnen zijn; maar ik wist, dat ontdekking zijnerzijds in elk geval het einde van mijn straat- en veldavonturen zou beteekenen, en daarom verdubbelde ik in omzichtigheid.

Avondlessen en godsdienstonderwijs verschaften mij steeds het voorwendsel in de schemering weg te kunnen blijven. 's Zomers was mijn geliefkoosd oord de omgeving van de Neksluis, bij de Koepoort, waar men zich in een grazige eenzaamheid kon neerlaten, geen kwartier van mijn huis verwijderd. Onder droomerige blikken op de stadssilhouet met haar bolwerken, torens en molens genoot ik de liefde; wanneer de Groote Beer schuin boven de poort hing, waarop de houten koe tusschen de linden op de Singel door nog net zichtbaar was, stootte ik het meisje aan, - er is een tijd om te omhelzen en een tijd om verre te zijn van omhelzen, zegt de Prediker, - en wij slenterden terug. Dat was in Juni. Ik herinner mij het meisje nog, een spinstertje uit Marendorp; zij was dik en donker en Katholiek, en sprak moeilijk Hollandsch; ik had haar wijsgemaakt, dat ik een echte student was en later hooge ambten zou bekleeden. Op een avond liepen wij over de Koebrug, toen ik, omkijkend, achter een troepje werklui, die van de lijnbaan terugkwamen, mijn zuster ontdekte, klein en slank, de zwarte vlieger achter zich aanwapperend. Zij hield het hoofd in de nek, en keek in onze richting; toen wij in het duister van de poort verdwenen, wist ik nog niet of zij mij herkend had. Die avond liet zij niets merken. Maar de volgende avond liep zij ons tegemoet op een der grachten, juist toen wij afscheid zouden nemen. Ik liet het meisje gaan en vroeg haar of zij mij verraden zou, waarop zij zooiets antwoordde als: ‘Ik beloof niets, maar je moest je schamen.’ Ik werd boos, en dacht aan het notenhouten kistje, en de schilder in de herberg; maar hoewel het mij op de lippen zweefde, dat wat zíj buiten de Witte Poort deed míj toch zeker een vrijbrief verschafte om mijn gang te gaan buiten de Koepoort, leek mij dit alles te beuzelachtig en te lang geleden om indruk op haar te kunnen maken. Bovendien had zij haar leven immers gebeterd, en was zoo streng geworden als een domineesdochter; ik hoefde maar een blik op haar te werpen, zooals zij daar naast mij liep, om te weten, dat ik haar nooit betrappen zou, nooit, buiten geen enkele poort, in geen weiland, en zelfs niet binnen de poorten. Zij zei niets meer, maar van die dag dateerde haar ondraaglijke spionnage.

Zij scheen er niet eens moeite voor te hoeven doen. Zij wist alles van mij. Op de onmogelijkste plaatsen kwam ik haar tegen,

zonder dat zij op mij scheen te letten; maar dan was mijn plezier toch voldoende vergald om het meisje aan mijn zij te laten staan, en dat was dan vaak tevens het einde van de omgang. Een opvolgster was snel gevonden, en ik nam nieuwe voorzorgsmaatregelen, waarbij ik mijn gezellin trachtte te doen gelooven, dat het om mijn vader was, dat wij langs gescheiden wegen naar de plaats van samenkomst togen, of elkaar op een hooizolder moesten ontmoeten van een boerderij aan de Nieuwe Rijn. De boer, wiens voorhuis door Diederik vertimmerd was, kende ik goed; hij heeft mij zeker niet verraden; de schuilplaats was volkomen veilig; en toch stond mijn zuster mij de tweede maal al aan de Hooge Woerds Poort op te wachten, zwijgend, wasbleek, glimlachend. Ik was alleen, het meisje zou pas tien minuten later komen; ik ging op haar af, en schold haar uit: zij moest alles maar verraden, schreeuwde ik, maar wraak nemen zou ik, er moest een eind komen aan haar ergerlijke bemoeizucht! Weer liepen wij naast elkaar naar huis, en zij liet mijn verwijten onbeantwoord.

Toen ik begreep ondanks alles toch weinig van haar te vreezen te hebben, verwaarloosde ik mijn voorzorgsmaatregelen weer. Het was nu alleen maar wat hinderlijk Lysbet als stille getuige van al mijn handelingen te weten, haar blik op mij te voelen rusten bij iedere maaltijd. Nadenkender geworden, trachtte ik na te gaan op welke wijze zij zich op de hoogte stelde; het was moeilijk aan te nemen, dat zij geen handlangsters had: vriendinnen, of de vrouwen bij wie zij op huisbezoek ging. Zeer wijd vertakt zou haar net dan moeten zijn, want ik zocht mijn veroveringen alle buurten, tot in de nieuwe wijken benoorden de Oude Vest toe. En toen, in het voorjaar van 1617, ontdekte mijn vader alles, riep mij bij zich, en verwachtte een volledige bekentenis. Het meisje, toen juist aan de beurt gekomen, was een groezelig Limburgsch kind, wild als een kat en dom als een konijn; en toevallig kende hij haar familie, - de vader van het meisje, een lakenverver, was schutter in het vendel van mijn vader, berucht om zijn verzuimen van de wacht wegens dronkenschap. In dronkenschap ook moet hij iets losgelaten hebben wat mijn vader ter oore kwam. Hij begon met mij te hoonen, zei, dat hij mij geen geluk kon wenschen met mijn keuze, en vroeg of ik wel eens over de mogelijke gevolgen van zulke minnarijen had nagedacht. Hoewel ik hem had kunnen zeggen, dat ik wat dat betrof al evenzeer door de wol geverfd was als de meisjes die mij haar gunsten schonken, leek het mij verstandiger mij zoo onschuldig mogelijk voor te doen, en vooral niet te laten merken van welke onafzienbare reeks de ververstelg een voorloopige bekroning vormde. Een oogenblik dacht ik, dat hij driftig zou worden, maar hij bond al spoedig in, sprak niet van

hoererij, doch alleen van het natuurlijke leven, dat uit den booze was, zooals de Heidelberger catechismus mij had kunnen leeren, liet mij beterschap beloven, en strafte mij met een Zaterdagsch huisarrest en het overschrijven van een der brieven van Paulus. De roede ontliep ik. Ten slotte trachtte ik zijn hart te stelen door hem voor te houden, dat hij bij mij, als aanstaand soldaat en, naar ik mocht hopen, waardig opvolger van mijn vader, wat meer door de vingers moest zien dan bij jongens die eerzame burgers zouden worden, of dat als jongen al waren, zooals Diederik en Jasper. Ik zei dit met mijn eigen woorden, onhandig genoeg; maar hij draaide zijn snor op, kennelijk om met zijn hand zijn glimlach te verbergen, en ik begreep het pleit gewonnen te hebben.

Maar van zijn hoon was ik nog niet af. 's Avonds, onder een spelletje triktrak, hing hij alles aan de groote klok, en Diederik, mijn moeder, en zelfs Lysbet, moesten zeggen of zij ooit wel zooiets hadden gedacht van zulk een aanstaande ingenieur, in zijn zwartlakensche pak de degelijkheid zelve. Daar het bij toespelingen bleef, probeerde men eroverheen te praten. Ik lette vooral op Lysbet. Maar hoe verbaasd was ik haar luidop te hooren zeggen: ‘Gerard is niet mans genoeg om een meisje het hart te breken,’ - op een toon nog veel kwetsender dan alle hoon van mijn vader. Deze keek verbaasd op, en vroeg of zij soms dacht, dat de beschuldiging valsch was, waarop zij de schouders ophaalde:

‘Laat die jongen eerst een jaar groen loopen.’

‘Geloof je het soms niet?’ herhaalde mijn vader geprikkeld.

‘Ik geloof alleen wat ik zie,’ zei Lysbet.

Mijn vader stond op en verliet brommend de kamer, blijkbaar niet wetend hoe hij deze hulp van zoo onverwachte zijde beoordeelen moest. Mijn eerste opwelling was mijn zuster te bedanken, zoodra wij alleen zouden zijn; haar laatdunkende toon hield mij ervan terug. Ik had geen lust haar het overwicht toe te kennen van een weldoenster.

III

De gematigdheid van de mij opgelegde straf kon erop wijzen, dat mijn vader van andere dingen vervuld was dan de op handen zijnde verleiding van een aantal Leidsche volksmeisjes. De strijd tusschen Remonstranten en Contraremonstranten nam hem geheel in beslag; en toen hij, militant ouderling en bekend ijveraar voor de Prins, door een zoo andersgezinde Vroedschap met Nieuwjaar tot artilleriemeester werd aangesteld, beschouwde hij dit minder als een eer dan als een overwinning. In buurtsamenkomsten der 'oudgereformeerden', zooals zij zich een tijdlang bij voorkeur noemden, voerde hij het hoogste woord; en vaak, zoo heette het, - zelf bleef hij zeer gesloten over zijn publiek optreden, - zocht hij de uiterst strijdvaardige dominee Festus Hommius op, allerminst om te theologiseeren, doch om politieke aanwijzingen in ontvangst te nemen. Hommius, de stijfhoofdigste Fries die ooit geleefd heeft, maar onder de zijnen vol gemoedelijkheid, noemde hem soms zijn Gideon, - een naam die eigenlijk Prins Maurits toekwam en juist om die reden mijn vaders trots en gevleidheid ten zeerste deed stijgen. Het geheele voorjaar en de halve zomer van dat jaar gingen heen met opwindende geruchten over de troebelen in Den Haag; bewonderend en niet zonder ijverzucht zagen wij op tot de Haagsche Contraremonstranten, die erin geslaagd waren van een geschutgieterij weer een kerk te maken voor hen alleen. Mijn vader, zijn opgetogenheid verbergend achter sarcasme, deed alsof hij nooit van zijn leven affuiten had laten rijden naar deze geschutgieterij, die, naar zijn zeggen, onder aanvoering van dominee Bogermannus voortaan ander geschut zou laten spelen op de slecht verdedigde schansen van ongodisten. En zij hadden goede trefkansen, want vlak naast de Kloosterkerk stond het huis van Oldenbarneveldt! Toen bekend werd, dat Maurits de eerste dienst in de heroverde kerk met zijn gevolg had bijgewoond, vierden wij feest, met oranje vlaggen, knalpotten en eenige ingeworpen ruiten. De Arminianen waren gegeven in de hand hunner vijanden, het nieuwe Israël had zijn voorvechter gevonden, de Kerke Gods zou verdedigd worden met het zwaard! Mijn vriend Jan Koerbagh liep in een schermutseling met aarzelende stoepjes een snee aan zijn kin op; zelf had ik mij die avond na tienen in de weilanden bij de Neksluis teruggetrokken, vrij als een vogel bij al deze feestvreugde. Twee maanden later werden op grond van de Scherpe Resolutie onze burgemeesters door de Vroedschap gemachtigd twee vendels waardgelders in

dienst te nemen, daar de schutters en de stoepjes niet meer betrouwbaar werden geacht.

Voordat wij ze gezien hadden, spuwden wij al op deze landverraders of, erger haast, vreemdelingen, die voor halve soldij dienst deden tot de dag dat zij van leer konden trekken en die er dus alle belang bij hadden de komst van die dag te verhaasten. Het dient gezegd te worden, dat de persoonlijkheid van de waardgelders geheel in overeenstemming was met hun weerzinwekkende rol. Ik mag in die dagen bevooroordeeld zijn geweest, zooveel afstootende tronies in een groep van driehonderd man vereenigd heb ik zelfs niet onder de huurbenden van Mansfelt of Christiaan van Brunswijk aangetroffen. Zelfs bij de Arminianen maakten zij zich gehaat wegens hun brooddronkenheid en het noodeloos molesteeren van voorbijgangers. Allerlei gespuis, huursoldaten, deserteurs, ja, enkele gebrandmerkten en die onder beulshanden waren geweest en die om die reden ook door hun eigen makkers werden veracht, vereenigden zich onder vaandels, waarop de oude stadskleuren, rood en wit, voorkwamen; zonder verwijl werden deze onoordeelkundig uit het verleden opgehaalde tinten door het volk ‘Spaansche livrei’ gescholden. Kenmerkend was, dat van de beide hoplieden alleen Dammes van der Codde een Leidenaar was; hij was hopman van de stoepjes geweest, en berucht om het zwierig afnemen, in of voor het Stadhuis, van een hoed met weelderige pluimen, die een aanfluiting was voor de bevelhebber van alleen maar stadssoldaten, daar waar de hoplieden van de schutterij altijd zeer eenvoudig gekleed gingen. Voorzoover ik weet was hij geen Arminiaan of Barneveldist: men moet op zijn ijdelheid gerekend hebben, toen men hem belastte met het werven van een vendel waardgelders, die onder bepaalde omstandigheden tegen de Prins gebruikt zouden kunnen worden. Het andere vendel stond onder bevel van een Keulenaar, Hans Hensbeeck, een goed soldaat, en onpartijdig, maar uiteraard zonder belangstelling voor de twisten waarin hij gemengd werd. Echte Hollanders-lieden derhalve die verondersteld werden hun gedachten te hebben laten gaan over het leerstuk der predestinatie, of, zoo niet, dan toch te weten, dat het doemwaardig was de bedienaren van Gods Woord te verbieden de predestinatie in preek of geschrift aan te roeren - had men voor deze posten niet kunnen vinden. Dammes van der Codde, die zot, beschouwden wij niet als een Hollander, maar als een over het paard getilde knecht van Leidenaars. Ook onder de luitenants was geen landgenoot. De soldaten, voorzoover men ze zoo noemen wilde, bestonden uit piekeniers, arkebussiers en enkele hellebaardiers als lijfwacht voor de heeren van het Gerecht; er werd verteld, dat zij zoo onwennig stonden tegenover het

musket, dat zij het, de eerste keer dat men het hun in handen gaf, volschudden met kruit, of er water doorheen lieten loopen. Half September werd de heele troep in de Doelen gemonsterd, bewapend en ingekwartierd; kort daarop kregen wij ze te zien, en hielden ons de buik vast, of scholden, al naar luim en geaardheid.

De middag van mijn eerste kennismaking met een waardgelder, vijf dagen na de monstering, herinner ik mij als zoo warm en zonnig, dat ik moeite had mijn boeken niet in een hoek te gooien. Mijn zolderkamertje, voor aan de straat, geurde van het verhitte hout, haast even sterk als in onze werkplaats, waarvan ik, door mijn hoofd uit het raampje te steken, een afdak kon onderscheiden, waaronder stapels planken. Op de glasscherven bovenop de muur, die de werkplaats van de straat afsloot, schitterde het zonlicht. Het poortje stond open; een tijdlang had er een houtslee staan wachten, maar die was nu weer weg, vol ruw getimmerde britsen. Deze britsen waren voor de Doelen bestemd: een vernederende bestelling, die men op de stadstimmerwerf had afgeschoven, maar die Diederik aanvaard had, buiten medeweten van mijn vader. Het gehamer uit de werkplaats was het eenige geluid, dat de zomerrust verstoorde; en dan het gezoem van groote, groen glinsterende vliegen, dat mij beurtelings prikkelde en in slaap wiegde. Drie huizen van ons vandaan was een stal, waar de laatste jaren ook een karos verhuurd werd; bij oostenwind was de stallucht op mijn kamertje te ruiken, zooals bij noordwestenwind de stank van de vuile neringen aan de Nieuwe Vest en de andere grachten; maar de vliegen waren een erger plaag.

Knikkebollend achter mijn tafel trachtte ik mijn gedachten te bepalen bij het teekenen van de plattegrond van een bijzonder ingewikkeld gebouwde vesting, met kazematten en zeer stomphoekige bastions, die Simon Stevin zouden hebben verrukt, en ravelijnen en halve manen en kroonwerken, en dit alles omgeven door een nog ingewikkelder systeem van insluitingslinies en naderingswerken naar de beste Romeinsche traditie, toen mijn aandacht getrokken werd door hoefgetrappel uit een ongewone richting, namelijk uit de richting van de stad. Voor de trekschuitpaarden, die van de Hooge Woerds Poort moesten komen, was het trouwens nog te vroeg. In onze straat was weinig verkeer, maar het kon natuurlijk een ruiter zijn, die zijn paard hier wilde stallen. Toen ik uit het raampje keek, zag ik aan de roodwitte band om zijn arm onmiddellijk met wat voor soort ruiter ik te doen had. Zelfs was het mij mogelijk zijn rang te schatten, want hij had een paard, en was niet een der hoplieden, van wie ik de eene van gezicht en de andere van de beschrijving kende. Voor

een luitenant, zelfs voor een vaandrig, wie een en ander aan opschik is toegestaan, zag hij er belachelijk toegetakeld uit. Van boven af gezien viel het eerst een hoed met blauwe en grijze veeren op, die die van Dammes van der Codde in de schaduw stelde. Gele kaplaarzen, een roode sjerp over een leeren kolder met ijzeren ringkraag, kanten lubben, die ver over de gebruinde handen vielen, staken al evenzeer in het oog als het bonte zadeldek en de twee groote pistolen in de foudralen aan de zadelknop. Zijn degen hing aan een paarse bandelier. Het was een dos, die in het Staatsche leger enkel een kolonel of overste zou hebben gevoegd, en dan wat minder valsch en gelapt; want ik zag maar al te goed, dat zijn kleeren versleten waren en van slechte stof: blijkbaar had hij zijn geheele handgeld eraan ten koste gelegd om zich minder in de kleeren dan wel in de kleuren te steken. Van de man zelf onderscheidde ik in den beginne niets anders dan een bruine, gefriseerde sik. Het zwarte paard, dat hij bereed, was slecht geroskamd, maar niet bestoven: hij moest uit de stad komen. Ik begreep niet wat hij in onze straat te zoeken had.

Vlak voor ons huis hield hij stil, en keek om zich heen, waarna hij zijn hoed afnam om zich het zweet van het voorhoofd te wisschen. Toen hij naar boven keek, trok ik mij terstond terug, niet van zins een vijand ook maar met een schijn van bewondering te beloonen voor een veeren pak, dat mij nog het meest deed denken aan de kaketoe, die Jan Koerbagh van zijn broer, een matroos op een Oostinjevaarder, gekregen had. Door voorzichtig mijn hoofd buiten het raampje te steken overtuigde ik mij ervan, dat hij nog steeds op dezelfde plek stond, in een uitgestorven straat: zelfs de oude melkvrouw aan de overkant, die op haar stoep koelte had gezocht, had zich op zijn nadering teruggetrokken. Nog steeds nam hij ons huis in oogenschouw, zijn pluimenhoed in de hand, voorovergebogen in het zadel, en met iets van verbazing of verwachting op zijn breed, bruinverbrand gezicht, dat niet onknap was, maar mij grof en karakterloos voorkwam. Hij keek naar de luifel, de ramen, de gevel; hooger kwam hij niet, zoodat ik hem ongemerkt bespieden kon. Dan weer wierp hij een blik om zich heen, en scheen een zucht te slaken, terwijl een spottend lachje zich onder zijn opgedraaide snorpunten krulde. Zoo raadselachtig was het gedrag van deze man, dat ik op het punt stond naar beneden te gaan om hem te vragen wat hij wilde. Dat hij hier gekomen was om te zien waar de britsen bleven, leek mij onwaarschijnlijk; daarvoor had hij een soldaat kunnen sturen.

Plotseling richtte hij al zijn aandacht op onze benedenramen, waarna hij met een sierlijke beweging de reeds afgenomen hoed

aan het luchtruim aanbood: tweede stadium van een groet, die als geheel onmogelijk was geweest; het gebaar werd begeleid door een vertrouwelijk en uitermate ploertig knipoogje. Daarop maakte hij aanstalten zijn paard te doen wenden. Meteen sprong ik op en liep zoo vlug ik kon naar beneden. Toen ik de buitendeur opende, botste ik bijna tegen de oude Pieter van Asperen op, die er boos en verhit uitzag, knipperend met zijn rood ontstoken oogen tegen het schelle zonlicht. Op tien pas afstand reed de ruiter naar de stad terug, langzaam, kleurig als een vastenavondboef, steeds nog naar links en naar rechts kijkend. Pieter kwam een boor halen, die Diederik de vorige avond bij ons in huis gebruikt had. Ik vroeg hem of hij op de ruiter had gelet.

'Ik heb hem zijn vet gegeven,' zei hij grimmig, 'hij vroeg mij of deze straat uitgestorven was, de vervloekte Barneveldist! Ik zei hem, dat er hier meer Geuzen woonden dan hij graag bij elkaar zou zien!'

Van het informeeren naar de britsen bleek geen sprake te zijn. Een nieuwe inval richtte mijn schreden de verdwijnende luitenant achterna, waarbij ik niet verzuimde op onze ramen te letten. Achter het linker raam zat Lysbet, bleek en strak, bezig een halsdoek te verstellen, die zij juist in de hoogte hield en aandachtig bekeek. Ondanks de warmte zette ik er de pas in en voor het einde van de straat had ik hem ingehaald. Rood en bezweet, zonder hoed of wambuis, moet ik een weinig indrukwekkende verschijning zijn geweest, maar mijn vlammende oogen maakten veel goed, en hij luisterde althans naar mij, al was het met een minachtende grijns, en hield de teugels in. Mij viel op hoe bruinverbrand zijn gezicht was, vooral de wangen; het was haast een bruine blos te noemen. Erg jong kon hij niet meer zijn. Toen ik hem vroeg wie hij daar zoo deftig gegroet had, nam hij mij op alsof hij een bedelaar voor zich had; toen ik hem toesnauwde, dat ik de broer was van het meisje voor het raam, dat stellig niet van zijn attenties gediend was, veinsde hij verbazing. 'Is er een meisje hier in de straat? Dank voor de inlichting. Ik zal deze straat onthouden; alleen een oude man en een meisje, en een jonge gek als haremwachter, alle Sacramenten.... En nu terug, voor de duivel' bulderde hij mij met wijd opengesperde oogen toe, toen ik maar naast hem bleef voortloopen. Ik schreeuwde hem nog na, dat ik mij bij de schout beklagen zou, maar hij gaf zijn paard de sporen, en verdween om de hoek van de straat.

Op de terugweg besefte ik, dat een klacht in dit geval eenigszins misplaatst zou zijn. Hij was natuurlijk een vreemdeling, - hij sprak met een Duitsch accent, - hij had zich verveeld, en was de stad doorgereden; en daar de waardgelders weinig

kans bij onze meisjes hadden, was het begrijpelijk, dat hij Lysbets aandacht had trachten te trekken, plomp en brutaal, zooals de poepen nu eenmaal zijn. Weer op mijn kamertje terug, bedacht ik evenwel, dat hij al in onze richting had gekeken, voordat aan zijn gedrag te merken was geweest, dat hij Lysbet had zien zitten, hetgeen moeilijk alleen verklaard kon worden met het opvallende van ons huis in een armoedige omgeving. De versierde gevel met de gevelsteen, waarop mijn vader kort te voren de woorden 'De Bijbel' had laten beitelen, waarnaar ons huis nu ook heette, de breede luifel, de gekleurde bovenruiten, die aan de straatkant waren aangebracht, ik kon mij niet voorstellen, dat dit alles een waardgelder belang inboezemde. Hier stak iets anders achter.

Lysbets gedrag, de laatste weken, was niet alleen mij, maar ook mijn ouders opgevallen. Al de heele zomer was zij nog zwijgzamer en bleeker geweest dan gewoonlijk; met daarnaast iets onverschilligs en uittartends in haar bewegingen, en nu en dan een driftbui, die wij in het geheel niet van haar gewend waren. Mijn vader, die altijd slecht met haar overweg had gekund, sprak van kippekuren, en bemoeide er zich verder niet mee; terwijl mijn moeder, er zich wel voor wachtend om aanmerkingen te maken, alles des te beter waarnam en wellicht reeds tot haar eigen gevolgtrekkingen gekomen was. Wat mij het meest te denken gaf was de wijziging in haar gedrag ten mijnen opzichte; zij spionneerde niet meer, plaagde mij nauwelijks nog, scheen van tijd tot tijd zelfs mijn bestaan vergeten te zijn. Eenige weken tevoren nu was de geheele buurt in beroering gebracht door de perikelen van een ongehuwde moeder in onze straat, de kleindochter van de melkvrouw aan de overkant, die bij een getrouwde zuster inwoonde, eenige huizen verder. Gelukkig was dit meisje leelijk, zoodat ik niet bevreesd hoefde te zijn voor het onderzoek naar het vaderschap, dat de vroedvrouw volgens de stedelijke ordonnantiën in moest stellen alvorens te mogen helpen. Meestal werd deze bepaling ontdoken, doordat de aanstaande moeder een onbekende de schuld gaf: algemeen aanvaarde gedragslijn, die de geknakte eer van de bedrogene dus niet nog erger behoefde te schaden, terwijl de kans op een huwelijk, dat alles goed maakte, grooter was dan wanneer de jongeman aan de kaak werd gesteld. Indien al niet uit liefde, dan toch uit dankbaarheid voor het nalaten van verraad, kwam zulk een huwelijk dan nog vaak genoeg tot stand, waaruit kan blijken, dat de wet haar doel steeds bereikt, zij het langs de vreemdsoortigste omwegen. Maar in het onderhavige geval bij ons in de straat, was zulk een huwelijk nauwelijks te verwachten, hetgeen dan tot zekere hoogte het verraad van het meisje verklaarde. Voor een ander deel moest het ongetwijfeld

worden toegeschreven aan de politieke kleur van de verleider. Het meisje, uit een streng Calvinistische omgeving stammend, had, zoo werd verondersteld, in het bekend maken een middel tot wraak gezien; in hoeverre de familie daar de hand in had gehad waag ik niet te beslissen. De verleider was de zoon van een Arminiaansch predikant, dominee Hermanus Valmarius (Valmaer, luidde de familienaam), eenige jaren te voren te Leiden beroepen, ondanks felle tegenstand van de Hommius-partij, en dus van de aanvang af verafschuwd. Hij was weduwnaar, niet onbemiddeld, woonde op de Papegracht, dicht bij de Saaihal op de Steen Schure, en had, behalve die zoon, nog een iets oudere dochter. Toen de Contraremonstranten naar de Hooglandsche kerk gingen, eenige maanden later, was hij het, die met dominee Bernardus Dwinglo om beurten in de Pieterskerk preekte, voor een niet al te talrijk gehoor. Ik had de familie nooit gezien, en wist alleen, dat de jongeman, die van mijn leeftijd moest zijn, in de geneeskunde studeerde. Het schandaal werd dus vooral een politiek schandaal; en de achternaam van de boosdoener leende zich bij uitstek tot berijmde pamfletten van moralistische strekking, in de navolgende trant:

> '*Hoe lang sal de Arminiaen en Baälsdienaer tieren*,
> *Wiens soon te keer ghaet als de wiltste en geilste dieren*?
> *Uw dochtren, Israël, hebben te lang gedult*,
> *Dat in haar kuise ooren* Val Maer! wort gebrult.'

Met het verspreiden van deze pamfletten had ook ik mij belast, niet zonder verholen sympathie evenwel voor de jonge Reindert Valmaer, die ook een weinig voor mijn eigen zonden scheen te boeten. Vaak liet ik mijn gedachten over hem gaan, en trachtte mij dan af te schilderen hoe verpletterd hij was door de algemeene haat, en hoe berouwvol, of woedend om zijn eigen domheid. De vader werd trouwens nog veel meer gehaat, - onredelijk genoeg, want dominee Valmarius had alles wat in zijn vermogen lag gedaan om de misstap te herstellen: een huwelijk aangeboden, wat door de familie verachtelijk was afgeslagen, een hoog jaargeld gegarandeerd, en zijn zoon voorbeeldig gestraft, onder andere met kamerarrest voor onbepaalde tijd; bovendien werd hij van de academie verwijderd. Opstootjes voor het huis op de Papegracht waren vrij streng de kop ingedrukt: bij de Vroedschap scheen Valmarius een wit voetje te hebben, wellicht omdat hij, voortreffelijk spreker als hij was, als het beste tegenwicht tegen Festus Hommius werd beschouwd.

Daar Lysbet bij de familie van het meisje geregeld op huisbezoek kwam, raad gaf in huishoudelijke aangelegenheden en soms

eten bracht, lag het voor de hand, dat zij zich van de welstand van kraamvrouw en kind op de hoogte ging stellen; toch had mijn moeder, haar strenge levensopvattingen kennende, verbaasd gestaan, dat zij hier niet op had hoeven aan te dringen. Had zij geweten wat er in dat huisje schuin tegenover het onze voorvallen zou, zij zou alles hebben gedaan om Lysbet terug te houden. Een kwartier later verschenen de zuster en de grootmoeder scheldend aan onze deur; mijn moeder, die niets van dit getier begreep, dacht eerst, dat Lysbet het gevallen meisje met verwijten had overladen; eerst toen de vroedvrouw, Hester du Byn, die bij het bezoek tegenwoordig was geweest, haar apart genomen had, drong het tot haar door, dat dit weliswaar het geval was, maar dat de verwijten geen betrekking hadden gehad op liederlijkheid of ontucht, doch uitsluitend op het verraden van de jonge Valmaer! Mochten wij Hester gelooven, dan was Lysbet op het meisje afgevlogen, de baker, die haar wou tegenhouden, bijna met kind en al van de bakermat stootend, onder het schreeuwen van 'Kat, die valsche streken zijn je door anderen geleerd!' - met moeite had men haar het huis uit gekregen. Zelf Arminiaansche, en zoo strijdbaar en eigenzinnig als een vroedvrouw maar zijn kan, scheen Hester tijdens dit gesprek Lysbet niet zonder leedvermaak als een bekeerlinge en toekomstige medestandster te willen beschouwen; mijn moeder was zoo verstandig hier niet op in te gaan. Overigens wou Lysbet, haar gewoonte getrouw, niets zeggen, en kreeg een hevige aanval van drift, waarbij zij flauw viel, toen mijn vader haar ter verantwoording riep. Mijn moeder duchtte vooral, dat de straat zich tegen ons zou keeren; maar hiervan was weinig te merken, en ik geloof zelfs, dat de uitval van mijn zuster, op te vatten als een verwijt van onridderlijkheid, veel deed om de menschen, althans de mannen, het geval in de juiste verhoudingen te doen zien.

Toen mijn moeder ten einde raad bij mij haar hart kwam uitstorten, wist ik haar geen betere troost te geven dan dat Lysbet altijd al onbegrijpelijk was geweest. Haar opmerking, dat een meisje, dat het voor een verleider opnam, de schijn op zich laadde van een onzuiver geweten, maakte eerst weinig indruk op mij; thans evenwel, na de groet van de waardgeldersluitenant, was het vooral deze uitlating, die een nieuwe richting gaf aan mijn gedachten, en ik besefte weer eens, en helderder dan ooit, hoe mooi mijn zuster was, en hoe weinig naar lichaam en misschien zelfs naar ziel geschapen voor een leven van ontbering, zooals zij zichzelf scheen te willen opleggen. Beter dan mijn moeder wist ik, buitendien, hoe zij kon intrigeeren en haar sporen uitwisschen. Niet dat ik dadelijk maar geloofde, dat zij het met die luitenant had aan-

gelegd; daartegen pleitte te veel: de korte duur van zijn verblijf in onze stad, zijn slechte roep als waardgelder, zijn poenigheid en de grofheid van zijn schreeuwende opschik, - maar wat, indien Lysbet zich met een ander had afgegeven, minder grof, doch even gewetenloos: een verleider, die, snoevend op zijn overwinning, in een herberg bijvoorbeeld, de aandacht van de luitenant had gericht op een meisje, dat van toenadering niet afkeerig was? Dit was denkbaar, al was het alleen mijn behoefte aan wraak, na zooveel jaren vernederende behandeling, die het mij denken déed. De eerstvolgende dagen wijdde ik mij aan mijn nieuwe taak. Nauwlettend volgde ik haar gangen, hetgeen echter niets anders opleverde dan een hoeveelheid huisbezoeken, waar ik versteld van stond. De luitenant had ik spoedig thuisgebracht: hij was een bekend twistzoeker onder onze waardgelders, een Wurtemberger, Wolf Grott genaamd, die vroeger in Staatsche dienst geweest, en in de Guliksche oorlog met zijn geheele vendel wegens muiterij of dienstweigering gecasseerd was.

Niet van zins mij bij deze onbevredigende stand van zaken neer te leggen, besloot ik tot een frontaanval. Al geloofde ik dan ook niet, dat het de luitenant was, met wie zij, gedekt door haar vervloekte onaantastbaarheid, een minnehandel was begonnen, ik zou kunnen doen alsóf ik het geloofde. Veel stelde ik mij hiervan voor; uit haar gedrag zou dan in elk geval op te maken zijn, of er in het algemeen iets waar was van zulk een beschuldiging. Welk een genot haar rood te zien worden tot achter de ooren! Niet dat ik van plan was haar te verraden - dat had zij ook mij niet gedaan, - maar ik zou ervoor zorgen, dat aan haar meerderheidsvertoon een eind kwam, en voorgoed. Welke woorden ik gebruikte weet ik niet meer; het moet iets onnoozels zijn geweest als ‘het is voor een broer niet aangenaam, wanneer zijn zuster voor de eene Arminiaan de buurt op stelten zet en door de andere Arminiaan, bovendien een poep, gegroet wordt zoo, dat de heele buurt het ziet,’ - maar ik had evengoed tegen de pomp kunnen spreken, en ten slotte wist ik niets anders uit te stooten dan ‘ik heb je doorzien,’ hetgeen haar een medelijdend lachje ontlokte.

Deze schermutseling viel voor op de binnenplaats, waar zij de wasch ophing, ondanks de zachte regen. Langs de hooge muren viel een schraal licht naar binnen, gedeeltelijk onderschept door de olmen, die boven de achtermuur uitstaken, waartegen ons kippenhok stond en een bergplaats voor gereedschap. Vroeger was daarachter een groote tuin geweest; toen was het huis nog een patriciërswoning, alleenstaand, en met het uitzicht op de Nieuwe Rijn, nu door de huizen van wel drie straten aan het gezicht onttrokken. Tijdens het beleg was de tuin als artilleriepark

gebruikt; en in onze naar de wallen gekeerde achtergevel was nog het gat te zien van een Spaansche kanonskogel. Nu krioelden er kinderen, kippen, varkens, werden er in krotten en schuren kleine ambachten uitgeoefend; tegen de avond was er altijd ruzie en dronken krakeel. Het bleekveld, vlak achter de muur, durfde mijn moeder niet meer te gebruiken, uit vrees voor diefstal. Ook deze middag drongen kinderstemmen tot ons door; Lysbet scheen ernaar te luisteren, de handen aan het keurs, waaronder de plooien van de donkere baaien rok roerloos afhingen, het hoofd opgericht, niet bleeker dan gewoonlijk, - zij kon immers niet bleeker worden dan zij al was. Toen zij het hoofd weer boog, speelde het schijnsel van het linnengoed onder de pomp over haar trekken: een kunstmatig kleurverschieten, het eenige resultaat waarop ik bogen kon! ‘Wij weten het allemaal’ grauwde ik haar toe, ‘dat is het lot van meisjes, die de zon niet in het water kunnen zien schijnen!’ Zij zei niets, het was volkomen hopeloos. Het binnenplaatsje verduisterde zich onder een zware regenwolk; in de olmen ruischte het, van regen wind beide; ik kon mij laten natregenen bij mijn zuster, als ik wilde! Binnensmonds vloekend ging ik naar binnen, en sloeg de deur van het achterhuis met kracht achter mij dicht. Ik had dom gehandeld als geen tweede. In plaats van haar zoo lang te volgen tot ik zekerheid had, had ik mijn kruit verschoten, en nu was zij gewaarschuwd.

Maar dan kwamen er weer momenten, dat ik aan alles twijfelde, en hoogstens nog een ongelukkige liefde aannemelijk achtte: het smachten op een afstand, dat zoo goed met haar natuur te strooken scheen. Het verbaasde mij hier niet eerder aan te hebben gedacht. Gebelgd door haar tegenstand schilderde ik mij nu verschillende jongelieden af, die van zulk een stille vereering het voorwerp konden zijn; daarnaast ook oudere mannen, voortbrengselen mijner verbeeldingskracht; zelfs een statige grijsaard was onder hen, - een heele troep. De handen gevouwen lag Lysbet aan hun voeten, de tranen stroomden over haar bleeke wangen. In ernstige beraadslaging stonden de mannen bijeen: studenten, geharnaste krijgslieden, geleerden in tabbaarden, overheidspersonen met rollen perkament beladen, en wezen haar elkaar met de vinger aan, en beraamden hoe zij haar het best zouden kunnen vertrappen, deze timmermansdochter, die mooi en ingetogen was als een Doopersche martelares, en trotsch en hartstochtelijk als een gekerkerde furie. 's Avonds in bed spon ik deze verbeeldingen tot in het oneindige uit, en mijn eigen rol daarbij was onveranderlijk deze, dat ik, met een wandelstokje gewapend, zooals de Leidsche fatten, achter de troep heen en weer liep, en gefluisterde aanwijzingen gaf omtrent haar karakter, levensloop en grootste

kwetsbaarheden. Hoewel zij deden of zij mij niet hoorden, misten mijn insinuaties hun uitwerking niet, en aan de wreed gekrulde lippen onder de deels gepommadeerde snorren herkende ik wat er voor haar in aantocht was aan verfijnde martelingen en ongehoorde vernedering.

Midden in de nacht wakker liggend, kreeg ik opeens genoeg van deze al te gemakkelijke bevrediging van mijn wraakzucht. Op het dak kletterde de regen, een vlaagsgewijs aanzwellend geluid, dat mijn slaperigheid verjoeg en aan mijn levensloop een eigenaardige versnelling scheen te verleenen, waarbij ik mijzelf, bleef, - en zelfs voor het eerst mijzelf was, - en toch een ander was geworden. Ik had genoeg van veel dingen, en hunkerde naar dingen die ik nog niet kende. Aan mijn liefdesavonturen kon ik niet dan met walging terugdenken. De stank van de Leidsche grachten, die door de kieren van het raam tot mij doordrong, scheen de slijkpoel te verzinnebeelden, waarin ik mij nu al drie jaar lang allerschandelijkst had rondgewenteld; dat daar eens een eind aan komen moest, had ik wel eerder begrepen, thans voelde ik de afschuw aan den lijve. Voor mijn geestesoog doemden de schaapshuiden op, die de vilders en vellenwasschers daar aan die grachten bewerkten: stank, die in rijkdom en opschik voor anderen werd omgezet. Welk een zonderlinge wereld was het waarin ik te leven had, een wereld van strijd en verdrukking en wedijver en verdelging, en daaronder één vorm van strijd, die men liefde noemde! Een vilder die een stinkend schaapsvel in een gracht dompelde, - een jongeman die zich bij een sloot te buiten ging aan streelingen van wezens, niet beter dan schaapskoppen, - wat het verschil zoo groot? Werkelijke liefde was daarbij ver te zoeken. Duidelijker dan ooit zag ik in soldaat te moeten worden; het scheen de eenige weg, waarop ik verlost zou zijn van deze tegenstrijdigheden, al was het maar alleen omdat een groot bevelhebber alle verantwoordelijkheid voor mijn daden op zich zou nemen. Bovendien, een soldaat minde misschien, en ruw genoeg, maar hij noemde het ten minste geen liefde....

Ieder half uur tinkelde het klokkenspel van het Stadhuis, ieder uur blies de trompetter: de verscheurende kreet van een dier in doodsnood, en tegelijk met iets wezenloos en mechanisch, alsof het alleen maar een voorwerp was, dat daar werd mishandeld. De nachtwacht had zijn ronde al gedaan, die kwam niet meer terug in onze wijk. Plotseling moest ik aan de vuurschepen van Gianibelli denken, waarover mijn vader met zooveel geestdrift verhalen kon, - of eigenlijk van Gianibelli en Bouvy, want deze laatste had de Italiaan geholpen, en de Fortuin voor zijn rekening genomen. Hoewel de Fortuin te vroeg verlaten was door de

bemanning, zoodat de ontploffing zonder uitwerking bleef, was Jan Bouvy niet minder mijn held dan Gianibelli, haast nog méer zelfs, want hij gold voor een grooter vernuft, en had de Prins jaren lang gediend, voor hij als slachtoffer viel van zijn beroep. Zijn genius had hem in staat gesteld vergiftige kogels uit te vinden, en een houten kanon voor het verschieten van mijnen, tegen sappeeren; en dat deze verweermiddelen nooit in toepassing waren gebracht, was waarschijnlijk evenmin zijn schuld als het aan lager wal geraken van de Fortuin. De ware oorlogshelden leken mij nog steeds deze vuurwerkers, - of de helden misschien niet eens, daarvoor was hun arbeid te koel en te natuurkundig; maar zij waren grooter dan helden; zij verhielden zich tot de helden als God tot de mensch. Niet de veldheer was de God van het krijgswezen, de vuurwerker was dit. Welbezien was hij de eenige, die zijn aanslagen tot op de seconde vooruit vermocht te berekenen, evenals God, die van Zijn raadsbesluiten niet afwijken kon, ook al zou Hij dit willen, - dwaze veronderstelling dan nog, dit laatste, omdat immers alles wat ons een afwijking van Zijn wil mocht toeschijnen in het oorspronkelijke goddelijke plan was opgenomen. Bij God liep een brander niet op de wal, omdat er een fout werd begaan, maar omdat Zijn uurwerk dit zoo wilde. En hoe zonderling dit alles ook lijken mocht, een God, die men zoo zag, was toch de eenige verklaring van het wereldraadsel, die ons ten dienste stond. In deze nacht ontdekte ik voor het eerst het Opperwezen in een vorm die mij geheel bevredigde, in overeenstemming met de mij ingegoten leer, en toch op mijn eigen wijze: als een groote Rekenmeester, die zijn werktuigen, de branders, de menschen, uitverkoos of verdoemde volgens de wetten eener hoogere natuurkunde. En deze wetten, waaraan Hij scheen te gehoorzamen, waren niets anders dan de uitdrukking van Zijn wil.

Aldus theologiseerend, en niet zonder mathematisch overleg aan mijn prille wereldbeschouwing bouwend, werd ik opeens gekweld door onzekerheid omtrent het uur van de nacht. De slagen van de torenklok, al te zeer afhankelijk van het komen en gaan der windvlagen, lieten mij in de steek, terwijl de trompetstooten in elkaar overvloeiden in het geruisch van de regen. En onze Friesche klok beneden was van slag. Ik moest lachen om deze verwarring, zoo weinig goddelijk, zoo kenmerkend voor het menschdom, - het ontbrak er nog maar aan, dat mijn horloge was blijven stilstaan. Ik sprong uit bed, zocht op de tast naar de tondeldoos, en even later brandde het olielampje. Het was kwart over eenen. Daar ik klaarwakker was, besloot ik het lampje aan te laten, en keek om mij heen, in een vertrouwelijke herkenning van alles wat mijn kleine ruimte borg: boeken op tafel, kleeren

over een stoel, en in een hoek op de grond het houten vestingmodel, dat ik, geholpen door onze meesterknecht, onlangs getimmerd had. Ik zou wat kunnen lezen, als ik wilde. Juist wilde ik de ‘Castrametatio, dat is Leghermeting’ van Simon Stevin, dat pas was uitgekomen, opnemen om ermee naar mijn bed terug te gaan, toen mijn oog op het kleine spiegeltje viel, dat boven de tafel aan de wand was bevestigd. Ik naderde, en bekeek mijzelf, en merkte op hoe hol mijn oogen stonden en hoe rood mijn gezicht was, - het gezicht van mijn vader, wanneer ik van het zacht glooiende voorhoofd afzag. Het zwarte snorretje maakte mij krijgshaftig, vond ik. Op dat oogenblik kraakte de deur, en in de opening stond een witte gedaante, die ik onmiddellijk als mijn zuster herkende. Verschrikt liep ik op haar toe, maar zij was al binnen, en naderde langzaam, met uitgestoken armen, stap voor stap. Mijn eerste opwelling was woede om deze bangmakerij; na haar wat beter opgenomen te hebben, begreep ik echter, dat zij in een toestand verkeerde, waarin zij voor haar daden niet aansprakelijk kon worden gesteld. Haar gezicht was strak en zonder uitdrukking, de oogen waren gesloten, en haar handen tastten naar waar niets te tasten was. Geen oogenblik wankelde zij; haar bloote voeten moesten uit zichzelf de weg van haar kamertje voorbij Diederiks deur, voorbij de trap, naar mij gevonden hebben: voeten die waakten, van iemand die zelf nog sliep. Daar ik niet wist, dat men slaapwandelaars in plaats van ze te wekken met een zoet lijntje naar hun bed terug moet zien te krijgen, deed ik alles om aan haar toestand een eind te maken: stootte haar aan, schudde haar door elkaar, en was aldra getuige van haar ontwaken in een vorm die ik met geen mogelijkheid had kunnen voorzien. Zij slaakte geen gil, wierp geen verwilderde blikken om zich heen, maar perste de handen op de maag en liep naar de hoek van het vertrek, waar mijn vestingmodel stond, waar zij begon te braken.

Ik besloot mijn moeder te gaan wekken, en was reeds op weg naar de deur, toen ik haar gefluister opving: ‘Hier blijven.’ Zij was op de stoel neergezonken, huiverend in haar nachtgewaad tegen mijn zwarte kleeren aangedrukt. Nu bracht zij de vinger aan de lippen, en wenkte mij bij zich. Hoewel Diederik een gezond slaper was en het ruischen van de regen was toegenomen, hadden wij hem door luid te spreken kunnen wekken; maar waartoe deze geheimzinnigheid? Zij scheen geheel tot zichzelf gekomen te zijn, en in haar mondhoeken speelde de spottende glimlach alweer. Haar oogen evenwel stonden droefgeestig, zooals ik ze nooit eerder had gezien, gedeeltelijk wellicht ten gevolge van het schijnsel van het olielampje.

‘Zij mogen niets merken,’ fluisterde zij aan mijn oor, toen ik mij over haar heenboog, ‘ik moet afscheid nemen, - van jou alleen.’

‘Waarom van mij alleen? Waarom afscheid nemen? Waar ga je dan heen?’

‘Dat kan ik niet zeggen. Het is om de Duivel. Maar ik kan niets zeggen. Over jou heb ik altijd gewaakt.’

Vragend keek ik haar aan.

‘Ik voelde altijd waar je heenging, Gerard, en met wie. Ik was alleen maar de vijandin van wie jou in de verleiding brachten.’

‘Dat was niet noodig,’ zei ik norsch, ‘ik ben oud genoeg.... Maar als ik kwaad van je gedacht heb, moet je me vergeven.’

‘Je hebt niet kwaad genóeg van me gedacht. Het is heel anders: die luitenant is een harlekijn, het is de ander.’

Het geruisch van de regen nam weer af; zwak en blatend drong het signaal van de trompetter tot ons door; en ook ik huiverde nu, van de kilte, van het bewustzijn onvoldoende bekleed te zijn, van angst om al het mysterieuze dat mijn zuster mij verhaalde. Alles had ik goed geraden, behalve de persoon van de verleider, die niemand bij ons in huis had kunnen raden, al had ieder van hem gehoord. Vijf maanden te voren was de schilder weer in Leiden opgedoken, die Lysbet op haar veertiende jaar als model had begeerd en die zij éenmaal gevolgd was, naar de herberg buiten de Witte Poort. Naar de beschrijving van mijn moeder had ik mij hem altijd voorgesteld als een halve landlooper; uit Lysbets verhaal kwam een geheel ander soort personage naar voren. Niet alleen dat hij een vaardig schilder moest zijn, hij wist ook een merkwaardige macht met zijn oogen uit te oefenen op wie daar vatbaar voor waren; zíj in elk geval had hem nooit kunnen vergeten, en toen hij haar, nu zes jaar later, op straat had aangesproken, had zij zich willoos aan hem overgeleverd gevoeld en hem steeds in het geheim ontmoet, op plaatsen die hij haar aanwees. Hij noemde zich Richter, hoewel hij oorspronkelijk een Fransche naam had gedragen en ook van Fransche afkomst was; wat dit laatste betrof had mijn vader dus juist gezien. Het schilderen had hij eraan gegeven; hij was nu ook veel beter gekleed dan de eerste maal, en zijn manieren waren onberispelijk, indien ik mijn zuster gelooven mocht. De onwellevende klap op zijn achterste, die hij zichzelf in mijn moeders bijzijn had toegediend, wilde mij intusschen niet uit de gedachten, en ik droeg deze man, die ik nooit had ontmoet, een gloeiender haat toe dan de waardgeldersluitenant, indien híj het was geweest die mijn zuster verleid had. Zij had altijd het gevoel gehad, dat hij nog eens terug

zou keeren, en nog voor zij hem zag had zij geweten, dat hij zich in de stad bevond.

Zou ik reeds moeite hebben gehad geloof te slaan aan een aannemelijker verleidersfiguur, een jong edelman, een rijk student, - waaruit, terloops gezegd, bleek, dat ik mijzelf maar wat wijsgemaakt had, toen ik, op vergelding belust, haar tot onberaden stappen zeer wel in staat achtte, - deze duivelsche schilder, die waarschijnlijk niet veel beter was dan de harlekijn, met wie Lysbet hem had vergeleken, maakte alles tot een groteske nachtmerrie, waarbij ik niet wist of ik rillen moest dan wel in lachen uitbarsten. Maar in de eerste plaats moest ik probeeren haar de dolzinnige overschatting van deze ongemanierde schelm uit het hoofd te praten. De macht van zijn oogen, - waar zij steeds weer op terugkwam, - had die hem geholpen, toen hij op 's Gravensteen was opgesloten? Had hij zijn cipiers kunnen dwingen, zijn rechters? Ten slotte was ik het nog maar alleen die praatte, en ik putte mij uit in vernuftige, deels theologische argumenten ten einde haar het besef bij te brengen niet zoozeer nog van de ontoelaatbaarheid van deze verslaving aan een wezen van vleesch en bloed als wel van de ongerijmdheid ervan. Met mijn mathematische God nog in het hoofd toonde ik haar aan, dat ieder sterveling het vermogen was geschonken zich tegen de bekoring van de medemensch te verzetten; alleen tegen God was zulk een verzet onmogelijk, en misschien tegen de Duivel, die zijzelf ook genoemd had. Omtrent de vorst der duisternis waren mijn voorstellingen vaag; ik had een notie, dat de Duivel meer iets was voor Papisten en Lutheranen dan voor de belijders van het ware geloof, en dat men, over hem sprekend, niet anders kon bedoelen dan de eigen zonde, het eigen geweten, of een verpersoonlijking van de helsche straf, die door God was ingesteld. Onverschillig of Satan in de wereld optrad als verzoeker van niet voldoende uitverkorenen, dan wel de scepter zwaaide in het voorland der verdoemden, in beide gevallen was hij aan de goddelijke wil ontsproten, en kon men zich dus aan zijn macht trachten te onttrekken in de mate waarin men door God van het verlangen naar deugdzaamheid en verlossing was doordrenkt. Maar hoe men het ook zien wou, ondenkbaar was in elk geval, dat een schilder, die zich in een Leidsche achterstraat voor zijn achterste sloeg, de Duivel kan zijn, of een afgezant van de Duivel.

‘Hij is het niet,’ zei zij, ‘hij verjaagt juist de Duivel voor mij.’

Aan deze bewering kon ik geen touw vastknoopen, en hoofdschuddend keek ik haar aan. Nu mijn theologie ontoereikend bleek te zijn, leek het mij een onvruchtbaar werk haar ook nog met de eeuwige verdoemenis te bedreigen; maar ik herinnerde

haar aan mijn moeder, de verpletterende slag die het voor mijn vader zijn zou, zoo zij de schilder volgde; en de goede meening over haar in Leiden, en de dominee, en de domineesvrouw, en de kerkeraad: alles speelde ik tegen haar uit, maar op alles had zij haar glimlachje, en hoogstens een hand door mijn haar. Liet zij die schilder loopen, zoo hield ik haar voor, dan was, zoo niet voor God, dan toch voor de menschen alles weer hersteld; er hoefde geen haan naar te kraaien; bovendien verwachtte de schilder waarschijnlijk niet anders: hij met zijn doorborende oogen, zeker van nieuwe veroveringen, was haar allang weer vergeten, hij was al weg, hij had zijn piek al geschuurd! Waarop zij alleen maar zei, dat ik niet alles wist en zeker niet alles begreep. Niet zonder gekwetstheid, vermoeid van het lange spreken, liet ik haar nog beloven geen onbezonnen dingen te doen voor het daglicht raad had geschaft, en als zij kon haar geheim aan mijn moeder toe te vertrouwen. Wij omhelsden elkaar, ik drukte haar vast tegen mij aan, zoowel uit teederheid als uit berekening, en zij vertrok zooals zij gekomen was, blootsvoets, en zonder geluid te maken.

Nadat ik de kamerhoek had schoongeveegd en mijn vestingmodel van braaksel gereinigd, lag ik nog geruime tijd naar de dansende schaduwen te turen. Over mijzelf was ik niet ontevreden. Na de theologische bewijsgronden had ik menschelijke snaren aangeroerd; het hoogere zoowel als het lagere had ik in het geweer geroepen, - geen zieleherder verbeterde mij dat zoo gemakkelijk, met mijn zeventien jaren! In het eerst had ik nog met de opwelling te kampen naar beneden te gaan en mijn ouders te waarschuwen; maar toen alles stil bleef, geen tree kraakte, geen deur piepte, besloot ik naar mijn eigen raadgeving te handelen en het daglicht af te wachten. Ik had een vast vertrouwen op mijn overredingskracht; en dan, zou Lysbet bij mij gekomen zijn, zelfs als slaapwandelaarster, zoo zij niet diep in zichzelf de wensch gekoesterd had overreed te worden?.... Ten slotte was de gedachte, waarmee ik in slaap viel, deze: dat ik eindelijk mijn zuster terughad, na jaren van vervreemding, en op een moment dat ik mij zoo ver van haar verwijderd had gewaand. Mijn fantasie schiep een gemeenschappelijke jeugd vol innigheid en wederzijdsch hulpbetoon, een zonnige periode, nu tot nieuw leven gewekt en mijn zuster bindend op de plek waar zij hoorde. In werkelijkheid was van zulk een jeugd nooit sprake geweest.

IV

De volgende ochtend vroeg bonsde Diederik op mijn deur, en riep mij toe dadelijk beneden te komen. Mijn moeder vond ik met behuilde oogen en een brief in de hand. Het ergste was gebeurd: Lysbet was er niet meer, 's morgens in de vroegte moest zij het huis uit zijn gegaan. Mijn ontgoocheling was niet minder groot dan mijn zelfverwijt geen betere maatregelen te hebben genomen, en ik wilde er alles op zetten haar te achterhalen; maar Diederik hield mij tegen, en zei, dat mijn vader er al op uit was en dat ieder spoor ontbrak. Van ons drieën was hij het kalmst, voornamelijk uit onbegrip: zijn rechtschapenheid stond hem niet toe zich in iets in te leven dat zoowel een moederhart als de niet van intriges afkeerige verbeelding van een jongere broer al tijden lang hadden zien aankomen, zij het ook niet in deze vorm. In de brief stond alleen, dat zij afscheid nam, onze vergiffenis inriep en naar het buitenland vertrok. Er was voor haar gezorgd, wij moesten nooit trachten haar verblijf op te sporen. Over de verleider geen woord, maar deze leemte kon ik nu aanvullen. Toen mijn moeder van de schilder hoorde, zonk zij in haar stoel, en ik vroeg mij af, of de macht van die satanische oogen, mij zoo onbegrijpelijk, zich soms ook tot háar uitstrekte. Ik geloof zelfs, dat ik een beetje tegen haar begon uit te varen, net zoolang totdat Diederik mij aanstootte en mij verwijtend aankeek van onder zijn dichte, bruine wenkbrauwen, die zijn gezicht zoo rustig en beheerscht, maar ook een beetje sloom maakten. Bij Lysbets verdwijnen scheen hij zich reeds te hebben neergelegd; hij dacht in hoofdzaak aan mijn moeder. Ik dacht eigenlijk alleen aan mijzelf, wanneer ik eerlijk wil zijn. Maar ik was dan ook veel meer ingewijde, ik had schuldgevoel te verwerken en vervloekte mijn onnoozelheid, dat ik in de belofte van iemand als Lysbet vertrouwen had kunnen stellen. Diederik kon aan anderen denken, omdat het hem in wezen niet aanging. Ik was blij, toen hij mij met mijn moeder alleen liet en naar de werkplaats vertrok, waar hij, naar ik vermoed, geen spijker scheefgeslagen zal hebben. Niet lang daarna kwam mijn vader terug.

Hoe ellendig hij er ook uitzag, zijn bewegingen waren snel en energiek, als van iemand die weet, dat alleen handelen hem voor een instorting behoeden kan. Schijnbaar zonder ons op te merken liep hij naar het kabinet, waarvan hij een lade trachtte open te schuiven. Later bleek, dat hij naar papieren zocht, die op Lysbets geboorte of doop betrekking hadden: een belachelijke formaliteit, geëischt op het Stadhuis, waar hij vandaankwam. De la van het

kabinet haperde, zijn rechterhand, met de drie vingers, kreeg geen voldoende vat op de rand; hij trok uit alle macht, zoo woest, dat de globe begon te wankelen; ik schoot toe om de globe tegen te houden, en verbaasde mij over de behendigheid, waarmee hij, toen de la eindelijk losschoot, zich voor vallen wist te behoeden. In zijn verstard gezicht schoten de oogen vonken, en hij keek naar de globe, alsof die zijn persoonlijke vijand was. Ik weet nog goed, dat de Atlantische Oceaan en een stuk van Amerika naar voren waren gedraaid: wat een groote wereld voor Lysbet om te vluchten, dacht ik, wat een kleine kans om haar te vinden. Als een smeekelinge naderde mijn moeder, de handen gevouwen; zij wilde hem omhelzen, of toespreken, maar hij was haar al voor: 'In mijn huis wordt niet meer over dit kind gesproken, Duifje. Ook als zij gevonden wordt, komt zij er niet meer in. Je kunt voor haar bidden, je moogt haar gedenken, je zult niet over haar spreken. Ook jij niet, Gerard. En zeg het ook aan Diederik.' En hij begon in de la te rommelen, naar de papieren.

Hij wist toen nog niets over de schilder; hij wist niet eens met volstrekte zekerheid, dat zij met een minnaar gevlucht was. Op het Stadhuis evenwel had men van de aanvang af slechts met deze eene mogelijkheid rekening gehouden. Erger was, dat men het mijn vader danig had laten voelen, dat zijn dochter zoo onverhoeds het slechte pad was opgegaan. De oude schout, Loth Huyghenszoon Gael, een Libertijd met Arminiaansche sympathieën, een fijnzinnig en gematigd man, die zelfs geen gebruik maakte van zijn recht om als eenige onder de bewindslieden met een degen op straat te verschijnen, was niet aanwezig geweest; maar de onderschout en de twee schrijvers, waschechte Arminianen alle drie, hadden zich de kans niet laten ontgaan iemand zoo hoog in zijn wapen als mijn vader naar hartelust te vernederen; zij hadden hem laten wachten, ten slotte bemedelijd en hem op huichelachtige wijze moed ingesproken; zij hadden er zelfs een van de schepenen bij willen roepen om van het geval mee te genieten. Ik hoorde dit later van Jan Koerbagh, wiens vader aan de deur had staan luisteren en er schande van sprak. Dieper nog dan de slag zelf had deze boosaardige vreugde mijn vader geraakt: hij was woedend op Lysbet, omdat zij hem deze schande had aangedaan, midden in een politieke strijd, die hem kwetsbaar maakte; en hij wist, dat er nog meer zou volgen. Inderdaad was er de dagen daarop aan leedvermaak geen gebrek, en van de meest onverwachte zijde, van de meest verknochte geestverwanten, tot in de kerkeraad toe. Dat de familie van het door Lysbet beleedigde meisje ons met de vinger nawees, was niet meer dan begrijpelijk; wij namen hun dat niet eens kwalijk.

Overigens was het vooral mijn moeder, die hier de slagen opvangen moest: voor de dreigende houding van mijn vader had men nog wel eenig ontzag, en toen bekend werd, dat hij op een avond een Katholieke schietspoelmaker, die hem iets over hoererij had nageschreeuwd, eenige tanden uit de mond had geslagen, liet men ook mijn moeder met rust. Maar voor die tijd was Hester du Byn al bij haar geweest.

De vroedvrouw, een dikke schommel, goedaardig genoeg zoo op het oog, had in onze buurt langzamerhand zooveel Contraremonstrantsche kinderen ter wereld geholpen, en was zoo vaak bij de nooddoop naar haar overtuiging gevraagd, en door de dominees op de vingers getikt omdat zij de doop had gegeven, aldus de onwetenden in paperijen stijvend, en door de menschen weer uitgescholden, als zij niet doopen wilde, dat zij iedere gelegenheid om zich op andersdenkenden te wreken redelijkerwijs wel aangrijpen moest. Met veel onheilspellende strijkages kwam zij vertellen, dat Lysbet eenige dagen na het incident met de ongehuwde moeder bij haar gekomen was om een vruchtafdrijvende drank te vragen, die zij voor God en de overheid had meenen te moeten weigeren. Over de persoon van de verleider wist zij niets nieuws te vertellen; wel gaf zij als haar indruk te kennen, dat het meisje niet geheel zichzelf was en als onder vreemde dwang scheen te handelen, en zeker niet uit zichzelf bij haar gekomen zou zijn voor zulk een goddelooze zaak. Dit was misschien als pleister op de wonde bedoeld. Mijn moeder kon niet anders dan haar bedanken voor haar inlichtingen; zij kon zich niet verweren; Hester du Byn had haar immers alleen maar een waarheid gezegd, die zij weten moest. Maar de stekende blikken vol geheime voldoening, het meewarige gekir, het onbescheiden gevraag naar Lysbets verdere lotgevallen, dat was iets dat buiten die waarheid stond. Het bezorgde mijn moeder hoofdpijn en hartkloppingen, erger dan scheldwoorden zouden hebben gedaan. In minder dan twee weken werd zij even grijs als mijn vader al was.

Daar ik het hoofd koel hield en geen last had van gevoeligheden ten opzichte van het Stadhuis, was het niet meer dan natuurlijk, dat ik mij met de verdere nasporingen belastte. Mijn vader gaf stilzwijgend alles uit handen, vastbesloten Lysbets naam tegenover niemand meer uit te spreken. Maar aan alles was te merken hoezeer hij nog van haar vervuld was; toen hij op een ochtend het vijfde hoofdstuk van de Klaagliederen voorlas, weigerde zijn stem bij het elfde vers: ‘Zij hebben de vrouwen in Sion verkracht, en de jonge dochters in de steden van Juda’; en mijn moeder vertelde mij hoeveel langer hij bad, 's avonds in stilte, en hoe onrustig zijn slaap was geworden. Maar overdag was hij de

kaarsrechte man, die het verdorde lid had afgesneden: met één houw, dadelijk, bij het begin. Diederik van zijn kant stelde mij zulke onnoozele vragen over de invloed, die de schilder op onze zuster had kunnen uitoefenen, dat ik hem niet waardig keurde mij ter zijde te staan. Ik, de jongste, wierp mij op als rechtmatig opvolger van mijn vader; ik kon dit misschien daarom zoo goed, omdat Lysbet nu uit huis was, zij, die als eenige mét mij op mijn vader geleken had. Deze gelijkenis trachtte ik nog hooger op te voeren door een baardje te laten staan, een sikje, zooals de waardgeldersluitenant droeg, maar dan beter gefatsoeneerd, en niet gefriseerd, om geen moeilijkheden te krijgen. Een gewoon sikje zou mijn vader nog wel tolereeren, al gingen de dominees ertegen te keer; door zijn militair verleden was hij op deze punten trouwens ruimdenkender dan zijn geloofsgenooten.

In ongeschoren toestand dus kwam ik op het Stadhuis, en trof de schout in eigen persoon. Hij ontving mij hoffelijk genoeg, maar, slecht van de zaak op de hoogte, moest hij mij toch weer naar de onderschout en de schrijvers verwijzen, die nu hun Arminiaansche gezindheid op mij trachtten bot te vieren door mij vragen te stellen omtrent het huiselijke leven van mijn zuster, het aantal reeds door haar versleten vrijers en de mogelijke gevolgen daarvan voor de bevolkingstoename van de Sleutelstad. Het was voor het eerst, dat ik tegenover ambten bekleedende volwassenen een onbeschaamde toon durfde aanslaan; maar de geest van mijn vader sprak krachtig uit mij, toen ik dreigde mijn beklag te zullen doen bij de Staten van Holland, indien zij niet van wat meer plichtsbetrachting en welopgevoedheid blijk gaven in de zaak van een politiek tegenstander en aanhanger van het ware geloof. Het speet mij geen rapier te mogen dragen; daarmee zou ik op de tafel geslagen hebben, als Maurits op 's Lands vergadering deed. De Staten van Holland waren even Arminiaansch als zijzelf en waarschijnlijk nog minder te imponeeren door de familieleden van gevallen meisjes; toch smaakte ik het genoegen hun gezichten te zien verstrakken, hetgeen echter toe te schrijven was aan de tegenwoordigheid van de schout, die onhoorbaar was binnengekomen, als glimlachend getuige van mijn bravade. Hij lei mij de hand op de schouder, mompelde iets van ‘jonge heethoofd,’ stelde de onderschout een vraag met betrekking tot een straatruzie met waardgelders en vertrok weer. Daarna verliep alles met de grootst mogelijke correctheid. Men bleek in onze zaak toch meer gedaan te hebben dan ik verwacht had: een heel vel werd mij voorgelezen. Op haar vlucht was Lysbet herkend aan de Hooge Woerds Poort en aan de afvaartplaats van de veerschuiten aan de Nieuwe Rijn, in de vroegte; als reizigster op een dier schuiten herinnerde zich

echter niemand haar. Zij was onbegeleid, en droeg een klein valies; de poortwachter had gemeend, dat zij boter ging halen bij een boer. Verdere nasporingen waren tevergeefs geweest: in Den Haag, Utrecht noch Amsterdam was zij gerapporteerd. Van een helper of medeplichtige geen spoor. Hierna moest ik wel met mijn schilder voor den dag komen. Met uitgestreken gezichten hoorden zij mij aan, en sloegen oude boeken op, waarin zij vonden, dat de bedoelde schilder zich Denis Arnould noemde, en in het voorjaar van 1611 op 's Gravensteen had gezeten. Zijn zaak was nooit behoorlijk berecht, hij was eenvoudig uit de stad verwijderd, zonder geeseling of brandmerking, zooals die meestal aan verbanning voorafgaan. Opgeteekend stond nog, dat hij Katholiek was, twee-en-dertig jaar oud, en geboortig van Chartres. Hij werd verdacht van kleine diefstallen, en had geen middelen van bestaan; over zijn kunst, over het lastig vallen van meisjes, evenmin een woord als over zijn betrekking tot de academie. Dat hij onlangs onder de naam van Richter weer in onze stad was opgedoken, achtte men geenszins onmogelijk; er was geen oog te houden op al het volk in de kleine logementen of in de baaierds van de gasthuizen: dat kwam en ging, men mocht al blij zijn, als men de dieven en moordenaars onder hen te pakken kreeg.

Eenige dagen hield de Fransche schilder met de twee namen mij nog bezig. Ik vroeg links en rechts, en wilde zelfs een bezoek aan het Cathrijnegasthuis brengen, dat van onze drie armenhuizen de grootste baaierd had, toen mij op het allerlaatst te binnen schoot, dat Arnould wel niet als behoeftige zwerver in de stad zou zijn gekomen, - evenmin als de eerste keer, toen hij toch schildersbenoodigdheden bij zich had gehad, - en dat Richter misschien alleen maar de naam was die hij Lysbet had opgegeven. Toch ging ik naar het gasthuis, vroeg naar Richter, en mocht zwervers bekijken, - volkomen zinloos, maar het verschafte mij althans de gelegenheid mij gewichtig voor te doen. Mijn zelfvertrouwen steeg met sprongen in deze dagen. Ik werd zelfs zoo overmoedig, dat ik weer met mijn vrijages begon, met mijn sikje een geheel nieuwe en onweerstaanbare verschijning. Blijkbaar had ik weinig geleerd van Lysbets lot. Ten slotte wil ik niet onvermeld laten, dat de waardgeldersluitenant kort na de dag dat hij Lysbet had gegroet bij een opstootje aan het been werd gewond en uit Leiden verdween. Hij werd vervangen door een dikke Limburger, een grappenmaker, die niet achter de bierkroes weg te krijgen was, en die zich, als hij zich eenmaal op de bedreigde punten vertoonde, begeleiden liet door zijn armoedige vrouw, of bijzit, met vijf kinderen, die de omstanders, voor ‘slijkgeuzen’ scholden. Werd er gevochten, dan mengden zij zich in de strijd, bijtend en

krabbend, de vrouw vooraan, totdat zij door de overige waardgelders verwijderd werden, waarbij de vader zich de buik vasthield van het lachen. De vrouw was een gewezen legerhoer, haar voorhoofd was versierd door een diadeem van bruinroode puisten. Vooral deze familie deed onze verachting voor de Libertijnsche huurlingen ten top stijgen.

Op 30 September verzette Prins Maurits de wet in Brielle: de eerste stad waar voortaan geen waardgelders meer zouden zijn, - een ware civitas dei, zooals onze dominees zeiden. Toen de dag daarop, tegelijk met het bekend worden dezer overwinning, de najaarskermis geopend werd, - die de Vroedschap nog had willen afgelasten, zoo bang was men,- waren er in Leiden meer groene triomfbogen te zien dan aan de Oude Rijn kramen en tenten, en meer oranje wimpels dan wel strookte met het haastig uitgevaardigde verbod dienaangaande. Rijmpjes, waarin Alva en Oldenbarneveldt met betrekking tot Brielle over één kam werden geschoren, waren niet van de lucht, en men ging zich te buiten aan voorspellingen omtrent een op handen zijnde zegetocht van de Prins door het geheele land, van stad tot stad. Maar dit was iets te voorbarig: Brielle, als een der uitgeloote pandsteden, tot voor kort nog in Engelsch bezit, was een geheel op zichzelf staand geval; overal elders zou men nog lang genoeg met waardgelders geplaagd worden. Op 2 October werden de onze, die zich tot dusverre voornamelijk gewijd hadden aan het lastig vallen van burgers en het ongenietbaar maken van de Doelen voor de schutters, in dienst genomen als de officieele stadsverdedigers, die zij van de aanvang af hadden moeten zijn. In de ochtend marcheerden zij met vliegende vaandels naar het Stadhuis, waar een zwijgende menigte toezag hoe hun geliefde en geminachte stoepjes van de stoep verdrongen werden door een gehate en nog meer geminachte waardgelderspost; de overigen verdwenen in het Stadhuis, waar zij ook op 3 October, de herdenkingsdag, verblijf zouden houden. Zelf werd ik die eerste dag geheel in beslag genomen door de kermis, waar ik wafels at met eenige vrijsters, en in gezelschap van mijn vrienden in de schiettent op poppen schoot, Spaansche piekeniers met rondassen voorstellend, of de rarekiekkast bezocht; er waren daar prenten van belegeringen en veldslagen, die een machtige indruk op mij maakten en mij met afkeer vervulden van het waardgeldersgedoe, waarbij niet eens bloed vloeide. Maar in dit laatste had ik mij vergist.

Het spel van Leidens ontzet, dat als gewoonlijk op het plein binnen het weeshuis aan de Hooglandsche Kerkgracht gegeven werd, trok op deze derde October minder kijkers dan andere jaren. Leiden was nog in het geheel niet ontzet, vond men, maar

werd van binnen uit belegerd door Amalekieten; het eigenlijke herdenkingsspel viel dit keer de rechtzinnige burgerij ten laste, in plaats van de twee rederijkerskamers, die zich ieder jaar uitsloofden met allegorische bedenksels, waarvan niet eens vaststond of zij niet zondig waren, al zag men ze graag. De herinnering aan die groote tijd vond in een barsche werkelijkheid weerklank; zoetgevooisde declamaties, heldendicht en potsenmakerij, waarbij de spelers hun door God gegeven persoonlijkheid achter maskers verborgen, leidden daar de aandacht maar van af. Dit mocht nu wel waar zijn, maar het schouwspel, dat mij 's middags in de Breestraat wachtte, toen ik daar in gezelschap van Jan Koerbagh en twee andere jongens verscheen, leek toch eerder voor de lachspieren bestemd dan voor de vaderlandsche gemoederen. Aan weerskanten van het Stadhuis was de straat afgezet, niet zoo streng evenwel, dat men het er niet op kon wagen van de eene kant naar de andere over te steken. Ook hinkelden er nog kleine meisjes. De waardgelders leunden op hun hellebaarden en halve pieken en trachtten door middel van booze blikken hun waardigheid op te houden; twee van hen reikten elkaar voortdurend de brandewijnflesch toe, die zij achter hun afgenomen pluimhoeden om beurten leegdronken, totdat een luitenant op de stoep hun toebrulde, dat zij nu in dienst van de edele heeren waren en niet meer in de taveerne. Het volk hoonde deze twee waardgelders, alsmede de luitenant, alsmede de magistraatspersonen, die zich af en toe op de stoep vertoonden. Burgemeester Deyman, die een kalmeerende toespraak trachtte te houden, kreeg de woorden ‘landverrader’, ‘Papist’ en ‘Edomiet’ naar het hoofd geslingerd. Even daarna verschenen er tien waardgelders met kleine roers, zooals de ruiterij die gebruikt, - musketschieten schenen zij nog steeds niet geleerd te hebben. Door ons door de menigte heen te werken hadden wij ten slotte het poortje naar de Pensmarkt bereikt, vlak tegenover het Stadhuis, waar het vol stond met mannen en jongens; er werd nu geregeld gejoeld, nu eens tegen de waardgelders, van wie er twee vlak voor mij stonden, met de rug naar mij toe, dan weer tegen de stoep, of tegen de ramen der bovenverdiepingen van het Stadhuis en de Vierschaar van Rijnland er vlak naast, waar de hoofden van al onze hooggeplaatste vijanden zichtbaar waren. Onder het volk, verderop, moeten predikanten hebben gestaan, zelfs Festus Hommius enkele oogenblikken, naar later beweerd werd. Mij - zelfs mij - kwam de vertooning zoo onwaardig voor, dat ik een praatje begon met een der waardgelders. Ik vroeg hem, of hij wist, dat hij voor de predestinatie ten strijde was getrokken, waarop hij mij in gebroken Duitsch toevertrouwde, dat hij negen

veldtochten had meegemaakt, tegen alle vorsten ter wereld, maar nog nooit tegen lieden, die Zijne Katholieke Majesteit de koning van Spanje vervloekten, als zij hun eigen landsadvocaat bedoelden, die zich tegen Spanje uit de naad had gewerkt; maar hem was alles wel, als hij zijn soldij maar kreeg. Vol ontzag staarde ik naar het breede litteeken aan zijn hals; hij was een der weinigen onder de waardgelders, die men als tegenstander tegenover zich had gewenscht. Maar Jan Koerbagh stootte mij aan: ik moest niet te vertrouwelijk worden. Op dit oogenblik zag ik op de stoep vijf loopen omhooggericht. Rechts was de afsluiting doorbroken; er naderden daar mannen met stokken, door het grauw begroet met de kreet van 'Voorwaarts, pieken!' Er werd gescholden en getierd en met steenen geworpen; een vrouw sprong langs mij heen, en stompte mijn waardgelder in de rug, waarna zij weer terugglipte, grijnzend met tandelooze mond. Op de stoep verscheen Dammes van der Codde, trotsch en kleurig als een pauw; daarachter plotseling mijn vader, die hem iets toescheeuwde en naar boven wees. Later hoorde ik, dat hij en enkele andere burgers zich tegen het salvo verzet hadden, en dat hij nu de hopman berichten kwam, dat ook de burgemeesters er zich tegen hadden verklaard, - wat maar ten deele juist was, - maar Dammes van der Codde, geen held, doch te verwaand om zich lafheid te kunnen veroorloven, gaf het bevel, en het salvo klonk dof en onregelmatig, alsof de dapperste van de vijf begonnen was, aarzelend gevolgd door de anderen. Van eenig effect was geen sprake. Nu trok er van links een troep vollersknechts op, voorzien van een blauw stuk doek, bij wijze van vaandel. Niet de predestinatie vuurde hen aan, maar de zucht naar hooger loonen; zij hadden van de gelegenheid gebruik gemaakt om te demonstreeren voor iets dat hun in de algemeene verwarring wel eens zou kunnen worden toegezegd. Het laatste wat ik zag was een schimmel, aan de toom geleid door een beeldschoone jonkman met een helm op; hij baande zich een weg tusschen de vechtenden door, ernstig en oplettend, ietwat preutsch. Wie dat was, wat hij doen kwam, wat er verder van hem geworden is, ik heb het nooit geweten; ik heb er zelfs nooit naar gevraagd. In mijn herinnering staat hij als de gestalte van de oorlogsgod, die zoojuist tot het inzicht is gekomen, dat hij zich vergist heeft. Ik had van alles genoeg. Ik schaamde mij diep. Langs de leege banken op de Pensmarkt, voorbij een troep studenten, die mij uitjouwden omdat ik de vlucht nam, drong ik naar de Langebrug, en zoo naar huis, waar ik in de 'Poliorceticon' van Justus Lipsius ging lezen, een krijgskundig werk, dat ik ieder kan aanbevelen die tot walging is gebracht door opstootjes in de vorm van een militaire parodie.

Gemeenlijk was ik van opstootjes in geen enkele vorm afkeerig. Ik was vast in het geloof, en haatte de tegenstanders van de Prins. Was, in plaats van die mooie jongeman, Maurits zelf verschenen met zijn paard aan de toom, ik had mij vol vreugde in het strijdgewoel geworpen: dit zou iets grootsch en beslissends zijn geweest, beter dan dit wederkeerige gesar, deze comedie van hoe ver men gaan kon tegenover elkaar. Het was geen gunstige dag voor mij om mij aan ongeregeldheden van dit soort met geestdrift te kunnen overgeven. Kwam het door de rarekiekkast van de dag te voren, die mij met veldslagen had verwend? Was het de beduchtheid om mijn vader, vreesde ik, dat hij in zijn onbesuisdheid te ver zou gaan? Dit is zeker: aan de rechtvaardigheid van onze zaak twijfelde ik geen seconde. Het Gereformeerde geloof hadden wij noodig om ons volk tijdens een zoo lang gerekt Bestand voor verslapping te behoeden: gerektheid mocht geen rekkelijkheid worden! Wie zich geen uitverkorene weet, kan niet vechten. En hoe boeide mij de strengheid van het Calvinistische wereldbeeld: een God, die verdoemde, die zegende, zonder ooit op Zijn besluit terug te komen, zonder ook maar de geringste uitwisseling te gedoogen tusschen de partijen, die aan Zijn onpeilbaar en onherroepelijk decreet het aanzijn verschuldigd waren; zooals ook licht en schaduw des te scherper tegen elkaar staan afgebakend naarmate de lichtbron sterker en machtiger is. Men zag toch dagelijks, dat er verdoemden en gezegenden wáren, het waren toch feiten? Het Doopersche vertrouwen op een genade voor Jan en Alleman was niet het mijne: daarvoor waren de Jannen te verschillend toegerust voor de wereldsche strijd. Waar ik mij alleen tegen verzette was de verdediging van zulk een grootsche en voorname kerkleer met zulke middelen: jouwen en steenen gooien, en een waardgelder in de rug stompten. Ik was er zeker van, dat onze predikanten er slechts noode toe waren overgegaan deze minderwaardige uitingen te begunstigen. Zij moesten nu eenmaal roeien met de riemen die zij hadden.

Thans, terugziende op deze dag, geloof ik mijn ontgoocheling voor een aanzienlijk gedeelte te moeten toeschrijven aan het bijzondere karakter van de dag zelf. De herdenking van het ontzet had steeds een diepe beteekenis voor mij gehad; er ging een wijding van uit, opwegend tegen die van de Sabbath, en de hutspot en de haring deden in mijn oogen maar weinig onder voor het sacrament van het avondmaal. Plechtige wandelingen met mijn vader, mijn hand in de zijne, - waarvoor ik eerst met Diederik en Jasper had moeten vechten, - muziek en optochten, het beieren van het klokkenspel in de vroegte, en het spel in het weeshuis, en steeds door alles heen het besef van Gods hand, die veertig

jaar te voren het water had opgezweept door de wind uit het Oosten weg te nemen en naar het Noord-Westen, vervolgens naar het Zuid-Westen te brengen, - het was alles even onvergetelijk. Vaak stond ik bij de Vlietbrug te kijken, waar de schepen van Boisot binnengevaren waren, met de bootsgezellen, die op hun geuzenpenningen wezen, waarop te lezen stond 'Liever Turksch dan Paapsch.' Een uitgehongerde menigte had dit teeken aanschouwd, er moeten er bij zijn geweest die van vreugde stierven. Waarlijk, men kon veilig sterven op zulk een moment, hierna had het leven weinig meer te bieden dan dankzegging en gebed, maar daarvan kon men zich ook in de hemel kwijten, en zelfs de hel werd draaglijk door een herinnering als deze. Jan van Hout, onze secretaris, nu al jaren dood, placht te zeggen, dat het ontzet engelen van duivels had gemaakt onder die gestreden en gehongerd hadden, en dat ieder jaar zulk een gebeurtenis zou kunnen helpen het Godsrijk op aarde te stichten; dit was ook de diepere zin van de herdenking, volgens hem. En nu was de dag ontheiligd door een bende lanterfantende waardgelders. Toen een werkelijke oorlog, door God zelf geleid, - nu een ordelooze burgerkrijg, waar alleen de duivel de hand in hebben kon, en een domme en lafhartige duivel.

Om vier uur kwam Diederik mij vertellen, dat het salvo der waardgelders een slachtoffer had gemaakt: een man, die uit een hooggelegen tralievenster toekeek, was op slag gedood. De waardgelders bleken dus niet eens behoorlijk in de lucht te kunnen schieten. Ook dit leek een grap van de duivel. Daar het in de stad roerig was gebleven, was de schutterij opgeroepen. Mijn broer, zeer gematigd in alles, scheen echter te duchten, dat de schutters gemeene zaak met de oproerlingen zouden kunnen maken. Dat de schutterij niet geheel betrouwbaar was, bleek echter pas de volgende dag. Evenals ik maakte Diederik zich bezorgd over mijn vader, die die middag weliswaar slechts bemiddelend was opgetreden, maar die, naar zijn zeggen, weinig noodig had om erger te worden dan een stier voor een roode lap. Als eerste artilleriemeester was hij op het Stadhuis gebleven nadat de schutters vertrokken waren, na de haastige wapenschouwing op de groote pers; maar tijdens de schouwing had men hem in opgewonden gesprek gezien met de hopman en de luitenants van zijn vendel, blijkbaar een andere taal bezigend dan alleen maar een bemiddelende.

Mijn moeder was die middag bij haar broer om op de kinderen te passen. Oom Jacob was sinds eenige tijd weduwnaar, en had de gewoonte aangenomen op dagen, die zich maar eenigszins daartoe leenden, lange wandelingen door de stad te maken, meestal ein-

digend in een wijnhuis, waar hij meer dronk dan goed voor hem was. Zijn verraad aan de Doopersche zaak was hem gaan drukken, te meer waar zijn vroegere sectegenooten de dood van zijn vrouw met dit verraad in verband brachten. Ik geloof, dat zijn geweten zuiver was, en dat hij zich niets verwijten kon, maar wie eenmaal van een bepaalde groep deel heeft uitgemaakt, is al het ware voorzien van een tweede geweten, waarin de stemmen van al die anderen weerklinken. Voor het overige was hij zichzelf gelijkgebleven, en predikte tegenover mijn vader kalmte en verdraagzaamheid als vanouds; waarop deze laatste dan gewoonlijk betoogde, dat hij alleen daarom al nooit een goed Calvinist kon zijn, en dat men van bekeerden grooter onverzoenlijkheid verwachtte. Zijn bekeering was een schijnbekeering, om den broode en uit angst. Dit gaf oom Jacob dan wel toe; maar daarom, zei hij, was hij nog geen geveinsde, want hij wist wat hij deed; hij was het Doopersche geloof in het geheel niet ontrouw geworden, en hield dit ook aan zijn kinderen voor, van wie hij goede Calvinisten dacht te maken zooals men iemand tot een goed staatsburger of een goed ambachtsman opvoedde: het eene sloot het andere niet uit. Dergelijke gedurfde stellingen verkondigde hij doorgaans pas na zijn vierde of vijfde kroes, en ging dan zelfs zoo ver van te verklaren, dat de beste Calvinist tevens de beste Mennist was, want, immers, God lette slechts op de harten, de vorm was bijzaak, of beter: alle vormen waren evenzeer hoofdzaak, anders zou God ze niet dulden. Die van de mispapen ook? vroeg mijn vader dan. Waarop oom Jacob zich verslikte, en heftig neen schudde. Gelukkig werd hij nooit door een dominee bij het bier verrast; mijn vader was de eenige, die hem op deze beminnelijke huichelarij betrappen kon.

Om zeven uur kwam mijn moeder thuis. Onder het eenvoudige mutsje met kinband, dat zij haar heele huwelijk door trouw gebleven was, was haar haar vochtig: buiten hing een zware mist, de menschen liepen al met lantarens, vertelde zij. Ook zij maakte zich ongerust over mijn vader. Tusschen waardgelders en schutters zou het tot een handgemeen gekomen zijn, en de waardgelders waren immers in en bij het Stadhuis. Diederik en ik keken elkaar eenigszins beschaamd aan, omdat het mijn moeder was die met deze berichten aankwam, terwijl wij thuiszaten; ook wisten wij niet goed, of wij mijn vader niet moesten gaan zoeken of te hulp snellen. Ten slotte zagen wij hiervan af, omdat het zeker niet in goede aarde bij hem gevallen zou zijn. Een uur later zette mijn moeder het avondbrood op tafel, wat haring van 's middags, en kruidkoekjes die zij gebakken had, en wij zaten nu geruime tijd zwijgend te wachten, lettend op ieder geluid van voetstappen op

straat. De klokken luidden, daarna knetterden in de verte nog voetzoekers, waarbij mijn moeder verbleekte en de handen vouwde; daarna werd alles stil, op het verre getier achter onze binnenplaats na, waar men nog feest vierde met slagen en stompen. Het getik van de Friesche klok maakte deze stilte tot een benauwend vlieden, een jacht van de tijd op zichzelf; in iedere seconde zou iets kunnen gebeuren. Als om mijn vader door grootere feestelijkheid naderbij te lokken stak mijn moeder drie kaarsen aan, bij de drie die al brandden, zoodat onze gelaatstrekken geelbleek en beweeglijk werden. Ik moest aan Lysbets gezicht denken. De onverklaarbare afwezigheid van mijn vader maakte ook de hare tot iets dreigends en naargeestigs. Diederik had een pijp opgestoken, waarschijnlijk omdat hij honger had; het tabakskruid helpt daartegen. Juist wilde ik zijn voorbeeld volgen, toen ik op straat hoorde zingen, eerst veraf, dan al dichterbij. Het was Psalm 35, door een forsche mannenstem uitgegalmd. De voetstappen van meer dan één, lichte en zware voetstappen; maar er was er maar één die zong, sterk en vol godsvertrouwen, alsof er geen eind zou komen aan dit lied, alsof iedere straat te kort was om de echo's ervan terug te geven, zoolang het duren zou. Nu waren zij ter hoogte van onze deur. Natuurlijk verwachtten wij, dat het gezang nu weer in sterkte zou afnemen, dat de voetstappen zich zouden verwijderen. Maar toen viel de klopper; Diederik sprong op; tegelijk daarmee hoorden wij een tweede mannenstem, die iets bromde; en hoewel ik deze stem niet herkende, wist ik opeens, dat het mijn vader was die gezongen had. In allerijl volgde ik Diederik.

De eerste die ik zag was oom Jacob, die met beide handen Diederik had vastgegrepen, druk betoogend. Zijn lantaren stond op de grond. Tegen een achtergrond van melkige mist, waarin van de gevels aan de overkant alleen de vaagste lijnen zichtbaar waren, stak de gestalte van mijn vader af, de rechterschouder omhooggetrokken, alsof hij zijn drievingerige hand tot een onvolkomen vuist had gebald onder de mantel. Zijn zwarte hoed had hij laag in de oogen getrokken. Plotseling draaide hij zich om, stampvoetend; ik kon niet verstaan wat hij prevelde; maar oom Jacob liet Diederik los en greep hem bij de arm, zeggende: ‘Hier zijn we in de Bijbel, Harmen, nu maar stil.’

Tegen Diederik vervolgde hij fluisterend: ‘Hij heeft twee kroezen bier te veel gedronken, in De drie dorstige Herten; er was een schelm, die zei, dat er aan.... je weet wel.... altijd een steek los was geweest. Hij wou hem te lijf, maar de kerel vluchtte. Toen is hij gaan drinken, en heeft gehuild. Geduld met hem; hij is zwaar beproefd; laat niets merken. Ga nu naar binnen, Harmen,

je moet eten,' - en tegen mijn moeder, die zich angstig naderbij, waagde: Er is niets gebeurd, Duifje.

Maar aan zijn schuldbewust gezicht zag ik, dat hij een en ander van de toedracht verzweeg, en ik beet hem toe: 'Had u hem daar niet van terug kunnen houden?'

Zonder iets te zeggen bukte oom Jacob zich naar zijn lantaren, en nog voordat wij mijn vader in de gang gekregen hadden, was hij verdwenen.

Hoewel hij zich zonder tegenstreven hoed en mantel liet afnemen, scheen hij volkomen buiten bezinning te zijn. Het eenige wat hem was gebleven was zijn wil tot zelfbedwang: daarmee vocht hij tegen zichzelf, onverbiddelijk, iedere beweging streng aan banden leggend. Als een groote, sombere, kaarsrechte marionet zette hij zich aan tafel, de oogen op zijn bord. Ook wij gingen zitten en keken elkaar aan of wij op zijn gebed zouden wachten. Hij had nog niets gezegd. Maar toen was het of hij onze gedachten ried; hij keek Diederik aan, en snauwde: 'Bid jij.' Toen Diederik wilde beginnen, hief hij de rechterhand op, waarvan duim en ringvinger naar elkaar toegebogen waren, alsof zij de plek der ontbrekende vingers moesten overbruggen: 'Er heeft hier iemand gerookt. God vergeve ons onze zonden; dit huis glijdt ten verderve.... Goed dan, Diederik, wij wachten.' - Terwijl Diederik bad, bespiedde ik mijn vader onder mijn geloken oogleden door. Hij wist heel goed, dat Diederik in huis rookte, en had er de laatste jaren nooit meer aanmerking op gemaakt; er waren dominees die rookten, zooal niet tegen de pest, dan toch tegen kwade sappen en zinkingen; de kerk was verdeeld op dit punt; men wist niet goed meer of het zonde was. Maar hij dacht al niet meer aan het rooken. Hij had zich in het gebed gestort als een drenkeling, die zijn eenig heil verwacht van het water dat hem bedreigt: die het water ontzwemt door dieper te duiken dan menschen mogelijk is. Hij dook onder in het element van boete en berouw, en op zijn bleeke lippen zag ik de bange vraag beven: ben ik nog uitverkoren? ben ik ooit uitverkoren geweest? Zijn kaakspieren zwollen, zijn smal, kantig voorhoofd was ingenomen door een samenstel van koorden en pezen, - rimpels kon men het niet meer noemen. Hij geeselde zich om zijn dronkenschap; hij boog zich voor God als voor een beul; hij dwong zijn verwarde geest vanuit dat eene punt, dat aan de verwarring geen deel nam. Het leek een onmogelijke strijd. Toch slaagde hij erin, zoo diep had hij in zichzelf kunnen verzinken. Zijn zelfachting was alweer terug, en het gevoel van een hoogere onvermijdelijkheid, het gevoel, dat de zonde nu en dan noodzakelijk is om de begenadigde nederigheid te leeren. Laat hij nu eerst eten, dacht ik, dan wordt alles weer goed.

Wij aten, in een diep stilzwijgen, en zonder van onze borden op te kijken, zelfs mijn moeder bedwong haar bezorgde blikken in zijn richting. Toen wij gedankt hadden, keek hij ons alle drie om beurten aan, en sprak met krachtig stemgeluid, dat de heele kamer vulde:

'De groote, jaloersche God heeft ons kracht gegeven onze zonden te bekennen. Het is niet, dat Diederik gerookt heeft, of dat Gerard gerookt heeft, het is dat ik dronken ben. Noach had althans de verontschuldiging, dat hij het kwaad niet kende; ik heb niet eens de verontschuldiging, dat de drank een verleiding voor mij is. God weet, dat drank voor mij niets beteekent. Het is een misstap, die iets anders verbergt. Niet, dat ik Jacob Seeghers gezelschap hield, is mijn groote zonde, maar dat ik twee-en-dertig jaar lang gezwegen heb. Nu zal ik spreken, en doe er je voordeel mee.'

Zijn stem had een profetische galm aangenomen, zijn zwarte oogen fonkelden. Nu verstrakte zich zijn gelaat, en hij stond op om zich naar zijn stoel bij de haard te begeven, hoewel er geen vuur brandde. Mijn moeder schudde het hoofd, en Diederik en ik keken elkaar vragend aan.

'Toen Parma Antwerpen ingenomen had,' vervolgde hij, half van ons afgewend, 'kregen wij, van het ware geloof, vier jaar om uit te wijken. Wij hadden geen vrijheid van godsdienstoefening, maar wij zouden ons bezit te gelde kunnen maken en rustig naar een nieuw vaderland uitzien. Parma was een fatsoenlijk man, naar men zei; burgemeester Marnix was zelfs verrukt van hem, het was de bekroning van zijn leven, toen hij Parma de hand mocht schudden; hij heeft tranen gestort over zooveel ridderlijkheid. De Italiaansche hond had misschien goede manieren, wie weet. Maar Spanjolen blijven Spanjolen, en de troepen, in de stad gelegerd, deden alles om ons het leven zuur te maken, door inkwartiering en confiscaties, - en bleef het daar maar bij. Mijn vader en mijn broers vertrokken naar Duitschland, waar zij in vrede hoopten te leven; ik evenwel ging naar Holland, omdat ik vechten wilde. Er was mij meer aangedaan dan het verlies van mijn stad. Ik was twee-en-twintig jaar, zoo oud als Diederik nu, en verloofd met de dochter van een gildebroeder van mijn vader. Ik zal haar naam niet noemen; jullie moeder heeft hier nooit van geweten; ik zal ook niet zeggen wat er gebeurd is. God beproefde mij door een Papist, een kolonel, een Franschman, van adel of niet van adel, dat is allemaal niet van het geringste belang,' - hier draaide hij zich naar ons om, en wierp Diederik of mij, dat kon ik niet goed onderscheiden, een blik toe, die mij, vreemd genoeg, listig en glurend toescheen, - 'door een hond van dat vervloekte ras, in dronken-

schap, zooals ik zooeven dronken was, op mijn verloofde los te laten. Hij was in haar huis ingekwartierd, meer zeg ik niet. Lees Esther, hoofdstuk 7 vers 8, daar staat het woord, en meer zeg ik niet. Ik ben uitgeweken en heb dienst genomen onder de Prins, om mij te wreken. Dat is mij niet gelukt. De hond had tienduizend levens, en tienduizend te veel. Nu ik oud word, zou ik de zekerheid willen hebben, dat ik niet ongewroken het graf inga. Maar ik heb twee zoons. Over de derde spreek ik nu niet.'

Mijn moeder streek zich met de hand over het voorhoofd, en stond van de tafel op: 'Daar mag je de jongens niet toe aansporen, Harmen.'

'Zwijg! Ik zeg hun alleen wat ik van hen verwacht.'

'De Heer heeft gezegd: mijne is de wrake en de vergelding.'

'Maar Hij versmaadt geen instrument daartoe. Gerard, Diederik, heb jullie niets te zeggen?'

Diederik was mij voor. - 'Ik ben geen lafaard, vader, en ik eerbiedig uw gevoelens. Maar dit is een opdracht waar ik geen heil in zie. Hoe heet die Franschman dan, waar is hij, hoe kan ik hem vinden?'

'Dat zeg ik niet,' zei mijn vader.

Diederik keek mij aan, en haalde de schouders op. - 'Kolonels zijn gewoonlijk niet jonger dan dertig jaar, en meestal ouder. De man moet nu een grijsaard zijn; hoe kan ik mij daarop wreken?'

'Misschien heeft hij kinderen,' zei ik tegen Diederik, 'je beschouwt het te nuchter, geloof ik. Vader wil, dat wij ons op alle Franschen zullen wreken, dat wil zeggen op alle afgodendienaars. Je vat het niet breed genoeg op. En daar had vader mij niet toe hoeven aan te sporen.'

'Je tast dicht bij de waarheid, Gerard,' zei mijn vader, met diezelfde listige, zoekende blik, nu duidelijk alleen voor mij bestemd, 'maar nu zie jij het weer al te breed. Denk goed na. Onderzoek jezelf. Zou jij ook willen weten hoe oud de kolonel is, en hoe hij heet, en waar zijn kinderen te vinden zijn?'

'Neen,' zei ik op goed geluk, zonder te hebben nagedacht. Eerst enkele oogenblikken later begreep ik wat hij bedoelde.

'Goed,' zei hij, 'je belooft me dus? Als je ooit in de gelegenheid komt?'

'Ja, ik beloof het; maar ook deze belofte was niet noodig geweest.'

'Het is toch altijd wel goed,' mompelde hij.

'Ik begrijp er niets van,' zei Diederik, mij achterdochtig opnemend, voor zoover zijn gezicht tot het uitdrukken van achterdocht in staat was, waarna hij opstond, zijn pijp greep en de kamer verliet, Mijn vader riep hem na voorzichtig te zijn met vuur,

boven op zijn kamer; de zucht tot hoonen leek mij aan deze waarschuwing niet vreemd.

Daarna sprak hij geen woord meer. In gedachten verzonken bleef hij bij de koude haard zitten, gehuld in de lange, met bont omzoomde tabbaard, die hij de laatste tijd in huis was gaan dragen. Eén maal stond hij op, en haalde de Bijbel van de lezenaar, maar ik kon niet zien op welk boek zijn keus viel. Bezoek, van twee schutters, met de laatste tijdingen, wilde hij niet ontvangen; ik stond hen in de gang te woord, en zij vertelden, dat het grootste gedeelte der schutterij besloten had lijdelijk verzet te blijven plegen, samenscholingen niet uiteen te jagen, doch alleen door overreding tot oplossing te brengen, en in geen geval met de waardgelders samen te werken. Waardgelders hadden in de avond burgers gewond, die niet door wilden loopen, in de Breestraat. Daar mijn vader er niet naar vroeg, zweeg ik over dit alles, en toen ik hem eenige malen naar de bedstee had zien kijken, zei ik goedenacht en ging naar boven.

Op mijn kamertje was het kil van de mist. De dekens tot over mijn kin, lag ik naar late voorbijgangers te luisteren, hun doffe voetstappen, en het gevloek wanneer zij met elkaar in botsing kwamen: in onze buurt hadden maar weinigen lantarens, en men was op een heldere maannacht voorbereid geweest. Het was een passend einde van de naargeestige herdenkingsmiddag, dit wollige, verstikkende, verwarring begunstigende kleed over de stad. En dan moest ik weer aan mijn vader denken, in wiens geest de verwarring niet minder groot scheen, al had ik zijn bedoeling dan ook meenen te raden. Wij wisten nu ten minste waarom hij de Franschen altijd had gehaat; en ik voor mij wist nog iets meer; maar het leek mij zoo nietig allemaal.

Het kraken van de deur onderbrak mijn gepeins. Mijn eerste opwelling was: Lysbet is teruggekomen! Mijn moeder, die zich in het vage schijnsel naar mij toebewoog, was even groot, en ook een slaapwandelaarster had zij kunnen zijn, zoo langzaam en onhoorbaar liep zij, met één hand vooruit. In de andere hand droeg zij een waterkan; en ik dacht nu, dat zij heet water had gemaakt, voor de beddepan in de bedstee; maar toen zij de kan had neergezet, en op de tast mijn voorhoofd beroerde, bleek de hand koud te zijn in plaats van warm. Terwijl ik overeind kwam zitten, fluisterde zij mij toe, dat mijn vader al sliep en dat zij zich ongerust maakte, niet alleen om hem, maar ook om de belofte, die ik had afgelegd. Gelukkig dat het geen eed was, die hij had geëischt, - ondanks alles moest hij toch nog om haar hebben gedacht. Maar ik had nu beloofd wraak te zullen nemen, op iemand die ik niet kende en die mij niets misdaan had....

‘Maar begrijpt u het dan niet, moeder?’ fluisterde ik terug, en greep haar hand, ‘die Fransche kolonel is niet degene die hij op het oog had: het is een andere Franschman die in zijn gedachten was. Hij had zich voorgenomen Lysbet dood te zwijgen, en daar heeft hij zich aan gehouden. Alles wat hij zei was niets anders dan een middel om mij aan het verstand te brengen, dat ik Lysbets verleider treffen moet....’

Zuchtend zette zij zich op de rand van het bed. - ‘Het hoofd loopt mij om. Dat hij een verloofde heeft gehad, is dus niet waar?’

‘Neen, dat is waar, waarom niet?’ - Mijns ondanks moest ik glimlachen. - ‘Het eene voorval weerspiegelt zich in het andere. Vanavond in de herberg heeft men Lysbet beleedigd: daarom heeft hij ook te veel gedronken.’

Zij had moeite alles te verwerken. Waar ik de beide gebeurtenissen inderdaad in elkaar weerspiegeld zag, elkaar verhelderend en toelichtend zonder aan elkanders scherpe omlijndheid afbreuk te doen, daar werd voor mijn moeder alles dooreengemengd tot een chaos van rampspoedige levensperioden, ver uiteengelegen, waarin zij de weg niet kende. Ik ried het verlegen geschuifel van haar voet, die tegen de waterkan stootte. Het was mij te moede of er een argeloos meisje op de rand van mijn bed zat, die ik wereldwijs moest maken. Ik legde uit:

‘Was hij geheel bij bezinning geweest, dan had hij misschien een verhaal uit de Bijbel gekozen, hoewel ik op het oogenblik niet weet wat dit had moeten zijn. Of ja, de geschiedenis van Jakobs dochter Dina, om wie Jakobs zonen wraak namen op Sichem, die haar onteerd had, al nam hij haar later tot vrouw! Maar dan had vader moeten zeggen, dat hij een Jakob wilde zijn, die het met zijn zoons, met Diederik en mij, eens was. De echte Jacob was het niet met zijn zoons eens.’

‘Wraak,’ zuchtte mijn moeder, ‘dacht je werkelijk, dat daar zegen op rustte?’

‘Het is iets dat gebeuren moet. Een man verdraagt zooiets niet, het gaat tegen het bloed, - u als vrouw kunt daarover niet oordeelen. Men moet zijn vijanden verdelgen, dat is nu eenmaal de wet waaronder wij leven.’

‘De wet van het Oude Verbond misschien. Christus heeft iets anders verkondigd. Ik weet wel, dat de dominees het zoo uitleggen, dat ook Christus het geweld predikte....’

‘Zou u werkelijk willen, moeder,’ zoo viel ik in, ‘dat ik die monsieur Arnould de hand reikte, wanneer ik hem ooit tegen het lijf liep? Maar wees gerust; de kans daarop is immers zoo gering. Vader heeft niet van mij geëischt, dat ik alle landen afzoek om

hem te vinden. Maar in de landen, waar ik kom, zal ik mijn oogen openhouden.'

'Mocht je in die landen komen als een deugdzaam mensch, en in vrede....'

'Lag het aan mij, dan was het morgen vrede, en alle zuidelijke provinciën bij ons, en de koning van Spanje met een leege schatkist!' riep ik vroolijk, 'hoe zag die schilder eruit, moeder? Kunt u hem niet nauwkeurig beschrijven?'

Zij ontweek het antwoord door mijn hand te drukken, die nog steeds op de hare lag, en even later voelde ik haar lippen op mijn voorhoofd. Zij bukte zich, naar ik dacht om de waterkan te grijpen, richtte zich op, en voor de tweede maal voelde ik iets op diezelfde plek: iets kouds, iets dat van een tippende vingertop afviel, en dan langzaam naar mijn ooghoek toebiggelde, als een traan, die het oog zocht in plaats van eraan te ontwellen.

'In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes,' mompelde zij; zij bukte zich naar de waterkan, en was al op weg naar de deur.

Zij had mij gedoopt. Tegenover mijn vaders aansporingen tot geweldpleging, voor haar een inbreuk op alles wat haar heilig was, had zij het eenige gesteld waarover zij de beschikking had: een gebaar, meer niet, maar machtig genoeg in haar oogen. Ik was zeventien jaar, zoo moet zij overwogen hebben, en het oordeel des onderscheids was mij gegeven om met Gods hulp een keuze te doen tusschen goed en kwaad, of deze keuze te hernieuwen. Het ontroerde mij, dit ceremonieel, en zoo stil mogelijk bleef ik liggen, ten einde het gesprenkelde water gelegenheid te geven uit zichzelf te drogen. Zij kon niet weten, dat deze verstolen liefdedienst geen vat op mij hebben kon. Het was te laat daarvoor; zij had, alvorens van dit vredeteeken op mijn voorhoofd iets te mogen verwachten, vrede op aarde moeten maken. De Dooperschen zouden mij nooit in hun berusting trekken.

Niettemin, terwijl ik daar op de slaap lag te wachten, kon ik het beeld van twee machten, die om mijn ziel streden, niet van mij afzetten. En, of het zoo vanzelf sprak, nam dit beeld al spoedig de vorm aan van de twee branders van Gianibelli, de Hoop en de Fortuin, die gezamenlijk de Schelde waren afgevaren, met hoe verschillend lot in het vooruitzicht. De brander, die ontploft was, was mijn vaderlijk erfdeel, - de andere, de mislukte, de vreedzame tegen wil en dank, kwam van mijn moeder: hij was aan lager wal geraakt, hij was in het water gebleven en niet in vuur opgegaan. Ook in deze allegorie lag de beslissing opgesloten, die voor mij onvermijdelijk scheen. Wie wil er aan lager wal raken, op zijn zeventiende jaar?

V

Twee dagen later stonden wij alweer bij het Stadhuis, dit maal om toe te zien hoe de Breestraat vertimmerd werd, zooals wij het noemden. Als voor een beleg kreeg het Stadhuis zijn wallen! Meer nog dan de waardgelders, onder wier toezicht niet al te gewillige stadstimmerlieden de beide schuttingen optrokken, werkte deze dwaze afweermaatregel op de overprikkelde gemoederen, en ook ik voelde mij wederom partijganger, zoo goed als de beste. Het was het domste dat het Gerecht had kunnen verzinnen, - naar men zei, had Rombout Hogerbeets, de nieuwe pensionaris, de hand gehad in dit besluit. De twee schuttingen, met balken verstevigd, liepen van de Maarsmansteeg naar de Pieterskerkkoorsteeg, en van de Wolsteeg naar de overzijde, zoodat het Stadhuis nog maar te bereiken was door het poortje van de Pensmarkt, of door gebruik van de klinketten, in de schuttingen uitgespaard, en krachtig bewaakt door waardgelders, van wie men nu letterlijk zeggen kon, dat zij achter het klinket waren opgekweekt, daarmee in figuurlijke zin te kennen gevend, dat hun manieren een en ander te wenschen overlieten. Het was een armzalig schouwspel leden van de Vroedschap of een stadsbode over de half afgetimmerde staketsels te zien stappen, waarbij de laatste zijn bodestok gebruikte als steun. Zelfs de waardgelders lachten hierom; en vloekten dan weer op de timmerlieden, omdat die niet vlug genoeg zaagden en hamerden. Geen wonder, riepen wij hun dan toe, met Arminiaansch hout, met Arminiaansche knoesten erin, en spijkers zoo krom als de staart van Satan, en een zaag botter dan het verstand van die ons regeerden, hoe wilde men daar wallen mee bouwen?

De groote gebeurtenissen vielen buiten Leiden voor. Bijna iedere windstoot, die Vroedschap en Hommiuspartij tegen elkaar opjoeg, woei aan met een ruiter uit Den Haag of een schuitenvoerder uit Utrecht. Wij leefden van deze tijdingen als van brood, en de nieuwste libellen, waarin goddeloozen en scheurmakers gehekeld werden, rukten wij elkaar uit de hand. Meer dan de preeken onzer voorgangers vuurde ons de geringste uitlating aan, die van Maurits werd overgebracht: overtuigend bewijs, dat het godsdienstig geschil, in gehoorzalen verwekt en uitgedragen, een zuiver politieke kleur had aangenomen. Maurits immers hing graag aan de groote klok, dat hij niets van godgeleerdheid afwist; en niemand die er hem hard om viel. Iedere dag bracht spanning; en waren er geen berichten, dan waren er wel geruchten, en was er geen waarheid, dan verzonnen wij wel, dat Oldenbarneveldt zich voor de honderd-

ste maal door de koning van Spanje had laten omkoopen, of dat dominee Utenbogaert uit Den Haag de kardinaalshoed toegezegd was, indien hij Holland voor de mispapen terugwon. Wij geloofden alles; en dan trokken wij er met steenen op uit om de Remonstrantsche conventikels te verstoren, die, en in het eerst nog openlijk genoeg, in voorname huizen gehouden werden, sinds de tegenstanders zich naar de Hooglandsche kerk hadden teruggetrokken en in de Pieterskerk, de academiekerk vanouds, nog maar door hoogleeraren werd voorgegaan, die elkaar op ontoelaatbare wijze spaarden in hun preeken.

De gebeurtenissen in de andere steden volgden wij met de aandacht van de kat voor de muis. Zoo'n spel wás het immers ook, sinds Maurits zich aan onze zijde had geschaard: in plaats van een strijd, met min of meer gelijke kansen, was het een rumoerig uitstellen van een overwinning geworden. Sint Nicolaas vierden wij met Delft, waar geplunderd en gevochten was, een winderige Decemberdag met sneeuwjacht vierden wij met Amsterdam, het bolwerk der Contraremonstranten, Nieuwejaar vierden wij met Oudewater. Daar hadden op Oudejaarsavond gewapende Calvinisten de kerk bezet; twee dagen later joegen zij zelfs de magistraat in de goot van het stadhuis. Geen wonder, dat op dit bericht onze schuttingen een aanval hadden te doorstaan, afgeslagen door dronken of niet geheel ontnuchterde waardgelders, die over de gladde keien sulden; 's anderen daags gevolgd door een sneeuwbalgevecht in groote stijl. Hierbij werd ook weer geschoten, op bevel van Dammes van der Codde, wiens pluimhoed door een sneeuwbal was getroffen, - geschoten uit echte musketten dit keer, door mijn vader onder protest van de zolder van het Stadhuis gehaald. Vorken waren niet te vinden geweest, zoodat men de loopen op het hek moest leggen; door de natte sneeuw was het tweede salvo al mislukt. Bij die gelegenheid was gebleken, dat niet meer dan zeven waardgelders in totaal met dit schiettuig konden omgaan; en al spoedig werd bekend, dat ons een derde vendel waardgelders te wachten stond, dat een week later ook arriveerde. Voor de helft bestond het uit musketiers, en het zachte geratel van de kruitkokertjes aan de bandelieren werd van nu af aan een vertrouwd geluid in de straten, waar de nieuwelingen trotsch rondkuierden, de fourchette als wandelstok gebruikend.

In deze zelfde maand woei de wind plotseling uit het Oosten, bijna uit Duitschland. Met geweld had Maurits de wet verzet in Nijmegen. Wij juichten, nog steeds bleek, naast God, de Prins met ons te zijn. Wij namen al niet meer de moeite ruiten in te gooien of de nieuwe waardgelders te treiteren; en dagen lang disputeerden wij enkel nog maar onder elkaar over de straffen,

die onze tegenstanders te wachten stonden: onthoofden, ophangen, of de hand af. Jan Koerbagh, die hoe langer hoe bloeddorstiger werd, was voor radbraken; en om onze voorstellingen daaromtrent wat op te frisschen maakten wij een wandeling naar het Galgeveld buiten de Morschpoort, waar de laatste gehangenen in de ijskoude wind bengelden. Op het rad bevond zich een bijna kaalgevreten geraamte, minder recht van lijf en leden dan de skeletten, die in het Theatrum Anatomicum, in de kerk van het Begijnhof, vertoond werden. Jan Koerbagh speculeerde over het lot hunner zielen, en over dat der Arminianen, dat erger en heeter zou zijn. Zijn rond, bol gezicht vertrok van inspanning bij het uitdenken van al verfijnder martelingen; hij zei, dat de schelmen nog eens hun 'dies natalis' zouden vervloeken. (Daar zijn moeder kamers aan studenten verhuurde, sprak men bij hem thuis een mondje Latijn; hij gebruikte Latijnsche uitdrukkingen alsof het vanzelf sprak, zonder eenige ophef.) Wanneer wij met zijn tweeën in de hel kwamen, betoogde hij, dan kregen we het toch altijd nog beter dan de Barneveldisten en de Papen, want wij waren enkel door de erfzonde besmet, en die anderen loochenden God nog daarbij. Ik had lust hem te zeggen, dat dit loochenen toch weer niets anders was dan een uitvloeisel van de erfzonde in hun bijzonder geval, en dat God waarschijnlijk niet dubbel zou straffen, ook al had hij geen medelijden met hen, waar inderdaad weinig kans op was; maar daar ik ons standpunt niet wilde verzwakken, hield ik mijn mond. Dergelijke gedachten drongen zich vaker aan mij op in die tijd. Dat de Arminianen zich vergisten, stond vast. Als aanhanger van de predestinatieleer zou men echter moeten inzien, dat zij niet anders kónden dan zich vergissen, net als koppige ezels, die door de menschen om hun koppigheid geslagen worden, maar die door God al voldoende gestraft zijn met hun ingeschapen ezelachtigheid. Ver om ons heen strekten de witte velden zich uit. De kraaien zweefden boven het Galgeveld, en in de trekvaart lagen schuiten vastgevroren. Het was een koud landschap om naar te kijken, voor wie over de hel nadacht. Jan Koerbagh's groote ooren, die ver van zijn hoofd afstonden, waren paars; maar zijn wollen muts wilde hij er niet overheen trekken, omdat dat een Geus niet paste.

Een week na het monsteren van het derde vendel waardgelders besloot het Gerecht de zes schuttersvendels opnieuw de eed van trouw af te nemen. Aan het dubbelzinnige spel, door de schutters gespeeld, het lijntrekken en het lijdelijk verzet en het verzuimen van de poortwacht, kwam nu een eind, in zoover zij kleur zouden moeten bekennen en de eed, zoo zij die zwoeren, zeker een half jaar lang gestand zouden moeten doen. Lang werd er op

de krijgsraadkamer van de Doelen gedelibereerd; sommigen voelden voor weigeren; anderen spraken van een schijneed, en betoogden, dat men een eed aan godloochenaars afgelegd niet verplicht was te houden, waarop iemand riep, dat dit vervloekte Jezuietische slimmigheden waren, te min voor Leidsche schutters; derden, onder wie mijn vader, stelden voor de eed enkel te hernieuwen, indien de kerkelijke zaken erbuiten werden gehouden. Toen de deken van de schutterij, burgemeester Deyman, een kijkje kwam nemen, strafte men hem met een ijzig stilzwijgen; maar besloten was er toen nog niets. Ten slotte weigerden er zeshonderd, de helft ongeveer; zij werden op staande voet ontslagen, moesten boete betalen, en in hun plaats werden nieuwe schutters aangesteld, onder wie zelfs Roomschen. Die men voor de belhamels hield ontnam men het poorterrecht. Huis aan huis gingen de ontslagen schutters nu rond om geld op te halen, en er werd, in deze koude wintermaand, veel minder aan de armen gegeven, ter wille van de nieuwe troetelkinderen. Het geld zou besteed worden voor het proces, dat men bij de Hooge Raad aanhangig wilde maken; maar daar schijnt nooit iets van gekomen te zijn. De stadsregeering had nu een min of meer loyale schutterij, naast de voor hun loyaliteit betaalde waardgelders; daar stond echter tegenover, dat het aantal invloedrijke ontevredenen met zeshonderd toegenomen was.

Mijn vader, die natuurlijk de eed had geweigerd, bleef niettemin artilleriemeester, en wel om de volgende reden. Op het Stadhuis, waar hij overal toegang had, was hij voor onze partij niet alleen een bruikbare voorpost, die maatregelen zou kunnen verzachten of in stilte tegenwerken, maar ook een dwarskijker, aan wie men des te meer behoefte had, nu de hoplieden van de schutterij, vervangen door strooplikkers, ons niet meer konden berichten hoe het bij de heeren toeging. De tweede artilleriemeester, een oud man, nog levend in het tijdvak van Alva, toen men met steenen kogels schoot, kwam daarvoor niet in aanmerking. Op een geheime vergadering, door de tegenwoordigheid van dominee Hommius opgeluisterd, werd besloten, dat hij een krijgslist te baat zou nemen. Hij zou weliswaar zijn ontslag vragen als schutter, maar het bij de heeren doen voorkomen alsof dit een daad was van solidariteit met de anderen, geen uiting noodzakelijkerwijs van zijn politieke gezindheid. Als artilleriemeester zou men van hem afzonderlijk de eed wel niet vergen. Dit kwam ook uit; de heeren waren zelf al geschrokken van hun maatregel, en dachten er niet aan om iemand, met wie zij behoorlijk konden samenwerken, het vuur na aan de schenen te leggen. Het is opmerkelijk, dat zij zooveel vrijheid konden laten aan een overtuigd aanhanger van de Prins als mijn vader was; maar misschien is dit te verklaren door de

algemeen menschelijke neiging om een tegenstander, zoo beheerscht en gesloten als hij, zoo dicht mogelijk bij zich te weten en niet uit zijn oogen te laten gaan.

Een enkele maal liet hij wel eens iets los over zijn wedervaren op het Stadhuis. Zijn taak om de heeren te bestudeeren, eenvoudig genoeg, zoo men ooren en oogen opzette, kon soms verzwaard worden doordat de humor van hun positie de plechtstatige ernst dreigde te verijdelen, die voor hem natuurlijk een eerste vereischte was. Het was een grap in de comedie, zei hij; men kon werkelijk meenen, dat de heeren dwaze rollen vervulden, als tooneelspelers, die als zoodanig te herkennen waren aan de angst, dat zij ieder oogenblik uit hun rol konden vallen. Als ongedurig gevogelte onder de blik van de valk renden zij heen en weer tusschen Leiden en Den Haag om de laatste instructies te vernemen, de veeren opgezet, het kopje slim en beweeglijk, steeds verontrust, dat de roofvogel toestooten zou. Hun eenige heul was Oldenbarneveldt, maar rondom Oldenbarneveldt brokkelde alles af: steden gingen om, edelen werden ontrouw, Maurits had weer eens met zijn rapier op tafel geslagen, - en steeds weerkaatste zulk een tegenslag zich in de gelaatstrekken der heeren, wanneer zij uit Den Haag terugkwamen. En dan hoorde mijn vader van de boden en de klerken hoe gejaagd zij waren, en van welk een zotte heldhaftigheid soms opeens, met wijn en toespraken en handdrukken de aanstaande overwinning vierend op een man, een veldheer, die Spanje bijna op de knieën gedwongen had. Bij tijden verried hun opgeblazenheid zich in het houden van joviale praatjes met ondergeschikten; men werd daar op het in zijn twee schuttingen bevestigde Stadhuis op de schouder geklopt alsof het niets was, zei mijn vader; men kreeg te hooren over innerlijke verdeeldheid die niet mocht bestaan, over verdraagzaamheid als beste politiek, over de staat die de kerk manieren moest leeren, en over oude, onaantastbare rechten en vrijheid van geweten. Zij praatten te veel, deze heeren. En zij dachten zulke goede rekenaars te zijn. Zij hadden uitgerekend, dat het heele land sterker was dan Holland, waarbij zij vergaten, dat Maurits sterker was dan het heele land. Daarbij was het een onbeschaamdheid deze rekensom uit te kraaien in een stad als Leiden, met zijn overwegend Calvinistische bevolking. Het moet mijn vader eenige inspanning hebben gekost hun dit niet onder het oog te brengen, wanneer zij hem op de gang van het Stadhuis aanspraken of op de burgemeesterskamer ontboden tot het overleggen van bescheiden het arsenaal op zolder betreffend, met zijn twee ouderwetsche drieponders in de trant van falconetten, die naar de namen David en Jonathan luisterden, het kruit en de kogels, en de andere

wapens, waarvan er nog uit de tijd van het ontzet dateerden. En mijn vader luisterde, en zweeg, en stak zijn drievingerige hand in zijn wambuis, en boog met neergeslagen oogen, en maakte de heeren bang en schichtig en overvloeiend van hartelijkheid. Een glas wijn mee te drinken sloeg hij steeds af. Sinds de derde October dronk hij trouwens in het geheel niet meer.

Een half jaar lang werd hij in staat gesteld tot het vervullen van deze diplomatieke opdracht, waarvoor men ook minder fraaie namen had kunnen bedenken. Toen werd het kleur bekennen ook voor hem. Het was een zoele voorjaarsdag, toen de Contraremonstrantsche voormannen op het Stadhuis werden ontboden om zich te verantwoorden wegens het dragen van wapenen. Er waren veel ontschutterden onder hen, die hun degens en hellebaarden nooit hadden ingeleverd; de meesten weigerden te komen; enkelen gingen, uit brutaliteit. Een timmerman, Claes van Banchem, had zijn degen meegebracht, om de heeren over het scherp te laten oordeelen. Hij sloeg een hooge toon aan, op de stoep; burgemeester van Thorenvliet, die hem gebood te zwijgen, werd prompt overschreeuwd door de wachtende menigte aan weerskanten achter de schuttingen. Toen hij naar 's Gravensteen moest worden overgebracht, waren de waardgelders niet toereikend tot het banen van een doortocht; men trok dus langs de Pensmarkt, waar men even later door het grauw werd ingehaald. De achtergeblevenen braken nu door de vrijwel onbewaakte klinketten, en kregen twee burgemeesters te spreken, die een half uur later bevel gaven Van Banchem weer vrij te laten. Stoep en pers waren in handen van de oproerkraaiers, en tusschen de schuttingen waren al jongens bezig de straat op te breken, toen een gedeelte van de waardgelders terugkeerde, versterkt door de nieuwe wacht. Dammes van der Codde, die zich met drank moed had ingegoten, gelastte de menigte het afgezette stuk Breestraat te ontruimen; de burgers, die uit het Stadhuis kwamen toeloopen, bemoeiden er zich mee; en het einde was een salvo, gevolgd door een steekpartij, waarbij menige gewonde viel. Al die tijd zat mijn vader op de zolder, als een grimmige waakhond, vastbesloten geen korrel kruit en geen oude haakbus af te staan, zulks in overeenstemming met de door de Hommiuspartij uitgevaardigde bevelen.

Toen de Breestraat weer schoon was, op het bloed en de gevallen hoeden na, vergaderde het Gerecht en trof alle domme maatregelen, die van hen te verwachten waren. Claes van Banchem, die men vrijgelaten had, werd voor niet minder dan twintig jaar verbannen, waarbij men blijkbaar van de veronderstelling uitging, dat over twintig jaar nog Arminianen op het kussen zouden zitten. Voorts sprak men zich uit voor een betere bescher-

ming van de schuttingen. Men sprak er zich voor uit, maar een beslissing te nemen waagde men zelfs nu nog niet; en het advies van de machtige beschermers in Den Haag was noodig voordat men er, twee weken later, toe overging de schuttingen tot iets volstrekt onneembaars te maken. De zwakke klinketten werden door zware eikenhouten deuren vervangen, en op de balken, die de bovenrand van de schutting vormden, scherpe houten pinnen met ijzerbeslag aangebracht, ter bemoeilijking van het overklimmen. Vlak achter de schuttingen kwamen Spaansche ruiters te staan. Vervolgens riepen de burgemeesters mijn vader bij zich en gelastten hem de beide kanonnen David en Jonathan van de zolder te halen; het was slechts ter afschrikking bedoeld, verzekerden zij, er zou niet mee worden geschoten, tenzij met proppen. Mijn vader vroeg, of zij dit met een eed wilden bevestigen, af te leggen in tegenwoordigheid van twee door hem aan te wijzen getuigen. De maatregel leek hem onoordeelkundig, voegde hij eraan toe; het had geen zin de menschen onnoodig te tergen; en waren zij eenmaal getergd, dan richtten drieponders tóch niets uit. Op geprikkelde toon werd hem voorgehouden, dat het woord van een burgemeester voldoende was, waarop mijn vader op het lot van Claes van Banchem wees, die eerst vrijgelaten was en later toch verbannen. Honigzoet bracht burgemeester Van Thorenvliet hem onder het oog, dat hiermee niet eens een toezegging was geschonden, laat staan een eed. Hierop viel niets te zeggen; dat mijn vader inderdaad ook niets zei, en de heeren alleen maar recht in de oogen keek, beurt om beurt, maakte zulk een indruk, dat men hem vier-en-twintig uur bedenktijd gaf. Een van hen vroeg nog wat men aan een artilleriemeester had, die hun bevelen in de wind sloeg, maar daar werd niet op ingegaan. Dit was 's middags om drie uur; ik hoorde ervan, toen ik, van mijn meetkundecollege komend, op de Papegracht een troep partijgenooten aantrof, die mijn vader zoojuist hadden gesproken en vol lof waren over zijn houding. Een uur later stonden deze zelfde lieden aan onze deur te tieren en te razen van ‘Sla dood de Barneveldist!’ Diederik stond hen te woord en kreeg te hooren, dat zijn vader een verrader was, een lafaard, een weerhaan en een Amalekiet. Hun woede was begrijpelijk genoeg, zij het ook niet voor Diederik. David en Jonathan waren reeds opgesteld in de Breestraat, de monden op de eikenhouten deuren gericht!

Ook dit was geen schending van belofte of eed. Toch was het niet te verwonderen, dat mijn vader zich bedrogen voelde. Hij begreep iets opvallends te moeten doen, ten einde de stad te overtuigen van zijn onveranderlijk goede gezindheid. Zonder met wie

ook ruggespraak te hebben gepleegd, begaf hij zich naar het Stadhuis, begeleid door Pieter van Asperen. Zij hadden een hamer bij zich, en een kistje met spijkers van verschillende grootte. Voor de schutting aan de kant van de Maarsmansteeg gekomen, waar nog aan de eikenhouten deur getimmerd werd, eischte mijn vader doorgang, als eerste artilleriemeester; de wachthebbende waardgeldersluitenant, die hem kende, liet hen beiden door. In de afgezette ruimte bevonden zich een paar luierende stadsboden en een troepje waardgelders, bezig te dobbelen. Voor de stoep stonden inderdaad de twee kanonnen, belachelijk klein en verroest. Zonder het Stadhuis met een blik te verwaardigen liep mijn vader op David af, zocht een spijker, die in het zundgat paste, en dreef die er met één hamerslag tot de kop toe in. Toen hij zich naar Jonathan wilde begeven, werd er luid tegen een benedenraam van het Stadhuis getikt: een der klerken waarschuwde mijn vader, dat burgemeester Hogeveen in aantocht was. De beide boden op straat hadden werkeloos toegezien. Even later was hij door de waardgelders overmeesterd, waarschijnlijk op een wenk van de burgemeester, die overigens niet was buitengekomen. Jonathan ontliep het lot der vernageling, en mijn vader en Pieter werden naar de hoofdwacht gebracht, daarna, geboeid, naar 's Gravensteen.

Hier bleef hij drie dagen. Hoe hij vrijgekomen is, zonder andere straf dan een tamelijk hooge boete (die voor hem betaald werd) en zijn ontslag als artilleriemeester, heeft niemand ooit geweten; de meest tegenstrijdige meeningen waren hierover in omloop. Dat de Hommiuspartij, die hem als een harer helden vierde, met oproer gedreigd had, is als verklaring even aanvaardbaar als dat de heeren op het Stadhuis wel voelden hem niet loyaal te hebben behandeld. Het is niet onmogelijk, dat zij een zwak voor hem hadden; anderen weer beweerden, dat het vernagelen van David hun een welkom voorwendsel aan de hand deed om zich van David en Jonathan beide te ontdoen en hen te vervangen door twee kwart-kartouwen, gietijzeren twaalfponders, die een week later door acht paarden voor de eikenhouten deuren werden gesleept; daar deze te smal bleken, moesten zij worden opengebroken. Deze stukken, waarvoor geen voldoende bediening aanwezig was, had men uit de Amsterdamsche geschutgieterij laten komen; er was een exorbitant hooge prijs voor bedongen, in verband met de politieke kleurverschillen tusschen Amsterdam en Leiden. Zelf geloofde mijn vader, dat Maurits voor hem in de bres gesprongen was; maar, al had de Prins een goed geheugen voor namen, deze verklaring verdient niet meer dan een glimlach. Overigens was hij vrij behoorlijk behandeld, en slechts éenmaal verhoord, door schout Gael, die grapjes met hem had gemaakt

over de slechte toestand, waarin David en Jonathan altijd verkeerd hadden. Zoo op het oog had men het voorval kunnen afdoen als niet meer dan een nieuw bewijs voor de halfslachtigheid waarmee de strijd gevoerd werd: een timmerman, die met een rapier rondliep, werd voor twintig jaar verbannen, een timmerman, die een kanon onbruikbaar maakte, kreeg drie dagen hechtenis.

Maar toen mijn vader thuiskwam, zagen wij dadelijk, dat er meer aan hem veranderd was dan door drie dagen gevangeniskost kon worden verklaard. Hij was bleek, zijn handen beefden, en voor het eerst sinds jaren was hij zijn zwijgzaamheid kwijt, zijn prachtige zwijgzaamheid, die hem op het Stadhuis zoozeer te stade was gekomen. Bijna had het er de schijn van alsof alle woorden, gedurende dat half jaar opgestuwd, zich met geweld een uitweg moesten banen. Wellicht hinderde hem het verlies van zijn post, waarop hij altijd zoo fier was geweest; of de smaad van de gevangenschap, voor iemand die zoo gevoelig was geworden op het stuk van eer en goede naam, sinds hij zijn dochter had moeten uitbannen om die naam in eigen oogen ongerept te houden. Om het even, - hij leek een gebroken man, zooals hij van 's Gravensteen tot ons kwam; maar daar hij dadelijk begon te praten en te schelden, hielden zijn vrienden hem voor krachtiger en energieker dan ooit. Zijn machteloosheid moest overstemd worden door de daverende bazuinen van zijn toorn; het heele land moest schande spreken van zijn drie dagen vrijheidsberooving, - iemand die onder Maurits gevochten had, een artillerist! Die avond klom hij op de potbank, en donderde, omringd door bewonderaars, op de Baälsdienaars en de landverraders, de lauwen en de wankelmoedigen op de wallen van Sion. Zoojuist was de opstand in Praag bekend geworden, en men wist reeds te vertellen, dat Maurits de Bohemers wel wilde bijspringen, maar dat Oldenbarneveldt, berekenend als altijd, zich hiertegen had verklaard. Hier was nu een gelegenheid, riep mijn vader uit, om de Papisten in het hart van hun vesting aan te tasten nog voor het einde van het Bestand; en dat had nog een tweede voordeel, want trokken de kanonnen eenmaal over de grens, dan legden zij als vanzelf de speelgoedkanonnen voor stadhuizen het zwijgen op! Maar men wilde vrede bewaren, omdat dat de geldzak beter paste. Toen iemand zei, dat de Protestantsche Unie in Duitschland te zwak was, en dat Engeland en Frankrijk zich gekant hadden tegen hulp in welke vorm ook, begon mijn vader op de Franschen te schelden.

Door niets werd ik de daarop volgende dagen zoozeer getroffen als door zijn gemis aan doorzicht en zelfbeheersching. Soms zat hij een uur lang te soezen, zijn hoofd op zijn rechterhand gesteund, waarvan de drie vingers zoo zonderling tegen zijn grijze baard af-

staken, om dan plotseling op te springen en van leer te trekken, tegen mij, tegen Diederik, zelfs tegen mijn moeder. Zijn oude en nieuwe vijanden liet hij optreden op een veld van politieke onmogelijkheden. De Spanjaarden, de Franschen, de Arminianen, - en nu nog de Lutheranen, met name de koning van Saksen, die de Katholieke Ferdinand, de latere keizer en beul van Bohemen, scheen te willen steunen, - het waren evenveel belichamingen van zijn haat, in één gelid gerangschikt, broederlijk konkelend, en met precies dezelfde nooit verjaarde schuld beladen, alsof niet Spanje onze vijand was sinds vijftig jaar, de Arminianen sinds tien hoogstens, en de Franschen in het geheel niet meer. Mocht men hem gelooven, dan kwamen al die partijen voortdurend te zamen, als op geheime congressen, waar Jezuïeten de toon aangaven. Zij waren zoo machtig en gevaarlijk, omdat zij allen hetzelfde wilden: ons verpletteren. Door mijn gesprekken met lectoren en studenten van een iets gecompliceerder politieke toedracht niet onkundig, kon ik het toch niet over mijn hart verkrijgen hem het ongerijmde van zijn zienswijze voor te houden; daarvoor had ik te veel medelijden met hem, daarvoor begreep ik ook te goed, dat hij alleen dáarom al deze belagers over één kam schoor, omdat de belager, die hem het diepst in zijn ziel had getast, buiten zijn bereik was. Had ik hem Lysbets verleider kunnen uitleveren, zoo heb ik vaak gedacht, wellicht dat het spel der Europeesche machten zich van stonde af aan voor hem verhelderd had tot aannemelijker figuraties. Of was dit alles slechts een uitvloeisel van zijn onveranderlijke natuur? Zoo ja, dan trad hier een tegenstrijdigheid in mijn vaders karakter aan den dag, die ik niet beter meen te kunnen toelichten dan met behulp van een vergelijking, ontleend aan het krijgsbedrijf. Hoe zijn subtiele list bij het aansporen tot wraak van Diederik en mij, hoe zijn schrander overleg, toen hij voorpost der Hommiuspartij was op het Stadhuis, te rijmen met dit onbekookte politieke drijven, waarvoor een schooljongen zich nog had moeten schamen? Hierdoor: dat hij een goed tacticus was, maar een slecht strateeg. Hij was, inderdaad, de man die als kanonnier heldhaftig onder de vijanden huishoudt, om even later onder het kanon te kruipen, dat hem verraden heeft, en de veldslag verder in de steek te laten....

Hij was een paar weken ziek, en moest bij herhaling adergelaten worden; daarna werd hij rustiger, en er viel die zomer binnenslands genoeg voor om hem weer op te monteren. De Julimaand gaf iets van een werkelijke strijd te zien; de tegenstander deed alsof hij nog steeds niet verslagen was, en roerde zich. Het uitdagende optreden van Oldenbarneveldt, die Utrecht als een kieken onder zijn vleugels nam, deed ons alleen maar denken aan de

schichtige ongedurigheid van ons eigen Leidsch pluimvee, waarvan trouwens twee hanen, of haanachtigen, de pensionaris Hogerbeets en burgemeester Van Thorenvliet, mee naar Utrecht vertrokken om de Arminianen moed in te spreken. Maar de valk was even vlug, en zes dagen later was daar de wet verzet, zonder bloedvergieten, en met waardgelders, die al niet prinsgezinder hadden kunnen zijn dan zij zich voordeden. Niets geleerd hebbende van Utrecht, bleef men bij ons nog kakelen en pikken en groene blaadjes opwerpen: de bruggen aan de poorten werden opgehaald, de binnenkomende schuiten doorzocht op wapens en pamfletten; en de heeren reden heen en weer tusschen Leiden en Den Haag alsof zij het onheil door razende snelheid nog zouden kunnen keeren. Toen zelfs de nieuwe schutters verklaard hadden niet tegen de Prins te willen vechten, legde men echter het hoofd in de schoot. De waardgelders werden zooals overal elders afgedankt, de kanonnen voor het Stadhuis verwijderd, en een week later verdwenen ook de schuttingen. Oldenbarneveldt waren de tanden uitgebroken, zei men, doelend op de houten pinnen. Het wachten was nu op de Prins om bij ons orde op de zaken te stellen, zooals hij het in alle Hollandsche steden bezig was te doen, te beginnen bij de kleine. De inhechtenisneming van Oldenbarneveldt en de zijnen maakte nauwelijks nog indruk op ons: het gevogelte zou geslacht worden, dat was nu eenmaal hun afwendbaar lot.

Over mijn vaders verwachtingen met betrekking tot de komst van de Prins zal ik zoo aanstonds meer verhalen. De geheele stad was hier trouwens van vervuld, tot de Arminiaansche voormannen toe, die op een genadig overwinnaar hoopten. Er heerschte in Leiden een loome en ietwat schuldbewuste feeststemming, alsof de stad een bruid was, in afwachting van de komst van haar krijgshaftige bruigom, die zij tot voor kort nog bedrogen had met een ander. Dit beteekende intusschen niet, dat mijn vrienden en ik stilzaten. Mijn woede om de behandeling, mijn vader aangedaan, was nog lang niet gekoeld; en er staan meer gebroken ruiten op mijn naam in die zomermaanden, toen Holland voor het ware geloof teruggewonnen werd, dan in al de jaren, die eraan vooraf waren gegaan. Van de ouderen - zelfs van ouderlingen - kregen wij op ons dringend verzoek lijsten van huizen, die voor beschadiging in aanmerking kwamen, en nu de waardgelders er niet meer waren, konden wij vrijwel straffeloos te werk gaan, in benden vereenigd, versterkt door theologische studenten, die de lakens probeerden uit te deelen, en allerlei gespuis, dat op plundering hoopte. Met stokken, steenen en lantarens gingen wij erop uit. Het was vrij opwindend. Vooral het gedrag der belegerden was altijd weer nieuw en verrassend, en geen huis leek op het andere, en

ieder venster en iedere steen had zijn eigen geluid. Wanneer de nachtwacht voorbij was, kweten wij ons van dit Gode welgevallig werk; toen de dagen begonnen te korten, eerder, en dan gingen wij na afloop naar het Stadhuis om de optrekkende nachtwacht te hoonen. De schutters waren immers, indien al geen vijanden, dan toch lauwen, die uitgespuwd zouden worden, of die reeds bezig waren zichzelf uit te spuwen, want de opkomst voor de wacht was in deze dagen even slecht als vóór de zuivering der schutterij; alleen waren het nu andere elementen die wegbleven: toen de Contraremonstranten, uit protest tegen de stadsregeering, nu de Arminianen, de Roomschen, de besluiteloozen, de halven, uit angst voor de naderende afrekening.

Van de door ons geramponneerde huizen herinner ik mij de grootste en de kleinste: de grootste, omdat alles er stil en donker bleef, van een onverstoorbare waardigheid, waarop geen gerinkel inbreuk maakte, de kleinste, omdat hier veelal alle bewoners naar buiten schoten, ons bezwerend hun glas te sparen, ons verzekerend bij alles wat hun heilig was, dat zij werkelijk altijd geloofd hadden, dat de kinderen verdoemd waren in de buik van de moeder; vrouwen klemden zich aan ons vast, die niets liever schenen te willen dan dit; het was een algemeene wedloop naar de grootst mogelijke en de langst mogelijke verdoemenis. Soms werd er tegenstand geboden, een enkele maal was er een begin van brand. Van Dammes van der Codde, die zich, karakterloos genoeg, weer bij de stoepjes had gemeld, werd op het Rapenburg de voorkamer leeggehaald en een vreugdevuur ontstoken van zijn meubels en kostbare kleeren. Dit was nog in Augustus, toen de door professor Willebrordus Snellius ontdekte komeet zichtbaar was, waargenomen op de sterrewacht van het academiegebouw met een door Maurits uitgeleende sextant. Niemand die deze veelzeggende staartster als een aankondiging van het Jongste Gericht beschouwde, zooals vroeger wel: het was maar al te duidelijk waarop het teeken alleen betrekking kon hebben, en de vuurkolom des nachts, waarvan in Exodus wordt verhaald, verschafte de tekst voor menige preek. Die avond was de komeet niet te zien, maar wij voelden zijn aanwezigheid, als hemelsche bezegeling van ons werk, en wij voelden de sextant van Maurits, en wij voelden Maurits zelf. De dansende gedaanten rondom het vuur weerkaatsten zich in het water van het Rapenburg.

Maar toen, in die voorlaatste Octoberweek, toen de soldaten uit Den Haag kwamen, een paar dagen later gevolgd door twee vendels van de prinselijke lijfgarde, toen werden wij heelemaal dol. De Prins, die de volgende dag met zijn gevolg verwacht werd, meenden wij niet beter te kunnen eeren dan geheel overnieuw te

beginnen. Er waren nog genoeg verdachte huizen met ruiten; er waren genoeg uitgestorven grachten, waar wij nooit eerder waren geweest met steenen in de hand. ‘De steenen spreken, nu de heeren zwijgen,’ was ons parool, en waarlijk, in Leiden werd gezwegen in die dagen, door een deel der bevolking. Door de soldaten, Franschen meerendeels, werden wij niet gehinderd, maar ook niet aangemoedigd; zij wisten reeds, dat de Prins geen uitspattingen dulden zou.

Met zestig wagens kwam Maurits uit Den Haag. De meesten liepen uit naar de Haagweg, maar ik had mij bij het Prinsenhof opgesteld, waar onze burgemeesters reeds klaar stonden om hem te verwelkomen, het hoofd gebogen, of schuw naar de rumoerige menigte glurend. Door de garde was het Rapenburg afgezet. Van waar ik stond kon ik, toen de rijtuigen voorreden, weinig anders onderscheiden dan buigende gedaanten in het zwart, tegenover kleurige gedaanten, die pal rechtop stonden, ook als de pluimhoeden afgenomen werden: een kleur van uniformen, zooals ik nooit eerder had aanschouwd, zelfs bij de pronkziekste jonge edelen en vorsten aan onze academie niet: scharlakenrood en goudgalon en veel verblindende kant, en zeer breed uitstaande kappen aan de geellederen laarzen. Er waren ganzenbuiken, zoo prachtig onbeschaamd lichamelijke moed en lichamelijk overwicht verzinnebeeldend, dat men de breede borst daarboven, de rimpelkraag, de snorbaarden, de haviksneuzen, de fonkelende oogen, haast als een teleurstelling ervoer, als iets dat niet meer noodig was geweest. Het late zonlicht blonk op edelsteenen en kostbare gevesten van rapieren. In mijn verrukking om dit militaire schouwspel had ik mij bijna de Prins laten ontgaan; maar op het moment, dat hij het volk toesprak, was hij ook voor mij zichtbaarder dan alle anderen: vrij klein, eenvoudig gekleed, en opvallend oud, hoewel niet gebogen. Het litteeken aan zijn mond, van het beleg van Steenwijk afkomstig, gaf iets zorglijks aan zijn gezicht; maar zijn oogen waren recht en kalm, zonder hartstocht, zonder onvrede, zelfs zonder overwonnen leed; hij was een gewone rechte man, die tot niets buitensporigs in staat was, en ook van anderen geen buitensporigheden verwachtte. Toen de burgemeesters hem omringden, ging er een hoonend gejoel op, overstemd door juichkreten en ‘Vivat Oranje’, terwijl er met oranje wimpels en doeken gezwaaid werd. Op het horen van het gejoel schoof hij burgemeester Deyman opzij en wendde zich met opgeheven hand tot de dichtstbijstaanden, misschien tien passen van hem vandaan. Hij moet gezegd hebben: ‘Stilte, mannen, zoo is het genoeg.’ Volgens anderen sprak hij bitser, iets als: ‘Stilte, mannen, dit zijn geen manieren om mij welkom te heeten.’ Ook onder de heeren van

het gevolg waren er die bevelende gebaren maakten naar het volk. Het gelui van onze goede klok Salvator brak door een verschrikte stilte heen. Hij was al weg, omstuwd door bange burgemeesters, en wij hadden nog maar de uniformen om ons over te verbazen, en de koetsen en de paarden. Het was niet de grootheid van Maurits waarop ik had gehoopt; maar ik begreep, dat hij moeilijk met een ganzenbuik of een helm op had kunnen verschijnen; voor deze gelegenheid had hij in zijn uiterlijk niets anders kunnen leggen dan de eenvoud van een scherprechter. De volgende ochtend zou ik hem nog het Stadhuis zien binnengaan, strak naar de grond kijkend.

Er mocht niets omgeroepen zijn, niets bij plakkaat bekendgemaakt, die avond wist ieder, dat de Prins zeer expresselijk had aangedrongen op matiging tegenover de tegenstanders, zoolang hij in de stad vertoefde. Geruchten over scherpe instructies aan de soldaten deden de ronde, en toen mijn vader thuiskwam, die hem op het Noordeinde in zijn koets voorbij had zien rijden, verzuimde hij niet mij erop te wijzen, dat de bestraffing der Amalekieten beter eenige dagen kon worden opgeschort. Het vooruitzicht de volgende ochtend zijn afgod onder de oogen te zullen komen, maakte hem verdraagzaam, ja, vervulde hem wellicht met een geheime dankbaarheid, daar zonder de Arminianen deze toenadering immers nooit mogelijk was geweest. Hij zou Maurits zien, van zeer nabij, en hoogst waarschijnlijk door hem aangesproken worden. Hoe hij zich dit contact voorstelde, nu hij geen enkele functie meer vervulde, en hoogstens als ouderling rechten op openbaar optreden kon laten gelden, was mij een raadsel. Maar wellicht had hij alles reeds met de leiders der Hommiuspartij bedisseld.

Om half negen werd ik afgehaald door Jan Koerbagh en nog enkelen. Door de braafste voornemens bezield ging ik met hen mee. Maar al spoedig merkte ik, dat zij bijzondere plannen hadden, en ik was natuurlijk met een natte vinger te lijmen. Later heb ik begrepen, dat deze plannen, die niets minder beoogden dan het huis van dominee Valmarius voor de tweede maal te bestoken, van Jan Koerbagh waren uitgegaan. Jan Koerbagh was somber gestemd, omdat het meisje, met wie hij al een paar maanden verkeerde, hem versmaad had voor een vaandrig van een der Hollandsche vendels, een jonkman van goeden huize, die in het Schild van Frankrijk, een voornaam logement op het Noordeinde, zijn intrek had genomen; en des te somberder, omdat hij de inwilliging van zijn liefste wenschen niet bereikt had bij dat meisje en nu verdrongen werd door iemand die geen uren noodig zou hebben voor iets waar hij maanden over deed. Langzamer dan ik in die dingen, had hij gemeend, dat de tijd voor hem zou werken; en

misschien had de tijd dit ook wel gedaan, want wij kenden de schoone, en vonden Jan Koerbagh te goed zelfs voor een losse vrijage met haar. Dat hij als metselaarsleerling het moest afleggen tegen een vaandrig van de Prins, was begrijpelijk genoeg; de medeminnaar droeg hij dan ook geen kwaad hart toe; maar zijn wrok zocht een ander mikpunt, en daar hij, naast het meisje, toch ook een mannelijk individu noodig had om het te doen ontgelden, had hij uit de afgrond van het verleden de zoon van dominee Valmarius opgevischt, de Arminiaansche schoelje, die een meisje liet zitten en wiens vader dacht, dat alles goed te maken was met geld. Wij wisten niet beter of de jonge Reindert Valmaer onderging nog steeds zijn straf; wij hadden eigenlijk nooit meer van hem gehoord of over hem nagedacht. Toen Jan Koerbagh eenige tijd tegen de domineesfamilie uitgevaren had, kwam een ander met het voorstel om de ruiten van het huis op de Papegracht, hersteld na de aanval in Augustus, opnieuw te doen ‘spreken’, en als het kon wat meer dan de ruiten alleen. Men wist wel, dat de Prins deze dingen verboden had, maar de Prins, zoo betoogde men, kon onmogelijk vermoeden welk een weerzinwekkende schootverkrachter en Edomiet die jonge Valmaer wel was, en welk een huichelaar en Libertijnsche schelm zijn vader.

Aan de eerste spraakles aan de Valmaersche ruiten had ik geen deel genomen; maar terwijl wij de brug over de Steen Schure overstaken en in de richting van de Saaihal verderliepen, werden deze zoete herinneringen nog eens opgehaald en men vertelde mij hoe de ruiten bij die gelegenheid haast niet hadden willen breken, hoe men tot steeds zwaardere steenen zijn toevlucht had moeten nemen, en hoe de zwaarste bijna de dominee zelf getroffen had, toen hij op de stoep verscheen en met zijn voet de scherven van de bovenverdieping bij elkaar schoof, achter hem zijn huishoudster, die de armen in de lucht stak. Hij had het hoofd tegen de jongens geschud en was weer naar binnen gegaan. Het duidde niet op lafhartigheid, dit kalme optreden; maar toen ik hierop wees, legden rauwe stemmen mij het zwijgen op. Nooit is men onbarmhartiger voor een tegenstander dan wanneer er goeds over hem wordt bericht; en onpartijdigheid wordt te vaak uitgelegd als een bewijs van zwakheid. Ik had hun kunnen zeggen, dat ik, hoe onpartijdig ook in mijn oordeel, de eerste zou zijn om het bloed van deze dominee te drinken, en dat zijn bloed mij des te beter zou smaken naar gelang hij tijdens zijn leven getoond had een moedig man te zijn. Maar wij waren daar niet voor een dispuut bijeen.

Bij de Saaihal, waar overdag de lage sleden met manden vol wol het verkeer stremden en de van het lood voorziene kepers op stapels aan de kant lagen te wachten op vervoer naar de markt

op de Oosterlingplaats, troffen wij slechts een paar havelooze bedelaars aan, die aangelokt door onze lantarens op ons afkwamen, en, snel begrijpend wat wij voorhadden, ons schoorvoetend volgden. Met de bedelaars mee waren wij met ons zevenen. Zonder te spreken liepen wij de Papegracht op. Ook hier lag alles verlaten; flikkerend kaarslicht hier en daar was het eenige wat erop wees, dat de bewoners nog niet naar bed waren. Bij dominee Valmarius brandde dit licht beneden, vrij ver naar achteren, alsof daar iemand bij de haard zat, waarvan wij de vuurgloed rieden tegen de lichtgele, met rozetten beschilderde zoldering. Ook achter het zoldervenster vertoonde zich een gloor, daartusschen in was het donker. Zonder verder op de omgeving te letten of posten uit te zetten, openden wij de bekogeling, terwijl de bedelaars steenen voor ons loswoelden bij de boomen aan de waterkant. Twee huizen verder zong een meisjesstem een laag, slepend lied, begeleid door luittonen. Het hield niet eens op, toen onze eerste steen gerinkeld had en gesproken. Dit was op de bovenverdieping, want op de zolder kon een dienstbode zitten bij dat lichtje, en die daar beneden bij de kaarsen wilden wij nog gelegenheid geven zich te verwijderen.

Toen de bovenverdieping niets meer had om te spreken, werd de deur half geopend, en wij konden een smalle gedaante in hemd en broek onderscheiden; ver achter hem in de gang stond een lamp op de grond. Het was de man uit de voorkamer, begrepen wij; zijn wambuis had hij uitgetrokken voor de te felle haardgloed, op deze lauwe Octoberavond. Hij keek naar ons, en bewoog zich niet, zoodat wij besluiteloos bleven staan, ieder met een steen in de hand. Vaak heb ik erover gepeinsd wat iemand eigenlijk zeggen moet in dergelijke omstandigheden. Maurits - voor het ondenkbare geval dat zijn ramen tot spreken waren gebracht - had hetzelfde kunnen zeggen als waarmee hij die middag het gejoel had doen bedaren: ‘Stilte, zoo is het genoeg.’ Dit zou vrij onzinnig geklonken hebben, maar de tóon zou wonderen kunnen doen: een eenvoudig, norsch bevel, niet te weerstreven. Een grappenmaker zou de aanranders kunnen uitnoodigen binnen te komen en een glas te drinken; een tactiek, die hier eenigszins op leek, is later vaak genoeg toegepast door voorname Arminianen, en, zoolang plundering niet het oogmerk was, soms met succes. In zoo'n geval komt het er voornamelijk op aan de aanranders te toonen, dat men niet bang is, of hoogstens bang voor zijn ruiten en andere bezittingen, niet voor letsel of lichamelijke tuchtiging. Van een dominee evenwel, zelfs van een Remonstrantsche dominee, verwachtte men niet zoozeer blijken van moed als wel van vroomheid en godsvertrouwen en pastoraal overwicht. Een toespeling op Handelingen

6 : 7 zou niet kwaad klinken achter een ingegooid raam of op een stoep met glasscherven.

Dominee Valmarius scheen de voorkeur te geven aan subtieler vormen van verweer. Zijn zacht, doch duidelijk verstaanbaar ‘zoo, zoo’ had iets veraf hoonends, dat ons het bloed naar de wangen joeg; het werd onmiddellijk gevolgd door een half ironisch half klaaglijk ‘och, och’, dat een hooger medelijden scheen af te smeeken over zooveel verstoktheid. Wellicht zou er, op een weer iets andere toon, toch nog een Bijbeltekst gevolgd zijn, indien wij niet in een schor gekrijsch waren losgebarsten - ‘Stopt hem de mond, de valsche profeet!’ - en onder aanvoering van Jan Koerbagh de stoep hadden bestormd: een dreigend aanloopje, dat wel onvermijdelijk gevolgd moest worden door een haastig toeslaan van de deur. Maar Valmarius bleef ons aankijken. Boven een blond puntbaardje had hij kleine, volle, ronde lippen, heel preutsch en meisjesachtig; had ik toen al gelegenheid gehad beter op zijn oogen te letten, ik zou geweten hebben, dat deze mond een nieuwe, nu onopzettelijke uitdaging beteekende. Terwijl wij daar zoo stonden, klaar om tot ernstiger geweldpleging over te gaan, had ik het gevoel alsof er nog steeds gehold werd op de gracht. Ik keek om: het waren de bedelaars, die er vandoor gingen, springend van boom tot boom, achternagezeten door andere gedaanten. Ik wilde wegloopen, en zag mijn makkers al niet meer. Onze lantarens waren gedoofd; ik kreeg een slag met een stok of de schacht van een hellebaard op mijn schouder, tuimelde om, en moet met mijn achterhoofd op de stoeprand gevallen zijn, want hierna herinner ik mij niets meer.

Toen ik uit mijn bezwijming ontwaakte, lag ik nog tegen de stoep. Mijn hoofd draaide en mijn ooren suisden, ik had een hevige pijn in mijn schouder. De stem van de predikant, die ik vaag herkende, had een overredende klank, terwijl de andere aanwezigen tegenpruttelden, of onder elkaar spraken. Dominee Valmarius zei bijvoorbeeld: ‘Ik geef u mijn woord, messieurs, dat hij er niet bij was,’ - waarop een zware mannenstem gromde: ‘Veel te goed.... Mag Christelijk zijn....’ Toen de beteekenis van deze dialoog tot mij doordrong, opende ik voorzichtig de oogen, en zag in het schijnsel van lantarens een dikke officier over mij heengebogen, wiens woeste baard aan minstens twee onderkinnen ontsproot. Achter hem stonden soldaten. Zijn oogen traanden; hij keek mij niet onwelwillend aan, toen hij zei: ‘We zullen de sinjeur toch maar meenemen, dominee. Hoe is je naam?’

‘Criellaert,’ zei ik. Dadelijk viel dominee Valmarius in: ‘Juist, Criellaert, de naam was mij ontschoten, ik ken hem vrij goed. Hij is tot zooiets niet in staat, messieurs; bovendien heb ik duidelijk

verstaan, dat hij de onverlaten trachtte te bewegen hun vernielingswerk te staken.'

'Is dat waar?' vroeg de officier, mij met de voet aanstootend. Mijn oogen ontmoetten die van mijn redder: groote, ernstige oogen, die zich onmerkbaar versmalden, als om mij een teeken te geven. Ik knikte bevestigend. Valmarius vervolgde: 'Ik dank u voor uw hulp, messieurs. Ik weet nu, dat Zijne Prinselijke Excellentie naarstig over deze stad waakt en dat wij rustig kunnen slapen. Maar staat u mij toe deze jonkman, die voor mij in de bres gesprongen is, mee naar binnen te nemen, waar hij zich herstellen kan van de gevolgen van zijn val. Ook u zou ik gaarne uitnoodigen, maar ik neem aan, dat uw plicht u elders roept.'

Hij sprak op een toon van gezag, en hoewel de officier allerminst overtuigd scheen, verzette hij zich niet, toen Valmarius mij op de been hielp. Er werd nog wat over en weer gepraat; de officier zei, dat iedereen in de stad Leiden, al was hij een Paap, een heiden of de groote Turk zelf, op de bescherming van Prins Maurits recht had; en dominee Valmarius bedankte hem nogmaals; en de soldaten lachten, toen de officier met veel joviale omhaal te kennen gaf, dat, Arminiaan of niet, glassplinters in iemands oogen mikken nog steeds niet tot de behoorlijke theologische argumenten gerekend kon worden; maar het einde was toch, dat ik de gang inwankelde, met mijn hoed scheef op, - bij wijze van afscheid had de officier mij de hoed vrij hardhandig op het hoofd gedrukt, - en ondersteund door de predikant. Hij opende een deur en schoof mij de voorkamer in, waar inderdaad een houtvuur brandde.

Het was een vroolijk vertrek. Zoldering en meubilair trokken met alle mogelijke glansen partij van een verlichting, die toch slechts uit het vuur en twee kaarsen bestond. Overal lagen boeken verspreid, tot op de grond toe, en er was veel glaswerk in kleine kastjes, roemers en fantastisch gevormde bekers, - rijkelijk veel voor een huis, dat twee maal in één jaar met steenen was bewerkt. De schilderijen stelden vruchten en tinnen schotels voor, of een koperen vijzel: ook hier, in olieverf, glinsterde het. Op de tafel merkte ik een groote zilveren tabaksdoos op. Mijn gastheer bracht mij naar een stoel bij de haard, waarin hij had zittten lezen, trok zijn wambuis aan, stopte een pijp, en bood er mij een aan, hetgeen ik weigerde. Ik zat met mijn hoofd in mijn handen en trachtte te begrijpen wat er met mij gebeurde. Een luid geklingel vlak bij mijn oor deed mij opschrikken; toen herinnerde ik mij naast de tabaksdoos een tafelschel gezien te hebben. Zoo aanstonds zou dus iemand de kamer binnenkomen: de huishoudster, de zoon of de dochter. Of wellicht alle drie tegelijk; en eigenlijk

hadden zij dit al veel eerder moeten doen, met angstige vragen op de lippen. Het was allemaal erg onbegrijpelijk. Maar in de eerste plaats was het beschamend, voor mij, - zoo beschamend, dat ik het hoofd niet ophief, toen er op de deur geklopt werd. Waarschijnlijk was het de huishoudster, want Valmarius verzocht op vriendelijke toon om een flesch wijn, waarna hij schuin tegenover mij plaats nam en begon te rooken, zonder mij aan te zien, zoodat ik alle gelegenheid had om studie te maken van zijn gezicht. Vooral de regelmaat ervan viel mij op, een regelmaat in de lengte, niet in de breedte: daarvoor stonden de grijze oogen te ver vaneen, en waren de roode lippen te smal. Oogen en lippen te zamen drukten iets van een bezielde onverstoorbaarheid uit, een proevende rust, een berustend schouwen, niet zonder ironische afweer van wat die berusting zou kunnen aantasten. Op een vijand kon vooral de vrouwelijke en zoo weinig weerbare mond, waarin op zichzelf een zekere pruilende behaagzucht lag, bijzonder prikkelend werken: het was de mond van iemand, die het niet de moeite waard vindt zich te verdedigen, - vereenigd met de oogen van iemand, die zich niet verdedigen zal, omdat hij zijn tegenstander doorziet. Zijn voorhoofd was glad en hoog, zijn lichaamsbouw tenger.

Toen de wijn binnengebracht werd, draaide ik mij zonder nieuwsgierigheid om; op het gezicht van het jonge meisje evenwel, dat op de drempel was blijven staan, verhief ik mij half uit mijn stoel en stamelde een groet. Het moest de dochter zijn; de huishoudster was mij beschreven als een vrouw op leeftijd. Half omgedraaid in mijn stoel kon ik mijn blik niet van haar afhouden. Zij was blond als haar vader, had dezelfde oogen, alleen veel boller, en ook de uitdrukking van dat mooie gezicht was geheel anders: fier, uittartend, verbaasd, - of misschien wás zij niet eens mooi, misschien was haar gezicht even onregelmatig als het zijne regelmatig was, - en een niet te blanke huid, vol fijne sproeten, en een wat vooruitspringende kin, en alles wat men maar wil, - maar hier zag ik niets meer van. Ik leefde op uit mijn versuffing, en voelde mij zoo overmoedig als had ik de heele flesch wijn leeggedronken.

‘Hebben zij u verder met rust gelaten?’ vroeg zij, nadat zij de flesch op de tafel had gezet, waar Valmarius hem dadelijk ontkurkte, en twee glazen volschonk, die hij uit een kastje had gehaald. Hij knikte, en vertelde haar met een enkel woord van het ingrijpen der soldaten, hetgeen haar de opmerking ontlokte, dat deze redders in de nood er geen been in zouden zien haar en de haren van hun laatste vrijheden te berooven, zoo zij daartoe het bevel kregen.

‘Het is toch niet een van die.... die u wijn voorzet?’ hoorde ik haar fluisteren. Glimlachend schudde hij het hoofd, maar bleef haar nog even aankijken, als om haar duidelijk te maken, dat hij de waarheid eenigermate geweld aandeed. Voor zij de kamer uitging, zei zij nog:

‘Reindert vraagt of hij al beneden mag komen.’

‘Neen,’ zei dominee Valmarius streng. Ik begreep, dat zijn zoon nog steeds huis- of kamerarrest had, en dat híj het was geweest, wiens lichtschijnsel op de zolderverdieping wij hadden opgevangen. Zonder ook maar een blik in mijn richting te werpen, verliet zij het vertrek.

‘Drink eerst eens,’ zei mijn gastheer, en schoof het glas naar mij toe, ‘en dan graag, inter pocula, enkele ophelderingen, jonge vriend. Die ben je mij wel verschuldigd. Zonder mij zat je nu op de wacht, op water en brood.’

Ik dronk, en zette het glas naast mij neer op de grond, waarbij ik nogal wat wijn op de mat morste, en keek hem recht in de oogen. In zijn stem had eenige zelfingenomenheid geklonken, en dit hinderde mij, het meest misschien nog, omdat ik vond, dat het niet bij hem paste. Mijn overmoedige stemming ontlaadde zich in een uitval, die bitser klonk dan ik hem bedoeld had. - ‘U weet heel goed, dat ik morgenochtend weer vrijgelaten zou zijn.’ - Toen hij met oolijke bevreemdheid de wenkbrauwen optrok, lichtte ik hem moeizaam toe: ‘Daarmee wil ik zeggen, dat de schuld der dankbaarheid niet zoo groot kan zijn. U heeft het voor mij opgenomen, terwijl ik uw ruiten heb ingegooid, en dat is heel grootmoedig. Maar u bent in een positie, dat u weinig anders dan grootmoedig kunt zijn, dominee. Toch wil ik u wel zeggen, dat ik u óok voor grootmoedig houd buiten alles om, buiten de noodzaak om, waarin u.... U hebt het van nature; de grootmoedigheid is u....’

In mijn ooren klopte het bloed als met hamers. De meest ingewikkelde redeneeringen schoten mij door het brein; ik had de overtuiging op menige zaak een geheel nieuw licht te kunnen werpen. Het houtvuur vlamde op, zonk dieper ineen, met een zuchtend geluid. Ik dacht aan het meisje, dat twee huizen verder dat slepende lied had gezongen. Nog gonsde, zong, dreunde dit lied in mijn ooren. En ik dacht aan het andere meisje, het meisje, dat ik gezien had, en deze twee beelden versmolten met elkaar, alsof zíj het was die gezongen had, toen wij de ruiten met steenen hadden doen spreken.... Van ver kwam zijn rustige stem:

‘Je bent de zoon van de gewezen artilleriemeester, die dat eene kanon heeft vernageld. Dat was de aardigste episode in deze strijd. Je bent, als ik mij niet bedrieg, op de Latijnsche school geweest,

en een paar jaar student. Je moest toch beter weten, mijn jongen.'

Ik moest eenige tijd naar antwoord zoeken; toen schetste ik een breed betoogend gebaar: 'U zult nog veel erger ondervinden, van menschen die tien jaar gestudeerd hebben, en dertig jaar lang in ambten zitten.'

'Wat heb je dan tegen me?'

'U gelooft niet in de dingen waarin men behoort te gelooven.'

'Dacht je daar verandering in te brengen door mijn ruiten in te gooien?'

'Menschen als u hooren niet in dit land. Wij zijn in oorlog, al is er een Bestand; wij strijden voor de eer van God; wij zijn allemaal soldaten, onder één veldheer; het kan niet zoo zijn, dat de een gelooft wat de ander verwerpt; en omgekeerd....'

'Waarom moet ik gelooven, dat de groote meerderheid der menschen verdoemd is? Help ik daarmee de oorlog winnen?'

'Zoo zou een Katholiek ook kunnen spreken!'

'De Katholieken staan achter Spanje, voor een gedeelte althans. Wij staan achter de Prins, zoo goed als jij of je vader. Dit is een land waar gewetensvrijheid heerscht, al bijna veertig jaar lang: zoo lang God het uitverkoren volk heeft onderhouden in de woestijn. Je zult mij toch duidelijk moeten maken waarom daar nu opeens een eind aan moet komen.'

'Als u maar niet leert wat u denkt.'

Het ging zoo vlot als bij het overhooren van de catechismus. Het waren vragen en antwoorden, die ik droomen kon: daarvoor had ik te vaak naar disputeerende studenten geluisterd, op straat of in de herberg.

Hij boog het hoofd, zoodat zijn blonde, kalende kruin zichtbaar werd, trok eens aan zijn pijp, en volgde met peinzende blik de rookwolkjes, die naar het minderende haardvuur toegezogen werden. - 'Je blijft er dus bij, dat je er goed aan gedaan hebt mijn ruiten in te gooien?'

'Neen. Ik beschouw u als mijn tegenstander, maar ik zou u, van nu af aan, onschadelijk willen maken op een wijze die u en de uwen zooveel mogelijk spaart.'

'Dan kunnen wij praten,' zei hij met een innemend lachje.

'Waarom bindt u niet in, dominee? Zoo moeilijk is het toch niet aan Gods strengheid en almacht te gelooven. En het leerstuk der predestinatie beteekent niets anders dan dat.' - Eenige oogenblikken verbaasde ik mij erover zoo tot een predikant te durven en te kunnen spreken. Maar Valmarius was zóo geheel anders dan de dominees aan wie ik gewend was, en die mij ongetwijfeld met machtwoord en Bijbelcitaat ten scherpste op mijn plaats gezet zouden hebben, dat ik geen moeite had dit theologische gesprek te

blijven voeren alsof niet hij, doch ik de deskundige was. Nog nooit was ik zoo helder in mijn hoofd geweest als nu ik er pas op was gevallen. Ik dronk mijn glas leeg, en keek hem vol verwachting aan.

'De predestinatie is een voorwendsel, Criellaert,' zei hij eindelijk, 'men had ook de zondigheid van het rooken als voorwendsel kunnen nemen, zoodra het erom ging de tegenstander van zondigheid te betichten.'

'Gelooft u soms niet, dat de mensch zondig is?'

'Laten wij niet afdwalen.' - Vermanend stak hij zijn pijp omhoog. - 'Toen Arminius en Gomarus disputeerden, was alles nog een aangelegenheid van theologen. Maar allengs zetten deze disputen kwaad bloed, want Arminius was opgewekt en iets te woordenrijk, en Gomarus leerstellig en prikkelbaar. Zoo breidde het conflict zich uit tot steeds breedere kringen; de Staten van Holland kwamen tegenover de rest van het land te staan, de regenten tegenover het volk; en de predestinatie hield men aan, omdat men een leuze noodig had. Het is het oude conflict tusschen rijk en arm, vrij en onvrij, opgeruimd en somber, beschaafd en onbeschaafd, - het conflict tusschen Jezus en de Schriftgeleerden, afgezien van de rijkdom, die in dit geval....'

'Daar geloof ik allemaal niets van,' zei ik.

'Rijken en armen ontmoeten elkander, de Heere heeft ze allen gemaakt, staat in de Spreuken Salomo's. Waar wij voor vechten is in wezen niets anders dan verdraagzaamheid, en is dat niet hetzelfde als liefde? Ik zou kunnen probeeren in de predestinatie en zelfs in het supralapsarisme te gelooven, zoodra mijn tegenpartijders mij er niet meer toe dwingen wilden.'

'Dat is goed voor vredestijd, dominee. Wij voeren een oorlog, wij kúnnen niet verdraagzaam zijn.'

'Wij leven al negen jaar in betrekkelijke vrede. En aan de oorlog komt eens een eind, misschien eerder dan wij denken. Wanneer er nú geen menschen zijn om de verdraagzaamheid hoog te houden, dan begint op de dag van de vredesluiting eerst recht de inquisitie....'

'Van het invoeren van de inquisitie betichten wij juist u en de uwen! U houdt de Synode tegen, u doet alles wat in uw vermogen is om een vrije beraadslaging tusschen de partijen te beletten....'

'Zoo wordt het debat hopeloos, Criellaert,' zei hij op vermoeide toon, 'de Synode, die wij nu wel zeer binnenkort tegemoet mogen zien, is alleen maar een middel om ons te verpletteren. Van een vrije beraadslaging zal geen sprake zijn, en dat heeft men ook nooit gewild. Dat wij in de minderheid zijn, weet ik heel goed; dat waren de apostelen ook, toen zij het zaad van het geloof begonnen uit te strooien.... Maar kom nog eens terug. Ik moet nu

naar boven om het glas weg te ruimen. Je bent hier altijd welkom. En denk er eens over na, of wij er wel zoo verkeerd aan doen de ‘groote, machtige en vreeselijke God’ zoodanig te dienen, dat hij in de eerste plaats een ‘God van vergevingen genadig en barmhartig, lankmoedig en groot van weldadigheid’ voor ons wordt.’

Ik stond op en reikte hem de hand. - ‘Ik zal terugkomen, dominee. En vergeeft u mij mijn vrijmoedigheid in het spreken. Ik ben geen theologant, al heb ik veel over deze dingen nagedacht....’

‘Bid God om verlichting,’ zei hij zacht, waarna hij mij naar de deur geleidde, met kleine, afgemeten passen. Na mij nog gevraagd te hebben of ik mij krachtig genoeg voelde om de wandeling naar huis te ondernemen, liet hij mij uit, en stond mij nog geruime tijd na te kijken. Ik keek niet om, maar ik voelde het. Aan mijn schoenzolen knarsten glassplinters, die er zich op het modderige straatgedeelte voor zijn huis aan gehaakt hadden, en toen ik naar een stoep liep om mijn schoenen af te vegen, schaamde ik mij weer. Maar even snel als in de kamer bij het haardvuur werd deze schaamte verjaagd door het beeld van het meisje dat op de drempel had gestaan, de flesch wijn in de hand.

VI

De plechtigheid van de volgende ochtend, waarbij de Vroedschap van haar eed werd ontslagen, een nieuwe Vroedschap gevormd, en burgemeesters en schepenen gedeeltelijk vervangen, was voor mijn vader al evenzeer een ontgoocheling als de plechtigheid 's middags, toen de Prins de hoplieden en luitenants van de schutterij op het Stadhuis ontving. Er was niet de minste kans voor hem om in het geregelde ceremonieel binnen te dringen. Ter wille van het decorum ontving de Prins niet de partijmannen, die voor hem gestreden hadden, de predikanten en de ouderlingen, doch alleen zijn tegenstanders, en de corporaties die van tegenstanders eenigermate moesten worden gezuiverd. Leiden leek één groote hofhouding, waar het veinzen niet van de lucht was. Ons baldadig optreden, en dat van enkele anderen de vorige avond, had nog een prinselijke proclamatie ten gevolge, alles verbiedend wat de Sleutelstad eraan zou kunnen herinneren, dat zij haar sleutels zoojuist aan nieuwe heeren had uitgeleverd. Voorzoover zij er niet te verstandig voor waren, konden de Arminianen zich veilig wanen. In werkelijkheid waren zij zoo veilig als vetgemeste hanen, die het slachtmes wacht.

Evenals bij Nieuwpoort was voor mijn vader de bom al weer verkeerd gebarsten. Jaren lang, zoo bleek nu, had hij geleefd van de verwachting zijn oude veldheer nog eens tegemoet te zullen treden: niet als gewezen kanonnier met een twijfelachtige staat van dienst, maar als een verknocht voorvechter der politiek, die meer had gedaan dan zijn plicht alleen. Soms heb ik gedacht, dat hijzelf de onmogelijkheid daarvan was begonnen in te zien op de dag, dat hij als artilleriemeester ontslagen werd, en dat dit de eigenlijke oorzaak was van zijn woede en prikkelbaarheid na het verblijf op 's Gravensteen. Ik herinner mij een tekst, in onze Bijbel door hem aangestreept: ‘Praal niet voor het aangezicht des Konings, en sta niet in de plaats der grooten; want het is beter, dat men tot u zegge: Kom hier bovenaan, dan dat men u vernedere voor het aangezicht eens Prinsen, dien uwe oogen gezien hebben,’ - men zou haast zeggen, dat hier een zekere zelfkennis uit sprak. Toch moet hij nog hoop hebben gekoesterd; zeer zeker moet hem zijn aanslag op David en Jonathan als een daad zijn voorgekomen, niet onwaardig om de Prins onder de aandacht te worden gebracht; en dus bleef de illusie wenken: een lange rij mannen in het zwart, gemonsterd door de veldheer, één van hen naar voren geroepen, - een ferme handdruk, - en de kwinkslag: ‘Ik heb vernomen, Criellaert, dat u met kanonnen nog iets anders kunt

doen dan ze afschieten of ze in de lucht laten vliegen,' - gevolgd door het bevrijdende gelach van alle aanwezigen, - een tweede handdruk, - en de Prins die verderschreed. Een tijdlang scheen hij de mannen der Hommiuspartij van kuiperijen te verdenken: zij hadden zich van hem, de eenvoudige timmerman, de Brabander uit Antwerpen, naar hartelust bediend voor hun politieke doeleinden; zoodra het erom ging de buit te verdeelen, kreeg hij de schop. Maar hij begreep zelf wel, dat dit geen hout sneed.

Nu er niets meer was om voor te vechten, nu de heeren zoo gracelijk van het kussen waren gebonsd en de berechting der Remonstranten aan de Nationale Synode moest worden overgelaten, die half November te Dordt bijeenkwam, nu trok hij zich meer en meer van alle openbare zaken terug, weigerde een herbenoeming tot artilleriemeester en hopman bij de schutterij, en sloot zich in zichzelf op, mokkend, en in kwellende onvrede met zijn herinneringen. Deze tobberigheid, vreemd aan zijn natuur, verontrustte zelfs mijn moeder, die altijd, alsof het vanzelf sprak, tegen zijn ontembare kracht had opgezien. Alles had hij verloren: zijn beroep, zijn kanon, zijn krijgsmanseer, zijn affuiten (tijdelijk), zijn dochter, zijn aanzien in de stad, naar hij meende, - nu restte hem alleen nog God. Maar aangezien uit dit alles zou kunnen blijken, dat God hem verdoemd had, bracht zijn geloof hem bitter weinig troost. Het was eenigszins onverwacht hem aansluiting bij mij te zien zoeken, want al stond ik hem nader dan de andere kinderen, vertrouwelijk waren wij nooit geweest, - voor het gemis aan vertrouwelijkheid had men zelfs geen beter bewijs kunnen uitdenken dan datgene wat ons het meest bond: mijn wraakbelofte, in die vorm van verzwegen geheimzinnigheid welke hij eraan gegeven had. Of was het alleen mijn belangstelling voor theologische twistpunten, wat hem in mij aantrok? Op de wandelingen, die hij dat najaar ondernam, alle singels rond, of nog liever naar buiten, naar het kasteel Endegeest, of naar Cronesteyn aan de Vliet, was het steeds die eene vraag, die al onze gesprekken beheerschte: was hij wel uitverkoren, en zoo ja, hoe kon men dit weten? Wat, indien hij zich een oordeel at, bij het eerstkomende Avondmaal? Wanneer ik hem naar onze dominee verwees, of zelfs naar de groote Festus Hommius, zijn politieke patroon, die weliswaar in Dordt bezig was de afgedwaalden het jak uit te vegen, maar die misschien toch wel een paar minuten overhad voor een twijfelmoedig geloofsgenoot, dan lachte hij schamper, en zei, dat de dienaren des Woords op dergelijke vragen maar één antwoord hadden, en dat was dat men niet vragen mocht. Een vraag was iets verstandelijks; men moest werken, bidden, zich

kastijden, - handelen; maar hoe kon men met lust handelen, zoolang die eene vraag niet beantwoord was, en hoe kon men de vraag stellen zonder zijn verstand te gebruiken? Dan hield ik hem voor, dat twijfel aan de uitverkorenheid juist het voorrecht was der geloofshelden en rechtvaardigen: krachtens hun nimmer rustend geweten zagen zij de zonde scherper dan anderen; maar dat bewees, dat zij méer waren dan die anderen, die, rekkelijk of lichtzinnig, maar als God in Frankrijk leefden. Hoe meer twijfel, hoe meer hoop. Maar deze redeneering bevredigde hem allerminst; want, zei hij, wie twijfelde had ook zijn gegronde redenen om dit te doen, en ik mocht dan gelijk hebben met mijn verdediging van de twijfel als blijk van uitverkorenheid, er was ook nog zooiets als het voorwerp zelf van de twijfel: de zonde, de zwakheid, de verdoemde menschelijke natuur. Niemand kon met zooveel recht aan zichzelf twijfelen als wie een moord had begaan; maar was daarom de moordenaar uitverkoren, in plaats van verdoemd? Maar u héeft geen moord begaan, betoogde ik dan, u bent geen erger zondaar dan de meesten; waarom dan te denken, dat uw twijfel op zondigheid duidt? Omdat God mij aan mijn lot overlaat, was het antwoord; en zoo konden wij weer van voren af aan beginnen, want dat God hem aan zijn lot overliet, - hem niet zegende in zijn leven, hem zijn dochter ontnam, de handdruk van Prins Maurits onthield, - zou men even goed met de beproevingen van Job kunnen vergelijken, die eigenlijk pas aan zijn uitverkorenheid was gaan twijfelen, toen hij zich tegenover praatzieke vrienden meende te moeten rechtvaardigen. Het boek Job speelde een groote rol in onze discussies.

Ook over zijn veldtochten sprak hij wel. Stilzwijgend was immers al zoo lang bepaald, dat ik zijn opvolger zou zijn op het slagveld. Hij vertrouwde mij geheimen toe, die de artilleristen zorgvuldig hoeden: de eigenschappen der kogelbaan bijvoorbeeld, die recht begint en recht eindigt, de boog eerst beschrijvend, wanneer de kogel ver genoeg van de aarde verwijderd is. En boven water vloog de kogel langzamer, door de weerstand der dampen; het was mogelijk, dat daarom de Spanjaarden de Geuzen nooit hadden kunnen klein krijgen, in de tijd dat de eersten nog beter bewapend waren dan de laatsten. Hij vertelde mij, dat Maurits, afgezien van Nieuwpoort, en in weerwil van de heerschende opinie, twee maal van zijn leven dicht bij een nederlaag was geweest, en beide malen door verraad, dat nu eenmaal in wiskundige berekeningen niet op te nemen was. Maar over de slag bij Turnhout lachte hij: dat was een rencontre van paardenvolk, een treffen van ongeregelde benden. Zonderlinge meeningen had hij ook over de laatste gebeurtenissen in Bohemen. Dat de op-

stand tegen de Katholieke Ferdinand tot oorlog had geleid, kon hij niet anders dan toejuichen; en de overwinning van Pilsen, hier in de loop van December bekend geworden, was een mooi ding; maar waarom het commando, al was het maar van een legeronderdeel, opgedragen aan een avonturier als graaf Ernst van Mansfelt, die met Savooysch geld soldaten had geworven? Was de hertog van Savoye soms niet Katholiek, steunde hij de Protestantsche Unie niet enkel om met haar hulp keizer te kunnen worden? En Mansfelt zelf was Katholiek opgevoed, een renegaat dus; en een bastaard daarbij, berucht om zijn woeste uitspattingen. En dan was hij nog het dertiende kind! Zoo iemand kon geen goed strateeg zijn. Maurits verbood zijn soldaten het rooken; maar wat iemand als Mansfelt hun verbood dat zou men op zijn nagel kunnen schrijven. Inderdaad had Mansfelt zich in die tijd reeds naam gemaakt door zijn vergaande liberaliteit op het stuk van plunderen; maar aangezien hij niet in ons land oorlog voerde, was er niemand die hem dit nahield. Aangaande de inmenging van Holland in deze Boheemsche troebelen was mijn vader echter merkwaardig lauw geworden. Het was algemeen bekend, dat de nieuwe regeering, hoezeer ook gezuiverd van Arminiaansche smetten, bij lange na niet zoo doortastend optrad als de vurigste volksmenners hadden aanbevolen; in groote trekken werd de oude koers weer gevolgd: afwachten, geen militaire inmenging, steunen met geld als het kon. Had een half jaar te voren deze zelfde politiek hem vuur en vlam doen spuwen, nu legde hij er zich bij neer, niet zoozeer omdat men zijn vrienden minder kwalijk kan nemen dan zijn vijanden, als wel uit een diep doorkankerende onverschilligheid. Zelfs de kans om als affuitmaker wederom zijn slag te kunnen slaan scheen hem niets meer te zeggen te hebben.

Een enkele maal doken de vuurschepen van Gianibelli in onze gesprekken op, en dan sloeg hij zich op de knie, met zijn linkerhand, en maakte het verhaal nog mooier dan het vroeger al was geweest. Men zou altijd aan rivieren moeten oorlog voeren, riep hij uit, om heele vloten van vuurschepen op de vijand af te kunnen sturen! Schieten, vechten, houwen, steken, het was allemaal niets: men moest het vúur in de hand zien te krijgen, ingewikkelde machines bouwen met mijlenlange lonten of betrouwbare uurwerken. Verder zweeg hij over het beleg van Antwerpen, evenals vroeger. Ook kwam ik niet te weten welke pogingen hij in het werk had gesteld om de Fransche kolonel op te sporen, die zijn verloofde had onteerd; soms betwijfelde ik zelfs, of die kolonel ooit had bestaan, of hij iets anders dan een verdichtsel was geweest van iemand die de Franschen om onnaspeurbare redenen haatte, en een kolonel te voorschijn had getooverd op een moment dat

hij zulk een figuur gebruiken kon. Misschien had dat meisje hem alleen maar verláten voor een Franschman, zooals het meisje van Jan Koerbagh de vaandrig had verkozen; op zooiets moest men als burger nu eenmaal verdacht zijn, met soldaten in de buurt. Daar ik hier enkel mijn levensgeschiedenis te boek stel, en geen tooneelmatige verrassingen nastreef, vermeld ik uitdrukkeiijk, dat dit punt nooit opgehelderd is. In mijn leven heeft de Fransche kolonel uitsluitend gefungeerd als eenigermate plomp voorwendsel tot het afleggen van een belofte.

Sinds kort waren de vuurschepen nog op een andere wijze met mijn bestaan vervlochten. In het begin van de zomer had ik mijn ingenieursdiploma verworven; en na lang delibereeren had mijn vader besloten mij bij de vuurwerkers in de leer te doen, van wie in Leiden een kleine afdeeling bestond. Mij als jong vestingbouwkundige naar het leger zenden was hem niet krijgshaftig genoeg als laatste stoot naar mijn bestemming; anderzijds zou het voor mijn moeder, die hem nog steeds aan zijn toezegging herinnerde en mij met zulke bedenkelijke blikken kon gadeslaan alsof zij mij opnieuw wilde doopen, al te krijgshaftig zijn geweest. Het liefst had hij mij als adelborst bij een Hollandsch vendel geplaatst; voor jongens van goeden huize met militair bloed was dit de aangewezen voet in de stijgbeugel, vooral nu de vooruitzichten voor Hollandsche officieren zoo sterk verbeterd waren. Vroeger werden de Hollanders verdrongen door de vreemdelingen, die de toch al schaarsche kapiteinsplaatsen bezetten; de laatste jaren had Maurits daar een eind aan gemaakt en, met een waarlijk nationaal leger voor oogen, dat de huurtroepen van lieverlede vervangen moest, een vaste promotieregeling getroffen, waarbij landslieden de voorkeur genoten. Toen mijn vader hierover met mij sprak, - dat was nog voor October, - meende ik op zijn gezicht de hoop te zien gloren, dat hij persoonlijk mijn voorspraak zou kunnen zijn bij de Prins; maar al spoedig was die hoop de bodem ingeslagen, en mijn moeder zorgde voor de rest. Als ik mij goed herinner, was ík het toen, die met de vuurwerkers op de proppen kwam, maar misschien ook alleen omdat mijn vader er al aan had gedacht. Als affuitmaker, en later als artilleriemeester, had hij in die kringen genoeg relaties aangeknoopt. Ongetwijfeld kwam ik een stap dichter bij het dooden van menschen. Toch zou mijn moeder moeten toegeven, dat de sprong van vestingbouwkundige naar petardier of mineur minder groot was dan van Latijnsch scholier naar vestingbouwkundige, - voorzoover zij dan over deze dingen nadacht en haar instinctieve weerzin onder woorden had kunnen brengen. In mijn nieuwe betrekking zou ik tractement krijgen: ik werd niet moede haar dit voor te houden. Dat het

beroep niet zonder gevaar was, dat de groote Jan Bouvy zelfs wel als slachtoffer was gevallen van zijn eigen uitvindingen, verzwegen wij haar. Maar: wanneer ik omkom, kom ik om, zei ik met de Bijbel; en mijn vader vond, dat een dergelijke opleiding met de vuurdoop gelijkstond, en dat ik dan later mijn ondergoed niet behoefde te bevuilen, wanneer de kogels mij om de ooren floten. In elk geval zou ik drie jaar later, als het Bestand afgeloopen was, een deskundige zijn die er wezen mocht, een kenner van aarde en vuur, om wie de legers zouden vechten.

Nu, erg bloeddorstig ging het er niet toe, in het huisje waar de vuurwerkerij was ondergebracht. Het lag in een vrij armoedige achterstraat, dicht bij de plek waar dertien jaar later de nieuwe Haarlemmerpoort zou verrijzen, dus dicht bij de noord-oostelijke wallen, voorzoover die gereed waren. Schietproeven van eenige omvang werden er niet genomen; nimmer werden onze buren, arme weversgezinnen meerendeels, verontrust door ontploffingen, tenzij dan ver buiten de wallen meer naar het Noorden, in een weiland, dat aan de Mare grensde, en waar wij de koeien wel eens verschrikten, nooit met groote ladingen toch. Daar de kans op ontploffing van het aanwezige kruit nooit geheel uit te sluiten was, stond het huis afzonderlijk. Voorzoover ik dat kon nagaan, besteedde men zijn tijd in hoofdzaak aan het zoeken naar gunstige kruitmengsels voor petarden en mortieren; daarnaast werden ook wel lichtkogels vervaardigd volgens een recept van Bouvy, en handgranaten; voor het overige bleef het bij proefnemingen, en overpeinzingen; de eigenlijke aanmaak geschiedde in de frontiersteden, en in tijd van oorlog bij het leger zelf. De eerste dagen had ik het gevoel, dat er heelemaal niets gebeurde in dat stille, geheimzinnige huisje, waar een oude vrouw van de overkant ons eten bracht, zwijgend, en op de teenen weer vertrekkend. Met gerimpeld voorhoofd ronddrentelen, liefst op kousevoeten, of huispantoffels, - op verzoek van onze patroon, - in dikke folianten bladeren, vodjes papier bestudeeren, die eigenhandig door Jan Bouvy of een andere beroemdheid zouden zijn volgekrabbeld: het mocht nauwelijks arbeid heeten. Wie eens per dag een fleschje met Arabische gom aan de neus bracht, scheen al heel wat te hebben uitgericht. Er was een soort apotheek, waar kwik, sublimaat, kamfer, zwavel, arsenicum en andere stoffen werden bewaard; er was een kelder voor het buskruit; er was een stookhuis, met retorten en kolven en een koperen fornuisje; er was een kleine buskruitmolen, waar ik de eerste weken gedurende één uur per dag aan stond te draaien, en een trommel om de kruitkorrels te glanzen. Op de zolder lagen alle mogelijke vuurwapenen, gedeeltelijk verroest; voor kort had men nog

proeven genomen met het nieuwe snaphaanslot; maar dat was nu weer van de baan; men scheen eenigszins neer te zien op deze pogingen om grove kurassiers middelen aan de hand te doen elkaar bij de caracole het schootvrije harnas te doorboren.

Op sommige dagen kreeg men bezoek. Er klopte iemand drie maal op de deur; ik werd naar voren gestuurd en mocht een kleine, uitgemergelde grijsaard ontvangen, die geen woord zei, en zich uren lang met Petrus Cabbeljau, de meester van de vuurwerken, in diens kamer opsloot. Een ander maal was het iemand van de Leidsche academie, een lector in de scheikunde, die wij alles moesten laten zien, en die sneller en moeilijker Latijn sprak dan ik zonder woordenboek wel volgen kon. Ommantelde gestalten wierpen een blik door de lage ramen. Dan weer kwamen er sleden of wagens met kruit, of salpeter, of manden vol flesschen en ander glaswerk; men zou denken, dat het een groote bedrijvigheid was in dat straatje, en toch bleef het er doodstil, en scheen er niets te gebeuren. Ik wachtte op de knal, en de knal bleef uit. Petrus Cabbeljau gaf mij boeken te lezen, die ik ook thuis had kunnen lezen. Men sprak over dingen die ik niet begreep, en die het begrijpen niet waard schenen. Toch verveelde ik mij geen oogenblik, want ik besefte al spoedig, dat hier meer omging dan het oog wel waarnam. De geheimzinnigheid van de vuurwerkers was nu eenmaal spreekwoordelijk, en men had zich voor spionnen te hoeden. Niet alleen had ik bij mijn indiensttreding algeheele geheimhouding moeten beloven, ik vergeet ook nooit de woede van Petrus Cabbeljau, toen hij mij betrapte op het copieeren van een lijst met ingrediënten voor vergiftige kogels, die ik mee naar huis had willen nemen om te vergelijken met de gegevens in een oud Fransch boek. Had hij mij op het rooken van een pijp betrapt, zijn verontwaardiging had niet grooter kunnen zijn. Vakkundige bijzonderheden zou ik hier dan ook alleen durven verstrekken omtrent procédés, die duidelijk mislukten. Het is nog te kort geleden, en de vijand slaapt niet.

Petrus Cabbeljauw was groot en zwaar, en keek de wereld in uit blauwe, troebele oogen, die zich vaak sloten, en toch alles zagen. Ik geloof, dat hij vrij veel dronk, maar van rumoer hield hij niet, hij scheen van het vuurwerkershuis een tempel der stilte te willen maken. Onder een voorhoofd van meer dan majestueuze hoogte, door lange, grijze haren overgolfd, zat zijn gezicht slecht in elkaar, zonder dat men precies kon zeggen waar de fout school: het had op sommige plaatsen te veel karakter, en op andere plaatsen te weinig, zooals de kop van een stier, die op het punt staat een os te worden. Van goede familie, en met puike relaties in het leger, had hij het in zijn jongere jaren gebracht tot monster-

commissaris, berucht om de lakschheid van zijn toezicht op fraudeerende hoplieden, die zich lieten betalen voor een compagnie anderhalf maal zoo sterk als zij in werkelijkheid was; men had hem met ontslag gedreigd, en hij was gaan studeeren en had een toevlucht gevonden bij de vuurwerkers, waar hij zich naam verwierf door zijn gedurfde combinaties van alles wat maar vlam vatte en lucht verplaatste. Hij kon uren lang voor een tafel staan, waarop een of ander mengsel borrelde, zijn geheele lichaamsgewicht op één heup overbrengend, log en toch niet onsierlijk van stand; totdat hij zich met een trage zwaai omwendde om iets aan de vuurwerkers te vragen, die achter hem stonden of door het vertrek slopen. Er waren er vier: twee leerlingen, zooals ik, en twee ouderen, vaardige kerels deze laatsten, met geestdrift voor hun vak, maar weinig ontwikkeld.

De leerlingen waren belangwekkender. Daar was Jan Zadko, een Bohemer van geboorte, die gebroken Hollandsch sprak, - áls hij sprak, want tot zwijgzaamheid hoefde hij zich niet te dwingen, - een fijne, slanke jonkman met fluweelzwarte oogen, zeer voorkomend, uiterst handig, doch geneigd zijn tijd te verdoen - voorzoover dit mogelijk was in het vuurwerkershuis - met het lezen van alchimistische tractaten, die hij mij soms met een beleefde buiging toeschoof. Ik herinner mij er één van, van de hand van een zekere Ewald von Hohelande, die, luidens de titel van zijn boek, bewijzen wilde, dat de alchimie een geschenk Gods was, en dus op waarheid berustte. Volgens Zadko was er geen sprake van, dat deze Ewald met het woord ‘alchimie’, en met zijn uiteenzettingen en formules, de kunst van het goudmaken bedoeld kon hebben; veeleer waren de metalen, waaruit het goud heette te ontstaan, kwikzilver, tin, lood, zilver, niets anders dan zinnebeeldige omschrijvingen van bepaalde vermogens van de ziel, die zich moesten zuiveren, of sublimeeren, tot het hoogere ‘goud’: tot volmaaktheid en heiligheid. Het was een vorm van mystiek, die zich in ongewone symbolen inkleedde, - een vorm van ketterij, kan men ook zeggen. Alchimistische proefnemingen derhalve hoefde men van hem niet te verwachten; indien men ten minste zekere manipulaties met de flesch kwik niet zoo noemen wilde, dat bij ons gebruikt werd om het kruit in petarden tot krachtiger ontploffing te brengen. Hij schudde de flesch, tot het kwik ijle sidderingen begon te vertoonen, en zette de flesch dan weer neer, zijn dunne lippen tot een zwaarmoedige glimlach plooiend. Wat hij daarmee voorhad weet ik niet, maar laten wij aannemen, dat het bewegingen van de ziel waren, die hij aldus meende te bespieden. Want kwikzilver is zwaar en onhandelbaar, en toch beweeglijk: het rolt overal heen waar men

het niet hebben wil, en verlokt met schitteringen die nergens op berusten; en zoo is het ook met de menschelijke ziel gesteld.

De ander was veel spraakzamer. Hij was een Duitscher, uit Donauwörth afkomstig, en nooit moe om de gruweldaden in het licht te stellen, waarmee nu al meer dan tien jaar lang de pogingen van de Beieren gepaard gingen om deze stad, die altijd goed Protestant was geweest, te bekeeren. Klein en rond, blond en ruig, vroolijk, en soms sentimenteel, zat hij voortdurend op sprong om het Papendom onder een vloed van uitgezochte verwenschingen te bedelven; Petrus Cabbeljau moest hem vaak met de vinger aan de mond tot stilte manen, al kon hij niet ontkennen, dat het een ding van jammer en ellende was sommige van zijn familieleden nog in een stad te weten, waar men met afgerichte honden naar de mis werd gejaagd, en waar het thuislaten van de rozenkrans iemand neus en ooren kon kosten. Wat mij opviel, tijdens deze korte gesprekken, was dat nimmer onze eigen godsdiensttwisten werden aangeroerd, Cabbeljau wilde er niet van hooren, en Heinrich Ramminger, en wellicht ook zijn Boheemsche vakgenoot, schenen twisten tusschen Protestanten onderling van alle belang ontbloot te achten, zoolang de groote strijd tegen het Katholicisme niet beslecht was. Wel had de eerste de gewoonte de tweede aan te stooten, zoodra de oorlog in Bohemen ter sprake kwam: dat beteekende dan, dat naar zijn gevoelen de Bohemers nog wel eens het lot van Donauwörth zouden moeten deelen, zoo zij niet beter van leer trokken en alles aan een desperado als Mansfelt overlieten. Hij was vroeger horlogemaker geweest, had overal rondgezworven, en repte soms van meisjes, op verschillende plaatsen van Europa met een gebroken hart achtergelaten.

Eens in de maand hield Petrus Cabbeljau een colloquium, zooals hij het noemde. Eerst liep hij dan het heele huis door, keek of er geen kruit of zwavelpoeder op de tafels lag, inspecteerde de schuur met granaten en andere projectielen, keek in de kelder of de buskruitvaatjes wel goed op hun zij lagen, opende een vaatje of twee, ten einde er zich van te vergewissen, dat het kruit niet aangekoekt was bij gebrek aan beweging, - eens in de vier weken moesten de vaatjes verrold worden: mijn taak, - nam de binnenplaats en het erf in oogenschouw, het voorhoofd fronsend, wanneer uit de naburige huizen gekrijsch van vrouwen of het piepen van een weefgetouw tot hem doordrong, keek naar de deuren, de sloten, de berookte zoldering, keek, geloof ik, zelfs of onze handen wel schoon waren en onze knevels vrij van broodkruimels, en zette zich dan behoedzaam in een groote armstoel, die kraakte onder de last, - wij om hem heen geschaard op lage krukjes. De eerste maal dacht ik, dat wij bijeengekomen waren

om nog iets beter het zwijgen te leeren dan wij gewoonlijk al deden. Hij sloot de oogen, vouwde de handen, en begon te bidden. De wangen rood en gezwollen, de mondhoeken omlaag, bad hij, minuten achtereen, in een volstrekte stilte, waarna hij de oogen weer opende en een diepe zucht slaakte. Buiten klonk geratel van een wagen: een nieuwe bezending bommen en granaten, lichtkogels en vuurpijlen, gedeeltelijk om door ons gevuld, gedeeltelijk om gekeurd te worden. Petrus Cabbeljau opende de oogen nog iets wijder, en fluisterde: 'Wachten, Gerardus.' Ik sloop naar beneden, en beduidde de voerman met teekens een half uur, één uur, twee uur te wachten. Toen ik terugkwam, was de meester al begonnen te spreken, scheef en hangerig op zijn stoel. Soms werden zijn woorden onderbroken door een hevig gerochel; dan spuwde hij, en zette zijn voet op het speeksel. Hoe rooder hij in zijn gezicht werd, des te minder scheen hij zich in te spannen: lui, onvoorbereid, ordeloos en naïef rolden zijn woorden ons tegemoet. Geraakte hij in vervoering, dan ontsnapte er alleen nog maar een kalmeerend geloei aan zijn dikke lippen. Waarover hij sprak? Hij sprak over de liefde tot de naaste, en hij sprak over het vuur. Allen, zooals wij daar bijeenzaten, waren wij kinderen van het vuur, en allen waren wij naasten en hadden elkander lief. Aan dit thema ontlokte hij de meest onthutsende variaties. Er kwamen oogenblikken, dat hij de spot met ons scheen te willen drijven: dan sperde hij zijn lodderoogen heel wijd open en keek in de lucht, of daar een oolijk duiveltje spartelde, dat de vuurwerkers was komen bezoeken, al of niet na drie maal kloppen op de deur. Brabbellatijn, waarmee hij zijn woorden doorspekte, kon erop wijzen, dat zijn betoogtrant een nabootsing was van een of andere academische sommiteit, bewonderd en benijd door Petrus Cabbeljau in zijn studiejaren. Het vuur en de liefde, - bij Aristoteles, hoe zal ik die bolderende wartaal weergeven? Vuur was van oudsher het booze en verderfelijke element, vuur en zwavel hadden zondige steden doen vergaan, en in de poel des vuurs zuchtten de verdoemden. Maar ook was het vuur goddelijk: de bliksem die zuiverde, de gloeiende kool, waarmee de seraf Jesaja's mond beroerde, het handen warmend komfoor in de winter, en de eeuwige zon, wie zou de zon vergeten? Zoo jong en onervaren waren wij toch niet de zon te vergeten? Aan de mensch de keuze om zich tot het vernietigende of het verwarmende te bepalen; want de mensch was vrij, en zelfs vuurwerkers, moordenaars eigenlijk, die dertig gulden in de maand verdienden met het toebereiden van kwalijke mengsels, voor deze zilverlingen hun eigen goedheid des harten geweld aandoend, konden zich vol vertrouwen de goddelijke liefde tot richtsnoer kiezen. Alles hing af van de wil,

en het vernuft, en de genade. Vuur schroeide, vuur blakerde, Grieksch vuur verteerde, brandbommen vernielden, - maar geef mij, zoo riep hij plotseling met loeiende stemverheffing uit, de rechterarm met gebalde vuist ten hemel heffend, geef mij één vuurwerker die deze schade doet verkeeren in haar tegendeel, en het vuur brandt niet meer, maar streelt, blakert niet meer, maar zuivert, verteert en vernietigt niet meer, maar brengt de pijnlooze en geruischlooze bedwelming, waarnaar het menschdom smacht, - de goedheid, - de liefde, - de leniging. En zou men ook zijn vijanden verdelgen met dit Nieuwe Vuur, dan zouden dezen nog stamelen: dank je, vuurwerker, ik dank je, ik ga liggen en sta niet meer op; je vuur was goed, edel, alvermogend....

Deze allerzonderlingste oratie, zeer blijkbaar geïnspireerd door het gebruik van geestrijke dranken, bleek de inleiding te zijn tot een gemeenschappelijke beraadslaging over geruischloos buskruit. Naar dit kruit werd in die jaren door menig vakman gezocht, veelal door de salpeter uit het mengsel weg te laten, of althans sterk te verminderen, - zonder eenige redelijke kans op welslagen naar mijn bescheiden meening, omdat de salpeter mét de knal ook de luchtverplaatsing bewerkstelligt; maar Cabbeljau leefde geheel in deze gedachte, en experimenteerde in een ijverige bui ook wel eens op onze binnenplaats, waar hij stinkende rookwolken deed opstijgen, die inderdaad niet knalden. Het buskruit en de stilte, die hij zoo minde: in zijn hoofd hadden deze onverzoenlijke antagonisten reeds lang hun hemelsche bruiloft gevierd. Maar hij wilde meer, hij wilde de stilte nog overtreffen: na het geruischlooze buskruit zou hij het pijnlooze buskruit uitvinden! Hierover liet hij zich nimmer uit; maar Heinrich Ramminger vertrouwde mij toe, dat dit de eigenlijke drijfveer was bij al zijn onderzoekingen; dat zijn geweten bij het vervaardigen van zooveel geduchte verdelgingsmiddelen nooit zweeg; en dat hij alleen daarom vuurwerker geworden was, omdat hij de dood door ontploffing als een genadegeschenk beschouwde vergeleken met het langzame verbloeden op het slagveld door musketschot of sabelhouw. Dat men door een kogel ook in het voorhoofd getroffen kon worden, en door een granaatscherf afgrijselijk verminkt, scheen Cabbeljau als tegenwerping niet steekhoudend te achten. Hoewel men twijfelen mag aan deze beweegreden om het vuurwerkersberoep te kiezen, geloof ik dat hij oprecht was, en de goedhartigheid en menschenliefde zelve. Hij had een moeilijk huiselijk leven, zei Ramminger wel eens, zonder nader aan te geven waaruit deze moeilijkheden bestonden.

VII

Nooit was Leiden zoo doodsch geweest als de eerste maanden na het verzetten van de wet. De Arminianen mochten op de schopstoel zitten, gehinderd werden zij nauwelijks. Dit kwam ook wel doordat zij minder bijeenkomsten hielden, in verband met de uitstedigheid van sommige hunner voorgangers, die in Dordt nog trachtten te redden wat er te redden viel. Van gewapend verzet, zooals in Rotterdam, Hoorn en Alkmaar, was bij ons geen sprake. Dominee Valmarius, die in Leiden was gebleven, preekte niet, en ontving alleen geestverwanten bij zich aan huis, in kleine groepjes, zonder eenige overlast te ondervinden, al nam men er nota van. Toen ik hem de eerste maal na onze gedenkwaardige kennismaking bezocht, liet de huishoudster, een magere oude vrouw, met iets uitvorschends in haar stekende blik, alsof zij in niets zoozeer geoefend was als in het onderscheid maken tusschen lieden die wel en die niet over de drempel mochten, mij in een tot de zoldering met boeken gegarneerd zijkamertje, maatregel, waarvan de beteekenis door het verwijderde stemgegons aan de overkant van de gang genoegzaam werd toegelicht. Het eenige raam zag uit op een tuin met hooge olmen, waarachter de ranke toren van de Saaihal zich verhief. In de hoop een glimp van Deliana Valmaer op te vangen, ging ik zoo dicht mogelijk bij het raam staan, maar de eenige die ik ontdekte was de huishoudster, die met een turfmand naar een houten schuurtje slofte. Teleurgesteld draaide ik mij om; op hetzelfde oogenblik werd de deur geopend en een jonge man stapte binnen, van mijn grootte en leeftijd, een boek in de hand. Veinzend mij niet te zien, liep hij schuin over de tegelvloer naar de tegenoverstaande boekenkast, met kleine pasjes, licht gebogen in de met zilveren gespen getooide knieën: telkens met één voet in een van de groote, vierkante, donkerblauwe of witte tegels, zoodat het de schijn had alsof zich een schaakstuk over het bord voortbewoog, onzeker van de plaats waar het zou worden neergezet. Hij leek niet op zijn vader of zijn zuster, behalve dan in zijn gang wat de eerste betreft; hij was donker, en had een oudachtig, verfrommeld gezichtje, leelijk en expressief, waarin echter het beschaduwde blauw van schrandere oogen verraste. Hoewel hij goed gekleed ging, hing zijn wambuis slordig open, zonder kraag, zoodat de hals en de uitstekende sleutelbeenderen zichtbaar waren. Zijn bewegingen waren glijdend en onverschillig, en het zware boek rustte op zijn gekromde hand alsof hij ermee ging kegelen. Zijn rechterschouder stond hooger dan de linker, zonder dat dit aan de algemeene indruk van welgemaaktheid af-

breuk deed: het was een van die lichamen, die gebocheld hadden kunnen zijn, zonder er iets van hun fijne bouwtrant bij in te boeten.

Niet alleen omdat dit nu eindelijk die Reindert Valmaer was, over wie destijds zooveel te doen was geweest en wiens naam zelfs de pen van pamfletschrijvers in beweging had gebracht, niet alleen omdat de broer vaak de beste toegangspoort is tot de zuster, maar ook omdat zijn uiterlijk mij boeide, ja aantrok, besloot ik een gesprek met hem aan te knoopen. Met een diepe zwaai nam ik mijn hoed af, die ik in de kille boekerij had opgehouden, noemde zijn naam, veronderstellenderwijs, en daarna de mijne. Hij reikte mij twee vingers, zooals studenten in die jaren plachten te doen, maar het kwam er toch op neer, dat wij elkaar de hand schudden. Na het boek op een tafeltje te hebben gelegd, bleef hij met neergeslagen oogen voor mij staan, waarbij zijn koppige kin mij opviel, het eenige in zijn gezicht dat aan dat van zijn zuster zou kunnen doen denken. Ik vroeg mij af wat hij van mij wist.

'Ik kom uw vader bezoeken, mijnheer. Uw vader heeft namelijk de gewoonte zijn vijanden niet buiten de deur te zetten, maar hun vurige kolen op het hoofd te stapelen. Ik ben een dergenen die onlangs de ruiten op de eerste verdieping hebben ingegooid. Wanneer wij niet in de meening hadden verkeerd, dat de huishoudster achter het zolderraam zat, had u er ook nog van gelust.'

Ik sprak hoffelijk genoeg, maar toch ook met een zeker meerderheidsvertoon, dat mij tegenover een student, of gewezen student, niet ongewenscht scheen. Hij zei niets, bleef naar de vloer kijken, en schuifelde met zijn voet over een blauwe tegel, telkens tot even over de rand, en weer terug, als een schaakstuk, dat niet verder kon, dat matgezet was, of bezig mat te zetten. Met een glimlach vervolgde ik:

'Maar uw vader is erin geslaagd van een tegenstander een vriend te maken. Van de predestinatie krijgt hij mij niet af, maar ik wil toonen, dat ik geen barbaar ben. Ik ben de zoon van de gewezen artilleriemeester Criellaert; zelf ben ik vestingbouwkundig ingenieur en vuurwerker. U begrijpt, dat ik eigenlijk met groote minachting op het verbrijzelen van ruiten neerzie. Ik had slechte vrienden, ruwe klanten, met wie ik binnenkort denk te breken. Ik zou willen, dat u nauwkeurig wist hoe ik tegenover....'

'Ik vind u een erge praatjesmaker,' zei hij opeens, terwijl hij het hoofd ophief. Zijn stem had een lage, metaalachtige klank, met even iets van schorheid. Ik had nog niet eerder opgemerkt, dat zijn linkeroog rood was, alsof hij er lang achtereen met zijn knokkels in gewreven had om een stofje te verwijderen.

‘Wat moet ik anders doen dan praatjes maken? U kent mij niet, en ik zou willen, dat u mij goed kende....’

‘Ik ook,’ zei hij, ‘u bent waarschijnlijk een spion. U spreekt als een intrigant, die snel voor de gelegenheid enkele manieren is bijgebracht. Ik heb niets met u te maken.’

Het bloed vloog mij naar de wangen. - ‘Dat is beter dan voor dezelfde gelegenheid al zijn manieren overboord te gooien! Ik ben de gast van uw vader. Ik houd van uw vader....’

Een spottende grijns vloog over zijn gezicht; hij mompelde iets als ‘Sterf, misbaksel,’ draaide zich om, en verliet met groote stappen het vertrek, haast wel drie tegels tegelijk. Ik liep naar het raam, en spiedde naar buiten. Deliana Valmaer was nog steeds niet te zien. Van de broer zou ik het niet moeten hebben, dacht ik; toch was ik niet boos op hem, en vrijwel zeker hem bij een volgend onderhoud in mijn schuitje te zullen krijgen. Hij moest toch begrijpen wie hij voor zich had.... Rondom de pomp achter het huis pikten duiven naar broodkruimels, nauwelijks zich verplaatsend, toen de huishoudster weer verscheen, uit een priëeltje achter in de tuin dit keer, in groote haast, met fladderende rokken. Gestommel in de gang bewees, dat de bezoekers opbraken. Even later werd ik bij Valmarius gebracht, in de voorkamer, waar tabakswalm hing en de stoelen schots en scheef door elkaar stonden.

Hoe hartelijk hij mij ook ontving, mij ontging niet een zekere terughoudendheid, zooals men aantreft bij lieden, die niet weten of zij bij de vorige ontmoeting niet te ver zijn gegaan. Na enkele inleidende opmerkingen begon hij naar de godsdienstige overtuiging van mijn moeder te vragen; blijkbaar was dit een vraag, die hij voorbereid had, voor het geval dat ik komen zou. Toen ik hem zei, dat mijn moeder goed Hervormd was, maar van Doopersche huize, spitste hij zijn roode lippen, en knikte eenige malen nadenkend.

‘Van de wieg dus voorbestemd tot verdraagzaamheid. Ik ken deze gevallen: je moeder zal ons niet haten, al heeft zij haar overtuiging veranderd.’

‘Ik haat u niet: anders was ik niet hier gekomen, dominee,’ zei ik, ‘ik vind, dat u onjuiste leerstellingen verkondigt, leerstelling waarvan men de ongerijmdheid bijna wiskundig zou kunnen aantoonen....’

Zijn vermoeid gezicht leefde op, zijn oogen begonnen te tintelen. - ‘Ho, ho! Bijvoorbeeld?’

‘Er is maar één voorbeeld. Wie niet aanneemt, dat alles onvoorwaardelijk voorbeschikt is, twijfelt aan Gods almacht. Er geschiedt niets, of God heeft het gewild. Nu zien wij, dat er onver-

beterlijke zondaars zijn, menschen die het geloof niet hebben en het ook nooit deelachtig zullen worden. Moet men dan de gevolgtrekking niet maken, dat God hun verderf heeft gewild?'

'Waaróm heeft hij dit gewild?'

'Dat weet ik niet, dat mogen wij niet vragen, God is nu eenmaal niet te peilen....'

'Maar door Hem ten laste te leggen, dat Hij van sommige stervelingen het verderf wil, héb je hem alreeds gepeild, in zekere zin.... Je moet toch wel eens van Gods goedertierenheid hebben gehoord. Hoe is die te rijmen met het decretum horribilum van zooveel verdoemden en zoo weinig uitverkorenen?'

Ik dacht na - 'God is goedertieren, maar ook gerechtig. De zondaars moet Hij straffen.'

'Die Hij zelf als onverbeterlijk geschapen heeft? Dat kun je toch niet meenen, Criellaert.'

'Neen, dat meen ik ook niet,' viel ik haastig in, 'zelf heb ik óok al eens gedacht, dat dit onmogelijk is. Hij kan de zondaars niet anders straffen dan door ze tot zondaars te maken, en dat heeft Hij al gedaan.'

'Maar daarmee ondergraaf je je heele betoog, merk je dat niet? Iemand als onverbeterlijk zondaar scheppen is geen daad van gerechtigheid, maar van volmaakte willekeur.'

'Gods raadsbesluiten kunnen op ons stervelingen gemakkelijk de indruk van willekeur maken. Hij is nu eenmaal een ondoorgrondelijke macht.'

'Nogmaals: dat ben ik met je eens. Maar iets dat ondoorgrondelijk is kan men op verschillende wijzen trachten te doorgronden. Wanneer ik zeg, dat God gerechtigheid is én liefde, dat Hij straft en verdoemt, én opheft en steunt, dan meen ik Zijn ware karakter dichter benaderd te hebben dan jij....'

'Het is heel moeilijk,' gaf ik toe, 'God toont Zijn liefde door enkelen uit te verkiezen, is mij altijd geleerd.... Maar een God, die straft en beloont om beurten, al naar het zoo uitkomt, als een wispelturige schoolmeester, strookt niet met mijn voorstelling van de goddelijke almacht....'

'God straft wie de straf verdient, beloont wie de belooning verwachten mag. Hij heeft het vermogen in ons gelegd om een keuze te doen uit goed en kwaad; aan óns is het Zijn heerlijkheid deelachtig te worden, of....'

'Maar daarmee stelt u de vrije wil, net als de Jezuïeten!' riep ik uit, verheugd hem op deze kettersche superstitie betrapt te hebben, 'de mensch kán geen keuze doen, alleen God kan dat; de uitverkiezing is de eenige keuze die beslissend is voor ons leven. Zoo is het mij ten minste altijd geleerd, en de mannen, die

het mij leerden, moeten er lang genoeg over hebben nagedacht, afgezien dan nog van wat de geopenbaarde Schrift ervan zegt. Overigens moet u niet denken, dominee, dat ik bij dit alles persoonlijk belang heb. Ik zou mij graag door u laten overreden, er zou niets in mijn leven veranderen, ik zou er niet minder rustig om slapen; maar mijn verstand zegt mij, dat het onmogelijk is. De wil kan niet vrij zijn.'

'Omdat dit niet met Gods almacht zou stroken? En wanneer God nu eens zoo machtig was, dat Hij ons de vrije wil had geschonken, uit overmaat van genade....'

'Dan had Hij een deel van de goddelijke almacht op de mensch overgedragen, en was God niet meer.'

'En Christus dan?'

'Christus is geen mensch, maar de Zoon Gods. Bovendien: waarom de een méer wilsvrijheid, méer vrijheid om het goede te willen, dan de ander? Zoo kom ik er niet uit, dominee, werkelijk niet. Zoo wordt het een chaos voor me. Ik beweer niet, dat de predestinatie alles voor mij verheldert, maar er is zoo althans een orde, een begin van orde....'

'En de menschen, die van het begin af aan onherroepelijk verdoemd zijn, zonder dit te hebben verdiend, wat hebben die dan nog voor reden om God lief te hebben?'

'Dat zou u beter moeten weten dan ik. Calvijn heeft, meen ik, gezegd, dat zij blij mogen zijn het heil althans vermoed te hebben. En o ja, dat vergat ik nog: niemand weet van te voren zeker, of hij uitverkoren is dan wel verdoemd, dus....'

'Een loterij dus,' zei Valmarius; toen, zuchtend: 'Welk een afschuwelijk neerdrukkende wereldbeschouwing, Criellaert....'

'O, het klinkt wreed, wanneer men het zoo napluist,' zei ik, 'maar dat moet men juist niet doen, is mij altijd geleerd. Dat God zoovelen verdoemt, wijst er misschien inderdaad op, dat Hij niet volledig goed is. Wanneer ik.... wanneer ikzelf.... maar dan kan men moeilijk van zichzelf zeggen....'

'Neen, ga door! Wanneer jijzelf God zou zijn?'

'Dan zou ik de wereld anders geschapen, en geen menschen verdoemd, en geen zondaars verwekt hebben. Maar ik moet mij aan de feiten houden. De wereld is nu eenmaal zooals zij is, en God zal wel geweten hebben waarom Hij niet aan een andere wereld de voorkeur gaf. Ik geloof niet, dat ik het anders zien kan.'

'Het is een godgeleerd gesprek, dat er wezen mag, Criellaert, vind je ook niet?' zei hij vriendelijk, na eenige tijd gezwegen te hebben, 'je hebt een helder verstand; wat jou in de predestinatieleer aantrekt is klaarblijkelijk het exacte en onverbiddelijke, dat wat de oude Grieken in de anankè vonden, het noodlot.... Je

bent als de Grieken: je zoekt wijsheid, je begeert geen teeken, zooals de Joden....'

'Misschien toch óok wel,' zei ik, 'maar wanneer mij een teeken zou geworden, zou ik dadelijk bij mijzelf zeggen: dit is door God zoo voorbeschikt.'

Hij keek mij glimlachend aan, niet zonder waardeering voor mijn gevatheid, en vervolgde toen met een kort, gebiedend gebaar zijn betoog. - 'Maar zelfs indien wij de onvoorwaardelijke voorbeschikking als dogma zouden aanvaarden, dan was daarmee nog niets gezegd over de strenge scheiding tusschen de bokken en de schapen, zooals de Contraremonstranten die stellen. Er is ook een middenweg denkbaar. Je houdt van wiskunde. Denk nu eens aan alle getallen die er bestaan, van nul tot oneindig groot. Volgens de Gomaristen komen er alleen nullen en oneindig groote getallen voor: zielen die verdoemd zijn tot in eeuwigheid, en zielen die voor de genade zijn voorbestemd, al kunnen zij hier op aarde nog struikelen. Ik voor mij zou ook de tusschenliggende getallen een kans willen geven, bijvoorbeeld de getallen tusschen duizend en hondderdduizend: dat zijn wij menschen, zooals wij in werkelijkheid zijn, de een wat meer voorbestemd voor geloof en genade en gelukzaligheid dan de ander, maar geen volledig verworpen.'

'En die beneden de duizend?'

'Dat zouden de dieren kunnen zijn, of de voorwerpen. En erboven de engelen. Er is een Papistisch bijsmaakje aan deze constructie.... Ik laat je nu alleen maar zien, dat men de predestinatie, die als algemeen beginsel ook allerminst door ons verworpen wordt, - lees er de Remonstrantie maar op na, - nog op andere wijze kan uitleggen dan door aan te nemen, dat professor Gomarus en de zijnen in de hemel komen, en wij allemaal in de hel.' - Hij zei dit zonder een zweem van bitterheid, heel bedachtzaam, en met de rechterwijsvinger puntig preciseerend. - 'Ik voor mij vind ook deze verbeterd wiskundige voorstelling van zaken nog veel te grof. Het is allemaal heel anders. God laat zich niet door wiskunde benaderen, noch door eenigerlei andere wetenschap, doch alleen in het geloof, in het gebed. Wie gelooft heeft God. Denk maar aan de brief aan de Romeinen, die door onze tegenstanders zoo vaak wordt aangehaald: 'Maar ook zij, indien ze in het ongeloof niet blijven, zullen ingeënt worden; want God is machtig derzelve weder in te enten.' Wie God weet te bidden overkomt alle hinderpalen die de predestinatie hem in de weg kan hebben gelegd. 'Zijt beroerd, en zondigt niet; spreekt in ulieder hart op uw leger, en zijt stille,' zings de Psalmist. In het gebed wordt iedere voorbeschikking tijdelijk opgeheven; dacht je werkelijk, dat God daar niet toe in staat was? De moordenaars

naast Christus waren nullen: toch kwamen zij die dag even ver als Hij, die de oneindige goedheid en godzaligheid op aarde was....'

'Daaruit zou dan alleen maar volgen, dat zij géen nullen waren,' wierp ik tegen, 'Christus stierf ook voor hén, - dat bewijst, dat zij uitverkoren waren, want voor de verdoemden is Christus niet gestorven. Indien God inderdaad zoo machtig is om de predestinatie tijdelijk buiten werking te kunnen stellen, dan heeft Hij van te voren ook geweten in welke gevallen dit geschieden moet; dat komt dus toch weer op de predestinatie neer. Wanneer ik op dit oogenblik als zondaar zoo zou bidden, dat ik de genade en de Heilige Geest in mij voelde, dan zou ik tevens moeten aannemen, dat God ditzelfde oogenblik heeft zien aankomen, millioenen en millioenen jaren geleden, nog voor de zondeval. Misschien verheugt Hij zich in mijn geloof, in mijn bekeering en rechtvaardiging door het gebed; maar dat dan ook alleen, omdat Hij zich millioenen jaren geleden reeds in mij verheugd heeft. Was dit anders, dan was God niet almachtig en niet alwetend.'

'Daar is niets tegen in te brengen,' zei Valmarius, terwijl hij opstond en naar het raam ging om naar buiten te kijken. In de gang hadden voetstappen weerklonken, gevolgd door het slaan van de deur. Hij kwam weer terug, en schoof zijn stoel wat dichter bij de mijne. - 'Ik kan alleen maar verklaren, dat ik in deze God, die alles van te voren tot in de kleinste kleinigheden weet, niet het minste belang stel, Criellaert. Ik vind deze God onmenschelijk, een blinde, tyrannieke natuurkracht; en het is mij juist te doen om een innige, menschelijke verhouding tot het Opperwezen. Duid het me niet ten kwade: maar ik geloof, dat die bij jou ten eenenmale ontbreekt, en je bent de eenige niet. Je zei trouwens zelf, dat deze problemen je persoonlijk onverschillig laten.'

'Zij kwellen mij niet,' moest ik erkennen, 'ik heb altijd graag over theologische vraagstukken nagedacht, vooral 's avonds in bed, maar ik geloof toch niet, dat mijn levensgeluk staat of valt met de onaantastbaarheid van het leerstuk der predestinatie of met bepaalde gevolgtrekkingen daaruit. Wanneer het waar is, dat God onmenschelijk is, dan moet ik dat aanvaarden. Ik zou ook kunnen zeggen, dat Hij niet anders zíjn kan dan onmenschelijk, dat Hij anders God niet was, maar met een dergelijk argument heb ik u zoo even al trachten te verslaan.'

'Je bent een edelmoedig opponent,' zei hij, 'bid je nooit?'

Verbaasd staarde ik hem aan. - 'Bidden? Ja, natuurlijk. Ik bid iedere dag, meermalen per dag....'

'Ik bedoel bidden zooals ik het zoojuist heb trachten te omschrijven.'

‘Neen,’ zei ik na eenige aarzeling, ‘neen.... Dat ik de genade in mij voel? Neen, zoo niet, - of heel zelden, misschien....’

‘Waar wil je dan over praten?’ vroeg hij ongeduldig, en zijn stemgeluid deed mij even aan dat van zijn zoon denken. - ‘Altijd maar praten en praten, dat kunnen onze tegenstanders, - vestingen van woorden, - waar God Zijn tenten opslaat is het stil.... Nog iets: houd jij jezelf voor uitverkoren of voor verworpen?’

‘Dat is een moeilijke vraag....’

‘Neen, nu moet je me ook antwoorden! Ik weet wel, dat jullie die vraag ontoelaatbaar achten, dat jullie tegenover een onbarmhartige electie, eerder de Duivel voegend dan God de Vader, een houding van onverstoorbare onzekerheid aannemen, die eigenaardig afsteekt bij zooveel onverstoorbare zekerheid op alle andere punten van gewicht; maar in het diepst van je ziel moet je toch weten, althans vermoeden, of je een nul bent, dan wel een oneindig groot getal. Antwoord me, Criellaert, en geen omwegen: ben je uitverkoren of ben je verworpen?’

‘Uitverkoren dan,’ zei ik met een verlegen lachje, een ietwat vlegelachtig lachje misschien wel, hoewel het allerminst mijn bedoeling was zoo te lachen.

‘Op welke gronden?’

‘Dat weet ik niet. Ik voel het zoo, ik heb er nooit over nagedacht....’

‘Omdat je in de predestinatie gelooft? Omdat je onder het gehoor van dominee Hommius te vinden bent? Omdat je het avondmaal viert?’

‘Ik kan het niet uitleggen.... Ik zou het niet graag willen volhouden, dat ik volmaakt ben, en geen groote zondaar; maar dat zijn wij allemaal, uit hoofde van de erfzonde.... Neen, het is alleen maar een gevoel, ik twijfel nooit aan mijzelf, - misschien omdat ik nog jong ben....’

‘Benijdenswaardig gevoel, benijdenswaardige jeugd.... Maar zoo ben je nog niet van mij af, mijn jonge en benijdenswaardige vriend! Waaraan is volgens jou dan te herkennen of iemand verworpen is?’

‘Dat hij het geloof niet heeft.’

‘Dat heb jij óok niet! Je kunt niet eens bidden, je stelt er niet eens belang in....’

‘Dat hij niet dorst naar het geloof.... Dat hij geen smart voelt over de zonde....’

‘Braaf, dat kan iedere catechisant mij vertellen. Dorst jij naar het geloof? Voel jij smart over je zonden?’

‘Ik heb niet zooveel zonden begaan, dominee. Dat moet waar-

schijnlijk nog komen, want ik word soldaat. Liegen en stelen heb ik mij niet ten laste te leggen, - liegen misschien nog het meest, - verder....'

'Je zonde is hoogmoed,' zei hij rustig, 'en dat is de zonde van alle Contraremonstranten, al ontkennen zij dit, en al slaan zij zich op de borst, de geveinsden. Maar jij ontkent het niet eens, en daarom voel ik voor je. De Contraremonstranten zijn godloochenaars met woordenpraal, jíj zonder, al weet je je woordje aardig te doen. Maar je bent ten minste oprecht, en ik hoop, dat je dat blijft.'

'Maar ik was nog niet uitgesproken. Wanneer u het naloopen van meisjes een zonde vindt, ben ik driedubbel zondig, een aartszondaar....'

'Overdrijf je nu niet, om mijn fulminatie van zooeven te ontkrachten?'

'Neen, dominee. Ik ben ernstig over de schreef gegaan, al jaren lang. Ik heb misschien zelfs wel één of twee meisjes ongelukkig gemaakt; de anderen zullen zich gemakkelijk getroost hebben. Maar wat heb ik eraan mij deze zonde te verwijten? Wat geven spijt en wroeging? Ik moet ermee ophouden, - en ik ben ermee opgehouden. Het had niets met liefde te maken, en ik weet nu wat liefde is, voor het eerst, - sinds.... sinds eenige weken.... Het is mogelijk, dat ik mij dáarom uitverkoren voel....'

'Wie weet,' zei hij kortaf.

Hierna stokte het gesprek. Mijn persoonlijke aangelegenheden boezemden hem blijkbaar minder belang in dan mijn theologie. Toen hij een pijp opstak, vergat hij mij er een aan te bieden; maar het kan ook zijn, dat alle nieuwe Goudsche pijpen in huis op de zoojuist beëindigde vergadering in gebruik genomen waren. Voor het eerst gaf ik er mij rekenschap van in de kamer van een samenzweerder, ja landverrader te zitten. Redetwisten over dogmatiek mocht aangenaam zijn als tijdverdrijf, ik kon mijn goede naam en die van mijn vader niet op het spel zetten door zoo een te bezoeken, tenzij daar dwingende redenen voor waren. Terwijl hij met matte stem enkele onbelangrijke onderwerpen aanroerde, peinsde ik erover wat de beste manier zou zijn om met Deliana in aanraking te komen. Mijn eerste toeleg was mislukt: de rechtstreeksche onthulling van mijn hartsgeheimen versmaadde hij. Maar dan was, altijd, de zoon er nog. Toen hij opstond om een boek van Veluanus, dat hij mij wilde leenen, uit de bibliotheek te halen, vertelde ik hem wat er bij het begin van mijn bezoek was voorgevallen. Ik verzocht hem zijn zoon ervan in kennis te stellen, dat ik geen spion was en ondanks de aangerichte glasschade betrouwbaar kon worden geacht. Dat ik Reindert niet in

twijfel had gelaten omtrent het zonderlinge begin van mijn kennismaking met zijn vader, kon immers alleen maar voor mijn oprechtheid pleiten.

Hij knikte, en beloofde mij dit punt in de huiselijke kring ter sprake te zullen brengen. Dit was meer dan ik had mogen hopen, want tot de huiselijke kring behoorde ook zijn dochter.

'Reindert heeft moeilijkheden gehad, en is wantrouwend geworden. Je hebt hier natuurlijk van gehoord, als goed Leidenaar, er is dus geen reden voor om geheimzinnig te doen. Zoojuist is hij van zijn straf ontslagen, en volgt nu weer de colleges bij professor Jachaeus om zich op zijn geneeskundige studie voor te bereiden. Hij is een goede jongen, en voor mij zou hij alles overhebben, maar hij volgt nog te veel zijn natuurlijke impulsies; het meisje, dat hij verleid heeft, of dat hem verleid heeft, - het geval was niet geheel duidelijk, - is daar één voorbeeld van. Hij heeft nu weinig vrienden meer....'

'Toch niet om dat meisje, dominee?'

'Neen, om dezelfde reden waarom ik binnenkort weinig vrienden meer zal hebben.'

'Op mijn vriendschap kunt u altijd rekenen,' zei ik, en toen was het tijd om afscheid te nemen.

Bijna had ik het gevoel hem een gunst te hebben bewezen met mijn bezoek. Ik voelde mij tot hem aangetrokken, en toch was het mij ook alsof ik ver boven hem stond: ik, die een geheele stad achter mij had, een geheel land, en de Prins erbij. Door met hem te gaan spreken, als tegenstander, verschafte ik mij een recht; door eerst zijn ruiten kapot te gooien, vervolgens zijn wijn te drinken en zijn woorden aan te hooren, die eigenlijk opruiende woorden waren, had ik Deliana reeds half veroverd. Wij hadden de vrede geteekend, en ik was de sterkste: ik kon iets eischen....

Deze gedachten namen mij in beslag op de stoep van zijn huis, waar ik naar de kale boomkruinen stond te kijken; daarboven zweefden enkele rose wolkjes in een geelgrijze avondhemel. Toen ik weer voor mij keek, zag ik geen tien pas van mij af Reindert Valmaer naderen, uit de richting van het Rapenburg. Mijn hart sprong op; ik liep hem tegemoet, en nam voor de tweede maal op deze middag mijn hoed voor hem af. De groet werd niet beantwoord. Hij droeg nu een kraag; zijn linkeroog was nog rood. Onder de groote, zwarte hoed leek zijn gezicht verschrompeld, als van een kouwelijk aapje, dat bijten zal als men te dichtbij komt.

'Hier ben ik weer,' begon ik, in het volle bewustzijn van mijn meerderheid, 'ik heb met uw vader gesproken en hem gevraagd u over mij in te lichten. U weet trouwens heel goed, dat ik te vertrouwen ben. Zie ik eruit als een schelm?'

Hij hield het hoofd scheef, zuchtte hoorbaar, schoof zijn kin naar voren, en zei op norsche toon:

‘U dringt zich verschrikkelijk aan mij op. Heeft u soms van mijn vader gedaan gekregen, dat ik uw praatjes in het vervolg zal moeten aanhooren?’

‘Neen,’ glimlachte ik, ‘zoo ver ben ik niet gegaan. Veeleer heeft uw vader mij verteld, dat u zich liever geen vrienden maakt. Dat lijkt mij niet verstandig. In deze tijd kan men niet genoeg vrienden hebben. Binnenkort barst het onweer los. Ik ben bereid om voor uw vader door het vuur te gaan, hoort u mij? - door het vuur te gaan. Zoolang ik er ben, zal ik geen molest dulden....’

‘Groote praatjes!’ stoof hij op, ‘allerwalglijkste opsnijderij! U komt hier om een oogje in het zeil te houden, wellicht om te provoceeren, dat kan een kind toch zien?’

‘Wacht maar,’ zei ik onverstoorbaar, ‘ik neem het je niet kwalijk, je bent jezelf niet. Ik zal je nog iets zeggen. Je hebt mij altijd belang ingeboezemd, sinds die verleidingsgeschiedenis, - het meisje woont bij ons in de straat, zooals je weet. Zelf liep ik de meisjes ook na, tot voor kort; ik voelde in jou een lotgenoot; meer nog, dat schiet mij opeens te binnen: mijn zuster heeft het voor je opgenomen toen, zij is dat meisje aangevlogen, omdat zij je verraden had; kort daarop is zij het slechte pad opgegaan, maar dat kan ik hier niet allemaal vertellen. Ik heb veel over je nagedacht.... Wat heeft het dan voor zin om tegenover elkaar te staan als twee kemphanen?’

Hierop zweeg hij eenige tijd, en staarde naar de lucht. Ondanks de avondgloed bleef zijn gelaatstint grauw en vaal, alsof de breede hoedrand er een loodkleurige sluier overheenwierp. Plotseling liep hij op mij af, en vatte mij bij de arm, waar hij zachtjes in kneep. Zoo bruusk en overrompelend was deze beweging, dat ik niet wist hoe mij te zullen verweren, voor het geval hij handtastelijk worden zou. Maar dit was zijn bedoeling niet. Hij boog zich tot mij over, en fluisterde mij in het oor:

‘Dat heeft inderdaad geen zin. Ik ben dan ook van plan om door te loopen. Maar haal je niets in je hoofd over Deliana, vrindje.’ - En met een achteloos klopje op mijn schouder was hij mij voorbij, de stoep op, en naar binnen.

De jonge Valmaer was niet van menschenkennis verstoken, - als arts zou het hem te pas komen, dacht ik grimmig, terwijl ik de Papegracht afliep. Ik had al niet dommer kunnen handelen dan ik gedaan had. Nu zou hij zijn zuster inlichten, en zijn vader erbij. De moed opgeven deed ik echter allerminst. Veeleer wakkerde deze nederlaag mijn liefde nog aan, en schonk mij het onbedwingbare verlangen om te zien of dit meisje zooveel hartstocht

wel waard was, te ontdekken of haar gezicht nog steeds het gezicht was van mijn droomen, haar oogen de oogen die ik niet vergeten kon. Ietwat uitpuilende oogen, heerschzuchtige, en toch goede en zachte oogen, - en daaronder de mond van een leeuwenmoeder, breed en krullend en wat verbeten, en toch ook weer vol van een zachtheid, die juist door deze ingehouden weerbaarheid bepaald scheen. Soms was het mij, of mijn eerste bezoek aan haar vader, toen ik als één uit het naamloos, steenen werpend grauw haar huis binnengestrompeld was, mijn geheele verhouding tot haar reeds gestempeld had tot een ding van hinderpalen en onmetelijke afstanden. Ik zag mijzelf zitten in die stoel bij het haardvuur, zij schuin achter mij staand, met de vraag op de lippen of ik wel iemand was om wijn voor te zetten....

Van een derde bezoek zag ik voorloopig af, voornamelijk uit beduchtheid Valmarius op het stuk der predestinatie meer toe te geven dan wel strookte met mijn besluit in geen geval van mijn overtuiging afstand te doen ter wille van Deliana. Met het voorbeeld van mijn ouders voor oogen zag ik niet in waarom een huwelijk stond of viel met overeenstemming in iets dat zoo theoretisch en schimmig bleek te zijn, wanneer men er langer dan een half uur over praatte. Aan de predestinatie, voor mij zoo goed als een wiskundig axioma, hield ik vast, - voor het overige zou ik Turk willen worden om Deliana Valmaer te winnen; geloofden de Turken aan de predestinatie, dan zou ik het kunnen doen zonder eenig gewetensbezwaar. Uit het gesprek met de predikant was wel gebleken, dat ik van godsdienstzin min of meer verstoken was; welbeschouwd was het geen religie, maar wijsbegeerte wat ik in deze dingen zocht. Maar juist daarom hoefde men zijn aanstaande vrouw niet naar de mond te praten, zoodra deze problemen werden aangeroerd, net zoomin als van een natuuronderzoeker verwacht kan worden, dat hij de resultaten van zijn studie ondergeschikt maakt aan de meeningen in de huiskamer hieromtrent. In het uiterste geval zou ik zelfs Remonstrant willen worden, - mits Deliana en haar vader en de overige Remonstranten mij toestonden in de predestinatie te blijven gelooven.... Bij deze gedachte kon ik een glimlach niet onderdrukken. Niet alleen om het ongerijmde van de veronderstelling, maar ook omdat ik over dit meisje beschikte alsof ik het jawoord al had.

Deze nieuwe houding tegenover geloof en confessie kan niet uitsluitend aan de invloed van Valmarius worden toegeschreven, - zij was al eerder bij mij voorbereid, door allerlei omstandigheden. Mijn vaders balsturigheid, grootendeels tegen zijn eigen geloofs- en partijgenooten gericht, was daar één van: ook ik mokte van de weeromstuit en vloekte op de lakschheid van mannen, die,

eenmaal op het kussen, dezelfde aarzelende politiek tegenover Spanje volgden als hun voorgangers. Daarbij kwam mijn aangeboren ridderlijkheid. Tegenover Reindert Valmaer had ik niet gelogen: ik zou zijn vader stellig bijspringen, indien dit noodig mocht zijn. Toen ik zijn ruiten ingooide, was hij nog de sterkste, behoorde althans tot een partij, die officieel geacht werd de sterkste te zijn, - nu was hij de zwakste. Een gevallen tegenstander sarren, zich verlustigen in zijn ongeluk, een gansche Synode in dienst stellen van persoonlijke wrok: er waren genoeg Leidenaars om zich hiervan te kwijten; mijn stijl was het niet, en ik geloof, dat het ook mijn vader, als oud-kanonnier, tegen de borst stuitte om op verlaten bolwerken te schieten. En dan was mijn natuur zoo ingericht, dat ik al spoedig tot het andere uiterste verviel, en mijn voormalige tegenstanders, voorzoover zij niet met rust werden gelaten na hun nederlaag, bijsprong met hetzelfde enthousiasme als waarmee ik hen nog zoo kort te voren had vervolgd. Ik wilde wel haten. maar ik wilde niet gedwongen worden te haten wat onderlag. Ik wilde haten, althans bestrijden, wat als wereldsche macht de kleinen verdrukte; en dat hadden wij immers altijd gedaan in de Nederlanden, sinds Spanje ons tot een last geworden was. Een goed Nederlander wendt zich af, wanneer honderd volwassen kerels één kleine jongen afranselen, en is hij een Nederlander met durf, dan helpt hij de kleine jongen, om het even wat deze op zijn kerfstok heeft. Mijn vereering voor Prins Maurits was sterk bekoeld, sinds van hem verteld werd, dat hij gezworen had de Arminianen tot de laatste man te zullen verdelgen, en de eerste (dat was Oldenbarneveldt) het eerst. Ik weet niet, of deze onedelmoedige uitlating op waarheid berust; het vervolg der historie zou het bijna doen gelooven.

Als bewonderaar van de Romeinsche strategie, zooals die in de werken van Justus Lipsius is neergelegd, wist ik, dat aan iedere aanval de verkenning vooraf behoort te gaan; en al spoedig had ik een jongere zuster van Valmarius' huishoudster ondekt, die in hetzelfde hofje woonde als de zuster van mijn moeder, mijn Doopersche tante Machteld, een schuwe, doch babbelzieke oude vrijster, wier vroegere dienstbetrekking bij een van de rijke Van Thorenvliets, - een broer van de burgemeester, die door Maurits afgezet was, al bleef hij lid van de Vroedschap, - haar dit onbezorgde verblijf had verschaft. Het was het Sint Anna-hofje op de Hooigracht, een kloosterlijk gebouw, verlevendigd met bloemen waar dit maar even pas gaf: op de binnenplaats, voor de ramen; en nu in het najaar stonden rijen bloempotten op houten schragen in de gangen, sommige nog met verlepte struiken erin. Met een mooie schelvisch, voor mijn eerstverdiende geld op de Vischmarkt

gekocht, bezocht ik mijn tante, en vroeg haar, toen ik eindelijk aan het woord kon komen, of zij de familie Valmarius kende. Mijn bedoeling was, dat zij de zuster van de huishoudster uithooren zou; maar daar deze vrouwen al jaren lang niets anders deden dan elkaar uithooren, kreeg ik op staande voet zulk een vloed van grootendeels waardelooze inlichtingen, dat het wel leek alsof in het Sint Anna-hofje over niets anders werd gesproken dan dit. Zoowel de verleidingshistorie als de vervolgingen, waaraan Valmarius blootstond, hadden veel stof onder hen doen opwaaien; Valmarius beschouwden zij als een martelaar, en Deliana als een halve martelares.

Toen ik hoorde, dat zij veel voor de armen deed, moest ik even aan Lysbets gehuichel denken; maar uit de verdere uiteenzettingen bleek, dat de liefdadigheid van de domineesdochter, onder leiding van haar vader, en buiten de stedelijke instellingen om, niets gemeen had met wat zoo duidelijk ten doel had gehad de goegemeente zand in de oogen te strooien. Waar Lysbet slechts de aanwijzingen van diaconie en huiszittenmeesters had gevolgd, daar zocht Deliana Valmaer de armen op die door ieder weldadig instituut over het hoofd werden gezien, in de eerste plaats natuurlijk de (weinig talrijke) behoeftige Arminianen, daarnaast ook wel Lutherschen, Doopsgezinden en zelfs Roomschen. Een tijdlang - dit hoorde ik pas later - was er een stille wedstrijd gaande geweest tusschen Valmarius en het Gereformeerde kerkbestuur in het behouden of winnen van zielen, in dier voege dat de eerste met zijn giften en toelagen de invloed trachtte te keeren van het weigeren van de kerkelijke bedeeling aan wie met het vuil der Arminiaansche ketterij waren besmet. Daar hij rijk was, - zijn vader was een bekend Amsterdamsch groothandelaar geweest, - en ondanks de rijke opschik in zijn woning zeer sober leefde, kostte het hem weinig moeite deze pogingen tot verkapte omkooperij het hoofd te bieden. Zoo lenigde hij de nood waar hij kon, en Deliana was zijn afgezante. Vooral nu de winter naderde, en menig huisgezin van gort en boonen en turf verstoken was, kon men haar geregeld in de arme wijken in het Noorden aantreffen, nu eens alleen, dan weer, wanneer er voedsel of kleeren gebracht moesten worden, in gezelschap van de huishoudster. Van Valmarius werd gezegd, dat hij de droogscheerders en de wevers ophitste tot het eischen van hooger loonen; dat hij hen tot staken aanzette en niets dan ontevredenheid zaaide; maar dit was laster, volgens mijn tante, want de arbeiders waren bijna allen Contraremonstrant, en zouden zich zeker niet laten gezeggen door een rijke Arminiaansche dominee. Een jaar te voren, even voor de catastrofe met Reindert, was hij de werkplaats van een welgesteld

Brabantsch drapenier binnengestapt, die uit zijn geboortestreek weeskinderen liet komen om garen te spinnen voor meer honger dan loon. Werden zij al te mager, dan stuurde hij hen het Rijnland in om te bedelen. Na de uitgemergelde wezentjes te hebben bestudeerd, had Valmarius de baas aan de leer van Jezus herinnerd, niets anders verwachtend dan op de keien te worden gezet; maar de baas had beterschap beloofd, en van die dag af waren de kinderen beter gevoed, naar men zei. Maar de drapenier hing dit herderlijke lesje aan de groote klok; de andere drapeniers duchtten beperkende bepalingen op de kinderarbeid; en het einde was, dat hij gedwongen werd de slaafjes weer minder voedsel te verstrekken, en dat de kerkeraad Valmarius de wenk gaf zich niet te bemoeien met dingen die hem niet aangingen: voor de behoeftigen en de kinderen immers was de diaconie er, in overeenstemming met de leer van Christus, dat men de armen altijd bij zich had om te verzorgen, aan welke leer niet kon worden voldaan, indien men de armen zooveel gaf, dat zij geen armen meer wáren; dit laatste zou trouwens ook in strijd zijn geweest met de predestinatieleer. Het eenige wat mijn tante verder nog over Deliana wist te berichten was dat zij nooit verloofd was geweest en geheel voor haar vader en haar broer leefde.

Ik begreep, dat mijn heil in de arbeiderswijken lag. Twee groote strooptochten door Marendorp leverden niets op. Daarop posteerde ik mij eenige weken lang op de Papegracht, op verschillende tijdstippen; vervolgens bij de Vischbrug, die zij passeeren moest op weg naar het Noorden. Toen deze strategie van het wiskundig besluipen van stadswijken mij in de steek liet, probeerde ik het met ingevingen. Midden onder mijn werk verliet ik het huis, onder een of ander voorwendsel, en liep naar een willekeurig punt in de omgeving van de Haarlemmerstraat, of tot het Elizabethsgasthuis, of in zuidelijke richting tot dicht bij het Galgewater. Ieder arbeidershuisje, ieder puntdak kon haar herbergen, uit iedere deur, waarvoor kinderen krioelden, kon zij te voorschijn komen. Op een ochtend paste ik de methode der decimeering toe, zooals ik het noemde: bij elk tiende huis klopte ik aan en vroeg of men juffrouw Valmaer of Valmarius kende. Petrus Cabbeljau, voor wie ieder verzuim van werk toch nog met werken gelijkstond, sloeg geen acht op deze spasmodische uithuizigheid; maar Heinrich Ramminger plaagde mij met opmerkingen als: waar woont ze? - en: heeft ze zooveel vrij? Ik had geen vuurwerker moeten worden, maar stadsbode, zoo peinsde ik soms.

En toen, een paar dagen voor Sint Nicolaas, op een koude, zonnige Zaterdagochtend, terwijl ik met Jan Zadko om twaalf uur stadwaarts toog, zag ik haar. Het was bij de Rijn, even voorbij

de proveniershuisjes achter het Cathrijnegasthuis, midden in het drukste gewoel; ook zij was blijkbaar op weg naar huis. Bij de Waag haalden wij haar in, en ik nam zoo diep mogelijk mijn hoed voor haar af; omkijken durfde ik niet meer. Zij liep met een pakje onder de arm, en droeg een paars keurslijf, met bont afgezet, - geen huik, zooals de meeste vrouwen die droegen met de kou. De zon maakte haar gezicht goudachtig en hard; haar oogen puilden nog sterker uit dan ik mij van de eerste maal herinnerde. Ik wist niet of ik teleurgesteld moest zijn of verrukt. Zij liep met het bovenlichaam iets achterover, hetgeen niets uitdagends had, veeleer aan een vermoeide opofferingsgezindheid deed denken. Mijn groet was beantwoord, zij moest mij herkend hebben. In haar uiterlijk was iets geweest, dat mij, dwaas genoeg, de zandsteenen leeuw op het Stadstimmerhuis in de herinnering riep, waar ik vroeger met mijn vader wel naar stond te kijken, op dagen dat het met de affuiten misgeloopen was: dat korrelige en gewichtlooze en haast vergeefsche van de zandsteen was ook aan haar gezicht eigen; de zon sloeg erop, en alles vlamde en gloorde, geelachtig, goudachtig, zonder nochtans tot uitbundig leven te worden gewekt. Het was een gezicht van iemand met een geweldig verantwoordelijkheidsgevoel, dat vooralsnog op niets betrekking heeft; het gezicht van een goede moeder zonder kinderen, of van een koningin zonder koninkrijk.

Aan de verleiding haar met Sint Nicolaas een geschenk te sturen bood ik weerstand. Ik had haar ook kunnen schrijven, ik had dit al veel eerder kunnen doen; het ging er, voorloopig, toch alleen om haar opnieuw aan mijn bestaan te herinneren, en daarvoor was ieder middel goed. Maar ik kon niet. Meer en meer begon ik er mij aan te wennen Valmarius' huis als een citadel te zien, het meisje, dat er woonde, als volstrekt ongenaakbaar. Dit gevoel van onzekerheid steeg ten top, wanneer ik er mij rekenschap van gaf, dat Reindert haar reeds moest hebben ingelicht over mijn vermoedelijke bedoelingen. Aanvankelijk, het is waar, stemde dit mij hoopvol; maar daarbij vergat ik in welk een vijandige zin deze inlichtingen gegeven moesten zijn, - enkele uren jubelen, en ik lag weer in zak en asch, of werd zoo woedend, dat ik er bijna toe kwam opnieuw ruiten te gaan ingooien. Ik begreep te moeten handelen. De aanvaller is er het best aan toe bij iedere krijgvoering, want hij verrast zijn tegenstander en put zelfvertrouwen uit zijn handelingen, al handelend. Dus staakte ik een redeneeren, dat mij steeds maar de helft van de dingen toonde, en deed het eerste wat mij inviel: naar het academiegebouw gaan om Reindert Valmaer op te wachten, op een uur dat hij college had.

Begeleid door twee studenten zag ik hem naderen. Het was of er

van zijn sierlijke, ietwat scheeve gestalte, zijn leelijke, toch zoo spiritueele tronie onder de zwarte hoed, een kracht op mij afstraalde, die mij nog roekeloozer maakte dan ik al was. Zijn twee makkers waren degenen die praatten, met luchtige gebaren; hij luisterde toe. Dit gesprek kon ik niet onderbreken. Terwijl ik hen volgde, merkte ik op, dat hij nu en dan spottend lachte, waarbij zijn schouders schokten; opeens keek hij om, en zijn blik ontmoette de mijne. Na een van de beide studenten op de schouder getikt te hebben, draaide hij zich om, en liep mij tegemoet, met kleine pasjes: een zwarte gedaante die geheel in zichzelf verzonken scheen, los van de omgeving. Bij deze gracht met patriciërshuizen, deze brug die hij zoo achteloos langsliep, deze kale linden onder de grauwe winterlucht, scheen hij evenmin te behooren als een onheilsbode bij het gewoel dat hij doorklieft. Zijn linkeroog was niet meer rood; ik vroeg mij af, of dit een voorteeken kon zijn; maar reeds stond hij voor mij, en nu dacht ik niet meer, maar sprak alleen.

‘Ik zou van je willen weten of je Deliana over mij ingelicht hebt.’

‘Als je het zoo noemen wilt, ja.’

‘Wat heeft zij gezegd?’

‘Iets dat alleen mij aangaat.’

‘Luister eens,’ zei ik, terwijl ik mijn hand op zijn arm legde, aanraking die hij duldde, ‘deze zaak is ernstig voor mij. Ik heb Deliana lief. Het lijkt hopeloos, maar men heeft altijd hoop. Ik ben een tegenstander, een vijand - geweest; ik sluit mij vandaag nog bij de Remonstranten aan en verschijn op alle conventikels, wanneer je ervoor zorgt, dat ik haar vijf minuten spreken kan. Weken lang heb ik naar haar uitgezien....’

‘Dat weet ik.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Omdat zíj het weet. Je hebt bij vollersknechts en zoutzieders naar haar geïnformeerd. - toevallig was er een Remonstrant onder, iemand met een zekere kijk op een dolleman als jij. Zet het uit je hoofd. Deliana is onbereikbaar voor je.’

‘Dat zou ik uit haar eigen mond willen vernemen, Waarom onbereikbaar, Reindert?’

Hij keek mij opmerkzaam aan. - ‘Je bent opgewonden; je noemt de menschen bij hun voornaam alsof je jarenlang bier met hen gedronken had; het zou mij niet verbazen, als je later krankzinnig werd. Dacht je, dat ik zoo iemand als zwager zou willen hebben? Mijn vader ziet iets in je, omdat je over theologie kunt meepraten, maar ik niet, werkelijk niet. Dat je tegen de Remonstranten bent, of ervoor, laat me onverschillig....’

‘Je veracht me dus niet, omdat ik jullie ruiten ingegooid heb?’

‘Neen, want dat was de aanleiding dat ik weer vrij kwam. Het klinkt bijna koddig, maar mijn vader raakte die avond in een verzoeningsgezinde stemming, en schold mij mijn verdere straf kwijt. Dat ik weer kan studeeren, heb ik indirect aan jou te danken, maar daarom ben ik je nog niet dankbaar. Ik zal je een goede raad geven: ga naar mijn vader, die praat het je wel uit het hoofd.’

‘Dan ben ik nog even ver: ik moet Deliana zelf spreken!’

‘Dat verlangen praat hij je juist uit het hoofd. Goeiendag, ik moet verder....’

‘Neen, wacht!’ riep ik uit, en greep hem bij zijn mouw, ‘zeg me alleen waarom Deliana afwijzend tegenover mij staat!’

‘Onberedeneerde afkeer, vermoed ik. Maar iets anders: je hebt me de vorige keer over je zuster gesproken, die met de noorderzon vertrokken is, - een halve lotgenoote van mij; ik had er een en ander van gehoord. Waarom heeft zij het voor mij opgenomen?’

‘Als je ervoor zorgt, dat ik Deliana te spreken krijg, zal ik het je vertellen.’

‘Ik zal ervoor zorgen, dat zij je opendoet, als je mijn vader bezoekt. Dan zul je haar wel een minuut kunnen spreken. Maar vertel op, wandel zoo ver mee.’

Langzaam liepen wij in de richting van zijn huis, hij met zijn kleine pasjes, zijn boeken onder de arm, aandachtig toeluisterend. Toen ik hem het verhaal had gedaan, lachte hij even, en zei:

‘Zij heeft het niet voor mij opgenomen; zij heeft zich tegen dat meisje, de moeder van mijn kind, gekeerd, - dat is niet hetzelfde. Zij kon niet verdragen, dat ik verraden werd, omdat zijzelf besloten had niet te zullen verraden. Vrouwen zijn één groote familie: wat de een doet denkt de ander niet te kunnen laten. Toen dat meisje mijn naam had genoemd, moest je zuster zich afvragen, of zijzelf wel tot discretie in staat zou zijn. Waar is zij nu?’

‘Dat weten wij niet.’

‘Ik heb dat meisje verleid om een weddenschap te winnen,’ zei hij vluchtig, ‘mijn vader weet dit niet: hier heb je dus een geheim, als waarborg dat ik je helpen zal om uit Deliana's eigen mond te vernemen, dat je wel door kunt loopen. Eigenlijk had ik die weddenschap als voorwendsel aangegrepen om mezelf iets te bewijzen wat ik allang wist: mijn ingewortelde afschuw van vrouwen. Ik wilde mezelf de weg versperren: naar een zwart schaap als ik kijken de meisjes niet meer om; dat wil zeggen: een verleider vinden ze natuurlijk prachtig, maar niet een die op water en brood heeft gezeten, en een kind heeft verwekt bij de Hooge Woerds Poort, en de zoon van een Arminiaan is, en zoo over de tong is

gegaan als ik. Dat is wat ik wilde. Als arts hoop ik deze afschuw levendig te houden. Zie je dat kind wel eens?'

'Soms. Het groeit voorspoedig; je zult wel weten, dat het een jongetje is....'

'Ik meen zooiets gehoord te hebben,' knikte hij. Hij vervolgde, op ernstiger toon: 'Het geeft een geweldig houvast, een dergelijke onwettige relatie. Men kan nu voor zichzelf gaan leven. Men is vader, later grootvader wellicht, men heeft zich niet aan de eischen der menschelijke natuur onttrokken, men laat alles achter zich, men wordt oud en ernstig, - en blijft toch wie men is, onaangetast door de smerigheid van deze zotte wereld. Maar daar begrijp jij tóch niets van.'

'Meer dan je denkt,' zei ik op goed geluk, 'je hebt één groote zonde begaan om van de zonde verder geen last meer te hebben, dat begrijp ik heel goed. Met mij iets dergelijks, al geschiedde het niet opzettelijk; maar nooit zou ik mij zoo rein, en Deliana waardig, gevoeld hebben, zoo ik mij niet jarenlang in de modder had gewenteld. Maar dat hoef je Deliana niet te vertellen.'

'Zij zou er geen belang in stellen,' zei hij, en stak zijn kin naar voren, 'je bent en blijft een praatjesmaker, maar ik geef toe, dat je althans íets begrijpt van dingen, die je van nature niet zou mogen begrijpen. Er is in dit land te veel over de zonde gepraat om zich nog met fatsoen zondig te kunnen voelen. Een Arminianenzoon ziet meer van de binnenkant van het leven dan een schetterende en schutterende Contraremonstrant die Calvijn nabulkt, ook als hij de zaak verraden wil, zooals jij. Maar kom vanmiddag om vier uur; ik zal mijn vader waarschuwen, en Deliana. Zelf ben ik dan uit; dat is beter, want ik zou mij niet kunnen weerhouden je in je gezicht uit te lachen.'

Het was een uitnoodiging, waar alleen een dwaas of een held gevolg aan zou geven; niettemin stond ik om vier uur bij dominee Valmarius op de stoep, met geborstelde kleeren en een brandschoone kraag. Het was donker en winderig, en ik wist, dat in de gang geen licht zou branden, en dat een minuut vervliegt als een zucht over de ijdelheid van het leven. Toch had ik mij nooit zoo feestelijk gevoeld als toen ik de klopper vallen liet. En het was niet alleen omdat dit de minuut was waarvoor ik wekenlang de stad had platgeloopen: deze minuut was meer dan dat, zij was de aanhef van jaren, van een heel gemeenschappelijk bestaan van Deliana Valmaer en mij; daaraan twijfelde ik geen moment, ook al was ik zeker van de ontvangst, zooals Reindert mij die had voorspeld.

In de donkere gang stonden wij tegenover elkaar, terwijl ik met de linkerhand de deur open hield, om zooveel mogelijk licht naar

binnen te laten vallen. Maar zij liep om mij heen en sloot de deur. Wij hadden elkaar niet gegroet. Ook achter in de gang hoorde ik een deur dichtslaan; men kon zich voorstellen, dat Valmarius op dit oogenblik achter de kamerdeur stond te luisteren. En aan de overkant nam de boekerij, waar ik Reindert het eerst had ontmoet, de stilte in acht van een ruimte waar geluisterd werd met de onverstoorbaarheid van in leeren banden gekalmeerde spoken. En opeens wist ik weer, dat dit een geteekend huis was, een verblijf van bij verstek veroordeelden, en ik greep haar hand, en fluisterde haastig:

'Ik wilde u alleen zeggen, dat u altijd op mijn hulp kunt rekenen. Ik heb iets goed te maken....'

'U bent heel edelmoedig, mijnheer,' zei zij, terwijl zij haar hand terugtrok, 'maar dit heeft niemand u gevraagd. Ik ken u in het geheel niet. Het is beter, dat u mij niet meer volgt.'

'Dat zal ik ook niet. Maar u moet weten, dat ik van u houd, en van u gehouden heb van het eerste oogenblik af, toen u de wijn binnenbracht en op de drempel bleef staan. Wanneer ik uw vaders partij kies, is dat om u te winnen, al moest ik jaren wachten. U heeft niemand anders om u te beschermen....'

'Ik kan mijzelf beschermen,' zei zij fier, 'mijn vader wacht op u.'

'U weet het nu,' zei ik, en liep langs haar heen. Voor de kamerdeur gekomen keek ik om, en zag haar gestalte tegen de gewitte gangmuur afsteken. Er lag iets vragends in haar opgeheven hand; wellicht had zij verwacht, dat ik langer smeeken zou, de minuut tot het einde toe uitbuitend. Ik klopte op de deur, en de stem van de predikant scheidde mij onherroepelijk van haar.

Vergiste ik mij niet, dan ontving Valmarius mij veel terughoudender dan de vorige maal. De kamer was kil, er brandde geen vuur. Toen ik ging zitten, veranderde ik van plan: in plaats van met overdreven openhartigheid zonder mankeeren ook zíjn weigering uit te lokken, besloot ik af te wachten wat hij zeggen zou. Van zijn onmiskenbare verlegenheid, tot uiting komend in een gedwongen toon en lange stilten, genoot ik haast nog meer dan van Deliana's aarzeling. Ten slotte merkte ik, dat hij de spanning niet langer verdroeg, en naar het onuitgesproken doel toe laveerde, handig genoeg, doch gedwongen door mij. Nooit had ik geweten, dat de vader van een dochter zoo machteloos kon zijn. Bijna had ik medelijden met zijn vergeestelijkte trekken, zijn smalle handen, rood belicht toen hij de kaarsen ontstak. En op de achtergrond van dit alles stond de figuur van Reindert, mijn vijand en bondgenoot: samen joegen wij de vader op, tegen zijn zin, naar een weigering die hem evenveel smarten zou kosten als het verloochenen van een geloofsovertuiging. Hoe kalmer hij zich voordeed hoe

meer ik hem zag als opgejaagd: als een in het nauw gebracht herder, - niet door de wolven in het nauw gebracht, maar door de jonge, bandelooze rammen uit zijn eigen kudde. Voor de duur van enkele minuten schonk Reindert, die een meisje had verleid, mij, die geen meisjes meer verleiden zou, het vermogen mijn verzwegen aanzoek als een ongehoorde machtsontplooiing te zien. Daar trokken wij op, met slaande trom en walmende fakkels, wij, de jeugd, de verleiders, of die geen verleiders meer wilden zijn, tegen de onverdedigde veste van een domineesdochter, die alleen stond, van een dominee, die al half verbannen was, van een huis, waarvan het glas zou spreken met de steenen, ten derden male, bij God, - ten derden male, indien ik, Gerard Criellaert, niet de hand uitstrekte om de belagers naar hun eigen vuil te verwijzen!...

'Je hebt mij gezegd, Criellaert, dat een groote liefde je leven veranderd had, nog niet zoo lang geleden. Je hoeft mij hierover niets te zeggen. Je bent nog jong....'

'Zeer jong, dominee. Maar het is niet de moeite waard hierover te spreken. Ik ben zoo zeker van mijn zaak alsof ik alles al achter mij had....'

Plotseling verstomde ik, want het was waarachtig of Reindert uit mij sprak: ik meende zijn stem te hooren in mijn eigen stem, en waren het niet bijna dezelfde woorden geweest? Ik huiverde, want ik voelde te ver te zijn gegaan; het was niet mijn eigen zekerheid die mij sterkte, het was de zijne. Ging ik op deze weg voort, dan zou ik alles verspelen....

'Jong en vol zelfvertrouwen. Maar men kan ook jong zijn en alle zelfvertrouwen verloren hebben, juist waar de liefde in het spel is. Je weet wat er met mijn zoon Reindert is gebeurd. Waarschijnlijk is hij te vrij opgevoed; mijn vrouw is vroeg gestorven, en ik was jaren lang een man van studie, doordrenkt van Libertijnsche en humanistische beginselen, zeer rekkelijk, een scepticus eerder dan een predikant, een bewonderaar van Montaigne, een vriend van het Pyrrhonisme. Wij weten niet wat waarheid is; wij kunnen slechts handelen; maar handelen deed ik al evenmin, ik bereidde er mij slechts op voor. En daar ik mijzelf niet dwingen wilde, kon ik ook mijn zoon niet dwingen. Voor mij is daar vrij plotseling een eind aan gekomen, en ik haal nu zoo goed mogelijk mijn schade in, als mensch en als predikant; het was geen bekeering, maar alleen een toepassing van beginselen waarover ik lang had nagedacht. Maar Reindert, ik merkte dit te laat, dacht, dat er in het geheel geen beginselen bestonden; deze plooi zat er al vroeg in; hij deed wat hij wilde, al liet zijn zelfbeheersching hem nooit over de schreef gaan. Toen verleidde hij dat meisje, en ik wist niet hoe ik hem straffen zou. Eigenlijk strafte ik hem alleen

omdat dit van mij verwacht werd.... Maar niet hierover wilde ik spreken. Vrouwen zijn overgevoelig, en mijn dochter, die altijd een groote bewondering voor Reindert had gekoesterd, kreeg door deze betreurenswaardige misstap een schok, waarvan zij nog steeds niet hersteld is. Het moet schaamte zijn, gewonde kuischheid, maar ook - hoe zal ik mij uitdrukken? - een gevoel van solidariteit met Reindert, dat haar heeft doen verklaren nooit te zullen trouwen. Reindert beweert hetzelfde, - hij heeft er reden toe, kan men zeggen.... Neen, ik ben niet gelukkig in mijn kinderen, in dit eene opzicht....'

'Waarom vertelt u míj dit allemaal?' vroeg ik, terwijl ik met een ruk overeindkwam. Nog weet ik niet wat mij zoo buitengewoon hinderde in zijn confidentie, - of het moest zijn, dat ik tegen beter weten in nog steeds gehoopt had in hem een medestander te zullen aantreffen, een voorspraak. Daarbij kwam dan nog de opgewekte toon, waarop hij gesproken had, zoo weinig passend bij de inhoud van zijn woorden, - een toon van zelfvoldaanheid, het behaaglijk keuvelen van iemand, die, schuchter van aard, zich van een moeilijke opdracht spelenderwijs heeft gekweten, en zichzelf nu met het welslagen gelukwenscht. Maar deze toon maakte mij dol van woede.

'Nu,' zei hij met een verlegen lachje, terwijl hij mijn voorbeeld volgde en tegenover mij staan bleef, zijn vingers woelend in zijn blond baardje, 'het is altijd goed zooiets te weten. Ons theologische gesprek is er dit keer bij ingeschoten, Criellaert, maar kom terug, kom gerust terug....'

'Mijn zuster Lysbet zei ook altijd, dat zij ongetrouwd zou blijven,' beet ik hem toe, en liep naar de deur, 'het lijkt mij volkomen nutteloos zooiets te weten, want ze weten zelf niets.'

Roerloos was hij blijven staan, uit het veld geslagen, gekwetst misschien: híj moest van Lysbets lot op de hoogte zijn. Het was het ploertigste wat ik had kunnen zeggen. Een afscheidsgroet mompelend, maakte ik dat ik wegkwam. Het was al donker buiten, en ik schopte naar een hond, die mij voor de voeten liep. Vervolgens stortte ik mij hals over kop in berekeningen hoe lang de Synode in Dordt nog werk zou hebben met het veroordeelen der Arminianen: het sein voor de groote hervatting der vervolgingen. Het was de eenige troost die ik tot mijn beschikking had. Want vervolgingen worden niet gestaakt, wanneer de vervolgde eenmaal terneerligt! De Arminianen zouden nog tien jaar moeten boeten voor de tien jaar dat zij zich hadden verzet. En in die tien jaar zou ook Deliana Valmaer aan de beurt komen; ik meende haar zwak hulpgeroep reeds op te vangen, boven het gerinkel van het glas en het kraken van opengebroken deuren uit.

VIII

Niet lang daarna deed ik mijn eerste poging om uit Leiden los te breken. Bij Petrus Cabbeljau, de meester-vuurwerker, die niets liever zou willen dan alle vuur op aarde dooven, behalve in de haarden, de comforen en de pijpekoppen, voelde ik mij nauwelijks nog op mijn plaats, als aanstaand soldaat. De geheele opleiding kwam mij zinneloos voor; en ronduit gaf ik mijn vader te kennen, dat ik naar het leger wilde, desnoods als vuurwerker, liever nog als leerling-kanonnier. Maar bij het leger, zoo hield hij mij voor, was al evenmin iets voor mij te doen; alles was in winterslaap, het Bestand eeuwig, Maurits merkbaar op zijn retour. Bij de kanonniers zou het mij net zoo min bevallen als bij de vestingbouwkundigen en de vuurwerkers, - hij zei dit op een toon alsof ik er een was van twaalf ambachten dertien ongelukken, alsof deze dralende opleiding met omwegen niet de uitkomst was van zijn eigen kuiperijen tegen mijn moeder! Voor het eerst van mijn leven zei ik hem waar het op stond, en smaakte het wrange genot hem het hoofd te zien buigen, zooals hij dat het laatste jaar had leeren doen onder de slagen van het noodlot, of wat hij daarvoor hield. Toen hij mij een plaats aanbood in de timmermanswerkplaats, riep ik, dat hij dit nog één maal hoefde te zeggen om mij naar het Boheemsche strijdtooneel te zien vertrekken: graaf Ernst van Mansfelt zou stellig iemand kunnen gebruiken, die schansen had leeren opwerpen en brandbommen vervaardigen! Op het hooren van de naam van Mansfelt hief hij de hand op, en mompelde iets van ‘de bastaard’. Ik stond op het punt hem toe te voegen, dat wij zelf een bastaard in de familie hadden, als alles met Lysbet was gegaan zooals zich dat had laten aanzien; maar ik wilde hem niet nog meer vernederen, wij vermeden het onderwerp verder, en ik bleef bij de vuurwerkers.

Hoezeer ook bedoeld als opschorting der vijandelijkheden, gaf de Dordtsche Synode voldoende aanleiding om te doen alsof het vonnis reeds geveld was. Toen men de Arminianen niet eens toestond hun stellingen anders dan schriftelijk te adstrueeren, waarna zij op 14 Januari door dominee Bogermannus als schooljongens werden weggestuurd, achtte niemand zich meer tot een schijn van matiging verplicht; en hoewel de overheid met haar maatregelen wachtte tot de veroordeeling bekrachtigd was, deed zij weinig om het, deze winter reeds om andere redenen bijzonder roerige volk in toom te houden. Schout Gael en burgemeester Deyman, die men voorloopig had laten zitten, de laatste omdat volgens het gebruik altijd één oude burgemeester deel moest uitmaken van

een nieuw viertal, konden niet tegen de meerderheid op; bovendien moesten zelfs zij, die toch ook alleen maar met de Arminianen gesympathiseerd hadden, tot het inzicht komen, dat de dreigende arbeidersonlusten het best te sussen waren door de handen eenig vernielziek werk te geven: lieden te lijf gaan die ontkenden, dat de kinderen in de moederschoot verdoemd waren, leverde wellicht een zekere vergoeding voor het hongerlijden der eigen kinderen, om het even hoe men dit verband volgens de regels der Geneefsche dogmatiek en der Aristotelische logica zou willen toelichten. Een staking van de vollersknechts, die hun loon beknibbeld zagen ten gevolge van het in gebruik nemen der nieuwe volmolens, eindigde niet dan na het plunderen van enkele Arminianenwoningen, of waar Arminianen vergaderden. Want de Arminianen waren niet alleen de ongeloovigen en de verraders, zij waren ook de rijken, zelfs wanneer zij geen duit in hun bezit hadden, zooals de arme bakker Alinck in de Nieuwstraat, die zijn glas, zijn meel en zijn brooden had moeten afstaan aan een woedende volksmenigte. Alinck was Doopsgezind; maar in zijn bakkerij hadden Arminianen naar de preek geluisterd. Wij hoorden deze geschiedenis van mijn oom Jacob Seeghers, die er een zeker behagen in scheen te scheppen gruweltafereelen de Doopsgezinden betreffend op te hangen waar mijn moeder bij was, bij wijze van rechtvaardiging van zijn eigen afvalligheid eenige jaren te voren. Belhamels hadden Alinck beloofd zijn nieuwe ruiten te zullen sparen, mits hij voortaan naar een betere kerk ging dan hij placht te doen; dit was misschien als grap bedoeld, maar dat kon Alinck niet weten. Alinck, een klein, amechtig mannetje met platvoeten, bleef naar de vermaning gaan, aldus mijn oom Jacob beschamend; en niet genoeg daarmee: Alinck bleef verkondigen aan wie het maar hooren wilde, dat zijn bakkerij openstond voor ieder die er niet kwam om te stelen. Alinck was een held; maar de meeste Arminianenhuizen sloten hun deuren voor de Arminianen, en zoo niet, dan zorgden wachtposten er wel voor, dat er geen Arminianen inkwamen.

Zoon van zoo sterk uiteenloopend geaarde ouders, dat ik mij nimmer naar het voorschrift uit de Spreuken Salomons; ‘Mijn zoon, hoor de tucht uws vaders, en verlaat de leer uwer moeder niet,’ zou kunnen voegen, - soldaat die niet vechten mocht, - vijand van een secte die het meisje dat ik liefhad onder haar volgelingen telde, - kon ik mij in die maanden slechts beklagen om mijn onverbeterlijke tweeslachtigheid. Elkeen die zich met vaste schreden door het leven bewoog wekte mijn ijverzucht op. Jan Zadko bijvoorbeeld wist precies wat hij wilde, al scheen hij nergens naar te streven. Toen ik hem op de man af vroeg wat hem in de alchimie geboden

werd, wilde hij mij eerst met een glimlach afschepen; maar ik hield net zoolang aan tot hij mij iets meer vertelde over deze symbolen, die een dagelijksche troost voor hem waren in den vreemde. Welke symbolen men benutte kwam er niet op aan; iedere godsdienst, iedere leer was goed, mist zij maar de naar verlossing hunkerende mensch in het middelpunt plaatste: God was er voor de mensch, niet de mensch voor God. Bij deze woorden keek hij mij opmerkzaam aan: hij moest weten, dat dit een der verdoemde Libertijnsche leerstellingen was, die bij mij moeilijk in goede aarde kon vallen (had Valmarius niet iets dergelijks beweerd?): hij hield mij nog steeds voor een overtuigd Calvinist, die de reformatie des levens in belang ten achter stelde hij de reformatie van de leer. Petrus Cabbeljau, zei hij bij een andere gelegenheid, was iemand die iets van het heil had opgevangen, zonder er het rechte gebruik van te kunnen maken: ook het zuiverende vuur, dat hij zocht, was een symbool; maar hij streefde ernaar als naar een tastbare werkelijkheid; dus streefde hij verkeerd, en zou nooit iets bereiken. Zijn drankzucht, al weer een symbool: hij zocht de oude mensch op te lossen in bedwelming, zooals de alchimist de prima materia, het ruwe en dierlijk-creatuurlijke, tot oplossing of rotting of smelting bracht, zoodat al het aardsche ontbonden werd en in het graf ging, om vervolgens met behulp van het kwikzilver en de Steen der Wijzen (maar deze namen deden niets ter zake) wedergeboren te worden en gepurifieerd tot zijn hemelsche gedaante. Toen ik hem voorhield, dat het misschien iets te ver gezocht was om de drankzucht van een meester-vuurwerker met diepzinnige symbolen in verband te brengen, schudde hij het hoofd en zei, dat niets te onbeduidend was daarvoor: alles was zinnebeeld op de wereld, het geringste en het hoogste, er was geen verschil.

Ook kleuren speelden in zijn zonderlinge leer een zekere rol, kleuren en dieren en planeten, - men kon dit alles natuurlijk ketterij of bijgeloof noemden, maar ik zag in, dat het voor Jan Zadko werkelijk de godsdienst verving, en ik was reeds van te veel vervangingen in mijzelf getuige geweest om hierover de staf te kunnen breken. De reeks zwart, grijs, wit, geel, rood, purper had al evenzeer betrekking op de geestelijke ontwikkelingsgang van de mensch als de overeenkomstige reeks: raaf, zwaan, pauw, pelikaan, roode leeuw, - maar ook hier willekeur en verwisseling, want het eerste stadium, dat van de raaf, werd ook wel voorgesteld door een groene leeuw met gele manen. Dan waren er nog de elementen: aarde, water, lucht, vuur, die in deze volgorde hetzelfde zuiveringsproces verbeeldden: het vuur was het doel, zooals het koningspurper het doel was, en van de metalen het goud, en van de planeten de zon. Het duizelde mij, wanneer ik de Bohemer zoo

hoorde spreken; alles scheen een nieuwe en onvermoede zin te verkrijgen, en het was geen wonder, dat ook ik in mijn leven naar overeenkomsten ging zoeken, en mij het vuur en het water - samengevat in de branders van Gianibelli - evenmin liet ontgaan als de leeuw met gele manen, die mij aan de zandsteenen leeuw op de trapgevel van het Stadstimmerhuis deed denken, waarmee ik het gezicht van Deliana Valmaer in verband had gebracht. Toen ik Zadko mijn hopelooze liefde onthulde, was hij er haastig bij om ook de aandoeningen van het hart tot iets symbolisch te verklaren. Het goddelijke werk kon namelijk ook worden omschreven als de vereeniging van man en vrouw; de vrouw, die men liefhad, stelde alleen maar datgene in de eigen ziel voor waarnaar men streefde; en het had dus geen zin de geliefde te willen bezitten; want dit bezit was onmogelijk: men beminde slechts een zinnebeeld.

Men zal mij gelooven, wanneer ik zeg, dat de omgang met Jan Koerbagh en zijn kornuiten weinig bekoring voor mij had na dergelijke leerzame gesprekken. Hoe moeilijk ook te volgen soms, zij leidden mij toch binnen in een wereld van de geest, - een wereld waar zelfs niets anders was dan geest, - terwijl de straatschenderijen, waaraan de stoere metselaarsknecht nog steeds zijn hart verpand had, met geest alleen iets hadden uit te staan in zooverre zij bedreven heetten te zijn in dienst van de Kerk Gods. Jan Koerbagh was een echte Arminianenvreter geworden, zonder edelmoedigheid of oordeel des onderscheids: rijke Arminianen, arme Arminianen, Roomsche Arminianen, Doopersche Arminianen, het was hem allemaal om het even, zoolang hij maar sarren kon en ruiten en meubels vernielen. Daar hij wel grofbesnaard, maar niet dom was, daarbij met een langzaam overleg begiftigd, waarvan het stelselmatig een beroep moest doen op mijn vestingbouwersinstincten, zou ik hem en de zijnen waarschijnlijk ook trouw gebleven zijn, indien ik geen andere redenen had gehad om dit te doen. Het mocht dan waar zijn, dat ik de familie Valmaer mijn bijstand had beloofd, dit onthief de overige Remonstranten nog niet van hun schuld. Dagelijks had ik het voorbeeld van Jan Zadko voor oogen hoe men een afwijkende overtuiging kon huldigen zonder ophef, en in een boeiende ketterij kon opgaan zonder anderen tot ketters te willen maken. Wanneer ik eraan dacht hoe Valmarius, een gestudeerd en vernuftig man toch, avond aan avond in zolders en in pakhuizen predikte voor lieden, die weinig meer van zijn woorden begrepen dan dat zij tot geen prijs moesten toegeven, dan overviel mij een moeilijk verklaarbaar gevoel van leedvermaak: hoe belachelijk dit alles, hoe vruchteloos! Het was niets anders dan ijdelheid. Zich de vervolgden te weten,

de oogen van het geheele land op zich gericht te weten: dat vleide hen, dat sterkte hen in hun eigenwaarde. En opeens wist ik dan, dat Deliana's vader in wezen een ijdeltuit was: ijdel op zijn verdraagzaamheid, ijdel op zijn kinderen, ijdel op de tactvolle wijze waarop hij een tegenstander kon bekeeren, en zonder prestigeverlies zijn herderlijk zieleleven aan een melkmuil openbaren, en een ongewenschte vrijer het huis uit werken!

Doodelijk langzaam zette de Synode haar werk voort. Het was bekend, dat begin Mei de slotzitting zou worden gehouden, waarschijnlijk ten spoedigste gevolgd door de veroordeeling van Oldenbarneveldt. Maar het voorjaar bracht ongeduld; na zoo lang gewacht te hebben wilde men plotseling daden zien en eischte een behoorlijk voorschot op de algemeene afbetaling. Voor 17 April was een biddag uitgeschreven, die geen andere strekking had dan God te danken voor het zoo gunstig verloopend vermorzelen van Belialskinderen; men moest van het laatste restje fatsoen verstoken zijn om te verwachten, dat Arminianen hieraan hun medewerking konden verleenen. Toch laaide de verontwaardiging hoog op, toen dominee van den Borre weigerde de oproep van de kansel voor te lezen, hij werd geschorst, verbannen, en trad sindsdien nog maar in het geheim op, een der eerste van de groep rondreizende predikanten, onder wie Paschier de Fijne het meest van zich zou doen spreken, die jarenlang baljuws en schouten zouden tarten met het houden van hagepreeken en het verspreiden van pamfletten.

Toen hoog begonnen was, kon laag niet achterblijven. De meest geruchtmakende van de reeks plunderingen, die nu een aanvang nam, was die van het huis van Jan Adriaenszoon Knotter op het Rapenburg, waar een dier vele bijeenkomsten gehouden werd, die niet verboden waren, maar die binnenkort verboden zouden worden. Aan deze plundering nam ik geen deel. Ik wist alleen, dat Knotter erdoor bedreigd werd, en op welk uur, en door welke belagers. Sinds eenige tijd namelijk was ik verbindingsman tusschen de leidende instanties in de kerkeraad en degenen die zich met het ruwe werk belastten. Men had een knaap als ik noodig, om desgewenscht de handen van mij te kunnen aftrekken en alles als kwajongenswerk te bestempelen. In zekere zin als opvolger van mijn vader, die in de troebelen weinig belang meer stelde, vervoegde ik mij geregeld bij de kopstukken uit de omgeving van Festus Hommius, ontving daar lijsten met namen en adressen, en werd uitvoerig op de hoogte gesteld van de ontsnappingsgelegenheden, waarvan de Arminianen gebruik zouden kunnen maken. Men vertelde mij wie van de overtreders nog eenigermate ontzien, wie streng aangepakt, en wie schijnbaar streng aangepakt moesten

worden, bij wijze van waarschuwing of afschrikwekkend voorbeeld. Deze ouderlingen en diakenen, met hun aanhang, slaagden erin met vrij groote zekerheid te voorspellen wie na een overrompeling als volgende zijn huis beschikbaar stellen zou. Het posten had niet voldaan; het was te vervelend, en ook ondoelmatig, daar de huizen, die niet bewaakt werden, een des te veiliger onderkomen boden; men had dus zijn toevlucht genomen tot listige en menschkundige berekeningen, die avond aan avond spartelende Arminianen in ons net moesten brengen. Deze instructies bracht ik over aan Jan Koerbagh, die eenerzijds zijn vader waarschuwde, - als schoutdienaar gaf deze dan de stoepjes een wenk bij plundering niet in te grijpen, - anderzijds zijn vrienden in twee, hoogstens drie benden splitste, waarmee de profijtelijke Arminianenjacht werd geopend. In dit werk, dat veel overleg vergde, ging ik geheel op. Mijn eenige verontschuldiging is, dat ik mij ten stelligste voorgenomen had Valmarius te sparen; ik wist trouwens, dat op de Papegracht zelden nog Arminianen vergaderden; ik wist ook, dat mijn ouderlingen hem minder haat toedroegen dan Van den Borre of Dwinglo, wellicht omdat hij zelfs als opposant de gematigdheid bleef huldigen, terwijl ook zijn algemeen bekende liefdadigheid niet geheel zonder invloed gebleven kan zijn.

Niettegenstaande er misschien wel twintig verzamelplaatsen waren, hadden wij van te voren kunnen bepalen, dat op de avond van 26 April de belangrijkste groep der Arminianen bij Knotter zouden vergaderen, omdat Knotter de derde was van een lijst van personen, en 26 April de laatste van een reeks data. Dit klinkt sibyllijnsch, maar de verklaring is hoogst eenvoudig. Daar de Remonstrantsche leiders van ons stelselmatig organiseeren niet onkundig waren gebleven, namen zij steeds voorzorgsmaatregelen, daaruit bestaand, dat zij nooit twee avonden achtereen in hetzelfde huis bijeenkwamen, en pas zoo laat mogelijk bij de meer welgestelden onder hen, om begrijpelijke redenen. De welgestelden hadden wel grooter huizen, met beter gelegenheid tot ontvluchten veelal, maar de gevolgen van plundering waren hier veel ernstiger. Knotter nu was op twee na de rijkste van de twintig gastheeren, die in aanmerking kwamen; er was nog nooit eerder bij hem vergaderd, ofschoon zijn huis zeer geschikt was voor het doel. Van degenen, die in vermogen op hem volgden, waren in de voorafgaande weken de huizen geplunderd, of althans van hun ruiten beroofd. De minder vermogenden hadden herhaaldelijk hun huis, schuur of werkplaats afgestaan. Bovendien was 26 April de laatste dag, dat zij konden bijeenkomen ongehinderd door een nieuwe stedelijke bepaling, die weliswaar nog geen Remonstrantsche conventikels verbood, maar wel het houden van bijeenkomsten na

negen uur 's avonds. Het was dus de laatste avond, dat zij, in grooten getale vergaderend, aanspraak konden maken op bescherming, wat die ook waard mocht zijn, van de kant van de schout en de binnenwacht; daarvoor was een groot huis noodig; de kans op plundering zou, zoo moesten zij redeneeren, ná de 26e natuurlijk stijgen, en was óp de 26e, juist aan de vooravond van het in werking treden der bepaling, wellicht geringer dan hij ooit geweest was; bij de twee rijkste Arminianen waren zieken in huis, of de heer des huizes was uitstedig, - dit herinner ik mij niet precies meer, - de keus moest dus noodzakelijkerwijs op Knotter vallen. En het was wel degelijk van belang dit van te voren te weten: het voorkwam niet alleen tijdverlies en versnippering van krachten, het verhoogde niet alleen de kans om de posten, door de Arminianen uitgezet, te misleiden of te overvallen, maar stelde tevens Jan Koerbagh en zijn vader in staat de stoepjes te bewegen die avond het Rapenburg te schuwen als de pestziekte. Waren er stoepjes in de nabijheid, dan konden zij er last mee krijgen, aangezien de overheid, op een aanklacht van Knotter, een onderzoek zou moeten instellen. Plunderen bleef ten slotte verboden.

De aanslag verliep geheel naar wensch. Jan Koerbagh en de zijnen lieten de Arminianen in kleine groepjes rustig naar binnen trekken, en overvielen hen om half elf; Knotter werd matig afgeranseld, de overigen, onder wie waarschijnlijk Valmarius, of anders de reeds verbannen Van den Borre, die nog geregeld in de stad scheen te komen, ontsnapten door de tuin. Men dronk de wijn uit de kelder, nam de inhoud van de provisiekasten mee voor de armen of voor zichzelf, roofde alles wat waarde, sloeg kort en klein wat geen waarde had. Stoepjes waren niet te zien. Wel was te zien professor Dominicus Baudius, Knotter's buurman, die op het geraas kwam toesnellen, dronken als gewoonlijk. Daar deze beroemde jurist, historicus en klassicus zelf al eens bij vergissing het slachtoffer was geworden van Arminianenjagers, was er voor hem alle reden om de toga te verwisselen voor de krijgsmansrok, in overdrachtelijke zin. Gewapend met een degen sprong hij te voorschijn, Latijnsche citaten brallend, om terstond een beentje gelicht te worden door een met beddegoed sleepend ijveraar, die meteen ook maar al het beddegoed bovenop de Latinist gooide; toen men het wegtrok, bleek hij in slaap gevallen te zijn. Een klacht bij de schout of de academische vierschaar heeft hij bij mijn weten nooit ingediend, hetzij omdat hij zich 's anderen daags van het gebeurde niets meer herinnerde, hetzij omdat zijn reputatie van nachtbraker en straatschender hem niet toestond anderen iets van dien aard te verwijten. De degen heb ik later bij Jan Koerbagh aan huis gezien: een fraai stuk staal van Solinger herkomst, scherp

als een vlijm, maar met schaarden hier en daar, alsof de hoogleeraar de gewoonte had op steenen paaltjes in te hakken.

Na Knotter's tuchtiging schenen de Arminianen het hoofd in de schoot te willen leggen. Hoe listig opgezet ook, onze vallen bleven steeds leeg; op adressen, waar het, zoo al niet volgens de predestinatie, dan toch volgens onze rekensommen had moeten wemelen van de ongodisten, verschenen uit het raam slaperige hoofden onder nachtmutsen, met het knorrige aanbod zich te vergewissen van een leeg huis en een rustig geweten. In deze tijd, het is waar, zochten zij voor het eerst hun heil in het uitloopen naar andere gemeenten, zooals Leiderdorp, Warmond en Sassenheim, om daar de preek te hooren bij betrekkelijk nog weinig aan banden gelegde Remonstrantsche voorgangers. Waar de Arminianen in de stad nog vergaderden was ons onbekend, - indien zij al vergaderden, hetgeen in kleine groepjes natuurlijk altijd mogelijk bleef.

Na het einde der synode, waarop alle Remonstrantsche predikanten en onderwijzers werden afgezet, of verbannen, voorzoover zij in hun afzetting niet bewilligden, en na de terechtstelling van Oldenbarneveldt, die daar weldra op volgde, luwde de volkswoede eenigszins: windstilte, waarvan de tegenstanders terstond gebruik maakten door brutaler dan ooit op te treden. Het uitloopen nam een groote vlucht. Iedere werkdag na zessen stroomden Arminianen de poorten aan de Rijnsburgsche kant uit en vertrokken te voet naar de omliggende gemeenten, nagejouwd, soms met steenen gegooid. Voor het luiden van de poortklok konden zij, zelfs na het houden van het bescheidenste conventikel, niet terug zijn, en wij verwachtten dit ook niet. Hoe zij weer binnen de stad kwamen was ons een raadsel. Voor een gedeelte overnachtten zij bij vrienden; maar wij hadden kunnen vaststellen, dat de Arminianen, die 's morgens vroeg de poorten binnenkwamen, steeds geringer in aantal waren dan de uitloopers. Middenin de beraadslagingen, waartoe dit alles aanleiding gaf, gewerd ons het bevel voorloopig niets meer te ondernemen, in afwachting van het definitieve verbod, één of twee maanden later tegemoet te zien, in aansluiting aan de decreten der Zuid-Hollandsche Synode, waarop de positie der Leidsche predikanten eens voor al zou worden geregeld.

Door onze leiders tijdelijk aan dadeloosheid prijsgegeven, legden Jan Koerbagh en ik ons met des te meer ijver toe op het jongensachtige aandeel onzer werkzaamheden: het spieden en verkennen. In deze Meimaand kwam het niet zelden voor, dat ik een nacht onder de bloote hemel doorbracht. Voornamelijk richtten wij onze aandacht op zwakke plekken in de wallen, zooals die sinds de

uitlegging op verschillende punten voorkwamen, met name in het noordelijke gedeelte. Hier waren de wallen nog niet geheel voltooid; er was wel bewaking, door stoepjes en enkele schutters, maar deze leek ons onvoldoende. Gapingen had men tusschen de Zijlpoort en de Heerenpoort; in de buurt van het watergat van de Mare; en tusschen de Mare en de Morschpoort, vooral daar waar later de Haarlemmerpoort gebouwd zou worden; bij de uitlegging had men namelijk de oude Haarlemmerpoort, een hecht arduinen gebouw, laten staan, zich voorloopig behelpend met een houten noodpoortje, dat niemand nog Haarlemmerpoort noemde. Hier in de buurt werd nog aan de versterkingen gewerkt, de buitensingels waren nog niet voldoende uitgediept, en het was denkbaar, dat Arminianen hiervan gebruik maakten om na sluitingstijd in de stad te komen, zoo zij daar een nat pak en bemodderde laarzen voor over hadden. Dit vast te stellen was natuurlijk niet zéer belangrijk; maar, zooals gezegd, voor ons was het een jongensspel geworden, voor mij bovendien een begrijpelijke liefhebberij van de gewezen, of toekomstige vestingbouwer.

Op een Juniavond, omstreeks elf uur, stond ik bij het zooeven genoemde houten poortje met de poortwachter en twee stoepjes te praten. De poort was gesloten, de smalle brug opgehaald. Tegen de nachthemel verhief zich rechts het machtige vijfhoekige bastion, waarop men bezig was een molen te bouwen, links een oploopend walgedeelte, dat nog verder opgehoogd moest worden, maar waar het werk de laatste weken was gestaakt. Toen ik aan de overkant van de singel een lantaren zag naderen, maakte ik de poortwachter opmerkzaam, die in het eerst meende met stroopers te doen te hebben, of met een boer die de stroopers zocht te verschalken. Maar dan had het licht spoedig weer moeten verdwijnen, in plaats van naderbij te komen over de weg. Even later werd er geroepen. Men verlangde, dat de brug werd neergelaten, en wij konden nu ook een wagen onderscheiden. Op de vraag wat dit te beteekenen had werd er gezegd, dat de voerman in het bezit was van een machtiging. De poortwachter liet de brug neer, stapte naar de overkant; en na eenig delibereeren werd de wagen, waarvan de last onder dekkleeden schuilging, door twee paarden over de brug getrokken. De voerman, een vroolijk kereltje, die zijn spraakzaamheid beurtelings op ons en op zijn paarden bot vierde, vertelde, dat hij opgehouden was in Wassenaar; met de meeste bereidwilligheid toonde hij zijn papieren, waaronder een vrachtbrief voor het vervoeren van twintig vaten buskruit, en een machtiging van de generaal der artillerie in Den Haag. Toen ik met mijn lantaren de wagen naderde en een der haren dekkleeden wilde oplichten, schrok hij, en zei: ‘Pas op, vriend, die moeten nog langer mee. Voor de

nacht moet ik ze ergens opslaan, want op hun plaats van bestemming zijn op dit oogenblik alleen ratten en muizen, als die ten minste niet bang zijn voor kruit. Daar kan ik niet voor morgenochtend acht uur terecht.' Dat ik zelf vuurwerker was in 's lands dienst, en het huis, waarover hij sprak, beter kende dan hij, kwam hem uitermate vermakelijk voor; hij schudde van het lachen toen lk het hem zei, en beweerde, dat ik hem dan wel vaak gezien moest hebben. Dit was niet het geval; maar het was natuurlijk toch mogelijk, dat hij al eens eerder kruit had gebracht. Achter op de wagen zaten twee knechts te knikkebollen, zij keken niet eens op toen de wagen door de inmiddels geopende poort reed.

Het moet nieuwsgierigheid geweest zijn, die mij noopte de poortwachter en de stoepjes vaarwel te zeggen en de wagen op een afstand te volgen. Daar de paarden stapvoets liepen, hoefde ik slechts het schommelende schijnsel van de lantaren in het oog te houden. Na eenige honderden meters boog de wagen scherp naar links. Rondom mij sluimerden de armoedige huisjes, door smalle erfjes van elkaar gescheiden. Plotseling zag ik door een van deze openingen de lantaren weer, die zich nu in tegenovergestelde richting voortbewoog, nog langzamer dan eerst; ik liep terug, het licht volgend, al naar gelang het telkens tusschen de huizen opdook, en zag het ten slotte stilstaan op een plek, die ik ten naasten bij bepalen kon. Hier moest ik meer van hebben.

Even later had ik het vuurwerkerhuis bereikt, waarvoor de wagen halt gehouden had. Alleen de knechts stonden bij de paarden. Op mijn vraag waar de voerman was gebleven gaven zij geen antwoord, maar ik zag, dat de deur openstond, en hoorde gefluister in de donkere gang. Het licht van mijn lantaren viel op het roode, slaperige gezicht van Petrus Cabbeljau, die een hamer en een beitel in de hand hield. Achter hem stond de voerman.

'Hoe komt u hier, meester?' vroeg ik, waarop hij onmiddellijk zijn arm uitstak om mij tegen te houden; toen hij mij herkende, greep hij mij om mijn bovenarm, zooals hij wel vaker deed.

'We moeten dit even afladen, Gerardus,' zei hij, 'maar jij kunt beter naar huis gaan, je bent laat op het pad.'

'Maar hoe komt ú hier, om deze tijd?' hield ik vol. Hij dacht even na, en sloot de oogen; zijn adem rook naar drank; de voerman, zich klein makend, sloop langs hem heen naar de wagen, niet zonder mij een glimp te toonen van een bedenkelijk vooruitgestoken onderlip, verrassend genoeg in dat gezicht, dat kort te voren nog zoo vroolijk had gestaan.

'Ik ben hier soms,' legde Cabbeljau uit, 'ik woon hier.... Dat komt, moet je weten, omdat mijn vrouw mij niet met rust laat,

soms. Zij praat de heele dag, weet je wat dat beteekent, Gerardus? - de heele dag. Praten. De vrouw van de overkant brengt me hier mijn eten, soms. Een bed....'

Hij was al dommeliger gaan spreken, zijn oogen op de wagen gericht, waar de knechts met afladen waren begonnen. Hij commandeerde: 'Wachten!' - maar niemand stoorde zich hieraan.

'Maar kan ik niet helpen?' vroeg ik, hulpvaardigheid veinzend. Hij schudde het hoofd, zei zooiets als dat ik mijn nachtrust noodig had op mijn leeftijd, dat er beroepsgeheimen waren, waarin zelfs ik mijn neus niet had te steken, en toen ik besluiteloos bleef staan, schoof hij mij met één armbeweging van de deur, waardoor even later de eerste vaatjes buskruit naar binnen werden gedragen. Op een afstand stond ik nu toe te kijken, mijn lantaren onder mijn mantel, maar hij zag mij heel goed, en weer schalde zijn commandostem door de stille straat: 'Ga naar huis!' Ten slotte was hij mijn superieur; ik bromde 'Goeienavond,' en draaide mij om. Ik was natuurlijk niet van plan naar huis te gaan.

Het kostte mij een half uur voordat ik zekerheid had. Eerst stond ik in de straat, vervolgens stelde ik mij op het erf op, dicht bij de binnenplaats, achter de schuur, waar de granaten bewaard werden. Even na twaalven begon het. In lange mantels gehuld, de hoeden over de oogen, verschenen zij, om zich terstond in verschillende richtingen te verspreiden, wippend over lage hekjes, sluipend langs muren en hagen en over bleekvelden. De maan was opgekomen, en maakte er een kijkspel van. Steeds nieuwe samenzweerders, uitgespuwd door dit eenzame buskruithuis, dat zich zoo weinig tot spelen met vuur leende. Alle Arminianen, die na het hooren van de preek in Warmond of Leiderdorp graag op tijd bij moeder de vrouw binnen hadden willen zijn, en daar een ongezellig zitje in een kruitvat voor hadden overgehad! Sommigen meende ik te herkennen, aan hun loop, hun kleeren, hun manier van angstig omkijken; er waren vier vrouwen bij. Ik stond mij te verkneukelen, al wist ik voorshands nog niet wat ik met mijn ontdekking beginnen moest. Petrus Cabbeljau zonder meer te verraden kwam niet bij mij op, te meer omdat hij hoogst waarschijnlijk zelf geen Arminiaan was, doch zich slechts door zijn goedhartigheid had laten verleiden hun de behulpzame hand te bieden. Op de vele geheimzinnige bezoeken aan het vuurwerkershuis werd nu ook een geheel nieuw licht geworpen, en het viel niet te ontkennen, dat dit huis een unieke gelegenheid bood, zoowel door zijn ligging, en door de arbeid die er verricht werd, als door zijn verlatenheid 's nachts. Wat Cabbeljau over zijn vrouw had gezegd kon ten deele op waarheid berusten; van Ramminger had ik langzamerhand genoeg over zijn familieleven

gehoord om te mogen aannemen, dat hij nu en dan behoefte had zijn woning op de Hooigracht te mijden. Het probleem, waarvoor ik stond, was voornamelijk of hij het huis ook beschikbaar stelde voor bijeenkomsten; in dat geval gebood mijn plicht tegenover mijn opdrachtgevers mij in te grijpen, zoo mogelijk na hem gewaarschuwd te hebben. Maar het sprak vanzelf, dat dit alleen een plicht was in de mate waarin ik het zelf als een plicht beschouwde.

Ik had een zwak voor Petrus Cabbeljau, en een ontdekking kon hem zijn rang kosten. Toen op 3 Juli bij plakkaat ieder Remonstrantsch conventikel verboden werd, en dus een straffer optreden kon worden verwacht, wilde ik hem althans een kans geven, en zocht hem op een Zondagmiddag op, eenige dagen nadat in Warmond een bijeenkomst van Arminianen in een boomgaard door de baljuw van Rijnland was verstoord. In de andere dorpen waren reeds predikanten afgezet; pogingen om deze landelijke vergaderingen bij de plaatselijke autoriteiten af te koopen, zooals de Katholieken vroeger wel deden, waren mislukt; en het was dus veiliger voor hen om weer in de stad bijeen te komen, waarmee tevens de kans steeg, dat van het vuurwerkershuis een ander gebruik zou worden gemaakt dan als verzamelplaats voor de uitloopers. Hierbij moet ik vermelden, dat het plakkaat tevens een streep had gezet onder mijn optreden als tusschenpersoon. Nu alles wettig kon geschieden, wilde de kerkeraad geen georganiseerd molest meer; de rakkers van de schout en de stoepjes, door een nieuwe eed gebonden, achtte men voldoende om het gekuip der Barneveldisten de kop in te drukken.

In het eerst had ik de indruk, dat het in het oude huis op de Hooigracht even rustig toeging als bij de vuurwerkers. Cabbeljau ontving mij in de ware Sabbathstemming, zette mij een kroes bier voor en liet mij vlak bij het raam plaats nemen, omdat dit gezelliger was. Op de gracht liep niemand, maar ik kende hem te goed om niet te weten wat hij onder gezelligheid verstond. Met losgeknoopt wambuis zat hij tegenover mij, zonder bier, de oogen welwillend geloken, de handen op de buik gevouwen. Over mijn bezoek scheen hij niet verbaasd te zijn. Dit strookte trouwens geheel met zijn houding van de laatste weken: Hij had gedaan alsof er niets tusschen ons voorgevallen was, en met geen enkel woord was hij op onze ontmoeting bij het vuurwerkershuis teruggekomen. Op de bovenverdieping werd voortdurend geloopen, maar niet luid, zoodat ik er verder geen aandacht aan schonk. Enkele goede schilderijen verlevendigden de sober gemeubelde voorkamer: een paar landschappen, en het portret van een vrouw met een smal gezicht, niet jong meer, in rijke kleedij, en

heel glad en fraai geschilderd. De bittere mond viel het meest op, hoewel de schilder zich moeite gegeven moest hebben deze uitdrukking te verzachten. Toen hij maar bleef zwijgen, vroeg ik hem naar dit portret.

'Dat is mijn vrouw,' zei hij met een tevreden glimlach.

'Goed gelijkend, meester?'

Hij bromde iets, waarvan ik alleen het woord 'indertijd' verstond. Ik bereidde mij voor op een nieuwe zwijgperiode van tien minuten; na zijn onthullingen op die Juniavond, zoo meende ik, moest het hem moeilijk vallen op ongedwongen toon over zijn vrouw te spreken. Maar hierin vergiste ik mij: Petrus Cabbeljau verstond de kunst ongedwongen te kunnen spreken over de pijnlijkste onderwerpen, wellicht omdat geen onderwerp hem in wezen beroerde. Tot mijn verrassing begaf hij zich in een uitvoerige toelichting, waarbij hij zelfs de moeite nam zich half op te richten en het hoofd naar het schilderij om te draaien.

'Het is een kleine tien jaar geleden geschilderd. Volgens de Leidsche schilders is het vrijwel waardeloos, en zij gelooven, dat het nooit geleken kan hebben. Toch zou ik er niet van willen scheiden: een portret móet niet altijd lijken; hoe minder gelijkenis hoe beter portret vaak; net als bij ons: hoe minder lawaai, hoe beter springstof.... Maar de schilder was een onderlegd man, en wist over alles mee te praten: sterrenwichelarij, en de zwarte kunst, en het perpetuum mobile, en de kunst om onvruchtbaarheid tegen te gaan, - nooit om zijn woorden verlegen. Mijn vrouw kreeg een paarsbruine drank van hem, erg stinkend, en geholpen heeft het allerminst, want zij is kinderloos gebleven; ik beweer ook niet, dat hij als wonderdokter een gelukkiger hand had dan als schilder, maar toch praaatte ik graag met hem, en dat wil voor mij wel iets zeggen. Met mijn vrouw kon hij alles doen: door haar kalmeerend toe te spreken en haar lang in de oogen te zien....'

'Hoe heette die schilder?'

'Dietz,' zei Cabbeljau.

'Niet Denis Arnould? Of Richter?'

'Dietz.'

'Hoe zag hij eruit? En sprak hij met een Fransch accent?'

'Hm,' bromde Cabbeljau, vermoeid in zijn stoel zakkend, 'het is acht of negen jaar geleden, Gerardus.... Fransch accent: ja, als je het zoo noemen wilt; maar hij sprak ook Duitsch, Italiaansch, Latijn, als hij wilde, - beter Latijn dan ik....'

'Was hij een ongemanierde vlegel? Zoo iemand die zich omdraaide en zich voor zijn achterste sloeg, als hij zijn zin niet kreeg?'

Hij keek mij bevreemd aan. - 'Hij had de manieren van een

gestudeerd man. Ik weet niet, of gestudeerden zich voor hun achterste slaan....'

'Neen, dat doen zij niet,' zei ik, 'het moet een ander zijn geweest. De schilder, die ik gekend heb, was een armoedzaaier, maar naar men zei had hij een eigenaardige macht in zijn oogen, waarmee hij vrouwen dwingen kon.'

'Ik kon niets bijzonders aan zijn oogen zien. Maar als mijn vrouw het te kwaad had, hoefde hij haar maar aan te kijken, of zij viel in slaap, zoo gewoon aan tafel; ik werd er zelf slaperig van, alleen door erbij te zijn. Hij had beloofd terug te zullen komen, maar is nooit meer in Leiden verschenen, bij mijn weten. Sindsdien heb ik vaak getracht mijn vrouw op dezelfde manier het zwijgen op te leggen, kijk, zóo....' - En hij sperde zijn lodderoogen wijd open, en streek zijn haar van zijn hoog, gerimpeld voorhoofd.

Op dit oogenblik weerklonken snelle voetstappen op de trap, die in de gang ophielden, en plaats maakten voor een geschuifel of geslof, dat de kamerdeur naderde. Cabbeljau's oogen bleven opengesperd; hij trachtte zich uit zijn stoel omhoog te werken; daar vloog de deur open, en zijn vrouw stond op de drempel. Zij was zeer lang, zoo mager als een lat, en in niets gelijkend op het portret aan de wand: een hoog opgeschoten feeks, verteerd door kwaadsappigheid, levend slechts voor scheldwoorden en verwijten. Toch leek zij mij geen vrouw, voor wie men bang kon zijn, zelfs als echtgenoot; daarvoor waren haar bewegingen te onbeheerscht, haar gelaatstrekken te dom, haar woedeuitbarstingen te theatraal. Haar zwarte oogen rolden; en onmiddellijk begon zij te tieren: wat hij daar deed op Zondagmiddag? Wie ik was? Waar hij de tweede kroes zoo gauw had verstopt? Cabbeljau was opgestaan, en bewoog zich langzaam naar haar toe, zwijgend, de armen uitgestrekt. 'Is hij óok een van hen?' krijschte zij, haar vuist in mijn richting ballend. Ik stond op het punt haar te verzekeren, dat Cabbeljau niet gedronken had; maar deze laatste was mij voor, greep met een verwonderlijke snelheid haar polsen, en even later waren zij beiden door de deur verdwenen. Uit de geluiden op de gang maakte ik op, dat hij meer geweld gebruikte dan hij in mijn tegenwoordigheid zou hebben gedurfd. Blijkbaar was het zijn bedoeling haar de trap op te duwen of te trekken.

Juist was ik de deur genaderd, half van plan mijn diensten aan te bieden, toen zij in zulk een afschuwelijk gekrijsch losbarstte, dat ik als aan de grond genageld staan bleef. Cabbeljau, die haar naar schatting tot aan de trap had gekregen, had zijn zwijgzaamheid verwisseld voor een zacht dreunend gebulk, bedoeld ter kalmeering, of om woorden te overstemmen, die niet voor mijn

ooren bestemd waren. Ik bleef waar ik was, vlak achter de half geopende deur, zonder mij te verroeren, en des te gretiger toeluisterend, toen ik de woorden ‘iedere Dinsdagnacht’ opving. Cabbeljau loeide onstuimig en ongearticuleerd, zooals op zijn meest geestdriftige momenten tijdens de colloquia, maar toch kon ik nog verstaan: ‘Die Arminiaan, de vader van die hoerenjager...., iedere Dinsdagavond....’ Rood tot achter mijn ooren stond ik te luisteren hoe de vrouw van Petrus Cabbeljau, scheldend en geheimen verradend, haar eigen trap op werd gezeuld.

Toen hij weer binnenkwam, zag hij eruit alsof hij zoojuist fijn buskruit had gemengd, hetgeen hij altijd met trage, zalvende priestergebaren placht te doen. Hij leek zeer goed gemutst. Hij liep naar een hoek van het vertrek, haalde de kruik te voorschijn, schonk mijn kroes vol en dronk die in drie klokkende teugen leeg.

‘Het is beter te wonen in een woest land dan bij eene zeer kijfachtige en toornige huisvrouw, staat in de Schrift,’ zei hij smakkend.

‘Uw vrouw is ziek, meester,’ zei ik, terwijl ik hem de hand toestak om afscheid te nemen. Hij zond mij een sluw knipoogje toe, en bracht mij naar de buitendeur. Boven klonken de rustelooze voetstappen. Toen ik hem voorbijliep om de stoep af te dalen, keek ik hem recht in zijn blauwe, troebele oogen, wilde iets zeggen, hem de hand op de schouder leggen, maar mijn bewegingen schenen van hooger hand voorgeschreven te zijn, en ik liep de stoep of zonder om te kijken, als een soldaat, die zijn opdracht kent en wiens superieur geen praatjes verwacht.

Ik had hem niet gewaarschuwd. Erger, ik had, toen de veelzeggende woorden in de gang mij bereikten, onmiddellijk een gedragslijn bepaald, die zulk een waarschuwing niet eens meer toeliet. Het juichte en het vloekte in mij: Valmarius kwam iedere Dinsdagavond bij de vuurwerkers, er werd vergaderd daar! Natuurlijk werd er vergaderd; maar ik had nooit verwacht, dat Valmarius er komen zou. Het was bekend, dat hij zich weinig blootgegeven had de laatste maanden, en de geheime prediking vrijwel geheel aan Van den Borre en Dwinglo overliet, of aan de predikanten van buiten, die reeds dakloos rondzwierven, zooals Paschier de Fijne en Geesteranus. Niet onmogelijk school hier Remonstrantsche berekening achter: men wilde één predikant in Leiden ongehinderd en in de volle uitoefening van zijn rechten weten, ongeveer om dezelfde reden als waarom mijn vader artilleriemeester had moeten blijven na het schuttersconflict. Te meer omdat hij zelfs bij de nieuwe Vroedschap goed aangeschreven stond, was Valmarius hiervoor de aangewezen man, ook al preekte hij niet meer in het openbaar, - de aangewezen man om autoriteiten op straat aan

te spreken en beleefd te polsen omtrent hun bedoelingen en diplomatieke onderhandelingen aan te knoopen. Dat namen wij ten minste aan. Na de Zuid-Hollandsche Synode zou hij de weg van de anderen moeten gaan, dat wil zeggen, voor de keus worden gesteld van afzetting en verbanning, zoo niet erger, of onderschrijven van de Dordtsche geloofsbelijdenis, of, ten slotte, onderschrijven van de acte van stilstand, hetgeen met vrijwillige schorsing gelijkstond, met behoud van een jaargeld. Wat Valmarius doen zou was niet twijfelachtig; maar juist daarom kon hij, wanneer men het wel overwoog, even goed nu reeds in het geheim gaan preeken, daar waar de kansen op ontdekking niet al te groot waren. Hij was de beste spreker, die de Remonstranten in Leiden hadden: ook dit legde natuurlijk eenig gewicht in de schaal, nu de vervolgingen hun hoogtepunt tegemoetgingen en men voor afvalligheid had te vreezen.

Op 12 Juli begon de zomerkermis. Daar ik voor die tijd mijn slag wilde slaan, kwam alleen de Dinsdag na de Zondag van mijn bezoek aan Cabbeljau in aanmerking. Het zou mij niet gemakkelijk vallen mijn gemoedstoestand te peilen. Nu eens ziedend van haat jegens de tegenstanders, dan weer van de diepst mogelijke minachting vervuld voor de vrienden, van wier diensten ik gebruik dacht te maken, slaagde ik er niettemin in de verschillende mogelijkheden met koelheid tegen elkaar af te wegen: bij het spelen van zulk een dubbel spel was ik nu eenmaal in mijn element, zonder door schuldgevoel gekweld of door hoogere overwegingen weerhouden te worden. Maar ik wil mijn gedrag hier niet vergoelijken; de lezer oordeele zelf. Alleen sta hij mij toe voorloopig over mijn plannen het stilzwijgen te bewaren, - de schaamte, die ik toen niet kende, is heden ten dage dermate mijn deel, dat iedere onnoodige uitweiding mij in de ziel snijdt. Het eenige wat mij nog deed aarzelen waren overwegingen Petrus Cabbeljau betreffende: dit kostte mij een slapelooze nacht; toen wist ik hoe ook dit gevaar te bezweren.

De anonyme brief, die ik de volgende dag aan Jan Koerbagh schreef, legde op Cabbeljau's onschuld alle nadruk. ‘Een goed vaderlander, een wakker soldaat, een braaf geloovige,’ zoo schreef ik met verdraaide hand, ‘echter met de betreurenswaardige neiging tot drankmisbruik, heeft de meester van de vuurwerken zich laten verleiden het huis, waarover hij de beschikking heeft, open te stellen voor Edomieten en Amalekieten. Van omkooping kan niet gesproken worden: men heeft gebruik gemaakt van een zwak moment, berustend op dronkenschap en in de hand gewerkt door een ondraaglijk huiselijk leven, dat beteren dan hij tot onberaden stappen zou kunnen brengen; en toen was hij in hun

macht, en moest het vuurwerkershuis telkens opnieuw afstaan, uit angst van te worden verraden. Niet Petrus Cabbeljau, doch zijn verleiders moeten gestraft worden! Vandaar ook, dat ik mij niet tot het Gerecht wend, doch een beroep doe op de bloem der Leidsche jongelingschap zich met de voltrekking te belasten. Zij kennen ongetwijfeld de middelen om de dienaren van de schout, de stadssoldaten en de klepperlieden erbuiten te houden.' Ten slotte deed ik het voorkomen alsof deze Dinsdag de laatste dag was, waarop een overval nog loonend zou zijn: daarna zouden, schreef ik, de Arminianen andere maatregelen nemen. Na eenige aarzeling noemde ik ook de naam van Valmarius, veronderstellenderwijs. En toen schreef ik de heele brief nog eens over, met inlasschingen, die ook aan de persoonlijkheid van de schrijver eenig recht lieten wedervaren, - de persoonlijkheid van een oud en wijs man, vast in het geloof, beproefd in burgerzin en patriottisme, doch afkeerig van bloedvergieten. Ik moet bekennen, dat ik eenig behagen schepte in deze fantastische omhaal. De brief liet ik bezorgen door een der vele bedelaars, die zich op Maandag altijd voor het Catherijnegasthuis in de Breestraat verdringen om een plaatsje in de baaierd te bemachtigen; voor een extra stuiver beloofde hij een beschrijving van mijn uiterlijk achterwege te zullen laten, wat men hem ook vragen zou. Jan Koerbagh verrichtte in deze weken metselwerk bij 's Gravensteen, dat, als gevangenis eigenlijk te klein, weer eens met perceelen aan de Houtstraat vergroot werd; hij moest niet moeilijk te vinden zijn.

De geheele Dinsdag werd ik door onzekerheid gemarteld: had men mijn brief ontvangen? zou men handelen? had men begrepen, dat het, gedeeltelijk althans, een valstrik was? Toen ik niets van hen hoorde, kwamen nog kwellingen der ijdelheid daarbij: men scheen mij geen persoon van gewicht meer te vinden, men hield mij opzettelijk buiten een zoo gewichtige aanslag als deze.... Totdat ik begreep, dat men iemand, die in het vuurwerkershuis werkte en Petrus Cabbeljau goed kende, hoe loyaal hij verder ook zijn mocht, moeilijk in vertrouwen kon nemen. Het was een warme, droge dag met driegend onweer; reeds om één uur, toen ik met Zadko en Ramminger door de stad wandelde, verhief zich de toren van het Stadhuis leigrauw tegen blinkende koppen, die echter in de loop van de middag terugweken. Cabbeljau, in hemdsmouwen, liep meer dan eens naar de binnenplaats om met de hand boven de oogen naar het Oosten uit te zien. Hoezeer ook tijdens de colloquia gebezigd als rhetorische figuur om Gods goedheid te omschrijven, was de bliksem zijn erfvijand; en in het huis zelf mochten dan slechts geringe hoeveelheden kruit aanwezig zijn,

inslag in de bijgebouwen of in de kelder de meest catastrofale gevolgen na zich kunnen sleepen. Niet voor niets had men de vuurwerkers dicht bij de wallen gehuisvest; en nu de nieuwe molen op het bolwerk bijna voltooid was, zou niemand het gevaar bijzonder groot meer achten. Maar Cabbeljau was eigenaardig op dit punt. Toen om vijf uur de donderkoppen weer kwamen opzetten, met een rosgrauw gevolg van regendoorstriemde banken, wist ik wat er in hem omging.

'Men zou er haast toe komen deze avond een wacht voor de deur te zetten, meester,' zei ik, mij zoo dicht als ik maar durfde bij een bekentenis wagend.

'Waarom?' vroeg hij, zijn lippen reeds spitsend om mijn spraakzaamheid te gispen met een langgerekt 'sst', zooals zijn gewoonte was, wanneer iemand zonder reden de cultus der Stilte bedreigde. Ik wees naar de lucht.

'O, dát,' zei hij, en ook dit leek op een bekentenis. Om zes uur verdween de zon, en de donderbui werd haastig naar zee gezogen, in doellooze flarden, waartusschen het nu en dan weerlichtte. Er stak een zoele wind op. Om zeven uur werd het weer broeierig, en in het Zuiden verzamelden zich de resten der verstrooide gelederen. Om acht uur rommelde het nog een paar maal. Om kwart voor negen, in de schemer, stond ik bij het vuurwerkershuis, een korte, stevige knuppel in de eene, een lantaren in de andere hand, een zwaar dolkmes in de zak.

Reeds eerder had ik mij afgevraagd, of zij wederom per buskruitwagen zouden komen, nu niet van buiten de stad, doch uit de stad zelf. In dat geval moesten zij nog een tweede betrouwbaar adres hebben. Ook kon ik mij een man als Valmarius niet voorstellen hurkend in een vaatje. Het is waar, dat ik hem mij evenmin kon voorstellen sluipend tusschen lage wevershuisjes.... Het was al donker, toen ik de eerste gestalten waarnam. Zonder lantarens, zwaar ommanteld ondanks de warmte, doken zij op, bij tweeën, bij drieën, op vrijwel dezelfde plaatsen waar ik hen de eerste avond had zien verdwijnen. Anderen weer hadden zich als werkman vermomd, met een schootsvel voor. Arminianen liepen vlak langs de plek waar ik verscholen zat; zij keken op noch om; van gevaar schenen zij zich niet bewust te zijn. Toch moesten op sommige erfjes nog vrouwen zitten, koelte zoekend na de heete dag; en zij allen waren tegen de Arminianen. Nu ik op deze episode terugzie, kan ik mij de straffeloosheid waarmee men maanden lang de wet had overtreden, of datgene wat wet zou worden, niet anders verklaren dan doordat eenvoudig niemand op de gedachte kwam, dat het vuurwerkershuis, waarvan de bestemming overal in de buurt bekend was, zulke gasten zou kunnen herber-

gen. En daar men niet aan de Arminianen dacht, zag men ze ook niet, ook al liepen zij op tien pas afstand.

Toen zij allen binnen waren, deed ik de ontstellende ontdekking, dat Valmarius er niet bij was geweest. Of kwam hij later? Of kwam hij in het geheel niet, zijn beurt aan een andere predikant overlatend? Juist was ik bezig mijn lantaren aan te steken, toen in de straat korte, klinkende voetstappen naderden, die mij terstond aan zijn afgemeten pasjes herinnerden. Bij het huis, waarvan de spits toeloopende dakrand zich tegen het laatste westerlicht afteekende, hielden zij op; daarna hoorde ik niets meer. Met mijn lantaren onder mijn mantel liep ik nu het erf af, tot een punt, waar ik de straat in beide richtingen kon overzien zonder zelf gezien te worden. Hier stond ik geruime tijd. Eén maal een schor hanegekraai, - een maal een ver geneurie, van een moeder bij haar kind, - dat was alles wat er te hooren was. Huisjes, hegjes, hokken en hekken, een hemel, waarin het af en toe in het Zuiden nog weerlichtte, - dat was alles wat er was te zien. Te ruiken was er des te meer: afval van groenten en visch, de armoedige geur van wol, die te lang in regen en wind heeft gelegen, een lucht van beerputten en stilstaande poelen, van varkens, kippen en konijnen, - en door alles heen, plotseling, als een helsch teeken van de arbeidzaamheid dezer stad, de stank der vuile neringen, door de lauwe oostenwind mij toegedragen, zooals de westenwind dit deed op mijn kamertje thuis, vet, ranzig en keelbeklemmend.

Nauwelijks had het klokkenspel van het Stadhuis Psalm 28 ten gehoore gebracht, gevolgd door het ver verwijderde geroep van de klepperman, die voor de gevaren van vuur en kaarsje waarschuwde in andere wijken, of ik hoorde hun voetstappen en het geroezemoes hunner stemmen. Twintig of dertig moesten het er zijn, - ik kende de de grootte van die benden. Instinctmatig omklemde ik mijn knuppel, trok mij nog iets verder van de straat terug. Nu kon ik ze ook zien: de bloem der Leidsche jongelingschap, met stokken en messen, en een voorhamer wellicht om de deur open te slaan, en zonder brandende lantarens. Ordeloos marcheerden zij nader, sommigen op een drafje; kreten werden vermeden. Mijn hart bonsde. En opeens was ik verzeild geraakt in diezelfde Psalm 28, waarmee op het Stadhuis het uur van tienen was gevierd: ‘Trek mij niet weg met de goddeloozen en met de werkers der ongerechtigheid, die van vrede spreken met hunne naasten, maar kwaad is in hun hart. Geef hun naar hun doen en naar de boosheid hunner handelingen....’ Als een tooverformule, die mij voor lafhartigheid hoeden moest, prevelde ik de woorden, zonder te weten wie de goddeloozen waren van de beide, door mij tegen elkaar ingejaagde partijen. Eigenlijk was ik zonder gedachten. Of ik was dicht

bij een bekeering, - het inzicht, dat ik niets met deze partijen gemeen kon hebben, met de een nog met de ander, - dat zij alleen maar huurtroepen waren, die Deliana Valmaer voor mij veroverden....

Ik moest mij dwingen tot handelen; ik sprong naar voren, en mengde mij onder de troep. Jan Koerbagh liep voorop; toen de voorsten op de deur bonsden, stond ik bij de achtersten, iets afzonderlijk. Men moest drie maal kloppen voor de deur geopend werd; uit de beleefdheid, waarmee men vragen stelde, maakte ik op, dat Cabbeljau zelf had opengedaan. Rondom mij werden lantarens ontstoken. Vier of vijf hadden zich afgezonderd, en liepen om het huis heen, ter bewaking van de achterdeur. Langzaam schoof ik naderbij, mijn hoed in de oogen.

'Er komt hier niemand in,' hoorde ik Petrus Cabbeljau zeggen, zonder stemverheffing.

'Als er maar iemand uitkomt!' werd er vlak naast mij geroepen, 'wij zijn zeker van onze zaak. Laat ze maar eens naar buiten komen, de afgodendienaars!'

'Mijne Heeren,' zei Petrus Cabbeljau binnensmonds, en toonde zich nu in zijn volle breedte in de deuropening, 'er is hier niemand in, en er komt hier niemand uit, en er komt ook niemand in, anders blaas ik het huis op.'

Er werd gelachen en gejoeld en met stokken gezwaaid. Jan Koerbagh maande tot stilte. - 'Wij zijn ervan overtuigd, dat het Arminianengebroed hier vergadert, meester. U gaat vrijuit, wij zijn op de hoogte. Laat ons dan het huis doorzoeken, als er niemand in is.'

'Er is niemand in, en ik laat het huis niet doorzoeken,' gromde Cabbeljau, 'en geen geweld, vrienden. Ik ben in dienst van het leger. Het is hier in huis zoo gesteld, dat de geringste schok, of zelfs wanneer jullie wat hard schreeuwt, een kolossale ontploffing teweeg kan brengen. Het zijn de vuurwerkers, die hier wonen; wij werken met vuur, het element vuur, niet met karnemelk of met kwijl, en knoop dat in je ooren.' - Het klonk als een litanie. Er lag niets uitdagends in zijn stem; en toen hij rochelde, en spuwde, verwachtte ik hem zijn voet op het speeksel te zien zetten, zooals hij onder de colloquia placht te doen.

'Laat ons binnen!' gebood Jan Koerbagh, en drong op, gevolgd door zijn helpers. Petrus Cabbeljau keek over de hoofden de nacht in, te verstrooid of te dronken om zich van de ernst van de toestand rekenschap te geven. Plotseling sloeg hij zich met de vuist tegen het voorhoofd, draaide zich om en waggelde de gang in. Door het gejoel hadden wij niet gehoord, dat degenen die omgeloopen waren zich door de achterdeur, of door een der lage ramen

van het stookhuis toegang hadden verschaft: waarschijnlijk het laatste, want in het stookhuis hadden Zadko en Ramminger de volgende ochtend een uur werk met glas rapen. Gestommel in het huis bewees, dat de indringers reeds met de Arminianen slaags waren geraakt. Die aan de voorkant waren Cabbeljau achterna geloopen; zoo ook ik, tot halverwege de gang ongeveer. Op de eerste verdieping heerschte een oorverdoovend lawaai. Klaarheid kwam er pas in de situatie, toen Jan Koerbagh, bevelen gillend, de eerste Arminiaan, die van de trap gesmeten was en op handen en voeten door de gang kroop, bij de kraag greep en in de richting van de deur duwde. Weldra volgden anderen. Op de achtergrond stond Cabbeljau, door vier handen vastgehouden, die hij niet scheen te voelen. Nu en dan zei hij nog iets, waarvan ik mij alleen herinner: ‘Haal maar zooveel mogelijk lantarens naar binnen, jongens, en dan maar de ooren dicht voor de knal.’ Nog voor er bij de deur, waar spiedende hoofden naar binnen werden gestoken van degenen die de Arminianen hardhandig opvingen, ‘de dominee!’ werd geschreeuwd, ontdekte ik Valmarius. Hij was blootshoofds, op zijn blank, open voorhoofd scheen zich al het licht van de aanwezige lantarens te verzamelen. ‘Ranselt de dominee af!’ Valmarius stond bij Cabbeljau stil om hem de hand op de schouder te leggen, vriendelijk en begaan: een wat bestudeerd gebaar, dat door een vinnige tik met een stok verijdeld werd. Achter hem in de gang werd gevochten. Toen onderging hij het lot van de overigen, en werd met groote kracht naar voren geduwd, naar waar de handen van de bewakers of voltrekkers bij de deur hem in ontvangst zouden nemen. Zoo onopvallend mogelijk gleed ik met hem mee, greep hem bij de arm, en belandde samen met hem bij de deur. Mijn hoed had ik naar achteren geschoven; ik zei op bevelende toon: ‘De dominee neem ik voor mijn rekening, jongens,’ en werd samen met hem doorgelaten. Blijkbaar was men overrompeld door het onverwachte van mijn verschijning. Op straat fluisterde ik hem toe: ‘Leun op mij, ik ben u komen redden.’

Ik hield hem stevig omklemd, en telkens keek hij mij aan, verschrikt en dankbaar, en één keer mompelde hij: ‘Dat is toevallig.’ - ‘Ja, toevallig,’ zei ik, ‘maar wij zijn nog niet van hen af.’ Ik zou er alles voor gegeven hebben nog niet van hen af te zijn. Ik keek om, en daar had zich reeds een kleine troep verzameld, beraadslagend, schoorvoetend volgend, dan al sneller volgend; vijf of zes kunnen het er geweest zijn. Achter hen werden Arminianen op de keien gesmeten, vastgehouden of getrapt, bij het licht van een lantaren, die op straat was neergezet. Zij naderden, zonder lantarens, en een van hen schreeuwde: ‘Het is Criellaert uit de

Bijbel!' - een ander: 'Houdt hem vast, Criellaert, hij moet boeten voor de anderen! Breek hem zijn beenderen!' - en een derde: 'Wat gaat Criellaert nu doen?' Zij moeten het al spoedig begrepen hebben, want toen ik doorliep, met Valmarius, en mijn lantaren liet vallen om mijn handen vrij te hebben en met mijn knuppel begon te zwaaien, had ik er meteen twee van hen op mijn rug. Dit was de eerste maal. Met elkaar ben ik zoo zes maal aangevallen, op verschillende plaatsen; maar zij waren kleiner en zwakker dan ik, en hadden geen messen. Telkens wanneer ik mijn belagers van mij had afgeschud, moest ik Valmarius uit de klauwen van de overigen bevrijden, waarbij de duisternis mij begunstigde, want zij liepen elkaar in de weg, en Valmarius herkende ik aan zijn bleek voorhoofd, vooral wanneer het in het Zuiden weerlichtte. De vierde en vijfde maal gebruikte ik mijn mes, met overleg; ik bukte mij, en stak met kracht in zooveel kuiten als ik maar bereiken kon: de geliefkoosde tactiek der Leidsche vechtersbazen, die niet als moordenaar opgehangen wilden worden. Ik was giftig geworden, omdat zij iets over Lysbet zeiden, maar wilde geen moord begaan. Dan liep of holde ik weer een honderd pas verder, met Valmarius aan mijn arm, en dan waren zij er weer. De zesde maal kreeg ik een klap tegen mijn slaap, beet in een hand, tuimelde over de grond, en ontwaakte uit mijn korte bezwijming te midden van deelnemende stoepjes, die reeds door Valmarius waren ingelicht omtrent een overval van straatroovers, waarvan hij en zijn jonge vriend bijna het slachtoffer waren geworden. Dit was niet ver van de brug over de Oude Vest: ik had een geheele wijk doorkruist, al vechtende. Aangezien deze stoepjes in Marendorp de ronde deden, waren zij niet door Jan Koerbagh gewaarschuwd en wisten van niets. Een van hen krabbelde een bewijsje, dat wij onze lantarens verloren hadden. De aanvallers waren ontkomen; de volgende middag, op weg naar mijn werk, heb ik hun bloed nog op de keien gezien, niet veel bloed, maar genoeg. Het was het bloed, dat voortaan tusschen mij en de Leidsche gemeenschap zou staan.

IX

Op straat was Valmarius, sinds het oogenblik van ons ontzet, bijna ononderbroken aan het woord geweest, aanklagend of vergoelijkend, met hooge, bevende stem, en mij telkens bij de mouw grijpend om mij op punten opmerkzaam te maken, die hem van belang toeschenen. Daarbij scheen het niet tot hem door te dringen, dat hij mij dank verschuldigd was. Ik was alleen maar een toehoorder, die zoo snel mogelijk ingewijd moest worden in al het onrecht en al de intriges, en in de opofferingsgezindheid van Petrus Cabbeljau. Naar wat ik ervan begreep, was Cabbeljau met de Arminianen in aanraking gekomen door bemiddeling van academici, die van beroepswege met de vuurwerkers in verbinding stonden en die reeds vroeg hun oog hadden laten vallen op het huisje bij de wallen. Eerst dacht ik, dat de voor hem zoo ongewone actie hem uit zijn evenwicht had gebracht, dat hij maar ratelde en ratelde uit een soort naïeve ingenomenheid van de kamergeleerde met zijn eerste straatgevecht. Ik was hem niet vriendelijk gezind, deze dominee Valmarius. Hij was mij te opgeruimd, hij had iets dankbaarder gestemd kunnen zijn, zoo niet jegens mij, dan toch jegens God. De buil aan mijn slaap, onrustbarend zwellend onder de hoedrand, droeg het zijne bij tot mijn ontstemming. Ik had spijt van de geheele onderneming, hoe geslaagd die ook mocht heeten wat de hoofdzaak betrof; ik voorzag moeilijkheden met mijn vroegere vrienden, en, voor het geval mijn messteken meer hadden gedaan dan enkel wat bloed afgetapt, met de schout.

Maar toen wij in de gang tegenover elkaar stonden, die enkele minuten dat de huishoudster ons alleen liet om de kinderen te gaan halen, viel mij zijn wezenloos lachje op, zijn dwalende oogen, en ik wist, dat hij er erger aan toe was dan ik. Met zijn rechterhand kneep en wroette hij in zijn baard tot hij de keelhuid te pakken had, en dan legden duim en wijsvinger zich om het strottenhoofd. Reindert en Deliana, die half aangekleed kwamen toesnellen, herkende hij eerst niet. De huishoudster kwam met Fransche brandewijn voor ons beiden; maar Reindert zei, dat men zijn vader een betere dienst bewees door hem naar bed te brengen. Doelloos liepen wij door elkaar heen, zonder dat ik ook maar de gelegenheid had om Deliana in de oogen te zien. Reindert betrapte ik een paar maal op een peinzende blik in mijn richting, waarbij hij de mond scheeftrok; maar over het geheel schonken zij nauwelijks aandacht aan mij; ik moet daar ook hebben gestaan als een boef, met mijn bebloed mes en mijn bemodderde kleeren, en de

huishoudster had hen wellicht onvoldoende ingelicht omtrent de hulp, die ik geboden had. Daar er in de achterkamer een bed was, hoefden wij hem niet naar boven te dragen. Toen Deliana en Reindert hem tusschen zich innamen, opende hij de oogen, wees op mij, en zei met een welwillend pruilmondje: 'Transivimus Rubiconum.' Toen werd hij doodsbleek en liet het hoofd hangen. De huishoudster volgde hen naar de achterkamer, besluiteloos naar mij omziend. Toen ik alleen was, schaamde ik mij zoo diep, dat ik het glaasje brandewijn op de vloer zette, en het huis uitsloop. Het mes gooide ik in de Papegracht, zuiver uit afkeer. De knuppel was ik tijdens het gevecht al kwijtgeraakt.

De volgende ochtend was mijn hoofdpijn van dien aard, dat ik niet naar mijn werk kon. Toen mijn moeder mij om tien uur kwam zeggen, dat er een jongeman voor mij was, dacht ik niet anders dan dat Jan Koerbagh een afgezant had gestuurd om mij mijn lot van uitgestootene aan te zeggen. Ik kleedde mij vlug aan, en vond in de gang Reindert Valmaer, die mij dadelijk op straat trok en niet in de pronkkamer wilde komen. Met een zuur glimlachje keek hij naar de buil aan mijn slaap.

'Ik ben hier in de buurt van mijn onaangetrouwde familie, schijnt het,' zei hij, een blik naar de overkant werpend, 'als zij mij herkennen, word ik gesteenigd. Is het jongetje soms ergens te zien?' - Hij greep mij onder de arm en begon sneller te loopen. Zijn linkeroog was weer rood, zooals de eerste maal dat ik hem ontmoet had. Deze roodheid kwam en ging bij hem, geheel zonder aanleiding, naar hij mij jaren later vertelde; zelf sprak hij van het booze oog, en het was waar, dat deze eenzijdige verkleuring iets loerends en gevaarlijks aan zijn gelaat verleende, dat voor het overige alleen maar leelijk was, leelijk en schrander en vroeg oud.

'Je bent bij ons thuis nu de held, Criellaert,' vervolgde hij, toen wij de Hooge Woerd opliepen, 'ik ben zelfs uitgezonden om je zoo spoedig mogelijk bij mijn vader te brengen....'

'Hoe gaat het met hem?'

'Je begrijut, dat ik dit alles niet toejuich. Ik vind Deliana niet een meisje voor jou, en ons huis niet een huis voor jou, en het heeft er alle schijn van alsof je bij ons opgenomen zult worden als de verloren zoon. Wat je in geen geval bent. De verloren zoon ben *ik*. Ik denk er dan ook niet aan je te bedanken voor je hulp. De voordeelen, die dit incident voor je afwerpen, zijn zoo aanzienlijk, dat een dankbetuiging krankzinnigheid zou zijn. Dat moet je inzien.'

'Zeker,' zei ik, 'dat zie ik in.'

'Ik ben bijzonder op mijn vader gesteld, - op Deliana ook, maar op mijn vader nog meer. Hij is door jou gered, tot op zekere hoog-

te, maar hij is er slecht aan toe, al gaat het vanochtend iets beter met hem. De dokter zegt, dat het lang kan duren voor hij weer de oude wordt. Dat heeft het voordeel, dat hij voorloopig niet meer naar die vervloekte conventikels kan gaan en dat hij, misschien, met rust gelaten wordt door jouw partijgenooten....'

'Gewezen partijgenooten. Ik heb alle banden met hen verbroken. Na gisteravond ben ik hun vijand: een overlooper....'

'Ben je van plan Remonstrant te worden?'

'Neen. Mijn geloofsovertuiging blijf ik trouw. Ik sluit mij nergens meer bij aan, ik heb daar genoeg van. Dat neemt niet weg, dat ik alle Contraremonstranten, alle trouwe Calvinisten, op mijn vader na, met het grootste genoegen zou vermoorden, indien jouw vader of Deliana een haar op het hoofd gekrenkt werd.'

'Deliana of mijn vader, bedoel je. Deliana is voor jou de hoofdzaak. Goed. Prachtig. Hartroerend!' - Hij begon te lachen, met iets van joviale waardeering, zooals men lacht wanneer men tegen wil en dank tot geestdriftige instemming of bewondering gedwongen wordt, maar de uitdrukking van zijn oogen was scherp en stekend, als van een getemd roofdier, dat zich zijn ware aard herinnert. - 'Je hebt waarschijnlijk te veel ridderromans gelezen in je jeugd.... Hoe kwam het, dat je gisteravond bij het huis was, waar zij vergaderden?'

Op deze vraag, die ook Valmarius had kunnen stellen, de vorige avond reeds, had ik mijn antwoord klaar.

'Ik ging vaak met hen mee, - in naam was ik immers nog hun bondgenoot, - om in de gelegenheid te zijn je vader bij te springen. Ik had Deliana mijn hulp toegezegd....'

'Je wist dus, dat het geheim verraden was, en dat het vuurwerkershuis overvallen zou worden. Waarom heb je mijn vader dan niet gewaarschuwd?'

Op deze vraag pasten te veel antwoorden, namelijk vier. Ik had kunnen zeggen, dat er voor een waarschuwing geen tijd meer was; dat ik niet zeker was van de komst van Valmarius; dat ik mijn vrienden niet verraden wilde; dat ik hen alleen maar gevolgd was, zonder te weten waar zij heengingen. Dit laatste was het beste geweest, maar de andere drie mogelijkheden verwarden mij; mijn hoofdpijn stond mij niet toe intijds een keuze te doen, en mijn aarzeling ontging hem niet. Op zachtzinnige toon, alsof hij mij sparen wilde, ging hij voort:

'Dat was eenvoudiger geweest, dan had hij zich niet aan gevaren hoeven bloot te stellen.'

'Hij zou waarschijnlijk tóch gegaan zijn,' mompelde ik gemelijk.

'En jij zou niet als held zijn gevierd, dat is óok waar. Maar ik wil niet hatelijk worden, en je deze feestdag bederven. Je hebt

met het ingooien van ruiten, en alles wat daarop volgde, meer bereikt dan een ander met tien serenades. Ik wensch je geluk.'

'Geluk? Waarmee?' vroeg ik. Mijn hart klopte mij in de keel.

'Met je onbeschaamdheid,' zei hij, 'maar je mag dan heldhaftig en onbeschaamd zijn, ik ben ook niet de eerste de beste. Over drie dagen heb ik een duel met een Zweedsche praalhans, een mijnheer Gyllenstierna, oud vijftien jaar, een kind nog, maar vaardig op alle wapenen....'

'Wat heeft hij je gedaan?'

'Denk er altijd om, Criellaert, dat ik voor niets sta. Ik heb met het leven afgerekend, ik geloof in God noch gebod. Dat is niet de uiting van een sombere gemoedsgesteldheid; maar ik ga over lijken, Criellaert, denk daar om.' - Hierna wilde hij niets meer zeggen, hoezeer ik hem uitvroeg over zijn duel en wat daartoe had geleid.

Valmarius had men naar zijn kamer gebracht op de eerste verdieping. Hij drukte mij de hand, bedankte mij stotterend, steeds weer opnieuw, sprak op luchtige toon over zijn kwetsuren, - waarvan een stomp tegen het achterhoofd de ergste scheen te zijn, - maar het koortsachtige licht in zijn oogen sprak een al even duidelijke taal als zijn opvallende afleidbaarheid, die hem steeds op nieuwe onderwerpen bracht. Toch was hij maar van éen gedachte geheel vervuld, zooals mij bleek, toen ik een kwartier bij hem had gezeten. Van dat kwartier zag ik Deliana misschien twee minuten. Het was een ruime achterkamer, eenvoudig gemeubeld, en niet minder licht en vroolijk dan het benedenvertrek; en toen zij deze ruimte doorkruiste, recht op mij af, met uitgestoken hand, gleed de zomerzon, in een of ander venster weerkaatst achter de tuinen, in vlekken en gouden vegen over haar gezicht. Nog nimmer had het zandsteenachtige ervan zoo'n onmiskenbare grondslag in de werkelijkheid gevonden als door deze schimmige streelingen van zon uit de verte. Ook zij bedankte mij. Haar hand hield ik zoo lang vast als ik maar durfde. Dat Valmarius aan deze ontmoeting veel beteekenis toekende, geloof ik niet; hij bleef achterover liggen, starend naar de zoldering; maar voor haar moet dit het oogenblik zijn geweest, waarop ik bezit van haar nam, al mijn bescheidenheid, ja opzettelijke koelheid ten spijt. Mijn verdiensten te verkleinen ging mij af zonder dat ik de schijn op mij laadde van valsche schaamte. Ik sprak met haar alsof ik een rol had ingestudeerd; zij sprak met mij alsof zij dit wist en billijkte, ernstig, moederlijk oplettend, streng afwegend tusschen haar hart en de plicht der dankbaarheid, - zoo scheen het mij althans toe, - op de juiste grens tusschen gewilligheid en terughouding. Geen seconde, van de twee minuten dat ik haar

zoo zag, dacht ik aan de wijze waarop ik haar veroverd had, zelfs niet na het gesprek met Reindert, zoo kort te voren nog. Zoo iets voorloopigs en formeels was deze ontmoeting, dat ik nauwelijks iets van verliefdheid bespeurde. Het is mogelijk, dat het vooral de buil op mijn voorhoofd was die iedere gevoelsbetuiging indamde; deze buil was te opzichtig; wij hadden er alleen grappen over kunnen maken, maar dat ging nu eenmaal niet, en daarom bleven wij ernstig en stijf.

Toen zij ons alleen gelaten had, strekte Valmarius de hand naar mij uit, en sprak:

'Ik hoop je hier vaak te zien, Gerard. Dit huis is het jouwe. Het is ook het mijne, - uitsluitend dit huis.... Mijn gedachten nemen soms een eigenaardige loop; er moet iets gebroken zijn in mijn hersenen, of verschoven.... Maar ik was nooit sterk.... Wat zegt de Prediker? Het einde eens dings is beter dan zijn begin; de lankmoedige is beter dan de hoogmoedige.... Indertijd heb ik jou van hoogmoed beticht, vergeef mij dit. Juist ik was de hoogmoedige.'

'Dat kunt u niet meenen, dominee,' zei ik, terwijl ik mijn hand op de zijne legde, die klam aanvoelde, 'u hoogmoedig!'

'Fiat justitia pereat mundus,' fluisterde hij, 'zijn straf ontloopt niemand, ook al kan hij op alle goede bedoelingen bogen, en al moet een geheele gemeenschap uiteengeslagen worden om hem te straffen, hem alleen. God heeft toegelaten mij te kastijden om mijn geestelijke hoogmoed. Ik ging niet in de verbanning als Van den Borre, - ik bleef in mijn huis, - nu zál ik er ook blijven....'

'U heeft hier ongetwijfeld nuttig werk gedaan voor de uwen.'

'Ja, maar God ziet alleen naar het hart. Het was gemakkelijker zoo voor mij, het streelde mijn ijdelheid boven de partijen te zweven en nog voeling te houden met de vijand, terwijl mijn ambtsbroeders in schuren sliepen, of door honden en diefleiders werden opgejaagd. Ik zat hier, bij mijn bibliotheek, zij waren buiten....'

Dit was de gedachte die hem kwelde. Overgevoeligheid van geweten, of nawerking van verwijten, hem door minder schrandere Arminianen gedaan: hij meende werkelijk met zijn gezondheid te moeten boeten voor het al te veilige diplomatenbestaan, dat men hem had veroorloofd, en waaraan in elk geval toch binnenkort een eind zou zijn gekomen. Later heb ik dit alles beter kunnen beoordeelen. Ook nu nog lijken zijn scrupules mij overdreven, en ziekelijk; maar dat hij niet vrij van ijdelheid was, strookte met mijn eigen inzichten daaromtrent, en wie kan bepalen in hoeverre deze ondeugd het volbrengen van de hem toe-

gewezen taak vergemakkelijkt had? Maar hier wil ik mij niet dieper in begeven; men kan niet zoo ver gaan zich voor een ijdeltuit te houden alleen omdat men zijn nagels reinigt, daar waar anderen die laten vervuilen. Zooveel is zeker, dat deze zelfbeschuldigingen, van iemand die zich niets te verwijten had, in krasse tegenstelling stonden tot mijn eigen volslagen gemis aan schuldgevoel, niet alleen tegenover Valmarius, maar ook tegenover mijn voormalige rotgezellen. Toen ik zijn huis verliet, na door de huishoudster nog met zoete koek te zijn volgestopt, moest ik mij afvragen wat voor onmensch ik eigenlijk wel was. Alles verraden hebbend, liep ik op rozen; met het bloed aan mijn handen van vriend en vijand (en wie was de vriend en wie de vijand?) droomde ik van Deliana Valmaer. O, ik wilde best schuld bekennen en mij op de borst slaan, maar ik voelde het niet zoo. Sinds mijn angst voor de Fransche ziekte, als jongen, had ik nooit meer iets gekend dat voor schuldgevoel zou kunnen doorgaan, geen wroeging, geen twijfel aan mijzelf. Calvijn had ervoor gezorgd, dat ik geen schuld kon voelen anders dan om de erfzonde, en die was door God gewild. Ik zou kunnen moorden, en de erfzonde werd er niet grooter door. Ik zou God kunnen uitdagen, en Hij zou niet eens glimlachen om mijn overmoed. Ik zou alles kunnen doen wat mij lustte, want alles was van te voren bepaald, en zelfs door mij tegen de wil van God te verzetten deed ik nog de wil van God.

Ik kan niet zeggen, dat de bloem der Contraremonstrantsche jongelingschap alles deed om mij mijn verworpenheid te doen gevoelen. Twee dagen lang merkte ik niets van hen. Toch moeten zij allen geweten hebben, dat ik Valmarius aan hun woede onttrokken had; en Jan Koerbagh was een oude vriend van mij, die niets liever deed dan diegenen ter verantwoording roepen op wie hij eenig recht meende te hebben. Later heb ik begrepen, dat zij in het eerst niets wisten aan te vangen met mijn onverwachte afvalligheid en naar verklaringen zochten, die in hun eigen oogen gekunsteld waren, al behelsden zij toevallig zooveel van de waarheid als voor hun botte geest toegankelijk was. Een van hen had mij met Reindert Valmaer zien loopen; wie zou toen niet gedacht hebben aan verliefdheid op Reinderts zuster? Degene die dit opperde werd uitgelachen en voor niet goed wijs verklaard; ten slotte, om van het probleem af te zijn, verklaarde men míj voor niet goed wijs, al geloofde natuurlijk niemand, dat dit in werkelijkheid het geval was. De jongens, die van mijn optreden als kuitenprikker te lijden hadden gehad, maande men tot kalmte, en meer dan een aarzelend hoofdafwenden, wanneer ik hen op straat tegenkwam, had ik niet van mijn vroegere bentgenooten te ver-

duren. Jan Koerbagh ging zelfs zoo ver een gesprek met mij aan te knoopen, toen ik hem op een avond op de Witte Singel tegen het lijf liep. Ik keek dwars door hem heen, en hij werd rood. Hij liep nog eenige passen met mij mee, en vroeg: ‘Is het de Arminiaan zelf, of de Arminianendochter? Dat wilden wij alleen maar weten,’ - toen bleef hij staan. Ik geloofde toen, dat zij tegen mij opzagen; dat zij iets, al was het maar heel weinig, van mijn hoog spel hadden vermoed. Maar dit was hen overschatten; en weldra bleek, dat zij ondanks alles toch besloten hadden zoo kwaad mogelijk van mij te denken. Een week later werd er een groote koperen kooi bij ons thuisbezorgd met een kleurige vogel erin, die ik onmiddellijk als Jan Koerbagh's kakatoe herkende. Toen wij de doek van de kooi namen, bleef hij eerst rustig tegen het licht zitten knipoogen, deed toen twee passen op zijn stok, hield zijn kop scheef, en zei wat. Vroeger had deze papegaai alleen Maleische woorden ten beste gegeven, hem geleerd door de zwartjes in de Oost, maar nu zei hij: ‘Vrrrraderr,’ - erg schor en rollend, zoodat mijn moeder het niet verstond. Na de doek weer over de kooi te hebben geworpen nam ik hem mee naar mijn kamertje, waar ik er na drie weken in slaagde hem tot zijn Maleisch te doen terugkeeren, door middel van plotseling invallende duisternis, als hij ‘verrader’, en een handvol tarwekorrels, als hij wat anders zei. In zijn herstelde natuurstaat had ik hem eigenlijk naar Jan Koerbagh moeten terugsturen, maar het was een aardige vogel, en ik had mij aan hem gehecht. Hij is in ons huis gebleven tot ik Leiden voorgoed verlaten had.

Het gebroken glaswerk was reeds opgeruimd, toen ik 's middags in het vuurwerkershuis verscheen; verder waren er alleen wat stoelen gebroken. Ik was er vrijwel zeker van, dat Cabbeljau mij niet herkend had in de gang; maar daar mijn optreden op den duur niet verborgen kon blijven, leek het mij raadzam hem althans een verklaring te geven van mijn aanwezigheid bij het vuurwerkershuis. Ik zei hem, dat ik met de aanvallers was meegeloopen, niet wetend waar zij heengingen, en nu voorgoed met hen gebroken had; voor het geval hij verder had gevraagd zou ik niet geschroomd hebben hem van mijn bezorgdheid voor dominee Valmarius, of zelfs van mijn liefde voor Deliana, op de hoogte te stellen. Maar hij vroeg niets; en aan niets was te merken, dat hij de uitlatingen van zijn vrouw, door mij opgevangen, met de overval in verband bracht. Het geval boezemde hem eenvoudig geen belang in; zelfs de kans als begunstiger der Arminianen moeilijkheden met de legerautoriteiten te krijgen, scheen hem onverschillig te laten. Het eenige wat hij zich werkelijk aantrok - Ramminger fluisterde mij dit toe, toen wij naast elkaar handgranaten zaten te

vullen - was de vernietiging van een retort met een mengsel van houtskool van wilgenhout en zeer fijne bloem van zwavel met nog enkele ander stoffen, feilloos afgewogen, en de dichtste benadering vormend van het geruischlooze buskruit, die hij tot dusverre gevonden had. Vaak heb ik gedacht, dat dit verlies, waaronder de oude man gebukt ging, als prijs voor mijn welslagen hooger was dan al het andere, en op de lijst van niet door mij erkende zonden bovenaan zou moeten staan.

Drie dagen later vocht Reindert zijn duel met de Zweedsche edelman, of jonker, in een weiland buiten de Heerepoort. Het deed veel stof opwaaien; als aanleiding gold een onbescheidenheid van de kant van de jonge buitenlandsche student, die Deliana op straat twee tellen te lang naar de smaak van haar broer had aangekeken. Ik ben er niet zeker van, of Reindert deze jonkman niet had uitgedaagd uitsluitend om mij een lesje in moed en doodsverachting te kunnen geven: toen hij mij zei, dat hij een duel had, liep hij de tijd vooruit; de uitdaging was toen nog niet overgebracht. De Zweed, een voortreffelijk schermer, wondde zijn tegenstander op drie plaatsen, zoo licht als men iemand maar wonden kan die men besloten heeft te sparen, en bracht hem met zijn secondanten naar huis, geen eerbetuiging verzuimend. Reindert was te veel buiten adem om zich te kunnen verzetten tegen deze ridderlijke attenties. Een van zijn wonden was gaan etteren, en hij moest het bed houden. Het was niet de eerste maal, dat zijn naam op aller lippen was; maar, het duel mocht dan verboden zijn, men vergaf hem veel dit keer, en schreef zijn onbesuisdheid toe aan opwinding over zijn vaders ziekte, welke reeds zooveel gedaan had om de autoriteiten zachter te stemmen. Men zag in die dagen niet graag, dat predikanten bij een handgemeen letsel opliepen, ook al was er dan een prijs op hun hoofd gesteld, voorzoover zij zich niet aan de verbodsbepalingen hielden. Ook na de Zuid-Hollandsche Synode werd Valmarius in vrede gelaten en niet gedwongen de acte van stilstand te onderteekenen; hij was waarschijnlijk de eenige overtuigd Remonstrantsche predikant in het land, die nog niet afgezet was.

Ik besloot Reindert niet het genoegen te doen naar zijn wonden te vragen, en bleef bij mijn eerstvolgend bezoek bij Valmarius op de kamer. Deliana was toen niet thuis. Een week later kreeg ik een glimp van haar te zien in de gang. Het was niet mijn bedoeling zomer en najaar te laten heengaan met een hofmakerij die weinig verschilde van mijn hopelooze pogingen van vóor de ommekeer; maar ik zag niet goed hoe ik mijn voordeelen uitbuiten kon zonder kans op een tweede afwijzing. Valmarius repte nooit van zijn dochter; meestal was hij ook te zwak om veel te

spreken; hij hoestte nu ook, en vermagerde zienderoogen; de dokter zei, dat zijn longen nooit gezond waren geweest en na de slag op het hoofd het oude spel hadden hervat. Reindert, toen hij weer opzat, liet mij één maal bij zich komen; maar hij was zoo kort aangebonden en vermeide zich in zulke hatelijke toespelingen op mijn benijdenswaardige positie in het huis van zijn vader, - terwijl hij bovendien de ernst van diens toestand zooveel mogelijk aandikte, boosaardig grijnzend en mij tartend het tegendeel staande te houden, - dat ik begreep van hem niet anders dan tegenwerking te wachten te hebben. En toch wist ik, dat deze positie inderdaad benijdenswaardig was. Had Deliana mij het jawoord gegeven, ik had niet zekerder van mijn zaak kunnen zijn. De wijze waarop zij mij de hand had gereikt hield een toestemming in voor het leven. Vaak dacht ik, dat het niet eens meer noodig was daarop voort te bouwen, sterker, dat iedere poging hiertoe het gevaar in zich borg haar aan haar besluit, zoo heilig en onwrikbaar toch, ontrouw te doen worden. Maar dit was een toestand, die niet duren kon, en op een regenachtige Septemberdag wachtte ik haar op de Papegracht op; ik wist, dat zij iedere ochtend om tien uur uitging om inkoopen te doen. Zij noodigde mij uit in huis te komen: in de voorkamer zouden wij ongestoord kunnen spreken. Nog voor zij tegenover mij zat, had ik mijn schepen al achter mij verbrand.

'Ik heb zoo lang gewacht, omdat er zekerheden zijn, die niet bevestigd hoeven te worden. Ik wil u vragen mijn vrouw te worden. Maar spreekt u nog niet. Er zijn twee dingen die u weten moet. In de eerste plaats wil ik niet, dat u mij aanvaardt enkel uit dankbaarheid of omdat u denkt, dat uw vader het graag ziet. Wat ik voor hem gedaan heb is niets, minder dan niets, - in een zeer letterlijke zin zelfs.... Dan moet ik erop wijzen, dat ik negentien jaar ben, een jaar jonger dan u, en, hoewel in staat nu reeds een vrouw te onderhouden als het moet, de eerste jaren, de eerste zes jaren, gebonden ben aan een toestemming van mijn vader, die hij zeker niet zal geven. Ik ben Hervormd, u bent Remonstrant. Ik wil u niet vragen uw overtuiging geweld aan te doen; ik weet, dat u over het geloof anders denkt dan uw broer....'

Aandachtig luisterde zij toe, haar oogen groot en rond; zij zat heel recht op haar stoel, rank en vrij: een koninklijke houding, die haar voor mijn gevoel des te weerloozer maakte. Er gleed geen lachje over haar gezicht. Zij wachtte, ik moest verdergaan.

'U weet, dat ik er alles op gezet heb u tot de mijne te maken. Ik zou in de hel zijn gegaan voor u....'

'Dat mag u niet zeggen,' prevelde zij, en bleef mij strak aankijken.

‘Ik wil mij niet opdringen.... Ik heb twee maanden gewacht....’

‘Dat is twee maanden te veel....’

Door ontroering overmand stond ik op, en greep haar hand, die ik lang tegen mijn lippen drukte. Woorden vond ik niet meer; ook zij was opgestaan en keek mij aan, met die bolle, glanzende oogen, waaruit naast liefde en teederheid dat alomvattende verantwoordelijkheidsgevoel sprak: voor mij, voor haarzelf, voor alles daarbuiten, - welk een verschil met de meisjes, die ik vroeger nageloopen had.... Bij deze herinnering boog ik het hoofd; maar aan haar vader, die boven lag te hoesten en zijn gedachten niet verzamelen kon, dacht ik niet.

‘Het is dus niet alleen dankbaarheid?’

‘Neen,’ zei zij op stellige toon, ‘maar hoe kan men dankbaarheid van de liefde scheiden? Evenmin als de liefde van het geloof, en de hoop. Mijn vader heeft mij verteld, dat jij alles van elkaar scheidt en in dingen gelooft waar je hart buiten staat. Is dat zoo?’

Ik moest lachen; de gesprekken met Valmarius lagen zoo ver achter mij. - ‘Indien ik alles van elkaar scheid, Deliana, dan is het om met jou eerst recht ongescheiden samen te kunnen zijn.’

‘Maar het geloof?’

‘Ik geloof in een God, die alles voorbeschikt heeft en die de menschen verdoemd heeft die *ik* voor nietswaardigen houd. Maar dit is ook alles. Sinds ik jou gezien heb, ben ik los van iedere confessie. Ik heb Doopersch bloed in mij, de Dooperschen houden niet van confessie en dogma. Ik geloof in God, en ik vind, dat de Calvinisten een beeld van deze God ontworpen hebben, dat mijn verstand bevredigt. Maar mijn hart is bij de Remonstranten, omdat het bij jou is.’

‘Zou je niet Remonstrant willen worden?’

‘Het is beter daar niet over te spreken. Ik leef mijn eigen leven, ik kan niet leven voor een secte. Ik heb al genoeg tijd verspild aan theologisch geharrewar. Dat ik iets voor de Remonstranten overheb, heb ik bewezen.’

Het speet mij van dit argument gebruik te moeten maken, dat overigens zijn uitwerking niet miste, naar haar gul toestemmend knikje te oordeelen. Maar voor hoe lang? Zou zij niet van mij eischen, dat ik mijn overtuiging aan de hare aanpaste? Aan haar natuur zou een dergelijke eisch niet vreemd zijn: ik hoefde maar een blik te slaan op haar welgevormde kin, die zij, om de indruk van koppigheid te wekken, niet eens naar voren hoefde te steken, zooals Reindert, om te weten, dat zij nooit afstand zou doen van iets dat haar diep genoeg bezielde.

‘Reindert schijnt geen vriend van mij te zijn,’ zei ik, terwijl ik opnieuw haar hand greep, ‘hij wantrouwt mij, om de politiek misschien; en toch sta ik hem nader dan iemand anders van mijn leeftijd: dat blijkt uit de gesprekken die wij reeds hebben gevoerd....’

‘Reindert is goddeloos en zondig,’ zei zij zacht, de beschuldigende woorden van al te zwaar gewicht zooveel mogelijk temperend, ‘en onbegrijpelijk. Maar van mij houdt hij zooveel, dat hij niet eens de gedachte verdraagt, dat ik ooit zou kunnen trouwen. Die student, met wie hij gevochten heeft, had niets gedaan: mij nauwelijks aangekeken. Hij is jaloersch van aard, - het is beter dat je dit weet, - hij denkt alleen aan zichzelf, ook als hij aan anderen denkt, zelfs wanneer hij zich voor anderen zou opofferen. Dit klinkt vreemd, maar het is zoo. Hij kan niet anders. En hij denkt van iedereen het slechte; zoo scherp kan hij zijn, soms.... Maar dat hij met je spreekt, wijst er misschien op, dat je genade gevonden hebt in zijn oogen.’

‘Maar hóe spreekt hij met mij!.... Overigens voel ik mij niet met hem verwant omdat hij goddeloos is, maar omdat ik vroeger veel over hem heb nagedacht, twee jaar geleden....’

‘Zwijg daarover,’ - zij drukte mijn hand, waarna zij zich half van mij afwendde, - ‘het is de jammerlijkste herinnering, na de dood van mijn moeder....’

Eenige oogenblikken later hadden wij afscheid van elkaar genomen; wij hadden elkaar gekust, en zij had beloofd alles aan haar vader en Reindert te zullen vertellen. Voor geen van beiden zou het een verrassing zijn. Ik nam aan, dat zij gelukkig was en van mij hield en sinds ons kort gesprek in de gang ook steeds van mij gehouden had; maar hoeveel schaduwen zweefden er niet tusschen ons, die nu reeds, in het allereerste begin, onze omgang tot zoo iets geheel anders maakten dan het dartele spel dat men gewoonlijk bij verloofden waarneemt.

Over de geloofsverschillen werd hierna niet meer gerept. Gelegenheid voor vertrouwelijke gesprekken hadden wij maar zelden; ons samen op straat vertoonen deden wij niet; en in haar huis rustte op onze omgang de last van het vriendelijk zelfbedwang, dat daar alle handelingen bepaalde. Bezocht ik haar, dan was bijna steeds de huishoudster aanwezig, die onze bewegingen nauwlettend gadesloeg en de wenkbrauwen optrok, wanneer ik Deliana's hand in de mijne hield, maar die ook op zijn onverwachtst ons samen alleen kon laten, met een bevredigd knikje, alsof zij zich zoojuist weer eens van onze deugdzaamheid had vergewist. Nu en dan hielden wij Valmarius gezelschap; en een enkele maal kwam Reindert binnen om over zijn werk in het Ceciliagasthuis

te keuvelen, vluchtig en kleineerend, telkens met een langzame blik in mijn richting. Toch gedroeg hij zich niet vijandig tegenover mij: hij scheen af te wachten. Het viel mij op, dat broer en zuster zelden het woord tot elkaar richtten; ook dit droeg bij tot die eigenaardige sfeer in dat toch zoo vroolijk gestoffeerde en allerwegen voor het zonlicht openstaande grachthuis, een sfeer die nog het meest aan de sfeer van een beleg deed denken: de eenling, en zijn kinderen, belegerd door de gemeenschap. Stilte en zelfbedwang moesten er al jaren oppermachtig zijn geweest: ik hoefde slechts aan die Octoberavond te denken, toen het gerinkel van het glas Deliana en Reindert niet eens naar beneden gedreven had om beschutting bij hun vader te zoeken. Sinds Valmarius aan zijn ziekbed gekluisterd was, werd het huis ook door de Remonstranten gemeden, hetzij om hem moeilijkheden te besparen, hetzij uit een verholen schuldbesef van weinig militante samenzweerders tegenover degene onder hen die de slagen opgevangen heeft.

Toen ik mijn vader op de hoogte had gebracht, haalde hij een stuk papier, waarop te lezen stond: ‘En hij zal het harte der vaderen tot de kinderen wederbrengen, en het harte der kinderen tot hunne vaders; opdat ik niet kome en de aarde met den ban sla. Bedenk, Brabander, dat Utenbogaert is waar jij eens was. Trekt het hart van je zoon naar deze plek?’ De bedoeling van dit berichtje, dat eenige dagen te voren in onze gang gelegen had, was niet mis te verstaan: dominee Utenbogaert was immers naar Antwerpen gevlucht, waar hij de Remonstrantsche Broederschap zou stichten, of reeds had gesticht. Mijn vader vroeg mij nu, of ik de timmermanszaak wilde zien verloopen, of ik uit het leger getrapt wenschte te worden, of ik iets had tegen de gekleurde ruiten van onze voorkamer. Na deze sarcastische vragen zinspeelde hij op de karakterloosheid van oom Jacob; ik sprong op; wij schreeuwden tegen elkaar in; toen zakte hij in zijn stoel en keek mij zoo droef verwijtend aan, dat ik naar hem toeging, mijn arm om zijn schouder sloeg, en hem nog eens verzekerde, dat mijn verloving geen verschil maakte in mijn godsdienstige overtuiging. Maar tegenover iemand als hij, dit voelde ik maar al te goed, was dit een zinledige haarkloverij; in zijn oogen - en niet alleen in de zijne - had ik de partij der Remonstranten gekozen. Op toestemming tot een huwelijk hoefde ik dan ook niet te rekenen, ik vroeg hem er maar niet eens naar. Hij van zijn kant vroeg niet, of de mogelijkheid soms bestond, dat Deliana tot het ware geloof zou terugkeeren, hoewel dit toch voor de hand zou hebben gelegen bij iemand met zijn voorgeschiedenis. Ik liet hem achter als een gebroken man, een toekomstig slachtoffer van boosaardige toespelingen in de kerkeraad, bittere sermoenen van de dominee, sluwe

grappen van zijn vrienden. Want dit woog het zwaarst bij hem: wat de buitenwereld wel zou zeggen van deze nieuwe slag, na al het andere dat zijn goede naam reeds aangetast had, buiten zijn toedoen, zij het ook niet geheel buiten zijn schuld. Want naar deze schuld zocht hij, al jaren; en hoe meer bewijzen er zich voor ophoopten, des te liever het hem was. Voor uitverkoren hield hij zich al lang niet meer. Het eenige wat hij nog van God durfde hopen was de ondubbelzinnige bevestiging, nog tijdens zijn leven, van zijn staat van verworpenheid. Misschien was hij mij in stilte dankbaar, omdat ik hiertoe het mijne bijgedragen had.

Dat onze dominee mij niet goedschiks het pad des verderfs zou laten opgaan, mijn vader had er mij reeds op voorbereid. Toezicht op onze levenswandel hadden Diederik, Jasper en ik van oudsher moeten dulden van dominee Daniel Wurrelijns, een nog vrij jonge man, ongehuwd, erg geleerd, en een verknocht satelliet van Festus Hommius, die hem het Oosten van de stad had toevertrouwd en hem soms de catechismuspreek liet houden. Ten gevolge van een licht spraakgebrek was hij aangewezen op gemeentewerk meer dan op het bedienen van Gods Woord; daar stond tegenover, dat zijn onervarenheid hem vaak een vreemde schaats deed slaan in zaken van zede en gemoed, waarbij streng herderlijk vermaan, ondersteund door Bijbelaanhalingen, vaak minder doeltreffend is dan een zakelijk argument of een kwinkslag, die de zondaar op de rechte weg terugbrengen zonder dat hij daar zelf erg in heeft. Zijn huisbezoeken bij ons, tegen dat het avondmaal zou worden gehouden, hadden tot dusverre in het teeken gestaan van wantrouwen tegenover mijn moeders Doopersch verleden; zelfs de afvalligheid van mijn oom Jacob had daarin geen verandering gebracht. Somwijlen ging hij zoo ver haar de catechismus te overhooren, al deed hij zijn best iedere inquisiteursallure te verbergen achter voorgewende belangstelling voor wat wij kinderen al van de Heidelberger wisten, of wat de catechiseermeester van zijn onderwijs maakte. Hij was mager en uitgedroogd, vaalbleek, en had een sterk naar voren springende adamsappel, terwijl zijn kleine, leikleurige oogjes achter bolgeslepen brilleglazen knipperden. Het eenige wat ik in zijn voordeel zeggen kan was zijn algemeen geroemde hulpvaardigheid; hij had veel hart voor de mindere man. Vraag 5 uit de Heidelberger was éen maal de aanleiding geweest tot een kleine botsing met mijn moeder, die, hoe gedwee en licht beïnvloedbaar ook, onmogelijk had kunnen onderschrijven, dat de mensch van nature geneigd was God en zijn naaste te haten, zooals daar te lezen stond. Dominee Wurrelijns had zich toen uitgeput in exegese en commentaar; ten slotte had hij moeten toegeven, dat ‘haten’ alleen maar duidde op een

gebrek aan liefde, zooals dat bij de natuurlijke mensch, nog niet door de genade beroerd, vrijwel vanzelfsprak. Maar ook dit had mijn moeder niet overtuigd. Sindsdien liet hij haar niet meer los, en iedere maand voor de avondmaalsviering was voor haar een tijd van beproeving en hoofdpijn, te meer omdat zij nooit van te voren wist waarmee zij het niet eens zou zijn.

Mijn onderhoud met dominee Wurrelijns had niets van een theologisch dispuut. Ik had mij voorgenomen geen twistgesprek te beginnen over zaken waarover ik in het abstracte net zoo dacht als hij; het ging er voor mij alleen om duidelijk te laten uitkomen, dat ik iemand was, wiens gedrag niet meer geheel in overeenstemming was met zijn geloof; beviel hem dit niet, welaan, dan moest hij mij maar afsnijden. Hij begon ermee te zeggen, dat hij mij niet tot de Hemelsche Bruiloft kon toelaten, indien ik geen waarborgen gaf even vast in de leer te zijn als een half jaar te voren nog. Hierop daagde ik hem uit mij te examineeren: kon hij mij op de geringste twijfel, twijfelmoedigheid of ketterij betrappen, dan zou ik mij opnieuw onder de hoede stellen van onze oude catechiseermeester, die ons de knokkels bloedig sloeg, wanneer ons geheugen ons in de steek liet. Dit voorstel ontlokte hem niet eens een glimlach; hij bleef maar doorzeuren, onder mishandeling van de{problem}r en enkele andere medeklinkers, over datgene wat hij als mijn dwaling in den geloove verkoos te betitelen. Natuurlijk zag hij er tegen op man en paard te noemen. Hij was van alles op de hoogte, van Deliana, en het vuurwerkershuis, en de redding van Valmarius; maar het wilde er bij hem niet in, dat zulk een opzienbarende frontverandering met blijvende Contraremonstrantsche gezindheid gepaard kon gaan, en hij was dankbaar, dat het er niet bij hem inwilde, omdat hij nu een voorwendsel had deze wereldsche zaken te laten rusten. Had Festus Hommius, met zijn onbehouwen werkelijkheidszin, mij bij zich geroepen, het gesprek had een eenigszins andere wending genomen! En dit dwaze misverstand bleef tot het einde toe tusschen ons staan. Beiden wisten wij van elkaar wat in onze gedachten was, beiden zwegen wij erover. Toen waarschuwde hij mij: het vooruitzicht niet aan het nachtmaal te kunnen deelnemen mocht mij dan niet afschrikken, de gemeenteleden waren er ook nog om mij mijn dwalingen onder het oog te brengen, zoo noodig met hardheid.

‘Zult u ze daartoe aanzetten, dominee?’ vroeg ik, terwijl ik opstond.

‘Dat zij verre,’ zei hij geschrokken, ‘maar het doet mij leed je zoo te zien, Gerard; ik beschouw je als een verscheurde ziel, een ziel in nood....’

‘Verscheurd misschien,’ zei ik, ‘maar dat is mijn schuld niet;

het komt omdat de tijden verscheurd zijn. Ik geloof wat u gelooft. Maar dat beteekent niet, dat ik mij in mijn particuliere leven laat ringelooren door menschen die toevallig hetzelfde gelooven als ik.'

'Het eene is niet te scheiden van het andere,' zei hij.

'Toch wel,' zei ik, 'ik ben het levende voorbeeld, dat dat kan.' - En daarmee sloeg ik de deur achter mij dicht.

Hij had met spek geschoten, de godgeleerde man. Spotternij van mijn vaders vrienden daargelaten, - die ik met een ijzig stilzwijgen beantwoordde, - werd mij geen stroobreed in de weg gelegd. Ik ging niet naar het avondmaal, maar wel naar de kerk, in de eerste plaats omdat ik van een weldoorwrochte preek houd, daarnaast ook om gemeenteleden, die mij al te uitvorschend zouden aankijken, de oogen te doen neerslaan. Maar dit was een spelletje, dat spoedig verveelde, vooral toen ik merkte, dat men mij eigenlijk alleen aankeek, omdat ik er zelf mee begon. De meesten vonden mijn geval hoogst onbelangrijk, - wat het in zekere zin ook was. Nagescholden te worden op straat deerde mij niet. Dat de arbeidersjongens achter ons huis op de muur klommen om mij tot een vuistgevecht uit te dagen, was al eens eerder gebeurd; dat zij nu 'Arminiaan' riepen in plaats van 'Brabander', was hun goed recht, en mij een zorg. Ik brak een paar flesschen, maakte mortel aan, en voorzag de muur van scherven; toen er steenen gegooid werden, deed mijn vader zijn beklag op het Stadhuis, en het was meteen afgeloopen. Met mij sprak hij niet hierover; maar ik geloof nog steeds, dat hij in het geheim trotsch op mij was, omdat ik mij er zoo ferm doorheensloeg. Onze meesterknecht, Pieter van Asperen, en de leerlingen en gezellen bij ons in de werkplaats waren mij vanouds goedgezind; maar ik was niet gesteld op zwarte gezichten en praatjes achter mijn rug; en daarom tracteerde ik op een middag op bier en vertelde hun, dat ik tegen de Remonstranten was, maar mij met een Remonstrantsch meisje verloofd had, en dat er dominees waren, die dit niet begrepen. Deze bekentenis, alsmede het bier, hadden zij gemakkelijk kunnen uitleggen als een teeken van zwakheid. Maar, of het nu kwam doordat ook zij van de godgeleerde tyrannie genoeg hadden, of dat het conflict tusschen hoofd en hart bepaalde snaren bij hen aanroerde, zij vielen mij eenstemmig bij, en wisten van soortgelijke gevallen uit hun onmiddellijke omgeving te verhalen. Ik had de indruk, dat onder de arbeidende bevolking de haat tegen de Arminianen nieuwe prikkels noodig had om tot zijn vroegere sterkte aan te zwellen. In de klandizie weerspiegelde mijn afvalligheid zich alleen maar in duidelijk Arminiaansche bestellingen, zonder dat er klanten uit het andere kamp verloren gingen, - zoo

bestelde een koopman uit de Nobelstraat, rijk geworden in Indië, en in zijn weelderige woning omringd door de kleurigst uitgedoschte zwartjes, een geheel ameublement bij ons, na een lang gesprek met Diederik, waarin van de eene zijde evenveel op de moordenaars van de goede, oude Oldenbarneveldt afgegeven werd als van de andere zijde beleefd en diplomatiek gezwegen. Ook dit hoorde ik niet van mijn vader, doch van Diederik zelf; maar ik kende zijn zwak voor grootscheepsche opdrachten, - minder misschien nog om het gewin dan om het feestelijke en verblindende ervan, - en nu in zoo lang geen affuiten meer ons poortje uitgereden waren, kon dit ameublement niet anders dan ertoe bijdragen hem met mijn verraad te verzoenen. Toen de meubels klaar waren, was de koopman zoo tevreden, dat hij ons een papegaai in een kooi ten geschenke gaf, die mijn vader aan oom Jacob afstond.

Alles bij elkaar genomen was ik toch eerder teleurgesteld, omdat men het mij zoo gemakkelijk maakte en mij met papegaaien vergold wat ik aan de gemeenschap had misdreven. Voor Deliana had ik graag een woedende menigte getart. Het zou mijn overwicht op haar ten goede gekomen zijn; het eene jaar leeftijdsverschil zou zijn ingehaald; en dan was daar ook nog een standsverschil, dat in mijn manieren tot uiting kwam, al liet zij mij dit nooit voelen. Met de vork eten deed ik voor het eerst bij Valmarius aan huis, aangemoedigd door de huishoudster, die de honneurs waarnam. Bij mijn ouders had ik geleerd neer te zien op dit jongleursgebruik, goed voor fatten met breede rimpelkragen, beducht voor het morsen van de lepel. Ik stak mij in de tong, werd door Reindert gehoond, en Deliana zag ik voor het eerst echt zorgeloos vroolijk op deze avond. Maar lang kon die vroolijkheid nooit duren; steeds moesten wij aan de zieke denken, die nu wel opzat en af en toe las, maar wiens droge hoest en verwarde gesprekken toch nog zorg baarden. Een enkele maal speelde ik triktrak met hem, en nam dan, om het niet steeds van hem te winnen, tot vervalschingen mijn toevlucht. Hij scheen alles van zich afgezet te hebben; als een kind kon hij glimlachen; maar zijn denkkracht was aangetast, misschien voorgoed. Zelfs de zaak der Remonstranten scheen hem niet meer ter harte te gaan. Toen hij in December hoorde, dat schout Gael vervangen was door de bijzonder felle Arminianenhater Doctor Willem de Bondt, een jong jurist, als buitengewoon hoogleeraar reeds aan de academie verbonden, haalde hij de schouders op, hoewel hij weten kon, dat deze benoeming het sein was voor nieuwe vervolgingen. Inderdaad werden er reeds in Januari burgers gestraft wegens het houden van een collecte, waarvan de opbrengst voor de rondzwervende

Remonstrantsche predikanten bestemd was. De Bondt, een trotsch en zwierig heer, die zich ‘hoofdofficier’ liet noemen in plaats van ‘schout’, en die zich niet alleen met een rapier in de straten vertoonde, maar ook steeds in gezelschap van een kolossale Ulmer dog, Achilles genaamd, was iedere gematigdheid van zijn voorganger vreemd; in hoogst eigen persoon waagde hij zich in de achterbuurten en sloeg met zijn degen op deuren van krotten, waar wel eens Arminianen hadden vergaderd. Zijn donker gezicht met de hoogmoedig krullende lippen was van het soort dat door ieder gehaat wordt, zelfs door vrienden en medestanders; men treft zulke gezichten dikwijls aan onder magistraatspersonen in tijden van beroering.

X

In deze winter reed ik schaatsen met Deliana. Het had weinig zin ons nog op te sluiten bij de warme haard; iedereen wist immers van onze verloving, en onbescheiden vragers zou ik de mond wel weten te snoeren. Maar op het ijs is eigenlijk niemand onbescheiden op kwaadaardige wijze; iedereen verandert er, en legt er wat stijve kleedingstukken af, ondanks de kou, - wordt er wat minder Hollandsch, en wat meer Brabantsch. Ook Deliana profiteerde van deze verzuidelijking onder invloed van de ijzigheid van het Noorden. Waar zooveel meisjes door het schaatsenrijden uitbundig worden, daar werd zij althans losser en ongedwongener en vertoonde zich voor het eerst in haar ware gedaante van vrouw die mij leiden wilde. Het verantwoordelijkheidsgevoel, dat van haar gezicht straalde, stond niet ver van heerschzucht af; maar meestal was zij te lijdzaam, te fier ook, om anderen te kunnen en te willen dwingen. Wie haar bij haar kippen in de tuin had gadegeslagen, of met haar katje, dat zindelijk gemaakt moest worden, wist echter, dat zij pas leefde als zij bemoederen kon; wie getuige was van haar zorgen voor Valmarius, wist het nog beter. Alleen Reindert ontsnapte aan haar bemoeiingen. Hij maakte er zich met een geestige zet van af, of liep eenvoudig weg. Omgekeerd was Deliana niet toegankelijk voor Reinderts pogingen om haar zijn wil op te leggen door middel van speelsche bevelen. Probeerde hij dit, dan bleef zij hem met groote oogen aankijken, lijdelijk en wat hulpeloos, als een koningin, die in een ver verschiet de mogelijkheid ziet opdoemen, dat zij zich beleedigd zou kunnen voelen. Hij had geen orgaan voor haar waardigheid, zij niet voor zijn grenzenlooze eigengereidheid. Maar de band tusschen hen was te sterk dan dat het ooit tot uitbarstingen kwam. Wat mijzelf betrof, ik had niets liever gedaan dan mij geheel aan haar over te geven, zoolang zij geen onredelijke eischen stellen zou. Ik voelde mij behaaglijk bij een vrouw die iets (niet veel) sterker van karakter was dan ik; ik zag ook de toekomstige moeder in haar, en verlangde zelf naar kinderen en naar een rustig huisgezin, waar men zich kon neerlaten als in een kleine wereld. Haar vurig geloof paste hierbij; ik kon mij niet voorstellen gelukkig te zijn met een vrouw, die lauw was in het geloof, of niet wist wat zij geloofde, of zich door anderen liet aanpraten wat zij gelooven moest, zooals mijn moeder. Reeds had ik haar de toezegging gedaan, dat onze kinderen Remonstrant zouden worden. De verschillen, zooals die in het maatschappelijke leven tot uiting kwamen, leken mij nog steeds onwezenlijk; iets anders zou natuurlijk geweest zijn, wanneer ik

mijn kinderen voor beelden had moeten laten knielen en in de onfeilbaarheid laten gelooven van een of andere heer in Rome.

Maar Deliana ging verder: zij wilde meer. Op het ijs gaf zij mij dit voor het eerst onomwonden te kennen. Wanneer men het meisje van zijn hart een half uur lang gezegd heeft hoeveel men van haar houdt, komt (zelfs op het ijs) het oogenblik, dat men deze beweringen ook waar moet maken. Deliana haastte mij niet daarbij: zij gaf mij wel drie kwartier. Drie kwartier, begeleid door rhythmische beweging in snerpende kou, om haar uit te leggen uit welke bestanddeelen mijn liefde wel bestond, waarbij ik niet schroomde de samenstelling van het buskruit als voorwerp van vergelijking te benutten. Want de zwavel, die brandde, dat was de liefde zelf, het innerlijkste vuur ervan, het onuitsprekelijke, - de salpeter, die blies en knalde, dat was mijn hartstocht, die zich zoo noodig ook op belagers en benijders richten kon, in de vorm van slagen en stompen, - en de houtskool, die het vuur verdeelde en tot harmonie bracht, dat was mijn hoogachting voor haar, en de zwarte ernst, voor het geval het ons ooit in het leven zou tegenloopen. Men zal het met mij eens zijn, dat drie kwartier de uiterste grens is voor zulke bloemrijke taal. En dan kwam, onafwendbaar, haar vraag. Zocht ik mijn heil dan bij grappen of dooddoeners, dan drong zij niet verder aan, maar begon over iets anders dat haar vervulde, namelijk mijn beroep. Dat Valmarius uiterst vredelievend was, wist ik reeds; hij had mij boeken gegeven, van Erasmus en anderen, waarin de oorlog, indien al niet als zondig, dan toch als wreed en doelloos aan de kaak werd gesteld; hij had mij op de profeet Jesaja gewezen: ‘Het eene volk zal tegen het andere volk geen zwaard opheffen, en zij zullen geen oorlog meer leeren.’ Over dit onderwerp kon ik met Deliana althans schertsen. Zij zag het komische in zoowel van de stille strijd tusschen mijn ouders, waar diplomaten van zouden kunnen leeren, als van de zeer speciale humaniteit van Petrus Cabbeljau, zeker naar het geruischlooze buskruit, en in zijn soort toch ook een tegenstander van de oorlog. Maar de godsdienst, waar zij na verloop van tijd steevast op terugkwam, was niet zoo gemakkelijk met scherts af te doen. Zonder mijn overgang tot het Remonstrantsche geloof ooit als voorwaarde te stellen, - ik ben er zeker van, dat zij niet eens aan de mogelijkheid dacht van dit soort ruilhandel, - bleef zij toch halsstarrig vasthouden aan iets dat haar, naar haar zeggen, als mijn vrouw en moeder van mijn kinderen pas gelukkig zou kunnen maken. Uitvoerige gesprekken hierover leidden tot niets. Ik kon haar alleen beloven, en het bleef het beste middel om haar de mond te snoeren, dat ik Valmarius, zoo hij ooit weer als prediker optrad, tot het uiterste zou bijstaan. In Mei van

dat jaar, toen onder Zoeterwoude een hagepreek verstoord werd door musketiers, niet zonder gewapende tegenstand van de aangevallenen, hernieuwde ik deze belofte met een geheime bijgedachte, dat Valmarius' toestand de inlossing ervan wel steeds onnoodig zou maken.

Deliana was schrander genoeg om mijn standpunt te begrijpen, al kon zij natuurlijk niet weten, dat mijn trouw aan de predestinatieleer minder op geloofsovertuiging berustte dan op de jeugdige verknochtheid aan een zelfverworven wijsgeerig inzicht, en daarnaast op het verlangen althans op één punt mijn zelfstandigheid tegenover haar te bewaren. Mijn hart trok zeer zeker naar de Remonstranten, niet om hun leer, maar om hun menschelijkheid, hun grootere beschaving, hun positie van opgejaagden. Ik was Contraremonstrant, zoodra ik over God nadacht, Remonstrant daarentegen in de groote dingen van het gemoed, buiten ieder geloofsstuk om. Vaak zei ik haar, bij wijze van grap, dat ik, als theologant in plaats van vestingbouwkundige, in staat zou zijn mij op te werpen als Remonstantsch profeet, die de Calvinisten lauwheid verweet op het stuk van de predestinatie. Zij lachte er niet om. Dat geheele jaar bleef het verschil in opvatting een volstrekte vertrouwelijkheid tusschen ons in de weg staan. Nooit bijvoorbeeld zou zij mij iets vertellen over het liefdadig werk, waaraan zij zich nog altijd wijdde, zij het ook minder dan vroeger, nu Valmarius niet meer in staat was haar de onontbeerlijke aanwijzingen te geven. Ook over de geheime bijeenkomsten, die zij bijwoonde, was zij zeer terughoudend. Stichting door preek of toespraak vond zij in zeer kleine conventikels, waar niemand acht op sloeg: een zangavond bij vriendinnen, een leesavond bij een vooraanstaand Arminiaan, die onverbiddelijk de deur sloot, wanneer er tien personen aanwezig waren; de spreker (niet altijd een dominee) werd dan vaak nog verwacht en had groote moeite door de huisknecht binnengelaten te worden, te meer omdat meestal niet van te voren bekend was wie er komen zou, ter voorkoming van verraad. Met deze vriendinnen verbond haar weinig; ik kreeg de indruk, dat zij zich sinds onze verloving vrijwillig van hen teruggetrokken had om geen opmerkingen te hoeven aanhooren over het zonderlinge van haar keuze. Maar hoewel een van hen de dochter was van een der meest geziene Leidsche doctoren, een tweede verloofd met de zoon van een rijk lakenhandelaar, en ik maar een timmermanszoon, zij zou mij zeker onder de haren hebben opgenomen, indien ik krachtens mijn confessie tot hen had behoord.

De eenige, die zich wel eens op de Papegracht liet zien, was een schilderesje, van wie Deliana vroeger les had gehad, de

dochter van een goudsmid in de Koorsteeg. Zij was al over de dertig, maar liep met jeugdig vuur alle voorname huizen af waar maar het verlangen bestond penseel en teekenstift te leeren hanteeren. Een paar van haar eigen schilderijen hingen in de voorkamer. Op de dagen, dat Maria Banckert kwam, werd Reindert van te voren bewerkt om zijn scherpe tong in bedwang te houden, niet haar magere hand te grijpen, met een medisch oog voor de verfvlekken, en zich geen grappen te veroorloven, die haar het hoofd op hol zouden kunnen brengen. De grappen van Reindert hadden bij geen meisje voor hofmakerij kunnen doorgaan; maar de schilderes, die nooit verloofd was geweest, en te ingetogen, of te leelijk, om zich op de ateliers met haar confraters te vermaken, had zulk een zwak voor hem, dat zij beleedigingen nog als complimenten zou hebben opgevat. Hij teekende zelf niet onverdienstelijk, en de caricaturen van Maria, die hij vervaardigde, waren moordend; maar met vakkundige ernst ging zij dan het product bestudeeren, en verbeterde een lijn, of begon te schaduwen met een van de stukjes houtskool, die zij in een onmogelijk verbrokkelde staat in haar keurs en zelfs in haar mouwen verborgen hield. Overal zat houtskool bij haar, beweerde Reindert, tusschen haar teenen, in haar ooren; het was minder gevaarlijk dan het buskruit, dat ik soms onder mijn nagels had, maar daarom niet minder een groot kwaad voor zoover men het als onzindelijkheid wilde zien. Het was een kwaal; waarschijnlijk át zij ook houtskool, zooals zwangeren. Naar dit alles luisterde Maria als naar een evangelie, het grauwe muizengezichtje onder het slordige kroeshaar schalks naar hem opgeheven, net zoolang tot Deliana hem zoo gevoelig tegen zijn scheen trapte, dat hij opstond en ons met een grimas alleen liet. Het waren onze lustigste momenten, wanneer Maria Banckert er was. Zij vertelde ons wat er in de stad omging, en dat schout de Bondt Achilles in het Rapenburg had gesmeten om te leeren zwemmen, en dat Achilles, te goedig zelfs voor een Ulmer dog, nog steeds Arminianen weigerde te bijten en binnenkort wel door een bloedhond vervangen zou worden, uit Engeland; en dat Achilles de burgemeesterskamer bevuild had; en dat de pensionaris gezegd had, dat de hond een geheime Arminiaan moest zijn om zoo te kunnen snurken wanneer De Bondt zijn vijanden in hooge boeten sloeg, - dit alles onder snelle knikjes en het breken van steeds meer houtskool, waar haar dunne vingers als insectensprieten mee speelden.

's Avonds laat bracht ik haar naar de Koorsteeg, en dan stond haar mond over Reindert niet stil. Zij was het ook, die mij iets nieuws leerde over zijn misstap, door Deliana nog steeds tegenover mij verzwegen, en door Reindert reeds daarom niet

aangeroerd, omdat hij iedere intieme omgang met mij vermeed. Was ik op bezoek, dan deed hij druk en frivool, bewoog zich met kleine pasjes door de kamer, oreerend over zaken, die geen van ons drieën belang inboezemden, ook hemzelf niet, en kon dan plotseling een half uur achtereen in het diepste stilzwijgen verzinken, geheel opgaand in zijn pijp, waarvan hij een hartstochtelijk minnaar was. Maar zoo was hij altijd al geweest, wanneer ik Maria Banckert gelooven mocht; en daarom was het ook zoo moeilijk peil op hem te trekken: als kind al deed hij de vreemdste dingen, wanneer iedereen hem juist heel rustig vond; en als iedereen ergens vol van was, zei hij dagen lang geen stom woord. Na de dood van zijn moeder, op een Novemberdag, was hij het huis uitgeloopen en had zich in een van de molens op de wallen als knecht verhuurd; toen Valmarius hem kwam halen, was hij juist in de singel aan het zwemmen, om het meel uit zijn haar te krijgen, naar hij beweerde; daarna had hij drie weken lang het bed moeten houden, met hersenkoortsen. Voor Valmarius zou hij door het vuur gaan; maar Deliana begreep hem niet, - ik verdenk Maria Banckert er echter van, dat ijverzucht haar oordeel in dezen eenigermate vertroebelde. Dit was zeker het geval ten aanzien van Reinderts slachtoffer, het meisje in onze straat, dat hem volgens Maria in haar netten had verstrikt, niet wetend met een Arminiaan te doen te hebben, waarna haar familie haar had opgestookt hem zoo zwart mogelijk te maken en zelfs het huwelijksaanzoek af te slaan. Zij geloofde trouwens, dat Reindert zich nooit goedschiks met dit meisje in de echt had laten verbinden; dat was toch ook een al te onbarmhartige straf geweest voor een jongen van zeventien jaar.... Inzonderheid was zij nooit uitgepraat over de uitdrukking van zijn gezicht, dat anderen leelijk mochten vinden, maar dat voor haar schildersoog alle geheimen onthulde van zijn grillig en avontuurlijk karakter. Als zijn linkeroog rood was, - hetgeen Maria Banckert met onderdrukte liefde voor een onbekende in verband meende te mogen brengen, - had hij het gezicht van een jonge faun; zij dacht erover hem zoo te schilderen, met bokspooten en druiventrossen; maar hij zou natuurlijk niet stil willen zitten.

Hoe eenzijdig, en zelfs potsierlijk, deze inlichtingen ook mochten zijn, dat zij Reindert in groote trekken juist beoordeelde, was voor mij buiten kijf. Meer en meer was ik hem als een geboren vrijbuiter gaan zien, die, anders dan de meesten van zijn soort, het geduld had af te wachten tot hij zijn slag kon slaan. Van de verklaring, die hijzelf van de verleiding gegeven had, geloofde ik al lang geen woord meer. Zou ik hem er nu naar vragen, dan zou hij waarschijnlijk heel iets anders zeggen. Toch betrapte ik

hem nooit op opzettelijke leugens. Bij hem was de leugen een natuurlijk uitvloeisel van een op de spits gedreven onafhankelijkheidszin: zelfs van zijn eigen meeningen of uitspraken wilde hij niet afhankelijk zijn, en alle consequenties, waaraan men hem gebonden zou kunnen achten, schuwde hij. In dit opzicht was hij het getrouwe tegendeel van zijn vader, die ook wel onafhankelijk van aard was, maar daarnaast de behoefte voelde zijn levensbeschouwing aan te passen aan de richtlijnen van een kleine groep, liefst zoo klein mogelijk.

Valmarius - om nog enkele bladzijden aan hem te wijden - zou het gelukkigst zijn geweest in een groep van vijf of zes geestelijk hoog ontwikkelden, onder wie één, die hem met zijn autoriteit machtigde tot het nemen van besluiten, waarvan de redelijkheid bij voorbaat zou moeten vaststaan. Hij zou een schitterend secretaris zijn geweest, een voortreffelijk minister; hij had de eerzucht steeds de tweede te zijn, nooit de eerste. De eerste zou hem op gezette tijden onder vier oogen moeten prijzen: dit was de ijdelheid, die ik in hem had aangevoeld, zonder mij toen nog rekenschap te kunnen geven van de nobele bescheidenheid, die eraan ten grondslag lag. Van ware ijdelheid was hij steeds nog door één instantie gescheiden. Deze rol van toegewijd minister van zijn vorst, of vorstin, moet hij vroeger tegenover zijn vrouw vervuld hebben, die hem geheel leidde, maar door haar wispelturigheid de minister te vaak zuchtend aan zijn eigen inzichten overliet. Na haar dood, ongeveer samenvallend met het begin der groote vervolgingen, kwam toen de ommekeer: voortaan moest hij zijn besluiten zelfstandig nemen, zonder ruggespraak in huisof slaapkamer. Hij moest zijn besluiten nemen, niet meer als minister, maar als méer dan een koning, indien het waar is, dat een vorst in ballingschap, vervolgd en opgejaagd, grooter behoort te zijn dan toen de troon hem nog beschermde. Maar ik heb altijd gedacht, dat juist de geboren heerschers door de mand vallen in zulke omstandigheden; men zag dit aan Frederik van de Palts, die in het najaar van 1620 zijn Boheemsche koningskroon verloor en heel Duitschland door gejaagd werd met zijn mooie en kloekmoedig kinderen barende gemalin, totdat hij in Den Haag behalve rust ook de gelegenheid vond alle degelijke Hollanders van zich te vervreemden door zijn meer dan ongepaste lichtzinnigheid. Frederik was ongetwijfeld een geboren vorst; in nood en onzekerheid werd hij een paljas. Valmarius daarentegen, een geboren minister, werd, eenmaal aan zijn lot overgelaten, een vorst in de wereld van het Christelijk handelen. Nu er geen autoriteit meer was op wie hij steunen kon, beriep hij zich op de Schrift, op de bergrede, op de eenvoudigste leer van Jezus, en ging als minister, of ministrant,

onder de armen, ook als zij niet van zijn geloof waren. Door de rijke Remonstranten is hem dit laatste wel kwalijk genomen. Maar dan hadden zij hem maar een levende autoriteit moeten aanwijzen die hem andere opdrachten gaf. Bij ontstentenis van zulk een figuur waren het de ideeën van menschenliefde, gematigdheid, redelijkheid, die hij tot zijn koning had gemaakt, - Christus zelf zou ik zijn koning niet durven noemen, want hij bleef minister, en als minister bescheiden.... Dit portret zou niet volledig zijn, indien ik de neiging tot impulsieve daden onvermeld liet, die van zijn ingeschapen evenwichtigheid de keerzijde vormde. Zooals hijzelf reeds had aangeduid, liet deze evenwichtigheid, dit verlangen om alles aan redelijke maatstaven te toetsen, hem moeilijk tot handelen komen: hij kon, van nature, slechts handelen na een periode van voorbereiding, die soms jaren in beslag nam. Het tempo der werkelijkheid evenwel wordt niet alleen naar jaren, maar ook naar minuten berekend, en de minuten kunnen soms zeer dringend zijn. In dat geval wierp hij het roer met groote heftigheid om en stuurde de scherpst denkbare koers. Dan deed hij dingen waarop men zelfs bij Reindert niet verdacht hoefde te zijn. Een arts zou kunnen uitleggen waarom deze impulsiviteit door zijn ziekte in de hand moest worden gewerkt; maar ook voor die tijd was hij er allerminst vrij van, getuige zijn optreden op de avond van onze overval, toen hij mij in bescherming nam op een wijze, die men niet bij ministers, nauwelijks bij koningen, doch enkel bij vrijbuiters aantreft.

Het eerste teeken van zijn herstel, in het voorjaar van 1621, was de terugkeer van zijn belangstelling voor de armen, van wier namen hij een lijst op zijn slaapkamer verlangde. Deliana sloot zich uren lang met hem op, en vertelde mij hoeveel helderder van geest hij was, hoe veel minder lusteloos. Zelfs Reindert moest toegeven, dat zijn vader het ergste achter zich scheen te hebben. Het hoesten bleef uit; hij rookte weer; en ofschoon er in zijn baard witte haren zichtbaar waren en het ruime voorhoofd zich naar achteren toe nog meer ruimte had verschaft, waren de lippen, die zich om de pijpesteel plooiden, rood en vol als vroeger. Hij las ook weer brieven, van ambtsbroeders en geestverwanten, die de laatste anderhalf jaar de pastorie op de Papegracht hadden gemeden; toen het bekend werd, dat hij ze las, kreeg hij er meer. In April deed hij zijn eerste wandeling in de tuin, ondersteund door Deliana. Twee weken later had ik een lang gesprek met hem, waarin veel van het verzuimde werd ingehaald.

Dit gesprek, hier kan ik op zweren, bevestigde in mijn oogen zijn volledig herstel. Hij sprak als vroeger, rustig en bezonnen, nu eens fijn ironisch, dan weer met warmte, of ook wel breed be-

toogend, of kort en verrassend samenvattend. Met mijn standpunt in zake de Remonstrantsche Broederschap kon hij zich vereenigen; hij legde zelfs niet te veel nadruk op het louter wijsgeerige van mijn overtuiging, de predestinatie betreffend; door dit te doen had hij immers stilzwijgend te kennen gegeven, dat ik, ter bevrediging van mijn gemoedsbehoeften, buiten het wijsgeerige om, even goed Remonstrant had kunnen worden. Hij sprak van man tot man, en behandelde mij als een man. Deliana vertrouwde hij aan mij toe zonder de minste bijgedachte aan een verschil in confessie, dat ik in mijn daden reeds beslecht had door de hem geboden hulp. Hij liet er geen twijfel aan bestaan, dat hij binnen afzienbare tijd wederom in het geheim zou gaan preeken; men had het hem te gemakkelijk gemaakt, zei hij; nu kwam de beurt weer aan de zieke man om in te vallen waar anderen zoo lang het zwaarste werk hadden verricht. Aan zijn apostolische taak mocht hij zich niet langer onttrekken. Toen ik hem op het hart drukte zich voorloopig nog te sparen en niet te veel van zijn krachten te vergen, glimlachte hij en zei: aan het eind van de zomer. Over Reindert, die voor zijn licentiaatsexamen werkte, en daarna nog een half jaar in het gasthuis zou blijven, omdat hij de vereischte leeftijd om te kunnen promoveeren nog niet bereikt had, spraken wij niet.

Na afloop van dit gesprek wachtte Deliana mij op, en stelde voor in de tuin te gaan. Haar oogen drukten zooveel verwachting uit, dat ik mij niet aan de gedachte kon onttrekken, dat zij er bij haar vader op aangedrongen had mij over mijn lauwheid de les te lezen. Na maanden lang over het teere punt gezwegen te hebben moest zij in Valmarius, nu weer in het volle bezit van zijn geestvermogens, onvermijdelijk een bondgenoot begroeten en een beter pleitbezorger dan zij ooit zou kunnen zijn. Wij wandelden naar het priëel en gingen op de bank zitten. Rondom de pomp tripten de duiven, zooals de eerste maal, toen ik in de bibliotheek een glimp van haar had trachten op te vangen. Het was al laat; vlak boven de toren van de Saaihal hing een groote, gele wolk, en zeer traag maakten zich daarvan veeren en flarden los, om door de lentewind in noordelijke richting geblazen te worden. Het gele licht weerkaatste zich in de vensters van het huis. Deliana's gezicht had mij nooit zoo goudachtig toegeschenen; het was het goud, waar de alchimisten naar zochten, het goud dat het Hooglied van Salomo bezingt, ‘het fijnste goud, het dichtste goud.’ - onze liefde leek mij er een die iedere verduistering te boven zou komen. En overal botten knoppen uit, van olmen en linden, vlier en roos, geel geglansd door ditzelfde volle, rijpe avondlicht, kleine kaarsen gelijk. De vogels zongen, de duiven tripten, de hemel werd blau-

wer en donkerder, de gele wolk zonk in het Oosten weg, kortdurend vervangen door scherpe, gouden schijnsels op de toren van de Saaihal. Het huis was niet meer verlicht. Ik sloeg mijn arm om haar middel, en wilde haar kussen, maar zij boog zich terug, en zei haastig:

'Gerard, hoe is het? Kun je mijn vader opnieuw in de strijd zien gaan zonder zijn partij te kiezen?'

'Niet anders dan met mijn vuisten,' zei ik, 'meer verwacht je vader niet van mij, en zelfs dat niet eens. Hij heeft dit duidelijk te kennen gegeven, en geheel uit zichzelf.'

'Maar wat zou ik van je verwachten, dacht je?'

Nu maakte zij ook mijn arm las, en schoof van mij vandaan. Het was voor het eerst dat zij pruilde; en het vrouwelijke daarvan mocht mij bekoren, haar onverbeterlijke koppigheid beviel mij allerminst. Maar het werd nog veel erger, want toen ik geen antwoord gaf en haar hoofdschuddend bleef aankijken, stond zij op en zei met toonlooze stem:

'Ik geloof niet, dat je mij liefhebt zooals het behoort.'

Volhardend in mijn houding van goedige spot, wilde ik haar hand grijpen; maar nu draaide zij zich met een ruk naar mij om, vuurrood van drift, de oogen uitpuilend, verontwaardigd als een beleedigde vorstin. Ik genoot hiervan. Ik genoot vooral van het besef, dat zij, om dergelijke dwaasheden te kunnen zeggen, eerst driftig worden moest, daar waar andere meisjes en vrouwen reeds dwaasheden debiteeren als zij nog niet eens goed wakker zijn. Laat haar die klauwen van moederlijke leeuwin maar zachtjes in mij slaan, dacht ik, er is geen grooter vreugde denkbaar. Theologische problemen waren zeer ver van mij op dit oogenblik. Ik ging geheel op in de zichtbaarheden van deze lenteavond, die mijn bloed sneller deed stroomen; en in die lenteavond het spel van dit lieve, booze wijfjesdier, dat ik het mijne noemen mocht. Iets te laat viel mij in, dat mijn verrukte glimlach voor haar iets uitdagends of tergends kon hebben.

'Je denkt alleen aan jezelf,' beet zij mij toe, 'misschien kun je niet anders. Wat moet ik ervan denken, dat je mij in zulk een kleinigheid - voor jou een kleinigheid - niet tegemoet wilt komen? De zaak van de Remonstranten had je al omhelsd, toen je mijn vader te hulp kwam. Dat je dit deed, bewijst, dat je in je hart Remonstrant was. Waarom dit niet te bevestigen door een openlijke, ruiterlijke toetreding?'

'In mijn hart misschien,' zei ik, terwijl ik haar met zachte dwang naast mij deed plaats nemen, 'maar mijn hoofd weigert zich door mijn hart te laten gezeggen, ik heb je dit al zoo vaak uitgelegd....'

‘Maar geloof je dan werkelijk, met je hoofd, dat God menschen verdoemt?’ riep zij verontwaardigd uit.

‘Verdoemd héeft,’ verbeterde ik, ‘zeker geloof ik dat. Wanneer ik om mij heenkijk, zie ik niets anders dan verdoemden: de domheid, de onbetrouwbaarheid, de onbeschaafdheid, de zwakheid, de lamlendigheid van mijn medemenschen bewijzen mij, dat zij van God weinig te verwachten hebben. In volle ernst: geloof jij, dat God, almachtig als Hij is, aan zulk een verzameling booswichten en stakkers het aanzijn zou hebben gegeven, indien Hij daar geen bedoeling mee had gehad?’

‘Wat is dan de zin daarvan?’

‘Dat weet ik niet. Het zou kunnen zijn, dat God het geluk van Zijn uitverkorenen grooter heeft willen maken door hen op zulk een gezelschap te vergasten. Waren alle menschen even gelukkig, dan besefte niemand zijn geluk meer.’

‘Je maakt van God een wreedaard, een duivel!’

Ik haalde de schouders op. ‘Je doet net alsof ík God geschapen heb, in plaats van Hij mij. Ik houd mij aan de feiten. Dat heb ik indertijd ook tegen je vader gezegd, en hij moest toegeven, dat mijn standpunt onweerlegbaar was. Ik beweer niet, dat ik zíjn standpunt niet sympathieker vind.’

‘Houd je míj soms ook voor verdoemd? En Reindert? En mijn vader zelf?’

‘Er is niets dat daarop wijst,’ zei ik, na even gewacht te hebben, meer om haar te plagen dan uit verlegenheid om een antwoord, ‘het is heel goed mogelijk, dat alle Calvinisten verdoemd zijn, volgens hun eigen leer, en de Remonstranten juist niet, al vergissen zij zich. Waarom zou ik jou dan voor verdoemd houden?’

‘Om je geluk beter te kunnen voelen! Wat een heerlijke tegenstelling: de begenadigde Contraremonstrant, die zich over het Remonstrantsche meisje ontfermt, dat in de hel zal komen!’

Er klonken tranen in haar stem; ik kreeg medelijden met haar, en trok haar naar mij toe. - ‘Drijf het nu niet te ver, Deliana. Het zijn toch enkel maar theoretische vraagstukken, jij maakt er zooiets persoonlijks van. Ik kan je alleen zeggen, dat ik mijzelf voor uitverkoren houd, omdat ik jouw liefde heb. Is dat niet genoeg? Je kunt iedere liefde wel van zelfzucht betichten.... Denk je nu eens in, dat ik, overtuigd van de predestinatie en de onvrije wil en alles wat daarmee samenhangt, Remonstrant zou worden. In de huiselijke kring, met jou, leverde dat geen moeilijkheden op. Maar tegenover anderen zou ik voortdurend moeten liegen. Ook dat zou ik desnoods nog wel voor je over hebben, maar ik zou het niet kúnnen, het zou me eenvoudig gaan vervelen, ik zou me verspreken en mezelf belachelijk maken. Door dit van

mij te eischen maak jíj je juist aan zelfzucht schuldig....'

'Waarom heb je dan mijn vader geholpen?'

'Niet omdat ik die avond aan de predestinatieleer twijfelde. Het zou kunnen zijn, omdat ik veel voor je vader voelde en hem niet door die stompzinnige beesten wilde laten verscheuren. En doordat ik zijn ruiten ingegooid had,' - hierbij wees ik naar de bovenverdieping, waarvan de vensters een diep avondblauw weerspiegelden, - 'was ik hem meer verschuldigd dan de eerste de beste in diezelfde omstandigheden.'

Lang en aandachtig keek zij mij aan, en schudde toen het hoofd. Het was reeds te donker om haar gezicht goed te kunnen onderscheiden, maar ik ried een gepijnigde uitdrukking in haar oogen.

'Of omdat ik verliefd op jou was. Dat is dan meteen een bewijs voor die liefde, waaraan jij twijfel hebt uitgesproken. Ik had immers beloofd je bij te zullen staan. In die belofte was je vader inbegrepen.'

Doch toen zij maar roerloos voor zich uit bleef staren, haar kin op haar hand, twijfelend en wanhopig, nam ik plotseling het besluit haar alles op te biechten. Nog weet ik niet wat mij hiertoe dreef: oppervlakkig geoordeeld, was het het onverstandigste wat ik had kunnen doen. Maar ik wás dan ook niet verstandig op deze avond, - al praatte ik verstandig, zelfs leugenachtig verstandig, - ik was bedwelmd door de lentewind en door Deliana's nabijheid, en juist het gevaar eener onherstelbare vervreemding maakte mij roekeloos. Het was een bravade, geboren uit de onstuimigheid van de minnaar, die zich aanvaard wil zien zooals hij is. Toch zweeg het redelijk overleg niet geheel. Ik wist wat ik op het spel zette; ik wist, dat Deliana mij met het volste recht zou kunnen verwijten haar vaders gezondheid opgeofferd te hebben om haar te kunnen winnen. Maar juist nu Valmarius het ergste achter de rug had, en naar mijn meening spoedig hersteld zou zijn, telde ik deze tegenwerping niet al te zwaar. Ik herinner mij nog wat mij door het hoofd ging, even voordat ik begon te spreken: dat Valmarius' ziekte hem dan toch maar anderhalf jaar lang voor erger had behoed. Verlegen om uitvluchten is men nooit.

'Wat zou je ervan zeggen, Deliana, wanneer mijn liefde voor jou mij niet alleen te hulp had doen schieten, maar ook die bende bij het vuurwerkershuis had gebracht.' - Zij hield de oogen niet van mij af, maar zei niets. Ik vervolgde: 'Het is zoo. Ik had een brief aan Jan Koerbagh geschreven, mijn vroegere vriend, waarin ik alles verried. Door een toeval wist ik, dat men in het huis samenkwam, en op welke avonden. Zij hebben nooit vermoed, dat ik de schrijver was.'

'Dus tóch,' prevelde zij, en bleef mij aanstaren.

‘Had ik van te voren geweten, dat het je vader zijn gezondheid zou kosten, tijdelijk, dan had ik het natuurlijk niet gedaan. Maar mijn verlangen naar jou was te groot, en er stond geen andere weg voor mij open om je te benaderen, met Reindert die mij zoo tegenwerkte. Ik heb er nog steeds geen spijt van. Voor jou ben ik tot een verrader geworden, - aan een zaak, waarvan ik innerlijk reeds lang vervreemd was geraakt, niet wat de beginselen, doch wat de te baat genomen middelen betreft. Misschien moet men zelf ruiten ingegooid en meubels in brand gestoken hebben om deze tweeslachtigheid te kunnen begrijpen. Ik ben te ridderlijk voor die dingen, ik ben soldaat, in hart en nieren....’ - Zoo praatte ik nog eenige tijd door, terwijl zij maar bleef zwijgen, de handen in de schoot, het hoofd gebogen. Eindelijk vroeg ik naar haar meening.

‘Ik wist het.’ - Zij verbeterde zich: ‘Ik heb het niet willen gelooven. Reindert vertelde het mij, de eerste dag al; hij was woedend, die dag, hij heeft alles gedaan om mij van je te vervreemden.... Maar hoe kon hij het weten? Ik heb je er nooit naar willen vragen, ik kón het eenvoudig niet gelooven van je.’

‘Inderdaad, hoe kon hij het weten,’ herhaalde ik, gerustgesteld door de kalme toon waarop zij sprak, ‘klopt mijn lezing met de zijne?’

‘Hij beweerde, dat degenen, die de overval pleegden, wel degelijk wisten, dat zij de inlichtingen aan jou te danken hadden; meer nog: dat er een afspraak tusschen jullie bestond om jou te sparen en alleen mijn vader af te ranselen.’

‘Dat is gelogen!’ stoof ik op, ‘dat geloof je toch zeker niet?’

‘Neen,’ zei zij aarzelend, ‘het is zoo ook al erg genoeg....’

‘Waarom erg? Ik had niet kunnen voorzien, dat je vader onder de gevolgen te lijden zou hebben. Had ik dat geweten....’

‘Ja, dat heb je al gezegd. Maar je had het van te voren kunnen bedenken; ik vind het ongelooflijk, dat je dat niet gedaan hebt, jij met je goede verstand....’

‘Ik had een buil aan mijn voorhoofd, als je je herinneren wilt! Misschien dat Reindert, als hij ooit nog licentiaat wordt, kans ziet te verklaren hoe men in een gevecht een buil kan oploopen, wanneer de tegenstanders zich voorgenomen hebben je te sparen....’

Het begon bedenkelijk veel op ruzie te lijken, met argumenten die op elkaar pasten als twaalfpondskogels op een ruiterpistool. Met Reindert had ik nog een appeltje te schillen, maar ik wilde mijn verhouding tot Deliana niet vergiftigen met schampere toespelingen. Toen zij verder niets zei, omarmde ik haar, en zonder tegenstreven liet zij zich kussen, al bleven haar lippen koel en

onbeweeglijk. Het was nu bijna donker in de tuin. Hartstochtelijk kuste ik mijn eigen beslommeringen weg; ik wilde haar laten weten, dat ik onze liefde in bescherming dacht te nemen, zoo noodig tegen haarzelf. Opeens verstrakte zij, fluisterde een paar woorden die ik niet verstond, en maakte een beweging alsof zij naar iets wijzen wilde, iets in de tuin, dichter bij het huis.

Naast de pomp stond Reindert, blootshoofds, de rechter schouder opgetrokken. Tegen de donkere gordijnen voor de benedenramen stak zijn kantige gestalte nauwelijks af. Hij scheen om zich heen te zien; even later pompte hij water, waarschijnlijk om te drinken. Toen het piepende geluid ophield, gleed hij de tuin in, bracht de hand aan de mond, en riep zacht: 'Deliana, ben jij daar?' Tegelijk stonden wij op en gingen hem tegemoet. Toen hij mij gewaarwerd, knikte hij veelbeteekenend, alsof hij zeggen wilde: daar is hij ook, dat ontbrak er nog maar aan.

'Weet iemand van jullie waar vader is?'

Deliana bleef staan. Ik zei, dat ik om zes uur een onderhoud met zijn vader had gehad, in de voorkamer beneden.

'Hij is nergens in huis te vinden. Ik maak mij ongerust.'

'Hij was volkomen bij zijn bezinning, net als vroeger,' zei ik.

'Altijd alles maar van de zonzijde bekijken,' hoonde hij, 'wat weet jij van de toestand van mijn vader af?'

'Zooveel als iemand met verstand en oogen in zijn hoofd.'

'Verstand? Sluwheid, bedoel je,' hoorde ik hem mompelen; ik wilde tegen hem uitvaren, maar Deliana lei haar hand op mijn arm, en met ons drieën liepen wij nu naar de keukendeur, overleggend wat ons te doen stond. De huishoudster was bij haar zuster in het Sint Anna-hofje en zou pas tegen half acht terugkomen. In de gang brandde een olielamp, in de kamer hing de rook van Valmarius' pijp. Zijn hoed en mantel waren nergens te vinden. Tijdens zijn ziekte, en ook de laatste weken, was hij nooit alleen uitgegaan, noch had hij het verlangen te kennen gegeven dit te doen. Ook doorzochten wij de tuin nog, en riepen eenige malen, hoewel het ondenkbaar was, dat Deliana en ik hem de achterdeur niet zouden hebben zien uitgaan; maar Reindert zei, dat men in priëelen gewoonlijk minder scherp van gezicht was dan erbuiten. Hij was onuitstaanbaar; al mijn zelfbeheersching had ik noodig om hem niet nu reeds mijn grieven voor de voeten te werpen.

XI

Toen Reindert en ik op de Papegracht liepen, werd juist de klok van de Koepoort geluid. Het moet even na zevenen geweest zijn: een donkere vooravond zonder maan, met weinig menschen op straat. Een troep lakenarbeiders, die van de Saaihal de kortste weg naar de Bostelbrug namen om in Marendorp te komen, konden wij moeilijk aanklampen met de vraag of zij dominee Valmarius hadden gezien. Meer lokten de hooge, stille huizen, vooral daar waar Remonstranten woonden, tot het doen van nasporingen uit; maar ik was ervoor, om allereerst de straten en grachten in de buurt af te zoeken, uitgaand van de veronderstelling, dat Valmarius er door het zachte lenteweer toe gebracht was een luchtje te scheppen. Niet zonder tegenspraak legde Reindert zich hierbij neer. Hij scheen het erop gezet te hebben mij te hinderen met de somberste vermoedens, tot dat van een val in de Papegracht toe; hij scheen mij verantwoordelijk te willen stellen voor alles wat zijn vader zou kunnen overkomen. Maar al spoedig bond hij in, gekweld door ongerustheid, en alleen aan zijn nijdige schouderbewegingen was te merken hoe vijandig hij tegenover mij gestemd was.

Na eenige tijd gezocht te hebben gingen wij naar huis terug, waar wij Deliana en ook de huishoudster aantroffen. Een paar stoepjes hadden ons niet eens te woord willen staan, toen zij de naam Valmarius hoorden. Alles scheen ons inderdaad te dringen naar Remonstrantsche hulp. Hij kon bij een geestverwant een kijkje zijn gaan nemen, in deze buurt was daar genoeg gelegenheid voor. Deliana gaf mij enkele adressen, Reindert wist andere, en ook de huishoudster zou erop uitgaan. Deliana riep ons toe niet langer dan een uur weg te blijven, en afzonderlijke wegen te kiezen, ten einde alle adressen zoo spoedig mogelijk te kunnen afwerken. Wellicht ook duchtte zij, dat Reindert en ik onderweg ruzie zouden krijgen. Het eerste half uur bezocht ik zes of zeven huizen van welgestelde Remonstranten, waar men niets van Valmarius wist, maar mij zonder één uitzondering haastig naar binnen trok, angstige vragen op de lippen. In minder dan geen tijd was ik dan omringd door het geheele huisgezin, kinderen, jonge meisjes, een oude grootvader, die mummelend kwam aanloopen, en allen wilden zij van mij weten hoe de Remonstrantsche zaak ervoor stond en wat schout de Bondt in zijn schild voerde. Zij drongen mij een glas wijn op; krachtige, zij het ook trillende handen drukten mij in gebeeldhouwde stoelen; ik werd wantrouwend besnuffeld door honden: de eenige die het op mijn geur niet begrepen

hadden. De deelneming met het vermoedelijke lot van de predikant werd geheel overstemd door bezorgheid om wat zijn verdwijnen voor de anderen te beteekenen kon hebben. Was hij opgelicht? Dreigde een overval, ook als men niet vergaderde? Ik had groote moeite mij van hen los te maken.

Van het Rapenburg had ik de noordelijke helft voor mijn rekening genomen. Professoren bevonden zich niet op mijn lijst; sinds de groote zuivering van de academie was er geen onder hen die nog voor zijn Arminiaansche beginselen durfde uit te komen. Toch kwam ik nog in aanraking met een hoogleeraar. Het laatste huis, dat ik bezocht, was dat van Jan Adriaenszoon Knotter, eenige jaren te voren geplunderd op mijn eigen aanwijzingen; het eenvoudig meubilair in de pronkkamer, waarin men mij liet, legde nog getuigenis af van dit wapenfeit. Uit de achterkamer klonk feestgedruisch: vroolijk disputeerende mannenstemmen, gegier van vrouwen, het klinken van glazen; even later begon een der mannen te zingen, begeleid door cithertonen, tamelijk valsch. Knotter's luim en gastvrijheid schenen weinig geleden te hebben door de ramp, die zijn huis had getroffen. Hij kwam bulderend van het lachen binnen, een plompe, breedgeschouderde man met bolle wangen en oogen vol levenslust; achter hem aan liep een jongen van een jaar of acht, die terugschrok toen hij mij ontwaarde. Na met het servet, dat nog over zijn rechterschouder hing, haastig zijn mond te hebben afgeveegd, plooide hij het om het hoofd van de jongen, met een verbluffende handigheid, die de klein begonnen lakenkoopman verried; getooid met deze tulband sloop de jongen de kamer weer uit. Verhit door wijn, smakkend op achtergebleven spijsresten, verstrikte Knotter zich nu in de omslachtige hoffelijkheidsbetuigingen, zonder precies te begrijpen wat ik van hem wilde: ik moest uitleggen wie ik was, hij beweerde Deliana goed te kennen, wist dat zij verloofd was, hij maakte buigingen en nog eens buigingen, - totdat plotseling de deur openvloog en een klein mannetje in toga en baret binnensprong, een met linten versierde cither zwaaiend. Het was professor Dominicus Baudius, die ik zelf jaren te voren had helpen afranselen en die het bij de plundering van Knotter's huis voor deze laatste opgenomen had; ik herkende hem aan zijn geestige tronie, waarin vernuft en losbandigheid om de voorrang streden. Hij smeet de cither op een stoel en riep: ‘Ik moet weg, Knottertje, ik moet naar de predicatie; vanavond kom ik terug om die tweede flesch muskadel op te knappen. Laat die jonkman toch binnenkomen! Concordia res parvae crescunt! Laat hem toch meezwelgen en harten breken, deze Moorsch uitziende snoeshaan!’ Zonder dit ook maar eenigszins te weten, trachtte Knotter hem nu uit te leggen waar-

voor ik kwam; beide heeren praatten in het wilde weg, onder uitgelaten lachbuien; Baudius zei, dat hij mijn gezicht niet kende van de disputen, maar dat voorzeker een groote toekomst voor mij was weggelegd; ten slotte hakte ik de knoop door en vroeg met eenige stemverheffing of dominee Valmarius hier soms was geweest, waarop Knotter verbaasd het hoofd schudde, Baudius daarentegen op mij afsprong, mij bij de hand greep, en verklaarde, dat hij geen minuut te verliezen had, maar dat ik met hem mee moest om de gezellige kennismaking voort te zetten; hij zou mij wel bij die dominee brengen, hij ging naar een plaats waar alle dominees te zamen waren. Zich niet storend aan Knotter's geroep van ‘deze niet, professor, deze niet’, sleurde hij mij de gang op, waar wij ons door een groep gedecolleteerde meisjes hadden heen te werken, die Baudius een afscheidskus wilden geven, lachend gadegeslagen door een tweetal oudere dames in de deur van de achterkamer. Ook ik werd gekust, ik dronk van minstens twee meisjes de met wijn bezwangerde adem in, voelde bloote armen om mijn nek; met moeite slaagden wij erin ons te bevrijden, en ik volgde de hooggeleerde op straat, waar hij mij dadelijk bij zich wenkte.

‘Ik moet naar de academiepreek in de Pieterskerk. Als die dominee daar niet is, is hij nergens.’

‘Dat gaat voor deze niet op,’ zei ik, mijn passen naar de zijne regelend, ‘dominee Valmarius is Remonstrant.’ - Daar mijn taak op het Rapenburg ten einde was, kon ik even goed met hem mee naar de Pieterskerk gaan, en zoo verder naar de Papegracht terug. Hij was begonnen te neuriën, een Fransch liedje, dat in die tijd veel opgang maakte, maar onderbrak zich:

‘Remonstranten ken ik niet. Dat is geen bestaand kerkgenootschap. Juridisch is het een contradictio in terminis en stilistisch een oxymoron.’

‘U komt anders juist van Remonstranten vandaan,’ waagde ik te zeggen.

‘Och neen, och neen,’ zei hij zoetsappig, ‘wat een veronderstelling.... Hoe komt het, mijn jongen, dat je zoo donker in je gezicht bent, zoo bruin?’

‘Ik ben geen verklikker, professor,’ zei ik met waardigheid.

‘Fransch bloed?’

‘Ik ben verloofd met Deliana Valmaer, en de Remonstrantsche zaak niet ongenegen.’

‘Hm.... Spaansch bloed toch niet?’

Met twinkelende oogjes sloeg hij mij vanonder zijn zwarte baret gade, en maakte een beweging alsof hij mij wilde aanstooten. Dat hij bang was, geloof ik niet; hij had ten minste vaak genoeg bewezen geen lafaard te zijn; maar waarschijnlijk wilde hij mij een

lesje geven in discretie, want ik had vrij luid gesproken, en er passeerden studenten en andere wandelaars, die de geleerde zuiplap maar al te goed van aanzien kenden.

Naar gelang wij de Pieterskerk naderden, werd het stiller op straat. In de binnenstad werd om dit uur vaak zonder lantaren geloopen; men rekende erop, dat anderen lantarens droegen, men rekende op verlichte vensters, en straatroof of molest achtte men onwaarschijnlijk zoo vroeg in de avond. Juist sloegen wij de Kloksteeg in, voerend naar de oude Commanderie van de Duitsche orde, waartegenover het houten klokhuis van de kerk staat, toen twee stoepjes ons achteropholden, met de vluchtige opmerking 'Lantaren, mijne heeren,' maar zonder verder acht op ons te slaan; zij passeerden ons, en holden in de richting van de Pieterskerk. In de steeg was het inderdaad donker genoeg; er staat hier een rij kleine huisjes, oorspronkelijk tot het Begijnhof behoorend, en in vroeger jaren bewoond door academici; sindsdien had het kerkbestuur er zijn hand naar uitgestrekt, en de bewoners waren nu beschermelingen van de diaconie, oude, rustige menschen, die met de kippen op stok gingen en in elk geval geen licht voor aan de straat brandden. Ik zei tegen Baudius, dat de stoepjes liepen alsof zij een zakkenroller of een dronkeman op de hielen zaten, waarop hij mij nu werkelijk aanstootte en zijn vertrouwen uitsprak in alle Leidsche dronkelappen om stoepjes in de waan te kunnen brengen dat zij nuchter waren als pasgeboren kalveren; hij eindigde met een Latijnsche spreuk, die ik mij niet herinner. Op dit oogenblik hoorden wij voor ons uit schreeuwen: een kort, bevelend geluid, gevolgd door geroezemoes van stemmen. Er werd ook gefloten. Het kan zijn, dat er al eerder gefloten was. Wij waren nu vlak bij de Commanderie; wij hadden slechts de hoek om te slaan om de Pieterskerk voor ons te zien liggen; het geroezemoes werd duidelijker, en aan het schijnsel op muren en in vensters was te zien, dat bij de kerk flambouwen brandden. Toen ik Baudius vroeg wat hij hiervan dacht, zei hij: 'Een fakkeloptocht van ijverige alumni om professor Rivet te eeren bij zijn eerste avondpreek voor academici. Rivet is een stier, maar ik moet mij haasten, anders is hij al met het gebed begonnen.' Hij versnelde zijn pas, en wij sloegen de hoek om.

Een zonderling schouwspel wachtte ons. Verlicht door flambouwen, die in ijzeren kokers gestoken waren, zooals men die in de muren van de kerk en haar bijgebouwen op regelmatige afstanden aantreft, stonden vijf of zes heeren met elkaar te praten, op eenige afstand omringd door een even groot aantal stadssoldaten, wat leegloopers en kinderen. Op de grond, aan hun voeten, lag op een soort lage brits een gedaante uitgestrekt, be-

dekt door een stuk bruin zeildoek. Daarnaast knielde een jonge man, in wie ik terstond Reindert herkende. Van de heeren herkende ik alleen professor Rivet, de nieuwe theoloog, een kortgedrongen grijsaard met een witte baard, die hoofdschuddend naar de grond keek, en schout Willem de Bondt, druk betoogend tegen de anderen. Allen waren blootshoofds, behalve Rivet, die zijn preekcalotje op had. Meer naar achteren, niet ver van zijn deur, waardoor licht naar buiten scheen, bukte de koster van de Pieterskerk naar een groote, wit- en zwartgevlekte hond, die naar het lichaam op de brits toe wilde, grommend en trekkend; de koster had hem bij de halsband vast en wierp smeekende blikken op de schout, zonder echter iets anders bij hem te bereiken dan een vluchtig tonggeklak, bestemd voor de hond of voor de koster zelf. Daarna praatte hij weer verder, met energiek hakkende gebaren, zijn knap, mannelijk gezicht in majestueuze rust. Nu en dan stampvoette hij, om zijn woorden kracht bij te zetten. Reindert hield het hoofd gebogen en keek niet op, toen ik naderbijkwam. Baudius had zich uit de voeten gemaakt.

'Wat is er?'

Toen zag ik het. Het was Valmarius, die daar lag. Met een lustelooze handbeweging had Reindert het zeildoek opgetild: het was het gezicht van Valmarius, bleek en vredig, maar met een bloedige kneuzing aan het voorhoofd. Even voordat hij het zeildoek weer liet vallen, keek Reindert naar mij op alsof hij mij schaakmat had gezet. Nu voegde zich een der heeren bij ons: een stadsdokter, die blij scheen te zijn tot een andere nabestaande het woord te kunnen richten dan tot de sarcastisch zwijgende Reindert. De schout en de andere heeren verwijderden zich langzaam. De koster had de hond naar binnen getrokken.

'Het is een afschuwelijk ongeluk,' zei de stadsdokter, 'hij is dood. Hij moet in zijn geestvermogens gekrenkt zijn geweest.'

'Waarom heeft men hem hier laten liggen?' vroeg ik bits.

'Ik meende, dat de nachtlucht hem wellicht nog bij zou kunnen brengen.... Hij is van de preekstoel gevallen; de schout treft geen blaam; maar de hond van de schout....'

'Heeft hem bij de keel gehad, - als je je soms overtuigen wilt?' - En Reindert maakte een uitnoodigend gebaar naar het zeildoek, waarna hij zich, als door een wesp gestoken, naar een der soldaten omwendde, die hem de hand op de schouder had gelegd.

Terwijl de stadssoldaten de baar optilden en zich, door ons drieën gevolgd, in beweging zetten in de richting van de Papegracht, lichtte de dokter mij in omtrent de gebeurtenissen die tot deze vreeselijke ontknooping hadden geleid. Om kwart voor acht ongeveer had zich in de Pieterskerk een gehoor verzameld, be-

staande uit professoren, lectoren, predikanten, magistraatspersonen en oudere studenten, om naar de avondpreek van professor Rivet te luisteren. Op stoornissen van welke aard ook was dit gezelschap zoo weinig voorbereid, dat Valmarius, die tien voor acht door de hoofdingang binnengekomen was, ongehinderd de voet van de preekstoel had kunnen bereiken; Rivet en de ouderlingen waren toen nog in de consistoriekamer. Na een bedeesde, zelfs vriendelijke blik over de verzamelden geworpen te hebben, had Valmarius de preekstoel beklommen. Wel was hij reeds herkend, onder anderen door de schout, die vooraanzat; maar men was te overbluft geweest om hem van zijn heilloos voornemen af te houden. Voordat men ingreep had hij ongeveer drie minuten kunnen spreken. Hij had gezegd, steeds even zacht en vriendelijk, maar tot in de uiterste hoeken van de kerk verstaanbaar, dat hij een Remonstrantsch predikant was, doch niet afgezet, en dat de nood onder zijn ambtsbroeders hem ertoe had gebracht een persoonlijk woord te richten tot andersdenkenden. Hij wilde niet preeken, noch in gebed voorgaan, want hij wist niet, of zij allen nog konden bidden, en mochten bidden; want had de Heere niet gezegd: ‘En als gijlieden de handen uitbreidt, verberg ik mijne oogen voor u; ook wanneer gij het gebed vermenigvuldigt hoor ik niet, want uw handen zijn vol bloed’? Deze laatste woorden waren reeds half overstemd door gesmoorde, dan al luidere protesten van verschillende banken; een der hoogleeraren was de koster gaan zoeken, die juist bezig was de hond van de schout, de Ulmer dog Achilles, een stuk vleesch te geven. Met het vleesch in de hand was de koster toegeschoten, gevolgd door de hond. Toen hij binnenkwam, had de schout, ongeduldig geworden, zijn eerste poging reeds gedaan om de indringer van de preekstoel af te krijgen. Een scherp bevel mocht niet baten; Valmarius was doorgegaan met het vers van Jesaja toe te lichten en voor de aanwezigen beleedigende taal te bezigen; daarop had de schout de preekstoel beklommen om hem met geweld te verwijderen. Valmarius werd rood, hief de hand op, er volgde een korte worsteling, hij tuimelde de trap af en werd door Achilles, die zijn meester in gevecht had gezien, bij de keel gegrepen. De Bondt schreeuwde de omstanders toe het dier tegen te houden, maar het was reeds te laat. Waarschijnlijk was de luchtpijp doorgebeten; maar ook was mogelijk, dat de val op het hoofd de ongelukkige gedood had. Hij ademde nog, toen men hem de kosterswoning binnendroeg; op aanraden van de dokter had men hem toen buitengebracht. Mijn zegsman was ervan overtuigd, dat Valmarius niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor deze waanzinnige daad; zijn verstand, het was maar al te zeer bekend, had immers geleden na

de betreurenswaardige gebeurtenissen van twee jaar te voren.

Toen hij dit zei, kneep Reindert mij in de arm, zacht en geniepig, Ik voelde mij ellendig. De eene gedachte verdrong de andere, terwijl wij langzaam de baar volgden door die donkere straten; ik dacht aan alles wat er gedaan moest worden, aan Deliana, die moest worden voorbereid; ik wilde vooruitsnellen; maar dan werd dit voornemen weer teruggedrongen door allerlei overwegingen Valmarius' dood betreffend, - Valmarius' dood, en mijn eigen onafwijsbare schuld. Ik had hem vermoord. Niet alleen doordat zijn toestand het gevolg was van mijn onvergeeflijke intriges, maar ook doordat de herinnering aan die avond, toen ik hem zijn belagers van het lijf had gehouden, - een herinnering, wie weet, verlevendigd tijdens ons laatste gesprek, - hem de smaak moest hebben gegeven in een uittartend en gewelddadig optreden, dat hem van nature vreemd was. Toen hij de schout te lijf ging, had hij zich misschien aan mijn zijde gewaand, aanvallers afwerend. Ik had hem geleerd zijn bloed veil te hebben.... Vermoord niet in de laatste plaats ook, omdat ik de teekenen van de waanzin niet had onderkend, tijdens het gesprek, dat aan zijn opzienbarende protestatie onmiddellijk was voorafgegaan! Toen reeds moest hij het besluit genomen hebben. En ik had niets gezien. Dit alles opnieuw overwegend, in een geest van grootere onpartijdigheid tegenover mijzelf, geloof ik niet, dat de kundigste geneesheer zijn handelwijze had kunnen voorspellen; maar toen dacht ik daar anders over.

Zoo terneergeslagen was ik, dat ik genoegen nam met de grievendste behandeling. De voorste der stadssoldaten had de klopper nog niet op de deur laten vallen, of Reindert trok mij opzij en fluisterde mij toe in geen geval te zullen dulden, dat ik mee naar binnen ging. Pas eenige minuten later bedacht ik, dat ik met deze afstraffing geen genoegen had hoeven te nemen, daar Reindert immers van mijn schuld nog niets wist, al had hij alles vermoed. Maar ik was al doorgeloopen, gekweld door schaamte en wroeging; en het mocht nog enkele malen bij mij opkomen terug te gaan om mij te rechtvaardigen, ik wist te goed, dat Reindert, in de gemoedstoestand waarin hij verkeerde, alles zou doen om mij van Deliana verwijderd te houden, - een Deliana ten overvloede, van wie niet met zekerheid te zeggen was hoe zij mijn bekentenis had opgenomen. Het was het ongelukkigste moment, dat ik voor mijn onthulling had kunnen uitkiezen; wél werd ik gestraft voor mijn overmoed.

Thuis vermeed ik iedereen, en ging dadelijk naar bed, de dekens over mijn hoofd trekkend als een verslagene. Ik kon niet meer denken. Zelfs mijn theologie liet mij in de steek. Mijn theologie

was een warwinkel geworden, een bloedeloos goochelwerk, buiten het werkelijk leven staande en troost biedend aan verstand noch gemoed. Ik tartte de grootste godgeleerde mij uit te leggen hoe ik onder deze omstandigheden van mijn religieuze zin partij zou kunnen trekken. Een arglistig toeval had mij een valstrik gespannen, - ja, ik ging nog een stap verder, en tartte de Onzienlijke zelf mij te verklaren hoe dit toeval een andere naam kon zijn voor de ijzeren wet, millioenen jaren geleden uitgevaardigd om de ziel van Gerard Criellaert van een koers en een bestemming te voorzien! Dat ik Deliana had ingelicht juist op de dag dat haar vader besloten had zijn herstel te vieren door zich door de Ulmer dog Achilles het strottenhoofd te laten openscheuren, - een God, die zooiets verzon (millioenen jaren te voren nog, vóor de zondeval, toen de Ulmer doggen nog niet eens geschapen waren), was een misdadiger, een gek, een dronkelap; professor Baudius zou er nog te verstandig voor zijn....

Maar toen mijn gedachten deze blasphemische wending namen, voer een huivering mij door de leden. Mij was het gebaar te binnen geschoten, dat Valmarius gemaakt had, de avond van zijn redding, toen hij tegen de gangmuur geleund had gestaan, - het gebaar naar zijn keel, alsof hij de tanden van de hond reeds voelde! Er lagen twee jaar tusschen; maar indien men mocht aannemen, dat dit gebaar een diepere beteekenis had, dan kon men God ook toevertrouwen een verband te hebben gelegd tusschen het beginsel van de ziel van Gerard Criellaert en gebeurtenissen millioenen jaren later, waarin Gerard Criellaert gemengd zou worden. En dit was verschrikkelijk, want dacht ik verder in deze richting door, dan moest ik onvermijdelijk tot de slotsom komen, dat ik allerminst tot diegenen behoorde die geroepen waren de eere Gods luister bij te zetten, - allerminst tot de uitverkorenen. Maar waarom had God mijn ziel dan niet dadelijk vernietigd, zooals een pottenbakker een mislukte pot of schaal op de vuilnishoop gooit? Gelukkig was ik zoo moe, dat ik weldra insliep.

De volgende ochtend vroeg was ik al op de Papegracht. Er stonden menschen op de stoep, Arminianen, die ik van gezicht kende, wantrouwend gadegeslagen door een paar rakkers van de schout tusschen de boomen bij het water. De huishoudster stak haar hoofd om de deur, en knikte, of schudde van neen, waarna er een paar afdropen, telkens weer vervangen door nieuwe, die langs de gracht kwamen aanslenteren, één voor één, zooveel mogelijk van elkaar gescheiden. Toen de huishoudster mij zag, wenkte zij mij bij zich; de bezoekers weken terug; en nu stond ik vlak tegenover haar, en voelde haar scherpe, roodomrande oogen op mij rusten. Zij zei: ‘Wij zijn voor niemand thuis, ook voor u

niet,' - en langzaam sloot zich de deur. De omstanders stonden te fluisteren; ik ving iets op over de hond van schout de Bondt; blijkbaar wist men reeds alles. Wat moest ik doen? Na een half uur herhaalde ik mijn poging, en werd opnieuw afgewezen. Toen schreef ik in een herberg een brief, waarin ik smeekte binnengelaten te worden om Deliana te zien. Deze brief stelde ik aan de huishoudster ter hand, die hem lang bekeek, alsof zij er geen raad mee wist. Ook deze keer was de stoep vol belangstellenden. Ik wachtte, vijf minuten, tien minuten; ik liep naar de boomen, en schopte steentjes in het water; ik liep heen en weer voor het sterfhuis, zonder de deur uit het oog te verliezen.

Daar werd de deur geopend, en Reindert verscheen. De hoed, waaraan hij, toen hij de bezoekers gewaarwerd, vluchtig tikte, had hij zoo diep in de oogen getrokken, dat van zijn gelaat alleen de stoppelige kin zichtbaar was. Hij zag mij dadelijk, en liep recht op mij af met zijn kleine pasjes; mijn brief hield hij in de hand.

'Hier,' zei hij op onverschillige toon, 'Deliana heeft er iets op geschreven; je kunt het als een scheidbrief beschouwen. Laten wij doorloopen; die menschen zijn uitermate hinderlijk. Ik heb je ook nog wat te zeggen.'

Zij waren bijna onleesbaar, de voor mij bestemde woorden; Reindert was wel zoo goed mij te helpen; er stond: 'Wij mogen elkaar nooit meer zien. God zij je genadig. Deliana.'

Toen wij twee huizen ver waren, nagestaard door de menschen op de stoep, zei Reindert:

'Ik heb dit zien aankomen, Criellaert. Ik had je in het begin al gezegd, dat Deliana geen meisje voor je is. Je zult je pogingen moeten staken; als je weer opnieuw begon, zou ík misschien aan de beurt komen, na mijn vader. Je kunt niet een heele familie uitmoorden, alleen omdat je je zin niet krijgt.'

'Deliana heeft dit geschreven,' zei ik, bevend van woede, 'maar jij hebt er haar toe aangezet. Je hebt mij altijd gehaat.'

Hij lachte schamper, - 'Het was niet noodig je te haten. Ook zónder mijn haat maakte je je wel onmogelijk.'

'Heeft Deliana je verteld wat ik haar gisteravond opgebiecht heb?'

Toen hij niets zei, begreep ik, dat hij niets wist, en daar alleen niet rond voor uitkwam, omdat hij zich niet blootgeven wilde.

'Jij had mij bij haar belasterd, en ik heb dit gisteravond rechtgezet. Je had íets geraden van de toedracht, maar je had het zoo uitgelegd, dat je een schelm van mij maakte.'

'Nu begrijp ik wat je bedoelt,' zei hij, 'ja, ik heb het altijd geweten, de eerste dag al. Je hebt mijn vader opgeofferd om je bij Deliana te kunnen indringen; de bijzonderheden doen weinig

ter zake; misschien heb ik je iets te zwart gemaakt; je kunt van mij niet verwachten, dat ik je nog verontschuldig ook.'

'Waarom niet, als je mij niet haat? Maar in elk geval heeft Deliana het nooit geloofd; en gisteravond heb ik haar alles eerlijk bekend....'

Hij kwam dichter bij mij loopen en sprak nu heel zacht. - 'En gisteravond is mijn vader vermoord, ten gevolge van de toestand, waarin jij hem gebracht hebt met je slinksche streken.'

'Ik heb niets bijzonders aan je vader kunnen merken! Denk je soms, dat ik het zelf niet verschrikkelijk vind?'

'Je vindt het verschrikkelijk, dat Deliana haar verloving verbreekt. Het lot van mijn vader laat je koud. Je hebt me niet eens je rouwbeklag betuigd.'

'Verloving verbreken! Dat gaat zoo maar niet!'

'Het is nooit een verloving in eigenlijke zin geweest, dank zij je wijze terughouding in zake je bekeering tot het Remonstrantsche geloof. Gelukkig, want ik zag je nog in staat ons in moeilijkheden te brengen. Deze verloving wordt niet eenzijdig verbroken, want er is geen verloving.'

'Ik wil Deliana spreken!'

'Overigens zijn wij niet over één nacht ijs gegaan. Ik heb niet alleen onze dokter, maar ook mijn hoogleeraar gevraagd wat zij ervan denken; en zij zijn het erover eens, dat hij in een vlaag van waanzin gehandeld heeft, ten gevolge van het pak ransel, dat jij hem twee jaar geleden niet geheel hebt kunnen besparen. Als Deliana een meid van de straat was, zou zij dit alles misschien van je slikken; hoeren houden ervan vernederd te worden....'

'Houd je valsche tong liever in bedwang!' siste ik, 'die dokter, die hoogleeraar zijn natuurlijk maar al te blij iemand anders de schuld te kunnen geven, en zoo doctor Willem de Bondt, een der hunnen, te kunnen ontlasten!'

'Niet in míjn oogen, dit laatste. Met die aterling reken ik nog wel af, en met zijn hond ook. Geduld maar. Met jou is nu afgerekend.'

'Als je met me wilt duelleeren, ben ik tot je dienst!'

'Ik duelleer niet met menschen als jij.'

'Wat bedoel je daarmee?'

'Gegroet,' zei hij, en wendde zich van mij af, met een zwaai, die hem onherroepelijk uit mijn gezichtskring scheen te voeren. Ik had niet de kracht hem tegen te houden of naar het huis terug te gaan; en voor het eerst besefte ik nu ook, dat aandringen op deze ochtend, en de eerstvolgende dagen nog, minstens van slechte smaak getuigen moest. Misschien had ik tot dusverre - Reindert had er reeds op gezinspeeld - iets te veel aan mijzelf gedacht.

Deliana moest betijen; na drie, vier dagen, na de begrafenis, was zij weer de mijne. Het kwam er alleen maar op aan haar aan de invloed van Reindert te onttrekken. Toch, dat eerste uur, desolaat rondzwervend door de stad, had ik geen oogenblik het gevoel, dat Reindert mijn doodsvijand was. Zijn smalende toon was mij maar al te zeer vertrouwd, en bovendien verklaarbaar met het verlies, dat hij geleden had. Deliana's houding was ernstiger.

Ik wachtte de begrafenis af, en stuurde een tweede brief. Bleef deze onbeantwoord, dan zou ik haar te spreken vragen, of opwachten. Eerlijk gezegd was ik blij niet bij de begrafenis tegenwoordig te kunnen zijn. Grooter blamage voor Leiden kon men zich moeilijk indenken: niet alleen dat het Gerecht de toestemming tot het gebruik van rouwrijtuigen had geweigerd, Valmarius mocht ook niet in de kerk begraven worden, terwijl het gedeelte van de bolwerken, dat men aanwees, berucht was om de grafschennis, die er werd gepleegd. Belangstellenden trok de plechtigheid genoeg, maar de menschen keken alsof ieder oogenblik de schout kon komen om hen uiteen te jagen. Was ik erbij geweest, dan zou ik misschien toch nog Remonstrant geworden zijn, uitsluitend uit woede. Spoedig echter werd mijn woede een ander mikpunt geboden. Het antwoord op de brief nam de vorm aan van een bezoek, niet van Deliana of Reindert, niet van de huishoudster, zelfs niet van de zuster van de huishoudster uit het hofje, doch van mijn tante Machteld, die opdracht had mij te zeggen, dat Deliana naar haar familie in Amsterdam was vertrokken. Mijn ring zou mij toegezonden worden. Reindert ging op kamers wonen om zijn studie in Leiden te kunnen beëindigen. Diep vernederd door de wijze, waarop men mij dit bericht had doen toekomen, - ik herkende Reinderts hand, - werd ik bovendien gekweld door de kwezelachtige nieuwsgierigheid, waarmee mijn praatzieke tante nog op het onderwerp doorging, nadat mijn moeder alweer in de kamer terug was. Zij was een goede ziel, uiterst verlegen, en moeilijk uit haar schulp kruipend; maar was zij er eenmaal uit, dan wilde zij de gelegenheid ook zoo goed mogelijk benutten, en van verlegen werd zij onbescheiden. Zij herinnerde mij eraan, dat zíj het was geweest die mij het eerst inlichtingen over Deliana had verstrekt, en trok daarbij een gezicht alsof die inlichtingen adviezen waren geweest, die ik in de wind geslagen had. Ik nam niet eens de moeite het gerucht tegen te spreken, dat schout de Bondt Achilles op Valmarius had aangehitst en hem met rauw vlees beloond; ik liet haar zitten, en vluchtte naar mijn kamertje.

Toen mijn tante weg was, opgeschrikt door de komst van mijn vader, die zij nooit in de oogen durfde te zien, uit angst wellicht

dat hij van haar eischen zou op staande voet haar Doopersch geloof te laten varen, stond mij geen andere weg open dan alles aan mijn ouders te vertellen, onder verzwijging van de ware oorzaak van de breuk. Een geheime voldoening putte ik nog uit de daardoor onvermijdelijk geworden leugen. Door het te doen voorkomen alsof Deliana mij had afgewezen uitsluitend om mijn Contraremonstrantsche gezindheid moest ik bij mijn vader zekere snaren aanroeren: hij had nu een zoon, die óok voor het geloof leed, op zijn manier.... Maar het kan ook zijn, dat hij niet zoo ver doordacht, dat hij alleen maar tevreden was met deze afloop, die de Hethitische vrouw wederom uit mijn leven had doen verdwijnen. Enkele dagen later deed hij het reeds voorkomen alsof ík de verloving verbroken had, en niet Deliana.

Het geval bracht de tongen voldoende in beweging om mij met ergernis te vervullen. Het heeft geen zin al deze praatjes hier te herhalen; dit is geen kroniek voor oude wijven; maar toch wil ik niet verzwijgen, dat zij, ondanks alles, ertoe bijdroegen mijn eenzaamheid van schurftig schaap wat minder pijnlijk te maken. In zekere zin kon men zelfs spreken van een rehabilitatie van mijn naam. De meest verbreide lezing van het gebeurde was, dat ik van Valmarius' voornemen om de dienst in de Pieterskerk te verstoren op de hoogte was geweest en de schout had gewaarschuwd, die toen bij wijze van voorzorgsmaatregel zijn dog had meegenomen. Behalve onzinnig - Achilles mocht dan De Bondt's oogappel zijn, zijn vertrouwen in het dier was waarschijnlijk minder groot dan in drie stevige rakkers, die hij gemakkelijk in de kerk had kunnen posteeren -, was deze verklaring weinig vleiend voor mijn karakter; maar hoe dit zij, mijn Contraremonstrantsche ijver was dan toch duidelijk aan den dag getreden, en uit alles bleek, dat men besloten was dit laatste het zwaarst te laten wegen. Zelfs tegenover het meisje, dat ik liefhad, had ik mijn beginselen niet verloochend, - er moeten velen geweest zijn die er zoo over dachten. Minder koele, uitvorschende blikken op straat, een gullere lach van mijn vaders vrienden, - het was niet veel, maar toch wel iets waard voor iemand die nu eenmaal in deze stad leven moest en die te veel had verloren om daarnaast nog de geheele wereld te kunnen trotseeren. Desgewenscht had ik mij weer bij Jan Koerbagh en zijn bentgenooten kunnen aansluiten. Maar ik was voor niets zoo bang als om weer in de oude euvelen te vervallen; zoo ik ooit nog wilde trachten Deliana terug te winnen, dan mocht ik mij in dit opzicht althans niets te verwijten hebben.

XII

De zomermaanden doorleefde ik in een doffe onverschilligheid, doelloos, ook door mijn werk niet bevredigd. In Augustus zou het Bestand afloopen. Er was sprake van een verplaatsing van onze vuurwerkerij naar een der frontiersteden, ten einde ons meer krijgservarging bij te brengen. Maar hiervan kwam niets; integendeel, men scheen ons zeer geleidelijk te willen vergeten, in ons huisje bij de Haarlemmerpoort. Had Cabbeljau zich door al te zonderlinge experimenten het ongenoegen van zijn superieuren op de hals gehaald? Was er iets uitgelekt over zijn Arminiaansche liefhebberijen? Of was de ongenade, waarin wij meer en meer kwamen te leven, een voorbode van de slappe oorlogvoering, die ons te wachten stond? Er was minder werk dan ooit, en het werk, dat wij deden, was van twijfelachtig nut. Desgewenscht konden wij dagen lang wegblijven; en hiervan maakte ik een royaal gebruik; ik kon dan ten minste uitslapen van de vermoeienissen van de vorige avond.

Na een paar maanden kniezen had ik mij namelijk hals over kop in de vroegere genietingen gestort, eerst om te zien of de Leidsche meisjes niet voor de verkapte Arminiaan terugschrokken, later uit verveling en gewoonte; en wie zal zeggen hoeveel zoete wraak op Deliana niet in deze terugval school? Tot mijn eigen uitbraaksel keerde ik terug met een groote zucht van verlichting. Twee jaar lang had ik kuisch geleefd, zonder haar ook maar met een gedachte te ontwijden, - die twee jaar moesten worden ingehaald. Het viel mij op, dat de meisjes verdorvener waren dan vroeger; maar misschien wendde ik mij tot een ander slag meisjes. Ook van oudere vrouwen was ik niet afkeerig, en soms sloop ik langs bordeelen, zonder evenwel mijn angst voor de Fransche ziekte genoegzaam te kunnen overwinnen. Een enkele maal ging ik binnen om te drinken en liedjes uit het Amoereus Liedboek te zingen (voor bordeelgebruik verhaspeld, ik kan hier niet verder op ingaan) en hoeren ontkleed te zien of acrobatische kunsten te laten vertoonen voor mijn goede geld. Door te snoeven, dat ik zelf de Fransche ziekte had, was ik van verdere verplichtingen ontheven, hoewel er ook wel bijzonder felle of roekelooze hoeren onder waren, die mij verzekerden mijn kwaal te kunnen genezen in ongekende omhelzingen (laat mij hierover het zwijgen bewaren). Zoo wentelde ik mij in het slijk; het eenige voordeel, dat het mij bracht, was een zekere menschenkennis en steeds nieuwe verhalen over de oorlog, de gruwelen en de vermaken daarvan. De meeste van die vrouwen waren wel eens legerhoer

geweest in hun veelbewogen bestaan, en gewezen soldaten, deserteurs, zoetelaars, paardendieven, marskramers, waren mijn metgezellen. Eens op een avond werd er proefgefolterd: een aantal dieven en moordenaars pijnigden elkaar, geholpen door vrouwen, ten einde beter bestand te zijn tegen het scherp verhoor, indien het ooit zoo ver mocht komen. Toen zij mij in deze spelen wilden betrekken, vocht ik mij naar buiten. Het kwam wel eens in mij op dienst te nemen, begeleid door een dier vrouwen, losgekocht uit het bedrijf, en haar bepakt en bezakt met slagen en stompen door die woeste wereld te drijven, die zij zooveel beter kende dan ik. Vooral over de jonge hertog Christiaan van Brunswijk hoorde ik veel wetenswaardigheden: een nieuwe ster onder de Protestantsche voorvechters, nog scheutiger met het beloven en toelaten van plundering dan Mansfelt, die in deze tijd bezig was zich uit Bohemen los te werken met zijn leger. Weinig droomde ik ervan deze beide avonturiers nog eens op het slagveld te zullen aanschouwen.

Op een avond laat over de drempel van zulk een bordeel tuimelend, liep ik Heinrich Ramminger tegen het lijf, die zich in het gezelschap bevond van een zedig in het zwart gekleed jongmensch met een spits kinnetje en loenschende oogen; hij werd mij voorgesteld als Aert van Duverden, proponent, of zoo goed als proponent, woonachtig in hetzelfde huis als Ramminger. Daar de heeren in staat bleken hun ongeduld te beteugelen, liepen wij een paar straten om. Ramminger was hoogst verbaasd mij in een huis van ontucht aan te treffen; hij wist natuurlijk van mijn verbroken verloving, maar had zich mij blijkbaar voorgesteld als een soort rouwdrager. Ik van mijn kant ried hun ten sterkste het voorgenomen bordeelbezoek af, fabelde van de Fransche ziekte, en beloofde hun veel reëeler geneugten in de Leidsche straten en stegen, zoo zij zich aan mijn leiding wilden toevertrouwen. Nu bleek echter, dat zij het bezoek alleen hadden beraamd ter wille van de proponent, die jaren lang in het Statencollege op de Cellebroersgracht had gesmacht en zich, naar Ramminger's zeggen, niet meer herinnerde hoe een vrouwenschoot geschapen was. De asceet tegen wil en dank bevestigde dit met een genadig knikje; en vertelde toen, dat hij als arme Delftsche jongen in de Statenbak was gekomen en al zijn academische examens met glans had afgelegd, dat aan zijn rechtzinnigheid niemand ooit getwijfeld had, ook hijzelf niet; maar dat zijn peremptoir-examen voor de classis Rijnland op een droef débacle was uitgeloopen, ten gevolge van een vergissing, die niet eens de moeite van het vermelden waard kas. Toen men hem bij de behandeling van artikel 5 van de Dortsche Synode had gevraagd, of uitverkorenen in zware zonden

konden vallen, had hij dit ontkend, zuiver bij wijze van lapsus linguae; hij wist waarachtig óok wel, dat uitverkorenen konden struikelen, maar dan bleef altijd nog de semen electionis, het zaad der uitverkiezing, in hen, terwijl de testimonium spiritus sancti, de getuigenis van de Heilige Geest, er was om hen weer op te heffen; hij had dit de vorige avond nog uit het hoofd geleerd. Men had hem behandeld alsof hij met het ergste vuil der ketterij was besmet; hij was kwaad geworden; en tot slot was hij niet alleen gezakt, maar ook van het Statencollege gejaagd, en nu wist hij niet wat hij doen moest, kon echter beginnen metterdaad te bewijzen, dat uitverkorenen in zware zonden konden vallen; en wanneer de semen electionis in hem was, dan zou hij er wel voor zorgen, dat die ook in een ander kwam.

Deze cynische taal, door Ramminger met opgewonden juichkreten begroet, wees op kwellende behoeften, en nog diezelfde avond verschaften wij hem een receptaculum voor wat hij zoo theologisch had omschreven. Dat hij alleen om die kleine vergissing weggejaagd was, meende ik te mogen betwijfelen. Tegen de bursalen van het Statencollege was de laatste jaren streng genoeg opgetreden, in verband zoowel met Arminiaansche afdwalingen als met de onder hen heerschende geest van rebellie, vanouds gevoed door een erger dan Spartaansche behandeling; maar dat de regent en de curatoren zulke letterknechts waren als Van Duverden had doen voorkomen, wilde er bij mij toch niet in. Ik vermoed, dat er ook toen reeds een en ander op zijn levenswandel aan te merken viel. Dat najaar en die winter leerde ik hem vrij goed kennen. Hij was snoeverig en onbetrouwbaar, maar niet onvermakelijk met zijn in godgeleerdheid gedrenkte schimpscheuten. Ondanks de rol van mentor in liefdeszaken, die hij tegenover hem te vervullen had, zag Ramminger erg tegen hem op, vol geestdrift een (bijna) echte dominee zoo'n vreemde schaats te zien slaan, vol kruiperige bewondering voor de geleerde man, die zijn geleerdheid met enkele andere zaken voor de honden had geworpen. De diensten, die wij hem bewezen, aanvaardde Van Duverden met de zalvende neerbuigendheid, waarmee een slecht bezoldigd predikant liefdesgaven uit de gemeente in ontvangst neemt; hij liet zich meisjes aanwijzen, die ik als gewillig kende en die Ramminger's goedkeuring wegdroegen en ging er dan in zijn zwarte kleedij manmoedig op af, na ons beschermend op de schouder te hebben geklopt, hetgeen Ramminger's lachlust dermate placht op te wekken, dat hij gewoonlijk zelf bekoeld was en mij voorstelde een kroes bier te gaan drinken, waarna ik Van Duverden's grappen en grollen allemaal nog eens opnieuw te hooren kreeg, met Duitsche woorden doorspekt. Men kon dus

zeggen, dat wij op deze avonden in het rechte spoor gehouden werden, zoo al niet door een dominee, dan toch door iemand die er jaren voor had gestudeerd.

Als theologant was Van Duverden bestemd geweest om naar de Palts uitgezonden te worden. Vaak sprak hij erover daar in elk geval heen te gaan, zoodra het land van Spaansche troepen zou zijn gezuiverd; ook dit vormde een band met de Duitscher, die, door de in discrediet rakende vuurwerkerij niet minder onbevredigd dan ik, niets liever had gewild dan in Duitschland dienst te nemen om tegen de Papisten te kunnen vechten. Maar, hoewel na Mansfelt's bewonderenswaardige ijlmarsch van Waidhausen naar de Rijn de Protestantsche kansen er iets beter voor stonden, leek Holland voor kampioenen als hij een meer belovend terrein. Léek, - de wintermaanden brachten een straffe ontgoocheling. Niet alleen dat Gulik verloren ging, het was de dood in de pot over de geheele linie. Door het uitblijven van overwinningen steeg de malaise in het land zoo hoog, dat men haast weer naar Oldenbarneveldt en de Arminianen terugverlangde: dat waren ten minste bewindslieden geweest, die men door critiek en dreigementen tot grooter ijver had kunnen aansporen! Aan ijver ontbrak het onze machthebbers intusschen minder dan aan geld en troepen. En Maurits was oud en afgeleefd, naar men zei, en gekweld door gewetenswroeging, naar de Arminianen fluisterden, en in de netten verstrikt van de grootste Hoer van Babylon, die ooit de omstreken van Den Haag geteisterd had, om de bewoordingen van een der Leidsche ouderlingen te gebruiken. Frederik Hendrik trok met de ruiterij naar de Palts, en keerde terstond weer terug, daar ter plaatste onjuiste voorstellingen achterlatend omtrent de moed van ons Hollanders in het algemeen. Maar waartoe bij dit alles stil te staan? Laat ik alleen nog vermelden, dat mijn vader weliswaar zijn oude betrekkingen tot de affuiten hervat had, maar hier weinig vreugde uit putte, eensdeels door zijn hand over hand toenemende apathie, anderdeels door het vermoeden bij de andere affuitmakers achtergesteld te worden, al of niet ten gevolge van mijn verloving met een Remonstrantsche.

Over Deliana en Reindert hoorde ik weinig meer. De laatste woonde op kamers bij goudsmid Banckert, de vader van Maria, die ik een enkele maal nog wel eens sprak. Volgens haar was Deliana ziek geworden in het huis van haar oom, op de Keizersgracht in Amsterdam. Kortdurend gaf zulk een bericht mij dan weer hoop: zij kon ziek geworden zijn om mij. Een volgende maal leefde ik op, toen ik Reindert op straat tegenkwam en met een sarcastische, doch niet onamicale gelaatsvertrekking gegroet werd. Ik deed of ik hem niet herkende; maar dagen lang peinsde ik over

de beteekenis van deze groet. Mijn verlangen naar Deliana was zoo martelend, dat ik mij aan de dunste stroohalmen vastklampte. Ter leniging had ik alleen mijn gesprekken met Jan Zadko, bij wie ik mij overdag aansloot, daar waar de avonden aan de satyrspelen met Ramminger en Aert van Duverden gewijd bleven. Troost mocht de Bohemer mij weinig kunnen bieden, hij was een toegewijd luisteraar, en het alchimistische verband, waarin hij de beroeringen van het hart placht op te nemen, duidde op de eenige weg waarlangs men zijn persoonlijke beslommeringen zou kunnen overwinnen: de weg naar een ruimer algemeenheid, hetzij de algemeenheid van het zuivere begrip, hetzij die van het vergetelheid belovend avontuur te midden van menschenmassa's. Eerst langzaam aan ontdekte ik, dat ook de tweede mogelijkheid Zadko wel aanlokte, al had hij tot dusverre alleen voor de eerste geleefd.

Zooals men nog zal weten, vierden de Katholieken hun overwinning op de Bohemers pas een half jaar nadat zij bij de Witte Berg het Protestantsche leger hadden verslagen en koning Frederik verjaagd, die sindsdien niet alleen zonder koninkrijk was, maar ook zonder Palts, waar hij thuishoorde en waar hij nooit vandaan had moeten gaan. Het bekend worden van de gruwelen in Praag op de 21ste Juni deed veel om de oorlogsgeest aan te wakkeren, vooral toen de eerste slachtoffers over onze grenzen kwamen, arm en berooid, niet zelden zonder neus en ooren, en met verhalen zoo ijzingwekkend als bij ons niet eens ten tijde van Alva de ronde hadden gedaan. Geleerden met de tong aan de galg vastgespijkerd, met een stok geslagen tot zij dood neervielen; een krans van hoofden gespiest op de rand van de Brückenturm; de Protestanten naar de mis gejaagd met honden of door de onmenschelijke Croaten, - het was genoeg om iemands bloed aan het koken te brengen. De Lutheranen schijnen daar aanvankelijk nog ontzien te zijn, - gevolg van de steun die de keurvorst van Saksen keizer Ferdinand had verleend, - maar later kwamen ook zij aan de beurt. Het weerzinwekkende der gebeurtenissen werd nog versterkt door dat listige uitstel van een half jaar, dienende om de toekomstige slachtoffers in slaap te wiegen. Een tijdlang paradeerden bij ons op de Breestraat jonge Boheemsche edelen met ontbloote hals, trotsch als hanen op het roode koord, dat zij van de keizer moesten dragen, en dat zij uit koppigheid bléven dragen, niet geheel ongelijk aan onze Geuzen, toen zij zich Geuzen noemden. Het waren zoons of kleinzoons van onthoofden. Toen gebleken was, dat zij de mooiste meisjes wegkaapten, boetten zij veel van hun populariteit bij een deel der Leidsche bevolking. Het waren trouwens onuitstaanbare fatten, die, een nieuwe mode

volgend, een lange lok opzij droegen, waarin een lint van de hartsvriendin gevlochten was. Dit lint, zoo dicht bij het roodzijden koord, was te veel voor ons geduld.

Jan Zadko was zoo gesloten van aard, dat ik hem op geen verontwaardigde blik had kunnen betrappen. Maar toen wij in de loop van de winter vertrouwelijker werden, ontdekte ik, dat een gerechte toorn in zijn binnenste smeulde, ja, dat hij haakte naar wraak, en er zich een verwijt van maakte zich niet intijds te hebben losgemaakt van het onwezenlijke bestaan in het vuurwerkershuis. Hij wilde vechten voor de Protestanten. Toen ik hem vertelde, dat Ramminger en Aert van Duverden soortgelijke plannen hadden, maakte hij een afwerend gebaar: Ramminger was hem te lichtzinnig en Van Duverden te schaamteloos; maar ik geloofde er op den duur wel in te zullen slagen hem over zijn afkeer te doen heenstappen. Meer en meer lokte het mij aan met enkele beproefde vrienden het strijdtooneel op te zoeken. Maar dan zou ik moeten wachten tot het voorjaar.

Ik weet niet, of Zadko bekenden had ontmoet uit Bohemen. Hoewel hij geen uitgebreide familie had, - hij was al vroeg wees, - leek hij mij iemand om zich de rampspoeden al was het maar van een verre neef ernstiger aan te trekken dan een menschenvriend die in oratorische weeklachten uitbreekt over de ondergang van een geheel volk, en daarbij de nabestaanden vergeet. Hij mocht een abstracte natuur zijn, zijn gevoeligheid was groot, en hij kon geen lijden van anderen zien. Het door hem gekozen beroep werd daardoor des te vreemder; men had zich hem beter kunnen voorstellen als apothecarius, of kruidkundige; vooral wanneer men daarbij nog in aanmerking nam, dat hij bij de Boheemsche Broederschap was opgevoed, een secte al evenzeer bekend om haar uiterst strenge zeden als om haar, aan die der Mennisten verwante houding tegenover de krijgsdienst. Ik kan hier vooruitloopen op de verklaring, die hij mij gaf, toen wij op reis waren. Op zijn vijftiende jaar was hij in Praag in dienst getreden bij een rijk zadelmaker, die de alchimie beoefende, zooals zoovelen in de stad van keizer Rudolf, die zelf alchimist was, doch de Protestanten vervolgde. Ketterij, of wat men daarvoor hield, was onder de alchimisten, vooral die welke een niet materialistisch doel najoegen, schering en inslag. Zadko, met zijn helder verstand en neiging tot mystiek, werd ingewijd in de leer en opgenomen in een geheime loge, onderdeel van een geheel Duitschland omvattende vereeniging, die de Palmboom werd genoemd. Alchimisten, Rozenkruisers, Vrijmetselaars, of hoe zij verder mochten heeten, maakten deel uit van deze vereeniging; na de nederlaag bij de Witte Berg, die zooveel hoopvolle verwachtingen

de bodem insloeg, werd zij ontbonden, om voortaan hoogstens in het verborgene te bloeien. Zij had zich overigens geen politiek, doch slechts een geestelijk, of religieus doel gesteld. Zadko werd verliefd op de dochter van de zadelmaker, en deze liefde werd beantwoord, en door de vader getolereerd. Aangemoedigd niet, - het meisje was zwak van gezondheid, en stierf eenige jaren later; bovendien behoorde tot de leerstelling van deze alchimisten, dat men, vrij in iedere gezonde zinnelijke omgang, voor zoover die de geestelijke groei niet belemmerde, tegenover de vrouw zijner keuze een Platonische terughouding in acht te nemen had. De geliefde was slechts het symbool van het verlangen naar het goddelijke, dat niet alleen door zinnelijke bevrediging, maar zelfs door het huwelijk ontwijd werd geacht. Zonder de omgang rechtstreeks te verbieden bracht de vader het in Zadko's eigen belang dan ook zoo ver, dat de twee gelieven elkaar trouw zwoeren tot over het graf, met de gelofte elkaar nooit te zullen beroeren; door de dood van het meisje werd aan deze zonderlinge toestand - zij leefden onder één dak - een eind gemaakt.

De zadelmaker schijnt van het opleggen van dergelijke beproevingen gehouden te hebben; want toen Zadko eens te kennen had gegeven, dat zijn opvoeding bij de Boheemsche broeders hem een onoverwinnelijke afschuw van bloedvergieten had bijgebracht, werd hem, niet lang daarna, door de loge gelast tien jaar van zijn leven in militaire dienst door te brengen, waarbij hij, als terloops, tevens de zaak van het Protestantisme kon verdedigen, waarmee de alchimistenloges, onconfessioneel in wezen, zich het meest verwant gevoelden, al ondervond men ook van deze zijde vervolging en tegenwerking. De gedachtengang, die aan deze tweede opdracht ten grondslag lag, was iets ingewikkelder. Ik weet niet of ik het heelemaal begrepen heb; maar volgens Zadko kon men het doel van de alchimistische ontwikkelingsgang omschrijven als een groei van de menschelijke ziel tot steeds grooter volmaaktheid, of volledigheid; dit werd dan wel eens gesymboliseerd door een vereeniging van het mannelijke en het vrouwelijke principe; maar ook wel door een vereeniging van het goddelijke en het menschelijke, van het hoogere en het lagere. Uit dit laatste vloeide voort de noodzakelijkheid om de lagere en laagste bestanddeelen van de ziel, de dierlijke driften en verkleefdheden, met een zekere liberaliteit te aanvaarden; niet om erin te blijven steken, als in zuigende modder, doch om ze deel te doen hebben aan het algemeene reinigingsproces. Wie bepaalde zonden of ondeugden angstig uit de weg ging kon nooit zeer hoog stijgen, omdat hij immers al zijn geestkracht noodig had voor het beteugelen of bevechten ervan, en dus in zekere zin altijd aan de zonde

bleef vastzitten. Toen men gemerkt had, dat Zadko door zijn strenge opvoeding tot een man des vredes was geworden, achtte men niets zoozeer van voordeel voor hem dan in de oorlog te gaan. Oorlog was zonde, ongetwijfeld, vrede was deugd; maar dit dan ook alleen bij vrije keuze, en met een alzijdige kennis en ervaring van datgene wat als zonde verafschuwd werd. Door tien jaar lang te zijn wat hij niet wilde zijn, zou Zadko het recht verkrijgen ziende te verwerpen wat hij thans op grond van zijn opvoeding blindelings verwierp. Hij was toen gaan zwerven, had hier en daar dienst genomen, kon zich echter niet van zijn ingekankerde haat tegen alles wat naar geweld zweemde ontdoen, en had ten slotte het vuurwerkersberoep gevonden als middenweg. Daar hij echter wel begreep op deze wijze de opdracht te ontduiken, zocht hij reeds lang naar een aanleiding om zich tot grootere militaire volledigheid te kunnen dwingen. Hij had besloten de vuurwerkersjaren niet te laten gelden; hij begon met een schoone lei; hij zou soldaat worden, met een bloedend hart, en tien jaar soldaat blijven.

In de Februarimaand namen onze plannen vaster vorm aan. Als vuurwerkers waren wij overbodig, zelfs Cabbeljau moest dit toegeven, in de loop van het openhartige gesprek, dat wij met hem hadden. Wij moesten maar gaan vechten, zei hij, waarbij hij zijn oogen dichtkneep als hoorde hij reeds het schieten; wij waren jong en onbesuisd; en wellicht zouden wij erin slagen onze groote kennis van springstoffen, bij hem opgedaan, in dienst te stellen van de menschheid, te lang reeds geplaagd door nutteloos schroeiende geweldmiddelen. Hij zei dit op zijn dommelige manier, breed voor ons geposteerd, met zijn geheele lichaamsgewicht op één been, zoodat zijn zware heup die toch niet onsierlijke bocht vertoonde; en opeens begon hij te bulderen van het lachen, en liep lachend het vertrek uit. Voor het eerst had ik het sterke vermoeden, dat hij ons altijd voor de gek gehouden had, met zijn geruischloos buskruit en zijn reinigend vuur; dat hij in wezen een humorist was, die de door hem in dronkenschap bedachte dwaasheden in een soort geheim systeem had gebracht; maar mijn hoofd stond er niet naar mij daar verder in te verdiepen; er waren nu practische besluiten aan de orde. Reeds had Zadko erin toegestemd Ramminger en ook Van Duverden mee te nemen, zij het slechts als reisgenooten. De laatste moest in ieder geval uit Leiden weg, daar hij met allerlei meisjes en moeders van meisjes moeilijkheden had, die zich ieder oogenblik konden ontladen in een klacht bij de schout; bovendien was zijn geld op, en Ramminger kon hem niet meer onderhouden.

Dat er in Duitschland werk was voor moedige jonge armen,

was boven alle twijfel verheven, en van de omstandigheden konden wij laten afhangen of wij zouden optreden als vuurwerker, musketier, arkebussier, of zelfs kanonnier. Van de stand der bewapening daar stelden wij ons bitter weinig voor, al waarschuwde Ramminger mij ervoor zijn landgenooten voor al te achterlijk te houden; maar in elk geval was toch bekend, dat Heidelberg, waarvan de omgeving Tilly in handen was gevallen, behoorlijk versterkt was volgens de Nederlandsche methode, en dat de marktgraaf van Baden-Durlach, sinds kort een bondgenoot, een vernuftige geest op het gebied van uitvindingen; zoo had hij onder andere een wagenmortier geconstrueerd, een vernietigend wapen tegen cavallerie, en zijn artillerie moest perfect in orde zijn. Tusschen hem, Mansfelt en Christiaan van Brunswijk moesten afspraken bestaan om in het voorjaar de vijand van alle kanten aan te vallen en uit de Palts te verdrijven; naar men zei, had Christiaan reeds in Augustus met keurvorst Frederik en Prins Maurits in Arnhem beraadslaagd, en werd hij gesteund met Nederlandsch geld. Bovendien was ieder het erover eens, dat Frederik binnenkort naar Duitschland terug zou gaan, hetgeen het moreel van troepen en bevolking alleen maar ten goede kon komen. In Den Haag, heette het, had men genoeg van Frederik; in grimmige oorlogstijd was deze geldverslindende banneling meer dan ooit een doorn in het oog der Heeren Staten; en zelfs Maurits scheen geprikkeld door de pronkzucht, die zijn neef met gracieuze loomheid tentoonspreidde op andermans kosten. Dat hij hem indertijd zelf had aangeraden de kroon van Bohemen te aanvaarden, was een wissel, die niet ten eeuwigen dage gepresenteerd kon worden.

Overigens zou de aanwezigheid van de arme winterkoning bij het leger nog op een andere, en intiemere wijze bezielend kunnen werken. Christiaan van Brunswijk namelijk was in Den Haag smoorlijk verliefd geworden op de keurvorstin, de mooie Elizabeth Stuart; hij had haar handschoen aan zijn helm bevestigd en gezworen de verloren kroon, en de keurhoed, voor haar terug te winnen. Christiaan was bisschop (althans administrator van een bisdom), daarbij bezitter van een abdij en van een proosdij; met eenig recht kon men dus zeggen, dat hij een prelaat was tot de derde macht, een constateering, waaraan hoogstens afbreuk werd gedaan doordat men eerst nog de wortel trekken moest van zijn zeer militant Protestantisme; maar dit nam niet weg, dat hij als een der meest woeste ruiteraanvoerders van zijn tijd bekend stond, een waaghals en een spotter. Toch moet een vleug van Zadko's alchimie hem hebben bereikt, want zijn liefde voor Elizabeth was ten eenenmale geestelijk en ridderlijk onbaatzuchtig, en

kon dus gepaard gaan met de vriendschappelijkste gevoelens jegens de echtgenoot; ja, men mocht aannemen, dat de aanwezigheid van deze laatste een spoorslag te meer voor hem beteekenen zou. Vooral over Christiaan waren wij niet uitgepraat, in deze maanden van afwachten. Nog ruwer dan bij Mansfelt heette het toe te gaan in zijn legerkampen; wijn, vrouwen en brandschatting verlevendigden daar het soldeniersbestaan; wij dachten er hard over onze fortuin bij hem te gaan beproeven, ook al omdat zijn leger van Holland uit het gemakkelijkst te bereiken was. Van de oorlogsgruwelen vormde ik mij maar een zeer onklare voorstelling; het leek mij slechts een krijgsgebruik te meer, wanneer de troepen van Mansfelt de schrik waren geweest van Bohemen, dat zij bevrijden kwamen, of wanneer de Platonisch gezinde prelaat in dit opzicht zijn leermeester nog overtrof; en niet meer dan een zin uit een boek was het voor mij, wanneer ik in een der nieuwe Leidsche couranten las, dat in Duitschland ‘de oorlog door de oorlog zelf moest worden gevoed’, hetgeen niet anders beteekende dan dat, zoolang berooide avonturiers de werfpatenten uitdeelden, de soldaten plunderen en brandschatten moesten om in leven te kunnen blijven, ook in een bevriende streek. Hoewel ik in de herbergen en bordeelen genoeg over moord en doodslag en verkrachting had gehoord daar rondom de slagvelden, dacht ik hier eigenlijk nooit over na; hoogstens kleurde mijn avontuurlijke verbeelding de gruwzame werkelijkheid tot een bont vlammenspel, aan de vuurschepen van Gianibelli verwant, en door zorgzaam geleide ontploffingen steeds weer in de hoogere regionen der krijgskunst opgenomen. Ik zou de werkelijkheid leeren kennen.

Mijn moeder over mijn plannen in te lichten leek mij een onderneming even hopeloos als karakterbedervend; ik had al genoeg gelogen op mijn bochtige weg naar het krijgsmansberoep. Maar ook tegenover mijn vader kon ik niet openlijk te werk gaan. Dat ik uit teleurgestelde liefde naar Duitschland wilde, was misschien wel waar, gedeeltelijk; maar weinig geschikt als argument in een gesprek tusschen vader en zoon, die niet voor elkaar willen onderdoen in mannelijkheid. Zucht naar avontuur, afkeer van werkeloos toezien, vaderlandsliefde, esprit de combat: hiermee kon ik beter voor den dag komen, al zou ik er mij wel voor wachten het laatste woord onvertaald in zijn bijzijn uit te spreken. Voorts moest ik uitermate voorzichtig zijn met de naam Mansfelt, van wie mijn vader zulk een onredelijke afschuw had. Als mijn helden moest ik voorstellen: hertog Christiaan, de marktgraaf van Baden, Sir Horace Vere, - de Engelsche bevelhebber van de Paltser vestingen, die toevallig ook bij Nieuwpoort meegevochten had, en dus een groot man in de oogen van mijn vader, - desnoods de

winterkoning zelf, maar in geen geval de ‘moderne Atilla’, die in werkelijkheid méer mijn held was al die anderen te zamen. Veeleer moest ik hem voorspiegelen het leger van Mansfelt te zullen schuwen als de pest. Een oogenblik overwoog ik, hem aan mijn belofte van wraakneming op Lysbets verleider te herinneren, en de grootere kans op inlossing daarvan, zoo ik wat meer van de wereld zag. Maar ten slotte bleek geen van deze diplomatenknepen noodig te zijn; mijn vader stemde onmiddellijk toe, en gaf zijn zegen, en zei, dat ik nu was waar ik zijn moest, en dat hij lang gewacht had tot ik zijn hartewensch uit eigen beweging vervulde. Toen ik over mijn moeder begon, schudde hij wrevelig het hoofd: híj had de belofte afgelegd, niet ik; wat had ík ermee te maken, dat hij zich indertijd door Doopersche weekhartigheid had laten vermurwen? En indien mijn moeder staande hield, dat mijn opleiding tot deze uitkomst had geleid, dan kon híj daartegenover stellen, dat vestingbouwkunde en vuurwerkerij voor iemand, die zijn gezonde inborst volgde en vechten wilde, als geestelijke ballast weinig meer te beteekenen hadden dan Latijn en de catechismus. Ja, wanneer hij mij voor kanonnier had laten opleiden, dán....! Met dat al overlegden wij nog geruime tijd hoe ik mijn moeder het best van mijn besluit op de hoogte zou kunnen stellen.

Wie de reinardie bedacht weet ik niet meer, - waarschijnlijk hij, - maar het kwam hierop neer, dat ik mijn moeder paaien zou met de schijn van een leerzaam reisje naar Heidelberg, waarbij ik de kans om de wapens te moeten opvatten tegen de vijanden van het geloof op de koop toe te nemen had. In Heidelberg woonde nog steeds de broer van mijn vader, de boekdrukker, die zich Heinrich Krillart noemde en ons gemiddeld eens in de twee jaar met de Rijnschipper een kist boeken deed toekomen, die mijn vader voor hem aan de Leidsche professoren moest zien te verkoopen. Mijn vader had de boeken altijd aan mij gegeven, en er in zijn korte antwoorden niet eens op gezinspeeld. Bij deze oom, zoo gaf ik nu voor, kon ik wellicht mijn geluk beproeven. Daar mijn moeder, haar aangeboren goedgeloovigheid ten spijt, mij van het eerste woord tot het laatste doorzag, liep ons gesprek op een wederzijdsche comedie uit, bekroond door omhelzingen. Zij was zoo wit en klein, toen ik haar in mijn armen nam en haar linnengoed rook, boven de flauwe kamferlucht van de bovenkleeren uit, - die geur, die ik altijd in verband placht te brengen met het bruidstakje witte winde, dat in haar bedstee hing, langzaam uitdrogend en verschrompelend naar de dood toe, zooals zijzelf. Ik wist, dat zij alleen het verdriet om Deliana aansprakelijk stelde voor mijn besluit. Deliana had zij nooit

ontmoet, zelfs niet in het geheim; maar ik had haar vaak moeten beschrijven, en ondanks alles moet het een teleurstelling voor mijn moeder geweest zijn, toen de verloving verbroken werd. Zij kende mij te goed om het te durven probeeren met troostredenen. Van mijn vader zou ik die verdragen hebben, van haar niet. Zij zouden mij te week hebben gemaakt; zij zouden mij ook te veel herinnerd hebben aan die nacht van de derde October, toen zij mij gedoopt had, in de hoop dat ik nooit bloed vergieten zou.

Ook de dag van het afscheid stond meer in het teeken van hem dan van haar. Nauwkeurig door mij ingelicht over wat zij zeggen en zwijgen moesten, kwamen mijn drie reismakkers om zich voor te stellen; Van Duverden liet de ongunstigste indruk achter, Zadko de gunstigste, en Ramminger was het meest aan het woord. Diederik had een pistool voor mij gekocht, een van de twee die ik meenemen zou; het andere was een geschenk van Cabbeljau, die drie van de best onderhouden wapens op de rommelzolder voor ons had uitgekozen. Van mijn broer Jasper was er een stijf briefje, en oom Jacob had al het kleingeld in zijn broekzakken gewisseld voor een toonbaar muntstuk, dat hij in mijn hand liet glijden met dezelfde beweging als toen hij mij het geld gaf om mijn schoolboeten te betalen. Mijn moeder had voor brood gezorgd, en spek en kaas, en kruiden en een drankje tegen de koorts. Dit alles viel echter in het niet bij het waarlijk vorstelijke geschenk, waarmee mijn vader mijn buidel spekte: het leek mij de verdienste van minstens twee affuiten, en was het niet zoo duidelijk een teeken geweest van zijn vertrouwen, en zijn liefde voor mij, ik had mij de scherts kunnen veroorloven, dat ook in dit geval de oorlog de oorlog voedde. Ik was zijn opvolger en ging het krijgsgeluk datgene afdwingen wat hem ontzegd was geweest. Daarbij had hij voor mijn avontuurlijk begin alle eerbeid van de man, die steeds onder geordende omstandigheden had gevochten, onder het oog van Prins Maurits, de wiskunstenaar. Hoeveel wiskunde zou er in de Duitsche chaos te ontdekken zijn? Maar bovenal was ik zijn zoon, - de zoon die het meest op hem leek. Voor het eerst begreep ik, waarom hij mij altijd minder streng behandeld had dan de andere kinderen, iets wat ik steeds als vanzelfsprekend had aanvaard, maar wat mijn karakterontwikkeling stellig in banen had geleid zoo ver van de ambtenaarlijke correctheid van Jasper en de brave middelmatigheid van Diederik. Nooit had hij mij de schuld en de zonde in hun vreeselijkste omvang voorgehouden; steeds had hij, zonder het met zooveel woorden te laten blijken, vergoelijkt en over het hoofd gezien. Hoe zorgeloos stak mijn jeugd af tegen de achtergrond van slagen

en dreigementen, waaronder de anderen, ook Lysbet, te lijden hadden gehad: dat zag ik nu pas in. Ik had mij uitverkoren gevoeld, omdat ik zijn uitverkoren zoon was, en ik was zijn uitverkoren zoon, omdat hij van het begin af aan in mij het spiegelbeeld had gezien van zichzelf, de spiegeling die verder reikt dan het weerspiegelde, zonder dit laatste ooit geheel te kunnen verloochenen. Met groote doortraptheid had hij mij op de weg naar het soldatenberoep geschoven, wetend dat ik ook uit mijzelf die weg zou vinden. Thans was hij oud, en had het noodige gedaan; en had eigenlijk niets gedaan, en kon alles uit handen geven.

Oud mocht hij zijn, overwonnen niet. Aan ons laatste gemeenschappelijke maal tegenover hem gezeten, viel mij zijn kaarsrechte houding op, zoo weinig passend bij de lange witte baard en de lompe adelaarsneus, die het naderende verval aankondigde door middel van roode knobbels en uitwassen. Zijn oogen hadden het starende van iemand, die nog maar in het verleden ziet, ook waar hij in de toekomst meent te schouwen; maar zij fonkelden, toen hij op mijn welzijn dronk, met Rijnsche wijn, die hij vast van hand in de glazen had geschonken, en in de huwelijksbokaal, die, voor het eerst na jaren te voorschijn gehaald, vlak naast mijn bord zijn plechtige cirkelglansen trok. Na de dronk keek ik de kamer rond, en stuitte op de oude globe, de trooster uit mijn kinderjaren. Mijn vader volgde mijn blik, wees met de duim over de schouder, en zei: ‘Gerard neemt afscheid, maar hij zal toch niet verder komen dan wat daar op die koperen stander draait.’ Ik wilde riposteeren, dat wat daar draaide rond was, zoodat ik eens terugkeeren moest; maar toen ik zijn verwrongen glimlach zag, bleven de woorden mij in de keel steken; ik stond op, liep om de tafel naar hem toe, bleef toen besluiteloos staan; maar reeds had hij de armen uitgebreid, en ik voelde de drie vingers van zijn rechterhand, met de ruime afstand daartusschen, achter mijn nek. Hij kuste mij op het voorhoofd. Voor zoover mijn schemerende oogen dit toelieten, kon ik zien, dat Diederik het hoofd had afgewend en dat mijn moeder een plooi van het damasten tafellaken gladstreek. Wij schaamden ons alle vier, maar ik misschien toch het minst. Mijn vader beëindigde het maal met gebed en voorlezing van het hoofdstuk uit Job, waarin de woorden staan: ‘De oude leeuw vergaat omdat er geen roof is, en de jongen eens oudachtigen leeuws worden verstrooid.’

Tweede boek

I

Wie als soldaat van fortuin zijn eigen beloofde land in het Oosten bereiken wil, heeft drie provinciën te doorkruisen, waar niet alleen niet gevochten wordt, maar waar, dank zij het krijgskundig genie van Prins Maurits en zijn opvolger, ook nooit meer gevochten zal worden. Het is een leegte, doorsneden van rivieren en trekvaarten. Knusse steden achter wallen kijken boven de horizon uit; molens en boerderijen, welvarend en blinkend waar het maar blinken kan, liggen omgeven van vredelievende legers koeien. Er is soms nog sneeuw en hagel, om de helft van Maart; maar altijd worden lucht en land weer schoongewasschen door de onomvaambare wolkgevaarten, wit en bol als uiers, en weldra gevolgd door het hoogst onschuldig blauw, dat van de Prins geen kwaad weet. Het rood ontbreekt in dit land, zijn driekleur ten spijt. Het rood van bloed en vuur ontbreekt. Men reist per trekschuit tot Wijk bij Duurstede; vervolgens, als men genoeg geld heeft, huurt men paarden, en smaakt dan het genoegen de logge Rijnschuiten voor te blijven of in te halen; en de bosschen en heuvels naar Arnhem toe bewijzen hoogstens, dat het land iets minder eentonig is dan men eerst wel meende. Van mijn twee reizen naar het Oosten als aspirant-ingenieur kende ik deze streken trouwens. Maar ik zag ze nu met een nieuw oog, want in plaats van het weinig opwindende vooruitzicht van eenige maanden graafwerk onder de leiding van dommelige oudgedienden, lokte nu het avontuur aan hun grenspalen.

Niet zoodra heeft men Arnhem achter zich gelaten, of het landschap wordt vreemder, dreigender, versmalder en bedompter. Schijnbaar praat ik hier onzin, want waar de Rijn naar de Waal buigt is alles veld en water en slib, en de heuvels van Montferlant lijken op een verre luchtspiegeling, die bij het naderen verdwijnen zal. Maar de lezer heeft deze reis slechts te herhalen om tot dezelfde slotsom te komen. Er hangt hier iets gevaarlijks in de lucht; de boerderijen zijn er kleiner, liggen verspreider, en waar zij kunnen angstiger weggedrukt. Het vee is verschrompeld, alsof de vloek van de roof er reeds op is gevallen. De gezichten zijn bleeker, de houdingen gebogener, onderdaniger. Er zweeft brandgeur rond, voor wie het ruiken wil, er is vuur en bloed, voor wie het zien wil. Verhalen doen er de ronde over moord en brandschatting, voor wie het oor te luisteren legt, verhalen over hekserij, voor wie ook daar belang in stelt. In de duistere bisdommen langs de Rijn worden heksen verbrand. Buiten die bisdommen is er de woestenij voor vrijscharen om zich te vertreden.

Soldeniers worden door de werftrommel gelokt, simpele boerenjongens veranderen in verscheurend gedierte, en het apocalyptisch teeken van het vuur staat op hoeve na hoeve en springt op de kleine steden als een haan die koning kraait. En iedere ochtend komt de zon zoo stralend op, voorbij dit Oosten van ons vaderland: het eenige vuur, dat geen zwarte blakering achterlaat en door de menschen zonder wantrouwen wordt begroet.

Een halve dag reisden wij met een oude, wrakke postwagen, tot voorbij Emmerik. Ons geld deed wonderen, want daarvan schijnen zij daar niet veel te hebben; wij werden als jonkers behandeld. Aert van Duverden, die zijn laatste rest domineeswaardigheid in Leiden had achtergelaten, streek alle meisjes onder de kin, en liet Ramminger de ruzies opknappen, die daaruit ontstonden. Daar in die grensstreken hebben meisjes de gewoonte om zich, aldus belaagd, ver achterover te buigen, waarbij zij echter hun borsten prijsgeven, die onze theologant, zich beroepend op het Hooglied, evenmin versmaadde. Zadko kon zijn zelfingenomen gesnap niet uitstaan; maar ik voor mij moet zeggen, dat ik hem wel onderhoudend vond, met zijn dogmatische goocheltoeren, waarmee hij nog steeds wraak nam op het Leidsche Statencollege. Zooals hij het zevende hoofdstuk van de brief aan de Romeinen misbruikte om te bewijzen, dat een goed Christen als een dolle zondigen moest, tenzij hij, os of kapoen zijnde, geen last had van zijn vleeschelijkheid, was al een even knap staaltje van blasphemische spot als zijn exegese van Ezechiël 23, over het hoereeren van Ohola en Oholiba, die hij persoonlijk gekend scheen te hebben. Te eerder moest hij gedurende onze reis tot deze even geleerde als zedelooze praat vervallen, waarbij Ramminger schaterde en Zadko naar de lucht keek, omdat hij, in Leiden verwend met Brabantschen van de straat, onder zijn gedwongen onthouding leed; dit beweerde hij ten minste. Het was toen al duidelijk, dat wij Ramminger en Van Duverden zouden kwijtraken op den duur; maar voorloopig konden wij de moeilijkheden beter vereenigd het hoofd bieden.

Om het legerkamp van Christiaan van Brunswijk te bereiken, dat ergens aan de Lippe liggen moest, zuid-westelijk van Munster, konden wij niet de Rijn tot Wezel volgen, in verband met de Spaansche bezetting van die plaats. Ik had Wezel wel eens willen zien, over welks val, in 1614, mijn vader zich zoo opgewonden had; maar in onze omstandigheden, met Leidsche paspoorten, en het Protestantisme op onze aangezichten geschreven, was het verstandiger een omweg te maken. Hoewel Zadko, als Bohemer, wellicht meer van hen te vreezen had, was het vooral Ramminger die ieder contact met Katholieken schuwde, begrijpelijk door zijn

ervaringen in Donauwörth. Aert van Duverden was op dit punt het onverschilligst van ons vieren, hetgeen mij verbaasde, want hij was geen held. Even voor Xanten verlieten wij de Rijn en trokken te voet naar de Ysel, die wij twee maal overstaken, om vervolgens af te zakken naar de Lippe, bij Dorsten. Hierover deden we een geheele dag, in een plasregen. Postwagens rijden daar niet, en zouden ook in de modder zijn blijven steken; en ik had geen lust om paarden te koopen, zooals de theologant opperde, met een veelzeggende en loensche blik op mijn buidel. In Dorsten vonden wij goed logies, en hier bereikten ons ook de eerste geruchten omtrent de standplaats van Christiaans leger. Dit bevond zich dichter bij Munster dan wij hadden verwacht; naar het scheen wilde de jonge kampioen de bisschop dwingen de Boheemsche kroonsieradiën uit te leveren, waarvan een gedeelte in deze stad bewaard werd. Wat er met de kostbaarheden gebeuren zou was niet twijfelachtig. Christiaans verknochtheid aan de eigenlijke bezitster ten spijt zouden zij de weg gaan van het gouden beeld van de heilige Liborius en de twaalf zilveren apostelen uit de dom van Paderborn: zij zouden omgesmolten worden tot min of meer vervalscht geld, om de soldaten tevreden te stellen. Muiterij wegens wanbetaling was aan de orde van de dag. Voor het overige was men slechts vol lof over Christiaan, in dit kleine Dorsten aan de Lippe. De inwoners hadden veel van de Spanjaarden te lijden gehad, en zij zagen in hem de verlosser van hun nooden en een instrument van Gods wraak. Had hij al hun huizen in de asch gelegd, zij zouden hem nog aanbeden hebben. De Luthersche dominee, die ons met alle geweld begroeten wilde, nadat hij het doel van onze tocht had vernomen, sprak zelfs van de ‘heros Germaniae’, - een betiteling, die Aert van Duverden op zichzelf scheen te willen betrekken, naar zijn ijdel gegrinnik te oordeelen. Nagewuifd door vrouwen en meisjes, en een kindsche grijsaard, die van tijd tot tijd een zaaggebaar langs zijn keel maakte, ter aansporing, of bij wijze van aankondiging van ons toekomstig lot, verlieten wij Dorsten, rijkelijk voorzien van proviand.

Onze verdere bewegingen zal ik niet met plaatsnamen aanduiden. De gebeurtenis, die ik verhalen ga, is zulk een schandvlek voor de Protestantsche zaak, dat een waarheidsgetrouw verslag, Roomschen onder de oogen komend, deze zaak slechts zou kunnen benadeelen. Door personalia en geografische situeering te verzwijgen geef ik ieder de vrijheid onze avonturen als verdichtselen af te doen. In het eerst verliepen onze plannen geheel naar wensch: wij naderden het leger van Christiaan van Brunswijk, en de bevolking was ons vriendelijk gezind, en hielp

ons ook wel eens met paarden, zware Westfalers, waarmee wij van de eene boerderij naar de andere reden, een paar uur ver, door een deels heuvelachtig deels moerassig landschap. Het was waar, dat in deze dorpen en dorpjes, naar Munster toe, nog nooit een helm, een neus, of zelfs maar een valsche daalder van een van Christiaans soldaten was waargenomen; en wij waren niet zoo simpel, dat wij de heiligenlegende, door de menschen rondom zijn naam gevlochten, niet getoetst zouden hebben aan wat ons uit andere bronnen reeds bekend was. Maar dit laatste bleek ons in geen enkel opzicht de perken te buiten te gaan van wat in onze tijden de soldateska gemeenlijk toegestaan wordt. Alle berichten omtrent Christiaans daden en wandaden hadden daarenboven iets dat in sterke mate op de lachspieren werkte. Dat hij in 1616, op zeventienjarige leeftijd, tot bisschop, of beter: administrator, van Halberstadt gekozen, bovenop het hoogaltaar geklommen was om zich door het kapittel te laten huldigen, alsof het hier werkelijk een Katholieke ceremonie betrof, leek al evenzeer het werk van een burleske kwajongen als zijn gesol met de zeven Jezuïeten, die hij ergens gevangen genomen had en nu overal mee rondvoerde als bezienswaardigheden; er werd verteld, dat hij hen onder vier oogen, of laten wij zeggen: onder zestien oogen, vriendelijk genoeg behandelde, maar als er anderen, met name officieren, bij waren, met godslasteringen bedacht en hun de huid volschold. Het leek ons verstandig de brandschatting door zijn soldaten niet ernstiger op te nemen dan dit.

Op een zonnige namiddag deden wij navraag in een dorpje, dat tegen een met dennenbosschen bekroonde heuvelhelling op lag. Reeds eerder was ons opgevallen, dat de boeren ons met open mond bleven aankijken, wanneer wij naar de dichtstbijzijnde werfplaats van de dolle bisschop vroegen, - zoo werd Christiaan hier algemeen genoemd. In dit dorpje nu kende men de bijnaam even goed als elders, maar men scheen met schrik geslagen te worden op het hooren ervan. Zelfs de kinderen verscholen zich achter de rokken van de moeders. Wij verbaasden ons. Wilden deze dorpelingen dan niet bevrijd worden van het Spaansche juk (waar zij overigens nooit last van hadden gehad)? Besluiteloos hielden wij halt op het marktplein, waar eenden en ganzen in een modderpoel snaterden. Voor de herberg stonden voertuigen: drie hooiwagens en een huifkar. Juist spraken wij af om bij de dominee of de schoolmeester ons licht op te steken, toen de deur geopend werd en een achttal boeren en boerenknechts naar buiten stoven, nagekeken door de waard, een buitengewoon dikke kerel met glanzend roode wangen, die een lange houten pijp rookte, waarvan de gesneden kop op zijn bovenste buikplooi rustte. Achter

hem in de schaduw schoof zich een kleuriger gedaante naar voren, ook dik, maar niet zoo erg als de waard. Daarachter schenen er nog meer te staan; wij hoorden ten minste kinderstemmen. Met mijn aandacht bij de man in de schaduw, had ik de boeren even uit het oog verloren; toen ik weer keek, waren zij bezig de wagens over de modderige weg te zeulen: één trok aan de disselboom, een ander duwde van achteren. Grijnslachend en zonder zijn pijp uit de mond te nemen riep de waard hun na: ‘Daar komen ze ook,’ - waarna hij zich omdraaide en bijna in botsing kwam met de kleurige man, die nu zijn plaats innam en de boeren met een spottend, maar ook eenigszins teleurgesteld gezicht naoogde. Dit gezicht kwam mij bekend voor. Hij was bruinverbrand en had een wit litteeken over de wang. Zijn kleedij, de sjerp, de bandelier, het in slechte staat verkeerende borststuk, stempelden hem tot wat hij was: een soldaat, zij het ook een, die door Cato Censorius van de krijgsmansstand zou zijn uitgesloten, op grond van zijn lichaamsomvang. Hij bleef staan, toen wij naderbijkwamen.

‘De dolle bisschop?’ zei hij, in antwoord op mijn vraag, ‘achter de heuvels moet een cornet kurassiers opgericht zijn, en wie weet wat nog meer. Ik moet er ook heen, maar niet bij de kurassiers. Ik ben linkshandig. Een vervloekte zaak.’

‘Wat scheelt de bevolking hier?’ vroeg Ramminger.

‘O niets,’ zei hij luchtig, ‘al hun paarden en koeien zijn gisteren gerequireerd, maar dat is niets. Ik had een paard en wagen willen hebben voor mij, mijn vrouw en mijn kinderen, om over die heuvel heen te komen, maar zij gaan er zelfs al met de wagens vandoor.’ - Hij spuwde op de grond, en klopte zich op de buik. - ‘Ik was niet krachtig genoeg om de schelmen te kunnen dwingen mij, mijn vrouw en mijn kinderen over de heuvel te trekken; ik kwam ook pas op de gedachte, toen zij de gelagkamer uitstormden, alleen op het hooren van het woord *wagen*. En wat is hun geschied? Niets. Geen huis in brand, geen vrouw verkracht, geen stier de nek omgedraaid, niets....’

‘Voor een stier zou men toch zeker een heel regiment moeten hebben?’ zei ik.

‘Een kip natuurlijk,’ zei hij minachtend, ‘waar komen jullie vandaan?’

Aert van Duverden mengde zich in het gesprek. - ‘De meisjes hier zien eruit alsof zij zoo pas verkracht zijn door gehoornde duivels. Zelfs{problem}, zeer gewenschte jongelingen, schoon van aangezicht, aangenaam voor de dochteren Sions', zooals wij, keuren zij geen aandacht waardig.’

‘Kan zijn,’ zei de man, de schrale gedaante van de theologant

misprijzend opnemend, ‘het zijn hier ook maar poepen, maar ik zie, dat de heeren pistolen bij zich hebben. Als de heeren ook naar de kurassiers willen, zouden wij die boerenlummels met zijn vijven kunnen dwingen om rechtsomkeert te maken. Wij hoeven er niet dadelijk een neer te schieten, dát bedoel ik niet....’

‘Als we eens gingen loopen,’ stelde Zadko voor.

‘Loopen!’ - Hij deinsde terug, alsof men het op zijn soldateneer gemunt had. - ‘Loopen!’ - Hierop barstte hij in een bulderend gelach uit, en draaide zich om naar de gang, waar nog telkens kinderstemmen weerklonken, en het getrappel van rappe voetjes. - ‘Agnete! Kom eens hier! Hier is een jeugdige reiziger, die zegt, dat ik moet loopen! Donder en bliksem, dat heb ik nog nooit gedaan, loopen. Wat denkt u wel van me?’ voer hij tegen Zadko uit, maar zijn luimig mondvertrekken bewees, dat hij geen twist zocht, ‘ik ben linkshandig, en daarom kunnen ze mij bij de kurassiers niet gebruiken, omdat ik bij de caracole niet naar links kan wenden en tegelijk met de rechterhand schieten. Bij de Witte Berg heb ik het eskadron, waarin ik reed, op de vlucht doen slaan tijdens de caracole, door die vervloekte linkshandigheid; Christiaan van Anhalt, die ons met het koksmes in de vuist terugjoeg, dacht dat wij lafhartigen waren, maar wij waren alleen maar linkshandigen, dat wil zeggen: *ik* was linkshandig. Maar *loopen*, dat heb ik nog nooit gedaan! Zelfs op de groote tocht met Mansfelt van Waidhausen naar de Rijn, in twaalf dagen, over Neurenberg en Rothenburg, had ik steeds een paard of een wagen. Die liepen zijn allemaal gecrepeerd, ze vielen zó dood neer, langs de weg. Jullie wilt dienst nemen, jonkers? Neemt dan een raad van mij aan: nooit loopen. En als er tóch geloopen moet worden, laat je je vrouw loopen,’ voegde hij er binnensmonds aan toe.

De loopster, inmiddels in de deur verschenen, was een stevige vrouw van een jaar of veertig, met groote handen en een onderdanige knik in haar nek. Hoewel haar voorhoofd gaaf was, herkende ik haar onmiddellijk, en ik kon nu ook de dikke soldaat thuisbrengen: het was de humoristische Limburger, de opvolger van de waardgeldersluitenant Wolf Grott, welke laatste op die warme middag bij ons in de straat Lysbet zoo uitdagend had gegroet. Hoe vaak had ik haar en haar kinderen de saamgeschoolde menigte niet voor ‘slijkgeuzen’ hooren uitschelden! Ook die kinderen herkende ik, al waren zij nu vijf jaar ouder. De oudste jongen, die met het rapier van zijn vader rondliep, was vijftien. Wij riepen de waard erbij, en ten slotte besloten wij een aantal boeren te huren om zijn bagage de heuvel op te dragen; verder zouden zij in geen geval durven, verzekerde de waard. Daar het reeds laat was en de vermoeidheid zich deed gevoelen, maak-

ten ook wij van deze diensten gebruik, voor onze buidels en zakken. Overnachten in het dorpje leek ons niet raadzaam, te meer waar dit ons beroofd zou hebben van het gezelschap en de voorlichting van de Limburger. Om hem zoo gunstig mogelijk te stemmen verklaarde ik mij bereid de boeren te betalen.

De avond daalde reeds, toen wij de heuveltop naderden. Het was hier zeer eenzaam; achter ons in de diepte lag het dorp met zijn armoedige rieten daken; op de velden werkte niemand, en in de bosschen was zelfs geen houtvesterswoning te bekennen. Brandlucht, met de koele avondwind aanzwevend, bracht mij op de gedachte, dat er toch ergens kolenbranders aan het werk moesten zijn, maar wij zagen niemand anders dan, vlak bij de top, een aantal jongelieden met knapzakken, die blijkbaar hetzelfde doel hadden als wij, doch andere paden volgden. Ik had ervoor gezorgd mij in de buurt van de Limburger op te houden, wiens afkeer van loopen uitsluitend betrekking bleek te hebben op het loopen met zware lasten. Op vlak terrein, vertrouwde hij mij toe, waren zijn vrouw en kinderen sterk genoeg om zijn kleeren, buit, wapens en wapenrusting op hun schouders te nemen; maar tegen een heuvel op zou hij zelf moeten helpen, en dat deed hij uit beginsel niet. Hij was bereidwillig genoeg met het geven van inlichtingen. Hij had de geheele Boheemsche veldtocht meegemaakt, Frankenthal helpen ontzetten, Hagenau innemen, en zijn zakken gespekt bij de plundering van Bruchsal, Diedesheim en Speier; maar toen Mansfelt zijn tijd ging verknoeien met het beleg van Zabern, in een ijskoude oostenwind, was hij gedeserteerd, ook al omdat Mansfelt plotseling niet meer betaalde en er ook geen groote plunderingen in zicht waren: Zabern kreeg hij tóch niet. De winter had de Limburger in Mannheim doorgebracht; hij en zijn vrouw en zijn kinderen hadden daar geleefd als prinsen. Christiaan, bij wie hij zijn geluk beproeven ging, was weliswaar even berooid als graaf Ernst, maar hij gaf zich ten minste de moeite zelf geld te slaan; en zijn zilveren daalders mochten dan zoo valsch zijn, dat zij op het water dreven, men kon er toch alles voor koopen, zoolang men een degen, een pistool, of alleen maar een tondeldoos met vuursteen tot zijn beschikking had om de koop kracht bij te zetten. Toen hij dit zei, tilde hij met een snelle beweging mijn geldbuidel op, en verklaarde, dat het zonde en jammer was zulk zwaar geld voor betaling te gebruiken; het was geld om aan de muur te hangen, als schuttersmédailles. Van zijn Leidsche tijd scheen hij weinig onthouden te hebben, de naam Wolf Grott kende hij niet eens. Op mijn vraag in welke hoedanigheid wij ons het best konden laten aanwerven, haalde hij de schouders op. De dolle bisschop was ruiteroverste, verzot op

paarden, en hier in Westfalen in de gelegenheid zich de beste paarden aan te schaffen. Zelf ging hij misschien bij de bereden arkebussiers, hoewel hij eigenlijk te zwaar was voor de verkenningsdienst; maar dan had men ten minste niet het recht hem zijn linkshandigheid te verwijten. Met zijn rechterhand kon hij allen maar muilperen uitdeelen, ik moest maar aan zijn vrouw vragen. Al deze gegevens verstrekte hij blazend en zuchtend en steunend, en met een verwijtende blik naar de bosschen voor ons, waaraan maar geen eind kwam; hij verbaasde zich erover, dat in het dorp geen werfpatenten waren aangeplakt; alles scheen zich achter die vervloekte heuvel te moeten afspelen.

Reeds was ik tot de slotsom gekomen, dat deze veteraan alleen inlichtingen, en dan nog vrij verwarde, over zichzelf kon geven en als raadsman te verwaarloozen was, toen wij het hoogste punt bereikten, waar het dennenbosch ophield en een breede laagvlakte zich aan onze voeten uitstrekte. De boeren legden hun last neer en gingen terug, na door mij betaald te zijn, waarbij de Limburger telkens hoofdschuddend over mijn buidel aaide, alsof hij de muntstukken kietelen wilde. Zijn vrouw en kinderen, tot dusverre een zwijgende achterhoede, vlogen nu scheldend en kakelend op de bagage af, - wedstrijd wie zich van het lichtste stuk verzekeren zou, - en eenige oogenblikken later zwoegden zij heuvelafwaarts, onder het oog van hun heer en gebieder, die niet eens zijn eigen helm droeg. Rechts van ons liep het bosch nog enkele honderden meters door. Naar gelang wij verdergingen, werd de brandlucht, die ik al eerder geroken had, sterker; en toen de boomen begonnen te dunnen, zagen wij op verschillende plaatsen vuur en rook aan de horizon, en ook dichterbij. De Limburger, een geheel andere man, nu hij niet meer hoefde te klimmen, was met een marschlied begonnen, waarbij hij de maat aangaf door zich op de buik te trommelen. Ik herinner mij enkele woorden, die telkens terugkwamen:

‘*Zoodra een soldaat wordt gebóóóren*,
Zijn hem drie boeren uitverkóóóren:
De eerste die hem voedt,
Boem, boem,
De tweede wiens vróuw
Bij hem in de bedstee moet,
De derde die zich voor hem naar de hel toe spoedt.
Tarata boem, tarata boem, tarata boem, boem, boem!’

Brand, onder laag invallend zonlicht, heeft iets uitermate onwezenlijks. Haast lijkt het alsof de zon zelf de schuld draagt aan de ramp, alsof zij er met haar late en slecht beheerschte stralen

moedwillig de brand in heeft gestoken. Tegelijkertijd evenwel tracht zij haar sporen uit te wisschen door de vlammen dermate te doorlichten, dat men ze niet meer onderscheiden kan en alleen houvast aan de rookpluimen heeft. In deze laagvlakte brandden zes of zeven boerderijen, of wellicht geheele gehuchten; de zwarte rookwolken kwamen schuin op ons af, zonder ons te bereiken; en onder de rookwolken lekten de door het zonlicht zoo huichelachtig bestreden vuurtongen. Maar dit was niet het gruwelijkste. Want zoo aanstonds zou de zon verdwijnen, en in de nacht zou het vuur wel fataler zijn, maar ook eerlijker en ongeveinsder, niet meer door die sluier van vloeiend avondrood verdoezeld. Het gruwelijke was de orde en regelmaat, waarmee hier een geheele reeks van branden de horizon innam. Zeven branden, door één hand aangestoken, in nabootsing van Gods hand. Dat was het gruwelijke. En het gruwelijke was de orde en regelmaat van wat er voor en tusschen de branden te zien was. Op het voorterrein, als op een beplant plein, streng afgepast tot teekenachtige perken van evenwijdige of krioelende lijntjes, huiselijk, en niet zonder een zekere koele elegantie, strekte zich een onafzienbaar militair kamp uit, waaruit de rookwolkjes opstegen van potje kokende legerhoeren. Het uitverkoren volk, legerend voor Sinaï, brandoffers beramend aan het gouden kalf en andere drekgoden, had niet indrukwekkender en onbeschaamder kunnen zijn dan de nederzetting van plunderaars, die de dolle bisschop in zijn naam verzameld had aan de voet van deze heuvel. Geheel links, ver genoeg van ons vandaan, maar toch in al zijn onderdeelen te onderscheiden, stond een vendel piekeniers opgesteld, ter oefening of monstering. De lange pieken geleken op een veld korenhalmen, de bonte vanen ertusschen op korenbloemen en klaprozen. Daarop volgden de legertenten en barakken, waar soldaten rondliepen, of met honden speelden, of aten, of luierden. Vervolgens ruiterafdeelingen, de paarden gehalsterd aan de boomen, de wagens met fourage hoog geladen. Het avondrood blonk op de helmen en borststukken der kurassiers. Een werfofficier achter een tafeltje onder een hooge eik, die vol scheen te hangen met drogende kleeren of zakken, werd juist verlaten door de laatste van zijn aanwinsten. Trompetgeschal, gezang, geblaf, geloei, het joelen van vrouwen en kinderen, drong flauw tot ons door, nu en dan begeleid door het roeren van de werftrommel. Geheel rechts werden ruiteroefeningen gehouden.

‘Dat zijn dragonders,’ legde de Limburger uit, terwijl wij de heuvel afdaalden, ‘Mansfelt is de eerste geweest om regimenten te vormen van die knapen, en de bisschop neemt alles van Mansfelt over.’

‘Ook dat?’ vroeg Zadko, op de vuurgloed van de dichtstbijzijnde boerderij wijzend.

‘Dat is niets,’ zei de Limburger, ‘dat is waarschijnlijk alleen gedaan om de boerenjongens, die zich laten aanwerven, meteen het krijgshandwerk te leeren; boeren sparen boeren wel eens wat te veel, dat moet kordaat de kop ingedrukt worden. Die dragonders zijn wel aardige knapen, zij leeren uit het zadel schieten, met musketten; en de lont zit om een lat heengewonden, en die zit aan het hoofdtuig vast. Het is aardig werk. Ik zou dragonder kunnen worden, als het niet zoo vermoeiend was, want dragonders zijn net zoo goed voetvolk als ruiters, en, als je het mij vraagt, acrobaten.... Agnete! Niet te ver vooruit!.... Anders wordt zij mij nog afhandig gemaakt,’ legde hij uit, ‘een oud spreekwoord zegt: waar zijn hoer is is de soldaat, anders nemen tien anderen haar de maat. Agnete kan overigens wel tegen een stootje, en kinderen schijnt zij niet meer te kunnen krijgen, door de ziekte, zei een chirurgijn in Mannheim, die ik ernaar gevraagd heb.’

‘Maar die boerderijen,’ drong ik aan, ‘wat kan daarvan de oorzaak zijn? Hebben ze hooi of haver geweigerd, of hun geld niet willen geven? Ik ben niet geheel onbekend met de krijgsgebruiken, maar dit lijkt mij toch een overdadige verlichting van alleen maar een werfkamp.’

‘Er staan er nog genoeg,’ zei de Limburger, op twee kleine, schamele hoeven wijzend, niet ver van onze weg. Uit een ervan kwamen soldaten te voorschijn, zwaar bepakt. De andere leek verlaten; maar toen wij naderden, brak er een roode gloor door een der vensters, en wij zagen gedaanten wegsluipen, met twee vrouwen of meisjes in hun midden. Even later zat de roode haan op het dak. De Limburger zei:

‘Er zijn ook dragonders met pieken.... Agnete!.... Het wordt tijd, dat ik haar verkoop. Zij wil altijd maar naar anderen toe, en ik ben nog niet zoo oud en aftandsch, dat ik op het koppelaarsberoep aangewezen ben; de vrouwen zijn nog lang niet schootvrij voor mijn klein jachtroer, denk dat niet, jongens!’ - Hij maakte zijn borst breed, en sloeg zich op de buik. - ‘Het is het beste om bij die werfofficier onder die boom inlichtingen te gaan vragen. Misschien moeten wij nog een halve dag reizen, naar het volgende kamp.’

Het begon al donker te worden, en van alle kanten laaide het vuur heller op. Van dichtbij was er in de legerplaats weinig meer van orde en regelmaat te bespeuren, noch van eenig toezicht van hooger hand. Hier en daar werd gevochten. De vloeken, die mijn oor bereikten, verschrikten mij, niet door hun rauwheid,

maar door hun onnoodige lengte. Een bende Zigeuners sloop door het gewoel, de oogen sluw en glinsterend. Voor tenten zaten legerhoeren over dampende ketels gebogen; sommige van hen hadden zich in kostbare misgewaden gehuld, afkomstig van de plundering van Paderborn, naar onze leidsman vermoedde. De Limburger hield zijn kleine schare nu onder straf appèl, het rapier in de vuist en het pistool in gereedheid, hetgeen ook wel noodig was, want hoe pootig ook, zijn vrouw, of hoer, en de kinderen waren nauwelijks in staat een attaque van havelooze jongens af te slaan, die het op de bagage hadden verzien, onder het mom van speelsche dienstvaardigheid. Met vereende krachten joegen wij deze jeugdige roovers op de vlucht, en vervolgden te midden van een onbeschrijflijk tumult onze weg naar de hooge eik, waaronder wij van de heuvel de werfofficier hadden zien zitten.

De officier scheen zijn tent daar in de buurt te hebben, want hij zat nog achter zijn tafel in een boekje met aanteekeningen te bladeren, de beenen lui uitgestrekt. Het was een magere, zwartachtige kerel, erg beenig, en voor een officier hoogst eenvoudig gekleed; hij leek meer op een provoost dan op een militair met opdrachten van een zoo schilderachtig vorst als de dolle bisschop. Dicht, zwart haar, zeer kort geknipt, bedekte een harde, enge schedel. Ik heb altijd gedacht, dat hij Spaansch bloed in zich moet hebben gehad, ik ken zijn naam, en hij was een Westfaler; maar in Westfalen hadden de Spanjaarden veertig jaar te voren huisgehouden en ongetwijfeld menige nakomeling verwekt; de vrouwen dragen er nog een mantille van zwarte taft, ter herinnering, zoo niet aan het laatste feit, dan toch aan het eerste. Blijkbaar had hij reeds gegeten: naast hem op de grond stonden zilveren schotels, een flesch wijn en een zilveren altaarkelk. Terwijl de vrouw en de kinderen in het gras gingen zitten, met hun handen, hun nagels in de bagage, schoven wij de Limburger naar voren. Zonder van zijn boekje op te kijken snauwde de officier:

‘Gesloten voor vandaag.’

‘Dat begrijp ik, luitenant,’ zei de Limburger, ‘ik wou alleen weten, of hertog Christiaan nog brave mannen gebruiken kan: ik, en vier Hollandsche jongens, die hun pistolen al bij zich hebben, en geld genoeg om zich te kunnen uitrusten als vorsten. En bij welk wapen, wilden wij weten. En of het hier is, of ergens anders. Ik heb twintig jaar lang gevochten, meestal tegen de Papen, en het laatst onder Mansfelt, die veel belang in mij stelde....’

‘Laat hij mij groeten?’ vroeg de officier kwaadaardig.

‘Neen, ritmeester, hij had het, helaas, te druk met het overbrengen van de groeten aan veldmaarschalk Tilly....’

‘Wat zijn dat voor snuiters?’ - De officier wees op Van Duverden en Ramminger, die het meest vooraan stonden van ons vieren. Ramminger antwoordde, dat hij vuurwerker was, en niet afkeerig van andere werkzaamheden. Of het als grap bedoeld was, weet ik niet; het kan ook zijn, dat hij de kluts kwijt was; maar Van Duverden kreeg het in zijn hoofd om zich als veldprediker aan te bieden, tot groote ontsteltenis van de Limburger, die blijkbaar bang was door ons gecompromitteerd te worden.

‘Vuurwerkers kunnen wij niet gebruiken; wij zorgen voor ons eigen vuurwerk. Langrokken ook niet. Als jullie niet kunnen paardrijden, scheer je dan weg. Ik neem alleen nog kurassiers aan, en dan pas morgenochtend. Geld voor paard en wapenrusting wordt van het handgeld afgetrokken. Soldij twintig gulden per maand.’

‘Kanonnier,’ opperde ik.

‘Kanonnier niets,’ zei hij, ‘paarden.’

De Limburger zuchtte, - ‘Ik ben linkshandig, kolonel.’

‘Wat zou dat?’

Als eenig antwoord draaide de Limburger zich langzaam om zijn as, ter verduidelijking van het wenden van de ruiter naar links, bij de charge, waarbij hij zijn rechterarm uitstrekte, overdreven bevend om er de ongeschiktheid van aan te geven, en vervolgens zijn linkerarm met de wijsvinger aan de haan van een denkbeeldig pistool in een onmogelijk gewrongen houding naar voren gebracht.

‘De caracole is bij ons afgeschaft,’ zei de officier, ‘je hoeft je niet in zulke bochten te wringen met je dikke lichaam, de caracole is afgeschaft. Wij rijden de vijand meteen overhoop, zonder kunstjes met het pistool.’

Op dit oogenblik stootte Zadko mij aan. Tot mijn verbazing stond hij met een verwrongen gezicht schuin naar boven te kijken, oogenschijnlijk ten prooi aan een hevige angst. Zooals ik reeds zei, werd de eik ongeveer tot op de helft beschenen door het houtvuur, dat echter de laatste minuten hooger aan het opvlammen was, zoodat nu de geheele stam, tot de bovenste takken, overzien kon worden. Aan de takken hingen vijf naakte lichamen. Het waren vier mannen, opgehangen aan de nek, en een oude vrouw, bengelend aan één been, het andere been omlaag, schaamteloos ontbloot; wanneer haar tak door de wind bewogen werd, zwierden haar grijze haren langs de stam. In Leiden had ik op het Galgeveld of op het groene zoodje voor 's Gravensteen vaak genoeg terechtstellingen bijgewoond; ik had zien radbraken, en de tong zien doorsteken met gloeiend ijzer. Maar dit was iets geheel

anders. Deze lijken, schuin boven een tafeltje hangend, waaraan een officier op zijn gemak in een boekje zat te lezen, waar hij zijn maaltijd had gebruikt, waar soldaten kwamen om te onderhandelen en hun geld en wapens in ontvangst te nemen, waar geschertst werd en levengeschiedenissen werden verhaald, - het gaf mij zulk een walglijke voorsmaak van de zeden, die bij de dolle bisschop heerschen moesten, dat ik onmiddellijk het besluit nam terug te keeren, en ik zag aan Zadko's gezicht, dat hij er evenzoo over dacht.

Ons gedrag had de opmerkzaamheid van de anderen getrokken.

'Waar kijk je naar?' vroeg de Limburger, en draaide zich nu ook naar de boom om, 'zijn jullie geschrokken? Dat is toch niets....'

'Ik zou het hier niet een heele dag uithouden,' zei ik, mijn bevende stem tot vastheid dwingend, en zoo luid, dat de officier het hooren moest.

'Waarom niet?' vroeg de Limburger, 'dat wordt toch overal gedaan? De boerenjongens moeten krijgstucht leeren; zij moeten leeren, dat zij van nu af aan geen boeren meer zijn, maar soldaten. Nu zijn het nog pummels, met verlof, maar over twee weken herken je ze niet meer, de duivels. Is het niet zoo, overste?'

'Zij moeten heel veel leeren,' bevestigde de officier, die zich met onze ontsteltenis scheen te vermaken, 'deze huislieden, die daar in verticale houding de nachtwind trotseeren, werden ervan verdacht paarden kreupel te hebben gemaakt, - verdácht, let wel.'

Gapend boog hij zich over zijn boekje. Ook Van Duverden en Ramminger keken nu naar de boom, weinig minder onder de indruk dan wij. Rondom het tafeltje waren soldaten komen staan, met ruwe spot en vragen naar onze herkomst en opmerkingen over onze bleeke gezichten. Juist fluisterde ik Zadko toe, dat wij beter naar het dorp terug konden gaan, toen ik mij mijn geldbuidel voelde ontrukken. De soldaten stonden dicht om ons heen; maar de dief, daar durfde ik op zweren, was een jongen geweest; ik had een glimp van een kleine gedaante opgevangen. Verderop, waar soldaten voor een rij tenten op ouderwetsche, hooge trommen aan het dobbelen waren, plantte zich een beweging voort van omkijkende gezichten. Schreeuwend, dat men de dief moest tegenhouden, holde ik die richting uit.

Van wat ik tijdens deze achtervolging van het kampement te zien kreeg zou ik weinig kunnen navertellen. Ik struikelde over beenen,- sommige opzettelijk uitgestoken,- botste tegen een harnas op, dat aan een boom hing, trapte in een pas gegraven kookgat, plonsde te midden van een gezelschap troshoeren, die kardoeszak-

ken zaten te naaien, op een afstand bestaard door boerenzoons in pas aangepaste wapenrustingen, die met hun handen geen raad wisten, deed navraag links en rechts, waarbij ik de onzinnigste antwoorden kreeg, werd als dief nagezeten door een troep jongens onder wie zich misschien de dief bevond, en stond ten slotte hijgend stil, getroffen door de gedachte, dat de buidel mij door het zoontje van de Limburger ontstolen moest zijn, die tusschen de soldaten geslopen was, aangespoord door zijn moeder, of op een teeken van de Limburger zelf. Gelukkig herinnerde ik mij de weg, en spoedig stond ik weer onder de boom met de vijf gehangenen.

In mijn afwezigheid had zich het volgende afgespeeld. Door zijn beschaafd voorkomen de aandacht trekkend, was Zadko door de soldaten getergd om zijn Boheemsche tongval en zijn overgevoeligheid op het stuk van parate executies; ten slotte was hij een der spotters te lijf gegaan, en een algemeene vechtpartij was het gevolg, in het verloop waarvan de Limburger met zijn aanhang zich uit de voeten had gemaakt. Toen ik terugkwam, waren zij alle drie verdwenen; ook de officier was er niet meer. De soldaten waren bezig de helmen en harnassen op de wagen met kleeden te bedekken. Na nog eenige tijd naar de Limburger te hebben gezocht, begreep ik in het kamp te moeten overnachten: de weg naar het dorp zou ik nooit kunnen vinden in het duister.

Het was niet de eerste nacht, die ik onder de bloote hemel doorbracht, maar wel was het mijn eerste nacht tusschen menschen, die mijn vrienden hadden moeten zijn, en in werkelijkheid mijn vijanden waren. Zonderling genoeg moest ik telkens aan die avond denken, toen ik Valmarius uit de klauwen der Arminianenjagers had gered: ook toen diezelfde dubbelzinnigheid, dat aarzelen tusschen vriend en vijand, dat wel de vloek van mijn leven scheen te zijn. Wat zich toen tot enkele minuten had beperkt werd nu verlengd tot uren en uren van angst en twijfel. Angst of ik mijn reisgenooten de volgende ochtend wel terug zou vinden, op wie ik meer dan ooit was aangewezen in mijn berooide staat, - twijfel aan mijn roeping, aan mijn soldatenhart, aan de zin van mijn geheele bestaan, dat door mijn vader gezegend was met het mij nu ontstolen geld. Ik kon mijzelf wel vervloeken om mijn kleinzeerigheid bij de eik: had ik het voorbeeld van de Limburger gevolgd en Zadko terechtgewezen met een ‘het is niets’, wie weet had dan het gesprek een andere wending genomen, de soldaten waren niet opgedrongen, en de roover was niet in de gelegenheid geweest mij ongemerkt te naderen! Alles hing samen: ik was laf geweest, en nu was ik mijn reisgeld kwijt. Telkens en telkens had ik tegen de verleiding te vechten in 's hemelsnaam dan maar in het kamp te blijven, en mij als kurassier, of desnoods als beuls-

knecht, te laten aanwerven bij de officier die op een provoost geleek. Ik was dan ten minste van de zorgen om het geld af, en wellicht zou ik de Limburger ter verantwoording kunnen roepen. Het was misschien vooral de gedachte aan mijn moeder die mij niet deed toegeven.

Na enkele uren rondzwerven vond ik op de grens van het kampement een onderkomen in de kleine hoeve, die door de soldaten geplunderd was, - zoo terdege geplunderd, dat ik door het heele huis kon loopen zonder mij te stooten. Het was er verlatener dan in een ruïne. Maar achter ieder kapot venster, in ieder vertrek waar ik rust zocht, grijnsde het vuurteeken, dat op verder afgelegen boerderijen was verplaatst. Christiaans brandmeesters - officieren, in het bijzonder met de brandschatting belast - deden geen half werk; zelfs een betere woongelegenheid voor hun soldaten dan in tenten of barakken offerden zij op aan de Draconische wet van de heetste vergelding voor het kleinste misdrijf. Hoe anders ging het in het bezadigde Holland toe, waar Maurits, de wiskunstenaar en ordelievende, spuwen zou op dit soort krijgsvoering.... De roode haan kraaide mij in slaap, en kraaide mij weer wakker, en zelfs op de hooizolder vervolgde de gloed mij in mijn droomen. Nu en dan werd er geschoten, onregelmatig, baldadig.... Heel in de vroegte sloop ik de helling op, hongerig en ontmoedigd, en met mijn gedachten steeds bij mijn moeder. Ik zag haar bleek gezicht voor mij, met de teerblauwe aderen aan de slapen, en zij verweet mij, dat ik de belofte niet had gehouden, die mijn vader haar had gedaan. Want mijn vader en ik waren één, en hoe onheilig hadden wij niet tegen haar gekonkeld. Op mijn zeventiende jaar had zij mij gedoopt, met Doopersch water, en nu stond ik onder een dikke eikeboom naar vijf gehangenen te kijken, onder wie een oude vrouw, wier grijze haren langs de stam zwierden. Ik had de afgrijselijkste gedachten: die oude vrouw was mijn moeder, en de vier mannen waren mijn vader, Diederik, Jasper en ik, en alles tot straf, omdat wij haar voorgelogen hadden. Toen ging ik tusschen de struiken zitten, en zocht in mijn knapzak naar voedsel, om de hersenschimmen te verdrijven. Er was nog wat spek, door mijn moeder gerookt, en brood van de vorige dag. Tusschen de pakjes ontdekte ik een rolletje, in papier gewikkeld. Ik herinnerde het mij niet, het voelde hard aan. Het bleek Hollandsch zilvergeld te bevatten, genoeg voor een niet te lange reis, naar een werfplaats waar het minder Spaansch toeging dan hier. Dit geschenk van mijn moeder - zij moest het even voor mijn vertrek in mijn knapzak hebben gestopt - was mij een teeken, dat zij mij vergeven had. En plotseling viel mij in, dat ik mijn bedrog

zooveel mogelijk goed kon maken door werkelijk te gaan doen wat ik haar op de mouw had gespeld. Ik zou naar Heidelberg gaan. Daar zou ik opnieuw kunnen bepalen of ik al dan niet voor het krijgshandwerk in de wieg was gelegd, of mijn vader dan wel mijn moeder de heerschappij voerde over mijn ziel.

Mijn reisgenooten, die ik in de herberg aantrof, maakte ik terstond deelgenoot van mijn plan. Zadko stemde toe, de andere twee wilden in elk geval zoo ver met ons meereizen. Alle drie waren het erover eens, dat de dolle bisschop geen veldheer was voor Leidsche jongens; maar, hoewel deze overtuiging ons nederig had moeten stemmen, hadden wij in de herberg het hoogste woord, de aanwezige dorpelingen de afschuwelijkste martelingen voorspellend voor het geval het groeiende leger zich ook aan deze kant van de heuvel zou vertoonen; wij dronken landwijn, en de theologant kneep de dochters van de waard in de arm, en raakte ten slotte zoo opgewonden, dat wij hem met geweld moesten meevoeren. Onder weg bleven wij snoeven, nu onder elkaar; zelfs Zadko gaf op van de vernietigende slagen, die hij had uitgedeeld; en de theologant en de Duitscher, die dichter bij het kamp hadden overnacht dan ik, gewaagden van voor hen hoorbare en deels zichtbare vrijages in de meest onbestaanbare vormen; de eerste beweerde zelfs, dat men, wellicht misleid door de duisternis, merries had misbruikt, en dat Sodom en Gomorrha niet de steden waren, waar Christiaans krijgers zich lang zouden laten bidden. Hoe hooger de zon steeg, hoe rumoeriger het tweetal werd; prachtige troshoeren en Zigeunervrouwen vervulden hun verbeelding tot de uiterste rand, en ik geloof, dat het weinig scheelde, of zij waren teruggegaan om hun geluk opnieuw te beproeven. Mij rest alleen nog te verhalen hoe Zadko en ik hen kwijtraakten.

Over de tocht naar Heidelberg deden wij twaalf dagen, gedeeltelijk langs de Rijn, uitwijkend in het gebergte, zoodra wij de Katholieke steden naderden. In deze streken werd niet gevochten, en het was maar zelden, dat wij in een platgebrand dorp kwamen, verlaten sinds jaren, nooit meer opgebouwd. In één dorpje werd een schuttersfeest gevierd; het was of men er in een andere wereld leefde, niet zoo ver verwijderd van de Bijbelsche patriarchen. Toch bleef het landschap dreigend in mijn oog; de bergen, stijgend met de dag, maakten mij ongedurig; en de idyllische wijndruif scheen, in plaats van om stokken, om de pieken van een regiment gewonden, zooals ik ten Zuid-Westen van Munster had aanschouwd. In werkelijkheid dreigend werd het pas voor ons, toen wij, ten Zuiden van de Main, het oorlogstooneel bereikten; hier moesten wij terdege rekening houden met de bewegingen van

vijandelijke krijgsbenden en soms dwars door de bergen trekken, over rotspaden, die op bruisende kloven uitkwamen, of door dichte bosschen zonder paden. Vooral bij de Neckar werd het hachelijk, want Cordova had juist het tusschen Mannheim en Heidelberg gelegen Ladenburg bezet, en Tilly beheerschte de omgeving van Heidelberg. Ver in het Zuiden, bij Landau en Germersheim, zat Mansfelt, en ook de marktgraaf van Baden-Durlach maakte zich gereed; hier zou het eerlang tot een treffen komen, bij Mingolsheim, vier dagen nadat wij de keurvorstelijke residentie bereikt hadden. Maar over strategie kan ik hier niet uitweiden. Men vindt bijzonderheden in sommige nuttige werken van tijdgenooten, bijvoorbeeld in de dikke almanak, die mijn oom in Heidelberg nog even voor het beleg had laten drukken: 'Almanach des ganzen Säkulums, mit allen Schlachten, Belagerungen, Diversionen, Fürstlichen Thaten, Bubereien, Kometen und Nathurereigniszen.' Laat in de middag stonden Zadko en ik aan de rechter Neckaroever, bij het nog rookende dorpje Neuenheim, en zagen aan de overkant de Paltsstad liggen onder zijn twee groene bergtoppen, tegen de hoogste waarvan de bouwwerken van het nieuwe slot opkropen. Waar wij stonden geurde het van meidoorns, vroeg in bloei, en rechts, naar het Westen, waar de Rijnvlakte zich uitstrekte, was het zoo laag en groen en onmetelijk als in ons eigen Rijnland, met de duinen erachter.

Maar laat mij verhalen hoe wij Heinrich Ramminger en Aert van Duverden waren, kwijtgeraakt. Daar Zadko de theologant niet geheel zonder reden van lafhartigheid tijdens de vechtpartij in het legerkamp betichtte, en meer dan genoeg had van zijn Bijbels toegelichte schouwheden, was de verhouding reeds de eerste dagen gespannen, en tegen wil en dank werd ik tot partij kiezen gedwongen. Ik kon ook niet ontkennen, dat Van Duverden, naast zijn meer in het oog loopende gebreken, door een stuitende zelfzucht werd gekenmerkt: hij moest van alles het beste hebben, gaf, onder een vaag vertoon van Christelijke naastenliefde, alleen weg wat hijzelf niet lustte, besteedde het geld, dat Ramminger hem voor voedsel gaf, aan lekkernijen, en vroeg dan om nieuw, omdat hij zich, naar zijn zeggen, zelfs in dit uitgemergelde land niet met honig en sprinkhanen kon voeden; hij pochte en speelde op, en ging ten slotte zoo ver ons gebrek aan succes bij de vrouwen te verwijten, om pas in te binden, toen ik hem in de borst pakte en boven een schuimend en diepgelegen bergstroompje hield (dit was in het gebergte genaamd Taunus; ik was verreweg de sterkste van ons vieren). Ramminger verdroeg alles van hem. Maar ook Ramminger was niet meer degene die hij in Leiden was geweest. Zijn geboortegrond scheen hem van voorwendsels te voorzien om

zijn Hollandsche periode als iets beschamends voor te stellen. Na jaren lang tusschen krentenwegers te hebben vertoefd, ademde hij nu berglucht en dronk wijn op de plek waar de wijn geperst werd. Hij schold op Holland. Hij was overal waar wij kwamen al eerder geweest, wist alles beter dan wij, bepleitte de superioriteit van de Duitsche natie op alle gebieden en de theologant, uit berekening, stijfde hem hierin. Door de aanraking met iets dat hem hoogstens sentimenteel had mogen stemmen (wat hij trouwens óok was, hij had zelfs de gewoonte aangenomen de arm om onze schouders heen te slaan) bedierf zijn karakter zienderoogen: van mijn vroolijke Heinrich Ramminger uit het vuurwerkershuis was niets meer over dan een onverdraaglijke praalhans. Ik geloof niet, dat hij het kwaad meende; het was alleen maar de reis, die hem naar het hoofd gestegen was, vereenigd met de noodzaak om tegen Van Duverden, in velerlei opzichten zijn kwade genius, op te bieden.

Toen wij de Taunus afdaalden, in de richting van Frankfort, werden wij aangehouden door een troep lanciers van aartsbisschop Johann Schwickardt, die daar in de buurt een berucht moordenaar zochten. Maar dit wisten wij niet; wij zagen ons reeds gevankelijk naar Mainz gevoerd. Zonder ook maar een seconde te aarzelen stak Aert van Duverden zijn hand in zijn wambuis en trok een rozenkrans te voorschijn, die hij de vragers onder de neus hield. De ruiters lachten, en reden verder. Een kwartier lang sprak geen van ons vieren een woord. Ook Ramminger, door zijn herinneringen aan Donauwörth, waar de menschen gedwongen werden met rozenkransen en crucifixen te loopen, juist zeer gevoelig op dit punt, scheen met het geval verlegen te zijn; en aan Zadko's gezicht kon ik zien, dat hij bezig was zich tot een ingrijpend besluit op te werken; dat duurde altijd wel eenige tijd bij hem. Bij een tweesprong bleef hij staan, en zei: ‘Criellaert en ik gaan links, en Van Duverden rechts. Waar Ramminger heengaat moet hij zelf beslissen.’

‘En als ik niet wil?’ hoonde Van Duverden.

‘Dan schiet ik je neer,’ zei Zadko, zijn pistool opheffend.

Ramminger trachtte de twist nog bij te leggen; hij was er overstuur van, de tranen blonken in zijn trouwhartige, blauwe oogen, en onder het maken van koppelende en omarmende bewegingen schroomde hij zelfs niet leugens op te disschen: hij zou van Van Duverden's rozenkrans afgeweten hebben, het was bedoeld als veiligheidsmaatregel voor óns alle vier, niet voor Van Duverden alleen.... Maar tegen Zadko kon nu niemand meer op, en het einde was, dat hij de theologant volgde. Ik heb hen nooit teruggezien.

II

Mijn oom Heinrich Krillart bewoonde een kapitaal huis, niet ver van de keurvorstelijke kanselarij. Het was zijn derde huis in Heidelberg, want hij was langzaam opgeklommen, iedere verbetering in zijn positie bezegelend met een verandering van domicilie. De patriciërshuizen in deze streken lijden een weinig aan hoogmoedswaanzin; Duitschers zijn afgrijselijk hoog in hun wapen, voelen zich steeds de meerderen van anderen, vooral wanneer zij minderen zijn, en natuurlijk moet dit ook in de bouwtrant hunner huizen tot uitdrukking komen. Anders dan in onze Hollandsche steden zijn deze van boven het zwaarst, en puilen uit met erkers en dergelijke, zooals een weelderige vrouw met borsten, en dan nog alles goud en blauw versierd, met emblemen en spreuken en krullen; maar het is mogelijk, dat hier evenveel Fransche smaak in tot uiting komt als Duitsche, want Heidelberg, èn door de vele Hugenoten onder welgestelden èn door de toon, die jaren lang aan het hof heerschte, is op en top een verfranscht oord, - een vroolijk oord, schoon toendertijd wat gedrukt.... Ik had Zadko in een logement bij de Neckarbrug achtergelaten, en bewoog mij nu door een straatgewoel, dat mij kenschetsend leek voor een half belegerde stad: veel boeren die zichzelf in de weg stonden; rijen koeien op een groot plein, loeiend, niet op tijd gemolken; een menigte soldaten; en ieder soldaat met een meisje aan de arm. Het verheugde mij enkele van deze krijgslieden Hollandsch te hooren spreken: de bezetting, gedeeltelijk op het slot ingekwartierd, voor een ander gedeelte bij de burgerij, bestond in hoofdzaak uit Hollanders, Engelschen en Schotten; en bij de inwoners mochten de eersten dan weinig populair zijn, sinds Frederik Hendrik (naar hun zeggen) de Palts in de steek gelaten had, meisjes staan nu eenmaal voor niets. De goeverneur van Heidelberg, overste Heinrich von der Merven, of van de Merwe, die onder rechtstreeksch bevel van de in Mannheim zetelende Sir Horace Vere stond, was van Hollandsche afkomst. En de bezetting van de Paltser vestingen mocht dan eigenlijk een Engelsch leger zijn, een geschenk van de Engelsche koning aan schoonzoon Frederik, door de Staten werd het toch grootendeels betaald. Sinds Tilly's Croaten in de omgeving eenige armen en beenen hadden afgezaagd, eenige ooren met kokend lood volgedruppeld, eenige kleine meisjes na verkrachting in de bakkersoven geschoven, had er een soort volksverhuizing plaats gehad, in beide richtingen: notabelen, professoren, ambtenaren, studenten volgden het voorbeeld van de keurvorstelijke familie en begaven zich naar elders, de boeren en

de edelen uit de omtrek stroomden de stad binnen. Toch waren er nog enkele onverschrokken theologen achtergebleven, en in het algemeen was de stemming hoopvol, sinds in het najaar Tilly's sommatie om de stad over te geven met verachting beantwoord had kunnen worden. Daar Mansfelt toen al in de buurt was, had de oude vos niets kunnen uitrichten. Met het aanleggen van deels zeer doeltreffende versterkingen was men reeds in de zomer van het vorige jaar begonnen. De terugkeer van keurvorst Frederik, die zich op dit oogenblik reeds bij Mansfelt's leger bevond, werd in Heidelberg overigens kalmer opgenomen dan op het land, wellicht omdat de stedelingen de mérites van hun geliefde vorst beter konden beoordeelen dan de boeren daarbuiten.

Ofschoon het huis geheel aan de mij gegeven beschrijving beantwoordde, met zijn protserige gevellijnen en de leeuwenkoppen met gouden slingers erom, meende ik in het eerst, dat er een vergissing in het spel moest zijn. Het was een warme namiddag, de voorbode van een zeer warme en droge zomer, en de hooge benedenramen stonden open. Voor die ramen zat een viertal bont uitgedoschte meisjes toilet te maken, de spiegel in de hand, de haren los. Een oudere vrouw op de achtergrond vervolmaakte het beeld van een bordeel zooals men dat in Leiden van de straatzijde nimmer te zien kreeg. Nochtans voelde ik mij dadelijk op vertrouwd terrein, en kon niet nalaten deze werkelijk alleraardigst uitziende deernen een knipoogje te geven, even voordat ik de zware, koperen klopper op de deur liet vallen. Hoewel zij teruglachten en de oudere vrouw bij het venster riepen, leken zij mij geen meisjes voor iedereen; zij legden zich duidelijk eenig zelfbedwang op. Het was een stille, deftige straat; er passeerde op dit oogenblik niemand, ook geen soldaten.

Ik moest drie maal kloppen voor mij werd open gedaan door een bejaarde huisknecht, in een zwartgevlekte kiel, die mij aanstaarde alsof ik een Jobstijding kwam brengen. Toen ik mij bekend maakte als de Leidsche neef, die zijn oom graag zou bezoeken, indien deze hier inderdaad woonde, helderde zijn gezicht op, en onder buigingen bracht hij mij naar een donker zijvertrekje, met de belofte zijn meester zoo spoedig mogelijk te waarschuwen; Herr Krillart was in de drukkerij achter het huis, en zou zich waarschijnlijk willen wasschen en verkleeden en het haar kammen en borstelen.

‘Laat hij zich geen moeite geven,’ zei ik, ‘ik zie er ook niet al te fraai uit, na een voetreis van eenige weken. Die meisjes voor aan de straat, zijn dat mijn nichten?’

Hij verwrong zijn gezicht tot een allersmakelijkste grijns. - ‘Dat zijn hoeren.’

‘Tot die gevolgtrekking was ik ook al gekomen. Maar het een sluit het ander niet uit. Dus het zijn mijn nichten niet?’

Toen het tot hem doordrong, dat ik mij een kwinkslag veroorloofde, kwam hij wat dichter bij, en fluisterde: ‘Het zijn de hoeren van de soldaten, die hier ingekwartierd zijn, jonge heer. Het is een schande, en zij vernielen alles; laatstleden hebben twee soldaten, dronken Schotten, met messen gevochten, en om het bij te leggen hebben zij toen hun kunsten beproefd op de donzen bedden: de veeren vlogen tot aan de overkant. Toen wij hen wilden kalmeeren, riepen zij: “No popery,” - dat roepen zij altijd, wat het beteekent weet ik niet. En er is niets aan te doen, de goeverneur lacht erom. Wacht u hier zoo lang, mijnheer Krillart....’

‘Criellaert,’ verbeterde ik.

‘.... en bekijkt u deze drukken; mijn patroon houdt het hoofd boven water, en drukt nog vlijtig. Nu het niet meer voor de academie of voor de Frankforter boekenmarkt kan zijn, spreekt hij de menschen moed in met tractaten en vroolijke geschiedenissen. Niemand die zoo weet wat de menschen noodig hebben als mijn patroon.’

Hij trippelde weg, en ik bekeek de boeken en boekjes, die langs de wanden ter bezichtiging waren opgesteld. Er was van alles bij: almanakken, herdrukken van oude schelmenromans, de Heidelberger catechismus in verschillende vertalingen, politieke vlugschriften, een verheerlijking van de daden van koning-keurvorst Frederik de Vijfde, een boek over hekserij, waarin een prachtige ets van Michael Herr, de heksensabbath op de Bloksberg voorstellend, met katers en monsters en naakte vrouwen op bezemstelen. Mijn oom scheen werkelijk van alle markten thuis, want naast de vele streng Calvinistische geschriften merkte ik ook een boekje op, dat een opvallend Libertijnsche geest ademde en waarin gelijkelijk werd getoornd tegen Katholieken, Lutheranen en Calvinisten. Het heette ‘Die alte Wahrheit,’ en één stelling luidde: ‘Dat dit het beste reformeeren is, dat ieder met zichzelf begint,’ - een onmiskenbaar kettersche uitspraak, al klonk het als mannentaal; maar zelfs op politiek terrein verleende mijn oom blijkbaar het woord aan zooveel mogelijk stemmen tegelijk, al moest men erkennen, dat een geïllustreerd vlugschriftje tegen het Calvinisme en een boek over de ‘daden der Protestantsche Unie’, waarvan alle bladen leeg waren, zorgvuldig verborgen stonden achter loyalere werken. Maar bij mijn oom waren zij gedrukt, daaraan was geen twijfel mogelijk.

Zijn verschijning was niet geheel in overeenstemming met de

sluwe koopmansgeest, die uit deze veelzijdige drukkerswerkzaamheden sprak. Hij was kleiner dan mijn vader en minder vergrijsd, - een fraaie gezantenkop, zou men zeggen, met hoogstens iets schichtigs in de ooghoeken. Mijn vader zag er stellig minder nobel en betrouwbaar uit, om van het verschil in beschavingspeil maar te zwijgen. Waar hij, bij opwinding, in zijn grijze profetenbaard kneep alsof hij er touw van wilde maken, daar liet mijn oom Henri, die zich Heinrich noemde, zich hoogstens verleiden tot een bestreelen met de handrug van de uiterste punt van een zwart en geparfumeerd sikje. Hij was in donkergroen fluweel gekleed, naar de voorlaatste mode, hier in Heidelberg ongetwijfeld de laatste, en in de hand droeg hij een rol perkament, als een maarschalksstaf. De hartelijke begroeting, de kus op beide wangen naar Fransche trant, deden mij mijn waakzaamheid niet verliezen. In het Duitsch, met iets vragends in de oogen, alsof hij volop bereid was tot Fransch of Hollandsch of wellicht zelfs Italiaansch over te gaan, heette hij mij welkom, vroeg als terloops naar de welstand der Leidenaars, keek naar mijn bestoven schoenen, en zweeg. Vervolgens zoog hij snel zijn adem naar binnen, alsof hem iets te binnen geschoten was, tikte mij met de rol perkament op de schouder, en sprak:

'Een bloedeigen neef zou ik gastvrijheid moeten aanbieden, maar het is helaas onmogelijk. Het huis is overvol, en niet met de beste gasten. Ik heb de dienstmeisjes weg moeten sturen, om hen te sparen, en zelfs op hun kamertjes huizen soldaten. Met veel moeite heb ik gedaan gekregen, dat zij niet bij mij aan tafel eten, met hun vrouwen. Maar voor het overige....'

'Maakt u zich geen zorgen over mij, oom! Ik slaap in een logement....'

'Aan mijn tafel zal ik je altijd graag zien,' zei hij, zichtbaar opgelucht, 'mijn vrouw is ziekelijk, en voedsel is er ook niet al te veel in de stad.... Alle molens in de omtrek zijn door monsieur Tilly verbrand. Ik neem aan, dat je mij hier in Heidelberg bent komen opzoeken voor de afrekening?'

In het eerst begreep ik niet waar hij op doelde; maar al spoedig werd mij duidelijk, dat de vraag betrekking had op de boeken, die hij bij lange tusschenpoozen naar Leiden had gestuurd, en waarvan de opbrengst, indien mijn vader ze verkocht had, langzamerhand een aardige som zou hebben bedragen. Hij bedwong zijn teleurstelling, toen ik hem zei, dat de boeken nooit aangekomen waren, en dat ik voornemens was mij in Heidelberg als vuurwerker of vestingbouwkundige te laten aanwerven, en ging mij voor naar de achterkamer, over trapjes en door smalle gangetjes, waar langs de muren lage, met groen fluweel overtrokken

koffers stonden, waarschijnlijk vol boeken. Achter bijna alle deuren klonk rumoer, geschreeuw, gerinkel, gegichel; en het kwam mij voor, dat de deftige geleerdengeur van papier en drukinkt in dit huis de mededinging dulden moest van twijfelachtige reukwerken en goedkoope tabak.

De achterkamer bevatte weinig meubels, vermoedelijk ten gevolge van de inkwartiering. Bij mijn stoel kwam een glas malvezij te staan op ee{problem} omgekeerde Keulsche pot: mijn oom en tante bedekten hun tijdelijke berooidheid allerminst met de mantel der liefde. De laatste lag kwijnend op een ruststoel, blijkbaar lijdend aan waterzucht. Zij was hoogblond, en moest vroeger, voordat de ziekte haar gezicht tot weinig anders meer in staat stelde dan het uitdrukken eener wezenlooze oplettendheid, mooi zijn geweest. Het scheen niet tot haar door te dringen, dat ik haar neef was; eerst in de loop van het gesprek, na allerlei loom gevraag, aanvaardde zij dit feit. Van de overige familieleden was alleen de jongste zoon aanwezig, een volkomen verduitschte knaap met zeer stellige meeningen over de oorlog, en niet veel meer dan een verstrooide hoffelijkheid voor mijn persoon. Ik nam mij voor, zoo weinig mogelijk van hun gastvrijheid gebruik te maken.

Er was nog een vijfde in de kamer, de bejaarde hopman van een Duitsch vendel, dat voornamelijk uit ingezetenen bestond. Hij leek mij een melancholicus. Diepe zuchten loozend en op zijn grijze hangsnor kauwend, beklaagde hij zich over de ongunst der tijden en over het lot, dat de keurvorstelijke residentie te wachten stond. Niet voor niets was er een teeken in de hemel gezien: een omgekeerd zwaard, dat nog het meest op een Zwitsersche houwdegen geleek, zoo een als de oude landsknechten gebruikten; binnenkort zou de brandende stad wel weer verschijnen, evenals bij het vertrek van de keurvorst, als omineuze begeleiding van de rouwklachten der Heidelbergers, die niets goeds van het Boheemsch avontuur verwachtten, hierin trouwens gestijfd door Frederiks moeder, die meer kijk op de zaken had dan de keurvorst en zijn eerzuchtige gemalin te zamen. Niet zonder reden had zij de pronkstoet uit een hooggelegen venster van het slot hoofdschuddend nagekeken. Heidelberg zou nog lang moeten boeten voor deze onberaden stap. Het ergste was, naar hij betoogde, het gemis aan discipline onder de huurtroepen, niet zoozeer nog omdat dit de weerbaarheid schaadde als wel in verband met een voorspelling van de vroeg-Christelijke philosoof Lactantius, die geschreven had, dat storingen in de krijgstucht een van de teekenen waren, voorafgaand aan de Jongste Dag. Hij heette Kasimir Neumayr von Ramsla, en bleek onder Maurits gestreden te hebben en een groot bewonderaar te zijn van diens hervormingen, zoo

zelfs, dat hij in Heidelberg, onder deze hachelijke omstandigheden, geen afstand had kunnen doen van de ingewikkelde exercities, waarin onze beide Stadhouders een tijdlang, en meer op papier of met looden soldaatjes misschien dan in werkelijkheid, hun heil hadden gezocht. Meer geleerde dan krijgsman, goed kenner van Aelanus en Polybius en andere antieken, was hij in aanraking gekomen met mijn oom, die veel oude boeken en plaatwerken over strategie verhandelde. Later hoorde ik, dat hij tot zwaarmoedigheid was vervallen ten gevolge van een gebeurtenis tijdens de Guliksche oorlog. Als overste - een veel hoogere rang dan hij thans bekleedde - was hij er getuige van geweest hoe een vrouw met haar kind in de arm van een brandende toren sprong, in een gebrandschat dorp. Dit was hij nooit te boven gekomen, wellicht omdat hun lot hem aan zijn eigen vrouw had doen denken, die jong in het kraambed gestorven was. Zijn zachte manieren trokken mij wel aan; maar ik had geen gelegenheid hem te polsen over mijn vooruitzichten in Heidelberg, daar mijn oom en mijn neef zich telkens van het gesprek meester maakten.

Toen ik, weinig gesticht door deze kennismaking, afscheid nam, zei mijn tante tegen mijn oom, dat hij niet vergeten moest het mij te zeggen. Ik vroeg mij af, of zij hem soms een wenk gaf mij het huis te verbieden; maar eenmaal in het zijvertrekje met de uitgestalde boeken terug, deed hij zoo overdreven vriendelijk, dat ik begreep op iets anders verdacht te moeten zijn.

‘Luister eens, Gerard,’ zei hij, mij in een leuningstoel drukkend, ‘je bent hier altijd een welkome gast, vergeet dat nooit. Maar er zijn verwikkelingen. Mij is nooit iets geschreven over de beproeving, waaronder je ouders gebukt gaan; terecht misschien, zooiets verzwijgt men liever. Ik heb zelf dochters, allen getrouwd, de hemel zij geloofd; ik kan mij begrijpen hoe het Armand te moede moet zijn geweest.... Maar ik weet alles, uit een andere bron.’

‘Uit een andere bron?’ vroeg ik verbaasd, ‘u bedoelt over Lysbet?’

‘Uit de beste bron,’ zei hij veelbeteekenend, en hield het hoofd scheef, als bij rouwbeklag.

Ik moest even nadenken, toen lachte ik kort. - ‘De beste bron is ongetwijfeld Lysbet zelf.’

‘Je hebt het gezegd,’ knikte hij, ‘Lysbet is in Heidelberg.’

‘Meent u dat?!’ riep ik uit, opspringend van mijn stoel, ‘het lijkt haast niet mogelijk.... En met wie, en in welke hoedanigheid? En heeft zij u opgezocht?’

‘In een hoedanigheid, waarover men in beschaafd gezelschap het zwijgen pleegt te bewaren, helaas, helaas.... Wij kunnen haar

niet ontvangen, jongen, mijn vrouw is zeer streng op dit punt; al moet ik zeggen, dat men in dit huis op dit oogenblik misschien iedereen zou kunnen ontvangen. Maar wanneer je haar.... Ik bedoel, wanneer zij soms van plan zou zijn met je mee....'

'Maakt u zich niet ongerust,' zei ik koel, 'ik begrijp volkomen, dat ik de point d'honneur van de dames, die ik aan de straatkant hebt gezien, niet aantasten mag.' - Het was iets te scherp gezegd, en ik had er ook dadelijk spijt van, vooral toen hij verschrikt vergoelijkende geluidjes begon uit te stooten, - 'nu, nu, mijn jongen, neen, neen,' - en mij met zachte hand in de leuningstoel terugduwde, als man van de wereld, die niemand krenken wil. Weer moest ik lachen. Wat kon het mij eigenlijk schelen?

'Lysbet heeft zich in de vroolijke Palts vertoond als legerhoer,' zei ik, zoo plomp en cynisch mogelijk, 'het was te voorzien.'

'Legerh....!' riep hij ontsteld.

'U hoeft tegenover mij geen blad voor de mond te nemen, oom. Lysbet heeft nooit veel voor mij beteekend.'

'Legerh....!' herhaalde hij op dezelfde toon, 'maar mijn lieve jongen, daar is geen sprake van! Het eenige wat men haar ten laste kan leggen, is dat zij de man volgt met wie zij niet getrouwd is....'

Voor de tweede maal sprong ik van mijn stoel op. - 'De schilder! Dát zou prachtig zijn! Ik heb mijn vader namelijk beloofd.... maar dat zal u geen belang inboezemen. De schilder, die haar in Leiden verleid heeft!'

Hij kuchte, en schudde twijfelend het hoofd. - 'Ik weet niet wat zich in Leiden heeft afgespeeld, maar de man, in wiens gezelschap zij zich bevindt, is geen schilder, doch een rijk koopman, met diplomatieke opdrachten en relaties met Mansfelt. Verder weet ik niets van hem af; hij heet De Romanesque, of Romanesco, en woont in het logement Zum Goldenen Bockshorn, waar de hooge militairen verblijf houden, die niet op het slot zijn ingekwartierd. Toen Lysbet hier kwam, hebben wij haar gastvrij ontvangen, al wekten haar kostbare kleeren toen reeds onze argwaan op....'

'Tamelijk onbeschaamd om hier te komen,' zei ik, nieuwsgierig wat hij hierop antwoorden zou.

'Vind je?' vroeg hij vaag, 'wij hadden haar nooit gezien, en zij is toch een familielid. Voor één keer vind ik zooiets niet erg. Ik weet wat er in de wereld te koop is, maar mijn vrouw is nog van de oude stempel.... Zij is toen uit zichzelf weggebleven, en de rest heb ik van hooren zeggen. Wanneer mijn vrouw er niet was....'

'Hoe lang is zij dan al hier?'

‘Dat zal nu een half jaar zijn, - laat eens zien; ja, het was een paar dagen nadat Mansfelt Frankenthal ontzette. Daarna heb ik haar niet meer ontmoet, zij leeft ingetogen genoeg....’

‘In datzelfde logement?’

‘Ja, met die koopman. Zum Goldenen Bockshorn.’

Na mij te hebben laten uitleggen waar dit logement met zijn pompeuze naam te vinden was, nam ik afscheid van hem met de belofte in geen geval Lysbet aan te moedigen haar bezoek te herhalen. Op straat was het al schemerig; niet zonder sarcastische belangstelling nam ik waar hoe de vier meisjes bij kaarslicht om de oudere vrouw zaten heengeschaard, die hen uit de kaart scheen te voorspellen. Het was een winderige avond: een van die gure tochtwinden, die in het smalle Neckardal hun oorsprong nemen en over Heidelberg naar het Rijndal strijken. Ik liep door smalle, bochtige straten, en op één punt, waar een breedere straat omhoogvoerde, zag ik ook het slot weer, een bleeke steenmassa in de avondgloor, met de holle poorten der arcaden van het nieuwe terras. Het weelderige groen van het park zette zich geleidelijk voort in het groen der bergen. Meer naar rechts vertoonde zich het oude slot, hooger gelegen, en tot een fortificatie omgeschapen; en er waren nog meer versterkingen, veelhoekige torens, klevend aan de bergwand. Heidelberg leek mij geen slecht verdedigbare vesting.

Daar Zadko erop rekende, dat ik bij mijn familie bleef eten, had ik de avond voor mij. Het logement lag tusschen de Peterskerk en de oude keurvorstelijke tuinen, tien minuten van het huis van mijn oom; maar ik wilde eerst nog iets meer van Heidelberg zien, terwijl een wandeling in de avondlucht mij ook zou kunnen helpen mijn gedachten te ordenen. Het bericht omtrent Lysbet had mij toch meer geschokt dan ik mijzelf wel durfde bekennen. Over de koopman, in wiens gezelschap zij zich bevond, dacht ik weinig na: het was alleen de schilder, die mij belang inboezemde. En dan was er nog Lysbets kind; en de vijf jaar, die zij in de vreemde had doorgebracht en ten slotte zijzelf, haar uiterlijk, haar welstand, de houding die zij tegenover mij zou aannemen! En al mocht ik dan niet hopen mijn wraakbelofte nu reeds te kunnen inlossen, deze ontmoeting zou mij toch op de goede weg kunnen helpen. Het wás ten slotte een belofte, - en hoe sterk zou ik tegenover mijn vader niet staan, indien ik hem bij mijn terugkomst verrassen kon met iets dat hem zulk een diepe bevrediging zou moeten schenken! Gesteld, dat het ooit nog tusschen Deliana en mij werd bijgelegd, zou mijn vader zich dan nog tegen een huwelijk kunnen kanten, indien ik hem zeggen kon: Lysbets verleider leeft niet meer....?

Onder het voortspinnen van deze gedachten liep ik straat in straat uit, stijgend, dalend, over pleinen en langs kerken, en bijna steeds te midden van een door fakkels en lantarens verlichte menigte, die men niet anders dan bandeloos kon noemen. Niet alleen in, ook voor de herbergen werd gedanst. Het getoeter van de doedelzak, het gekras op de vedel, beroofde de residentie van al haar statige ingetogenheid. Dat de Heidelbergers, zoo al niet hun leven, dan toch hun have weinig zeker waren, bleek ten duidelijkste uit de vele vechtpartijen tusschen huiseigenaars en soldaten, bijna steeds met de bijbehoorende hoeren als aanleiding. Ik geloof, dat mijn oom nog geen klagen had. Uit een huis dicht bij de Heilige Geest Kerk werden, ondanks het smeeken van de bewoonster, meubels en bedden op straat gesmeten, niet bij wijze van plundering, doch meer als een veldslag tusschen de hoeren onderling, van wie de eene partij de andere wilde verdrijven, de wapens van hun minnaars, degens en partizanen, in de vuist. De soldaten mengden zich niet in het gevecht, en volstonden ermee de hoeren op te hitsen; het was een vermaak voor hen. Daar er niet alleen met stoelen en vaatwerk, maar ook met onwelriekende en bezoedelende materie gegooid werd, vertoefde ik hier slechts kort. Ik kreeg de indruk, dat de soldaten, de Engelschen, de Hollanders, zich vrij goed met elkaar verdroegen, zoolang deze bordeelscènes hun afleiding verschaften; en misschien school er wijze politiek in de door ieder gelaakte slapheid van de goeverneur. Het was waar, dat Von der Merven als ruw veteraan de grootst mogelijke minachting koesterde voor burgers en ambtenaren, welke laatsten hij ‘ellendige schrijvers’ placht te noemen; maar had hij hen beter beschermd, dan was er stellig kans geweest op ongenoegen met de soldaten, terwijl de ontevredenheid om slechte betaling en kleeding zich in muiterij of desertie had kunnen omzetten. Zooals de zaken nu stonden, hoefde men niet eens voor de poortwacht soldaten van verschillende nationaliteit bij elkaar te zoeken, maatregel die anders altijd in vestingen genomen wordt, ter voorkoming van muiterij.

Toen ik honger kreeg, begaf ik mij naar het logement. Het was zeven uur, en ik was niet de eenige die door de uit de openstaande deuren stroomende braadgeuren werd aangelokt. Het was een oud, samengesteld gebouw met dikke muren en tralievensters; ook de belendende huizen waren voor gasten ingericht, en door een steeg bereikte men de stallen. Een bok met gouden horens prijkte op het uithangbord. Zelfs bij de onzekere fakkelverlichting liet zich onderscheiden, dat de naam van de eigenaar, Otto Kaplirsch, van veel jonger datum was dan de afbeelding en de overige

woorden: de letters waren zoo goed als pas geschilderd. In de straat stegen ruiters af en begaven zich met rinkelende sporen naar de ingang; er stond een rijtuig stil, waaruit vrouwen stapten, door uitzwermende jongens opgevangen en naar binnen geleid; stalknechts schoten op de paarden af. De hooge rang der binnentredende militairen was gemakkelijk te herkennen aan de enorme pluimhoeden, de bevelende houding, en hier en daar een pracht van een ganzenbuik; maar ook burgers, bij tweeën, bij drieën, stapten het logement binnen.

Mijn kleeren verkeerden in geen te beste staat, toch trok ik de stoute schoenen aan, en drong tusschen de officieren in een rookerige en slecht verlichte gelagkamer, blijkbaar het voornaamste vertrek uit de tijd, dat het logement nog niet de grooten der aarde ontving. Er zaten nu alleen wat boeren bijeen, verwaarloosde gasten; ik volgde de stroom, en kwam door een breede gang, waar een lange, athletisch gebouwde kerel met een koksmuts op jongens voor zich uitjoeg, in een kamer, of zaal, die zijn afmetingen te danken had aan het breidelloos wegbreken van muren. In het eerst schemerde het mij voor de oogen, zoo fel straalde het kaarslicht uit luchters en kandelaars op het wit damast der tafels, het glaswerk, de rijke costuums, de parelen en diamanten van eters, drinkers, wachters en praters. De zaal was met eikenhout beschoten, waarboven koppen van herten en wilde zwijnen prijkten; aan het eind ervan hing een levensgroot portret van Frederik de Vijfde, wiens donkere, schalksche kijkers vol vertrouwen neerblikten op de verdedigers zijner erflanden. Er vlamde een houtvuur. In het midden stond een lange tafel, waarlangs een twintigtal officieren geschaard zaten en een aantal dames, van wie enkele gemaskerd waren, anderen met zwarte mouches op wang of voorhoofd, alsof er gaten in hun gezicht waren gevallen, allen zwaar geblanket. Ik merkte op, dat de bediening in hoofdzaak was toevertrouwd aan jongens in kokskleedij, hoewel er ook meisjes rondliepen, met kanten mutsjes op, die echter meer met het toezicht schenen belast. Ook, het viel niet te ontkennen, en ik verbaasde mij hierover, hadden de jongens bij de militairen, althans de ouderen onder hen, de meeste aftrek; er werd met hen geginnegapt, zooals in andere landen met herbergdeernen; hun werd met ernstige en diepe blikken op het hart gedrukt het wildbraad behoorlijk te doen kruiden en de wijn niet te koel te serveeren; en één ijzervreter, het aangezicht een en al haar en joviale vraatzucht, ontzag zich niet onder het bulderend uitdeelen van zijn bevelen een dienknaap bij de kin te vatten. Dit was volkomen nieuw voor mij, en toen ik eenmaal aan een der tafeltjes langs de wand plaatsgenomen had, nam ik mij voor ten koste van alles

deze Ganymedessen te vermijden en mij van de hulp van een der meisjes te verzekeren. De pracht en praal om mij heen was overigens van dien aard, dat ik er ernstig rekening mee hield in het geheel niet te worden bediend.

Gelukkig ontdekte ik enkele tafeltjes van mij af de oude heer Neumayr von Ramsla, die mij bij zich wenkte en mij te eten noodigde, verbaasd dat mijn oom dit niet had gedaan. De verandering van plaats was mij in zooverre onwelkom, dat ik nu met mijn rug naar het gezelschap kwam te zitten. Tot mijn genoegen merkte ik, dat de zwaarmoedige hopman van de Ganymedessen al even afkeerig was als ik: wij werden bediend door een lang opgeschoten verschijning, die hij Marianne noemde, een mager meisje van een jaar of vijf-en-twintig, wier donkere, hongerige oogen in beenige oogkassen gloeiden. Zij had een verrukte mond, en liep wat voorover, schokkend in alle gewrichten, als een geraamte dat zich op een helsch feestje spitst. Hinderlijk was, dat zij mij voortdurend smachtende blikken toewierp, minder hinderlijk, dat zij mij steeds het beste toeschoof. Draaide ik mij om, ten einde de aanwezigen te bestudeeren, dan schoot zij onmiddellijk toe om te vragen of er iets van mijn dienst was. Ten slotte bepaalde ik mij maar tot de oude heer Ramsla.

'De toestand is niet rooskleurig, mijn jonge Hollandsche vriend,' zei hij, na mij enkele gegevens te hebben verstrekt over de mogelijkheden van dienst nemen in Heidelberg, 'van strategie heeft niemand in deze streken veel benul, al hebben zij nu allen de meer voor de hand liggende verbeteringen, zooals het gebruik maken van kleinere carrés, in ondiepe slagorde, van Prins Maurits overgenomen. De markgraaf misschien nog het meest, maar hij begaat de domheid op Hernesto de Mansfelt te bouwen, die hij zelfs zijn dochter heeft beloofd. Mansfelt konkelt met alle partijen, dat is bekend. Vandaag voor de Unie, morgen voor de Liga, vandaag Ernst, morgen Hernesto. Hij is volkomen buiten machte de groote lijnen te zien: alleen uit wrok tegen aartshertog Leopold, die hem vroeger, toen hij nog Katholiek was, heeft tegengewerkt in een of andere wervingskwestie, is hij met het beleg van Zabern begonnen, dat hem niets anders heeft opgeleverd dan dat de keizer hem voor de derde maal in de ban heeft gedaan. Zoo voert men geen oorlog. En Christiaan weet evenveel van strategie als een afgericht wild zwijn.'

'Ik kom van hem vandaan,' zei ik, 'zwijnerij was er genoeg bij hem. Maar hij is toch bij de Prins opgeleid?'

'Hij moet alles weer vergeten zijn,' zei Ramsla, nooit verlegen om pessimistische antwoorden op optimistische beweringen. Hij scheen te genieten van zijn zwartkijkerij, hij leefde er geheel van

op. - ‘Stel daartegenover nu Tilly en Cordova: een goede positie in het centrum van het landschap, zoodat zij niet heen en weer hoeven te trekken om hun soldaten van voedsel te voorzien; een rustiger geweten op het stuk van plunderen en brandschatten omdat zij nu eenmaal in vijandelijk land zitten; en een leger, dat veel meer oude soldaten telt dan dat van de tegenstanders. Ze weten ook meer van de krijgskunst af, al is Tilly wat bekrompen en ouderwetsch.’

‘Wat denkt u van de kansen van Heidelberg?’

Hij kauwde op zijn snor, en keek mij droevig en verrukt aan. - ‘Heidelberg heeft in het geheel geen kansen. Zooals de keurvorst afhankelijk is van Mansfelt en de anderen, zoo Heidelberg van de te leveren veldslagen. De bezetting is totaal onvoldoende er is te weinig voorraad, de aanvoerders zijn onderling verdeeld. Hoe vaak heeft men niet bij Von der Merven op versterking van de Neckaroever aangedrongen! Hij weigert het, - afgezien dan van de brug, die nu van bastions is voorzien, - hij weigert het omdat hijzelf niet het eerst op de gedachte is gekomen, en omdat ambtenaren en professoren zich hebben opgeworpen als woord- voerders voor dit plan. Eigenwijsheid heeft de menschheid al heel wat onverdiende nederlagen gekost. Een veldheer, die niet eigenwijs is, hoeft ook geen nederlagen te lijden; zie maar naar onze groote Mauricius. Tegen Maurits kon men alles zeggen. Hij nam alles in overweging. Quod Bellum tarda consilia et celerimas executiones requirat; maar de eigenwijze neemt snelle besluiten en houdt daar koppig aan vast, het moment van de uitvoering verzuimend. Ik zie alles heel, heel donker in, Krillart.’ En hij liet het hoofd hangen en begon weer op zijn snor te kauwen. Het genot was alweer over, hij werd nu echt droevig van zijn eigen woorden, en genoot hoogstens nog zooals men geniet van pijn of van een vernederende behandeling. Mij viel op, dat zijn woordkeus bondiger en kernachtiger was dan men van zulk een me- lancholicus zou verwachten; wellicht was dit toe te schrijven aan zijn Mauriciaansch verleden, aan het contact met eenzelfde, tot in de taalvormen doorgevoerd laconisme als waarvan Simon Stevin in zijn geschriften blijk had gegeven.

‘Kent u hier een koopman, genaamd De Romanesque, of Romanesco, kapitein?’

‘Romanesco? Van die naam ken ik alleen de dappere verdediger van de Boheemsche vesting Tabor. Ik ken hier weinig menschen, ik leef heel eenzelvig. Moet hij hier in het logement wonen? Dan zullen wij een van de meisjes vragen, of, nog beter, de gastvrije Kaplirsch zelf, die daar juist is binnengekomen. Een erge beurzensnijder, Kaplirsch, maar een handige kerel. Hij is vroeger

zoetelaar geweest; alle waarden in Heidelberg hebben gezworen hem in de Neckar te zullen gooien....'

Terwijl hij sprak, had ik mij op mijn stoel omgedraaid, waarbij ik allereerst een oogensalvo van de spookachtige Marianne had te doorstaan. Aan de meeste tafels had men de maaltijd beëindigd, al werd er nog fiksch gedronken. Zeer laag gedecolleteerde vrouwen wiegden zich van de eene tafelheer naar de andere, luidkeels lachend. Aan één tafeltje klonken luittonen. Jongelieden, uiterst pronkziek uitgedoscht, de vuist in de zij, vaandrigs of adelborsten, stonden over hun superieuren gebogen, vleitaal bezigend, of liepen doelloos rond. Achter hen vertoonde zich een witharige man, - grijsaard was het juiste woord niet, - die mijn aandacht trok door de zonderlinge wijze waarop hij zich voortbewoog: de schouders hoog opgetrokken, het hoofd naar voren, en de armen, waarmee hij bedrijvig en heerschzuchtig zwaaide, gebogen. Zijn voorschoot liet niet in het onzekere omtrent zijn beroep; maar zijn gezicht alleen zou nauwelijks aan dat van een waard hebben doen denken, met die witte puntbaard, bijna Spaansch van snit, en de witte, opgekrulde knevels. Een fantastische baarddracht mocht door de meeste aanwezigen gehuldigd worden, Otto Kaplirsch deed in dit opzicht voor de officieren niet onder. Hij had zwarte, vrijpostige oogen, en kon niet ouder zijn dan vijftig jaar. Ik merkte nog op, dat zijn voorhoofd glom, alsof hij er reuzel op had gesmeerd. Uiterst handig schoof hij tusschen de groepen door, met zijn aanmatigende loop, waarbij zijn zwaaiende handen haast ter hoogte van zijn oogen kwamen, maakte een praatje hier en daar, gaf een van de dienknapen een draai om de ooren, of wendde zich tot de lange kok met een gesnauwd bevel. Hij scheen alles te zien en door niets van zijn stuk gebracht te worden. Gewerd hem een opdracht, dan gaf hij zichzelf ter bekrachtiging een kort klapje op zijn hoog opgetilde rechterdij. Zoo naderde hij ons tafeltje; Neumayr von Ramsla hief de hand reeds op om hem een teeken te geven, toen mijn oog plotseling viel op drie personen aan een tafeltje in de hoek, vrij ver van ons vandaan. Ik keek in het gezicht van Lysbet.

'Romanesco?' hoorde ik de waard, vlak boven mijn hoofd, 'Louis de Romanesque bedoelt u, de Lotharingsche koopman, een warm verdediger van de goede zaak. Wou u hem spreken?'

'Onze jonge vriend hier, geloof ik,' zei Ramsla, zichtbaar in verwarring gebracht door de vrijpostige toon van de waard. Ik durfde er wat onder verwedden, dat deze laatste mijn eenvoudige reiskleeding met zooveel minachting monsterde als waarden zich maar durven veroorloven, maar ik kon hem niet zien op dit moment; ik durfde mij ook niet naar hem om te draaien, want mijn ontdekking had mij het bloed naar de wangen gejaagd, en ik wilde

hem niet in de waan brengen, dat ik bloosde om hem. Voor hij verderliep moet hij het tafeltje in de hoek nog aangewezen hebben, want ook Ramsla keek nu in die richting. Zoo goed ik kon verontschuldigde ik mij bij mijn gastheer, sprak de hoop uit hem spoedig weer te ontmoeten, en begaf mij naar het tafeltje.

Dat ik Lysbet niet eerder had opgemerkt, was daaraan toe te schrijven, dat zij bijna geheel verborgen zat achter de rug van een voornaam militair, die omkeek, toen ik naderde. Hij leek erg jong en blond, en had een fraaibesneden gezicht, waarin scherpe, doch van weinig nadenken getuigende oogen fonkelden. De tweede man, schuin tegenover hem, was veel ouder, hoewel zijn lange, golvende haren nog niets van hun donkere glans hadden ingeboet. Hij was forsch, van middelbare lengte, en zijn donkerrood gezicht, nu bovendien verhit door de wijn, drukte in rust een onaantastbaar gevoel van eigenwaarde uit, ondersteund door de trotsche stand van het hoofd tusschen de breede schouders. Maar het wás zelden in rust. Lachte hij niet, dan keek hij koddig bestraffend; bestrafte hij niet, dan vleide hij. Zelden heb ik een gelaat gezien, waarop zooveel verstand met zooveel uitgelaten moedwil was vereenigd, zulk een onverwoestbare levenslust met zoo weinig twijfel aan zichzelf. Hij droeg geen baard, doch een klein snorretje, boven lange beweeglijke lippen; en wanneer hij glimlachte, verschenen in zijn wangen zachte groeven, die men nog kuiltjes had kunnen noemen. Zijn gebaren waren levendig, spontaan, veroverend, - de gebaren van een grandseigneur, die in ieder gezelschap de meerdere weet te zijn. Hij droeg een gouden keten om de hals, vele ringen aan de vingers, en zijn Spaansche kraag was van het nieuwste model, niet te dik, maar uiterst dicht geplooid. Zelfs al had Lysbet niet naast hem gezeten, zelfs al had de jonge officier zich in zijn kleeding niet van hem onderscheiden, dan nog had ik kunnen weten, dat hij de gezochte was.

Het behoeft geen betoog, dat de situatie, waarin ik mij bevond, aan het pijnlijke grensde. Lysbet had mij niet herkend; haar wasbleek gezicht onder de kostbare hoed met struisveeren, waarrond een snoer veelkleurige juweelen gevlochten was, drukte niet meer dan een vage verbazing uit, toen ik tegenover haar bleef staan. Had ik haar zonder gezelschap aangetroffen, in dit weelderige costuum, daarbij zoo zeker van zichzelf, zoo rijp en gesloten en ongenaakbaar, de fiere adelaarsneus zoo uitdagend als zelfs die van mijn vader nooit was geweest, dan had ik mijn verlegenheid waarschijnlijk ten spoedigste overwonnen door haar uiterlijk te herleiden tot het mij vertrouwde van vroeger. Maar nu waren die twee heeren bij haar, al even trotsch, al even rijk

gekleed als zij, en nu met spottend opgetrokken wenkbrauwen naar mij opkijkend, gestoord in hun gesprek. Natuurlijk had ik haar een briefje moeten doen toekomen, door bemiddeling van de waard, of van Marianne, wier hongerige oogen ook al weer in de buurt zichtbaar waren, mijn verwarring nog vergrootend; maar de oude schout Gael had mij vroeger eens een heethoofd genoemd, en dat was ik gebleven.

Ik maakte een buiging voor alle drie, en bleef wachten, mijn genius smeekend, dat zij mij herkennen mocht. Wie schetst mijn verbazing, toen ik de koopman hoorde zeggen:

'Ik geloof, dat een familielid de kennismaking wil hernieuwen, Lise.'

'Een familielid? Van mij?'

'De gelijkenis is onmiskenbaar, ondanks de verschillen tusschen blond en bruin,' zei De Romanesque, terwijl hij zijn groote, donkere oogen niet zonder welwillendheid op mij deed rusten, 'wat zegt u ervan, baron?'

De jonge officier bepaalde zich tot een geamuseerd hoofdschudden, en keek naar Lysbet.

'Een familielid.... Gerard!'

Met een lenige beweging stond zij op, en greep mijn handen. In het wilde weg riepen wij door elkaar heen, zooals men bij zulk een ontmoeting pleegt te doen, meer naar de eigen verbaasde of verrukte uitroepen luisterend dan naar die van de ander. De beide mannen zagen lachend toe hoe zij mij na eenige aarzeling omhelsde, hoe zij steeds weer opnieuw weer mijn handen greep, of mij van zich afhield om mij op een afstand te kunnen bekijken. In het Hollandsch zei zij: 'Maar dat baardje had je vroeger niet,' - waarop de koopman, zonder een zweem van boosaardigheid, en ook in het Hollandsch, dat hij vrij zuiver, zij het ook met Vlaamsche tongval, uitsprak, de officier uitlegde:

'Een van haar broers, waarschijnlijk de jongste. De jonge man heeft zich een baard aangeschaft, vandaar een geringe vertraging bij het weerzien.'

'De stem des bloeds spreekt ondanks iedere vermomming,' zei de officier vriendelijk, en eveneens in het Hollandsch, waarna hij opstond en zich bekend maakte als baron Pleikardt Landschaden von Steinach, overste bij de Heidelberger musketiers. Ook ik noemde mijn naam, en wendde mij nu tot De Romanesque, die echter geen aanstalten maakte het voorbeeld van de ander te volgen. Hij bleef mij opmerkzaam aankijken, welwillend, met eenige warmte zelfs, maar hij stond niet op en scheen het niet noodig te vinden zich voor te stellen. Toen de baron afscheid wilde nemen, wees hij hem op zijn stoel terug:

‘Blijft u zitten. De jonge lieden zullen graag alleen willen zijn, maar dat kan ook op Lises kamer geschieden.’

Bij Marianne, die naderbijgeslopen was en zich bijna dubbelboog om zijn woorden op te vangen, bestelde hij wijn, en ging dadelijk voort met spreken, waarbij hij zijn aandacht tusschen Lysbet en mij verdeelde. Hij sprak snel, en met aangename stembuigingen, en nam, als hij iets vroeg, met de kortste antwoorden genoegen. Ik merkte op, dat Lysbet de oogen neergeslagen hield, en zich geen geweld scheen te hoeven aandoen zich op de achtergrond te houden zoolang hij aan het woord was. Haar gezicht, dat even een lichte blos had vertoond, was weer even bleek als altijd, doorschijnend bleek, alsof het flikkerende kaarslicht er niet van buiten overheenspeelde, maar het van binnenuit doorlichtte, als een albasten vaas.

‘Wij zullen een glas wijn op de kennismaking ledigen. Geen Heidelberger wijn, want die is slecht en schraal, maar een goede Bourgogne, meer uit de buurt van mijn geboorteland. Bent u al lang in Heidelberg? Nog geen dag? Dan heeft u ons vlug gevonden; de Hollanders zijn vlugger dan wij altijd dachten, baron; ik zinspeel nu niet op de averechtsche vlugheid, die men Prins Frederik Hendrik hier ten laste legt....’

De officier lachte verlegen; hij sprak nu weer Duitsch. - ‘Let u daar maar niet op, mijnheer Krillart; de Prins heeft ongetwijfeld gedaan wat hij kon, al heeft zich hier onder de bevolking het betreurenswaardige spreekwoord ingeburgerd: “Hij gaat op de loop als een Hollander.” Ik ken de Hollanders; zij zijn moedig genoeg, wanneer hun een redelijke kans geboden wordt....’

‘Dank u, overste,’ zei ik, ‘wanneer het niet te onbescheiden is: hoe komt het, dat u Hollandsch spreekt?’

‘Baron Pleikardt heeft de wapenen bij Prins Maurits leeren hanteeren, zooals ieder militair, die zichzelf respecteert,’ zei De Romanesque vlot, terwijl hij Marianne de fleschwijn uit de hand nam en met zijn duim een korte beweging maakte, om haar te beduiden heen te gaan, ‘het zal ons te stade komen, wanneer Tilly of Cordova eenmaal besluiten hun tanden op de Trutzkaiser bot te knagen. En u, ook hier om te vechten? Goed. Wij zullen wel iets voor u vinden, niet waar, baron? Kunt u vechten? Vestingbouwkundig ingenieur? Belangwekkend. Hoort u dat, baron? Een Mauriciaan van het zuiverste water, mordieu! Vuurwerker ook? Dat is misschien minder urgent. Wanneer de brandbommen in de stad vallen, hebben wij meer aan blusschers dan aan verwekkers van vuur....’

‘Een enkel lichtkogeltje misschien,’ zei Pleikardt vroolijk, ‘wij mogen toch in illuminatie niet achterblijven?’

‘Overigens zouden wij hem kunnen gebruiken om Von der Merven nog eens de dampen aan te doen met de linker Neckaroever. De bevolking, moet u weten, kan niet slapen van angst, dat de Croaten ter hoogte van de voorstad de rivier zullen oversteken en de stad innemen zonder slag of stoot. Wanneer wij nu komen met een jong deskundige uit Holland, wie dat het eerst is opgevallen, toen hij zijn oog over deze goede stad liet weiden, zal Von der Merven er misschien toe gebracht kunnen worden....’

De overste hief lachend de handen omhoog.

‘Niet? Het lijkt mij toch de moeite waard om het te probeeren. Wij zullen zien. Ik ben blij, dat onze jonge vriend gekomen is.’

De voortvarendheid waarmee hij, zonder mijn toestemming af te wachten, over mij beschikte, de zelfverzekerheid waarmee hij militaire voorstellen deed, alsof hij, een koopman, een burger, in deze vesting een macht vertegenwoordigde, zou van ieder ander, die niet over zijn persoonlijk overwicht beschikte, krenkend en belachelijk zijn geweest; en zelfs nu vond ik het noodig hem, zoo al niet terecht te wijzen, dan toch aan mijn zelfstandigheid te herinneren. Alle scherpte vermijdend merkte ik op:

‘Ik neem aan, dat u een adviseerende stem heeft in militaire aangelegenheden, mijnheer....?’

Hij begon te lachten, en wierp het hoofd achterover. Zijn rechterhand speelde met de gouden keten om zijn hals. Lysbet had een ongeduldige beweging gemaakt.

‘Mijnheer....?’

Hij bleef mij aankijken, terwijl zijn gezicht langzaam verstrakte. Hij scheen mij te willen peilen, of in verwarring te willen brengen. Ik houd er niet van, dat menschen door middel van de oogen in mijn ziel trachten te lezen, alsof daar iets verborgen is dat het daglicht niet verdraagt. Bovendien staat de ziel van anderen, in zulk gestaar zich openbarend, mij doorgaans weinig aan. Zielvolle blikken had ik zelfs met Deliana nooit gewisseld, ik houd er niet van. Maar dit moest toch even een klein duel worden. Ten slotte was hij de minnaar van mijn zuster, en ik kwam uit een familie waarin men zelfs voor de wettige echtgenooten van zijn zusters de oogen niet neerslaat.

Het duurde misschien tien seconden, en ik zou het duel zeker gewonnen hebben, indien ik niet was afgeleid door Marianne, die plotseling achter de stoel van mijn tegenstander opdook, zoodat mijn blik afgleed, hetgeen onder deze omstandigheden met een nederlaag gelijkstond. Ik geloof niet, dat de overste er iets van gemerkt had. Marianne zweefde weer weg; en de koopman hief zijn glas naar mij op, een breede glimlach om de lippen.

‘Louis de Romanesque is mijn naam,’ zei hij op joviale toon, ‘ik erken een verzuim. Een militair ben ik niet, maar de militairen stellen soms prijs op mijn oordeel, zooals vorst Ernst van Mansfelt prijs stelt op mijn geld.’ - Het viel mij op, dat hij Mansfelt niet ‘graaf,’ doch ‘vorst’ noemde; hoewel de avonturier recht had op de titel, sinds hij Hagenau veroverd had, was De Romanesque de eenige in Heidelberg die dit gebruik volgde. Hij eindigde: ‘Laat mij dit glas ledigen op de soldateske vooruitzichten van de broer van de schoonste vrouw in het vroolijke Heidelberg!’

‘Te veel eer, monsieur,’ viel ik in, ‘ik stel een dronk in op koning Frederik en zijn spoedige terugkomst in deze stad.’

Dit werd goed opgenomen; wij stootten aan; maar nog hadden wij onze glazen niet geledigd, of een schrille jongensstem weerklonk in de zaal, gevolgd door verontwaardigde kreten en het omverwerpen van stoelen. Marianne was bij de hand: het bericht was doorgekomen, dat de marktgraaf van Baden-Durlach zich teruggetrokken had, ten gevolge van een twist met Mansfelt (later bleek dat overdreven te zijn: de marktgraaf had alleen maar afstand van de troon gedaan, om deze in geval van een nederlaag voor zijn zoon te kunnen redden; hij bleef bij het leger; de breuk met Mansfelt scheen echter een feit te zijn). Verschillende personnages, verlangend naar De Romanesque's oordeel, verzamelden zich bij ons tafeltje. Het leek mij geen ongunstig moment om mij met Lysbet terug te trekken; maar de verwarring mocht nog zoo groot zijn, de koopman had mijn voornemen geraden; hij trok Lysbet naar zich toe, fluisterde haar iets in het oor, en schoof haar in mijn richting. Samen begaven wij ons naar de uitgang. Ondanks de algemeene opwinding zag ik heel wat bewonderende blikken op haar gevestigd.

Ook onder de officieren, die in de gang koelte zochten en de gebeurtenissen bespraken, waren er die haar schoonheid keurden. Haastig trok zij mij naar het uiteinde van de gang, dicht bij een breede trap, waarvan de leuning gedeeltelijk was afgeslagen, alsof hij voor brandhout was gebruikt; een deur hier in de buurt verleende toegang tot de keuken. Na mij nog eens omhelsd te hebben, fluisterde zij:

‘Ik kan je nu niet ontvangen, Gerard. Kom morgenochtend. Maar vertel mij eerst: hoe is het thuis gesteld?’

‘Goed,’ zei ik, ‘vader is erg vervallen; moeder en Diederik zijn de ouden; Jasper ook, natuurlijk. Ik ben nog verloofd geweest in die tijd.... Kan ik je nu niet spreken? Ik zou willen weten hoe je aan die monsieur de Romanesque gekomen bent; anders haal ik mij vannacht nog allerlei dingen in het hoofd....’

In de hand hield zij een ivoren waaier; daarmee tikte zij mij lachend op de arm, en vroeg waar ik overnachtte. Ik noemde haar de naam van het logement, en sprak ook over Zadko. Onmiddellijk stelde zij nu voor, dat Zadko en ik naar de Bockshorn zouden verhuizen, en toen ik haar had uitgelegd, dat wij geen geld hadden voor zulk een voornaam logies, bood zij aan voor ons beiden te betalen. Voor de vorm weigerde ik; zij drong aan; en het eindigde ermee, dat ik het voorstel aanvaardde, zonder veel gewetensbezwaar. Te zeer lokte het mij aan in de nabijheid van zooveel hooge militairen te vertoeven. Ik begreep ook wel, dat De Romanesque haar deze wenk gegeven had: wilde hij zich voor mij in de kosten steken, dan was dit zijn zaak.

Juist wilde ik afscheid van haar nemen, toen Marianne uit de keuken kwam. Zij had ons reeds gezien voordat Lysbet haar riep.

'Marianne, dit is mijn broer Gerard, uit Holland. Denk eens aan, dat ik niets van zijn komst afwist!'

Met een dienblad op beide handen neeg Marianne voor mij; er kwam een knik in haar knieën, er kwam een knik in haar hals, en toch bleef zij onder deze beweging een onafzienbare gedaante van boven naar beneden, rank en geraamteachtig. Zij stiet iets uit, dat op 'Welkom' geleek. Lysbet zei: 'Dit is Marianne Höpfner,' - waarop zij het hoofd ophief als wilde zij nog iets zeggen, het hoofd weer op de borst liet vallen, vervolgens een schuddende beweging maakte als om zich te bevrijden van een waan (bijvoorbeeld de waan dat zij Marianne Höpfner was), en om de hoek verdween; men had er zich over kunnen verbazen, dat zij geen klepperend geluid verwekte, in plaats van het zachte gerinkel van de glazen op het blad. Ik verwachtte een toespeling op een door mij gemaakte verovering; maar Lysbet zei niets meer.

III

De volgende ochtend verhuisden wij naar het logement dat te duur voor ons was. De ontvangst was bij het sprookjesachtige af. Jongens in kokscostuum zwermden ons tegemoet, en ontrukten ons onze schamele bagage; meisjes negen op iedere drempel; Marianne was in de gang zichtbaar, hunkerend en holoogig; en handenwrijvend en zeer hoog van schouders naderde daar de witharige Otto Kaplirsch zelf, zich uitputtend in strijkages, jongens schoppend, oversten groetend (niet zonder amicaliteit), zich vluchtig verontschuldigend over de wanorde van iedere ochtend na feestgelagen van iedere avond. Zijn voorhoofd glom nog steeds, het leek mij een zalf waarmee hij zich had bestreken. De wanorde bestond voornamelijk uit gaperige militairen, die over vegende jongens struikelden. Wij geleken prinsen in vermomming, Zadko en ik, en grinnikend keken wij elkaar aan, toen wij de breede trap werden opgeleid, met een gefluisterde waarschuwing, alsof men ons op levensgevaar wees, voor de kapotte leuning.

Onze kamer, uitkijkend op de stallen, waar oppassers in het zoele lenteweer paarden roskamden of zadelden, was haastig voor ons ontruimd, getuige de vrouwenkleeren, die hier en daar nog op de vergulde stoelen lagen; een der Ganymedessen veegde deze overblijfselen minachtend in zijn voorschoot. Zij renden door de kamer en zetten alles recht wat al recht stond. Er waren twee vorstelijke bedden. Weer andere jongens stormden de kamer binnen met dampende spijzen, eieren, banket, worstjes, heerlijkheden die ik aan Zadko overlaten moest, daar Marianne mij halen kwam om het ontbijt te gebruiken op Lysbets kamer, niet ver van de onze. Op onderworpen toon vroeg zij mij of ik goed geslapen had, en liet mij op onze korte tocht over de gang niet met de oogen los. Ik was er nu wel zeker van, dat zij hals over kop op mij verliefd geworden moest zijn, waarbij ik mijzelf echter voorhield, dat zij dit mogelijkerwijs op iedere jonge reiziger werd, die zich in Der Goldene Bockshorn vertoonde.

Lysbets kamer was grooter dan de onze; een zijdeur voerde naar de kamer van De Romanesque. De weelde, die haar omringde, was verbazingwekkend: atlas en zijde golfden over de stoelen en van de kleedstokken af, voor leden bestemd, die in Leiden één baaien rok in de acht jaar hadden gedragen. Zilver en kristal op tafel, juweelenkistje op kabinetten, reukwerken, halsnoeren, waaiers, pluimen, - het was een omgeving, waarin men als burgerjongen al zijn schaamteloosheid te hulp moest roepen om het hartige maal, dat mij wachtte, door de keel te kunnen krijgen.

Aan de muur hing een portret van De Romanesque, een zandlooper in de hand, waaruit een bleeke vlam opsteeg, die hij met sarcastische blik te volgen scheen, - een zonderlinge voorstelling. Maar deze bijzonderheden nam ik pas na eenige tijd in mij op, zoo weinig rust gunde Lysbet mij, al haar aansporingen om toe te tasten ten spijt: voor iedere hap scheen ik honderd woorden in ruil te moeten geven. Vroeger zoo zwijgzaam en terughoudend, maakte zij nu bijna de indruk van een babbelkous. Alles wilde zij weten: over mijn ouders, mijn vaders teleurstellingen, over Deliana, en zelfs Reindert; en was ik te langzaam van stof, dan viel zij mij in de rede, was ik te kort, dan bestrafte zij mij met haar ongeduld. Nu en dan gebruikte zij Fransche woorden. Haar gezichtskring was sterk verruimd; en hoewel vrije opvattingen bij iemand van haar levenswijze niet behoefden te verrassen, viel mij de stelligheid op, waarmee zij deze opvattingen verdedigde. Over mijn oom en tante lachte zij, niet schamper of minachtend, maar zooals men om onmondige kinderen lacht.

Was dit alles een weerklank van de lessen van De Romanesque? Toen het ontbijt verorberd was, werd het mijn beurt om te vragen. Zij vertelde echter maar weinig over haar leven, niet veel meer dan dat zij de schilder spoedig verlaten had, en met de koopman geheel Europa had rondgereisd. Over het kind, dat zij gebaard had en dat kort daarop gestorven was, sprak zij uit eigen beweging. De Romanesque kwam uit haar kort relaas te voorschijn als een geldschieter in groote stijl, de vriend van vorsten en edelen, een man met een ongehoorde levenservaring. Mocht ik haar gelooven, dan was híj het vooral, die Mansfelt tot zijn grillige oorlogvoering in staat stelde; hij had relaties met prominente kooplieden in Straatsburg, waar hij lang met haar had vertoefd. De eenigszins onverwachte mededeeling, dat hij getrouwd was, was waarschijnlijk als verklaring bedoeld waarom hij háar niet had getrouwd. Op mijn vraag waarom hij zich in het min of meer bedreigde Heidelberg ophield, zweeg zij eenige tijd, haar wasbleek gezicht onder het parelgrijs gepoederde haar naar het licht gewend, als luisterend, - meer luisterend dan peinzend, kwam mij voor. Hoe rustig waren haar oogen geworden. Zij scheen te luisteren, in overgave aan haar eigen schoonheid, naar een stem die die schoonheid toesprak, buiten haar om. Scheef ingeplant, smal en langwerpig als zij waren, zouden deze oogen op een schilderij aan schichtigheid of valsche behaagzucht hebben kunnen doen denken; want zij hóorden eigenlijk niet in dit gelaat, zij pasten evenmin bij de fiere en heerschzuchtige neus als bij de zachte, volle lippen, vroeger bleek, nu met een kunstmatig rood overdekt. Het waren oogen, zoo kon de beschouwer van het schilderij meenen, die niets

liever zouden doen dan dit vrouwengezicht ontvluchten, en die daarom in voortdurende beweging moesten zijn. Maar in werkelijkheid was er niets zoo kalm en sereen als deze betooverende kieren, die door roerloosheid vergoedden wat hun vorm vermoeden deed. Ik ben mij bewust hier over het uiterlijk van mijn zuster te schrijven als een minnaar over zijn geliefde. Ik zou er niet anders over kunnen schrijven. Haar gezicht had mij immers altijd al geboeid, al had ik nooit van haar gehouden. Het lag in haar gezicht zelf, deze liefde, die ik tegen wil en dank in mijn woorden leg.

'Dat zijn diplomatieke zaken,' zei zij eindelijk, 'hij verwacht Mansfelt hier, om Heidelberg te ontzetten, zooals hij het Frankenthal heeft gedaan. Wij zijn hier nu een half jaar, met onderbrekingen: wij waren ook in Hagenau, en zonder mij is hij eenige weken geleden nog in Germersheim geweest. Maar vraag het hem zelf. Hij zal je alles willen uitleggen.'

'Dat betwijfel ik,' zei ik lachend, 'een groot heer als deze monsieur de Romanesque zal een eenvoudig timmermanszoon in vertrouwen nemen!'

'Hij heeft een zwak voor je, omdat hij dadelijk zag, dat je mijn jongste broer was.'

'En omdat hij veel van jou houdt. En jij van hem?'

'Wat al vragen.... Gerard, ík mag vragen, jij mag niet álles vragen.'

'Nog éen vraag dan, een vraag van niets: is die baron Pleikardt geen kaper op de kust?'

'Die bestaan niet bij hem.'

'Een kust principieel zonder kapers!' zei ik op bewonderende toon, niet geheel zonder ironische bijbedoeling. Op een geheel andere toon liet ik erop volgen: 'Lysbet, hoor eens: ik zou eigenlijk boos op je moeten zijn, omdat je je belofte tegenover mij gebroken hebt. Weet je niet meer? Op mijn kamertje. Je had beloofd niet weg te zullen gaan. Maar dit wil ik je vergeven, omdat ik je nu teruggevonden heb.... Je sprak toen over een demonische macht die die schilder op je uitoefende. Kun je mij niet zeggen wie hij was, en waar hij zich ophoudt? Ik ken alleen zijn naam: Arnould; misschien was dit niet de naam die hij jou opgaf. Ik zal je vertellen waarom ik dit weten wil. Ik heb vader beloofd mij op hem te zullen wreken. Nu zou ik er geen been in zien mij aan deze verplichting te onttrekken, - ik ben niet voor niets je broer! - maar in de eerste plaats heb ik die sinjeur altijd krachtig gehaat, en in de tweede plaats zou het in mijn voordeel kunnen zijn de belofte gestand te doen, voor het geval ik naar Holland terugga; dat staat in verband met Deliana: ik wil een wapen

tegenover vader hebben om hem een toestemming tot het huwelijk af te kunnen dwingen, voor mijn vijf-en-twintigste jaar....'

'En je verloving is verbroken?'

'Wat gebroken is lijmt men aaneen,' riep ik vroolijk, 'ik zie er toch niet uit als iemand wie een meisje de bons geeft zonder daar later op terug te komen?'

Dadelijk ging zij hierop in, even vroolijk als ik. - 'Je ziet eruit als een hartenbreker! Meld je nu vlug bij het commando, en dan een bruin wambuis, een sjerp, en een hoed met haneveer, en je zult zien hoeveel harten je nog meer zult breken dan dat van de arme Marianne Höpfner....'

'Het verwondert mij niet, dat je dit laatste hebt opgemerkt. Maar wel verwondert het mij, dat je er niet tegen protesteert.'

'Waarom?'

'Denk eens aan Leiden: de Koepoort, en op de grachten....!'

Toen zij zich met de hand over het voorhoofd streek, dacht ik werkelijk, dat zij alles vergeten was. Een kwartier later, bij Zadko terug, viel mij echter in, dat deze onwetendheid heel goed gehuicheld kon zijn, ten einde het gesprek een andere wending te geven. In elk geval was zij er haast ongemerkt, zonder botte weigering, in geslaagd mijn vraag over de schilder te ontwijken; en ook de daarop volgende dagen kreeg ik niets anders uit haar los dan dat de schilder een periode uit haar leven vertegenwoordigde, waaraan zij zoo weinig mogelijk herinnerd wenschte te worden.

Over Marianne Höpfner was zij kort geweest. Zonder mij uitdrukkelijk voor haar te waarschuwen, zinspeelde zij toch op bepaalde hebbelijkheden, die het beeld hielpen afronden van een vroeg teleurgestelde mannenjaagster, met op haar zes-en-twintigste jaar reeds die verbeten wil om het lot te dwingen, welke men anders alleen bij oude vrijsters aantreft. Zij was de dochter van een Heidelberger brouwer, en nog maar kort in het logement in dienst. Over de talrijke dienknapen, die zoo op het oog regelrecht uit de Steden der Vlakte ontsnapt schenen te zijn, kon Lysbet mij weinig anders mededeelen dan dat Kaplirsch ze bij zijn komst in Heidelberg bij zich had gehad; het waren vroegere trosjongens, en van trosjongens, dat wist ik te goed, was de verdorvenheid spreekwoordelijk. Zijn de hoeren schaarsch, dan nemen de jongens hun plaats in, zoo gaat het nu eenmaal in het leger toe. De benden van Mansfelt waren hiervoor beruchter dan andere. En Kaplirsch was zoetelaar bij Mansfelt geweest. Het spreekt vanzelf, dat ik over deze zaken niet met mijn zuster van gedachten kon wisselen.

Nadat ik Zadko nog vlug met haar in kennis had gebracht,

gingen wij er samen op uit om ons te laten aanwerven. Hoewel de Bohemer geen desbetreffende opleiding genoten had, kostte het mij weinig moeite ons beiden als opzichter van de schanswerkers geplaatst te krijgen, met de rang van luitenant respectievelijk sergeant. Ik kreeg dertig gulden soldij, en Zadko twintig, en ik kreeg een rapier en een ijzeren ringkraag, die mij niets kostten. Met ons handgeld gingen wij naar een kleermaker, waar ik mij een kolder van elandsleer liet aanmeten, daarna naar een barbier. Nog nimmer was voor nieuw aangekomenen de weg zoo geëffend als voor ons. Baron Pleikardt, die het bevel voerde over de Speiersche Poort, en aan wiens vaandel wij de eed zouden afleggen, was mijn voorspraak geweest bij de ingenieurs en moest hen ook op de hoogte hebben gesteld van mijn antecedenten, want tijdens een ochtendwandeling langs de vestingwerken vroegen zij de leerling van Maurits en Simon Stevin (ik liet hen in die waan) herhaaldelijk naar zijn meening over de verbeteringen, die sinds het vorige jaar waren aangebracht.

Deze waren niet onbeduidend. De poort, die ik zooeven noemde, aan de kant van de voorstad, dus in het Westen, was perfect bevestigd; hieraan had de geheele bevolking meegeholpen. Men kon de hoeken der buitenwerken iets stomper wenschen, de droge grachten iets dieper, met de aanwezige middelen en de mogelijkheden van het terrein was zeer zeker gewoekerd op een wijze, die de Nederlandsche fortificatiekunst geen oneer aandeed. Voor de stadsmuur bevond zich een wel met bastions op de hoeken en een groot bolwerk ter hoogte van de poort, dat ver naar voren sprong; alles behoorlijk van kazemattten en borstweringen met stormpalen voorzien. Dáarvoor dan nog een faussebrave of voorwal, en ten slotte drie kostelijke ravelijnen, waarvan de talrijke flanken door een droge, in het midden door paalwerk versperde gracht werden omzoomd. Kleine ophaalbruggen stelden de artilleristen in staat hun stukken tot in de buitenste linie te brengen. Misschien, dat ik aan de overzijde van de gracht een bedekte weg zou hebben aangelegd, misschien dat men iets te veel steen en hout had verwerkt in de borstweringen, hetgeen het effect van kanonskogels alleen maar vergrooten kon (de bodem is daar steenachtig, er zijn veel boomen bij de hand, en men had weinig tijd gehad voor het graafwerk); maar dit waren kleinigheden, waarover ik echter niet zweeg, daar men toch weten moest wie men voor zich had.

Hier moet ik dadelijk aan toevoegen, dat de versterkingen buiten de Speiersche Poort dan ook de eenige waren waarvan de afbeelding in een handboek had kunnen staan. Voor het overige was men onderworpen geweest aan de beperkingen, die natuur en historie de zich verschansende krijgsman nu eenmaal opleggen.

Heidelberg ligt bekneld tusschen hooge bergen en een breede rivier: op de meeste plaatsen voor de omwalling had Simon Stevin alleen maar kunnen staan theoretiseeren. Ongetwijfeld waren voor de overige poorten buitenwerken gebouwd, al was er weinig ruimte voor een doeltreffende flankeering; ongetwijfeld was de Neckarbrug van een bruggenhoofd voorzien, dat zich in beide richtingen langs de rechter oever in de vorm van schansen voortzette. Het slot was versterkt met redouten, de zoogenaamde fazantentuin verschanst, het oude slot in een bolwerk veranderd. Dan waren er nog twee forten of versterkte torens, de Trutzkayser en de Trutzbayer, waarvan de eerste al twee eeuwen oud was; zij waren tot een soort sterrenschansen verbouwd en beheerschten een groot gedeelte van de omtrek, de kleine bezetting die zij maar bergen konden ten spijt. Van de Trutzkayser daalde een borstwering af naar het zuidelijke bastion van de westelijke wal: bescheiden poging om wat meer eenheid in de verschillende formaties te brengen. De Trutzbayer lag afzonderlijk; en er waren nog andere, kleinere versterkingen daar in de buurt. In het algemeen kon men zeggen, dat uit het geheele Heidelberger systeem een ordelijke, doch ietwat prutserige geest sprak. Men had natuurlijk moeten beginnen de bergtoppen, de Geiszberg en de Königsstuhl, in groote stijl te versterken. Over het dilettantisme van de fortificaties aan de linker Neckaroever kon ik mij niet genoeg verbazen. Men scheen werkelijk gemeend te hebben, dat een rivier alleen door middel van een brug was over te steken. Zoo voorbeeldig versterkt de voorstad was aan de kant van de Speiersche Poort, zoo weerloos was zij tegen ieder eskadron ruiterij, dat haar, door de Neckar over te zwemmen, van het Noorden uit had willen binnendringen. Tilly's Croaten hebben deze gelegenheid inderdaad niet onbenut gelaten.

Toen ik, indachtig aan De Romanesque's woorden, hier het mijne van zei, begon men verlegen achter zijn hand te hoesten, en al spoedig voelde ik op een dood punt gekomen te zijn bij deze meerendeels oudere heeren: zij aanvaardden mij wel als deskundige, doch enkel wanneer ik het met hen eens was. Niet dat zij twijfelden aan de juistheid van mijn critiek. De linker Neckaroever was onvoldoende versterkt. Dit wisten zij, even goed als ik. Maar bovendien wist ieder ander het, de heele burgerij; en de burgerij had, het laatste half jaar, van haar hart geen moordkuil gemaakt, zoodra deze aangelegenheid ter sprake kwam. Dit is voor deskundigen steeds ietwat onaangenaam. Een deskundige, door leeken gesteund, komt gemakkelijk in de verleiding de leek zijn steun te ontzeggen: waar is men anders deskundige voor? Daarbij was men zóo trotsch op de buitenwerken voor de weste-

lijke wal, dat men geneigd was de rest en bagatelle te behandelen. En ten slotte was daar nog de goeverneur, Heinrich von der Merven, mijn landsman, en een zonderling potentaat, naar wat ik van hem te hooren had gekregen. Hij was geen deskundige, deze vechtjas; maar aan de andere kant was hij ook geen burger, allerminst! Heinrich von der Merven kon zelfs geen burgers luchten of zien, hij werd geel in zijn gezicht als hij een burger gewaarwerd, hij werd handtastelijk. Al die chicanes, al die paperassen, al die protesten tegen inkwartiering, al die eischen tot uitbetaling van logies- en servitiegeld, al dat gezanik over verleide dochters en leeggedronken wijnkelders, terwijl de toekomst van een geheel land op het spel stond! Toen hij merkte, dat er oneenigheid was ontstaan over de versterking van de linker Neckaroever, koos hij onmiddellijk partij voor diegenen met wie hij tot dusverre de minste moeilijkheden had gehad: dat waren de deskundigen, de ingenieurs en vestingbouwers. Hier kwamen natuurlijk nog andere dingen bij, - zoo werd beweerd, dat zijn maîtresse, de niet meer jonge gravin von Eberstein, bang was, dat haar huizen in de voorstad opgeofferd zouden moeten worden; anderen zeiden, dat hij door de Liga was omgekocht, onzinnig genoeg, want de man heeft zich later als een held geweerd; en dan was er nog een gerucht, dat hij de aanleg van versterkingen gestaakt had uit solidariteit met Sir Horace Vere, die de Engelsche koning al zoo vaak tevergeefs om geld had verzocht voor de fortificaties van Mannheim, - maar het kind van de rekening was en bleef de linker Neckaroever, en er waren er nog genoeg in de stad die de hoop niet hadden opgegeven de goeverneur tot andere gedachten te brengen. Juist in deze dagen, nu de breuk tusschen Mansfelt en de marktgraaf van Baden-Durlach de bezorgdheid deed toenemen, roerden zij zich. Na de slag bij Mingolsheim, en het gerucht van Tilly's dood, verstomden zij weer. Wat mij betreft, ik bemoeide mij er verder niet mee; ik werkte tien uur per dag in de open lucht, trachtte mij onmisbaar te maken, en was 's avonds doorgaans te slaperig om mij nog in stadsintriges te kunnen verdiepen.

Het liet zich aanzien, dat mijn leven in Heidelberg eerder eentonig zou worden dan avontuurlijk. Met de meisjes was niets te beginnen; bovendien wilde ik Zadko, voor wie ik een warme vriendschap was gaan koesteren, 's avonds niet aan zijn lot overlaten. De Heidelberger meisjes zijn donkerder dan men zou meenen; zij spreken allen een mondje Fransch, zooals de Leidsche meisjes een mondje Latijn; en zij dragen lange vlechten, die, vreemdsoortig gebruik, met kleine linten onder aan hun keurs bevestigd worden, tegen het zwaaien; ik spreek nu over meisjes van een jaar of zestien uit niet al te gegoede kringen. De rijke

meisjes waren allen de stad ontvlucht. De achtergeblevenen kon men in twee categorieën indeelen, al naar gelang zij van een vrijage met soldaten niet afkeerig waren, of in poorten en achterdeuren verdwenen op het zien van iets dat maar dat op een militair geleek. De middenweg tusschen soldatenhoer en ongenaakbare maagd was in Heidelberg zoo smal geworden, dat het mij niet loonend scheen hem te betreden. De deernen uit het logement, vriendelijk genoeg gezind, en die zich soms op onze kamer verzamelden om over Holland te hooren, en hoe de winterkoning zich in het Haagsche bosch had vermaakt, en of de mooie Elizabeth weer in blijde verwachting was, lokten mij te weinig aan om voor een verstolen herdersuur mijn overwicht op Lysbet op het spel te zetten. Marianne Höpfner had ik slechts een wenk behoeven te geven, en zij zou zich ijlings en onder geraamteachtig geklepper hebben ontkleed; maar hiermee had ik Lysbet een wapen tegen mij verschaft, en ik was allerminst haar spelenderwijs uitgeoefend toezicht vergeten op mijn handel en wandel in de Leidsche jaren. Behalve Marianne troostten de meisjes zich met luitenants en oudere militairen, voor zoover deze laatsten niet hun eigen courtisanen hadden of aan de Ganymedessen de voorkeur gaven. Er waren een paar vaandrigs bij Kaplirsch, die alle aanwezige vrouwen, van een verandering niet afkeerig, in volgorde afwerkten. 's Avonds na de wijn ging het er van hopsasa: dan was het een gestommel en gegichel in de kamers; er slopen vrouwen in extravagante nachtgewaden door de gangen; de vaandrigs, met hun vaandel (dat zij altijd bij zich moesten hebben) opgerold in de hand, verhuisden van de eene kamer naar de andere; en de volgende ochtend was er sprake van duels. Maar daar kwam nooit iets van. Naar men zei, speelden sommige officieren om het vruchtgebruik van elkanders vrouwen wel kaart; er was werkelijk niet de minste reden voor om hanig te zijn anders dan tegenover de hennen. Baron Pleikardt verheugde zich in het bezit van een alleraardigste courtisane, een kleine, mollige Hongaarsche, die wel eens bij de gitaar zong. Een Engelsche luitenant nu, Herbert Linzair genaamd (hij heette waarschijnlijk Lindsay), had het meisje in de gang willen kussen; Pleikardt was toegeschoten, en een oorvijg maakte een duel haast onvermijdelijk. Een half uur later zaten zij met hun drieën aan een tafeltje, schuimwijn drinkend, de Hongaarsche met haar armen om de nek der beide mannen heengeslagen. Ook op Lysbet had Linzair zijn oog laten vallen, maar dit bekwam hem slecht: De Romanesque nam hem apart, en hoewel van de plek, waar zij zaten, hoofdzakelijk lachbuien weerklonken, scheen de Engelschman zich slecht op zijn gemak te voelen en keek telkens om zich heen, met een

hulpelooze uitdrukking in zijn lichtblauwe oogen. Hoe dit zij, lang boos op elkaar bleef men niet in de Bockshorn. De courtisane, wier kamer voor Zadko en mij ontruimd was, had ons eerst doodelijke blikken toegeworpen; toen evenwel, op een avond, hadden wij haar uitgenoodigd aan onze tafel en de grootste moeite gehad te verhinderen, dat zij na afloop toch nog in haar vroegere kamer terechtkwam. Zij was een der drie losloopende courtisanen in het logement, en niet meer jong; dit, alsmede een spitse wrat op haar kin, waar altijd een zwarte mouche scheef op zat, verklaart waarom men haar van haar kamer had kunnen berooven zonder protest van mannelijke zijde.

Hoewel ik De Romanesque vaak genoeg tegenkwam, waarbij hij mij steeds met een zekere verstandhouding toeknikte, duurde het een volle week voor hij het woord tot mij richtte. Ik begreep maar al te goed, dat zijn belangstelling van de eerste avond niet iets was waarop ik voortdurend rekenen kon. Hij had het druk, ontving veel brieven, en was vaak in conferentie. Lysbet vertelde mij, dat hij speciale boden had, die zijn post naar Mannheim brachten. Met alle officieren stond hij op goede voet; om beurten werden zij aan zijn tafel genood; en wanneer er hooge militairen van het slot op bezoek kwamen, was hij van de pompeuze plichtplegingen meer dan eens het middelpunt. Het spreekt vanzelf, dat ik, tegenover Zadko gezeten, bediend door Marianne Höpfner, Ganymedessen van mij afslaand als lastige vliegen, kwinkslagen wisselend met de meisjes of met de lange kok Jacques, die uit Brussel kwam en een gebraden gans op twee vingers kon balanceeren, hetgeen hij voor geld deed, met een kurassiershelm nog bovenop de gans, mij een te nederig personnage voelde om mij aan hen op te dringen. Ik was nu in dienst, en mocht al blij zijn, wanneer baron Pleikardt of de oude Neumayr von Ramsla zich mijn bestaan herinnerden. In zekere zin beviel mij dit ook beter. Er school een eigenaardig genot in, Lysbet op een afstand gade te kunnen slaan: een mengeling van bevredigde familietrots en nieuwsgierigheid en misschien wat leedvermaak. Zij mocht dan een groote dame geworden zijn, ik was in elk geval ingewijde, ik was erbij.

Zoojuist was het bericht binnengekomen, dat Tilly nog leefde. Over de slag bij Mingelsheim deden nog andere geruchten de ronde, zoo bijvoorbeeld dat de verslagen Beieren en Walen, voorbij het kamp van de marktgraaf van Baden-Durlach trekkend, door deze niet aangevallen zouden zijn, in verband met zijn oneenigheid met de overwinnaar, Mansfelt. Later werd gezegd, dat hij het uit ridderlijkheid nagelaten had. Maar ik kan al deze praatjes hier niet herhalen. Om mij tot Tilly te beperken: onder de

soldaten en schansgravers waren er genoeg die aan zijn dood geen geloof hadden geslagen; er werd van hem beweerd, dat hij een pact met de Duivel gesloten had en onkwetsbaar was, of ‘vast’, zooals ze in Duitschland zeggen, voor alle kogels van metaal (toen ik er mijn verwondering over uitsprak, dat niemand nog op de gedachte was gekomen om glazen kogels of knoopen van een kolder op hem af te schieten, werd mij beduid, dat dit op zichzelf weer speciale betrekkingen tot de Duivel vergde). Men is in Duitschland veel bijgelooviger dan bij ons; iedere soldaat haast heeft er zijn Georgsthaler, of zijn Passauer briefje met tooverspreuken van de beul Neidhart; anderen laten zich een noodhemd weven door een ongerepte maagd in de Kerstnacht, maar dan in naam van de Duivel. Overigens kon ik mij indenken, dat iemand als Tilly, die twee-en-zeventig jaar geworden was zonder kwetsuren van beteekenis, dergelijke verhalen gaande moest maken. Ik ging iets vroeger dan gewoonlijk naar het logement terug, en zag, toen ik er voorbijliep, de deur van De Romanesque's kamer openstaan, wijd genoeg om mij een blik te gunnen op de rijkdom die daarbinnen heerschte. Ik wilde op de teenen verderloopen, toen een stem uit de kamer mij bij de naam riep; ik ging binnen, en vond De Romanesque aan een groote tafel zitten, bezaaid met papieren. Door de deurkier moest hij een glimp van mij hebben opgevangen. Achter zijn oor stak een ganzenpen, hetgeen iets van een jolige onbeschaamdheid aan zijn uiterlijk verleende, alsof hij zich vermomd had voor vastenavond. Hij gaf mij de hand, en wees mij een stoel. Hij begon dadelijk over de linker Neckaroever.

‘Luister eens, Gerard,’ zei hij op gemoedelijke toon, ‘ik noem je bij je voornaam, want je bent Lises broer, en Lise staat mij na. Je hebt je nu een oordeel kunnen verschaffen over de vestingwerken hier, en je hebt natuurlijk gezien, dat de stad op die plek niets anders is dan een invitatie voor zwemlustig paardenvolk. Maar deze stad moet behouden blijven. Op het oogenblik gaat alles nog naar wensch, Godlof. Ik kan je zeggen, dat Mansfelt in de buurt is en vandaag of morgen met de belegering van Ladenburg begint. Er is reeds een verzoek ontvangen om hem kanonnen te sturen. Wij kunnen onze kanonnen slecht missen; wij hebben er een twintig, waaronder maar drie groote kartouwen; maar het verzoek zal worden ingewilligd; Vere geeft óok kanonnen, uit het arsenaal in Mannheim; en dan is Vere nog op Mansfelt gebeten, wij kunnen dus niet achterblijven. Maar wij weten niet hoe het verder gaan zal. Heidelberg kán eens aan de beurt komen. Het gaat er dus om Von der Merven van zijn halsstarrigheid te genezen....’

‘Maar waarom Sir Horace Vere niet in de arm genomen? Wanneer hij de goeverneur beveelt....’

‘Hm.’ - Hij dacht even na. - ‘Knappere koppen dan jij of ik hebben deze oplossing reeds onder het oog gezien. Het is inopportuum. Von der Merven heeft maar voor één mensch ontzag, en dat is de groote Prins Maurits van Oranje. Konden wij Maurits hier halen als beoordeelaar, dan zouden wij een paar uur later onze goeverneur zelf aan het graven zien, ter plaatse. Ook gravin von Eberstein zouden wij met een spade in de hand zien verschijnen. Maar reeds een afgezant van Maurits kan wonderen verrichten. Die afgezant ben jij.’

‘Maar, monsieur de Romanesque,’ zei ik blozend, ‘u vergeet mijn leeftijd. Mijn ervaring....’

Hij begon te lachen. - ‘Je zult ietwat moeten overdrijven. Je kunt hem zeggen, dat de Prins die school van jullie in Leiden, - in Leiden is het toch?’

‘Ja.’

‘Een groot gebouw?’

‘O neen; wij kregen college in het Begijnhof; wij hadden maar twee kamers....’

‘Ik ken Leiden niet. Dat moet je natuurlijk niet aan Von der Merven zeggen, van die twee kamers. Je moet er een gebouw van maken in oud Romeinsche stijl, min of meer. Je zegt, dat de Prins daar ter inspectie kwam en jou uitkoos voor een belangrijke theoretische opdracht. Liegen is onaangenaam, en wij Protestanten hebben niet onze aangename Jezuïetische biechtvaders om ons de verschillen tusschen toelaatbaar en ontoelaatbaar liegen uiteen te zetten; maar je moet iets voor de goede zaak overhebben.’

Hierop legde hij mij uit, dat ik mij niet op het gewone audiëntieuur bij de goeverneur moest vervoegen, maar hem opzoeken in zijn woning, vlak bij het Sapienzcollege. Ik moest beginnen met mijn waardeering uit te spreken voor alles wat ik in Heidelberg aan militaire voorbereidingen had opgemerkt, om hem vervolgens zeer nadrukkelijk mijn waardeering te onthouden voor de linker Neckaroever. Ik moest geen andere autoriteiten aanhalen dan alleen Maurits, - desnoods Willem Lodewijk. Zelfs Simon Stevin moest ik niet noemen, want volgens de bekrompen militaire opvattingen stond die in rang beneden een overste als Von der Merven, die de titel van generaal-luitenant kon laten gelden. Ik moest duidelijk doen uitkomen, dat ik nog met niemand over deze aangelegenheid gesproken had: merkte hij met een afgezant te doen te hebben, niet van Maurits, doch van de burgerij, dan was alles bedorven.

Eerlijk gezegd voeldde ik weinig voor deze opdracht. Maar,

even eerlijk: mijn ijdelheid werd er niet weinig door gestreeld, en de koopman liet niets na om deze zwakheid uit te buiten. Ten slotte stemde ik toe, onder voorwaarde, dat hij mij een schrijven meegaf, uitsluitend ter introductie, dus zonder het doel van mijn komst te vermelden. Terwijl hij deze brief schreef, keek ik de kamer rond, waarvan de pracht en praal nog grooter was dan ik in de gang had kunnen vermoeden. Op de gobelins, die de wanden bekleedden, wedijverden kristallen spiegels met kostbare schilderijen; voorts hingen er verschillende tropeeën, een verrukking voor het kennersoog. Er was een tropee van rapieren, waaronder twee Damascener klingen; er was een tropee van handvuurwapenen: prachtige ruiterpistolen, ingelegd met goud en parelmoer; en er was er een van hellebaarden en partizanen, van verschillend type. In een hoek van het vertrek stond een harnas, waarvan een der schouderstukken ontbrak. Van de schilderijen trok één in het bijzonder mijn aandacht: het stelde De Romanesque voor in dezelfde houding als op het schilderij op Lysbets kamer, en met dezelfde attribuut: de zandlooper, waaruit vuur opsteeg. Eén hand moest deze beide doeken geschilderd hebben. Maar de uitdrukking van het knappe, forsche gezicht was geheel verschillend: dáar een sarcastische glimlach, híer een gespannen waarnemen van het vlammende glas, de wenkbrauwen gefronst, de lippen samengeperst. Op dit schilderij was de zandlooper méer dan een attribuut. Van Lysbet ontdekte ik nergens een portret.

‘Die wapens zijn niet van mij,’ zei De Romanesque, onder het verzegelen van de brief, ‘deze kamer was aan een jonge Italiaansche graaf verhuurd, een Sociniaan, die hier college liep, en een jaar geleden uit angst voor de Spanjaarden hals over kop vertrokken is, onder achterlating van het meerendeel van zijn bezittingen. De kamer heeft men zoo gelaten, en Kaplirsch doet er nu goede zaken mee.’

‘De schilderijen zijn blijkbaar wel van u,’ zei ik, ‘kunt u mij niet zeggen wie de schilder is? Op Lysbets kamer heb ik ook zooiets gezien,’ - ik wees op het portret, - ‘maar het lijkt mij geen copie.’

‘Inderdaad,’ zei hij, terwijl hij mij de brief overhandigde, ‘het zijn twee zelfstandige scheppingen, kort na elkaar geschilderd, door een, overigens vrij onbeduidend, leerling van Rubens.’

‘Mijn vriend Zadko zou deze voorstelling waardeeren, monsieur. Hij is alchimist, en staart graag in glazen, maar niet met de bedoeling om goud te maken.’ - Onwillekeurig keek ik naar de gouden keten, die hij ook nu, bij zijn huiskleedij, om de hals had hangen.

‘Alchimie heeft mij nooit belang ingeboezemd,’ zei hij op ver-

strooide toon, ‘het was een gril van de schilder. Schilders doen soms dingen waar men niet op verdacht is.’

Dit was ik met hem eens; hetgeen niet wegnam, dat de gedachte aan goudmaken en magische experimenten mij nog lang bezighield. De Romanesque zelf, zijn uiterlijk en manieren, leken mij weliswaar weinig in overeenstemming met een kunst, waarvan de beoefening een sombere geslotenheid begunstigen moest; maar de portretten waren te sprekend, het vuur in de zandlooper kronkelde met een te dreigende fataliteit om mij niet te doen twijfelen, en ik besloot er Zadko naar te vragen. Toen ik op onze kamer kwam, bleek hij juist van het werk terug te zijn. Ik schelde om een flesch amandellikeur, - deze is in Heidelberg voortreffelijk, want de amandelboomen bloeien op de beschutte hellingen van de Bergstraat, voor zoover zij niet door de soldaten zijn omgehakt, - en wij gingen op de rand van een der bedden zitten, de heerlijk veerende bedden, waarvan ik nooit genoeg kon krijgen. Bij ons moesten zij altijd twee of drie maal per dag opgemaakt worden, daar zorgde Marianne Höpfner voor. Op mijn vraag, of hij achter de koopman een alchimist had gezocht, schudde Zadko het hoofd:

‘Zeker niet in de beteekenis waarin ik alchimist ben. En voor de andere beteekenis is hij te veel man van de wereld: een koopman als hij kent andere middelen om goud te maken.... Ik heb wel iets van je zuster gemerkt.’

Het was mij niet ontgaan, dat Zadko veel belang in Lysbet stelde, bloosde wanneer hij haar zag, en in verwarring geraakte als zij het woord tot hem richtte.

‘Een van mijn leermeesters in Praag,’ vervolgde de Bohemer, ‘kon de vrouwen aanwijzen die gemakkelijk in slaap te brengen zijn door het staren in spiegels, of door een krachtiger wil dan de hare. Hij had een dienstmeisje, een eenvoudig kind van het land, dat in slaap viel, wanneer hij maar naar haar keek, en dan de wonderlijkste droomgezichten had. Hij kon haar alles laten doen. Ik heb er ook wel oog voor, en bij je zuster meen ik diezelfde trek te hebben opgemerkt.’

‘Erg knap,’ spotte ik, ‘op de Leidsche kermis was vroeger eens een vrouw die slapend voorspelde; dat wil zeggen: zij sliep natuurlijk niet echt; en later is gebleken, dat haar man een buikspreker was. Wat Lysbet betreft kan ik je overigens op weg helpen. Ik weet, dat zij slaapwandelt en een zonderling vermogen heeft om iemand zijn geheimen te ontfutselen. Als jongen kon ik eenvoudig niet uit vrijen gaan: zij wist dadelijk alles, met wie, en waar, en dan was zij present. Dit is ook een van de redenen waarom ik mij hier in Heidelberg matiging opleg.’

‘Het verwondert mij niet. Zou het kunnen zijn, dat De Romanesque haar beïnvloedt? Ik kan mij anders niet begrijpen waarom een meisje als zij, streng opgevoed....’

‘O, maar De Romanesque heeft veel aantrekkelijks; ik geloof, dat je het te ver zoekt. Lysbet, vergeet dat niet, was al een gevallen meisje, toen zij hem ontmoette; een schilder had haar verleid, en toen was het met het effect van de strenge opvoeding natuurlijk voorgoed gedaan. Maar die schilder oefende zonder twijfel een soortgelijke invloed op haar uit als jij zoojuist omschreef, dat heeft zij mij zelf verteld. Hij was een ongemanierd sujet, die zich voor zijn achterste sloeg waar mijn moeder bij was.’

‘Die vrouwen moeten oppassen in de Katholieke steden, en niet alleen daar. Zij vooral zijn het die als heks verbrand worden.’

‘Geloof jij in heksen?’

Maar dit deed Zadko niet, - hij geloofde niet eens in het werkelijke bestaan van de Duivel. Bovennatuurlijke machten, zelfs Christus, zelfs God, hadden voor hem te zeer een louter symbolische beteekenis dan dat hij waarde kon hechten aan toch zoo algemeen aanvaarde zaken als de heksensabbath, het betooveren van vee, of het impotent maken van mannen langs magische weg. Algemeen aanvaard in deze Duitsche landen althans. In Leiden, herinnerde ik mij, zag men op de heksenvervolgingen neer; reeds dertig jaar te voren had onze medische faculteit verklaard, dat heksen niet op het water kunnen drijven, en dit antwoord op een vraag van het Hof van Holland hield al bijna in, dat er geen heksen bestonden naar het oordeel der geleerde heeren. Eenige jaren daarna was er nog een heks verbrand, in Schoonhoven meen ik. Maar dit was tevens voor het laatst; men was zich voor deze superstitie begonnen te schamen, en ook die er nog aan geloofden waren te zeer doordrongen van de moeilijkheid om in een bepaald geval aan te toonen of iemand inderdaad een heks was. De vrouwen, die in Oudewater nog wel op de heksenwaag gewogen werden, kwamen allen uit Duitschland of Vlaanderen. Na gewogen te zijn vertrokken zij weer met hun certificaten, papieren vol onzin, die de Oudewatersche autoriteiten hun voor goed geld hadden uitgereikt, in hun vuistje lachend. Als kind had ik aan de witte wijven en de bulleman geloofd, maar niet voor lang, en heksen leken mij eigenlijk nog veel onzinniger.

Het leven door mij in Heidelberg geleid was te gezond, ik zag overdag te veel groene bergen en glinsterende daken, - wij waren nu bezig aan een kleine schans ten Oosten van de Trutzbayer, halverwegen de top van de Geiszberg, - dan dat dit duistere bijgeloof mij lang had kunnen bezighouden. Ik sprak veel

menschen. Elk van hen sprak over de oorlog, - een wirwar van tegenstrijdige meeningen, bij de ontwarring waarvan mijn critische zin ten zeerste gescherpt werd. Ik merkte trouwens op, dat de jonge militairen in het algemeen critischer waren dan de oudere, hetzij omdat zij pas geleerd hadden hun goedgeloovigheid te overwinnen en dit graag lieten merken, hetzij omdat de ouderen zich niet voor de geruchten interesseerden en gedachteloos napraatten wat zij hoorden, omdat het tóch niet van belang was. Welk een vreugde, als melkmuil een veteraan te kunnen aantoonen, dat het bericht over de val van Ladenburg en de vereeniging van Mansfelts troepen met die van de dolle bisschop ten Noorden van de Neckar onmogelijk op waarheid kon berusten, omdat.... (Toevallig was de tweede helft van dit bericht inderdaad valsch, hetgeen echter niet beteekende, dat van de argumenten, door de jeugd naar voren gebracht, er ook maar één juist was.) Ieder die weet hoe groot het aanzien is waarin oudere soldaten bij het leger staan, zal kunnen beoordeelen hoe hoog ons zelfvertrouwen stijgen moest dank zij deze vreedzame schermutselingen.

Ik stelde mij van de dagelijksche gewoonten van de goeverneur op de hoogte, en ging om tien uur 's ochtends naar zijn huis. Op het marktplein, dat ik passeeren moest, was Neumayr von Ramsla bezig zijn vendel te drillen als de meest schoolsche Mauriciaan, die ooit in een bedreigde vesting zijn tijd verspild heeft met fantastische formaties uit de handboeken. Juist was hij erin geslaagd zijn volk onder tromgeroffel een soort ster te laten vormen. De omstanders, soldaten meerendeels, vermaakten zich vooral met de commando's die, rechtstreeks uit het Latijn vertaald, tegen iedere traditie ingingen, en die, hoezeer van Nassausche afkomst, zelfs bij Maurits nooit alle zijn ingevoerd. Mijn oude vriend Ramsla, met zijn droefgeestige hangsnor, bevelen hooren uitbrullen, die zelfs de lachlust van zijn eigen manschappen gaande maakten, mocht eenigszins pijnlijk voor mij zijn, het versterkte toch ook weer mijn jeugdige zelfverzekerdheid tegenover de ouderdom. Het was waar, dat bij de kinderen, die in een hoek van het plein de exercities nabootsten, deze zelfverzekerdheid nóg grooter was.

Voor het huis van de goeverneur liep een schildwacht, de deur stond open. Juist verscheen in de gang een kwartiermeester, die ik oppervlakkig kende, rood in zijn gezicht, papieren in de hand. Toen ik hem vroeg bij wie ik zijn moest om mij te laten aandienen, begon hij schamper te lachen: de goeverneur, zei hij, was in een stemming, waarin hij aangedienden, en oudgedienden ook, wat dat betrof, alleen maar de huid kon volschelden. ‘In acht huizen hebben soldaten de koperen waterpannen uit de haard

gestolen,' riep hij uit, zich het zweet van het voorhoofd wisschend, 'om het koper te verhandelen aan de valsche munters, die er zilvergeld van slaan, in Mannheim. En wat zegt hij? Als ik bewijzen kan wie het gedaan heeft, - bewijzen! - dan zal hij de schuldigen door de provoost op de houten ezel laten zetten. Op de houten ezel!' - Brieschend van verontwaardiging liep hij de straat op. Na eenig zoeken vond ik een gebocheld kamermeisje, dat zich bereid verklaarde mijn brief aan de goeverneur te brengen; het was waarschijnlijk een kamermeisje van gravin von Eberstein, in een van wier vele huizen Von der Merven woonde. Terwijl ik in de gang stond te wachten, waar officieren en stedelijke ambtenaren langs mij heentrokken, onder elkaar pratend en lachend, alsof zij niet in een stad woonden met een onversterkte linker Neckaroever, begon ik voor het eerst te twijfelen aan het welslagen van mijn onderneming. Het fnuikendst leek mij het gebrek aan tijd dat ik hebben zou. De goeverneur had het uiteraard druk, en de linker Neckaroever was nu juist iets waar men met een zekere behoedzaamheid naar toe laveeren moest.

Een Schotsche sergeant bracht mij naar zijn kamer. Van bewaking hier, op de eerste verdieping, geen spoor. Een aanslag op de goeverneur was dan ook niet zeer waarschijnlijk, want Von der Merven was niet een zeer belangrijk personnage. Oog in oog met hem, hij achter de tafel gezeten, waarop een pannetje met melk en een tinnen kroes stonden, - hij was maaglijder, - ik met de handen op de rug en de linkervoet naar voren, moest ik mijzelf bekennen er onder de Heidelberger militaire grootheden genoeg gezien te hebben die zijn taak met meer zwier zouden hebben vervuld dan hij, en wellicht met meer bekwaamheid. Hij was het type van de vechtsoldaat zonder persoonlijk overwicht anders dan tijdens het gevecht, en dan misschien ook meer op de vijand dan op de eigen strijders. Het is maar al te zeer bekend welk een slechte naam de gebeurtenissen voor en tijdens de overgave van Heidelberg hem onder de inwoners hebben verschaft: men vond zijn gedrag execrabel, hij dacht slechts aan zichzelf, hield bij de onderhandelingen over het accoord vrijwel geen rekening met de stadsbelangen, en liet zich zelfs de kleinoodiën van de keurvorst te ontfutselen, die op slot, waar hij zich met zijn soldaten teruggetrokken had, toch gemakkelijk verborgen hadden kunnen worden. In mijn latere leven heb ik soldaten gesproken, die onder hem gediend hadden: zij hadden geen goed woord voor hem over. Maar Tilly heeft hem in hoogst eigen persoon met de degen in de vuist naar de Bergstraat geleid, toen bij het uittrekken der bezetting de woedende Beieren hem, onder schending van het accoord, in stukken wilden scheuren. Zooiets

doet men niet tegenover een tegenstander die men niet hoogacht. Laat ik zeggen, dat hij een man was die op afstand imponeerde, en van dichtbij door de mand viel. De lijnen van zijn lang, geelbleek gezicht waren krachtig en kloek; maar het vleesch, het leven, waarmee die lijnen gevuld waren, deugde niet; de mond was te bitter voor iemand die bevelen moest, de oogen te klein, de voorhoofdsrimpels te weinig op nadenken duidend, te veel op zwoegen en dienstkloppen; en zijn kaal hoofd, waarop een sabelhouw een diep litteeken had achtergelaten, maakte hem ploertig in plaats van eerbiedwaardig.

'Hollander?' vroeg hij met een raspend stemgeluid.

'Ja, goeverneur.' - Ik verwachtte nu een toespeling op zijn eigen Hollandsche afkomst, maar dergelijke vriendelijkheden lagen niet in zijn lijn. In plaats van mij aan te kijken hield hij de melkpan in het oog.

'Vestingbouwkundig ingenieur? Dat staat ten minste in die brief.'

'Juist, goeverneur; ik heb mijn opleiding genoten onder.... op de school van... de school die door Prins Maurits gesticht...'

'Niet stotteren. Wat wou je?'

Hiermee wierp hij al mijn berekeningen, of liever die van De Romanesque, omver. Op deze vraag kon ik onmogelijk antwoorden, dat de ingenieursschool een gebouw in oud Romeinsche stijl was, of dat de Prins mij een theoretische opdracht had gegeven. Hij liet mij nog minder tijd dan ik had gevreesd. Gelukkig viel mijn oog op de kaart van Heidelberg, waarop, zoo niet de oevers in alle bijzonderheden, dan toch de Neckar zelf duidelijk te zien was. Zoo weinig tijd tot nadenken als ik had, viel mij nog op, dat hij bovenop de Geiszberg en de Königsstuhl vlaggetjes had geprikt: eigenaardige grootspraak, in verband met het ontbreken van versterkingen daar ter plaatse.

'Goeverneur,' zei ik, zoo vrijmoedig als ik maar durfde, 'als ingenieur kan ik niet genoeg woorden van lof vinden voor de wijze waarop Heidelberg tot een vesting is gemaakt. Ik ben hier als schansmeester aangesteld, en ik heb alles gezien, en bewonderd. Ik geloof, dat Tilly, of wie ook, er nooit in komt. Tenzij misschien.... Het is mij opgevallen.... Hier....' - Ik liep naar de wand, en wees op de kaart de Neckaroever aan, waarbij ik mij nog vergiste ook, en eerst de rechter aanwees. - 'Prins Maurits.... Ik bedoel dit: wanneer er in dit voortreffelijke systeem een zwakke stee aan te wijzen zou zijn, dan zou ik als vakman zeggen....' - En ik klopte met mijn vinger op de linker Neckaroever, en keek hem vol verwachting aan. Hij moest het nu toch begrijpen, hij moest het nu toch van mij aannemen, dat de linker

Neckaroever alles bedierf, hij moest tot inkeer komen. Inderdaad begreep hij het.

‘Eruit!’ snauwde hij, en wees naar de deur.

‘Maar goeverneur....’

‘Niet tegenspreken. Eruit! Ga aan je werk!’

Er bleef mij niets anders over dan te gehoorzamen. Toen ik bij de deur gekomen was, riep hij mij terug:

‘Wie heeft je daartoe opgestookt?’

‘Niemand, goeverneur,’ antwoordde ik, weer vol hoop, ‘ik heb alleen mijn oogen de kost gegeven en niemand deelgenoot gemaakt van mijn bevindingen.’

‘Dat lieg je. En deze brief dan?’

‘Monsieur de Romanesque was zoo goed mij een introductie te verschaffen. Hij weet niet waarvoor ik u spreken wilde.’

Een bittere glimlach gleed over zijn gezicht, en hij keek weer naar de melkpan. - ‘Je hebt je oogen de kost gegeven, en je ooren zeker dichtgestopt met was? Jij zult niet weten,’ donderde hij, met zijn vuist de tafel bewerkend, zoodat de melk opspatte, ‘jij zult niet weten, potzblitzsapferment, dat de Neckaroever hier onder de Heidelberger beunhazen meer over de tong is gegaan dan dertig jaar geleden de mooie Agnes van Mansfelt, toen zij bij de keurvorst van Keulen in bed kroop! Zeg aan je opdrachtgevers, dat ik tot op heden de zaak in beraad had gehouden, maar dat ik vanáf heden niet dulden zal, dat er ook maar een beerput wordt gegraven aan de Neckaroever!’

‘Maar goeverneur,’ stamelde ik, ‘dat is toch niet in het belang....’

‘Eruit!’ bulderde hij, terwijl hij van zijn stoel opsprong, ‘vervloekte hansworst! Verdoemde idioot, met je mooien leeren kolder! Moet je daarin gráven? Aangekleede aap! Scheer je weg! Hollandsche lummel!’

Hij schold nog, toen ik al op de gang stond, bevend van schrik. Het leek mij alleszins denkbaar, dat hij mij straffen zou, of ontslaan; ik zag mij al op de houten ezel zitten, gebrandmerkt, gegeeseld, als eerlooze schelm uit Heidelberg gejaagd.... Mijn eenige troost was, dat de linker Neckaroever nu voorgoed van de baan was en dat hij mij bij nader inzien dankbaar moest zijn, dat ik hem daartoe het voorwendsel had verschaft.

De Romanesque nam alles heel rustig op, toen ik het hem vertelde. Bij navraag bleek, dat het oogenblik niet slechter gekozen had kunnen zijn, want juist de laatste dagen hadden voorname burgers en edelen en ambtenaren van de kanselarij de goeverneur met man en macht bestookt, en zelfs een petitie ingediend, bijna een smeekbrief. Maar dat kon De Romanesque niet weten.

IV

Ladenburg viel, maar drie dagen later werd bij Wimpfen de marktgraaf vernietigend verslagen. Overmacht van de vijand en het in de lucht vliegen van een aantal kruitwagens waren de oorzaak van deze nederlaag. In Heidelberg evenwel gaf men bijna eenstemmig Mansfelt de schuld, omdat hij zich van de marktgraaf gescheiden had. Wimpfen was het sein tot een gematigd pessimisme, behalve bij de oude heer Ramsla, die zijn melancholische vermoedens bevestigd zag en zich dus eenige dagen lang wat vroolijker voelde. De verovering van de naburige stad gaf veel vertier bij ons, al was het de soldaten verboden elkaar te bezoeken, uit vrees voor overloopen naar elkaars vanen, - vooral voor het slecht betaalde Heidelberger garnizoen moest het avontuurlijke leven van Mansfelt's benden veel aantrekkingskracht bezitten. Sommige burgers hadden keurvorst Frederik in Mannheim gezien. Het kwam er nu voor Mansfelt op aan, zei men, zich zoo snel mogelijk met de troepen van Christiaan van Brunswijk te vereenigen. Hoe groot was de verontwaardiging, toen bekend werd, dat hij de Neckarlinie in de steek had gelaten en naar Hagenau was getrokken. Hagenau, dat hij als zijn eigendom beschouwde, was door zijn doodsvijand aartshertog Leopold met Spaansche troepen veroverd: het was de oude zelfzucht van de avonturier, die in deze onderneming tot uiting kwam. Zelfs toen hij twaalf dagen later in Mannheim terug was, na Hagenau genomen en Leopold verslagen te hebben, ongehoorde moeilijkheden overwinnend, werd er niet gejuicht in Heidelberg.

De Romanesque had Mansfelt in Mannheim opgezocht. Met twee van zijn bedienden - hij had er drie, twee Franschen en een Lotharinger - was hij op een Woensdag opgebroken, en Vrijdag weer terug; of hij hem gesproken had wist niemand. Ten aanzien van zijn betrekkingen tot de bastaard moest ik afgaan op vage mededeelingen van Lysbet en op wat mijzelf ter oore kwam, de enkele malen dat ik 's avonds bij de koopman aanzat. Door deze gegevens te combineeren kon ik het volgende beeld ontwerpen. Ik zeg niet, dat dit beeld juist is, maar het deed zich toendertijd zoo aan mij voor. Als bastaard, en doordat hij een wijze van oorlogvoeren huldigde, waarvoor de Turken zich nog zouden hebben geschaamd, was Mansfelt door zijn Protestantsche bondgenooten niet alleen steeds met een zekere minachting behandeld, maar ook herhaaldelijk in de steek gelaten. In Bohemen moet dit laatste heel erg zijn geweest; maar ook elders werd hij alleen op het slagveld als een gelijkwaardig medestander be-

schouwd, niet in de raadskamer. Vandaar zijn parvenuachtig streven naar titels en eerbewijzen, - zijn verkleefdheid aan het door hem ten eigen behoeve veroverde Hagenau, - het kortdurend verbond met de marktgraaf, wiens dochter hij zou huwen. Maurits en de Staten schenen hem al zeer in het bijzonder te wantrouwen. Hiervoor nu was ook wel eenige reden; want ten gevolge van de moeilijkheden, waarin hij, onvoldoende gesteund, telkens weer opnieuw geraakte, had hij de gewoonte aangenomen om met de Katholieken te gaan onderhandelen, eerst met de keizer, later met aartshertog Leopold en het Brusselsche hof, waarbij dan achteraf steeds bleek, dat hij de tegenpartij een rad voor de oogen had gedraaid. Maar dit kon niemand van te voren weten; en op zijn minst riekten deze onderhandelingen in zooverre toch naar verraad, dat zij een zeer geschikt middel in zijn handen waren tot het uitoefenen van pressie op de Protestanten. 's Zomers vechten, - 's winters intrigeeren met de Spanjaarden: het scheen de eenige manier voor hem te zijn om het hoofd boven water te houden. Kreeg hij dan langs deze weg weer wat geld van de Staten los om zijn troepen de achterstallige soldij uit te betalen, of nieuwe soldaten te werven, en bevocht hij met deze tijdelijk tevreden gestelde en door moord en plundering aangelokte benden de zege, dan was zeer zeker de Protestantsche zaak gediend; maar het is te begrijpen, dat deze gunstige afloop de betrokkenen niet kon verzoenen met de praktijken van graaf Ernst. Hij kón zich de volgende maal ontpoppen als de verrader, wiens rol hij tot dusverre alleen maar had gespeeld. Daarbij moet men natuurlijk in aanmerking nemen, dat hij deze rol alleen dan met goed gevolg kon spelen, wanneer zelfs de eigen hondgenooten in twijfel bleven: zoo niet, dan zouden zijn ware bedoelingen spoedig zijn uitgelekt. Het eenige wat ervoor pleitte, dat Mansfelt nooit naar de Katholieken zou overloopen, was zijn haat tegen Habsburg, tegen aartshertog Leopold in het bijzonder. Haat intusschen, een gevoelsaangelegenheid, weegt zelden op tegen het voordeel, dat men ergens in ziet.

Aangezien zijn moeilijkheden vrijwel uitsluitend van geldelijke aard waren, hadden de Protestantsche leiders naar een middel uitgezien om hem tevreden te stellen, zonder zelf veel verlies te riskeeren. Voor zoover zij geld hadden, zooals de Staten en de koning van Engeland, konden zij het slecht missen, en iedere veldtocht van graaf Ernst, waarbij men geïnteresseerd was, bleef een loterij. Men zocht dus naar geldschieters, die de risico met de anderen deelden; en men had deze nuttige oorlogsfinanciers gevonden in een Straatsburgsch koopmanshuis, wijd vertakt, tot in de Katholieke landen toe, en toendertijd in handen van de familie

Bitor. De Bitors hadden Mansfelt reeds eerder geld geleend. In Februari van dat jaar hadden zij aangedrongen op betaling der schulden; en men had toen een minnelijke schikking getroffen, in dier voege dat de Staten voor een (vrij klein) gedeelte van de som borg zouden staan; een zaakgelastigde van de Bitors, een zekere Dolbier, was naar Den Haag gereisd tot dat doel; een maand later was hij in gezelschap van keurvorst Frederik teruggekomen. De Romanesque nu had een aandeel in deze transacties, die een groep kooplieden tot de eigenlijke betaalsheeren van Mansfelt's veldtochten hadden gemaakt. Uiteraard was het in hun belang, dat deze veldtochten naar wensch verliepen. Maar dit was niet het eenige. De Bitors mochten dan geen Katholieken zijn, zij woonden toch in een Katholieke omgeving, onder de vleugels van aartshertog Leopold, de bisschop van Straatsburg, die door Mansfelt naar hartelust gehaat, bedrogen en verslagen werd, maar die nog steeds een geduchte macht vertegenwoordigde. Als tegenwicht konden deze kooplieden relaties doen gelden met de hertog van Bouillon, de Hugenoten, de Fransche regeering, - maar hier werd de figuur langzamerhand zoo onoverzichtelijk, en afhankelijk van de politiek van de dag, dat een voldoende ruggesteun, voor het geval dat het met de Protestanten in Duitschland misliep, in deze landen nauwelijks geboden werd. De Bitors moesten zich dekken tegen de mogelijkheid van mislukking, - zij moesten zich dekken tegen de wraak der Katholieken. Derhalve steunden zij Mansfelt niet openlijk, maar zoo lang mogelijk in het kader van zijn onderhandelingen, of schijnonderhandelingen, met het Brusselsch hof, waar zij het deden voorkomen alsof zij hem geld voorschoten met het doel om de Katholieke streken, waar zijn legers stonden, voor de ergste plundering te vrijwaren. Zelfs toen de onderhandelingen, na Frederiks terugkomst, plotseling afgebroken waren, bleef dit argument tot zekere hoogte van kracht: wanneer Mansfelt een Katholieke stad contributie had opgelegd, konden de Bitors altijd zeggen, dat hij zónder hun hulp nog veel méer zou hebben geëischt! Voor het overige wenschte men hem natuurlijk van harte de overwinning, met welke middelen ook bevochten; maar het was noodig een oogje in het zeil te houden, hem matiging aan te bevelen als het moest, en hem de groote lijnen van politiek en strategie voor te houden, indien hij geneigd mocht zijn zijn krachten te versnipperen in diversies en riskante ondernemingen. Dit was de taak van De Romanesque, die het laatste half jaar steeds in de buurt van Mansfelt's kwartier te vinden was geweest. Dat hij hem de tocht naar Hagenau afgeraden had, kon wel als vaststaand worden aangenomen. En dit advies mocht dan niet zijn opgevolgd, het was toch in elk geval uit-

gebracht, en liep het Paltser avontuur ooit op een débâcle uit, dan konden de Bitors erop wijzen alles gedaan te hebben om aartshertog Leopold te sparen. Het kwam dus hierop neer, dat De Romanesque onze zaak met hart en ziel was toegedaan, maar daarnaast belangen vertegenwoordigde, die niet geheel met deze zaak vereenzelvigd konden worden. In dit opzicht deed hij niet anders dan de Hollandsche kooplieden, onder wie er wel handel met Spanje dreven op de meest kritieke momenten van ons volksbestaan.

Na de nederlaag bij Wimpfen verdubbelden wij onze pogingen om Heidelberg onneembaar te maken. De linker Neckaroever schijnt nog wel eens ter sprake gebracht te zijn; ten slotte moet men hebben ingezien, dat een goeverneur, lijdend aan de gevolgen van een beroerte door drift, een te hooge prijs was zelfs voor broodnoodige versterkingen. Wat het echte brood betreft: het graan was even schaarsch als de overige levensmiddelen (behalve in Der Goldene Bockshorn); maar men had al zijn hoop gesteld op de oogst, op de boeren die in de omtrek nog aan het werk waren, op de enkele molens die nog niet waren afgebrand. Na Mingolsheim waren de meeste boeren naar hun hoeven gegaan, het vee meevoerend; na Wimpfen kwamen er weer enkelen terug. Van hoogerhand werd nu aangemoedigd zooveel mogelijk slachtvee in de stad te verzamelen, en een gedeelte te slachten en in te zouten, maatregel die door de boeren in zooverre tegengewerkt werd, dat zij liever aan de rijke burgers verkochten dan aan de stadsmagazijnen te leveren. Maar al spoedig bleek, dat de voorraad nog op een andere wijze bedreigd werd dan door onwillige leveranciers. Op een nacht werd op twee plaatsen brand gesticht in de magazijnen. Door de bewaking te verscherpen voorkwam men een herhaling; maar het was duidelijk, dat er kwaadwillige elementen in de stad scholen, die na Wimpfen bevel hadden gekregen een aanvang te maken met hun ondergrondsche werkzaamheden. Spionnen en vijandelijke agenten ontbreken in geen enkele vesting; men moet er alleen voor zorgen, dat het euvel geen te groote afmetingen aanneemt. Kort daarop moesten de verdedigingswerken het ontgelden.

Er werd, in deze Meimaand, op twee plaatsen gegraven: bij het oude slot, hoog op de bergen, en voor de Speiersche Poort, waar een der ravelijnen sporen van verzwakking vertoonde, en wel aan de voorste punt, de meest kwetsbare plek, waar de vijand het eerst zijn batterijen op richt. Herstel drong des te meer, omdat men voornemens was in de buitenwerken licht geschut op te stellen, dat steeds veel dreuning teweegbrengt. (In de Nederlanden is men, als ik het wel heb, eerst in 1624 begonnen met het

opstellen van kanonnen in de buitenwerken.) Door mijn superieur, de generaal der artillerie Adalbert Hund von Garsbach, werd ik met het herstel belast, - in zekere zin een promotie, daar ik tot nog toe onder de overige ingenieurs gewerkt had. Adalbert Hund van Garsbach was een Lutheraan, die het in Der Goldene Bockshorn hard te verduren had van de kant van overste Sigmund Wolf von Wenkheim zu Altenstein, telg van een oud Heidelberger geslacht, en Calvinist, zooals de meeste voornamen in die stad, waar, anders dan bij ons, het Calvinisme vrijwel tot de gezeten burgers en de adel beperkt is. Het waren brommerige oude heeren allebei, die nogal op elkaar leken ook, behalve dat Hund (voor het gemak bedien ik mij van afkortingen) een roode snor had, en Wolf een pluizig geitenbaardje, terwijl de laatste de Ganymedessen versmaadde, voor wie de eerste een groote voorliefde aan den dag legde. Steevast iedere avond waren zij dronken, en meestal konden zij het opperbest met elkaar vinden, net zoolang totdat het Lutheranisme ter sprake kwam en Wolf zijn krijgsmakker verweet, dat de keurvorst van Saksen de keizer steunde en zelfs verklaard zou hebben zich liever met de Turken te verbinden dan met de Gereformeerden; op welke aantijging Hund niets anders wist te antwoorden dan dat de Calvinisten met Frankrijk heulden en geen eerbied voor de overheid hadden: wat hém betrof, hij bleef de keizer erkennen en eeren, ook al bestreed hij zijn legerbenden. Waarop Wolf hoonde: hij zou hem de keizer in een glazen kastje sturen, dan kon hij zich vast oefenen in het schieten vlak naast het doel, voor zoover hij deze kunst niet alreeds feilloos verstond! De artilleristen en vestingbouwers, die onder zijn bevel stonden, kregen het de volgende dag steeds te merken, wanneer Hund een aanval van Wolf te doorstaan had gehad.

Ik kan hier niet in technische bijzonderheden treden. Voldoende zij, dat ik reeds na enkele dagen de bewijzen van kwaadwilligheid in handen had: wat overdag hersteld werd stortte 's nachts weer ineen; wilgenhout, dat wij uit de laagvlakte lieten komen, verdween op onverklaarbare wijze; borstweringen werden beschadigd, palissaden uitgerukt; en dit was niet alleen het geval bij het ravelijn waar ik toezicht had, maar ook op andere plaatsen. Toen ik Hund hiervan in kennis stelde, noodigde hij mij aan zijn tafeltje, wenkte Wolf, die al spoedig weer kwam opdagen, dat hij geen tijd had, stuurde een paar Ganymedessen een tafeltje verder, en luisterde aandachtig naar mijn voorstellen betreffende een uitgebreid wachtsysteem, met flambouwen of pekpotten, op de wallen en in alle buitenwerken. Hij vertelde mij nu ook, dat er aan sommige kanonnen geknoeid was; een ervan was zelfs

vernageld, het had dagen gekost het stuk weer in orde te brengen. En uit de kanselarij waren bescheiden gestolen, op de verdediging van Heidelberg betrekking hebbend. Ter wille van het moreel der bevolking werd over dit alles gezwegen; en naar zijn meening was het van meer profijt de aanstichters in handen te krijgen dan geruchtmakende voorzorgsmaatregelen te nemen. Hij droeg mij op met enkele helpers wacht te loopen tot ik een spoor van de onverlaten gevonden had, en dit zoo mogelijk te volgen. Daarbij moest ik verdacht zijn op een lange nachtelijke wandeling, want daar de poorten om acht uur gesloten werden, zou de bende haar standplaats wel hebben in een der omliggende dorpen, Leimen of Schwezingen.

Niet alleen om zoo weinig mogelijk opzien te baren, maar ook om de eer met niemand anders te hoeven deelen, voor het geval dat ik iets vond, probeerde ik het de eerste nacht zonder helpers. Zadko, die ik mee had willen nemen, had last van hooikoorts. Even voor achten was ik bij de Speiersche Poort, en verzocht de poortwachter mij op een afgesproken sein binnen te laten; met een knipoog gaf ik hem te verstaan, dat de liefdesgod niet altijd binnen de wallen gediend kon worden. Buiten was het niet al te donker: de maan in het tweede kwartier kwam juist achter de Königsstuhl op, en uit een der wachthuizen scheen licht. Terwijl ik het poortje doorliep, dat naar de buitenwerken voerde, herinnerde ik mij mijn Arminianenjacht in Leiden: óok bij de poorten en op de wallen, óok in het duister; maar hoeveel minder kwajongensachtig, hoeveel mannelijker was mijn optreden thans, vergeleken met toen. Het was mij te moede alsof ik door deze nachtelijke strooptocht alles goedmaakte wat ik mij aan zinloos en tijdverspillend drijven in mijn jongere jaren ten laste had te leggen, alsof ik later Deliana zou kunnen opeischen met een beroep op uren, niet zonder gevaar gesleten, waarin ik mijn krachten gegeven had aan iets van wijder strekking dan de zaak van eenige duizenden Remonstranten! Ik strompelde over loopplanken, daalde in grachten af, en dacht aan Deliana. De zuivere nachtlucht gaf mij hoop als nooit te voren. Misschien had ik de poortwachter toch niet voorgelogen, misschien werd inderdaad God Amor gediend, in deze Meinacht buiten Heidelberg, met het zwijgende Rijnland in de verte, dat mij zoo onweerstaanbaar aan het Hollandsche Rijnland had doen denken....

Door mij in mijn eigen ravelijn achter de borstwering op te stellen, zoo dicht mogelijk bij de punt, had ik niet alleen het gezicht op de gracht in beide richtingen, maar ook op wat er geschiedde bij het belendende ravelijn. Ik kan daar nauwelijks een kwartier hebben gestaan, toen ik in het maanlicht een kleine

gestalte ontwaarde bij de plek waar overdag gegraven werd. Het was een jongen, bezig het talud te vernielen met een der spaden die daar lagen. Mijn verontwaardiging was zoo groot, dat ik mijn instructies vergat, en meteen over de borstwering klom, schuin boven de plaats waar hij stond. Hoewel ik zoo geruischloos mogelijk te werk ging, bespeurde hij onraad, en de spade neerwerpend nam hij de vlucht. Het had nu weinig zin meer in de gracht af te dalen; ik liep dus terug langs de borstwering, de vluchteling in het oog houdend, die eerst de gracht volgde, vervolgens, bij het begin van het ravelijn, als een kat naar boven klom, en naar links afsloeg, in de richting van de Neckar; hier kwam ik op gelijke hoogte met hem, ontdekte hem weer waar hij achter een paar wagens te voorschijn kwam, en achtervolgde hem tot aan de palissaden aan de Neckaroever. Hier verloor ik hem uit het oog. Ik stond nu aan de voet van het meest noordelijk gelegen bastion, - het 'Friedrichsbastion,' zooals het genoemd werd, - dat vrijwel onbeklimbaar scheen. Maar opeens zag ik hem dicht bij de borstwering, graaiend met de armen, spartelend met de beenen; ik liep om, en kwam zoo tusschen de wal en de stadsmuur, niet ver van de hoektoren aan de Neckarkant. De maan stond nu zoo hoog, dat ook de buitenzijde van de muur verlicht werd. En hier zag ik hem weer. Hoe hij erin geslaagd was tegen het steile muurvlak op te komen was mij een raadsel, of hij moest een touw hebben, en even later ontdekte ik het touw ook, maar toen was hij al verdwenen. Het leek mij onbegonnen werk zijn voorbeeld te volgen, en omloopen baatte nu niet meer. Terwijl ik daar besluiteloos stond, werd mijn aandacht getrokken door een glinsterend voorwerp. Het was een mes, dat uit zijn zak gevallen moest zijn, toen hij tusschen hemel en aarde spartelde, een groot knipmes, van voortreffelijk staal. Ik streek met de vinger over het lemmet, en voelde dat er letters in gegraveerd waren. Ik ontstak mijn lantaren, ik ontcijferde de letters: 'A.H.v.G.' Ik wist toen nog niet wat dit te beteekenen had.

Het leek mij het beste terstond mijn vriend Hund in te lichten. Na hem rapport te hebben uitgebracht liet ik hem het mes zien. Hij staarde er lang op, woog het op de hand, fronste de wenkbrauwen. Eindelijk mompelde hij:

'Dit is mijn mes. Ik miste het een paar dagen.... Het was een jongen, zei je?'

'Een jongen van een jaar of veertien, generaal.'

'Een jongen.... Nu.... Dan is het misschien allemaal kwajongenswerk.'

'Blijkbaar,' zei ik, zonder te begrijpen waar hij heenwilde.

Hij schraapte zich de keel, en keek weer naar het mes. - 'Dit

lijkt nauwelijks de moeite waard. Het is misschien beter het onderzoek te staken, je bent ook heelemaal buiten adem, Krillart.... Ik zal voortaan een post neerzetten bij het ravelijn, dat is niet van beteekenis....'

'Maar, generaal,' zei ik, verbaasd over zijn slappe houding, 'deze jongen is natuurlijk door anderen uitgezonden.'

'Dat is mogelijk, dat is mogelijk.... Maar een jóngen.... Het sop is de kool niet waard.'

Eerst dacht ik, dat hij dronken moest zijn, maar op mijn kamer gekomen deed zich een geheel andere verklaring aan mij voor. Tot nu toe had ik aangenomen, dat de jongen het mes gestolen had. Maar hij kon het ook gekregen hebben. En welke jongen kwam daar eerder voor in aanmerking dan een der Ganymedessen? Dat de oude Hund zich met deze jongens van Kaplirsch vergat, geloof ik niet; maar hij was toch wel erg op hen gesteld, wilde altijd door hen bediend worden, en vaak was de snijdendste toespeling van Wolf op de keurvorst van Saksen of het lot der Boheemsche Lutheranen ervoor noodig om aan een sentimenteel en kinderachtig gekeuvel een eind te maken, dat, soms met kleine handtastelijkheden gepaard gaand, een generaal der artillerie even weinig voegde als een volgeling van doctor Luther, die in zijn tijd zoo tegen bepaalde misbruiken in de kloosters had gefulmineerd. Eén jongen in het bijzonder was zijn favoriet, een handige krullekop met fijne, blanke handen, die ik vaak moest uitvloeken (als Hund niet in zicht was) om zijn onbeschaamde opdringerigheid. Er behoorde maar weinig fantasie toe zich voor te stellen, dat deze Carl Wessel het mes gezien had en bewonderd, en het toen ten geschenke had gekregen. Hund moest danig geschrokken zijn van mijn bericht: vóor alles was het er hem om te doen, dat Carl Wessel niet aan de kaak gesteld zou worden. Wat mij betreft, ik gunde de oude heer zijn vereering voor schandjongens, ik had niet de minste reden hem verdriet te doen, al had ik Carl graag een pak slaag gegund, en erger; maar achter Carl verborgen zich anderen, die niet ontzien hoefden te worden, waarbij ik natuurlijk in de eerste plaats aan Kaplirsch dacht. Kaplirsch had deze jongens meegebracht.

De volgende dag begon de generaal er uit eigen beweging over. Hij moet die avond toch beschonken zijn geweest, want nu praatte hij veel verstandiger, volledig rekening houdend met wat ik uit mijzelf reeds kon hebben ontdekt. Hij zei, dat de jongen Carl Wessel moest zijn; hij beweerde zelfs, dat hij Carl er reeds over onderhouden had. De jongen herinnerde zich niets van het gebeurde, was alleen verbaasd geweest dat hij zijn mes kwijt was. Ten einde een herhaling te voorkomen had hij aangeboden zich

voortaan na achten door zijn makkers te laten vastbinden. Wat was namelijk het geval? Carl leed aan slaapwandelen. Niet alleen dat hij 's nachts opstond om zwerftochten te ondernemen, het overviel hem ook wel in wakende toestand, zoodra het donker werd. Eerbied voor mijn superieur belette mij in lachen uit te barsten toen ik dit hoorde; maar Hund kon de verklaring van de jongen uit eigen ervaring bevestigen: Carl was al eens bij hem op de kamer gekomen, in bewustelooze toestand, de oogen wijd open, niets ziend, hoogstens enkele onverstaanbare woorden mompelend. Reden om Hund te wantrouwen had ik niet; daarmee was echter nog niet verklaard waarom een lijder aan deze kwaal het juist op de vestingwerken moest hebben voorzien. Toen Lysbet in Leiden had geslaapwandeld, had zij precies geweten wat zij deed, - of de demon, die haar leidde, had het geweten, - want zij was regelrecht naar mijn kamer gegaan, zonder zich in de deur te vergissen. Het had echter geen zin hierover met Hund van gedachten te wisselen. Hij was volkomen van Carls onschuld overtuigd; hij zou hem het mes teruggeven; en hij zou Kaplirsch waarschuwen. Ten slotte vroeg hij mij om geheimhouding. Ik had de indruk, dat hij als Lutheraan niets zoozeer vreesde als om van verraad te worden beticht, al was het maar in de vorm van een stekelige toespeling van de kant van zijn vriend Wolf.

Wachtposten uitgezet, wolfskuilen en voetangels aangebracht in de grachten, - iets dat men op den duur tóch had willen doen, - maakten een einde aan het beschadigen der vestingwerken. Ik bleef Kaplirsch wantrouwen. Dat hij, na door Hund te zijn ingelicht, zijn toezicht op de Ganymedessen had verscherpt en hen allen verantwoordelijk gesteld voor escapades van één van hen, slaapwandelaar of niet, bewees alleen iets voor goedgeloovigen. Marianne Höpfner was het die mij dit vertelde. Bovendien hoorde ik de schandjongens zelve uit, na mijn afkeer van hen overwonnen en in mijn buidel getast te hebben; eenstemmig verklaarden zij, dat Carl Wessel altijd al geslaapwandeld had, en dat er nog anderen onder hen waren die dit deden, maar met mate, en nooit verder dan een gang of een kamer in de Bockshorn. Vroeger, als trosjongens, hadden zij vaak groote opschudding verwekt in legerplaatsen en waren zelfs wel eens door schildwachten aangeschoten. Werden zij geslagen, dan werd het maar erger; kregen zij geen eten, dan slaapwandelden zij naar plaatsen waar voedsel te vinden was. Kaplirsch strafte hen niet meer.

Marianne Höpfner had ik in verhoor genomen, toen zij mij, op een Zondagochtend dat Zadko al weg was, het ontbijt op de kamer bracht. Het was niet gemakkelijk een gesprek met haar te

voeren. Zij leefde geheel in haar oogen, en in haar abrupte gebaren, die steeds het uiterste schenen te eischen of het uiterste aan te bieden, tragisch, en zonder een zweem van wulpschheid of frivoliteit. Deze gebaren waren trouwens volkomen onexpressief in die zin, dat niemand eruit had kunnen opmaken, dat het een vrouw was, die zich hier aanbood; veeleer zou men gedacht hebben aan een als vrouw verkleede schuldeischer, of aan een Engelsche tooneelspeler in travestie, die de rol van Lady Macbeth nog niet geheel beheerschte. Zij was niet in staat een logische redeneering te volgen, en te meer daar zij van overdrijving allerminst afkeerig was, verstrikte zij zich in de meest absurde tegenstrijdigheden. Ik geloof, dat zij alleen zin had voor voorwerpen, gezichten, oogen van anderen; zij was een magere, hartstochtelijke, en ondanks alle hartstocht toch volkomen zakelijke en nuchtere, in alle leden knikkende en knakkende marionet, die in een marionettenwereld leefde, waar alles is wat het schijnt en niets anders beteekent dan wat het oog ervan waarneemt. Lysbet, die met goedige ironie haar aanhankelijkheid duldde, had mij hiervan eenige staaltjes medegedeeld. Niet lang te voren was zij bedrogen door een reizend gezel, die zich bij haar vader had ingedrongen, zich van haar spaarduiten had meester gemaakt, en met de noorderzon was vertrokken. Haar vader was naar Mannheim gegaan, en had haar aan haar lot overgelaten. Zij geloofde echter nog steeds, dat de bedrieger terug zou keeren om haar te trouwen, hetgeen haar weliswaar niet belette zich aan iedere man te hechten van wie haar oogen niet af konden blijven; maar dat zou zij waarschijnlijk ook hebben gedaan, indien zij de zijne geworden was, want het huwelijk was een onzichtbare band, en zij erkende alleen wat men zag, tastte, proefde. Voor die aanstaande gebeurtenis was zij weer opnieuw begonnen te sparen. Maar hoe spaarde zij! Zij spaarde niet alleen geld, maar alles wat los en vast was, kleinoodiën zonder waarde, haneveeren van hoeden, leege kruitkokers, blikkèn lontverbergers, landkaarten, pijpen, - alles wat door de vlottende bevolking van de Bockshorn opgeleverd werd; zelfs afgedragen ondergoed van de Ganymedessen, door haar versteld, dan behouden, was op haar kamer te vinden. Lysbet had mij aangeraden daar eens een kijkje te gaan nemen.

Nog zie ik de bewegingen voor mij, waarmee zij op een stoel neerzeeg: achterwaartsloopend, ineenknikkend, en daar zat zij. Ik trad kalmeerend op. Ik bracht haar op onderwerpen: Heidelberg, het Heidelberger vat, de mooie keurvorstin, de rotsen in de Neckar, - de dienst in de Bockshorn. Deze dienst was zwaar, maar niet te zwaar. De schandjongens waren haar ietwat te rumoerig, maar men zag veel van de wereld in de Bockshorn. Of de

schandjongens te vertrouwen waren? Jongens waren nooit te vertrouwen; zij had zes broers, ondeugden allemaal, zonder uitzondering; een ervan was gestorven. Zij zouden hun vader en moeder vermoorden voor een nieuwe hoed. Haar vader had steeds aan de Bockshorn bier geleverd, en de vorige waard had het spit in de rug (‘heksenschot’ noemde zij dit) en was vaak achter met de betaling, Kaplirsch niet. Hierbij teeken ik aan, dat haar manier van spreken allerminst de indruk van achterlijkheid wekte; het was iets volstrekt vrouwelijks en volwassens, deze conversatie, al werd dit dan ook voornamelijk bepaald door het holoogige hunkeren en dringen en bevestigen, waarmee haast ieder woord gepaard ging, alsof er zeer, zeer groote dingen op het spel stonden. Hierop volgden enkele onsamenhangende mededeelingen over het verleden van Kaplirsch, culmineerend in het historische feit van een zoetelaarstent in 1620 overgenomen van de neef van een Boheemsche marketentster tegen betaling van twintig rijksdaalders in slechte munt en drie schapen uit de requisitie in de omstreken van Pilsen. Ik begon mij eenigszins vermoeid te gevoelen. Zij ratelde, en stapelde feit op feit, het zoetelaarsleven in idealiseerende trant beschrijvend zooals een marionet dat doen zou: alleen het zichtbare, alleen de wagens, de vaten, het eten, de prijzen, de conflicten met de rumoermeester van de tros, of met de troshoeren (‘vrouwen’, zei zij) die mee wilden rijden als zij ziek waren of bevallen moesten, of met de soldaten, die bij een nederlaag de voorraad in de wacht sleepten. En daarbij zat zij mij aan te staren, alsof dit nu het avontuurlijke leven was, dat zij mij eigenhandig aanbood.

‘Die drie schapen,’ zei ik, ‘ik vermoed, dat hij het vet daarvan op zijn voorhoofd smeert.’ - Ik verwachtte niet met een lach te worden beloond; zij was volslagen ongevoelig voor humor.

‘Dat is om het kruis te bedekken,’ zei Marianne Höpfner, schokkend tot in haar beenige schouders, ‘niet alle gasten zijn erop gesteld zooiets te zien.’

‘Ieder huis heeft zijn kruis, dus de Bockshorn ook,’ zei ik met een vriendelijk knikje.

‘Ik heb 's avonds gezien, dat hij het eraf veegt; het is rood; hij weet niet, dat ik het gezien heb; als de gasten ernaar vragen, zegt hij, dat hij hoofdpijn heeft; maar de pijn moet ergens anders zitten.’

‘In zijn hart vermoedelijk; pas maar op, Marianne. Denkelijk is hij Katholiek geweest vroeger, en heeft te hard op zijn voorhoofd geslagen, zooiets komt voor. Of hij is lid van de Johannieterorde.’

‘Hij heeft een wond aan zijn rechterbeen, die steekt bij regen;

het regent hier altijd in Heidelberg, mijnheer Krillart, altijd; maar dit wordt een droge zomer, droog als gort, een boer in Handschuhsheim heeft voorspeld, dat er voor 29 Augustus geen droppel regen zal vallen. Hij heeft ook voorspeld, dat de keurvorst terug zal komen, en weer naar Bohemen zal gaan, als de wijnstok deze herfst bevriest, zooals verleden jaar in September....'

Toen zij vertrokken was, had ik mij wel op mijn eigen voorhoofd kunnen slaan om mijn verregaande domheid. Ik nam mij voor Marianne Höpfner voortaan niet meer te onderschatten. Kaplirsch was natuurlijk gebrandmerkt. Een wapen tegen hem speelde dit kruisvormige schandteeken mij overigens niet in handen, want wanneer hij zoo weinig voorzorgsmaatregelen nam, dat Marianne het had kunnen ontdekken, zou het hem waarschijnlijk koud laten, indien er ruchtbaarheid aan gegeven werd Mogelijkerwijs waren sommige gasten in de Bockshorn alreeds op de hoogte, en bedekte hij het kruis alleen ter wille van het decorum. De oude heer Ramsla, wie ik ernaar vroeg, wist van niets, maar zei, dat het hem niet verbaasde. Zoetelaars stonden doorgaans slecht aangeschreven.

Op een avond in het laatst van Mei viel een gebeurtenis voor, die mijn verdenkingen voorloopig het zwijgen oplegde. Op die avond zat ik niet ver van de tafel van De Romanesque, met Zadko en een paar jonge officieren. Het ging daar vroolijk toe; als gewoonlijk was de koopman het middelpunt der gesprekken; Lysbet zat twee plaatsen verder, naast Adalbert Hund von Garsbach, die zich onder het tentoonspreiden van een zekere galanterie met haar bezighield, de Ganymedessen tijdelijk versmadend. Tegenover hem zat Wolf. Verstrooid hield ik het gezelschap in het oog. Kaplirsch kwam aanloopen, achter hem een jongen, die een zilveren schaal met peren droeg. Het waren peren van de Bergstraat, een zeldzaamheid bij de toenmalige toestanden; hij bood ze het eerst aan Lysbet aan. Wat er toen gebeurde kon ik niet zien; maar ik vermoed, dat Hund zich gereedmaakte een peer voor haar te schillen. Zijn mes, een nog fraaier exemplaar dan hij aan Carl Wessel had gegeven, flitste in het kaarslicht; Lysbet, die zelf haar peer wilde schillen, nam het hem lachend uit de hand; Hund verzette zich; zij stootte een zwakke kreet uit; en uit het gefoeter van Wolf, en andere uitroepen, maakte ik op, dat zij zich in de vinger gesneden had. Kaplirsch boog zich voorover om naar de wond te zien. 'Een verband!' werd er geroepen; maar Lysbet schudde het hoofd, aan haar vinger zuigend; en even later werd alle aandacht opgeëischt door een hevig krakeel tusschen Hund en Wolf, van wie de laatste de eerste zijn onhandigheid verweet.

Kaplirsch was nog niet uit zijn gebogen houding overeindgekomen, toen Lysbet opstond en de tafel verliet, zoo overhaast, dat niemand tijd had haar zijn geleide aan te bieden. Zij keerde zich nog om, en schudde lachend het hoofd tegen het gezelschap. Toen zij mij voorbijliep, boog zij zich naar mij over, en fluisterde: 'Kom vanavond om tien uur bij mij.' Eenige oogenblikken later volgde De Romanesque haar.

Lysbet kwam niet meer terug, en om tien uur ging ik naar haar kamer. Zij was niet aanwezig. Er brandden twee kaarsen; en ik kortte de tijd met het rooken van een pijp, hetgeen zij mij in haar kamer had toegestaan, en met het lezen in een boekje van Erasmus, waarin onder andere tegen de oorlog van leer werd getrokken. Juist ging ik over tot schimpscheuten op de priesters, die mij beter bevielen, toen ik van de aangrenzende kamer de deur hoorde openen, gevolgd door voetstappen en stemmen, die, aanvankelijk gedempt, al luider en luider werden, zelfs aan een twistgesprek deden denken. Na de deur van Lysbets kamer, die op een kier was blijven staan, te hebben gesloten en mijn pijp op een tafeltje te hebben gelegd, liep ik op de teenen naar de tusschendeur. Een van de twee sprekers was De Romanesque, de ander Kaplirsch, die een zeer hooge toon aansloeg; het verwonderde mij, dat hij niet op staande voet de kamer werd uitgezet. Het eerste wat ik verstond waren zijn woorden:

'De Bockshorn komt op die manier in een slechte reuk te staan....'

'Ik had het je dadelijk kunnen zeggen, toen ik hier mijn intrek nam,' onderbrak de koopman hem, 'het is bloedarmoede, niets anders. Op welke wijze dit het logement benadeelen kan is mij een raadsel, tenzij men zou zeggen, dat mademoiselle hier niet voldoende gevoed wordt.'

De waard lachte schamper. - 'Men zal heel iets anders zeggen. Het is beter dat u met haar weggaat.'

'O neen, Kaplirsch,' zei de koopman op fluweelige toon.

'Een aanklacht wegens hekserij, zou u dat bevallen?'

'Beter dan jou een aanklacht wegen het oogluikend toestaan van vernieling van de bolwerken door jongens, die allang in het dolhuis hadden moeten zitten. Verschiet maar niet van kleur: het is een publiek geheim. Men bespaart je moeilijkheden, omdat je ons draaglijk eten voorzet en wat door de vingers ziet. Ik heb hier meer macht dan je denkt, vriend. Eén woord van mij, - en de galg. Ik heb veel lust dit tóch te doen, want ik ben niet overtuigd van je verknochtheid aan de goede zaak.'

'Ik niet?' - Kaplirsch begon te foeteren, en in mijn verbeelding zag ik zijn hoog opgetrokken schouders en zijn gebalde vuisten.

- ‘Ik, die zoo *geleden* heb voor die vervloekte Papisten? Ik zou hun bloed kunnen drinken! Liever steek ik de Bockshorn in brand dan dat hier een Paap over de vloer komt, al was het Tilly zelf, met zijn rattentronie en zijn kale kop!’

‘Je zou hem bedienen zooals je ons bedient.’

‘Gevangengenomen door die vervloekte Beieren bij Neurenberg, toen ik de trein van Mansfelt's leger volgde met mijn jongens, en gebrandmerkt, omdat ik geen crucifix bij mij had....!’

‘Omdat je je crucifix verloren had, moet je zeggen.’

‘Neen, neen, mijnheer de Romanesque,’ zei Kaplirsch, opeens zoetsappig, ‘die schande zal ik nooit vergeten. Liever dood dan Paapsch.’

‘Ik vrees, dat het brandmerk een andere oorsprong heeft. Maar ik wil niet met je redetwisten. Eén ding alleen: wanneer je lastig wordt, of mademoiselle Criellaert op eenige wijze benadeelt, rook ik dit nest vol Sodomietische bengels uit, en jou erbij. Door geen beter toezicht op hen te houden breng je onze zaak in gevaar, al was het alleen maar door het zaaien van paniek. De verontschuldiging van slaapwandelen mag dan aanvaard worden door ontwikkelde lieden zooals ik, de provoost, of anders de provoost-generaal in Mannheim, zou hier anders over denken. En dan nog: hoe komt die rakker op de gedachte om de ravelijnen buiten de Speiersche Poort te gaan vernielen? Dat moet iemand hem gezegd hebben.’

‘Het was bekend dat er iets van dien aard gebeurd was, en de andere jongens hadden Carl getart, dat hij niet durfde. Hij wordt nu bewaakt, de zaak is van de baan, generaal Garsbach is geheel tevredengesteld....’

‘Wij zullen Garsbach aan deze Carl uithuwelijken,’ spotte de ander, ‘ik geef je mijn woord, Kaplirsch, dat ik er niet voor terugdeinzen zou hem tegelijk met jou aan te klagen. Tegennatuurlijke neigingen zijn niet verboden, zoolang het bij lonken blijft, maar wel is verboden, in een vesting als deze, het protegeeren van een mignon, die in dienst staat van een verrader.’

‘Groote woorden, groote woorden.... En van paniek zaaien gesproken: dacht u, dat een heks in Heidelberg onze zaak niet schaden zou?’

‘Wanneer je nog één maal het woord heks uitspreekt,’ zei De Romanesque rustig, ‘stel ik vanavond nog de autoriteiten op de hoogte.’

Hierop lieten zij hun stemmen dalen, en het scheen mij toe, dat Kaplirsch bijdraaide. Spoedig verlieten zij de kamer. Van de toespeling op hekserij mocht ik weinig begrepen hebben, vast stond in elk geval, dat Kaplirsch geen spion en verrader was, of,

zoo ja, door de koopman danig in het oog werd gehouden. Dit onthief mij van de verantwoordelijkheid in deze zaak.

Lysbet, die even later binnenkwam, vertelde ik niets van wat ik had afgeluisterd. Zelfs vergat ik naar haar vingerwond te vragen, zoo overstelpt was ik door het nieuws dat zij bracht. Zadko en ik waren aangewezen om twee kanonnen naar het leger van Christiaan van Brunswijk te brengen. Deze expeditie zou onder bevel staan van de Engelsche luitenant Herbert Linzair. Generaal Hund had ons beiden voorgedragen, omdat wij als vuurwerkers wisten hoe met kruit om te gaan, waarvan eveneens eenige centenaars naar de dolle bisschop zouden worden gestuurd. Het was nu maar de vraag of ik wilde. Wanneer ik er tegenop zag, zou De Romanesque ervoor kunnen zorgen, dat een ander aangewezen werd. Ik hoef mijn antwoord hier niet te herhalen. Mijn eerste, werkelijke krijgsavontuur! En als kanonnier, min of meer, - dat zou mijn vader moeten weten! Ik omhelsde Lysbet, en holde naar mijn kamer om Zadko deelgenoot te maken van mijn geluk.

Wij vermoeiden ons niet met veronderstellingen aan wie wij deze onderscheiding te danken hadden. Weldra bleek trouwens, dat het misschien ietwat voorbarig was van een onderscheiding te spreken. Voor Linzair beteekende dit commando zooveel als een strafmaatregel, - hij had door dronkenschap verzuimd wachtposten te inspecteeren, - terwijl ook onder de soldaten enkele gestraften waren. Een wraakneming van de goeverneur? Een maatregel van Hund om mij gedurende eenige weken te beletten Carl Wessel in het oog te houden? Maar dan had men mij alleen moeten aanwijzen, niet Zadko erbij. De eigenlijke reden zou mij eerst veel later worden geopenbaard; hier moet ik volstaan met het gerucht, dat ons even voor ons vertrek ter oore kwam en waarvan ik de juistheid ook nu nog niet geheel zou durven betwijfelen. Van het begin af aan zou Hund zich ten zeerste hebben gekant tegen dit zenden van kanonnen aan hertog Christiaan. Sir Horace Vere mocht het hebben aanbevolen, versterking der Brunswijksche artillerie (die slechts uit drie stukken bestaan schijnt te hebben) mocht een gebiedende eisch zijn voor bondgenooten met eenig doorzicht, dit beteekende nog niet, dat juist Heidelberg deze kanonnen moest afstaan, in plaats van Mannheim, daarmee het eigen geschutpark op ontoelaatbare wijze verzwakkend. De kanonnen, door Mansfelt voor het beleg van Ladenburg geleend, waren wel teruggebracht; maar wat men aan Christiaan gaf was natuurlijk verloren. Hund had een groote voorliefde voor geschut, al geloof ik niet, dat hij er graag mee schoot; en in de laatste jaren had hij kans gezien alle rariteiten uit het Mannheimer arsenaal naar Heidelberg te laten overbrengen: leeren

kanonnen, zooals die later door de Zweedsche koning als veldgeschut gebruikt zouden worden; en overmatig lange gotelingen uit Luik; en heel kleine kanonnetjes, prachtig versierd, die hij beter aan Carl Wessel had kunnen geven, want voor iets anders waren zij niet van nut. Maar hij hield zijn schatten graag bij elkaar en was trotsch op de volledigheid der verzameling. Daarbij kwam, dat de roodbesnorde generaal geen vrede had met de politieke gebeurtenissen. Zooals men weet, hielden Mansfelt en keurvorst Frederik zich in deze tijd onledig met landgraaf Ludwig van Hessen-Darmstadt het leven zuur te maken: een zonderlinge episode uit de Paltser oorlog, die bij mijn weten nooit geheel is opgehelderd. Ingewijden wisten, dat het tweetal in de laatste dagen van Mei naar Darmstadt zou trekken, hetzij om zich daar met het leger van Christiaan te vereenigen, - Darmstadt zou reeds vroeg, van Den Haag uit, door Frederik als verzamelpunt aangewezen zijn, - hetzij om zich op de landgraaf te wreken en het leger gelegenheid te geven tot plunderen. Landgraaf Ludwig was namelijk Luthersch, en had steeds de keizer en de Liga gesteund; hij stond in goede verstandhouding met aartsbisschop Schwickardt van Mainz; en naar het scheen hadden zijn troepen samen met de Beieren vroeger reeds tegen Christiaan gevochten. Waarschijnlijk geprikkeld door plagerijen van Wolf, had Hund zich bij verschillende gelegenheden tegen deze strafoefening verklaard; totdat dit de aandacht van de overige aanvoerders trok en men hem op de man af vroeg, of hij Heidelberg soms Katholiek wenschte, met een klein kerkje voor de Lutheranen, dat na eenige weken óok gesloten zou worden. Hund was gemakkelijk te intimideeren. Hij bond in, en om zijn ijver voor de goede zaak te toonen hechtte hij niet alleen zijn goedkeuring aan het zenden der kanonnen, maar stond ook uit eigen beweging kanonniers en vuurwerkers af, die strikt genomen overbodig waren, daar het hier slechts een geleide betrof. Voor de juistheid van dit verhaal sta ik niet in, maar het verklaart althans waarom Zadko meeging.

Hoezeer ook vervuld van de aanstaande gebeurtenissen, vond ik toch nog gelegenheid deze laatste te polsen omtrent Lysbets vingerwond. Op mijn vraag hoe men die met hekserij in verband zou kunnen brengen antwoordde hij, dat, naar het volksgeloof wilde, heksen niet bloeden konden. Hij wist niet in hoeverre dit met Lysbet het geval was; wel had hij in de eetzaal een en ander opgevangen dat hierop wees; men had op badineerende toon gesproken. Daar Zadko het nogal ernstig scheen op te nemen, verzweeg ik hem zoowel het twistgesprek tusschen De Romanesque en Kaplirsch als een zekere gebeurtenis uit mijn jeugd, die de bevestiging bracht van wat hij duchtte. Ik weet niet of ik het reeds

verhaalde; om niet voortdurend met mijn eigen tekortkomingen geconfronteerd te worden vermijd ik zooveel mogelijk deze aanteekeningen over te lezen; maar toen ik een jaar of vijf was, had Lysbet zich bij ons in de keuken ernstig verwond, zonder dat er, ook toen, bloed vloeide. Het was geen onderwerp om lang bij stil te staan voor iemand die zich in een avontuur gewikkeld zag, dat hem zijn eigen bloed zou kunnen kosten.

V

Herbert Linzair was, nuchter, een goed soldaat en, nuchter en dronken beide, een onderhoudend krijgsmakker. Jongste zoon van een Londensch advocaat, en reeds vroeg door zijn oudere broers achteruitgezet, was hij soldaat geworden, toen koning James bij oogluiking toestond, dat de Engelsche bisschoppen en eenige voorname dames op de smeekbede van zijn dochter Elizabeth een regiment aanwierven om keurvorst Frederik (toen nog koning Frederik) te steunen. Dat was in 1620 geweest, en daar deze strijders voornamelijk uit gevangenisboeven bestonden, ongeoefend en slecht uitgerust, had Linzair van de oorlog in het begin weinig anders gezien dan steden die hun poorten gesloten hielden voor de troep. Door ziekten waren zij er zoo min aan toe alsof zij tien veldslagen achter zich hadden; en in Bohemen werden zij geenszins met open armen ontvangen, maar bij nog erger, althans beruchter uitschot gevoegd, te weten de troepen van Mansfelt. Linzair had bij Pilsen gevochten, bij Waidhausen, en ten slotte had hij de groote tocht naar de Rijn meegemaakt, deze klassieke ijlmarsch, die als toetssteen kon gelden van uithoudingsvermogen en brutalitiet in het zich toeëigenen van paarden. Hij sprak met minachting van zijn wonden, waarvan men alleen kon zeggen, dat er geen in de rug bij was. Een kogel in de rug was het ergste wat hem overkomen kon. In de Palts was hij toen overgegaan naar het bezettingsleger van Vere, daarmee een episode afsluitend, die wel vol afwisseling was geweest, maar die zijn moreel peil niet ten goede gekomen kan zijn. Hij ging op de vrouwen af alsof er alleen jaloersche of bewonderende krijgsmakkers, geen echtgenooten of vaders op de wereld bestonden. Geraakte hij daardoor in moeilijkheden, dan verbaasde hij zich hoogelijk, dronk het af, en won, met zijn jongensachtige blauwe oogen, vaak nog de vriendschap van de beleedigde partij. Zoo ging het ook bij Mansfelt toe, beweerde hij: nooit ruzie om een vrouw, maar wederzijdsche hoogachting en gemeenschappelijk bezit, vooral wanneer er weinig vrouwen voorradig waren. Mansfelt zelf, weinig royaal met geld als hij zijn mocht, schonk zijn vrouwen meestal na de eerste nacht al weg, en verbood ieder duel om dit soort redenen. Wellicht is het hieraan toe te schrijven, dat de beruchte overste Joachim van Carpitzo later in Oost-Friesland zijn van ontrouw verdachte echtgenoote liet onthoofden, of eigenhandig onthoofdde, in plaats van zijn medeminnaars te lijf te gaan, zooals een overste zou hebben betaamd.

Linzair en ik zaten over de kaart gebogen en berekenden hoe

wij het best bij hertog Christiaan van Brunswijk konden komen. Dit was niet zoo eenvoudig, want niemand wist waar Christiaan zich bevond, zelfs Mansfelt en Frederik niet, die op dit oogenblik in Darmstadt de landgraaf maltraiteerden. Ten tijde van de ontvangst van het zeer algemeen gehouden verzoek om kanonnen was hij nog in het Munstersche, en wie weet was hij daar nog steeds. Vaak hoort men onder Protestanten morren over deze laakbare aarzeling van de dolle bisschop, die in het gevecht toch zoo onstuimig kon zijn; maar die zoo spreken kennen de oorlog niet, weten niet hoe moeilijk het is een groot leger in beweging te krijgen in vijandelijke of half leeggeplunderde streken. Soldaten zijn groote kinderen: waar zij het goed hebben is hun huis, als zij het minder krijgen, deserteeren zij. Trouwens, niet alleen Christiaan liet op zich wachten, ook Tilly en Cordova, van wie de eerste ergens aan de midden-Neckar zat, de tweede nog steeds bij Oppenheim, verroerden zich niet, en lieten hun halve bondgenoot, de landgraaf, zonder eenige hulp. Weliswaar beheerschte Cordova met zijn patrouilles de Bergstraat, die van Heidelberg naar Darmstadt loopt; maar, afgaand op berichten van boden die geregeld tusschen Darmstadt en Mannheim heen en weer reden, mochten wij aannemen, dat een niet te kleine ruitertroep er zich gemakkelijk doorheen zou kunnen slaan. In Darmstadt zouden wij ons dan op de hoogte moeten stellen hoe ver Christiaan was. Het zou voor de hand hebben gelegen dit aan de officieren van Mansfelt te vragen, die zelf immers niets liever wenschte dan zich met de Brunswijkers te vereenigen; maar hier sprak de hoogere politiek een woord mee, en wij hadden uitdrukkelijk bevel ons niet met Mansfelt in te laten en als het kon zijn legerplaats te mijden. Gedeeltelijk hing dit samen met de animositeit tusschen Mansfelt en Sir Horace Vere, dateerend van Mansfelt's verzuim om na het ontzet van Frankenthal de troepen van Cordova te achtervolgen, voor een ander gedeelte met de groeiende afkeer van de Engelsche koning van de avonturier. De kanonnen waren eigenlijk Engelsch eigendom, en men wilde niet de kans loopen, dat graaf Ernst ze zich zou toeëigenen.

Voor het vervoer van de twee kanonnen, die wij naar de Main hadden te brengen, een halve veldslang (twaalfponder) en een dubbele falconet (zesponder), waren niet minder dan twaalf paarden noodig; daarbij kwamen dan nog de paarden voor de escorteerende ruiters en voor de wagens met kruit, kogels, kartetsen en verdere benoodigdheden. De kanonnen, beide van brons, waren goed; maar voor de affuiten zou mijn vader zich geschaamd hebben, zwaar en onhandelbaar als zij waren, met raderen zoo groot als het rad van een watermolen. Wel hadden zij aardige

namen: de veldslang heette de Beer, en de falconet noemden wij de Zangeres. Oorspronkelijk had zij deel uitgemaakt van een paar, Zwe Singerin genaamd (twee zangeressen); en er lag misschien iets wreeds in deze welluidende kanonnen van elkaar te scheiden; althans wij voelden het zoo, want wij waren jong, en beschouwden de Beer en de Zangeres als onze beschermelingen, die niet alleen verzorging, maar ook, en dit vooral wat de tweede betrof, liefde noodig hadden, welke opvatting bij de soldaten tot uiting kwam in benamingen als ‘zangvogeltje’, ‘dikkerd’ en ‘lief hoertje’. Generaal Hund gaf ons uitvoerige instructies voor hun behandeling; en Christiaan moesten wij zeggen, dat de zangeres desnoods aan de staart kon worden voortgetrokken, de Beer daarentegen niet, terwijl de Beer na acht schoten afgekoeld moest worden met natte kleeden, de Zangeres pas na twaalf.

Onze troep bestond uit dertig man, een niet onaanzienlijke sterkte, in aanmerking genomen, dat Cordova's verkenningspatrouilles zelden de twintig te boven gingen. Onder de kanonniers waren enkele veteranen, dik en lui geworden in de vestingdienst; de rest bestond uit jonge kerels, Hollanders en Engelschen voornamelijk, tuk op rijden, en als kinderen zoo dankbaar voor deze onderbreking van hun eentonig bestaan van wacht loopen en exerceeren. Linzair had een paar meisjes mee willen nemen; maar dit praatten wij hem uit het hoofd; de Zangeres moest voor ons volstaan, zeiden wij. Behalve met lange roeren, pistolen en rapieren waren wij met enkele pieken bewapend, om zoo noodig de kanonnen te kunnen verdedigen tegen een ruiteraanval. Van onze sergeant, Peter Kokorschewetz, een lange, tanige nijdas met snorren tot halverwegen zijn schouders, knorrig en zwijgzaam, en zelfs niet ontdooiend tegenover zijn rang- en landgenoot Zadko, was de piek vanouds het wapen geweest; maar hij was ook een zeer goed ruiter, en bovendien de eenige onder ons die wist wat discipline was, indien men dit begrip vereenzelvigen mag met snauwen en nijdig kijken. Tusschen borstelige wenkbrauwen en hooge jukbeenderen zwierven zijn kleine, zwarte oogjes rusteloos rond; en hij had de gewoonte om op het achterdeel van zijn paard te spuwen, waarna hij het speeksel met de vinger uitwreef, zorgzaam, bijna liefkoozend. Uren lang brak ik er mij het hoofd mee wat dit te beduiden kon hebben, totdat Linzair mij toevertrouwde, dat hij vroeger altijd in de wind moest hebben gespuwd, onder het rijden, en dan zijn paard tóch trof, en daarom nu maar liever rechtstreeks op het paard mikte; maar dit zal wel een Engelsch grapje geweest zijn. Vermoedelijk werd Kokorschewetz gedreven door bijgeloof.

Het behoeft geen verwondering te baren, dat de Engelschman

en ik met onze kaart het bij de leiding van de tocht moesten afleggen tegen de Boheemsche sergeant met zijn ervaring. Heidelberg-Darmstadt is twaalf uur loopen langs de Bergstraat; zelfs indien wij langzaam reden, wat met het oog op de kanonnen en de toestand van de weg wel noodig zou zijn, zouden wij het gemakkelijk in één dag kunnen doen. Maar Kokorschewetz verklaarde zich hiertegen. Wanneer hij het goed begrepen had, zei hij, moesten wij juist níet naar Darmstadt, waar Mansfelt zich immers bevond. Hij stelde dus voor, de Bergstraat even voor Pfungstadt te verlaten, in oostelijke of in westelijke richting, zoodra wij door geruchten eenige zekerheid zouden hebben waar Christiaan van Brunswijk zich ophield en wat Mansfelt van plan was; in een van de dorpjes Gross Gerau of Dieburg, aan weerskanten van Darmstadt gelegen, vrijwel op dezelfde afstand, konden wij dan overnachten en de volgende dag verder zien. Ook beval hij aan om verkenningsposten vooruit te zenden, zoodra wij Pfungstadt zouden naderen: wellicht kregen zij daar contact met soldaten van de achterhoede van Mansfelt, die dan, zonder dat zij onze kanonnen zagen, konden worden uitgehoord. Het eerste gedeelte van de weg moesten wij dus zoo snel mogelijk afleggen, bij Pfungstadt zouden wij ons verstand gaan gebruiken en omzichtigheid betrachten.

Het was nog vroeg, toen wij de Neckarbrug over reden en de weg naar Handschuhsheim insloegen; maar reeds trilde de heete lucht tegen de berghellingen, en het stof was zoo hinderlijk, dat de vier aanvoerders zooveel mogelijk in de voorhoede bleven, ontactisch genoeg, maar ongestraft te doen zoolang wij nog in de buurt van de stad waren. De weg steeg, Linzair nam zijn bepluimde hoed af om een paar boerenmeisjes met melkemmers in de weiden toe te wuiven; ik keek om, en daar lag Heidelberg, zooals ik het gezien had anderhalve maand te voren, in nog rijker groen, maar even klein en grauw naast zijn haastig vlietende stroom, in zijn geometrische krans van versterkingen, die ik nu zooveel beter had leeren kennen. Toen daalden wij weer, en het panorama sloot zich. Een nieuw landschap teekende zich af. Rechts boomgaarden en wijngaarden, waarachter zich een heuvelrij verhief; links de vlakte, en het zilveren kronkellint van de Rijn, dat men voortdurend ried en een enkele maal ook te zien kreeg. In April hadden Zadko en ik maar een klein stuk van de Bergstraat gevolgd. Maar hoe weinig ik mij ook van de omgeving herinnerde, de veranderingen, in deze korte spanne tijds tot stand gekomen, waren onmiskenbaar, en het waren vreeselijke veranderingen. Eenmaal onder Heidelberg en Ladenburg vandaan kon men het landschap niet beter beschrijven dan als een doodskop

met bloemen in de oogholten. Wat al bloemen en bloesems, op de grond en aan de takken, schuimend tegen de berghellingen op! Alle vruchten, zelfs zuidvruchten, werden hier in het wit en in het rose voorbereid, en de kersen waren er al. Maar gaf men beter acht, dan ontdekte men de zwarte wonden en het bleeke gebeente. Karkassen van paarden lagen onder de vruchtboomen, iedere hofstede was een geblakerde ruïne, ieder korenveld platgebrand. De kinderen holden weg, wanneer zij ons zagen. Het grootste gedeelte der bevolking was in de bosschen gevlucht, al waren er in de verwoeste dorpen nog enkelen achtergebleven, levend van bedelarij bij de doortrekkende legers. Wij wierpen hun eenig brood toe. Het was een streek, waarvan de Prediker had kunnen zeggen, ‘dat er verschrikkingen zullen zijn op den weg, en de amandelboom zal bloeien, en dat de sprinkhaan zichzelven een last zal wezen, en dat de lust zal vergaan.’ Bloesem en verderf, geur en stank, koren en roet, leefden hier zoo innig samen, dat het landschap bijna iets bovenaardsch verkreeg, iets dat hemel en hel te boven ging, doordat het van beide de meest in het oog springende kenmerken had geleend. En dit alles in het vruchtbaarste hart van Duitschland, waarvan reizigers hadden getuigd, dat men er zich in Lombardije wanen kon! Linzair en de anderen sloegen er geen acht op, maar Zadko, die naast mij reed, zag ik vaak achteromkijken, met iets van bezorgdheid in zijn donkere oogen. En onderwijl rolden de Beer en de Zangeres maar vreedzaam verder, in bronzen onaandoenlijkheid, dik onder het stof.

Patrouilles zagen wij niet. In een paar landloopers met roestige sabels kon men hoogstens marodeurs vermoeden. Waar het gebergte hooger en wilder werd ontmoetten wij een renbode op weg naar Mannheim, die ons vertelde, dat de landgraaf gevlucht was, maar weer ingehaald en teruggebracht; waar Christiaan vertoefde wist niemand, maar het gerucht ging, dat hij niet bij Frankfort, doch bij Hanau de Main zou oversteken. Hanau lag aan de kant van Dieburg, zoodat dit bericht een aanwijzing voor ons inhield. Maar toen wij in de voormiddag Pfungstadt bereikten, een jammerlijk oord van ingestorte daken en rookende balken, kregen wij geheel andere inlichtingen, van Hollandsche soldaten van Mansfelt, daar achtergebleven om te plunderen. Christiaan was ten Noorden van Frankfort. Hij kon nu beide richtingen uit om de rivier over te steken: óf naar Hanau of Offenbach, óf naar Höchst; Frankfort zelf, zijn steenen brug over de Mainz ten spijt, zou hij waarschijnlijk vermijden, al was er geen bezetting; maar de versterkingen waren daar goed, en de inwoners zouden zich liever in stukken laten hakken dan de benden van de dolle bis-

schop binnenlaten. Mansfelt en keurvorst Frederik waren op weg naar Rüsselsheim, tusschen Höchst en Mainz, niet alleen om Christiaan te ontmoeten, maar ook omdat de keurvorst zich tot iedere prijs van deze vesting, Hessisch bezit, meester wilde maken.

Terwijl wij daar bijeenstonden, naderde een troep ruitervolk uit het Noorden. Hun aantal, de snelheid waarmee zij reden, hun vloeken toen zij de weg versperd zagen, wezen erop, dat het hier meer gold dan een verkenning. Op het zien van onze kanonnen maakte hun aanvoerder, een baardelooze vlegel, wiens witte hoedpluim tot op zijn navel hing, woedende gebaren in zuidelijke richting. Toen hij wilde doorrijden, greep Kokorschewetz zijn paard bij de teugel, waarna hij ons uiterst slecht gehumeurd te woord stond, in een taaleigen, waar meer Spaansche en Italiaansche woorden in voorkwamen dan Duitsche of Nederlandsche. Wat wij met die kanonnen wilden? Alles trok naar het Zuiden, naar Mannheim, dat door Tilly bedreigd werd, plotseling! Mansfelt had ervan afgezien zich met Christiaan te vereenigen, en ging zoo snel mogelijk terug om deze onverwachte bedreiging het hoofd te bieden. Frederik ging mee, en de landgraaf ging ook mee, nog wat buiten adem van het harde loopen, maar goed gevoed door de winterkoning, perfect gevoed, beter dan zij, de dragonders. Zij waren van de voorhoede, wij zouden goed doen ons bij hen aan te sluiten met onze kanonnen: terug naar Mannheim, terug, voor het te laat was en wij afgesneden werden! De troep daverde voorbij, Pfungstadt lag weer eenzaam, en wij zagen de gewijzigde situatie onder de oogen. In elk geval moesten wij van de Bergstraat af. In welke richting was niet twijfelachtig. Mansfelt en Frederik waren van plan geweest naar Rüsselsheim te gaan, zij moesten dus weten, of vermoeden, dat Christiaan ten Westen, en niet ten Oosten van Frankfort de rivier zou oversteken. Beter ingelicht dan Mansfelt behoefden wij niet te zijn. Wij gingen dus in noordwestelijke richting, naar Gross Gerau, niet om Darmstadt te ontwijken dit keer, maar omdat het de kortste weg was naar onze plaats van bestemming.

Gross Gerau had één nadeel, waarover ik nog niet gesproken heb: het lag vrij dicht bij Oppenheim, waar Cordova zat, in de Kellerei Stein, een versterkte plaats aan de rechter Rijnoever. Wat waren de Spanjaarden van plan, nu Tilly Mannheim aanviel om Mansfelt van Christiaan weg te lokken? Wij moesten rekenen op Spaansche patrouilles in de buurt van Gross Gerau. Ging Cordova óok naar Mannheim, over Worms en Frankenthal, dan zouden wij weinig last van hem ondervinden; en onder alle omstandigheden werd de kans op een ontmoeting des te geringer naar gelang wij noordelijker kwamen, zoodat Linzair en ik zelfs

voorstelden om niet in Gross Gerau te overnachten, maar als het kon in Kelsterbach, aan de Main, of in een dorpje iets ten Zuiden daarvan. Maar Kokorschewetz, die de streek kende, ried ons dit af. Tusschen Gross Gerau en de Main strekte zich een schier ondoordringbaar bosch uit, zonder dorpen. En wat Kelsterbach, of een dergelijke plaats aan de rivier betrof: gesteld dat wij voor het invallen van de duisternis zoo ver kwamen, dan liepen wij alle kans om moeilijkheden te krijgen met de troepen van de aartsbisschop van Mainz, die wegens de beleediging, zijn Luthersche bondgenoot de landgraaf aangedaan, uiteraard ten zeerste gebeten was op alles wat naar Mansfelt riekte, - en dat deden wij zeer zeker, ook al gunden wij hem de Beer en de Zangeres niet.

Om nieuwe ontmoetingen te voorkomen zonden wij voorposten uit in de richting van Gross Gerau. De weg daarheen was slecht, nu eens steenachtig, dan weer mul; soms hadden wij al onze paarden noodig om de kanonnen verder te krijgen. Kokorschewetz bewees hier wat hij waard was, want alleen aan zijn handigheid, vloekwoorden en klappen met het plat van zijn sabel hadden wij te danken, dat wij meer dan een mijl per uur aflegden. Nog geen kwartier buiten Pfungstadt werden wij ingesloten door een maagdelijk woud zoo dicht en somber als ik, bewoner van het laagland, niet mogelijk had geacht. Sparren, zoo ver het oog reikte, soms een enkele zandheuvel beklimmend, zeefden het zonlicht tot een groene, harsdoorgeurde schemering, waardoor half uitgedroogde beekjes zich mismoedig een weg baanden. Een verlaten houthakkershut deed vergeefsche moeite dit eindelooze bosch een bewoonbaar aanzien te verleenen. Als zat achter iedere wegkromming een orkest van reuzenvedels verborgen, zoo ruischte en klaagde in de naalden de wind, - maar bereikte men zoo'n wegkromming, dan was er niets anders dan nieuw hout, en nieuwe klachten. Nooit had ik mij zoo ver van God gevoeld als in deze omgeving. Of kwam dit, omdat ik God altijd in Leiden had aanbeden? Tot de dieren, de vogels, de herten toe proclameerden het zinlooze van deze plantaardige uitgestrektheid, want met zijn allen hadden zij kunnen leven op een oppervlak honderd maal zoo klein als wij met onze kanonnen doorkruisten. Het viel moeilijk aan te nemen dat God de hand had gehad in deze verspilling. Hoogstens was dit woud een grap van God, een grap vlak naast een strijdtooneel, - een ongepaste grap. Het ongepaste lag vooral in de ongereptheid van deze monsterachtige aanplanting, die Hij zich als dol geworden Houtvester veroorloofd had. Denk eens aan: zulk een mooi bosch, zoo dicht bij de Bergstraat, waar alles een paar jaar lang had gebrand! En indien de Bergstraat dan verdoemd was, met zijn amandelen en zijn peren en zijn dorpen en kerken, en

het bosch uitverkoren en gered in Abrahams schoot, dan kon men alleen maar zeggen, dat God de verkeerde keuze had gedaan.

Men moet nooit te diep peinzen in het zadel, en toen in de nabijheid schoten vielen, was ik bijna van mijn paard getuimeld. Sergeant Kokorschewetz reed naar voren, terwijl wij stilhielden. De soldaten op de wagens kwamen slaperig omlaagglijden, het geladen roer in de hand; een van de kanonniers verschikte de dekkleeden op de kruitwagen. Lang te wachten behoefden wij niet. De drie ruiters, die kwamen aangeloopen, herkenden wij terstond als de onzen; maar zij hadden een vierde bij zich, die als een meelzak in het zadel hing, een zware kerel, vet en glimmend en zwart, het haar in de oogen gestreken, nat van het zweet. Toen zij dichterbijkwamen, zag ik, dat hij geboeid was. Door zijn rechtermouw was bloed gesijpeld. Ik herinner mij zijn paard nog: een zwarte merrie, eenigszins lijdend aan de Fransche stand, - wat men bij de mensch x-beenen zou noemen. Kokorschewetz sprong vrij hardhandig met hem om, en weldra zat hij aan de rand van de weg naar zijn bebloede arm te kijken. Linzair belastte zich met de ondervraging.

‘Wie ben jij?’

‘Beier,’ zei de man, in een boersch gemoedelijke tongval.

‘Waar kom je vandaan?’

‘Tilly.’

‘Dat begrijp ik,’ zei de Engelschman vriendelijk, ‘waar houdt onze vriend zich op?’

Zwijgen. Reeds ging de sergeant met gebalde vuisten op de weerspannige gevangene af, maar Linzair hield hem tegen. - ‘Het is nogal koud vandaag, wat zou je zeggen van een langzaam vuurtje? Uitstekend voor de bloedsomloop en tegen de springende handen. Waar is Tilly?’

‘Aan de Neckar,’ zei onze gevangene schouderophalend.

‘Waar aan de Neckar?’

‘Toen ik vertrok, was hij nog in de buurt van Wimpfen. Maar dat is twee dagen geleden. Waar hij nu is weet ik niet.’

‘Richting Mannheim?’

‘Dat zal wel,’ zei de man, en iets beslister, of gehoorzamer: ‘Dat werd algemeen gezegd.’

‘Wat doe je hier? Moet je naar Oppenheim, of naar de Kellerei Stein?’

‘Dat was wel de bedoeling.’

‘Hoe kom je dan hier bij Gross Gerau?’ vroeg de sergeant, ‘of dacht je, dat Oppenheim in de buurt van Mainz lag?’

‘Verdwaald,’ was het antwoord, ‘verkeerd gewezen. Allemaal domme boeren.’

‘Of slimme boeren,’ zei Linzair, ‘of jij probeert ons te slim af te zijn. Wij zullen niet langer naar zijn leugens luisteren, mannen; jullie zult zoo aanstonds je handen aan zijn gloeiend oppervlak kunnen warmen, maar eerst wou ik nog wel even de waardevolle zaken van de vuurdood redden. Doorzoekt hem.’

Onder leiding van Kokorschewetz werd de Beier doorzocht, hetgeen neerkwam op een langzame ontkleeding en een welsprekend testimonium voor de geringe graad van zindelijkheid, die onder Tilly's dapperen heerschen moest. Een koperen crucifix werd door Linzair onder het uitstooten van een vloek in het bosch geslingerd. Van documenten geen spoor, - totdat wij op de gedachte kwamen de kleeren en de laarzen open te snijden. Toen de eigenaar, die in zijn hemd, de straaltjes bloed langs zijn arm sijpelend, naar dit vandalenwerk zat te kijken, om water vroeg, wilde Zadko hem zijn veldflesch geven, maar Linzair verbood het. Hoewel de sergeant niet geloofde, dat de kleeren iets bevatten, zetten wij onze pogingen voort, die ten slotte bekroond werden door de vondst van een in de jas genaaid document, omwikkeld met dezelfde stof als waaruit de voering bestond: een brief op zeer dun papier, pappig van het zweet, doch weinig bevlekt. De mededeeling bestond uit twaalf regels; voor letters waren er kruisjes, cirkeltjes, driehoekjes en dergelijke teekens, behalve onderaan, waar de letters J. Ts. C.T. (‘Johan Tserclaes, graaf van Tilly’) bewezen wie de afzender was. Wellicht uit verlangen naar de veldflesch iets toeschietelijker geworden, vertelde de Beier ons nu, dat er nog drie andere ruiters met hetzelfde bericht naar Cordova waren uitgezonden, zoodat de onderschepping ons weinig baten zou. De inhoud was hem evenmin bekend als de sleutel; wel wist hij, dat met het ontcijferen van deze laatste de grootste geleerden, zelfs priesters, zich het hoofd hadden gebroken. Wij namen aan, dat hij de waarheid sprak, Zadko gaf hem de flesch, en hij mocht zijn kapotte kleeren weer aantrekken. Eenige oogenblikken bestudeerde Zadko de brief nog, maar behalve dat sommige teekens hem aan alchimistische symbolen herinnerden, wist hij er niets verstandigs over te zeggen.

‘Sleutels van cijferschriften,’ zei Linzair, met een gewichtige uitdrukking op zijn jongensachtig gezicht, ‘kunnen door iedereen gevonden worden, die er de tijd en het vernuft voor heeft, ten minste wanneer het bericht zoo lang is als hier. Maar tijd hebben wij niet, en voor denken is het te warm. Ik stel voor een bode naar Heidelberg te sturen met deze brief.’

‘En dan zoo spoedig mogelijk,’ zei ik, ‘en dan beter naar Mannheim, waar Sir Horace Vere is, en morgen misschien Mans-

felt al. De kopstukken zijn dáar. In Heidelberg is alleen een goeverneur, die niet weet hoe hij een rivieroever versterken moet.'

Linzair lachte, en nam Zadko de brief uit de hand. Reeds knipte hij met de vinger naar een onzer soldaten, toen de Boheemsche sergeant met bezwaren kwam. Naar zijn meening was het beter tot de volgende ochtend te wachten. Vóor de avond kon de bode niet in Mannheim zijn, op een vermoeid paard. Wanneer wij nu eerst naar Gross Gerau gingen, vingen wij daar misschien berichten op omtrent hertog Christiaan, die wij dan bij de brief konden voegen. Wij zouden dan twee vliegen slaan in éen klap.

'Tenzij de eerste vlieg al weggevlogen is,' zei ik, 'het is nu vier uur, een goed ruiter kán om acht uur in Mannheim zijn. Ga jij dan zelf, Kokorschwetz. Maar ik weet nog iets beters. Wij sturen een bode, of twee boden, naar Pfungstadt, waar Mansfelt voorbij moet komen.'

'Maar dan weten ze bij Mansfelt meteen van de kanonnen,' zei de sergeant, zich achter het oor krabbend.

'Waarom? Niet alleen Beieren kunnen hun mond houden....'

'Mansfelt komt niet in Pfungstadt,' zei de Beier. Deze mededeeling werd met een verachtelijk stilzwijgen ontvangen.

'Hoe ver is het nog naar Gross Gerau?' vroeg Linzair aan een van de ruiters, die de Beier gevangen hadden gemaakt.

Een half uur, luitenant. Wij hebben het in de verte zien liggen; het bosch houdt zoo dadelijk op. Er is daar een boerderij; de Ligaman kwam daar uit, toen wij hem zagen.

'Goed. Dan gaan wij zoo vlug mogelijk naar Gross Gerau om naar Christiaan te vragen, vervloekt zij zijn naam. Een half uur meer maakt geen verschil. Dan sturen wij een bode naar Mannheim. Desnoods loopt hij een gedeelte van de weg. In het uiterste geval is hij vannacht om vier uur in Mannheim, het is lichte maan.'

'Goed,' zei de sergeant, 'laat u mij dan gaan, luitenant.'

'O neen, ik zou mij zonder jou niet kunnen redden, Kokorschewetz. Ik zou niet van de Zangeres kunnen afblijven. Of heb jij soms een zangeres in Mannheim zitten, met wie je een afspraak hebt voor een kleine lading, vannacht om vier uur?'

Op deze aantijging, met de verdenking van lafhartigheid gelijkstaand, liet de sergeant een boos gegrom hooren; wij stegen op, en vervolgden onze weg naar Gross Gerau. De gevangene hadden wij op de kruitwagen gezet, om hem een voorproefje van de hel te geven, zooals Linzair beweerde. Kokorschewetz bleef een tijdlang naast hem rijden om hem naar zijn leeftijd en rang te vragen, zulks in verband met het rantsoen, dat wij voor hem zouden kunnen eischen. Al spoedig kwam rechts van ons de boerderij

in zicht, door dicht geboomte omgeven. Ook het dorp in de verte lag in lommer verscholen; de kerktoren was beschadigd, door een kanonskogel wellicht, wie weet hoe lang geleden. Tusschen de boomen door ontwaarden wij kippen, ganzen en geiten bij de boerderij, en een paard met een veulen: het eerste vee, het eerste pluimvee, dat wij die dag te zien kregen. Dat hier in de buurt soldaten waren geweest, werd nu wel uitermate onwaarschijnlijk. Achter de boerderij liep het bosch nog door in de richting van het dorp, een zich gaandeweg versmallende uitlooper; dan wat velden en weiden, met hutten en kleine hoeven; en achter het dorp begon het bosch opnieuw. Links van ons boog een dwarsweg af, eerst nog tusschen boomen, later door weiland kronkelend, voor zoover het vrij sterk dalende terrein daarover een oordeel toeliet. Dat ging daar naar de Rijnvlakte toe; het moest maar twee uur loopen zijn naar de rivier. De Kellerei Stein, waar de Spanjaarden zaten, of gezeten hadden, lag ongeveer in zuidwestelijke richting.

Juist toen wij onze weg naar het dorp wilden vervolgen, deed Kokorschewetz het voorstel om iemand naar de boerderij te sturen om navraag te laten doen. Het was een groote boerderij, en deze boeren wisten meer dan zij dadelijk wilden zeggen, en zij kwamen overal. Het voorstel viel in goede aarde, twee van onze Hollanders stegen af en liepen het hek door. Het duurde eenige tijd voor zij terugkwamen.

'Wij moeten verder, luitenant,' zei de sergeant, 'mag ik een teeken geven? Zij zitten daar zeker achter de melk of hebben een stroowisch te pakken.' - 'Stroowisch' is het woord voor 'gans' in de dieventaal der huursoldaten.

Op dit oogenblik stonden wij allen met ons gezicht naar de boerderij toegekeerd, waar nog steeds niets anders te zien was dan het paard, het veulen, de geiten, de kippen en de ganzen. Kokorschewetz verhief zich in zijn stijgbeugels, en begon te schreeuwen: 'Vooruit, slampampers, wij gaan verder!' - trok toen met éen ruk zijn sabel uit de scheede en sloeg er met volle kracht mee op het dichtstbijzijnde kanon, de Zangeres, telkens weer opnieuw, waarbij hij een oorverdoovend geraas verwekte. Naast de boerderij verschenen de twee soldaten, met een oude, gebogen man in hun midden; hoewel zij wenkten, dat zij kwamen, bleef Kokoschewetz maar op het kanon hameren, zoo hard hij kon, en met een furieuze snelheid. Het was of wij in een smidse stonden. Deze woede beloofde weinig goeds voor de laatkomers, en over menige soldatentronie, in hun richting gewend, - en wij keken allen in hun richting, nog steeds, - gleed een glimlach van voorpret en leedvermaak. Terwijl Kokorschewetz

nog op de Zangeres inhakte, met evenveel zinnelooze ijver als waarmee professor Dominicus Baudius in Leiden de stoepen en paaltjes met zijn rapier placht te bewerken, was het mij of er iets langs mijn ooren floot. Eerst dacht ik, dat Linzair of een ander gefloten had, om zijn verbazing of ontstemming te uiten over de sergeant, die maar niet van ophouden wist. Van een boom, niet ver van ons vandaan, viel een tak omlaag, versplinterd. Door een instinct gewaarschuwd draaide ik mij om; op hetzelfde oogenblik staakte de sergeant zijn stalen roffel; en nu hoorde ik boven het snateren van de ganzen uit het geluid van naderende hoefslagen. Langs de zijweg galoppeerde een troep ruiters op ons af, met losse teugel, rapieren in de vuist.

Wie nooit in een hinderlaag gevallen is kan niet weten hoe kalm en vertraagd men alles ziet geschieden. Men is toeschouwer, en al handelt men ook, het zal steeds zijn geremd door die oplettendheid voor het schijnbaar bezadigde tempo van de aanstormende vijand. Het detachement, dat ons overviel, - Spaansche arkebussiers van Cordova, - was sterker dan wij en zou zelfs in een regelmatig ruitergevecht een behoorlijke kans hebben gehad. Maar wij waren volkomen onvoorbereid; wij hadden de verkeerde kant opgekeken, en de soldaten hadden een kroes melk in het hoofd, of kippen, of een aardige boerendochter. Maar laat ik verhalen wat ik mij van de gebeurtenissen herinner. Linzair was een goed aanvoerder, en de Engelschen zijn, zoodra het spannen gaat, altijd iets vlugger dan andere naties. Even snel als hij gezien had, dat wij verloren waren, begreep hij, dat niet de kanonnen of het kruit, of zelfs maar onze levens, de inzet waren van de ongelijke strijd die volgen zou, doch enkel en alleen het document van Tilly. Nog voor de aanvallers bovenop ons zaten had hij de brief aan de dichtstbijzijnde ruiter overgereikt, met het bevel: ‘Naar Mannheim, zoo vlug je kunt!’ De man deed zijn paard wenden, en zette zich in beweging langs de kanonnen en de kruitwagens. Hoewel de arkebussiers ons dicht genaderd waren, zou hij zeker nog kunnen ontkomen, wanneer het hem meeliep. Kokorschewetz, de eenige van ons die zijn sabel in de hand had, reed met hem mee; ik dacht, dat hij de bode op weg wilde brengen, of meegaan naar Mannheim; maar hij hief zijn sabel op, vrij langzaam, en hakte met één korte zwaai de soldaat in de keel, even boven het sleutelbeen. De man zonk achterover, en werd nog enkele tientallen meters door het paard meegesleurd. Kokorschewetz reed om de kanonnen heen en voegde zich bij de aanvallers.

Tijd om ons met de pieken de ruiters van het lijf te houden hadden wij niet. Ik zou trouwens niet geweten hebben hoe ik

een piek moest vasthouden. We ledigden onze pistolen en roeren op de opdringende paardenlijven, en hadden toen alleen nog onze degens. Sommige van onze jongens waren afgestegen en probeerden zich bij de kanonnen te verschansen, stekend naar de buiken der paarden. Al spoedig waren wij ingesloten, Zadko zag ik niet meer; Linzair, nog steeds te paard, trachtte zich een weg te banen naar de bode met de brief, en deed enkele Spanjaarden in het zand bijten; ik schoot er twee neer. Ik zag een paard, waarvan de ingewanden door het stof sleepten; het dier liep met gebogen kop voort, stom en verslagen, als in gedachten verzonken. Ik dacht aan mijn moeder, met een zekere minachting; ik was niet bang, ook niet bijzonder moedig, ik deed wat ik doen moest. Juist schoot mij te binnen, dat wij de kanonnen hadden moeten vernagelen, - en nu dacht ik even aan mijn vader, - toen ik links in mijn lendenen een korte stoot voelde, niet erg hard, en heelemaal niet pijnlijk, maar ik wist meteen, dat ik door een kogel getroffen was. Ik kan de verzekering geven, dat ik op dit oogenblik met mijn gezicht naar de vijand stond en menige rake klap had uitgedeeld; maar ook achter mij waren vijanden. De kogel moet op een kanon of op het ijzerbeslag van een der zware affuiten gericochetteerd zijn, hetgeen de betrekkelijk geringe snelheid verklaarde; wie weet is mijn leven daar bij Gross Gerau, evenals dat van mijn vader bij Nieuwpoort, door een affuit gered.... Terwijl ik, bewust van een knagende pijn diep in mijn lichaam en een stijgende misselijkheid, van mijn paard gleed en naar het hek van de boerderij kroop, was mijn eenige gedachte, dat ik nu in de rug gewond was, en de schande moest dragen die Herbert Linzair steeds had geducht. Maar waar was Linzair?

Behalve steigerende paarden, neersuizende rapieren, vallende lichamen, kruitdamp en stof kon ik weinig meer van de strijd onderscheiden, die toen ook al bijna ten einde was. Het was duidelijk, dat er geen kwartier werd gegeven; vooral Kokorschewetz spaarde niemand en had het vooral op Linzair voorzien, naar Zadko mij later vertelde. Gewond en van zijn paard beroofd, was de Engelschman bovenop de kruitwagen gesprongen, waar hij zich nu met zijn rapier verdedigde. De gevangen Beier moet daar nog in de buurt gezeten hebben, geboeid. Linzair had nog één geladen pistool. Drie Spanjaarden en Kokorschewetz drongen op hem in, maar zij waren op hun degens en sabels aangewezen, en zij schijnen geaarzeld te hebben. Een ruitergevecht biedt niet de beste gelegenheid tot het laden van pistool, roer of musket; maar zooals gezegd, het gevecht was bijna afgeloopen, en door verschillende ruiters werd geladen, met de gewone omslachtigheid. Arkebussiers hebben bijna steeds lange roeren of

arkebussen (haakbussen), met radsloten. Onder deze troep evenwel waren er enkelen in het bezit van korte musketten, - met lontsloten dus, - wellicht in navolging van de dragonders van Mansfelt, of omdat de roeren schaarsch waren. Mits hierin speciaal geoefend, kunnen dragonders zich de weelde veroorloven in het zadel een musket te laden en de lont aan te blazen; maar deze musketiers te paard van Cordova, waarschijnlijk pas geworven en geen geboren Spanjaarden, waren dom en onhandig; en dat zij voor Linzair een kogel bestemden, in plaats van hem gezamenlijk met de blanke wapenen te lijf te gaan, bezegelde hun lot. Er waren woedende gebaren van de kant van hun aanvoerders noodig om hen eraan te herinneren, dat zij zich in de buurt van een kruitwagen bevonden. Maar toen was het reeds te laat. Bij een van hen raakte een kruitkoker aan de bandelier in brand; de andere kruitkokers volgden, en weldra stond de man in lichterlaaie. In de opschudding, hierdoor teweeggebracht, had de Engelschman een poging kunnen doen om te ontsnappen. Maar aan ontsnappen dacht hij niet, misschien omdat hij dan toch nog een kogel in de rug had kunnen krijgen. Met zijn degen wrikte hij het deksel van het kruitvat af, waartegen hij geleund stond, schreeuwde: 'No Popery,' boog zijn pistool over de rand en drukte af. De brandende Spanjaard moet hem op de gedachte hebben gebracht. Nu, aan een wond in de rug is Linzair zeker niet gestorven, laat ik hem dit nageven; al was dit ook in hoofdzaak hieraan toe te schrijven, dat hij na de ontploffing in het geheel geen rug meer had. De gevangen Beier evenmin, en er waren nog meer slachtoffers. Daar de wagen in brand raakte, volgde het tweede kruitvat spoedig, maar dat heb ik niet meer gehoord.

Toen ik bijkwam, lag ik op het grasveld bij de boerderij, niet ver van het paard met het veulen. Zadko steunde mijn hoofd. Zijn gezicht was zwart van het kruit, en hij bloedde rijkelijk uit zijn oor, ten gevolge van een slag met een musketkolf; toch was hij er beter aan toe dan ik. Mijn kogel knaagde, en ik moest een paar maal braken. Op de weg was niets anders te zien dan brandende resten, zwartgeblakerde lichamen, een schoppend paard. De overlevende Spanjaarden moesten gevlucht zijn. De Beer en de Zangeres stonden er nog, en in het bosch liepen wat paarden rond. Volgens Zadko waren al de onzen gesneuveld of in de lucht gevlogen. Even later kwam de oude, gebogen man te voorschijn, weinig gesticht over onze aanwezigheid; maar Zadko had zijn degen nog, en dwong hem tot een hulpbetoon, dat hem tegenover een halve vijand, - de man bleek Luthersch te zijn, - misplaatst voorkwam. Ik werd naar binnen gedragen, eerst naar een bedstee, waarbij zich een aantal boerenvrouwen in alle leeftijden

verdrongen, vervolgens op bevel van Zadko, die een terugkeer van onze vijanden vreesde, naar de hooizolder, waar hij mij bij een kom melk en wat hard brood achterliet. Mijn kogel knaagde nu niet alleen, maar brandde en schroeide mijn botten; ik kon geen melk inhouden, en voelde mij al ellendiger.

Na een uur ongeveer kwam hij terug met het bericht, dat hij twee bruikbare paarden had opgevangen, waarmee wij de terugtocht konden ondernemen. De kanonnen had hij vernageld, geholpen door de boer, die veel vriendelijker was geworden, toen hij begreep, dat wij geen Mansfelders waren. Zij hadden ook nog naar het document gezocht; de Spanjaarden moesten het meegenomen hebben. Wel hadden zij het lijk van Kokorschewetz aangetroffen, met de ijzeren band van een kruitvat in zijn borst, dwars door de ribben heen, zeker tot halverwege de ruggegraat. Dit mocht een troost zijn, voor het overige was onze positie weinig benijdenswaard. Ik kon niet eens opzitten, laat staan op een paard klimmen; en de Spanjaarden zouden zeker terugkomen voor de kanonnen. Ik bezwoer Zadko alleen te gaan, maar daar wilde hij niet van hooren, en die nacht bleven wij op de hooizolder.

De volgende dag was ik koortsig en zwak. Ik herinner mij alleen nog, dat Zadko naar het dorp ging en terugkwam met een flesch verbandwater, door een Spaansch chirurgijn twee jaar te voren bij de schoolmeester achtergelaten, - het water heette ‘arkebusade’, een toepasselijke naam in mijn geval, waarmee ik niet zeggen wil, dat het mij veel goed gedaan heeft, al verbond Zadko mij met vrouwelijk zachte hand. De Spanjaarden bleven weg; in het dorp ging het gerucht, dat Cordova uit de Kellerei opgebroken was, in noordelijke richting, dus, naar wij vermoedden, Christiaan tegemoet. Veel kans zou hij niet hebben in dat geval, want het Brunswijksche leger moest meer dan twintigduizend man tellen, en Cordova alleen, zonder hulp van Tilly, had er misschien maar de helft. En Tilly werd immers door Mansfelt beziggehouden, bij Mannheim in de buurt.

Op de vierde dag werd ik in de vroegte gewekt door trompetsignalen, gevolgd door hoefgetrappel en kreten op de weg. De boer kwam ons vertellen, dat het geen Spanjaarden waren, maar ruiters van hertog Christiaan, blijkbaar achternagezeten door een ander leger, want zij keken telkens om en waren er slecht aan toe. Op het hooren van dit onbegrijpelijke bericht ging Zadko poolshoogte nemen. Opgewonden kwam hij terug: Christiaan was verslagen bij Höchst, door Cordova en Tilly te zamen! Deze laatste had Mansfelt in de waan gebracht, dat hij naar Mannheim trok, door een klein gedeelte van zijn leger daarheen te zenden; zelf was hij echter naar de Main gegaan, waarschijnlijk naar Aschaf-

fenburg, om samen met de inmiddels verwittigde Cordova en hulptroepen van de keizer de Brunswijkers de pas af te snijden. Het halve leger was vernietigd, verdronken in de Main of over de kling gejaagd, Christiaan gesneuveld. Meer had hij van de ruiters niet los kunnen krijgen; zij waren doodsbang voor de achtervolgende Croaten, en hun eenige hoop op redding hadden zij op Mansfelt gesteld, die inmiddels wel van de ramp op de hoogte gebracht zou zijn. Op het zien van de Beer en de Zangeres waren zij in barre verwenschingen uitgebarsten, en hadden de kanonnen geschopt en bespogen; want dit was het juist wat hun ontbroken had om de overwinning te kunnen behalen. Drie kanonnen tegen achttien van Tilly en Cordova, - drie tegen achttien! En bijna steeds kartetsvuur. Hertog Christiaan, die alles op zijn ruiterij had gezet, met soevereine minachting voor de artillerie, vervloekten zij hartgrondig, al waren zij zelf ruiters, en dappere Brunswijksche jongens; maar voor de Croaten hadden zij respect, die waren erger dan beesten, die prikten gevangenen dennenaalden onder de nagels of zaagden hun het scheenbeen door, - opgepast voor de Croaten!.... De boerderij leek geen idyllisch oord, wanneer na de Brunswijkers de Croaten zouden komen.

Het leek het einde van de wereld. En hoe weinig had het gescheeld, of wij hadden het kunnen verhinderen! Want het was nu wel duidelijk wat de door ons onderschepte brief in cijferschrift behelsd had. Tilly had Cordova zijn plannen ontvouwd, de krijgslist geopenbaard, en hem verzocht naar het Noorden te trekken, terwijl Mansfelt naar het Zuiden ging, Christiaan als een gemakkelijke prooi aan hen beiden overlatend. Dit verklaarde ook waarom wij de bode in Gross Gerau hadden opgevangen: Gross Gerau ligt op de weg van Aschaffenburg naar Oppenheim. Hadden wij de Beier op een langzaam vuurtje geroosterd, zooals Linzair had gewild, dan hadden wij de waarheid misschien tóch nog ontdekt, riep ik vertwijfeld uit. Maar Zadko fronste de wenkbrauwen: hij had al genoeg ellende gezien, zei hij. En ondertusschen werd ik zelf op een langzaam vuurtje geroosterd, want mijn kogel deed een pijn alsof hij zich naar buiten wilde bijten.

Hoewel de soldaten te veel haast hadden om aan plunderen te denken, had de boer zijn vee, waaronder onze twee paarden, reeds in veiligheid gebracht, en tegen de avond verhuisden wij allen naar een hut in het bosch, ik op een stroozak, die door Zadko en de boer gedragen werd. Voor die tijd was er nog een chirurgijn van het regiment van graaf Hermann Otto van Limburg Styrum naar mij komen kijken, die goede hoop gaf en zich vooral ingenomen toonde met het feit dat ik geen bloed gewaterd had, waarom weet ik niet. De passeerende ruiters, veelal dronken, of gewond, of met

hun drieën op één paard gezeten, hadden Zadko willen afranselen, omdat hij te veel vroeg; de Aesculaap evenwel had zich laten vermurwen, en vertelde ons nu ook bijzonderheden over de slag bij Höchst, een van de bloedigste drama's uit de wereldgeschiedenis, zooals hij zich uitdrukte. Een heel leger over de smalle, wankele houten brug, de vijand achter zich aan, op wraak of roof beluste boeren voor zich! Christiaan had echter kunnen ontsnappen, doordat hij van een boer het geheim van een doorwaadbare plaats had gekocht, voor grof geld. Aan zijn dapperheid had het niet gelegen; hij was zelfs veel te dapper; zijn officieren hadden hem de slag herhaaldelijk ontraden, maar hij was nu eenmaal verliefd op Elizabeth Stuart, dus ontoerekenbaar. ‘Alles voor God en Haar,’ zei de chirurgijn met een spottend lachje, ‘hij zal de heele Christenheid nog opofferen voor deze schoone dame, en wat heeft hij er voor nut van? Net zooveel als de jonge graaf Thurn, die na de slag bij de Witte Berg de Karlsbrug verdedigde en er de dood vond, omdat hij dit aan de schoone dame beloofd had.... Met minder schoone dames troost hij zich, dat is waar. Nu, jonge man, over een paar maanden kun je ook weer aan de gang gaan; dat is toch maar de eenige troost, die de soldaat gelaten is.... Geen kinderen meer verwekken? Nu, en wat dan nog? Wees blij. - Of ik bang ben voor de Croaten? O neen, ik heb vergif bij me.’ Ik kan hier nog aan toevoegen, dat er in Gross Gerau geen Croaten zijn verschenen. Toen de Brunswijkers doorgetrokken waren, bleef het rustig, op een kleine keizerlijke afdeeling onder Thomas Caraccioli na, die niemand overlast aandeed. De achtervolging werd niet zeer energiek voortgezet. Zulks in verband met het krijgsgebruik: achtervolgende soldaten springen gemakkelijk uit de band, men vermijdt het zooveel mogelijk. Deze keizerlijken hebben waarschijnlijk ook de Beer en de Zangeres meegenomen; de kanonnen waren in elk geval verdwenen, toen Zadko en ik drie weken later de weg afreden.

De eerste week had ik hooge koorts, en ijlde dag en nacht. Tijdens de heldere momenten vervulde mij het ijle geluksgevoel, dat iedereen kent na het ontvangen van de vuurdoop. Men is bevriend met de geheele natuur, de vogels zingen voorzichtiger, de bloemen geuren anders. Het is niet alleen omdat het gevaar geweken is, - want in deze toestand zou men zich gedachteloos in nieuwe gevaren begeven, - het is omdat men groote dingen heeft meegemaakt, omdat men zich met lijf en leven aan de rand van de dood heeft gewaagd: daarvan komt de ziel steeds zeer gezuiverd terug. De Dooperschen hebben ongelijk met hun afkeer van bloedvergieten, dan zijn de alchimisten dichter bij de waarheid: zij weten, dat men sterven moet om wedergeboren te worden. In deze dagen werd mijn lot bezegeld; meer dan ooit voelde ik mij sol-

daat, alle geheime invloeden van de kant van mijn moeder ten spijt.

Maar was mijn bewustzijn omneveld, dan hield ik mij maar zelden met de oorlog bezig. Zadko heeft mij er later een en ander van verteld. Mijn onhandelbaarheid uitte zich in het vaste voornemen om hem met Lysbet te laten trouwen, iets waaraan ook De Romanesque zijn goedkeuring had gehecht. Zelf herinner ik mij, dat ik mij Lysbet voorstelde onder de gedaante van Deliana, en de koopman onder die van Reindert. Voor mijn vriend waren deze droomen van meer belang dan voor mij, want op de terugweg vertrouwde hij mij toe, dat hij zich sterk tot Lysbet aangetrokken voelde en dat zij de eerste was, na het meisje in Praag, die hij waardig zou kunnen keuren het verheven beeld van de Geliefde voor hem te belichamen. Ik plaagde hem toen met deze hopelooze liefde, en vergeleek hem zelfs met de dolle Christiaan, die veldslagen verloor voor zíjn Dulcinea; maar Zadko hield staande, dat er van hopeloosheid niet gesproken kon worden: men had hoop, zooals men liefde had, en die had men immers onafhankelijk van het bezit diergene op wie de liefde zich richtte, of scheen te richten. Maar over de koopman zweeg hij, tijdens dit gesprek.

Waarover ik verder ijlde? Over vuur, en steeds weer over vuur! Ik zag Herbert Linzair naast het kruitvat staan, een uitdagend licht in zijn blauwe Engelsche oogen, en ik wilde hem toeroepen voorzichtig te zijn. Maar hij wás nooit voorzichtig, deze luitenant die niet in de rug geschoten wenschte te worden, en even later, zonder noemenswaardige ontploffing, stond het heele bosch in brand, terwijl ik toch met onomstootelijke zekerheid wist, dat dit niet zoo hoorde, want dat dit geen bosch was om in brand te staan. Wat in vlammen mocht opgaan was de Bergstraat, of Gross Gerau, of het vuurschip van Gianibelli, of mijn eigen hart, of mijn lendenen, die nooit kinderen zouden verwekken, - had de chirurgijn dat niet gezegd? - of de heele Christenheid met hertog Christiaan van Brunswijk aan het hoofd bij Höchst; maar nooit en te nimmer dit duistere sparrenbosch, want in dit bosch was God niet, en waar God niet was kon niets tot asch worden verteerd. God woonde, zooals Mozes reeds wist, in het vuur, en verteerde de menschen; en was er eenmaal een hoopje zwart poeder overgebleven, dan blies Hij daarop, alsof het buskruit was. Wij menschen aanbaden het vuur; maar daarom aanbaden wij steeds maar zeer kortstondig, en met de asch wisten wij nog minder aan te vangen dan God zelf. Ik ben er niet zeker van, of Zadko bij zijn poging om mij te kalmeeren niet de geheele alchimie in het geweer riep, die het voordeel heeft alles tot symbool te kunnen verklaren wat ons als werkelijkheid, zelfs in onze koortsdroomen, al te zeer teistert.

VI

Tot aan Pfungstadt zagen wij geen soldaten, en hoorden niets over soldaten. Toen bereikten vreeselijke geruchten ons, die ons deden twijfelen of wij Heidelberg ooit terug zouden zien. In het laatst van de Junimaand had Tilly zich met zijn geheele legermacht tegen de Neckarlinie gekeerd, Ladenburg bij verrassing genomen en Heidelberg omsingeld; misschien was de stad reeds gevallen, verklaarden onze zegslieden niet zonder leedvermaak, goede onderdanen van de landgraaf als zij waren. De landgraaf scheen trouwens weer vrijgelaten te zijn; maar waar Mansfelt en Christiaan en de keurvorst zich bevonden wist niemand; waarschijnlijk ver in het Zuiden, in de Elzas, of anders vochten zij voor de Turken, bij wie eigenlijk hun plaats ook was. Zeker was, dat Mansfelt na de nederlaag bij Höchst de dolle bisschop tegemoet was getrokken; juist bij Pfungstadt waren zij elkaar weenend in de armen gevallen, en uit nijdigheid, nog verergerd door een jichtaanval, had de bastaard toen bevel gegeven Pfungstadt, of wat er van Pfungstadt over was, in brand te steken. Daarna waren zij naar Mannheim gegaan, om zich door Frederik te laten troosten.

Naar gelang wij zuidelijker kwamen, de Bergstraat langs, namen de geruchten vaster vorm aan, en wij mochten nu aannemen, dat van een insluiting althans nog geen sprake was. Tilly had zijn hoofdkwartier bij Handschuhsheim; hij had de Heilige Berg bezet, de stad gebombardeerd, en zich het hoofd gestooten voor de versterkte Neckarbrug; uit dit alles zou men kunnen opmaken, dat de linker Neckaroever nog vrij was, zoodat wij de stad konden trachten te bereiken door ver ten Oosten van Heidelberg de rivier over te steken. Onze paarden hadden de laatste tijd weinig haver gehad, en gras nog minder, want dat was allemaal verschroeid door de droogte; maar in het uiterste geval zouden wij loopen, hoe moeilijk mij dit ook vallen mocht, met mijn pas genezen wond en mijn kogel diep in het vleesch. Wij leefden deze dag in hoofdzaak van vruchten; het harde brood van Gross Gerau wilden wij bewaren voor moeilijker uren. Toen wij in een dorp kwamen, waar Waalsche ruiters de vorige dag twee kleine kinderen hadden onthoofd, sloegen wij links af en zochten ons heil in het gebergte.

Wij trokken door heete wijngaarden, lieten onze paarden rotsige paden bestijgen, en aanschouwden watervallen, vermagerd door de droogte, en ruïnes van oude kasteelen, holoogig van de brand en met eerwaardige klimopbaarden behangen, en verder boomen,

steeds maar boomen: kastanjes, linden, berken, en ten slotte sparren, waar ik het nog steeds niet op begrepen had. Wij zagen herten springen; 's winters schijnen hier ook wolven te zijn. Dan daalden wij weer. Een troep boeren verdween op onze nadering in een spelonk; na moeizame onderhandelingen wezen zij ons de weg naar Neckar-Steinach, waar wij de rivier zouden kunnen oversteken. Daar onze paarden kreupel waren geworden, lieten wij ze hij de boeren achter. Anderhalf uur later bereikten wij Neckar-Steinach, een dommelig dorp, dat van de oorlog geen weet scheen te hebben. De bakermat van baron Pleikardt moest zich hier ergens bevinden; maar wij ontdekten niets anders dan vier ruïnes, op regelmatige afstanden van elkaar, die door het volk de ‘zusterburchten’ worden genoemd. Aan de overkant van de rivier, waarover een houten brug geslagen was, verhief zich de Dilsberg, met een onneembare sterkte op zijn top, - onneembaar althans voor Tilly en de zijnen, die er vroeg in het voorjaar een groot fiasco hadden geleden, waarvan de menschen nog vol waren, dermate zelfs dat zij hem eenzelfde lot voorspelden voor Heidelberg. Wij werden daar zeer gastvrij ontvangen, ik kuste een paar meisjes, vertelde van mijn wond, - voor deze gelegenheid naar mijn dijbeen verplaatst, aan de voorkant, - en wij liepen verder, de Neckar af.

Ik wil niet alle geruchten herhalen, die wij op onze tocht door het Neckardal te hooren kregen. De val van Heidelberg werd ons evenmin onthouden als de verpletterende nederlaag, ja de dood van Tilly. De vreeselijke gruwelen, door de vijand bedreven, het in brand gestoken graan, de boeren in de rook of op de verhitte ovenplaat gezet of de voetzolen gebrand tot zij zeiden waar hun geld verborgen was, de mishandelingen van vrouw en kind door Croaten, Pandoeren en Poolsche Kozakken, zij hadden aan de linker oever een schrikachtige echo gevonden, ook al had de rechter er tot dusverre alleen onder te lijden gehad. De vroolijke Palts, zei een oude visscher ons, de vroolijke Palts, - de Palts zou nooit meer vroolijk worden, na dit duivelswerk! En waarom, en waarvoor? Alleen omdat de groote heer op het slot niet genoeg had gehad aan de keurhoed, en ook een koningskroon had willen dragen. En nu was hij ook zijn keurhoed en slot kwijt. Wij lieten deze landelijke philosoof bij zijn netten achter, en spoedden ons voort. Na Neckargmündt ontmoetten wij niemand meer. Wat zou de volgende bocht ons brengen? Hoe ver was Tilly, en hoe ver was Heidelberg?

Het avondrood was reeds in de hemel, toen het dal zich opende en de Neckarbrug en de eerste huizen in zicht kwamen. Op de Heilige Berg steeg rook op, naast de ruïne van de oude abdij. Dat

was Tilly; maar verder was er van Tilly weinig te bespeuren, geen vaandels, geen blinkende wapenen, geen schot. Het was of wij een betooverde stad naderden. En opeens begonnen alle kerkklokken te luiden. Het was het aangrijpendste dat ik ooit heb gehoord. Alle bronzen stemmen van Heidelberg, van de Heilige Geest Kerk af tot de kleine, oude Peterskerk toe, zonden hun beden of fanfares uit op de stille avondlucht, - en wij die van niets wisten, en alles konden vermoeden! Bij de gedachte dat Tilly bezig was zijn overwinning te vieren, dat dit reeds Roomsche kerkklokken waren die wij hoorden, een soort triomfantelijk Ave Maria, kon ik het niet harden en barstte in snikken uit. Zadko sprak bemoedigende woorden, en spoorde tot grooter snelheid aan: spoedig zouden wij het weten. Mijn wond stak ook wel zeer heftig op dit moment....

Maar toen wij de Karlspoort naderden, en de gezichten van de soldaten zagen, - onze eigen soldaten, - toen was alles goed. Die ochtend vroeg had men een uitval gewaagd, met uitgelezen troepen, waaronder gewapende burgers, die de omgeving goed kenden. Tot achter de Heilige Berg was de vijand teruggedreven, - het was geen schermutseling geweest, maar een drijfjacht; het waren slechte soldaten, de soldaten van Tilly, lafhartige soldaten; en nu vierde men feest, want het oude cadaver zou nu wel afdeinzen, en generaal Vere was in aantocht, en bij Tilly hadden ze de roode loop van de onrijpe appelen en peren van de Bergstraat, en wij hadden maar twintig dooden te betreuren.... Terwijl wij ons door de opgewonden menigte een weg naar de Bockshorn baanden, vingen wij ook gematigder klanken op; maar dat de uitval gelukt was, bij wijze van bekroning van een geheele reeks van dergelijke wapenfeiten, die de Ligisten vier dagen lang handen vol werk hadden gegeven, daaraan viel niet te twijfelen. Zelfs de gezichten van de boeren, die bij hun koeien op het marktplein de wacht hielden, stonden vroolijk; veel burgers droegen Zondagsche kleeren; en soldaten liepen er rond met hun helm op hun degen, lichtelijk beschonken.

Van een strijd op leven en dood terugkeerend, verwacht men, jong zijnde, meer belangstelling dan ons in Der Goldene Bockshorn te beurt viel. Het hatelijkste voor mij was, dat men onze kamer in bezit had genomen. Kaplirsch kwam toesnellen en beloofde een zolderkamertje tot de volgende dag; hij scheen verbaasd ons te zien; iedereen in de herberg, zei hij, dacht dat wij dood waren. Men had eenige angstige dagen doorgemaakt in de stad; maar nu schenen de gebeurtenissen een goede keer te willen nemen. Onder het uitspreken van deze woorden wreef hij zich in de handen, hetgeen, bij zijn hoog opgetrokken

schouders, de indruk wekte alsof hij het koud had. Keek men naar zijn glimmend voorhoofd, dan zou men eerder meenen, dat hij het warm had. De man stond mij meer dan ooit tegen; vooral viel mij de weerzinwekkende wijze op, waarop hij zich op deze feestdag op zijn paaschbest had uitgedoscht, met een overvloed van schreeuwende kleuren, die eerder een harlekijn zouden hebben gevoegd dan de waard van het voornaamste logement in Heidelberg. Een roode sjerp over zijn buik, een donkerblauw wambuis, een lichtblauwe, zeer wijde pofbroek, en nog gele kousen ook! Toen hij weg was, zei ik tegen Zadko, dat men met zoo'n roode sjerp moeilijk minder kon zijn dan overste bij de keizerlijken: een afschuwelijke kleur onder deze omstandigheden! Zadko wist van mijn verdenkingen.

Na ons verfrischt en opgeknapt te hebben, gingen wij naar beneden. Het verwonderde mij voor de deur van de eetzaal een troep meisjes en Ganymedessen aan te treffen, die daar zwijgend en met gebogen hoofd stonden te wachten. Al spoedig evenwel bleek, dat zij niet stonden te wachten, maar te luisteren. Door de gesloten deur drong een klankvolle mannenstem tot ons door; verder was alles stil. Zonder ons aan de wenken van het personeel te storen, openden wij de deur en gingen op de teenen naar binnen. Het gezelschap was voltallig. Aan de tafels en tafeltjes, waarop de overblijfselen van fazanten, hazen, visschen, taarten en pasteien in niets herinnerden aan het boerenbrood, waarmee Zadko en ik ons wekenlang hadden gevoed, had iedereen zich naar de spreker gewend; zelfs de courtisanen, anders zoo goedlachs, trokken hun gezicht in een stemmige plooi, en de militairen staarden in hun glas of draaiden met trage vingers hun snor op. Aan hun roode kleur was te zien, dat zij de wijn reeds duchtig hadden aangesproken, maar zij hielden zich muisstil. Over dit beheerschte gezelschap staarde het portret van de keurvorst mij aan, jolig en lichtzinnig, - een gezicht voor knipoogjes en onderonsjes.

Die het woord voerde was De Romanesque. In een losse, bevallige houding, achteloos spelend met de gouden keten om zijn hals, vormde hij de volzinnen, waarmee de overwinning gevierd werd in deze besloten kring. Hij strooide kwinkslagen door zijn betoog, en het betoog kon dit lijden. Zijn rood en gezond heerschersgelaat had aan een volmaakte hoveling kunnen toebehooren, aan een voorspoedig veldheer, maar ook aan een van die aartsengelen, die men op sommige schilderijen uit vroeger eeuwen geharnast en nadenkend aantreft, en met diezelfde blinde en onverwoestbare gezondheid op het gelaat geschreven, dat, hoe edel van snit, toch ook iets heeft van de qualiteit van versch, bloedend rundvleesch. Aan zijn tafeltje, het hoofd luisterend naar

hem opgeheven, zaten Lysbet, baron Pleikardt, de Hongaarsche, Hund zonder Wolf, twee jonge officieren die ik niet kende, en een van de beide vaandrigs, die altijd hun vaandel meenamen op bezoek hij de vrouwen van anderen. De Romanesque zei ongeveer het volgende (maar hij was toen al over de helft van zijn toespraak):

'Het blijkt nu, dat ik er niet zoo verkeerd aan heb gedaan het voorbeeld van sommige schrandere en omzichtige burgers niet te volgen, toen monsieur Tilly aanstalten maakte de stad in te sluiten. Ik vertrouwde op de overwinning, en dat doe ik nog. Maar ook indien de vooruitzichten minder gunstig waren geweest, zou ik gebleven zijn. De ingewijden onder u zullen zeggen, dat mijn plaats bij vorst Mansfelt is, onze groote condottiere, die op dit oogenblik met onze dappere keurvorst en de edele en vurige Welfenjongeling in de Elzas strijdt. Hierop is slechts één antwoord mogelijk: mijn plaats is in Heidelberg, de parel van de Neckar en het sieraad van het Protestantisme! Ik ben koopman, financieel raadsman, mijn geest toeft bij grootboeken en bankrekeningen; en, zooals gij allen weet: pecunia sunt bellorum nervi. Maar ik ben ook een mensch, en mijn hart klopt voor deze stad, die heden haar eerste beproeving tijdens de Protestantsche Kruistocht zoo glansrijk te boven is gekomen! Ik beschik nog steeds over de middelen mij met vorst Ernestus in verbinding te stellen; en ik zal, dat beloof ik u op mijn eerewoord, hemel en aarde bewegen hem, indien dit noodig mocht zijn, - wat ik betwijfel, - met Gods hulp hierheen te lokken ten einde de stad te ontzetten. Ik ledig dit glas op zijn gezondheid, op de gezondheid en de spoedige terugkomst van onze goede keurvorst *en koning*, - gij vergeeft mij wel de onhoffelijke volgorde, maar ik weet, dat Zijne Keurvorstelijke Genade, bescheiden als Zij is, mij dit niet euvel zou duiden! - op de gezondheid van hertog Christiaan van Brunswijk, van Prins Maurits van Oranje, - en ter nagedachtenis van de dapperen, die hedenochtend bij het vervullen van hun plicht gesneuveld zijn. God zij hun zielen genadig.'

Vooral deze laatste woorden, die hij na de jubelende en deels schertsende peroratie bijna zonder overgang met klanklooze stem uitsprak, maakten een diepe indruk op de aanwezigen. De glazen werden geledigd, men knikte elkaar toe, maar meer dan een gonzend gefluister was het niet wat de stilte verbrak. Het zonderlinge van dit moment was, dat iedereen naar het tafeltje van De Romanesque bleef kijken alsof er nog meer moest volgen, terwijl de koopman weliswaar was blijven staan, het geledigde glas nog steeds opgeheven, maar aan het gezelschap niet de minste aandacht meer schonk. Hij boog zich over naar baron

Pleikardt en begon een praatje op eigen hand. Pleikardt, die uitnemend zijn wereld kende, keek verlegen om naar de andere aanwezigen, die door De Romanesque eigenlijk tot een soort antichambreeren werden gedwongen, niet vóor, maar ná de audiëntie. Inderdaad had alleen een vorst zich deze elegante onbeschaamdheid straffeloos kunnen veroorloven. En opeens voelde ik mij driftig worden. Hoezeer ik hem ook bewonderen mocht, - en bewondering is misschien nog een te zwakke uitdrukking voor wat ik voelde, - deze van grenzenlooze zelfingenomenheid getuigende inbreuk op de etikette noopte mij tot een doldriest handelen, waarmee ik tevens een eind zocht te maken aan de verwaarloozing, waarvan Zadko en ik het slachtoffer waren. Hierbij wil ik nog aanstippen, dat in de Bockshorn tot aan de rang van luitenant, of zelf van vaandrig, de militairen geheel op voet van gelijkheid met elkaar omgingen, zoolang dienstzaken niet in het spel waren. De toon was er veel ongedwongener dan in het Hollandsche leger, al zag men natuurlijk niet graag, dat een melkmuil zich vrijheden veroorloofde met een oudere.

Terwijl de stilte nog duurde, trad ik naar voren, tot dicht bij de middentafel, en sprak:

'Aan de woorden van monsieur de Romanesque wil ik iets toevoegen, nu er nog steeds gezwegen wordt. Wanneer ik een glas wijn had, zou ik het ledigen ter nagedachtenis van luitenant Herbert Linzair, die bij Gross Gerau, vier dagen voor de slag bij Höchst, een kruitwagen in de lucht heeft laten vliegen om zijn vijanden te verdelgen. U heeft hem allen gekend.'

Ik wilde hier nog iets aan toevoegen, maar in de gezichten der toehoorders vond ik zoo weinig weerklank, dat ik mij omdraaide en Zadko wenkte mij naar het tafeltje van De Romanesque te volgen. Er was nog een courtisane, die mij met een spottend gebaar een half geledigd glas aanbood; maar alle anderen schenen mijn woorden alleen maar geërgerd te hebben, en overal werden de gesprekken hervat. Ook aan het tafeltje, waarheen ik mij begaf, praatte men onder elkaar alsof men niets had gehoord. Alleen Lysbet keek mij aan, met half geopende mond. Ik ging op haar af, maakte een korte buiging, en zei: 'Ik ben terug, had je dat gedacht?' Terwijl ik haar hand drukte, bleef zij mij aanstaren, zonder iets te zeggen. Zij was in het zwart gekleed; alleen de kant van kraag en lubben, het geglinster van ring en parelsnoer, verlevendigden het sombere fluweel. De koopman, nog steeds staande, stak nu ook de hand uit, en zei op achterlooze toon: 'Terug? Dat is goed.' Van de overigen niets dan verbaasde glimlachjes, en twee vingers in plaats van een hand; Hund vermeed zelfs iedere begoeting. Ten slotte moesten wij nog een minuut of

vijf blijven staan ook, omdat er geen leege stoelen in de buurt waren. En ik, die van verlangen brandde hun over mijn heldendaden te berichten!

In het daarop volgende half uur slaagde ik er nu en dan wel in aan het woord te komen; maar nu werd mijn vrijmoedigheid belemmerd door het besef, dat ik er beter aan deed niet over mijn wond te spreken, daar ik hoogst waarschijnlijk niet in de gelegenheid zou worden gesteld de omstandigheden toe te lichten waaronder ik hem opgeloopen had. Linzair had mij tot in het dwaze toe aangestoken met zijn ridderlijke afkeer van een schot in de rug. Het bleek, dat men van de schermutseling bij Gross Gerau en het verlies der kanonnen reeds op de hoogte was, dank zij mededeelingen van de Brunswijksche soldaten, met wie Zadko had gesproken; maar het was een maand geleden, en er waren sindsdien belangrijker gebeurtenissen voorgevallen. Alleen het verraad van Kokorschewetz was nieuw voor hen; en hiermee slaagde ik erin althans generaal Hund, wie deze zaak toch in de eerste plaats aanging, tot eenig medeleven te bewegen. Lysbet, die er inmiddels voor gezorgd had, dat Zadko en mij wijn en gebak werden voorgezet, zat tusschen De Romanesque en een van de beide vaandrigs, een jongeman met een fijn, listig meisjesgezicht en krimpende beweginkjes, alsof hij steeds lachbuien smoorde, - zeer jong, en van een meer dan roekelooze moed, zooals uit het vervolg van mijn verhaal zal blijken. Daar ik zijn naam vergeten ben, zal ik hem ‘de vaandrig’ blijven noemen. Op straat vertoonde hij zich altijd met een kort manteltje, los over de linkerschouder geslagen, terwijl hij het opgerolde vaandel over de rechter droeg. Hij was van kleine Luxemburgsche adel, als ik mij niet vergis, en uiterst populair bij de manschappen, zooals het meestal met vaandrigs het geval is, op wie, vooral wanneer zij aantrekkelijk van voorkomen zijn, - en daar wordt wel voor gezorgd, - steeds een gedeelte van de liefde en vereering wordt overgedragen, die men voor het vaandel koestert.

‘Had Kokorschewetz de eed aan het vaandel gezworen?’ vroeg Hund aan Pleikardt.

‘Waarschijnlijk,’ antwoordde deze lachend, terwijl hij de Hongaarsche van zich afduwde, die met zijn hand zat te spelen, ‘maar dat is toch geen beletsel om zich aan de vijand te verkoopen?’

‘Dat moet u niet zeggen, baron,’ zoo mengde De Romanesque zich in het gesprek, ‘bij deze onontwikkelde geesten kán dit eenig gewicht in de schaal leggen. Voor de soldaat is het vaandel wat de Heilige Maagd is voor de Katholieken, die Haar dan ook vaak op hun vaandels afbeelden. Vaandel weg, verplichting weg, dat weet u zoo goed als ik. En misschien was deze Kokorschewetz -

spreek ik zijn naam goed uit? - wel Katholiek ook. Heb je daar niets van gemerkt, Gerard?'

'Ik weet alleen, dat hij op het achterdeel van zijn paard spuwde,' zei ik, 'andere afwijkingen heb ik niet bij hem opgemerkt, voor hij het kanon met zijn sabel ging bewerken om de Spanjaarden naderbij te lokken en hun hoefgetrappel te overstemmen. Men zou inderdaad zeggen, dat alleen een Katholiek tot zoo iets in staat is....'

'Misschien,' zei De Romanesque met een vage glimlach, 'en dan een Boheemsche Katholiek, dat zijn de ergsten. Niet waar, monsieur Zadko?'

Zadko knikte verstrooid; hij was juist in de aanblik van Lysbet verzonken. De laatste oogenblikken had Hund enkele gefluisterde woorden met de vaandrig gewisseld, nu richtte hij zich weer tot Pleikardt:

'Ik zal het u maar zeggen, baron. Uw vaandel is van 3 tot 10 Juni zoek geweest. In deze week viel het verraad van Kokorschewetz voor. Men zou werkelijk aan een bestiering kunnen denken....'

Pleikardt probeerde een streng gezicht te zetten. - 'Kom, biecht eens op, jonge man.'

De vaandrig, niet zooveel jonger overigens dan de baron, staakte zijn geginnegap achter zijn hand, en begaf zich in een uitermate verward verslag van wat er in die dramatische week met het vaandel was gebeurd. Naar het scheen, had hij het achtergelaten in een kamer, die niet de zijne was, waarna de bewoonster het met haar vuil linnengoed aan de waschvrouw had meegegeven, die het na een week in haar korf had teruggebracht, schoon, en ietwat verkleurd aan de randen en op de plaats van de vlammen, die zij er naar haar zeggen ook met de grootste moeite niet uit had kunnen krijgen. Hoe Hund dit weten kon was niet geheel duidelijk, tenzij de vaandrig bij zijn pogingen om het dundoek te bemachtigen ook op zijn kamer was beland en hem toen alles had bekend.

Toen wij uitgelachen waren en er een dronk op het vaandel was ingesteld, werd de vaandrig overmoedig en trachtte te bereiken wat mij even te voren mislukt was: de aandacht van het kleine gezelschap op zich gevestigd te houden. Grove middelen versmaadde hij niet hierbij: hij begon ermee het vaandel, waarop hij zat, te voorschijn te halen om het aan de dames te laten zien, en gaf toen allerlei koddige opmerkingen - niet erg koddig - ten beste over het embleem, een geharnast ridder op een gele achtergrond, met de spreuk 'Pro patria mori, dulce et decorum est.' Het was geen mooi vaandel; het was oud en versleten, en

inderdaad aan de randen verkleurd; de roode vlammen, achter de figuur opstijgend, staken slecht af tegen het geel; en de ridder zelf was een stijve hark, met voor soldatenharten weinig bezielends in zijn plompe houding. Inzonderheid viel mij op hoe slecht de ijzeren schoenen waren afgebeeld: van voren gezien, zonder eenig perspectief, zoodat zij op hoeven geleken. Het verbaasde mij niet een der luitenants een opmerking te hooren maken van deze strekking. Bij zijn pogingen om het vaandel geheel te ontplooien had de vaandrig inmiddels kans gezien een aantal glazen om te gooien; de Hongaarsche was weggegaan om wijnvlekken uit haar rok te verwijderen. Dat niet alleen hij, maar ook de andere aanwezigen, op Lysbet en de koopman na, te veel gedronken hadden, verklaart, naast de zorgelooze feeststemming, waarom niemand protesteerde tegen dit oneerbiedige gesol met het vaandel, waarvan herbergdeernen en Ganymedessen op een afstand getuige waren.

'Waarlijk,' zei De Romanesque, zich naar het vaandel overbuigend, 'er ligt iets dierlijks in die stelten. Hoeven is mij nog te geflatteerd; zij doen denken aan de extremiteiten van een hippopotamus....'

'Neen, hoeven, monsieur!' riep de vaandrig, 'echte duivelshoeven, ik heb dit steeds vermoed; en dan dat vuur achter hem....'

'Kom, dat meent u niet,' zei De Romanesque op hoffelijke toon.

'Ziet hij er niet uit als de Duivel? Dan wil ik toch in elk geval dit vaandel aan de Duivel opgedragen, - dat de Zwarte Kaspar het zegene! Ik drink op zijn gezondheid!' - De vaandrig zocht naar zijn glas; toen hij het niet vond, nam hij dat van Lysbet en dronk het in één teug leeg. De anderen praatten vroolijk door elkaar; niemand had veel aandacht geschonken aan deze woordenwisseling. Met onzekere hand begon hij het vaandel weer op te vouwen; toen het niet lukte, wendde hij zich tot Lysbet:

'Helpt u mij toch, mademoiselle.... mademoiselle.... madame.... Verduiveld....'

'Criellaert,' zei Lysbet.

'Kom, niet zoo bescheiden,' ginnegapte de vaandrig, 'maar helpt u mij, of nog beter: laat ik het vaandel aan ú opdragen, als ik het niet aan de Duivel mag opdragen....'

Het feest was in het stadium der losse omarmingen en broederschapsdronken gekomen; zware oversten waggelden naar de deur, de wijn ter hoogte van de slokdarm. Maar het personeel, waaronder de lange kok, die bij ons in de buurt stond, waren de woorden van de vaandrig allerminst ontgaan. Ik zocht naar een

middel om hem te kalmeeren; totdat ik merkte, dat hij dit middel zelf reeds gevonden had in een eindelooze handkus. Toevallig was het de hand, waarin Lysbet zich gesneden had, - de hand die haar bloedeloosheid had bewezen. De jongen was stomdronken. Erger, hij scheen plotseling verliefd geworden te zijn, zoo al niet op Lysbet zelf, dan toch op haar hand. Ik moest de zelfbeheersching bewonderen, waarmee zoowel zij als de koopman hem zijn gang lieten gaan; de laatste boog zich zelfs, voor Lysbet langs, belangstellend naar hem over, als om beter getuige te kunnen zijn van een intiem eetpartijtje van een uitgehongerde. Hier kon men nog eens manieren leeren, dacht ik bij mijzelf.... Toen de vaandrig merkte niet verder te komen met de hand, barstte hij in snikken uit, en verliet de zaal. Niet lang daarna volgden Zadko en ik zijn voorbeeld; wij hadden genoeg van het feest, dat in een dronkemanspartij begon te ontaarden, met vrouwen heupwiegend op stoelen, alsof zij de kaalkoppen beneden zich uitdaagden haar te ontkleeden, en onder de tafels andere dapperen, die zich in hun vuil wentelden. Het was een feest, dat men zich, misschien, had kunnen veroorloven, indien Tilly die nacht met zijn leger naar Beieren getrokken was.

Tilly deed niets van dien aard. Vier dagen later, op 8 Juli, verliet hij zijn hoofdkwartier in Handschuhsheim, stak bij Ladenburg de Neckar over, en nu hadden wij hem ook aan de linkeroever. De stad was ingesloten, al merkte men daar ook in het eerst niets anders van dan dat een parlementair met een trompetter voor de tweede maal de vesting Heidelberg kwamen opeischen, danig opgevend van de gewijzigde positie. De boeren en jagers in Rohrbach, Leimen en Schwezingen zullen het des te beter hebben bespeurd. Er moet daar ook weer kokend lood in de ooren gegoten zijn, een der afschuwelijkste kwellingen, door Croatisch vernuft uitgedacht; maar het heeft weinig zin al deze gruwelen hier te memoreeren. Er zijn nog steeds menschen, die beweren, dat Tilly humaner was en strenger voor zijn soldaten dan Mansfelt; ik gun ze hun vroom geloof. Een zoel zuidenwindje bracht de schroeilucht van brandend koren in de stad. Wij waren afgesneden, en niemand die in ernst geloofde, dat Mansfelt zou komen om ons te ontzetten, of dat Vere, met zijn kleine Mannheimer macht, in staat zou zijn hulp te bieden. De Beiersche troepen, versterkt met vendels van aartshertog Leopold, - hetgeen bewees, dat men Mansfelt en Christiaan in de Elzas niet al te zeer vreesde, - moeten meer dan vijftienduizend man bedragen hebben tijdens het beleg; wij hadden er misschien vierduizend, met de weerbare burgers mee. Op 9 Juli, toen de eerste postduiven uit Mannheim waren gekomen, werd het gerucht ver-

spreid, en later bevestigd, dat de beide avonturiers zes dagen te voren door de keurvorst uit zijn dienst ontslagen waren, zoodat van hen in het geheel niets meer te verwachten was. Ofschoon Vere ons moed insprak, kon hij niet ontkennen, dat men de Palts aan haar lot had overgelaten.

Het was een harde noot om te kraken voor De Romanesque. Dat men hem zijn optimisme verweet, was niet meer dan begrijpelijk. Hij verweerde zich op eenigszins onverwachte wijze, namelijk door optimist te blijven. Hij had alles wel zien aankomen, beweerde hij; de keurvorst was nu eenmaal lichtzinnig en impressionabel, en na de tegenslagen geneigd om onderhandelingen met de vijand aan te knoopen, - iets wat Mansfelt ten slotte ook altijd gedaan had, eenmaal in het nauw gebracht. Natuurlijk had men in Brussel toen als eerste eisch gesteld, dat hij Mansfelt en Christiaan, twee beruchte rooverhoofdlieden, ontsloeg, waaraan hij voor de vorm had voldaan, zooals de rooverhoofdlieden het zich hadden laten aanleunen voor de vorm. Bovendien kón hij de twee niet ontslaan, omdat zij nooit in zijn dienst waren geweest, doch in die van de Hollandsche Staten en het koopmanshuis Bitor in Straatsburg. Mansfelt zou eenvoudig doorvechten alsof er niets gebeurd was; zijn betaalsheeren, en zelfs de ledepop Frederik (De Romanesque bezigde ongetwijfeld andere bewoordingen), verwachtten van hem niets anders; en waar de kansen op ontzet door deze nieuwe gebeurtenissen zeker niet gestegen waren, daar mocht men toch ook niet zeggen, dat zij sterk waren verminderd. Hij, De Romanesque, zou blijven aandringen op ontzet, zoolang zijn renboden nog sluipwegen vonden om door de insluitingslinies heen te komen. Inmiddels verzocht hij het militaire commando over hem te beschikken. Men beschikte over hem door hem in Der Goldene Bockshorn te laten, waar hij brieven schreef, gasten ontving en iedereen moed insprak.

Reeds de derde dag vocht ik mee buiten de Speiersche Poort, waar de ravelijnen een aanval hadden te doorstaan, die, hoezeer bedoeld als verkenning, toch alles van onze krachten vergde. De ravelijnen, gedeeltelijk mijn werk, hielden zich voortreffelijk, en de vijand werd ten slotte door een compagnie van Pleikardt uit zijn approches de berg opgejaagd, waar de bezetting van de Trutzkayser met enkele musketsalvo's de laatste hand legde aan de tegenaanval. Maar iedereen wist, dat deze overwinning niets te beteekenen had. Eerst na een week zouden wij ons een oordeel over de werkelijke sterkte van de belegeraar kunnen vormen. Na twee of drie weken zou het zware belegeringsgeschut, nu nog in Leimen, naar onze verspieders wisten, op de bergtoppen staan.

Dan begon het pas ernst te worden. En over vier weken was er honger in de stad, en ziekten en muiterij.

Verhalen in mijn jeugd over het beleg van Leiden hadden mij eenigszins voorbereid op de tooneelen, waarvan men in een ingesloten stad getuige kan zijn. Toch geloof ik niet, dat het bij ons in het begin zoo bar is toegegaan als in Heidelberg. Niet alleen dat de menschen hier veel minder gehard waren dan de Leidenaars van vijftig jaar geleden, niet alleen dat een redelijke kans op ontzet bij ons voortdurend aanwezig was, terwijl hier zelfs de kinderen op straat wisten, dat de keurvorst hen in de steek had gelaten, ook de slechte verstandhouding tusschen burgerij en bezetting droeg er het hare toe bij om de stad binnen enkele dagen in een dolhuis te herscheppen. Burgerlijke autoriteiten van eenige beteekenis, een burgemeester als onze Pieter Adriaenszvan der Werff, een man als Jan van der Does, waren er niet; voor Van der Werff had men zijn bijna-naamgenoot Von der Merven, de bullebak, even geschikt voor zijn goeverneurspositie als een oude vechtstier voor het bewaken van een porceleinwinkel, en van de nooden der bevolking enkel kundig door de inlichtingen van gravin von Eberstein, die haar heele leven lang met de bevolking overhoop had gelegen. De burgers kregen minder voedsel toegewezen dan de soldaten, - en konden zich aan hun eigen tafel van het verschil vergewissen, - de burgers moesten zonder eenige militaire noodzaak hun huizen ontruimen, terwijl er ook huizen werden afgebroken om aan materiaal te komen voor de haastige versterking van bedreigde punten; de burgers moesten 's nachts wacht houden bij de brandende pekpannen op de straathoeken, en werden dan lastig gevallen door dronken soldaten, die hun het wachtwoord vroegen, dat zijzelf niet kenden. Voor één gewonde officier moest een geheel huis worden ontruimd. De hoererij in de deftige woningen nam groteske afmetingen aan, en bij het geringste verzet werd alles kort en klein geslagen. Niet alleen de goeverneur, maar ook de andere oversten waren doof voor protesten. In de Bockshorn, waar nog getafeld werd als in de goede tijd, waar Kaplirsch iedere dag twintig hazen in ontvangst nam uit de handen van arme jagers, die ze met levensgevaar in de bergen hadden geschoten, met kruit en lood, dat aan twintig Beieren of Spanjaarden onthouden werd, placht men op de burgerij neer te zien als op een kaste van duitentellers, bangmakers en hoorndragers.

Minder uit hartelijkheid dan uit nieuwsgierigheid hoe hij er zich doorheensloeg, zocht ik mijn oom Heinrich Krillart nog eens op. Het huis in zijn geheel kon men weinig anders meer dan een soldatenbordeel noemen; maar in het ontvangkamertje bij de

straatdeur was het nog rustig en koel, en riekend naar geleerdheid en drukinkt. Toch, welk een veranderingen ook hier! Alle boeken over de keurvorst en het Calvinisme waren verdwenen, en hadden plaats gemaakt voor de eerst nog discreet verborgen gehouden pamfletten tegen de Protestantsche Unie. De Heidelberger was vervangen door Jezuïetische tractaten en een vlugschrift over een of andere Roomsche zieneres in Mainz. Afkeer belette mij deze drukwerken ook maar in de hand te nemen. Toen mijn oom binnenkwam, bleek en geagiteerd en vrij wat slordiger gekleed dan de vorige maal, zag hij onmiddellijk waar mijn oog op rustte; hij had een doek in de hand, en stofte daarmee, onder het uiten van klachten over de ongunst der tijden, langs de rij boeken, als om de Papistische poespas op deze wijze onzichtbaar te maken. Ik kon niet nalaten te zeggen, dat hij zich voor nog ongunstiger tijden aardig had voorbereid.

'Men moet iets doen,' zei hij vluchtig, 'als drukker dien ik de wetenschap en de beschaving in het algemeen.... Ik kan je niet binnenlaten, lieve Gerard, je tante is er slecht aan toe. De heele nacht ziet zij Croaten, en verbeeldt zich, dat de furie al aanstaande is. Er is geen land meer met haar te bezeilen. En dan slapen er nog twee van onze dienstmeisjes bij ons op de kamer, die terug zijn gekomen, omdat zij bij hun familie last van de soldaten hadden. Zelf slaap ik vlak bij de deur, met een geladen pistool, - mijn God, wat is dát nu weer?!' - Sinds de ochtend verwachtten wij een aanval op het oude slot, in de buurt waarvan de Beieren zich hadden genesteld; wat hij hoorde was een kanonschot, uit een goed Heidelberger kanon. - 'Ik dacht, dat zij het huis begonnen af te breken.... En het ergste is, dat wij een boekje over krijgskunst in huis hebben, - niet hier gedrukt, ik druk alleen opbouwend werk, - waarin de Croaten staan afgebeeld, met nauwsluitende broeken, bijlen en kromme sabels, en een kale kop met een klein plukje haar erop, - zeer duidelijke gravures, - en dat heeft je tante in handen gekregen, en nu ziet zij ze iedere nacht. Maar geloof jij, als onderlegde geest, geloof jij nu werkelijk, dat zij de vrouwen de buik opensnijden?'

Ik had niet de minste lust hem te sparen, en legde hem dus uit, dat ik deze beroemde lichte cavalerie nog nooit met eigen oog had mogen aanschouwen, maar dat ik er niet aan twijfelde, of zij waren tot wreedheden in staat erger dan de Turken.

'Waarom geven ze de stad niet bij accoord over?' mompelde hij; toen heftig en als tot het uiterste gebracht: 'Ik heb te veel meegemaakt! Een bloeiende zaak te zien kwijnen, mijn vrouw ongeneeslijk ziek, mijn jongen in een wacht, waar hij slagen met het plat van de sabel krijgt omdat hij de bevelen niet begrijpt, mijn

huis een logement voor sloeries, - mijn God, en dan nog aan de plundering te moeten denken, en als de Jezuïeten eenmaal hier zijn, - het is te veel, waarlijk te veel! God zal mij wel vergeven, dat ik hun boekjes druk....'

'Laten wij dit hopen,' zei ik koeltjes; maar, zoo al niet zijn wanhoop, dan toch zijn listige tactiek tegenover de religieuze onverdraagzaamheid, had zekere snaren bij mij aangeroerd, en ik liet er iets op volgen, waaruit hij kon opmaken, dat ik in zijn plaats misschien hetzelfde zou hebben gedaan. Hij praatte er vlug overheen, liep naar een der boekenplanken en duwde mij het boekje over hekserij onder de neus, waarin ik tijdens mijn eerste bezoek gebladerd had.

'Lees dit maar eens,' zei hij, zich tot opgeruimdheid dwingend, 'je kunt het meenemen, de schrijver is een Lutheraan, daar kan ik geen eer mee inleggen bij die verdoemde Papen. Dat blijft wel onder ons, niet waar, dat ik dat gezegd heb: verdoemde Papen....?'

'Waarom moet ik dit lezen, oom?'

'Waarom? Nu, voor tijdverdrijf.... Neen, dat is niet wat ik zeggen wou. Het is omdat dit boekje plotseling een actueele beteekenis heeft verkregen in onze goede stad Heidelberg. Heb je nog niet gehoord, dat er een vrouw gevangen is genomen, verdacht van hekserij? In de Kettengasse, een oude vrouw met rood haar, - of rood geweest. Dat staat ook in het boekje; het lijkt wel of de menschen het gelezen hebben, en ik heb toch niets gedaan om het te verspreiden....'

'Gelooven de menschen hier dan aan heksen?' vroeg ik, prat op mijn Leidsche verlichtheid.

'Dat is moeilijk te zeggen,' zei hij voorzichtig, 'onze hofprediker, de geleerde Scultetus, is ertegen, dat wil zeggen tegen de vervolgingen, hetgeen intusschen nog niet insluit, dat hij niet aan hekserij gelooft. Calvijn geloofde er wel aan....'

'Het is een overwonnen standpunt, oom.' - Ik stak het boekje in mijn zak en maakte aanstalten het vertrek te verlaten, waar het mij te benauwd begon te worden.

'Misschien, misschien,' zei hij, terwijl hij mij naar de deur geleidde, 'maar in tijden van beleg.... Men zoekt dan naar een zondebok.... In Keulen en Mainz worden nog geregeld heksen verbrand; wellicht dat de menschen zich hier alvast op het nieuwe régime willen voorbereiden, ha ha ha!.... O ja, Gerard, als je in Lugdunum Batavorum komt, vraag je dan je vader nog eens naar die boeken? Zij moeten toch bezorgd zijn, en de tijden zijn slecht....'

'*Als* ik ooit nog in Lugdunum Batavorum kom,' zei ik, en

onwillekeurig tastte ik naar de plek waar mijn kogel zat, een gebaar, dat hij voor een denkbeeldig degen trekken of iets dergelijks scheen te verslijten, want hij begon monter te lachen en klopte mij op de schouder:

'Braaf maar! Jij staat je man wel. Er altijd maar flink op losslaan; dat hebben de Criellaerts altijd gedaan, en zie eens hoe ver zij het in de wereld hebben gebracht!.... Ik zal je tante van je groeten, jongen, en laten wij dan maar hopen.... Adieu! Adieu!'

Na aldus met een zekere haast te zijn weggewerkt wist ik mijn vrije middag niet beter te besteden dan door op een steenen bank niet ver van de keurvorstelijke stallen, dicht hij de Neckaroever, - de slecht verdedigde linker Neckaroever, waar op dit oogenblik niet eens wacht gehouden werd, - in het heksenboekje te gaan lezen. Musketschoten, bij het oude slot, drongen flauw tot mij door: een vrij onbeduidend geraas onder de heete zomerhemel. Het geurde van bloemen waar ik zat; uit de naburige huizen kwam koelheid, en uit de stallen, waar geen paarden meer waren, toch nog hun geur. Kleine meisjes speelden en zongen op een afstand, alsof er geen oorlog bestond, en van nog verder weg zweefden de tonen van een dwarsfluit aan. Het was een plek om zich in een brief van de geliefde te verdiepen. In plaats daarvan las ik over betooverde koeien, vermoorde kinderen, impotente mannen en bezems met heksenzalf besmeerd. Het boekje van mijn oom, slordig gedrukt, met ongelijke letters in een soort Gothische trant, ging grondig op een en ander in. De inhoud leek mij een bedenksel van de Roomschen; en in deze zienswijze werd ik nog gestijfd door een paar zinsneden over de Heilige Thomas van Aquino, aan wie het heksengeloof in later tijd voornamelijk werd toegeschreven. Op deze plaatsen ontpopte de auteur zich als een aarzelend tegenstander, om een bladzijde verder weer lustig te fantaseeren over de heksensabbath op de Brocken onder leiding van een kater, die men onder zijn staart moest zoenen. Vóor Thomas van Aquino schijnt men inderdaad geen heksen gekend te hebben, dit heb ik wel eens vaker gehoord; Karel de Groote strafte zelfs menschen die eraan geloofden. Behalve dat het zaad van de Duivel ijskoud was, en dat zijn schijngestalten daaraan te herkennen waren, dat de rug ontbrak, - waarbij ik even aan luitenant Herbert Linzair moest denken, - leerde ik uit dit boekje hoe incubuskinderen werden verwekt, volgens genoemde Thomas alweer, die met zijn naamgenoot uit de Evangeliën weinig gemeen gehad schijnt te hebben. Wat een jolijt! De Duivel gaf zich in de gedaante van een succubus aan een man, vloog dan als de weerga met het ontvangen zaad naar een vrouw, bij wie hij ver-

volgens als incubus het kind verwekte, dat voorbestemd was zeer krachtig en vroeg volwassen te worden. Tijdens deze kortere of langere tocht - ik stelde mij de kamers in de Bockshorn voor, waar zoo iets vrij gemakkelijk zou gaan - werd het zaad warm gehouden, hetgeen dan weer niet klopte met het ijskoude zaad, waarvan reeds eerder sprake was geweest; maar wellicht had de goedgeloovige Thomas andere ervaringen opgedaan. Geërgerd door zooveel Paptistische onbeschaamdheid smeet ik het boekje in de rivier: voor Tilly om zich mee te vermaken. Het geloof in deze zaken leek mij precies datgene wat Heidelberg nog ontbrak.

Ik dacht er verder niet over na, maar toen ik met Zadko aan het avondeten zat, vertelde hij wat hem die dag ter oore was gekomen, en dit ging nog wel iets verder dan alleen maar een roodharige heks in de Kettengasse. Zadko had met een Schotsche luitenant uit het slot gesproken. Naar het schijnt, zijn de Schotten het bijgeloovigste volk van geheel Europa, en zijn er in de hooglanden in het begin van onze eeuw in tegenwoordigheid van de koning zooveel heksen verbrand, dat men voor ontvolking dezer streken vreesde, ondanks de levenskrachtige incubuskinderen van Thomas. De Schotten hadden de oude vrouw aangeklaagd, nadat zij geweigerd had hun middageten te bereiden. Zij was gevangen genomen, maar nog niet gemarteld; men had eigenlijk geen tijd voor deze dingen. De soldaten evenwel dreigden, en er waren nog anderen opgepakt. Zadko zei, dat vier vrouwen, eenmaal gemarteld, voldoende waren om een geheele stad als medeplichtig de brandstapel te doen bestijgen. Betreffende de houding onzer aanvoerders wist hij alleen, dat Hund, of Wolf, gezegd moest hebben, dat men de Schotten elkáar moest laten afslachten en van de bloote beenen een heksenzalf bereiden, waarmee alle soldaten en burgers naar Mannheim konden vliegen. Overigens waren de rokjesdragers niet de eenigen die door het bijgeloof waren aangetast, met dien verstande, dat de overige vendels geneigd waren de heksen eerder als medestandsters te beschouwen dan als vijandinnen. Van een pact met de Duivel reeds van huis uit allerminst afkeerig, zoodra het erom ging zich onkwetsbaar te maken, of zich tot vrijschutter te laten promoveeren, zagen zij in de hekserij het bewijs, dat de Booze inderdaad nabij was, en in de persoonlijke kennismaking met een of andere roodharige of traanoogige de mogelijkheid rechtstreeks met hem in aanraking te komen. In hun belang was het dus, dat de heksen niet gestraft of gevangen gezet werden, maar wel, dat er zooveel mogelijk heksen waren. Reeds eerder hadden soldaten erop aangedrongen het geschut door de beul en de beulsknechten of door misdadigers

te laten bedienen; dit werd weliswaar als een groote schande beschouwd voor alle betrokkenen, maar het kon misschien helpen, en tegenover de Papen was alles geoorloofd.

Waren ten aanzien van een heksenvervolging op groote schaal de stemmen derhalve verdeeld, enkele gebeurtenissen gedurende de daarop volgende dagen wezen erop, dat de weegschaal op den duur naar de partij der vervolgers zou kunnen overslaan. De heksen - er waren er nu zeven - kregen van alles de schuld. De eerste gevallen van buikloop: de heksen. Bedorven voedsel: niet de warmte, doch de heksen. Deze warmte zelf, het ongewoon droge zomerweer, eveneens. De heksen hadden het weer betooverd, in het nadeel der stad, want nu steeg het brandgevaar en werd de Neckar smaller. Het vee was behekst, de melk zuur, of rood; ergens was het drinkwater vergiftigd. Vrouwen had men 's nachts op bezemstelen door de lucht zien rijden, wedijverend met de brandbommen, die Tilly somwijlen, als hij zich verveelde, in de stad liet schieten. Een prachtige luchtspiegeling had de geheele noorderhemel ingenomen, volgens sommige waarnemers Heidelberg in vlammen voorstellend, zooals vroeger reeds, volgens anderen de heksensabbath op de Bloksberg, met een meer dan ijselijke natuurgetrouwheid. Schutters, die misschoten, vervloekten de heksen die nog vrij rondliepen. Er waren een vijftal Zwitsersche scherpschutters in Heidelberg, die in deze dagen voor het eerst misschoten.... De bevelhebbers, vooral mijn oude vriend Ramsla, die zelf naar de goeverneur ging met de eisch om de heksen in vrijheid te stellen, deden al het mogelijke om de opwinding te doen bedaren; en aan hun gezamenlijke pogingen is het stellig te danken, dat in Heidelberg tijdens het beleg geen vrouwen gemarteld zijn of verbrand. Heeft men mij goed ingelicht, dan waren de verdachten zonder uitzondering vrouwen, die reeds iets op hun kerfstok hadden: kleine diefstallen, of mishandeling van kinderen, of alleen maar een ondraaglijk humeur; dat men hen opsloot, was misschien eerder een maatregel om hen tegen de volkswoede te beschermen dan het begin van een ernstig gemeende rechtsprocedure. De in Heidelberg vigeerende opvattingen, waarop mijn oom had gezinspeeld, hielden ook de burgerlijke autoriteiten binnen de perken; men moet de hekserij, die theologisch en wetenschappelijk niet geheel vaststond, waarvan niemand wist, of het werkelijkheid was of visioen (dat, het is waar, altijd nog door de duivel kon zijn opgewekt), in hoofdzaak hebben beschouwd als een nieuwe soldatenplagerij, bij al de andere overlast. Dit nam niet weg, dat angst voor de Duivel in zijn meer tastbare manifestaties de strijdbaarheid moeilijk ten goede kon komen. Soldaten, die van hun wacht

wegloopen, omdat Satan er verschenen is in een roode mantel met tressen, hoeven daarom nog niet lafhartig te zijn, zij zijn toch niet de stadsverdedigers die men zich het liefst zou wenschen.

In de Bockshorn werd de spot gedreven met deze zieners. Na de eerste tien dagen van het beleg was de stemming er ietwat gedrukter geworden; er waren enkele gekwetsten; en Kaplirsch had de twintig hazen per dag tot vijftien doen inkrimpen. De Ganymedessen brachten sommige bevelhebbers het middagmaal op hun wachtpost, en de courtisanen maakten verbandlinnen. Gedronken werd er evenwel nog duchtig, en niemand versmaadde een afwisseling in het toch vrij eentonige belegerdenbestaan, - afwisseling die nu inderdaad door de heksenziekte geboden werd. Vooral vermaakte men zich met verhalen over burgers, die zich bij de magistraat waren gaan beklagen wegens impotentie, door de heksen veroorzaakt. Mij aanpassend aan deze lichtzinnige toon, gaf ik op een avond in kleine kring de incubustheorie van de heilige Thomas ten beste en had na afloop een lange discussie over dit onderwerp met Neumayr von Ramsla, die even bijgeloovig was als geleerd, en even menschlievend als bijgeloovig. Hij nam alles in het boekje van mijn oom voor goede munt aan; maar dit was voor hem slechts een reden om medelijden met de heksen te hebben, in plaats van ze te vervolgen. In ruil voor mijn inlichtingen schonk hij mij een werkje over exercities, waaruit men leeren kon hoe een carré op te stellen met behulp van een ingewikkelde worteltrekking uit de som van de manschappen.

VII

In de derde week van het beleg, het kan op 19 of 20 Juli zijn geweest, had ik een vrije avond, na een inspannende dag van graafwerkzaamheden onder musketvuur. Urenlang gebukt te staan achter een schanskorf of een rondas is vermoeiender dan een fiksch handgemeen, en ik voelde niet alleen mijn kogel, maar al mijn spieren. Ook Zadko was vrij, en omstreeks acht uur zaten wij wijn te slurpen in de nagenoeg verlaten eetzaal. De Bockshorn was een somber verblijf geworden. De lange kok Jacques moest schraalhans naast zich dulden, en wie veel dronk deed dit vooral om de zorgen te verdrijven, het onafwendbaar spookbeeld van de naderende val van de stad. Niet dat Tilly veel vorderingen had gemaakt. Maar zijn positie was onaantastbaar; hij hield de bergtoppen bezet; hij kon ons uithongeren; en van ontzet was geen sprake. Onze eenige hoop was, het zoo lang te kunnen uithouden tot koude en regen hem noopten het beleg op te breken. De postduiven uit Mannheim hadden wij leeren verafschuwen als onheilsboden. Onderhandeling tusschen Mansfelt en Tilly, tusschen Frederik en de keizer, via het Brusselsche hof, waren al even weinig geschikt om ons moed in te spreken als het beleg van Bergen op Zoom door markies Spinola. Ook Cordova moest in de Nederlanden zijn, of anders in Luxemburg. Mansfelt was ziek. De Engelsche koning had Vere bevel gegeven hem met geweld te dwingen zijn troepen te ontslaan. Hij zou in dienst treden, en Christiaan met hem, van de Hugenoten, de hertog van Bouillon, de Fransche regeering, de Heeren Staten, de Spanjaarden, de Venetianen, de Turken.... De Romanesque lachte wat om deze geruchten, zonder er evenwel andere tegenover te kunnen stellen.

Om half negen kwam Marianne ons vertellen, dat er buiten de Speiersche Poort zwaar gevochten werd. Hierop meenden wij wel iets te mogen afdingen. Niemand overdreef zoo graag als Marianne Höpfner en leefde zoo ononderbroken in de verwachting van het ergste. Hoe vaak had zij reeds de generale bestorming aangekondigd! Hoeveel vrouwen waren er al niet verkracht door de binnengedrongen Croaten, hoeveel huizen hadden er niet in brand gestaan! Met een hoogst ernstig gezicht had zij ons willen doen gelooven, dat de Duivel uit de Jacobskerk opgevlogen was, een gedeelte van het dak meesleurend. Niet dat zij opzettelijk loog, - zoo was het dak van de Jacobskerk inderdaad door een musketkogel getroffen, waardoor enkele pannen waren losgeraakt, - maar ieder détail van wat haar ter oore kwam vermenigvuldigde zij met tien of twintig, zoodat haar tableau weliswaar met de

werkelijkheid strookte, doch in monsterlijke afmetingen. Intusschen werd haar bericht over de Speiersche Poort bevestigd, niet alleen door schoten uit die richting, maar ook bij monde van baron Pleikardt, die even later binnenkwam. Hij vond het niet noodig, dat Zadko en ik erheen gingen; er waren genoeg officieren (ook Zadko was inmiddels tot luitenant bevorderd), en meer dan een zet in het nu al weken lang door Tilly gevolgde systeem van afmatting leek deze aanval hem niet. Hij knikte ons toe, en zonderde zich aan een tafeltje af met regimentsstaten, het voorhoofd zorglijk gerimpeld, maar al spoedig afgeleid door de Hongaarsche, die op de teenen naar hem toesloop en de handen voor zijn oogen hield. Baron Pleikardt, een van de aangenaamste souvenirs uit mijn Heidelberger tijd, was een uitstekend aanvoerder in de strijd van man tegen man, maar voor het overige de lichtzinnigheid zelve, steeds erop uit om Jobstijdingen te verkleinen en van pessimisme getuigende maatregelen te dwarsboomen. Iets en bagatelle behandelen was zijn lust en zijn leven, hij kon dit heel goed. Hij kon het ook goed in meer persoonlijke omstandigheden. Toen ik hem naar de vier ‘zusterburchten’ in Steinach vroeg, die wij op onze tocht door het Neckardal bezichtigd hadden, sprak hij op uiterst minachtende toon van ‘deze steenhoopen’; maar later hoorde ik van Neumayr von Ramsla, dat de zeer jonge en genealogisch vrij twijfelachtige tak van de Landschaden von Steinachs blij hadden mogen zijn iets met de ‘steenhoopen’ uitstaande te hebben (de eigenlijke kasteelheeren, zij het dan ook van een halve eeuw of een eeuw geleden, waren de Dynasten von Steinach, die niet meer in Heidelberg woonden). Hij was slim genoeg, wanneer het erop aankwam.

Tegen half tien kwamen De Romanesque en Lysbet, en wij vereenigden ons nu aan één tafel, waar Marianne ons vurige Tokajerwijn bracht, door de Hongaarsche met luide kreten begroet. Andere gasten volgden. Er zwermden ook Ganymedessen rond, maar minder dan gewoonlijk; Marianne vertrouwde ons toe, dat zes van hen mandjes met vleesch en wijn naar de Speiersche Poort moesten brengen (dus hoogstens twee, voegde ik er stilzwijgend aan toe), en dat een van de officieren doodelijk gewond op zijn kamer lag, op de tweede verdieping. In de Bockshorn was het gebruik om verwondingen te negeeren, zelfs wanneer zij door anderen dan Marianne Höpfner werden aangekondigd. Dus dronken wij Tokajer en luisterden naar het musketvuur, dat nu eens opleefde, dan weer zweeg, en op niets zoozeer geleek als op de knalpotten, die in Leiden op herdenkingsdag de feestelijkheid verhoogden. Om half elf gingen Pleikardt en de Hongaarsche naar hun kamer. Ik vroeg Lysbet nu, of zij zich de

derde October nog wel herinnerde, en de haring en de hutspot, en het spel in het weeshuis, en hoe wij kinderen altijd vochten om aan de hand van mijn vader de stad te mogen zien. Met deze vraag had ik een bepaalde bedoeling, want, naar het mij voorkwam, hield Lysbet mij de laatste weken, of eigenlijk reeds sinds mijn terugkeer uit Gross Gerau, op een afstand: vroeg mij zelden meer op haar kamer, en deed dan verstrooid of apathisch, misschien uit boosheid, omdat ik die avond het effect van De Romanesque's tafelrede verstoord had. Het leek mij niet ondienstig haar eraan te herinneren, dat wij uit hetzelfde nest stamden, en dat ik altijd zou kunnen terugkeeren indien ik wilde, zij niet. De Romanesque antwoordde in haar plaats, een gouden tandenstoker tusschen de lippen; toch was zijn mond zoo beweeglijk, dat zijn woorden klankrijk en ongehinderd tot ons kwamen.

'Lise denkt niet graag aan Leiden. Leiden is voor haar zooveel als de Hades, waartoe zij niet zal terugkeeren, zooals Proserpina, die gehoorzame dochter.'

'De vergelijking gaat eenigszins mank,' zei ik, 'Proserpina daalde af in de Hades om haar echtgenoot te volgen, en liet haar moeder achter; Lysbet daarentegen....'

'Goed, mijn jongen. Toch waag ik staande te houden, dat Leiden voor Lise de Hades is, of was; want een braaf en vervelend echtgenoot wachtte haar daar ongetwijfeld. De moeder maakt de figuur eenigszins ingewikkeld, maar ook op dit punt zou ik je van repliek kunnen dienen.'

'Ik bewonder uw mythologische scherpzinnigheid, monsieur,' zei ik, mij tot een glimlach dwingend, want ik voelde te ver te zijn gegaan, en hoewel zijn donkere oogen welwillend op mij rustten, schenen zijn woorden niet vrij van geprikkeldheid.

'Het is geen onderwerp, dat mij aangenaam aandoet,' zei Lysbet hooghartig.

De koopman nam de tandenstoker tusschen de lippen vandaan en begon met zijn keten te spelen, waarover de kaarsschijnsels heen en weer liepen als over een slangenhuid. - 'Mordieu, ma chère, wij kunnen toch nog wel onaangename dingen uit het verleden onder de oogen zien? Monsieur Zadko, u kijkt mij aan alsof ik op het punt sta majesteitsschennis te plegen....'

'Ik zou er niet graag bij tegenwoordig zijn, indien mademoiselle Lysbet verdriet werd aangedaan,' zei Zadko met een hoogroode kleur.

'Neen, blijft u, blijft u!' riep De Romanesque lustig, ofschoon de Bohemer geen aanstalten had gemaakt om op te staan; hij hief zijn glas op en vervolgde: 'Wij zullen met ons vieren Leiden eens even verpletteren. Deze stad van bekrompenheid en

religieuze kribbebijterij. Weet u, monsieur Zadko, dat Lysbet op haar veertiende jaar door haar vader geslagen is, na een onbeteekenende aanleiding?'

'Niet zoo onbeteekenend,' viel ik in, 'ik wil Lysbet niet afvallen, maar ik heb ook geen lust om hier mijn vader te hooren voorstellen als een monster.'

'Dat is mijn bedoeling niet.' - Het was wonderlijk hoe de koopman kans zag het zoo pijnlijke gesprek op een niveau van gezellige en academische beraadslaging te houden. - 'Ik spreek niet over je vader, ik spreek over Leiden. Je vader is even goed een slachtoffer van die stad. Was hij in Antwerpen gebleven, - was dit mogelijk geweest, de geloofsvervolging ten spijt, - dan zou hij zijn dochter nooit afgeranseld hebben op haar veertiende jaar. Men neemt de manieren aan van zijn omgeving. Engelen worden barbaren in Barbarije.'

'Was mijn vader in Antwerpen gebleven, dan was de aanleiding er niet gewest, naar alle waarschijnlijkheid....'

'En dan steeds geplaagd te worden met de zonde! Zonde van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Hoe is jou dat eigenlijk bekomen, Gerard, dit zondediëet?'

'Goed,' zei ik lachend, 'of slecht, al naar men het nemen wil. Wij hebben als kind inderdaad te veel over de zonde gehoord. Bij mij is het resultaat, dat ik mij met de beste wil van de wereld niet meer zondig voelen kan, en allerlei schelmenstreken uithaal, tafelredes onderbreek, en zoo meer. En ik ben de eenige niet; de broer van mijn verloofde, - gewezen verloofde....'

Hij schudde amicaal aan mijn arm. - 'Wat Leiden, en Dordt, en Oudewater, en de andere buitenverblijven ontbreekt is een fiksche Jezuïetische kuur. Ze behoeven niet dadelijk allemaal Katholiek te worden, - verre van dat, - alleen maar wat Jezuïetische gewetenloosheid. Gewetenloosheid in de goede beteekenis van het woord, in de beteekenis van geen last hebben van zijn geweten. Het geweten is er om de mensch te dienen, niet omgekeerd.'

'En de mensch is er om God te dienen,' zei ik prompt, maar onder een spottend mondvertrekken, ten einde hem duidelijk te maken, dat ik slechts een Calvinistische waarheid citeerde.

'God? Ach ja.... Het woord is kort, en zoo veelzeggend, niet waar? Ik heb iemand gekend, die door convulsies werd bezocht, wanneer hij het woord God tien maal achtereen uitsprak. Twintig maal hadden zijn lijfartsen hem verboden. Lager durfden zij niet gaan, want hij was een considerabel heer, een oude Fransche graaf, met dochters allen in het klooster. Maar zijn zoon was Hugenoot geworden, en daarom zei hij: God, tot het schuim hem op de

lippen stond. Ik voor mij wil God aanbidden, waar en wanneer ik kan; waarom ook niet? Zulk een machtig potentaat....! Maar dan wil ik er ook zeker van zijn met God zelf te doen te hebben en niet met de voorstelling van God, huizend in de bekrompen hersenen van bulderaars op Synoden.'

'Ik ben het grootendeels met u eens, monsieur de Romanesque,' zei ik, 'en mijn vriend Zadko hier, die alchimist is, nog meer....'

'Ah, u bent alchimist. Belangwekkend. Boeiende werkzaamheid. Mijn vrouw - wij spreken nu vrijmoedig onder elkaar, is het niet? - mijn vrouw heeft eveneens te veel God tot zich genomen. Ik schat haar zeer hoog, nog steeds; maar als ziel in nood wist zij niet beter te doen dan Katholiek te worden. Toen zij mijn geld in de kloosterkassen wilde laten verdwijnen, heb ik mij haastig uit de vennootschap teruggetrokken....'

'Ik ben het dus met u eens. Maar het feit, dat u zoo over God kunt spreken, bewijst mij één ding, of liever twee dingen, waaruit u zelf een keuze kunt doen: óf dat u innerlijk veel meer aan God hecht dan u het nu wilt doen voorkomen, óf dat u een ander middel gevonden hebt om uw gedrag als fatsoenlijk mensch te bepalen.'

'Het alternatief neemt moorddadige vormen aan,' lachte hij, terwijl hij zijn lang, golvend haar, dat hem over het voorhoofd was gevallen, achteroverstreek, 'je schijnt te bedoelen, dat de mensch God - of iets anders - noodig heeft om in het rechte spoor te blijven. Dan zeg ík in elk geval: iets anders.'

'Wat?'

'Voor de jeugd slaag, voor de volwassene belooning, voor de grijsaard berusting,' zei hij vlug.

'Slaag? En u viel mijn vader hard....'

'Slaag zonder God. Ik neem je vader - als exponent van Leiden, begrijp mij wel - kwalijk, dat hij slaag toediende mét God. Dit is onvereenigbaar. Dit is alsof men een stad wilde dwingen door de wallen te berennen en tegelijk de sluizen des hemels open te zetten. Hoor eens.'

Het musketvuur was in hevigheid toegenomen. Boven onze hoofden werd geloopen: een zwaar gestommel, als van een krijgsman, die zijn wapens bij elkaar zocht. Toen werd alles weer stil.

'Tilly neemt tot eenvoudiger middelen zijn toevlucht,' zei Zadko.

'Hij komt er niet in. Wij moeten het uithouden tot September, dan is Mansfelt hier.... Tilly is een superieur voorbeeld van iemand die slaag toedient zonder God. Dit neemt niet weg, dat hij zeer vroom is. Jullie hebt hem nooit gezien? Een kleine, oude

muis, maar dan zwart, een kereltje, dat je op iedere straathoek voorbij zou loopen; daarom kleedt hij zich in een groen wambuis en draagt een hoed met roode veer, in de hoop dat men hem voor een giftige paddenstoel zal verslijten (wat hij ondere andere óok is). Maar zoodra hij vecht, zet hij God aan kant.'

'Net als Maurits,' zei ik, met de allure van een ingewijde.

'Maurits vangt slagen óp, - à contrecoeur, - zonder God; laat eens kijken.... ja, zonder God, meestal....'

'Wat moet een meisje doen, monsieur de Romanesque, dat geslagen wordt, mét God, terwijl zij weet het verdiend te hebben?'

'Ik kan je vertellen wat ík gedaan heb, Gerard,' zei Lysbet met een flauw glimlachje, 'en dan hoop ik, dat je dit onderwerp verder zult laten rusten, en je tot Zijne Prinselijke Excellentie zult bepalen, die je beter kent dan wij. Toen ik geslagen werd, heb ik mijn vader in zijn hand gebeten.'

'Zijn linkerhand toch zeker?' riep ik, quasi-verschrikt.

De koopman begon hartelijk te lachen, en boog zich toen snel naar Zadko over om hem fluisterend in te lichten omtrent de toestand van mijn vaders rechterhand. Met luide stem vervolgde hij:

'Kom, kom, kinderen, laat ons niet tot in anatomische bijzonderheden afdalen Ik hoop de oude Criellaert nog eens te ontmoeten, om hem te kunnen bedanken voor het pak slaag, dat Lise op mijn levensweg heeft gevoerd. Haar haat is ook al sterk verminderd, is het niet, Lise? Wij zullen in Leiden onze opwachting maken. Ik drink op de ontmoeting.'

'U heeft meer kans een affuit naar het hoofd te krijgen,' zei ik, de dronk beantwoordend.

'Tegen mijn kanonnen kunnen geen affuiten op, al zouden zij met heksenzalf zijn ingewreven.... Het is mij opgevallen, mes enfants, dat de Heidelberger braven hun heksen nog geen enkele maal van kindermoord hebben beticht. Daarmee zou het programma pas volledig zijn. Heksen en Joden moet men van kindermoord betichten, billijkerwijze....'

'Niet alleen heksen en Joden,' zei Lysbet losweg.

Heksen en Joden en heksenmeesters en hun aanhang.... Jullie weten toch, dat gedoode kinderen gebruikt worden om de heksenzalf te bereiden?

Źadko knikte. Ik zei:

'Ik weet alleen, dat de heilige Thomas incubuskinderen laat verwekken op een eenigszins acrobatische wijze....'

'Daar vergis je je in, zwagertje. Paracelsus heeft dit gezegd. Maar de heksenzalf, waarmee de bezem wordt ingesmeerd even voordat de heksen naar de Bloksberg vliegen, bestaat nog uit andere

bestanddeelen dan lijkenvet of vleermuizenbloed, bestanddeelen van plantaardige oorsprong: dolle kervel, doodkruid, bilzenkruid, alruinwortel, que sais-je.... Toevallig allemaal gewassen, die in de omgeving van Heidelberg veel voorkomen; maar daar kunnen onze heksen nu niet bij, daar zit Johan Tserclaes, graaf van Tilly. Wrijft nu de heks niet alleen de bezem, maar bij vergissing of met opzet ook zichzelf met dit giftige mengsel, dan valt zij in slaap en droomt, dat zij vliegt, - dat droomt ieder van ons wel eens; maar deze vergiftiging verhevigt de droom tot een graad van visionnaire begoocheling. Neem zoo'n heks nu gevangen, martel haar, of pas de territio toe, en zij zal bekennen, dat zij gevlogen heeft, en in zekere zin terecht. Onder geleerden van naam is dit alles al jaren en jaren bekend....'

'Waarom verzetten zij zich dan niet tegen de heksenvervolgingen?' vroeg ik.

'Omdat zij bang zijn zelf te worden aangeklaagd. Zij zijn geleerden, zei ik, zij zijn geen martelaren. Ieder beroep stelt zijn bijzondere eischen. Bovendien zijn er genoeg onder hen van doordrongen, dat deze droomen, hoezeer ook in hun materie door de plantaardige giften bepaald, in hun nadere vorm, hun bijzonderheden, hun strekking, vooral waar die tegen de Christelijke leer gericht is, toch nog door de Duivel worden gezonden; terwijl anderen weer zeggen, dat dan toch in elk geval die giftige planten door de Duivel geschapen zijn. Maar van geleerden weet men nooit in hoeverre zij als oprecht zijn te beschouwen. Dat weet men alleen van kooplieden.'

Hij zei dit op zulk een koddige toon, dat wij alle drie, zelfs Lysbet, in lachen uitbarstten, en daardoor in het eerst niet de kreten hoorden, die op straat naderbijkwamen, gevolgd door gestommel en geroep in de gang van de Bockshorn. Ik voor mij had in het geheel niet meer op de nachtelijke geluiden gelet, zoo geboeid was ik door De Romanesque's woorden, - door de wereld, die elk dier woorden voor mij scheen te openen. Hij scheen met alles de spot te drijven, en sprak toch in volle ernst. Hij roerde de pijnlijkste zaken aan, zonder dat men hem iets kwalijk kon nemen. Met schertsend gemak las hij ons de les; maar tegelijkertijd was hij jong met ons, en leniger, spelender in zijn gedachtensprongen dan een van ons. Hij verdreef de nacht om ons heen, en het beleg, en de ellende, en verhoogde, met de broederlijkste middelen, de Tokajerroes tot een stemming, waarin men veilig aan zijn vaders knie meende te staan. En dat kwam niet, omdat hij Mansfelt achter zich had, of omdat hij rijk en machtig was, of veel van de wereld had gezien, - het kwam door de toon van zijn stem, door de uitstralingen zijner persoonlijkheid.

Maar nu hadden nacht en beleg en ellende dan toch eindelijk inbreuk op onze wijndoorgloeide afzondering gemaakt. De voetstappen weerklonken in de gang, de deur sprong open, en die het eerst verscheen was Otto Kaplirsch, heerschzuchtig en hoogschouderig als altijd, - het leek waarachtig of hij met verbeten woede in zijn eigen schouders klom, wanneer men hem zoo loopen zag, - gevolgd door een vijftal soldaten, die een langwerpig pak tusschen zich in droegen, omhuld door een geel laken, met verschillende tinten rood bevlekt. Er kwamen zelden soldaten in de eetzaal, en zij keken verlegen en besluiteloos in het rond. Een paar officieren vroegen Kaplirsch wat dit te beteekenen had.

'De vaandrig, mijne heeren!' riep Kaplirsch met drukke gebaren de weg wijzend, 'de vaandrig en het vaandel! Ik kon hem zoo niet naar zijn kamer laten brengen. De arme jongen is voor het vaderland gestorven, al is het niet zijn eigen vaderland, en ik dacht, dat de heeren hem hier de laatste eer zouden willen bewijzen. Hier jullie! Raar naar het midden! Op die tafel!'

Door de geopende deur waren nu ook anderen binnengekomen: meisjes van het logement, een paar grootoogige Ganymedessen, een enkele officier. Terwijl het in het vaandel gewikkelde lichaam van de gesneuvelde op de lange middentafel werd gelegd, vertelde Kaplirsch hoe alles in zijn werk was gegaan. Een der soldaten was baron Pleikardt gaan halen; wij vieren werden ingelicht door een andere soldaat. Het was een zonderling geval, zei hij; erg hard geschoten werd er niet eens, het was een schermutseling zooals er al tien waren geweest; zij zaten vlak voor het middelste ravelijn, en iedere beweging was te zien, dank zij de pekkransen, die men in de gracht geworpen had. Maar toen ineens had de vaandrig, die wijn gedronken had, zijn heldenmoed willen bewijzen door het vaandel te laten vliegen, op de borstwering. Men had hem nog gewaarschuwd; maar het vaandel laten vliegen dat moest en dat zou hij, en zeker, het was een mooi gezicht geweest, dat iemand een hart onder de riem stak. Het vaandel wapperde in het schijnsel van de brandende pekkransen, en de welgeboren heer, die erop geschilderd was, en aan wie zij allen trouw hadden gezworen, had gereden op de wind als een ruiter te paard; maar toen ineens viel er een schot, en de vaandrig tuimelde achterover, met het vaandel; maar het vreemde was, dat hij in de rug geschoten bleek te zijn, terwijl hij toch steeds met het gezicht naar de vijand had gestaan, zooals een goed vaandrig betaamde. Men zei, dat hij zichzelf en het vaandel aan de Duivel had verkocht; op zooiets kon natuurlijk niemand verdacht zijn....

‘Laat eens zien,’ zei De Romanesque, ‘ik weet iets van de behandeling van wonden af.’

Op dit oogenblik stonden er misschien tien personen rondom de geïmproviseerde baar. De meisjes, de jongens, de soldaten, hielden zich op de achtergrond. Op de trap dreunden zware voetstappen, waarschijnlijk van Pleikardt. Een officier had kaarsen van de tafeltjes gehaald en zette die bij het hoofd van de gesneuvelde. Maar dit hoofd was nog omhuld; alleen ter hoogte van de beenen was het vaandel opengeslagen, en zag men een smalle hand afhangen, onduidelijk in het flikkerende schijnsel. Juist toen de voetstappen de deur hadden bereikt, begaf De Romanesque zich naar het hoofdeind, nam een kaars, en sloeg het vaandel open; ik ving een glimp op van de onbehouwen ridder op zijn klossen van schoenen; en tegelijk daarmee sloeg een kleine vlam uit, blauwachtig kronkelend, dicht bij het hoofd van de vaandrig: één blauwe, vluchtige vuurtong, - en dadelijk weer weg, als door een onzichtbare hand ontstoken en gedoofd. Ik weet niet of de andere omstanders het zagen. Aan de zwavelstank, mij zoo vertrouwd, was te merken, dat het geen zinsbegoocheling was geweest. Maar het was al weer voorbij; ik zag hoe De Romanesque, na een snelle blik op het bleeke, ingevallen meisjesgezicht van de vaandrig geworpen te hebben, met de oogen Kaplirsch zocht, aan de andere kant van de baar; toen stapte Pleikardt binnen, en wij weken allen terug om hem bij het lijk te laten. Kaplirsch stond bij de deur, maar nog waren De Romanesque's oogen op hem gericht, bevreemd en uitvorschend, dreigend bijna. Op straat holden al weer menschen. Pleikardt stond met gevouwen handen bij de baar, en zei zooiets als: ‘En ik had het hem verboden.’ Een officier naderde om hem op het schot in de rug opmerkzaam te maken, op het bloed waarmee het vaandel onder het lichaam doorweekt was. Bij de deur weerklonk een vrouwenstem: ‘De Duivel! Heb jullie het gezien?’ - een andere vrouw begon snerpend te gillen, dat was natuurlijk Marianne Höpfner; maar toen waren de nieuw aangekomenen al binnen en stormden op Pleikardt af: twee soldaten en een sergeant, een bruinverbrande kerel met een scheeve neus en theatraal rollende oogen. Hij nam zijn hoed af en riep in gebroken Duitsch:

‘Overste, bericht van capitaine Robinson: Speiersche Poort wordt geattaqueerd, met groote armada! Versterking, of wij kunnen het niet houden!’

‘Zoo ineens?’ vroeg Pleikardt, langzaam zijn hoed opzettend, ‘is Robinson dronken?’

‘Middelste ravelijn hebben zij al, - als katten, overste!

Springers hebben geweigerd; wolfskuilen ontwijken zij of zij ze zelf gegraven hadden.'

'Nooit veel met springers opgehad,' mompelde Pleikardt, 'ik had al geslapen, voor de duivel....' - Met luide stem beval hij: 'Criellaert, Zadko, jullie mee. Hier niemand anders van ons? Mesdames, messieurs....'

Hij tikte aan zijn hoed, en was al bij de deur. Zadko en ik graaiden onze hoeden, kolders en wapenen bij elkaar, en volgden hem. Het laatste wat ik zag was het gezicht van Lysbet, die nog bij de baar stond. Het kan zijn, dat De Romanesque een breed gebaar van spijt of hulpeloosheid tegen haar maakte, maar hierin kan ik mij ook vergist hebben; ik had geen tijd meer, en even later holden wij aan weerskanten van Pleikardt in de richting van de Speiersche Poort, de sergeant en de twee soldaten achter ons aan. Het musketvuur was nu zeer hevig en gelijkmatig. Pleikardt liep met groote passen, het draven vermijdend; als een roofridder schreed hij door de donkere straten, en ik wist, dat hij dolgelukkig was met deze actie, maar daarvan niets wou laten merken. Eerst toen wij de Middenpoort door waren, de afscheiding tusschen de voorstad en de oude stad, waar dobbelende soldaten ons met belangstelling en leedvermaak nakeken, verbrak hij de stilte.

'Je hoeft je nu niet meer voor je wond in de rug te schamen, Criellaert,' zei hij in het Hollandsch.

'Vaandrig in de rug geschoten,' zei volijverig de sergeant, die vlak achter ons liep, 'het moet iemand geweest zijn op de muur. En nu zitten wij zonder vaandel, nom de Dieu....'

'De provoost doet half werk,' zei Pleikardt, 'ik neem aan om vijf verraders aan te wijzen op honderd man, willekeurig uitgezocht uit alle regimenten, uitsluitend afgaand op de tronies. Maar waarom zou ik? Ik ben hier om te vechten. Is er een noodvaandel gemaakt?'

'Weet niet, overste.'

'Ze hadden het vaandel beter daar kunnen laten,' waagde ik te zeggen.

'Neen, neen,' zei Pleikardt op mild bestraffende toon, 'neen, het vaandel daar hoort de gesneuvelde vaandrig in. Wij hebben natuurlijk de compagniesvaandels nog, maar de eed is afgelegd op het regimentsvaandel; Von der Merven hechtte daaraan, in navolging van Sir Horace; het is een Engelsch gebruik, naar ik meen. Misschien zijn zij allemaal al weggeloopen.'

'Als zij wegloopen, je les tue!' riep de sergeant bloeddorstig.

'Neen, neen,' suste Pleikardt, 'zij loopen niet weg....'

In de voorstad brandden de pekpannen op regelmatige afstanden. Burgers hielden er de wacht, aarzelend hun hoeden afnemend voor de lange, stappende gedaante met zijn hollend gevolg. Soldaten waren niet te zien, behalve op de stoep van het hospitaal, het vroegere Predikheerenklooster, waar gekwetsten en verminkten naar het rumoer van de strijd stonden te luisteren. Het was duidelijk, dat alle in de voorstad aanwezige troepen op de wallen stonden; Pleikardt zou moeten beoordeelen, of versterking noodig was, die men dan echter onvermijdelijk van de andere poorten moest halen, iets wat door Von der Merven niet aangemoedigd werd in dit stadium van het beleg. De jonge baron zou het zeker met zijn regiment trachten te bolwerken, daarvoor kende ik hem te goed.

De Speiersche Poort leek vrijwel onbewaakt. Op de brokkelige trap, die naar de groote toren leidde, - aan de Zuidkant, - was de dochter van de poortwachter zichtbaar, schrikachtig en coquet, een waterkruik in de hand. Haar vader vocht mee, zij had hem en de andere soldaten water gebracht. Daar het middelste ravelijn zich in handen van de vijand heette te bevinden, liep wij regelrecht naar de poort in de buitenwal, waarnaast het middelste bolwerk verrees. Wij liepen hier gebukt, want op de bergen vuurden scherpschutters, naar de laag inslaande kogels te oordeelen. Eerst toen wij bij het gedeelte van de voorwal waren gekomen, waar de ophaalbrug toegang verleende tot het middelste ravelijn, werd de stand van zaken eenigermate duidelijk. Een luitenant met een uitgedroogd gezicht en de stem van een demonstreerend hoogleeraar bracht Pleikardt rapport uit. Het ravelijn was niet gevallen, maar wel in groot gevaar geweest, en ieder oogenblik kon de bestorming worden hervat. De overige ravelijnen waren veilig. Versterking was niet ongewenscht, volgens de luitenant. Dat er verraad in het spel was, was zeker.

‘Hoeveel man zijn er in het ravelijn?’

‘Een kleine honderd, overste.’

‘Nu, dan komen zij niet eens allemaal aan de beurt om te schieten. Zij zouden elkaar maar in de weg loopen, bij versterking. Genoeg munitie?’

‘Genoeg munitie, en genoeg courage. Die Engelschen weten niet wat vrees is, al luisteren zij slecht naar de bevelen. De gewonden worden naar de zuidelijke kazemat gebracht. Het eenige wat zij noodig hebben is een nieuw vaandel; maar ik heb het gerucht laten rondstrooien, dat het er al is en ieder oogenblik vertoond kan worden.’

‘Zou het toch niet raadzaam zijn een paar vendels van een der andere regimenten te vragen?’ opperde ik, ‘die hebben hun

vaandel nog en zijn dus beter bestand tegen paniek, wanneer het zoo ver mocht komen.'

'Ach neen,' weerde Pleikardt af, 'laat die kerels toch slapen. Ook als zij het middelste ravelijn krijgen, kunnen zij het tóch niet houden, onder flankvuur en vuur van het middelste bolwerk....'

'Hoe komt het, dat de springers geweigerd hebben?' vroeg ik aan de luitenant. Deze springers, of fladdermijnen, waren onder mijn persoonlijke leiding in de grachten aangebracht.

'De touwen waren doorgesneden.'

'Criellaert krijgt er een kleur van,' plaagde Pleikardt, 'heeft men niet gezien wie de vaandrig in de rug heeft geschoten?'

'Het is niet zeker, dat hij in de rug is geschoten, overste. Pardon, ik druk mij verkeerd uit. Het is niet zeker, dat hij van het ravelijn of het bolwerk uit in de rug geschoten is. Boven de Trutzkayser staan scherpschutters, en hij stond vóor aan het ravelijn op de borstwering en wendde zich naar alle kanten.'

'Zijn de aanvallers Beieren of Walen?'

'Spanjaarden, overste, van de aartshertog. Oude troepen.'

'Dan gaan wij een kijkje nemen, mijne heeren,' zei Pleikardt opgewekt, 'oude Spanjaarden te zien is mijn lust en mijn leven. Hebben de kanonnen in de bastions niets kunnen uitrichten? Geen behoorlijk doel?'

'Alles donker, overste, totdat zij in de gracht waren.'

Terwijl Pleikardt nog sprak, waren wij de ophaalbrug overgeloopen; daarna beklommen wij de smalle aarden treden naar het middelste ravelijn. Telkens vlogen er kogels over ons hoofd. Schuin achter ons verrees het middelste bolwerk; aan weerskanten van het spitse torentje waren mondingen van kanonnen zichtbaar, daarnaast hoofden van soldaten, wegduikend wanneer een kogel floot. Vrouwen, die gewonden of dooden droegen, kwamen ons tegemoet. De pekpannen wierpen de meest beweeglijke schaduwen, die men zich denken kon: dansende musketloopen, hoofden, gedaanten, een wijzende arm. In het naar aarde, bloed en kruitwalm riekend ravelijn wachtte ons het gewone tooneel: schutters op het banket achter de scherp toegespitste stormpalen, mikkend of de furket verstellend; daarachter de laders, de praters, de eters en drinkers, en de gewonden, die niet weg hadden gewild en er met kwinkslagen de moed inhielden. Een Ganymedes uit de Bockshorn zat op zijn hurken naast een leege mand naar het schieten te kijken; verder waren er een paar vrouwen van zekere leeftijd, die hielpen laden, soldatenvrouwen waarschijnlijk; een van hen had ik wel eens op een bank naast een Engelsch korporaal zien zitten. Alleen op het banket was

men blootgesteld aan vijandelijk vuur van de bergen; en juist toen Pleikardt zich door een sergeant had laten inlichten (onze scheefneuzige sergeant, die in het noordelijke ravelijn thuishoorde, was reeds verdwenen) en zich naar voren begaf, viel er een schutter achterover, dood. Ik klom op het banket en keek over de borstwering. Er was niets anders te zien dan smeulende takkenbossen en pekkransen in de gracht, een in brand geraakte paal van de versperring, een enkel blinkend wapen bij dit schijnsel, de vage gedaanten van gesneuvelden, een gebroken stormladder, - en een paar honderd meter verder de roode glimwormdraden van de brandende lonten der Spanjaarden, die voor het overige hun aanwezigheid, ook dichter bij, te kennen gaven door het krachtig uitbraken van scheldwoorden. Door onze ernstig ladende en mikkende Engelschen werden deze niet beantwoord, hetgeen mij een fout leek. Dat zij goed schoten, bewees het gekerm en gevloek in die verre loopgraven; maar schreeuwen kost niets, en de Papisten behoefden niet te denken, dat wij stom van schrik waren. De Engelschen zijn een phlegmatiek volk: zij hadden niet eens naar het vaandel gevraagd, en het 'Vivat Pleikardt!' - dat op dit oogenblik van het bolwerk, waar men ons gezien had, tot ons doordrong, versmaadden zij. Ik boog mij voorover en schreeuwde de eenige Spaansche woorden die ik kende:

'Dios mio! Mata!'

De Engelschman naast mij bromde iets over 'noise'; toevallig weigerde juist zijn musket, doordat de vlam niet van de pan naar de loop doorsloeg, en hij wierp mij woedende blikken toe. Ik stapte van het banket en voegde mij bij Pleikardt. De bevelvoerende hopman was nu ook komen opdagen, een kleine buikige Ier uit Ulster, uiterst moeilijk te verstaan, maar verzot op vechten en met een onnoemelijk aantal litteekens overdekt, die hij in het badhuis wel eens door zijn krijgsmakkers liet bekijken en betasten. Het schieten verminderde nu aan weerskanten; er waren geen doelen, het was vrij zinneloos te schieten; de behaalde successen wogen niet op tegen het kruitverbruik. Had men de vijand meer afbreuk willen doen, dan had men lichtkogels moeten gebruiken; maar Von der Merven ging hier zuinig mee om, omdat er weinig colophonium in de stad was (volgens Jan Bouvy wordt de lichtkogel met een dikke laag colophonium en kaarsvet ingesmeerd, waarop fijn buskruit wordt gestrooid). Er woonde in Heidelberg een oude violist, die reeds al zijn vioolhars had moeten afstaan, tot zijn groote verontwaardiging.

'Wanneer ze niet komen opdagen, ga ik naar bed,' hoorde ik Pleikardt zeggen, 'zij zullen geen tweede aanval doen.'

'Geen auxiliaries met brandende lonten laten opkomen?' brab-

belde de hopman, ‘het middelste ravelijn is the most precious in ons klaverblad, overste....’

‘Het is een diversie, anders niet; zij willen ons morgen met kringen onder de oogen achter de borstweringen zien staan. Ik ken Tilly: nooit slaapt hij zoo goed als wanneer hij weet, dat de vijand geen oog dichtdoet.’

De hopman lachte en veegde zich het zweet van het voorhoofd. Het was een zwoele nacht, zonder maan; een nacht, waarin het in elk behoorlijk land en elk behoorlijk jaar had moeten onweeren en regenen. Uit het noordelijke ravelijn kwam weer gejuich, om een of andere onnaspeurlijke reden. Toen het gejuich bedaard was, sprong de Ganymedes op en wees in de richting van de stad. Hij gilde: ‘Kijk, kijk!’ - wij draaiden ons om en zagen wat hij zag.

Het ravelijn lag niet precies in het verlengde van de lijn, die het midden van het bolwerk met de groote toren van de Speiersche Poort verbond. Bovendien stonden wij iets opzij, zoodat de bovenhelft van deze toren nagenoeg in zijn geheel zichtbaar voor ons was. De torenspits, deze alleen was verlicht door een rossige schijn, die op de trans zijn oorsprong scheen te nemen. Er stegen daar rookwolkjes op, rossig beschenen van onderen. Onder de trans was alles donker. In dit schijnsel wapperde een kolossaal vaandel, - of het wapperde niet: het golfde, aan de vier hoeken bevestigd aan lange latten. Het was een wit stuk doek, beschilderd, of bestikt, met een roode duivelstronie, een afschuwelijk grijnzend masker, woest van oogen en wreed van tanden en met horens getooid. Het grijnzen scheen toe of af te nemen, al naar gelang de rookwolken erlangs dreven, het gezicht scheen te bewegen, te leven. Dit doek, dit vaandel, - en iedereen die het zag moest aan een vaandel denken, omdat men immers juist vaandel en vaandrig verloren had, - was zoo groot, dat men het tot op het uiterste punt van de verdedigingswerken buiten de Speiersche Poort gezien en herkend moet hebben.

Bij mij mag de bijgeloovige vrees, opgewekt door deze emblematische bezegeling van hekserij en duivelskunsten in de stad, niet langer dan enkele seconden hebben geduurd, bij de soldaten was dit anders. Allen hadden zich omgedraaid naar het gruwzame teeken. Een van de vrouwen begon het eerst te gillen. De Ganymedes riep: ‘Het vaandel! Dit is ons vaandel niet! Nu is alles verloren!’ - ik wilde op hem toeloopen om hem een trap te geven; maar daar weerklonk trompetgeschal uit de richting van de Spaansche linies, en de kogels floten alweer over ons heen. Ook uit andere ravelijnen en uit het bolwerk en uit de beide bastions ver van ons vandaan klonk geschreeuw: ‘De Duivel! Ons laatste uur is geslagen! Tilly heeft zich met de Duivel ver-

bonden!' Er waren misschien niet veel die schreeuwden, maar in elk onderdeel moet er minstens één zijn geweest. Ik sprong op het banket, en zag lichtjes naderen, onregelmatig dansend. Ik riep: 'De Spanjaarden! Een nieuwe aanval, overste!' - maar Pleikardt luisterde niet, geheel in beslag genomen als hij werd door de dreigende paniek. Niet alleen dat het duivelsteeken op de toren de soldaten opnieuw had doen beseffen, dat zij geen vaandel meer hadden en dus strikt genomen van hun eed ontslagen waren, men kon er ook alles uit opmaken met betrekking tot de bedoelingen van de Booze, die al of niet in naam van Tilly bezit had genomen van de stad. Nu en dan verzwakte de rossige gloor, die het doek bescheen, maar lang duurde dit nooit: het vuur op de trans scheen op regelmatige tijden gevoed te worden. Bij ons in het ravelijn bleven de soldaten kalm, al schoten zij niet meer; maar in de andere ravelijnen was reeds muiterij uitgebroken, naar het geroep te oordeelen van 'Weg, jongens! Wij vechten niet meer! Dit is ons vaandel niet!' Een lichtgloed uit de gracht, vlak beneden ons, bracht Pleikardt tot bezinning. Op scherpe toon beval hij de soldaten op hun post te gaan. Toen zij weigerden, sloeg hij één van hen neer, en spande de haan van zijn pistool; schoorvoetend gingen zij naar het banket, zonder aanstalten te maken om te schieten evenwel. Sommigen kropen tegen de borstwering, en zaten met het hoofd in de handen. Van beneden klonken bevelen in het Spaansch; ik twijfelde er niet aan, of de stormladders werden reeds opgericht. Ook op de andere ravelijnen werd storm geloopen, naar wij later vernamen. De kleine Iersche hopman, even bang als zijn soldaten, liep rond als een kip die haar ei niet kwijt kon, telkens struikelend over zijn rapier, dat over de grond sleepte; van hem was niets te verwachten. Ik ging op Pleikardt af, die ten einde raad scheen te zijn.

'Overste, dat vaandel moet weg! Is hier niemand die het eraf wil halen?'

'Wie zou het eraf willen halen?' mompelde hij, 'ik zou zelf kunnen gaan....'

Zadko kwam naar voren. - 'Neen, overste, uw plaats is hier. Laten Criellaert en ik gaan. Wij zijn de eenigen onder de lagere officieren, die geen last hebben van bijgeloof. Ik ben alchimist, en Criellaert gelooft nergens aan.'

Pleikardt nam snel een besluit. - 'Goed, jullie zijn de kerels die wij noodig hebben. Vlug dan! Binnen tien minuten moet dat ding weg zijn. En de aanstokers schiet je in de onderbuik, als je ze nog aantreft....' - Hij verhief zijn stem: 'Mannen, dit is de Duivel niet, het is verraad! Vecht nog één kwartier, dan is het weg, op mijn eerewoord! Het is de Duivel niet, het is een

stuk doek.... Denk aan jullie eed, het vaandel is op komst.... Een glas brandewijn en een vrije dag voor ieder....

Reeds waren wij op weg naar de toren. Hoog opvlammende schijnsels achter ons, van links, van rechts, bewezen, dat de Spanjaarden zien wilden wat zij deden. Dicht bij het poortje in de buitenwal haalden een sergeant en drie of vier soldaten ons in, die het bericht naar de andere vestingwerken gingen brengen. Pleikardt moet nog met decimeering hebben gedreigd, in geval van dienstweigering. Het scheen mij toe, dat er bij ons op verschillende punten weer geschoten werd; waarschijnlijk hadden andere aanvoerders soortgelijke maatregelen genomen.

"Waarom zei je: Criellaert gelooft nergens aan?" vroeg ik, hijgend van het harde loopen.

"Omdat het zoo is," antwoordde Zadko met een voor hem ongewone bitterheid, je gaat nog veel verder dan ik; voor jou is God niet eens een symbool, maar een woord, een begrip, dat je volkomen onverschillig laat. Je kunt monsieur de Romanesque de hand reiken!'

'Je schijnt geen vriend van hem te zijn.'

'Hij behandelt je zuster als een Turk. En heb je dat lichtschijnsel gezien, vlak boven het hoofd van de vaandrig?'

'Dat lijkt mij meer een streek van Kaplirsch. Hij keek Kaplirsch aan.... Het zou mij niet verwonderen, als Kaplirsch ook deze duivelsche mijnheer op de toren had neergezet; heb je niet gemerkt, dat die jongen bij ons in het ravelijn de eerste was om alarm te maken?'

Bij de poort stonden een paar oude mannen te praten, onder wie nog steeds de poortwachter ontbrak; zij keken in de richting van het middelste ravelijn en klampten ons aan om inlichtingen; ook een schildwacht boven op de muur riep ons toe. Geen van allen scheen iets gemerkt te hebben van wat er op de torentrans gaande was. Wij schoven de lanterfanters opzij en holden naar de trap. Wij waren nog niet op de tiende tree gekomen, toen ik Zadko tegenhield:

'Luister. Ga jij alleen naar boven, en haal het vaandel naar beneden, of steek het in brand; maar pas op voor de toren. Zij moeten ons hebben zien aankomen, ik loop om.'

Uit zijn stilzwijgen maakte ik op, dat hij mij niet begreep; maar er was geen tijd te verliezen; ik duwde hem naar boven en maakte rechtsomkeert.

VIII

Laat het gekomen zijn door mijn gemis aan bijgeloovigheid, - of door mijn onvermogen om mij in de bijgeloovigheid van anderen te verplaatsen, - maar het leek mij plotseling van meer belang de schuldigen in handen te krijgen dan het duivelsvaandel te verwijderen. Ook dacht ik aan de vroegere instructies van generaal Hund, en aan Carl Wessel en zijn touw. Dit touw was een middel waarvan iedere verrader, al of niet slaapwandelend, gebruik zou kunnen maken, en degene die het vuur daarboven ontstoken had en het doek uitgespannen, moest met de mogelijkheid rekening houden, dat hij langs de trap moeilijk zou kunnen ontsnappen, terwijl de buitenkant van de toren een zeer behoorlijke kans op ongemerkte afdaling bood. Vooral de achterzijde, naar de stad toegekeerd, kwam daarvoor in aanmerking. Aan de zijkanten riskeerde hij ontdekking door de schildwachten op de muren.

Toen ik buiten kwam, zag ik terstond, dat deze veronderstelling juist was. De toren lag hier geheel in het donker. Trappen, die naar de walgang achter de stadsmuur leidden, bevonden zich pas op eenige afstand. Zoo dicht mogelijk langs de toren sluipend, trok ik mij terug in de opening van de zuidelijk gelegen trap, tot op een punt waar ik de torentrans nog juist in het oog kon houden. Boven mij weerklonken de stemmen van de schildwachten. Voor de toren bevond zich een klein plein, waarop drie bochtige straten uitkwamen; de meest zuidelijke voerde regelrecht naar het kerkhof, in de hoek van de stadsmuren gelegen. Het plein was donker en verlaten; eerst verderop brandden weer pekpannen, waarbij gedaanten heen en weer liepen.

De torenspits, de trans, de uitspringende vensters staken flauw tegen de nachthemel af, en tevergeefs zocht ik naar een schijn, een vleug, van het duivelsvuur aan de andere kant. Eén oogenblik meende ik iets te zien oplichten, - het werd onmiddellijk gevolgd door een uitgelaten gebrul in de bolwerken; en toen er vonken begonnen te vliegen, had ik zekerheid: Zadko had het doek in brand gestoken. Ik werd mij van een groot verzuim bewust: ik had hem moeten zeggen de geheele trans af te zoeken, ook aan de achterzijde. En dan waren er nog kamertjes, of vlieringen, daarboven, waar de man zich zou kunnen verbergen. Toch durfde ik mijn standplaats niet te verlaten; voortdurend waren mijn gedachten bij het touw waarlangs hij zou trachten te ontsnappen, en van tijd tot tijd meende ik het ook te zien hangen; ik was

er bijna zeker van, het hing naast de poort, tot op manshoogte, zachtjes heen en weer schommelend.

Zoo turend, en mijzelf kattenoogen toewenschend, werd ik opgeschrikt door luide voetstappen in de poort. Een lange, krachtig gebouwde kerel kwam te voorschijn, de hoed diep in de oogen gedrukt, een korte mantel over de schouders geworpen, één hand in zijn broekzak. Snel overlegde ik: als Zadko nog boven was en hem niet had gezien, had de verrader rustig de trap kunnen afdalen! Tweede domheid: ik had een van de praatvaars voor de poort bij de trap moeten zetten.... De man keek om zich heen, toen naar boven, toen vlug achterom, haalde een klein voorwerp uit zijn zak en liet het, onder het loopen, op de grond vallen, heel gewoon, zooals een paard of koe onder het loopen zijn uitwerpselen vallen laat. Hij wendde zich naar rechts, en liep vlak langs mij heen in de richting van het kerkhof. Daar het pleintje niet bestraat was, had ik uit het geluid van de val niet kunnen opmaken wat voorwerp het was, waarvan hij zich zoo ongemerkt had willen ontdoen. Steeds op hem lettend sloop ik erheen: het was een kleine rol vrij dik touw. Ik drukte mij tegen de muur, en begon de achtervolging.

Dat hij naar het kerkhof ging, wees er misschien op, dat hij de stad zou probeeren te verlaten over de muur. Men kon daar gemakkelijk doorkomen; onze glippers gingen daar geregeld de bergen in. Maar bij het kerkhof gekomen sloeg hij links af, en liep nu in de richting van de oude stad. Uit de huizen hier en daar scheen voldoende licht om hem niet uit het oog te verliezen. Nog steeds liep hij langs de lage muur van het kerkhof, zonder om te kijken. Het kerkhof strekte zich uit tot de vroegere keurvorstelijke tuinen, die de laatste jaren voor de Heidelberger bevolking waren opengesteld en tijdens het beleg als een soort openluchtarsenaal werden gebruikt: er stonden onder het dichte lommer wat kanonnen, roers en musketten, en zelfs een aantal kruitvaten, de laatste in een marmeren koepel, die een of andere oude keurvorst in dat lustpark had neergezet. De hooge muur tusschen kerkhof en park vormde hier de afscheiding met de oude stad; de poort in de straat stond open, maar kon, voor het geval de voorstad verloren ging, gesloten worden. Niemand hield er de wacht. De man liep de poort door, en begaf zich vervolgens in het park. Daar ik hem ter hoogte van de poort uit het oog verloren had, had hij dit waarschijnlijk ongemerkt kunnen doen, indien hij geen brandende lantaren onder zijn mantel vandaan had gehaald, die ik nu achter het groote, gouden hek schommelend zag verdwijnen.

In het park had ik geen moeite hem te volgen, al was het er

donker. Wachtvuren werden er vermeden om de vijand geen doel aan de hand te doen. Voor zoover ik dat kon nagaan, volgde hij paden, die niet naar de wapens of het buskruit voerden. Om een der vijvers heenbuigend, bereikte hij al spoedig het punt waar het park overging in de tuinen van voorname huizen, met stallen en bijgebouwen, die ten gevolge van het beleg grootendeels verlaten waren, evenals de huizen zelf, voor zoover er geen soldaten woonden. Ik liep nu tien pas achter hem: een hek door, nog een hek, waar ik over een hoop afval struikelde en maar meteen bleef liggen, opdat hij mij niet ontdekken zou, en weer opsprong toen hij een hoek omsloeg. Wij waren nu midden tusschen de bijgebouwen; in de verte glom licht; ik hoorde het stampen en snuiven van paarden; en eensklaps herkende ik de omgeving. Het was het gebouwencomplex van Der Goldene Bockshorn. Natuurlijk wist ik, dat de herberg zich met zijn stallen in de richting van de oude keurvorstelijke tuinen uitstrekte; maar aan zulk een wetenschap heeft men niet veel, wanneer men in de duisternis een gebouw van de verkeerde kant benadert en deze verkeerde kant nooit anders gezien heeft dan van de goede kant, - in casu uit het raam van mijn kamer. In de stallen was ik nooit een kijkje gaan nemen, Zadko, die van paarden en stroo dadelijk hooikoorts kreeg, evenmin.

Intusschen was de man verdwenen. Als achtervolger kon ik niet op groote handigheid bogen. Was het niet veel beter geweest hem dadelijk neer te schieten, of gevangen te nemen, met behulp van de schildwachten op de stadsmuur? Misschien was het vooral de Arminianenspion in mij, die deze domme en omslachtige handelwijze op zijn geweten had; zoo wreekten de jeugdzonden zich.... Nu was hij weg, en bleef weg, hoezeer ik ook in en tusschen de stallen rondkeek en navraag deed bij de staljongens. Er bleef mij niets anders over dan de Bockshorn binnen te gaan. Het waarschijnlijkst was, dat de man dit ook had gedaan, hetzij omdat hij er thuishoorde, hetzij om de herberg aan de voorzijde weer te verlaten. Daar de keukendeur openstond, stak ik mijn hoofd om de hoek om te vragen of men iemand door de gang had zien loopen. Achter het fornuis stond de oude keukenmeid, een beenige vrouw met levendige, schrandere oogen, maar met een heksenprofiel, dat haar zeker in de gevangenis zou hebben gebracht, indien de machtige beschermers in de Bockshorn haar kookkunst minder hadden gewaardeerd dan zij deden. Twee Ganymedessen in kokskleedij liepen heen en weer.

‘Is hier zoojuist iemand voorbijgekomen, Anna?’

‘Ja, luitenant, om u te dienen.’

‘Niemand gezien,’ zei een der Ganymedessen vlug.

‘Dus er is iemand voorbijgekomen....’ - Ik hield op. Er ontbrak iets in deze keuken. Er ontbrak iets, dat er anders altijd was, wanneer ik, mij van mijn kamer naar de eetzaal begevend, een blik naar binnen wierp. Dan was de lange kok er altijd. Als hij er niet was, was hij in de eetzaal. Als hij niet in de eetzaal was, was hij boven op zijn kamertje, maar dan hingen zijn muts en zijn voorschoot in de keuken, aan een haak vlak tegenover de deur, want Kaplirsch had hem verboden zoo uitgedoscht door het huis te loopen, om het decorum, of om een andere reden. Nu hing er niets.

‘Niemand in de keuken geweest?’

‘Neen, luitenant,’ zei Anna.

‘Ook de kok niet?’

‘Neen, luitenant, na achten niet meer, om u te dienen. Hij moest naar de stad....’

‘Zij ziet altijd verkeerd,’ riep de Ganymedes mij nog na, ‘zij ziet dingen die er niet zijn, luitenant, zij is óok een heks....’

In de eetzaal was geen kok. In de gelagkamer evenmin; men had daar ook geen lange man zien voorbijkomen. Ik liep terug naar de trap en overlegde wat mij te doen stond. In de keuken werd gescholden en een groote pollepel geschud in de richting van voor mij onzichtbare Ganymedessen. Boven mij kraakte de trap, en daar kwam de kok naar beneden, met muts en voorschoot, tegen de gewoonte, tegen het verbod, - lang en statig en athletisch, zooals deze kok altijd geweest was, - maar zooals ook de man bij de Speiersche Poort geweest was. Hij groette mij zwijgend. Terwijl ik naar boven ging, stelde ik mij voor hoe iemand die van zulk een nachtelijke tocht terugkwam, min of meer in vermomming, zich zoo snel mogelijk in zijn vertrouwde plunje zou willen steken. Dat zou van iedereen de eerste zorg zijn. Maar deze kok Jacques, die uit Brussel kwam, had fantasie; dat had hij bewezen door op de gedachte te komen een gans op twee vingers te balanceeren; alleen een genie kwam op zulk een gedachte. Hij had te veel fantasie. Daar laboreerden ze allemaal aan in de Zuidelijke Nederlanden: een weelderige, aandikkende verbeeldingskracht, die de dingen te mooi wil doen. Mijn vader overlaadde kanonnen bij Nieuwpoort, en ik moordde een halve familie uit om mij met een Arminiaansch meisje te kunnen verloven, en mijn oom drukte Jezuïetische geschriften als er nog geen Jezuïetische bom in de stad gevallen was, en de kok Jacques stelde er zich niet tevreden mee op zijn kamertje zijn hoed en mantel af te leggen en zoo naar beneden te gaan, maar wilde met alle geweld als kok naar beneden gaan, met muts en voorschoot, daarmee zooveel mogelijk de tijd bekortend gedurende welke

men zou kunnen zeggen: je bent geen kok, je bent wat anders.... Het was een listigheid, waaraan hij geen weerstand had kunnen bieden. Maar ik was listiger dan hij, - al kwam mijn vader dan uit Antwerpen, - ik was listiger, want nu ging ik naar zijn kamertje, om te voelen of zijn lantaren nog warm was.

Het kamertje van de kok bevond zich op de tweede verdieping, naast dat van Marianne Höpfner. Niet vlak ernaast: er was nog een deur tusschen, die, naar ik meende te weten, op een rommelhok uitkwam. De gang was verlaten; de meisjes, die hier woonden, moesten al in slaap zijn, of in de armen van luitenants, die geen dienst hadden. In een hoek brandde een olielampje. Ik nam het op, en ging naar de deur van de kok, die op slot bleek te zijn. Onder de deur straalde geen licht naar buiten, wel onder Mariannes deur; maar ik wilde pas bij uiterste noodzaak van haar hulp gebruik maken. De tusschendeur ging gemakelijk open, en ik stond in een smal gangetje, aan het einde waarvan een trap, een ladder eerder, naar een zolder of vliering leidde. De ruimte stond vol met allerhand afgedankte voorwerpen, zooals men die in een logement aantreft: oude potten en pannen, waschbakken, beddeplanken, kussens, gebroken glaswerk, een roestig fornuis. Aan weerskanten verleenden twee deuren toegang tot de kamertjes, waar ik mij tusschenin bevond. Wellicht waren er verderop in dit gangetje nog meer kamers, nu als bergplaats ingericht. Van Lysbet had ik gehoord, dat het kamertje van Marianne zonder vensters was en het licht van boven ontving; het huis was hier zeer grillig gebouwd. Aan de overzijde bevond zich een werkelijke gang, niet door een deur afgesloten; vroeger liep deze gang blijkbaar door, de hoofdgang kruisend.

Zoo geruischloos mogelijk probeerde ik de deur van de kok te openen. Hij was gesloten. Juist dacht ik erover om Marianne om haar sleutel te gaan vragen, in de hoop dat die passen zou, toen mijn oogen viel op een vier- of vijftal schilderijen in dofgouden lijsten, tusschen de rommel. Ik wist, dat Marianne alles verzamelde wat haar in handen kwam, en het leek mij vreemd, dat zij zich deze schilderijen, waardeloos voor anderen, niet had toegeëigend. Op de teenen sloop ik erheen en trok een van de schilderijen naar mij toe. Het was een somber en gedrukt landschapje, het groen van weiland en boomen bijna zwart. Het tweede, een jachttafereel, was iets vroolijker, met paarden in onmogelijke standen. Het derde was een sloom lachende jongenskop, waarin ik tevergeefs een der Ganymedessen poogde te herkennen. Het vierde was een portret van Lysbet.

Nog begrijp ik niet, dat ik geen donderend geraas verwekte door dit schilderij, of de lamp, of beide, uit mijn handen te laten

vallen. Een kogel langs mijn ooren fluitend had mij niet erger kunnen schokken dan deze confrontatie met mijn Leidsch verleden. Want er was geen twijfel aan mogelijk: datgene waarop ik staarde was het portret van Lysbet zooals zij tien jaar te voren was geweest, - een meisje, een kind bijna nog. Toch was zij goed te herkennen; de snit van haar oogen, de gebogen neus, de bleekheid, zij hadden niemand anders kunnen toebehooren. Zij was bijna in profiel geschilderd, het hoofd iets achterover, mysterieus glimlachend, zooals zij geglimlacht had tien jaar te voren, wanneer zij mij in de Leidsche straten tegemoetliep, mijn vrijages verijdelend. Wat er zichtbaar was van kleeding of opsmuk was slecht afgewerkt, - op een bloedkoralen halssnoer na, dat ik mij niet herinnerde haar ooit te hebben zien dragen, - er was ook geen sprake van, dat ik, zelfs als leek, dupe werd van de twijfelachtige kunstwaarde van dit doek; maar de gelijkenis, die een grooter schilder geen oneer zou hebben aangedaan, verdreef bij mij al dergelijke overwegingen, en ik staarde maar en staarde, en wist niet wat te doen.

Eindelijk vermande ik mij, zette de lamp op de vloer, en liep met het schilderij in de hand naar de zijdeur van Mariannes kamer, die door middel van een kleine klink te openen was. Marianne stootte een zwakke kreet uit, toen zij mij gewaarwerd. Zij zat bij kaarslicht voor een klein, gebarsten kapspiegeltje haar donkere lokken te kammen. Maar niet dit was het waar ik het eerst op lette. Te zeer werd mijn aandacht getrokken door de schromelijke wanorde die in dit kamertje heerschte, een overlading met voorwerpen en snuisterijen, die een neringziek uitdrager met stomheid had kunnen slaan. Een beschrijving van dit interieur mag men van mijn pen niet verwachten: het wás niet te beschrijven. Het was alles bovenop alles, en bovenop dit tweede alles nog een verzameling zeeschelpen met stekels, afgewisseld door twee losse wijzerplaten van Schwarzwalder klokken en een mottig vrouwenmasker, dat als speldenkussen dienst deed. Ik beweer niet, dat ik deze schelpen, wijzerplaten en spelden gezíen heb, maar zij waren er. Er stonden een paar kisten: geopend, opdat de bezoeker zich van hun inhoud kon vergewissen. Waarschijnlijk bevond zich ergens een doosje, waarin zij haar afgeknipte nagels bewaarde. Zelfs op het bed lagen dingen. Zoo overstelpt als ik was door deze blijken eener niets ontziende verzamelwoede, ontging mij toch niet dat er aan de wanden voor twee of drie schilderijen nog wel plaats was geweest.

'Stil, Marianne,' zei ik, toen zij opsprong, met de hand voor de mond, alsof zij kracht wilde verzamelen om in gekrijsch uit te barsten, 'er is niets, ik kom je niet verleiden, en niet gevangen

nemen als heks, ik wou alleen maar weten wat ik van dit portret moet denken.' - Hiermee hield ik het schilderij onder haar neus. Zij slikte een paar maal, maar zei niets. Onder haar oksels waren de ribben te tellen, twee aan weerskanten. Zij keek naar het schilderij.

'Zooals je ziet, stelt het mademoiselle Lysbet voor, in de aanvallige leeftijd van veertien of vijftien jaar. Wie heeft dat schilderij daar neergezet?'

Marianne begon te ratelen. - 'Niemand, mijnheer Krillart! Dat weet ik niet, mijnheer Krillart! Het is neergezet buiten mijn medeweten en voorkennis. Het staat daar vol met dergelijke dingen, alle oude spullen, moet u weten....'

'Je maakt mij niet wijs, dat je met je vingers van die schilderijen had kunnen afblijven, als iemand je dat niet gezegd had. Iemand heeft met jou over die schilderijen gesproken. Wie is het? De kok? Neen? Kaplirsch dan?'

'Niemand, mijnheer Krillart, niemand! Ik weet niets van die schilderijen af!' - Theatraal vouwde zij de handen en keek mij recht en smachtend in de oogen. En toch wist ik, dat zij loog. - 'Ik heb ze wel gezien, natuurlijk, als ik door het gangetje kwam, - daarachter is namelijk de trap naar de vliering, moet u weten, en daar moet ik wel eens heen om goed te drogen te hangen, als het regent, - het regent altijd in Heidelberg, - maar als ik ze zag, zej ik altijd tegen mijzelf: schilderijen, Marianne, wat zijn nu schilderijen? Wat heb je daar nu aan? Schilderijen maken je niet rijker, - doek en verf, en niet eens echt goud eromheen, - hier in Heidelberg was vroeger een schilder, die kladde eerst de lijst vol, en daarna pas....'

'Goed, Marianne. Dan ga ik vanavond nog naar de kanselarij om je wegens hekserij aan te klagen. Dit is niet natuurlijk. Dit heele kamertje van je is niet natuurlijk....'

'Och, mijnheer Krillart,' zei zij klaaglijk, en haar handen begonnen te beven, 'hoe komt u op zulk een kwade gedachte? Ik die altijd zooveel voor u over heb gehad....'

'Wat heb jij voor mij overgehad? Vooruit, ik ga naar de kanselarij, meteen maar! Ik ga naar de kanselarij, en dan komen ze over een uur hier om je kamertje te doorzoeken; wie weet wat hier ook allemaal verborgen is: doode kinderen, en bezemstelen, en katers....'

Eindelijk had ik de goede toon getroffen. Haar kamertje was haar heiligdom, - meer dan dit: het was haar intiemst lichamelijk bezit, intiemer nog dan haar eigen lichaam. Ik geloof, dat zij liever door een detachement Croaten op het marktplein bij de Heilige Geest Kerk verkracht zou zijn geworden, met heel manne-

lijk en vrouwelijk Heidelberg eromheen, dan dat zij ruwe handen haar klein museum had zien ontwijden. Zij nam een kloek besluit, en na mij geheimhouding te hebben laten beloven, vertelde zij alles.

De schilderijen waren daar neergezet door Kaplirsch. Hij had haar verboden ze weg te nemen of te verzetten en, onder bedreiging met de vreeselijkste straffen, er zelfs maar over te spreken met anderen. Zij had zich hier ook steeds aan gehouden; alleen een enkele maal had zij het stof van de lijsten gestreken, met haar vingertop. Nu zij eenmaal begonnen was met het geven van inlichtingen, wist zij niet meer van ophouden, - het is niet onmogelijk, dat zij een wrok tegen Kaplirsch koesterde; misschien had hij haar verleid; er gingen verhalen in de Bockshorn over zijn satrapenmanieren met de meisjes, die aan zijn hoede waren toevertrouwd. De schilderijen had hij daar in de tweede helft van April neergezet; hij had gesnoefd, dat hij ze zelf geschilderd had, maar dat geloofde zij niet. Hij had gedreigd haar armen en beenen te zullen breken wanneer zij erover sprak, - vooral wanneer zij er met mij over sprak. Later had hij van haar willen weten wat ik tegen haar gezegd had, en zij had toen van alles uit haar duim moeten zuigen. Kaplirsch was een schurk, een ondier, een beul voor zijn ondergeschikten. Over verraad wist zij mij niets mede te deelen. Na elkaar nog eens wederkeerig geheimhouding te hebben beloofd, liep ik naar de deur. Maar zij kwam mij achterna, en fluisterde, haar gezicht vlak bij het mijne:

‘En als u hém soms wegens hekserij wilt aanklagen, trekt u hem dan eens hard aan zijn baard, mijnheer Krillart.’

‘Waarom?’

‘Doet u het,’ fluisterde zij dringend, mij bestarend, mij beademend met haar geheele grofbeenige wezen, dat voorbestemd was om naar liefde te hunkeren zonder in staat te zijn dit aan anderen kenbaar te maken, ‘onder die zalf op zijn voorhoofd zit wat, maar onder zijn baard zit ook wat.... En nooit mijn naam noemen, mijnheer Krillart!’

‘Nooit, Marianne, nooit.’

Toen zij een beweging maakte om mij aan haar hart te drukken, trok ik mij haastig in het gangetje terug, zette het schilderij op zijn plaats, en ging naar beneden, naar de eetzaal. Hoogschouderig liep Kaplirsch daar rond, bestellingen in ontvangst nemend van officieren die voor de nacht nog een wedstrijd in het drinken wilden houden. De Romanesque en Lysbet waren al weg; ook het lijk van de vaandrig was verwijderd. De berichten omtrent de ravelijnen waren gunstig, al werd er nog steeds gevochten.

Over Zadko had men niets gehoord; men wist alleen, dat het duivelsvaandel op de toren verbrand was. Na enkele uitnoodigingen om aan het drinkgelag deel te nemen te hebben afgeslagen, tikte ik Kaplirsch op de schouder, en vroeg of ik hem onder vier oogen spreken kon. Hij wees op de gasten, en maakte onbeschaamd hulpelooze gebaren; maar ik herhaalde mijn verzoek zoo dringend, en keek hem zoo veelbeteekenend aan, dat hij ten slotte toegaf en mij voorging naar een klein vertrekje, dat hij zijn comptoor noemde, te bereiken zoowel van de eetzaal uit als langs het ganggedeelte achter de trap. Het was kaal en slecht gemeubeld; het eenige wat erop duidde, dat men zich hier in het levenscentrum van een groot logement bevond, was een zwart houten bord tegen een der wanden, overdekt met letter en cijfers. Op de tafel brandde een kaarsstompje, vastgekleefd op het blad. Zonder mij een stoel aan te bieden bleef hij tegenover mij staan, met zijn handen in de zij, onder zijn wit voorschoot.

'Kaplirsch,' begon ik, 'ik heb iets ontdekt op het gangetje naast de kamer van de kok, iets dat mij belang inboezemt. Ik zal je ook zeggen hoe ik het ontdekt heb. Ik verdenk de kok van verraad. Ik heb hem vanavond gevolgd, en wilde in zijn kamer gaan om mij te overtuigen.... De kamer was op slot. Zoo kwam ik in het gangetje.'

'Wat had u in de kamer van de kok noodig?' vroeg hij bot, zijn buik met handen en voorschoot en al naar voren brengend.

'De provoost werk uit de handen nemen,' zei ik als terloops, 'overigens beweer ik niet, dat mijn hoofd op het oogenblik naar de provoost staat. Ik wil weten hoe dat portret van mijn zuster daar komt, wie het geschilderd heeft, en waarom het daar verstopt is.'

'Portret van uw zuster?' herhaalde hij tergend. Zijn witte baard bewoog zich op en neer alsof hij kauwde; hij kauwde op de woorden: 'Portret-van-uw-zuster....'

'Heeft zij het daar neergezet, of mijnheer de Romanesque?'

'Als u hem dat zelf eens vroeg. Ik weet van niets, en ik heb geen tijd....'

'Dat is lastig.' - Ik kwam wat dichter bij hem staan, terwijl ik met de rechterhand naar mijn geladen pistool tastte. - 'Het was erg warm vandaag, maar de vogels zongen alweer dat het een aard had. Een glas wijn is altijd goed op de nuchtere maag, behalve.... Kijk, daar zit een vlieg op je neus!' - Met een snelle beweging bracht ik mijn linkerhand bij zijn gezicht en trok zoo hard ik kon aan zijn baard. De kreet van pijn, die ik ondanks alles toch nog verwacht had, bleef uit. Ik had de baard in mijn hand; aan de achterkant was hij wat kleverig. Zijn snor

zat scheef. Ik keek in de monding van zijn pistool, maar hij keek in het mijne, en hij was de eerste die zijn wapen opstak. Hij wierp een snelle blik op de deur en begon zijn snor recht te trekken, duwend en persend tot hij weer plakken zou.

'Laat dat,' zei ik zacht, 'je hebt voorloopig niets van mij te vreezen. Ik wil je gezicht zien.'

Toen ik hem wilde helpen de snor af te trekken, blies hij naar mij als een kat; ten slotte verwijderde hij de vermomming uit eigen beweging.

'Nu nog het haar, Kaplirsch. Ik wou je heele gezicht zien. Dan zullen wij praten.'

De witte pruik was met een bandje bevestigd; met een gesmoorde vloek wierp hij hem op de tafel. De man, die voor mij stond, kon niet ouder zijn dan veertig jaar. Het was een hondsch brutaal gezicht, breed en krachtig, en lang niet dom; vooral viel de hardheid van de lijnen op, die neusvleugels en mondhoeken verbonden. Het kleefsel van snor en baard glinsterde in het kaarslicht.

'Wij hebben elkaar eerder gezien, zoo,' zei hij eindelijk.

'Waar?'

'In Leiden. Voor wij verder gaan,' fluisterde hij, en deed een stap naar de tafel, 'wou ik graag het aangezicht weer in orde maken; men kan nooit weten of hier iemand binnenkomt. Het verbaast mij, dat u mij niet herkent. Laat ik erbij zeggen, dat het aangezicht toendertijd bruiner was dan nu, niet van de zon, want ik houd niet van de zon, maar ten gevolge van een notensapkuur.' - Onder het uitspreken van deze woorden had hij zijn vermomming weer in orde gebracht; de baard, die aan mijn vingers kleefde, liet ik hem. Hij vervolgde: 'Het verbaast mij werkelijk, luitenant, dat u mij niet herkent. Wij hebben zelfs ruzie gehad, toen in Leiden.'

Met een breede grijns keek hij mij aan. Toen ik niets zei, bracht hij de hand naar het gezicht en streek de laatste weerbarstige haren glad.

'Ik zat op een paard toen, en het was even warm als nu, en de vliegen waren even lastig, al zaten zij niet op mijn neus. Kom, luitenant....'

Een oogenblik dacht ik, dat hij bezig was tijd te winnen, om een of andere reden, vooral toen hij vroeg:

'Kunt u mij zeggen hoe u op de gedachte gekomen bent, dat ik een valsche baard draag?'

'Neen.'

'Marianne Höpfner?'

'Ik zeg niets.'

‘Het was bij u in de straat, een onmogelijk smal straatje.... Weet u het nóg niet?’

‘De waardgeldersluitenant!’ riep ik uit, ‘Wolf Grott!’

‘In levenden lijve,’ zei hij met een spottende buiging, ‘Wolf Grott is inderdaad de naam, die ik toen droeg. Ik draag alleen korte namen, want mijn geheugen is niet zóoveel beter dan het uwe. Grott, Kaplirsch, Arnould, - allemaal namen, die in het abecedarium niet te veel plaats innemen. Bovendien heb ik gemerkt, dat korte namen minder het wantrouwen gaande maken dan lange....’

Zoo praatte hij nog eenige tijd door, op gemeenzame toon, snel en zakelijk en gemakkelijk, - de toon, die hij zich tegenover de hooge officieren in de Bockshorn veroorloofde. Maar ik luisterde al niet meer. Door te veel gedachten werd ik bestormd: de schilder, Denis Arnould, die ik eindelijk gevonden had, die hier voor mij stond, blijkbaar bereid mij alle inlichtingen te geven die ik maar wenschte; de beenwond van Kaplirsch, door Marianne indertijd genoemd, en die mij toen al op het goede spoor had moeten brengen, daar immers Wolf Grott in Leiden aan het been gewond was geworden; en vooral ook het verhaal van mijn moeder over de slechte manieren van de schilder, die zich omdraaide en zich voor zijn achterste sloeg, toen zij hem Lysbet niet als model wilde afstaan: iets dat in dezelfde orde van gebaren thuishoorde als de harde klap op de dij, die Kaplirsch zichzelf toediende bij een eenigermate belangrijke bestelling in de eetzaal....

Daar drong zijn stem weer tot mij door:

‘Uw zuster was mijn groote liefde, luitenant Criellaert. Eerst als meisje, later als vrouw. Ik ben niet veel meer dan een kladschilder, al verdiende ik er toendertijd wat geld mee, omdat men mij mijn officierspatent had afgenomen. Maar haar gezicht....’

‘Wacht eens. Volgens mijn moeder had je een Fransch accent. Dat klopt niet.’

‘Ik beheersch de Fransche taal. Maar was uw moeder daar zeker van?’

‘Neen,’ herinnerde ik mij, ‘het was mijn vader, die dacht, dat je een Franschman was. In elk geval heb je als Franschman, als Denis Arnould, op 's Gravensteen gezeten.’

‘Inderdaad, maar daar letten ze niet op het accent. Ik had enkele papieren van een zekere Denis Arnould, die werkelijk bestaan heeft, - zooals ik later de papieren had van Wolf Grott, een groote schelm, onder ons gezegd en gezwegen. Arnould was Katholiek, - dus deed ik of ik Katholiek was. Ik ben het vroeger trouwens geweest. Er is weinig wat ik niet geweest ben, luitenant. Van laag tot hoog, en van hoog weer tot laag. Altijd het hoofd

nét boven water, - nooit wanhopen. Mijn vrouw was jong gestorven, en het gezicht van uw zuster deed mij.... maar laat ik niet over mijn gevoelens uitweiden. Men moet zakelijk weten te blijven. Ik hield van Lysbet, en zij van mij; maar het was duidelijk, dat een zwerver als ik een vrouw van zulk een verblindende schoonheid op den duur zou moeten verliezen,' - hij lachte bitter, onder een smartelijk vertrekken van de mondhoeken, - 'en toen ik mij daar rekenschap van gaf, heb ik mij uit mijzelf teruggetrokken, niet evenwel voordat ik wist, dat zij in goede handen was. Maar ik kon haar nooit vergeten. Verleden jaar kwam mij ter oore, dat monsieur de Romanesque met haar naar Heidelberg zou gaan. Dit was mijn kans haar nog eens te kunnen zien, en daar ik haar van dichtbij wilde zien, nam ik mijn toevlucht tot een vermomming en kocht de Bockshorn voor het geld, dat ik als zoetelaar had overgespaard....'

'Zij weet dus niet, dat jij het bent?'

'Neen, luitenant; en ik zou ook niet graag willen, dat zij het wist. Zij houdt mijn aandenken niet in hooge eere, - op zijn zachtst uitgedrukt, - en monsieur de Romanesque heeft een lange arm. Zwijgt u dus hierover. Ik wil u geheel in vertrouwen nemen, maar zwijgt u hierover.'

'Je moet monsieur de Romanesque wel haten,' zei ik, mij het gesprek tusschen hem en de koopman herinnerend, dat ik afgeluisterd had.

'Ik haat niet zoo gemakkelijk; ik vind het onzakelijk iemand te haten....'

'Er zijn enkele dingen, die ik niet begrijp. Waarom heb je dat portret op het gangetje neergezet, en niet op je kamer opgeborgen, achter slot?'

'Ah,' zei hij, met een behoedzame beweging van zijn rechterhand, alsof hij iets uitwischte, 'dat portret.... Dat is een heele geschiedenis. Ik hád het op mijn kamer opgeborgen. Zij mochten het vooral niet zien, en ik wilde het bij mij hebben, want iedere avond.... nu, daar praten wij niet over. Maar u weet hoe het in een logement toegaat: men zwaait de scepter over dieven, en sleutels zijn gemakkelijk na te maken. Mijn personeel is niet van het betrouwbaarste, luitenant, - de meisjes, - de kok, - toevallig noemde u de kok ook al, - een erge deugniet, als u het precies weten wilt.... Toen kwam u. Mijn vijanden werden met één vermeerderd. Neen, laat ik dit uitleggen,' zei hij haastig, 'vijanden in de zin van mogelijke wrekers. Ten slotte had ik uw zuster verleid, en ik ben net lang genoeg in Leiden geweest om te weten hoe de burgerij daar over zulke zaken denkt.'

'Had je haar als meisje al verleid?'

‘Neen, wat denkt u wel van me! Een kind nog! Neen, luitenant.... Toen kwam u dus. Ik had opgemerkt, dat u nogal vertrouwelijk was met sommige van de meisjes. Zou een van hen het portret op mijn kamer vinden, dan zou zij het u zeker vertellen. Het leek mij dus beter het ergens neer te zetten, waar ik het af en toe zou kunnen zien, maar waar het niemand op de gedachte zou brengen, dat het van mij was, laat staan dat ik het geschilderd had.’

‘Dan waren er toch wel andere plaatsen te bedenken geweest dan tusschen de kamer van Marianne Höpfner, die van de meisjes het vertrouwelijkst met mij omging, en de kamer van de kok, die volgens je eigen zeggen niet deugt.’

‘Ja, mogelijk wel,’ gaf hij toe, en trok zijn schouders wat hooger, ‘iedere maatregel is voor verbetering vatbaar. Ik handelde overhaast....’

‘Was je zoo bang voor mij?’

‘Ik ben voor niemand bang, luitenant. Angst vind ik onzakelijk. De mensch is op de wereld, niet om bang te zijn, maar om te werken en het zoo ver mogelijk te brengen, - een goedgevulde buidel is het beste middel tegen angst dat er bestaat, en ik mag zeggen, dat ik hier in de Bockshorn mijn schaapjes op het droge heb gebracht, al had ik dan soms ook de bokkepruik op om dat vervloekte diefachtige gespuis in bedwang te houden.... Neen, maar ik kende u als een nogal driftig jonkman, - herinnert u zich die middag in Leiden maar.... Maar dat u zoo slim zou zijn om nog eens aan de bokkepruik te gaan trékken, dat had ik nooit gedacht.’

‘Er werd in de eetzaal over gesproken. Dat witte haar van je vond men al te opzichtig.... Toch blijft het onbegrijpelijk voor mij, dat Lysbet je nooit herkend heeft.’

‘Heeft u de waardgeldersluitenant Wolf Grott dan herkend? Een vermomming, zelfs een oppervlakkige, doet wonderen. Bovendien ben ik sterk verouderd in die vier jaar. Zij kan hoogstens gedacht hebben, dat mijn oogen haar bekend voorkwamen.’

‘En je postuur, je loop....’

‘Ah, luitenant, dat hoort bij de vermomming. Ik trek mijn schouders in de hoogte, alsof ik het koud heb, en stap een beetje rond als een kalkoensche haan, - ook wel om wat meer indruk te maken natuurlijk; ik had nooit eerder zulk een voorname zaak geleid. Maar windeieren heeft het....’

‘Ik weet niet wat ik ervan denken moet, Kaplirsch,’ viel ik in, terwijl ik een stoel naar mij toetrok en mijn voet op de zitting plaatste, ‘laat ik allereerst zeggen, dat je werkelijk reden zou kunnen hebben bang voor mij te zijn. Mijn vader zou je bloed

kunnen drinken, en ik heb hem beloofd de eer van mijn zuster te wreken, wanneer ik je ooit ontmoeten zou. Ik kan je echter ook zeggen, dat deze taak mij tegen mijn wil is opgedrongen, en dat Lysbets eer mij in de grond van de zaak even koud laat als de eer van de koningin van Spanje. Ik had alleen wraak beloofd, geen moord, als ik mij wel herinner; en dat ik je valsche baard tusschen mijn vingers heb gehad, is misschien al wraak genoeg.... Maar het heele verhaal vind ik zoo zonderling. Dat jij, een zakelijk man, en prat gaand op je zakelijkheid, je een valsche baard voorplakt alleen om in de nabijheid te zijn van een meisje, dat je tien jaar geleden, of vijf jaar geleden, als je dat liever hoort, verleid hebt. Dat laat ik mij niet wijsmaken. Er moeten andere redenen geweest zijn....'

'Zeker, luitenant, die waren er ook. U weet misschien, dat ik gebrandmerkt ben? Ik dacht, dat u dat wist.... Dat hebben de Papen mij geleverd. Maar ook wat de andere partij betreft is mijn zondenregister niet heelemaal onbeschreven, en een zoetelaar heeft altijd vijanden en benijders. Ik had geen lust hier in Heidelberg iemand tegen het lijf te loopen, die mij - onder een andere korte naam - als zoetelaar had gekend. Op zijn minst had mijn goede naam als herbergier gevaar kunnen loopen....'

'Ja, dat brandmerk.... Maar een brandmerk is niet erg, Kaplirsch. Vierendeelen is erger.'

'Ongetwijfeld,' zei hij met een oolijk verschrikte grimas.

'Ik zeg niet, dat ik van je verhaal niets geloof. Ik wil het alleen met een ander verhaal completeeren. Je bent een verrader. Neen, laat me uitspreken: ik veronderstél nu, dat je een verrader bent, een verrader en een spion. De geschiedenis met Carl Wessel....'

'Eén oogenblik, luitenant.' zei hij met groote koelbloedigheid, 'u veronderstelt. Dat is uw goed recht. U veronderstelt, zooals de juristen doen. Maar het geval van Carl Wessel is géen veronderstelling, - het is vastgesteld. De jongen lijdt aan slaapwandelen; generaal Hund von Garsbach,' - hij liet de r vol welbehagen rollen, - 'heeft daar genoegen mee genomen. Hij doet de vernuftigste dingen al slaapwandelend, dat was mij al jaren bekend, - precies een gedresseerd beest. Al slapend met behulp van een touw over een muur te klimmen, dat zou een aap hem niet eens nadoen. Maar verder: volkomen onschuldig. Voor mijn jongens kan ik instaan, zooals ik voor mijzelf kan instaan. Het zijn misschien kleine schelmen, en een beetje vlug met de broek los, - het zijn ten slotte trosjongens, de slokkers, moederloos, aan allerlei verleiding blootgesteld, u moet dit menschelijk bezien, - maar spionnen en verraders: *neen*.'

'Toevallig anders, dat vanavond een van hen de eerste was

om het vaandel op de toren te ontdekken, dat zulk een paniek verwekt heeft.'

'Vaandel op de toren?' herhaalde hij op onzekere toon.

'Ja, een pracht van een duivel, om de soldaten angst aan te jagen, even voor de bestorming. O ja, en dan die vlam, bij het hoofd van de vaandrig!'

Kaplirsch krabde zich achter het oor. - 'Ik meende zooiets te hebben gezien. Door de kaars, die monsieur de Romanesque in de hand had, moet iets vlam gevat hebben. Waarschijnlijk wat kruit uit de kruithoren van een van de soldaten, die de vaandrig binnendroegen. Tenzij u aan duivelarij zou willen gelooven. De vaandrig had het vaandel aan de Duivel opgedragen, als u zich herinneren wilt. Er stonden genoeg van ons in de buurt, die dat gehoord hebben.'

'Ik geloof niet in de Duivel.'

'Ik ook niet. Wij zijn verlichte geesten, niet waar? Maar misschien staan wij hier met zijn beiden alleen in.'

Ik kon mij niet weerhouden te glimlachen; zijn slagvaardigheid was bewonderenswaardig. - 'Buskruit brandt met een andere vlam, Kaplirsch. En mijnheer de Romanesque keek je aan alsof jij de Duivel was.'

'Dat is zijn zaak,' zei Kaplirsch vlot.

'En dat niet alleen: ik weet, dat hij je al eerder heeft verdacht. ik heb een gesprek afgeluisterd, bij hem op de kamer, toen je Lysbet wilde aanklagen wegens hekserij, - óok al een argument tegen je verhaal: de vrouw, naar wie je smacht, voor wie je een valsche baard hebt voorgeplakt, - die vrouw heb je willen aanklagen! Is dit een tegenstrijdigheid, of niet?'

'Ten deele,' zei hij, na even te hebben nagedacht, 'u moet hier onderscheiden tusschen het dreigement als zoodanig en het ten uitvoer brengen ervan. Ik vermoedde allang, dat monsieur de Romanesque mij verdacht. Daar hij een gevaarlijk man is, moest ik mij tegen hem wapenen, en mijn eenige wapen was mijn bekendheid met Lysbets eigenaardigheden, waarvan sommige bij een onderzoek naar ongeoorloofde omgang met de Duivel in haar nadeel uitgelegd zouden kunnen worden, wat De Romanesque natuurlijk heel goed wist. Ik dreigde met een aanklacht, en dit dreigement was doeltreffend, omdat hij niet weten kon, dat ik zooiets nooit doen zou.... Nooit doen zou, nooit doen zou, - dat is misschien iets te boud gesproken. Een kat in nood doet vreemde sprongen, luitenant Criellaert, heel vreemde sprongen, en wanneer het erom gaan zou mijn arme botten voor vierendeelen of radbraken te behoeden, zou ik er niet voor terugdeinzen Lysbet aan te klagen, - en monsieur de Romanesque erbij, wat mij minder

leed zou doen. Maar ik geloof niet, dat u mij zooiets zou willen aandoen, luitenant. Te meer waar ik onschuldig ben. Ik ben geen verrader, en ik wil alles doen om dit te bewijzen.'

'Accoord,' zei ik, de stoel met de voet van mij afschuivend, 'dan gaan wij met zijn beiden naar de keuken om Jacques in hechtenis te nemen; wij brengen hem naar de provoost, die nog wel op zal zijn; en jij blijft erbij, wanneer hij verhoord wordt, - pijnlijk verhoord wordt. Is dat afgesproken?'

'Voortreffelijk, luitenant. Maar laten wij dan niet door de eetzaal gaan. Hier door die andere deur zijn wij zoo bij de keuken. En kijkt u even of mijn baard en snor goed zitten, ik heb hier geen spiegel bij de hand....'

Ik keek of zijn baard en snor goed zaten, en volgde hem naar de andere deur, overtuigd dat hij geen verrader was. Bij de deur hield hij mij tegen, en fluisterde:

'Past u op, want hij is zoo sterk als een os. Hij heeft hier in de Bockshorn al eens iemand half lam geslagen, een voorname gast nog wel. Het heeft mij honderd ducaten gekost. Pistool klaar houden, en altijd op de buik mikken, dan zijn zij machteloos, en kunnen meestal nog ondervraagd worden. Misschien kunt u mij zeggen waarvan hij verdacht wordt?'

'Neen, Kaplirsch. Of ja, waarom ook niet? Ik verdenk hem ervan het doek met de duivelskop op de toren van de Speiersche Poort te hebben uitgespannen. Ik zag hem de poort uit komen, terwijl luitenant Zadko boven was; hij gooide een stuk touw weg, en ik ben hem hier tot de Bockshorn gevolgd. In de keuken was hij na achten niet meer geweest....'

'Dat ziet er leelijk uit voor Jacques. Zullen wij dan gaan, luitenant? Hij moet nog in de keuken zijn, anders is hij op zijn kamer.'

De laatste vijf minuten hadden de drinkers in de eetzaal van hun feestvreugde blijk gegeven door een uitzinnig gebrul, dat op het naderende einde van de drinkwedstrijd duidde. Nóg vijf minuten, en zij lagen allen onder de tafel. Zulke wedstrijden, in Duitschland zeer geliefd, eindigden soms met de dood van een of meer deelnemers; men moest in Der Goldene Bockshorn wonen om zich dergelijke uitspattingen tijdens een beleg te durven permitteeren. Maar toen wij op de gang stonden, drongen andere juichtonen tot ons door, uit de richting van de gelagkamer. Snel liepen wij naar de keuken, waar alleen de keukenmeid zich bevond. Koksmuts en koksvoorschoot hingen aan de haak. Op de gang sleepten Ganymedessen met leege flesschen. Joelend kwam een troepje jonge officieren de gang ophollen, uit de gelagkamer.

'Hoe staat het bij de Speiersche Poort?' riep ik hun toe.

‘Alle drie de stormcolonnes teruggedreven, ondanks de Duivel op de toren. Pleikardt is al bij zijn Hongaarsch nichtje. Hij heeft een Spanjaard de hand afgehakt, - pracht van een houw. Robinson is gesneuveld.’

‘Zadko al terug?’

‘In de gelagkamer....’

Achter de joelende luitenants aan liepen Kaplirsch en ik de trap op. Op de eerste verdieping raakten wij hen kwijt. Bij de deur van de kok gekomen fluisterde ik Kaplirsch toe, dat deze waarschijnlijk op slot was; hij zou naar beneden moeten gaan om de sleutel te halen. De deur bleek echter open te zijn. In de kamer was het donker. Uit die van Marianne kwam een luid gesnurk: de slaap eener rechtvaardige bij al haar bezittingen. Ik volgde Kaplirsch, die al bezig was met zijn tondeldoos; even later had hij een kaars ontstoken. Met dit licht naderde hij het bed, waarop de kok languit lag uitgestrekt, donkerrood in zijn gezicht en met de hand aan de keel. Op zijn lippen glinsterde wat schuim; zijn oogen waren half geopend; het lichaam was nog warm. Op de grond naast het bed stond een glas, waarin zich de resten van een geelachtige vloeistof bevonden.

‘Vergift,’ prevelde ik, ‘uit angst, zou men haast zeggen....’

Kaplirsch zette de kaars op het tafeltje bij het bed, en keek het kale vertrekje rond, langzaam en keurend. - ‘Angst is iets onzakelijks, luitenant. Het lijkt mij meer een voorzorgsmaatregel van zijn medeplichtigen. Men moet gezien hebben, dat u hem volgde.’

‘Waarom hebben zij dan niet op mij geschoten?’

‘Nu vraagt u mij te veel, luitenant. Misschien omdat u nog zoo jong bent.’

Ik keek hem strak aan, en hij vermeed mijn blik niet. Opeens sloeg hij zich kletsend op de dij, het was of hij een kuitenflikker zou gaan maken.

‘Dat weten wij dus. Zal ik naar de provoost gaan, luitenant, of wilt u gaan? Of wilt u, dat wij samen gaan?’

‘Geef het bericht maar door,’ zei ik mismoedig, terwijl ik naar de deur liep, ‘het boezemt mij geen belang meer in. Wij weten nu heelemaal niets.’

‘Toch wel,’ hield hij vol, ‘wij weten, dat Jacques een verrader was.’

‘Tenzij hij aan een ongelukkige liefde leed, net als jij.’

Ik had genoeg van mijn onderzoekingen, en ging naar mijn kamer, waar ik mij slapend hield, toen Zadko binnenkwam.

IX

De volgende ochtend werd ik gewekt door de kreten van een opgewonden volksmenigte. Slaapdronken, verbeeldde ik mij nog in het ravelijn te staan, met de Spanjaarden op komst, onder het oog van de Duivel op de toren. Zadko was al weg. Terwijl ik mij haastig aankleedde, trachtte ik mij de gebeurtenissen van de vorige avond te binnen te brengen. Erg trotsch behoefde ik niet te zijn op mijn machinaties, want ik had niets bereikt, en vrijwel al mijn ontdekkingen waren onbruikbaar. Ik kon Kaplirsch niet aanklagen, want dan zouden Lysbet en De Romanesque eronder lijden. Ik kon Lysbet niet zeggen, dat ik haar schilder had ontdekt, om dezelfde reden. Ik wist volstrekt niet hoe zij dit opnemen zou, en voor het geval zij hem was gaan haten, zou zij domme dingen kunnen doen. Hoogstens kon ik De Romanesque in vertrouwen nemen; maar hiertegen verzette zich weer mijn beduchtheid, dat de ontmaskering van de waard tot een verwijdering tusschen hem en Lysbet zou kunnen leiden. Wanneer hij haar verstootte, kreeg ík haar tot mijn last, - een weinig nobele bijgedachte misschien, maar die bij lezers met zusters van dit soort eenige weerklank moet vinden.... Ten slotte kon ik Kaplirsch niet neerschieten, omdat ik geen bewijzen tegen hem had; en wanneer ik hem neerschoot als de verleider van mijn zuster, zou ik De Romanesque opheldering moeten geven.

Dat het geen denkbeeldig gevaar was, waarin Lysbet zweefde, bleek mij, toen ik mij van de oorzaak van het geschreeuw op straat ging vergewissen. Voor de Bockshorn hadden zich een twintig- of dertigtal menschen verzameld, in hoofdzaak vrouwen, die met de vuist dreigden en scheldwoorden uitbraakten. Dat het volk het op ons logement had voorzien, waar men nog in weelde leefde en drinkwedstrijden hield, was niets buitengewoons; ik had dit al lang zien aankomen; en onder de vrouwen waren er die de vorige avond hun man of minnaar verloren hadden. Maar dit was niet het eenige. De bestorming had vrij veel slachtoffers gemaakt onder de soldaten, en dat de bestorming had kunnen slagen, in deze omvang, was grootendeels aan de uitwerking van het duivelsvaandel toe te schrijven. En Zadko mocht dit vaandel dan eigenhandig verbrand hebben, met de latten en het touw erbij, onder het volk was er niemand, die de verschijning met verraad in verband bracht. Vroeg in de ochtend waren er al een paar oude vrouwen gevangen genomen, beschuldigd van hekserij; men had dit moeten doen om de woedende menigte tevreden te stellen. En nu stonden zij voor Der Goldene Bockshorn te

schreeuwen, en bleken meer van ons af te weten dan wij hadden kunnen vermoeden. In de gelagkamer trof ik Kaplirsch aan, bleek en zorglijk, en ook Zadko, die ik haastig op de hoogte stelde van mijn avontuur met de kok; voorts wat jonge officieren, niet geheel op hun gemak, ondanks hun spottende opmerkingen. De deur werd bewaakt door een paar soldaten, die toevallig aanwezig waren om de bevelen in ontvangst te nemen. Ik ging voor het raam staan, en merkte onder de schreeuwsters vooral een enorm dik en gespierd wijf op, de waardin van een kroeg - half bordeel half kroeg - bij de Karlspoort, die met de vuisten in de zij de Bockshorn, dat Babel van ongerechtigheden, onder een vloed van minder gekuischte taal bedolf. Reeds eerder schreef ik over de wrok, die de Heidelberger waarden en logementhouders Kaplirsch toedroegen: deze waardin was daar geenszins vrij van. En zij noemde namen, en feiten! In de Bockshorn werd op de gezondheid van de Duivel gedronken. In de Bockshorn verscheen de Duivel zelf, in vlammen. Er waren vrouwen, in de Bockshorn, die niet bloeden konden en een vaandel zegenden, dat later op de torens verscheen om de Spanjaarden en de Croaten aan te lokken! Behalve Lysbet werd ook Pleikardt's Hongaarsche aan de kaak gesteld, en nog enkele andere courtisanen. Zij hoorden allemaal in de gevangenis, zij heulden met de Papen, zij legden het erop aan de stad zonder slag of stoot over te geven! Ik voelde mij niet langer in staat dit zinlooze getier aan te hooren, en wendde mij tot Kaplirsch met de vraag wat hij dacht te doen.

'Ik zal doen wat de heeren doen. Zoolang zij de ruiten niet ingooien, heb ik er niets mee te maken; de straat is vrij.' - Hij liet zijn stem dalen: 'Het is voor uw zuster zeer onaangenaam, luitenant, u ziet nu hoeveel zij al tegen haar hebben. Het is misschien het beste een van de meisjes uit te leveren als heks; dit wordt een groot oproer, zij moeten een zondebok hebben. En dan liever een geit dan de bok zelf, met zijn bokkepruik. Wat dacht u van Marianne Höpfner?'

'Wat!' grauwde ik, 'jou schurk! Dat is omdat je er haar van verdenkt jou verraden te hebben!'

'Wat weet u dat nog goed, luitenant,' grijnsde hij, 'het lijkt bijna op een bekentenis.... Maar als u het niet wilt, gebeurt het niet.' - En daarmee liep hij de gang in.

'Er wordt hier geen vrouw of meisje uitgeleverd, Kaplirsch!' riep ik hem nog na. Hij stak zijn hand op, ten teeken dat hij het gehoord had. Ik wendde mij tot de officieren:

'Niet waar, mijne heeren, wij zijn mans genoeg deze bezetenen te verdrijven zonder onze toevlucht tot karakterloosheden te hoeven nemen?'

‘Mon Dieu, Criellaert,’ zei een van hen, ‘wat ben je heldhaftig op de vroege ochtend. Laat die wijven toch schreeuwen, en bemoei je er niet mee. Aanstonds gooit Otto wat brooden naar buiten, dan kunnen zij hun pens vullen.’

‘Waar blijven de anderen?’ vroeg Zadko, ‘wij kunnen op eigen gezag niets beginnen. Von der Merven heeft streng verboden op de menschen te schieten....’

‘En hij heeft gelijk,’ zei de officier, ‘wij kunnen onze kogels beter gebruiken, en voor Tilly zou het een invite kunnen zijn om de Speiersche weer eens wat nader aan de tand te voelen. Hij weet alles wat er in de stad omgaat. Allereerst het decorum, heeren. Wat zouden de heeren denken van een spelletje passe-dix? Als Kaplirsch ten minste andere dobbelsteenen bij de hand heeft dan....’

Nooit zou ik weten wat Kaplirsch verondersteld werd met de dobbelsteenen gedaan te hebben, want juist op dit oogenblik kwam de eerste steen naar binnen, veel glaswerk verbrijzelend. Het was nieuw voor mij, niet vóor, maar ín een huis te vertoeven, dat dusdanig bekogeld werd. De dreigementen van de soldaten werden met hoongelach ontvangen. Sommige vrouwen schreeuwden naar boven; waarschijnlijk had een oudere officier hun gelast uiteen te gaan. Ik zag niet goed in hoe men hen zou kunnen verstrooien zonder bloedvergieten.

Daar stormde baron Pleikardt de gelagkamer in, rood van drift, een pistool in de hand; hoewel er niemand voor de deur stond, riep hij ons toe plaats te maken. Later hoorden wij, dat de Hongaarsche een toeval had gekregen van de schrik, zoodat hij tot een mannelijk optreden wel verplicht was. Achter hem was Kaplirsch zichtbaar, daarachter enkele vrouwen in ochtendgewaad. Maar terstond maakte zich van deze groep een nieuwe gestalte los: De Romanesque. Hij droeg een lange, gebloemde kamermantel, waarover hij zijn gouden keten had gehangen. Het was het uitdagendste costuum dat zich denken liet; maar met ongeschokt zelfvertrouwen bewoog hij zich door de gelagkamer in de richting van de deur, het hoofd gebiedend opgeheven, het voorhoofd bewolkt. Na Pleikardt enkele woorden toegefluisterd te hebben, opende hij de deur, en ging naar buiten.

Met zijn zevenen stonden wij achter de deur te luisteren, Pleikardt af en toe nog vloekend, van woede, of reeds van bewondering. En wel mocht hij bewondering koesteren! De Romanesque behandelde het opstootje alsof hij jaren lang iedere dag op zijn nuchtere maag niets anders had gedaan. Hij sprak als tot een vergadering van opgewonden en niet al te schrandere lieden. En men zweeg, - ik geloof, dat men onmiddellijk gezwegen had,

toen men hem te zien kreeg. Hij sprak zooals hij in de eetzaal sprak, maar dan veel luider, met een prachtige klankvolle stem, die straten ver te hooren moet zijn geweest. Hij stelde gerust, en gaf hoop. Hij nam alle verantwoordelijkheid op zich, en reinigde Der Goldene Bockshorn van enkele smetten. Hij schold op de vijand, en sprak van verraad, dat gestraft zou worden. Hij verklaarde zich solidair met de geheele Bockshorn, deze verzamelplaats van goede patriotten, en liet er geen twijfel aan bestaan, dat hij, en hij alleen, in staat zou zijn Heidelberg te redden, wanneer het water tot de lippen zou zijn gestegen. Toen hij deze woorden bezigde, riep een der vrouwen iets over wijn, en te veel wijn.

'Ik zal er bij de goeverneur op aandringen, dat er wijn onder de bevolking verdeeld wordt, wanneer het daar om te doen is,' riep hij uit, en wij hoorden hem voor de deur heen en weer loopen, als een redenaar, geheel thuis op zijn podium, 'dan kan men zich dronken drinken en de wacht verzuimen! Weest toch niet zoo dom. Er wordt hier niet zooveel wijn gedronken, goede lieden. Niet meer dan een braaf soldaat noodig heeft. Ook onze officieren zijn soldaten. Vannacht hebben onze officieren de Speiersche Poort voor jullie gered en dat vervloekte vaandel in brand gestoken, anders hadden jullie nu een kromme Croatensabel in jullie buik in plaats van wijn. Komt, menschen, wat meer moed en zelfbeheersching! Mansfelt is in aantocht om ons te ontzetten. Als hij niet komt, zal ik hem halen. Hij is mijn goede vriend. Hij houdt ook van wijn; hij heeft er de jicht van gekregen; maar daarom is hij niet minder de beste veldheer op dit ondermaansche, daar zijn wij het toch zeker over eens? Ik geef jullie mijn woord: is hij over een week, hoogstens over twee weken, niet in aantocht, dan ga ik hem zelf halen. Ik heb de middelen....'

Bij het lezen dezer woorden zal men zich moeilijk kunnen voorstellen welke uitwerking zij op de toehoorsters hadden. Zij waren bestemd voor het brein van groote kinderen, maar het stemgeluid van degene die ze uitsprak had critischer geesten kunnen treffen en vaster overtuigingen aan het wankelen kunnen brengen. Die stem scheen zich onder hen te mengen, al hun nooden en vreezen te verklanken, vriendelijk, vertrouwelijk, - om dan weer ongenaakbaar terug te zweven naar de verblindende hoogten, waar ridderlijke, zij het ook jichtige veldheeren zich het lot van arme belegerde steden aantrokken. Men juichte niet na afloop, maar men was tevreden, en men ging heen alsof men een glimp van Mansfelt zelf had opgevangen. De Romanesque verwachtte geen dankbetuigingen, toen hij terugkwam, vroolijk en welgemoed, en rozig van de morgenlucht. Tegen de officieren,

die hij beschaamd had, sloeg hij een schertsende toon aan, en spoedde zich naar boven.

De geheele ochtend ging heen met het onderzoek. Zadko en ik werden bij de provoost ontboden, en ik deed mijn verhaal over de kok, en verzweeg mijn verdenkingen niet jegens de Ganymedes, die in het ravelijn had gezeten. Hiermee kwam ik gevaarlijk dicht bij een aanklacht tegen Kaplirsch; en het was bijna een opluchting voor mij, toen de provoost het optreden van de jongen niet al te ernstig scheen op te nemen. Deze provoost was een oude lijntrekker, die niet alleen met Von der Merven, maar met vrijwel alle andere hooge officieren overhoop lag. Vóor het beleg werd hij gesteund vanuit Mannheim; daarna had hij naar bondgenooten moeten uitzien, en had deze onder anderen gevonden in generaal Hund, die hij van vroeger kende. Waarschijnlijk had Hund hem destijds van de slaapwandelaarsstreken van Carl Wessel op de hoogte gebracht en hem de jongens van Kaplirsch als bij uitstek onschadelijk voorgesteld. Intusschen was dit geval toch te ernstig dan dat de jongen op vrije voeten gelaten kon worden; hij werd dus in hechtenis genomen, en viel meteen in slaap, waarna er niets anders meer uit hem te krijgen was dan wartaal, een overleden grootmoeder betreffend. Zoogenaamd verdacht van hekserij werd hij opgesloten, maar in de gevangenis had hij een heerenleven, kreeg beter te eten dan bij Kaplirsch, en ontving geregeld bezoek van zijn makkers.

Ieder ander spoor ontbrak. Men nam aan, dat de kok de onbewaakte toren binnengedrongen was met het opgerolde vaandel onder de arm; had iemand hem aangesproken, dan had hij kunnen zeggen, dat hij eten bracht voor een luitenant, de minnaar van de dochter van de poortwachter, die op de toren een kamertje bewoonde. Het meisje had hem niet gezien, en de luitenant was op de wallen. De latten voor het uitspannen van het doek hadden op de torentrans gelegen, afkomstig van een reparatie. Op de kamer van de kok en in het gangetje ernaast werd niets anders gevonden dan het glas, dat het vergift had bevat: geen papieren, geen touw, geen verf of kwast, geen poeder dat, aangestoken, die rossige vlam had kunnen verwekken. Volgens Zadko moest het uit kool en zwavel hebben bestaan en een mineraal, dat in de mijnen bij Freiburg gevonden wordt. Wie de kok het vergift had toegediend, wij konden er slechts naar gissen. Natuurlijk waren er genoeg spionnen en verraders in Heidelberg, - zij het ook minder dan in het begin, want deze heeren plegen zich in de loop van een beleg terug te trekken, de een na de ander, - en men had er ook wel enkele kunnen oppakken, en alles uit hen gemarteld wat eruit te martelen was. Dit spel werd nu hervat.

Eenig resultaat bleef uit, hetgeen ook niet te verwonderen was, gezien de zeer kleine groepen waarin verraders gewoonlijk optreden, onafhankelijk van elkaar. De medeplichtigen van Jacques de kok waren misschien al lang buiten de muren.

De week, die hierop volgde, liet mij weinig tijd tot nadenken over het complot. Tilly had eindelijk kans gezien zijn zwaar belegeringsgeschut, kartouwen en falconetten, op de Gaisberg te zeulen, zoodat hij nu in staat was zijn kogels als het ware boven op Heidelberg te laten vallen, van plaatsen, gevrijwaard voor de werking van ons eigen geschut. Niet dat deze kogels veel slachtoffers maakten, - de eerste doodde een kip, de tweede bracht eenige schade toe aan het kerkdak, dat tóch al door de Duivel beschadigd was, - maar het moreel leed onder de beschieting, te meer omdat de Beieren behalve gewone kogels en kartetsen ook kettingkogels en brandkogels gebruikten, waarvan de eerste zware verminkingen kunnen veroorzaken, terwijl de laatste de bevolking in een ononderbroken alarmtoestand hielden. De heele dag zag men vrouwen en kinderen met versche of natgemaakte ossenhuiden door de straten sleepen, op zoek naar brandbommen. Als vakman kon ik om deze brandbommen van Tilly alleen maar lachen: het waren gloeiend gemaakte ijzeren kogels, zonder een spoor van het verfijnde vakmanschap, vereischt voor het vervaardigen van echte vuurballen, die met kruit, was en terpentijn worden gevuld, en van buiten met pek, teer en fijn buskruit bestreken; maar vuur blijft vuur, en de angst ervoor stoort zich niet aan deskundige overwegingen. Toch reeds slecht gevoed, werden de menschen mager van slapeloosheid en prikkelbaar doordat zij elkaar in de weg liepen, bij gebrek aan behoorlijke leiding. Roode loop en pestziekten heerschten; in de armenwijken kwam scheurbuik voor. Het eenige gunstige gevolg van deze calamiteiten was de sterk verminderende belangstelling voor de hekserij. Impotente mannen kwamen niet meer klagen, hetzij omdat zij hun kwaal aan ondervoeding toeschreven, hetzij omdat zij door hun veelsoortige beslommeringen hun kwaal niet meer voelden als kwaal; het valt mij moeilijk mij in de geestesgesteldheid van dergelijke dwazen te verplaatsen.

Voor het volk was en bleef het ergste de angst voor de furie, de angst voor de Croaten. Reeds had men er bij Von der Merven op aangedrongen de stad niet tot het uiterste toe te verdedigen; waarop hij gezegd zou hebben niet alleen de stad, maar ook het slot te zullen verdedigen tot de steenen om genade smeekten (zooals men weet heeft hij geen woord gehouden wat het slot betreft). Van tijd tot tijd kregen wij de Croaten te zien, op hun kleine paarden. Ik kan niet zeggen, dat zij een bijzonder angstwekkend schouwspel

opleverden. Het is misschien ook al te naïef om te verwachten, dat een soldaat, die vrouwen de buik opensnijdt, er anders uitziet dan een soldaat die genoegen neemt met verkrachting zonder meer. Te paard zijn zij allemaal hetzelfde, en de bijlen aan de zadels der Croaten glinsterden als alle andere bijlen, en de plukjes haar op hun kale koppen zag men niet, want zij droegen mutsen. Zij leken nog het meest op magere en verwaarloosde houthakkers, die het in de bosschen niet hebben kunnen uithouden om een of andere reden. Voor het overige werden wij van de belegeraars weinig gewaar. Op de hellingen zag men ze soms door elkaar loopen; er blonken wat pieken; zij kookten hun potje, maakten kromme sprongen als zij zich verveelden, en kropen dan weer in hun loopgraven, sappeerend achter schanskorven of rondassen, alles heel langzaam en lui, alsof zij de rechtmatige meesters van Heidelberg waren, die zich niet behoefden te haasten.

Het ligt voor de hand, dat ik mijn gedachten weleens liet gaan over de vermoedelijke afloop, en wat mij dan te doen stond. Algemeen werd verondersteld, dat Von der Merven zich na het verlies van de stad op het vrijwel onneembare slot zou terugtrekken om behoorlijke voorwaarden te kunnen bedingen, en dat een groot aantal burgers met hem mee zou gaan. De voorwaarden zou hij zeker krijgen. Op enkele inheemsche compagnieën na waren wij eigenlijk in dienst van de Engelsche koning, die niet in oorlog was met de Liga of de keizer, en die in deze tijd juist verzoeningspogingen in het werk stelde en alles deed om Mansfelt de wapens te doen neerleggen. Kon Tilly zijn mannen ervan afhouden kwartier te breken, dan zouden wij stellig worden ontzien. Het was waar, dat men daarbij maar liever niet aan het lot van de stad moest denken. Hoeveel heldhaftiger zou het niet zijn te sneuvelen bij het verdedigen der achtergebleven burgerij! Maar misschien moest men daarvoor behalve heldhaftig ook een tikje levensmoe zijn, zooals mijn oude vriend Neumayr von Ramsla, die zich vast voorgenomen had Heidelberg niet levend te verlaten. Wanneer hij hierover sprak, glansden zijn oogen; hij was dan als een paard dat de stal rook: de rust was in zicht, een ondraaglijke last kon worden afgeworpen, een zinneloos leven van moord en brand werd door moord en brand beëindigd. Maar zoo men dit al moed mocht noemen, het was niet de moed, die van een twee-en-twintigjarige te verwachten is.

Tijdens een onderhoud met De Romanesque en Lysbet kwamen geheel andere mogelijkheden ter sprake. Laat ik beginnen met te zeggen, dat de koopman de toestand nog steeds niet al te donker inzag. Er was een kleine kans, dat wij het tot de winter zouden kunnen uithouden. En dan was Mansfelt er nog, de eeuwige

Mansfelt. Naar verluid werd, zaten Mansfelt en de dolle bisschop in het Noorden van Frankrijk, waar zij de Hugenoten tegen de Fransche koning hielpen, of de Fransche koning tegen de Hugenoten; De Romanesque wist dit ook niet precies. Maar uit de omstandigheid, dat hij het niet wist, zei hij, kon men alleen maar opmaken, dat deze Fransche diversie zonder eenige beteekenis was; op een goede dag zou Mansfelt losbreken uit deze verwikkelingen, en het hing dan alleen maar van de politieke en strategische constellatie af welke vijand hij te lijf zou gaan. Werd Cordova, die nu nog in Luxemburg de Rijnvlakte voor hem versperd hield, bijvoorbeeld naar Bergen op Zoom geroepen om Spinola bij te staan, dan was er niet de minste reden waarom hij niet een poging zou wagen Heidelberg te ontzetten, ondanks de Engelsche tegenwerking. Mansfelt was beïnvloedbaar en geldzuchtig; welnu, voor invloed en geld beide kon hij, De Romanesque, zorgen. Eenig persoonlijk contact, en hij kreeg de avonturier waar hij hem hebben wou. Dit was dus de eerste mogelijkheid: De Romanesque zou, op het moment dat het hem paste, de stad verlaten om Mansfelt te gaan opzoeken. Lysbet ging mee, benevens zijn drie bedienden; maar daarnaast zou een klein semi-militair geleide hem niet onwelkom zijn, en hij bood mij aan mij in dat geval bij hem aan te sluiten. De koopman beschikte over genoeg paspoorten en geleidebrieven, gedeeltelijk vervalscht, om de vijandelijke troepen zand in de oogen te kunnen strooien; toch zouden er situaties kunnen ontstaan, waarin een gewapend optreden noodzakelijk was. De tweede mogelijkheid was, dat wij allen in Heidelberg zouden blijven. Mocht de stad onverhoopt komen te vallen, dan moest ik mij bij De Romanesque aansluiten, de Bockshorn niet verlaten en mij voordoen als iemand van zijn personeel. Hij stond er mij borg voor, dat mij geen haar op het hoofd zou worden gekrenkt.

Ik kreeg sterk de indruk, dat Lysbet er bij hem op aangedrongen had mij dit voorstel te doen, en uit de ernst, waarmee hij sprak, meende ik te mogen opmaken, dat de dag van vertrek wel eens nabijer kon zijn dan ik vermoedde. Toch had ik bedenkingen. Over mijn gedrag in Heidelberg kon ik tevreden zijn tot dusverre, en ik had geen lust er de naam achter te laten van een halve deserteur. De Romanesque lachte om dit bezwaar.

‘Wanneer ik om een militair escorte vraag, zullen zij mij een half vendel aanbieden. Je afwezigheid zal weinig verschil maken, al heb je je stevig verweerd. Ik maak dat wel in orde voor je.’

‘Ik heb trouw gezworen aan het vaandel van Pleikardt,’ zei ik stug.

‘Als ik wil, geven zij mij het vaandel mee. Ik had je ook

kunnen zeggen, dat het vaandel niet meer bestaat, zoodat je van je eed ontheven bent, maar dit zou je waarschijnlijk te spitsvondig hebben gevonden.'

'Heel erg spitsvondig, monsieur de Romanesque.'

Tot nu toe had hij hartelijk en overredend gesproken; thans gleed er een koele trek over zijn gezicht. - 'Ik ben geen militair, ik kan mij in deze gevoelskwesties niet verdiepen. Maar wanneer Pleikardt je beveelt mij te volgen, zul je moeten gehoorzamen.'

'U moet niet denken, dat ik het niet waardeer; maar mijn wapenbroeders zullen van lijntrekkerij spreken. Iedereen weet dat ik Lysbets broer ben.'

Lysbet boog zich naar mij over:

'Je hebt meer gedaan dan een van hen allen, Gerard. Je hebt het verraad van de kok ontdekt, en Zadko en jij hebben het duivelsvaandel onschadelijk gemaakt. Bij Gross Gerau heb je je dapper geweerd. Bovendien is deze nieuwe opdracht ook niet zonder gevaar....'

'Nog iets,' zei De Romanesque, 'niet alleen dat je meer gedaan hebt dan menig ander, je loopt ook meer gevaar, wanneer je hier onbeschermd achterblijft. Ik ken onze tegenstanders. De furie zul je wel ontloopen, maar dan komen de Jezuïeten, en de beambten die de draden van de spionnage in handen hebben. Zij weten natuurlijk, dat jij hen hebt tegengewerkt, en zullen wraak willen nemen.'

'En ik zou je graag heelhuids aan je vader willen vertoonen, wanneer wij hem ooit nog gaan opzoeken,' zei Lysbet met een glimlach, die niet vrij scheen van ironie.

'Inderdaad, inderdaad,' viel de koopman in, 'wij zijn met zijn tweeën min of meer verantwoordelijk voor je, mijn beste jongen; en hoewel ik daarbij niet in de eerste plaats aan de oude heer Criellaert heb gedacht, moet ik toch bekennen, dat, algemeen gesproken, de familierelaties niet geheel vreemd zijn geweest aan mijn plannen te jouwen opzichte. Lysbet is erg op je gesteld. Neen, Lysbet, krijg maar geen kleur, - het is zoo. Jullie zijn de wilde vogels uit het nest Criellaert, en jullie mogen dan vroeger wel eens naar elkaar gepikt hebben, dezelfde pluimage schept toch een band. En wat mijzelf betreft.... Nu, ik wil je niet ijdeler maken dan je reeds bent, maar ik kan je verzekeren, dat het mij leed zou doen je in handen van de langrokken te weten. Laat dit genoeg zijn.'

Zulk een mannelijk gevoel klonk in zijn woorden, zulk een ongeveinsde zorg voor mijn welzijn scheen hem te bezielen, dat ik mij niet weerhouden kon hem de hand te reiken, die hij met warmte drukte.

‘Ik heb nog één enkel bezwaar,’ zei ik, ‘zonder Jan Zadko zou ik toch niet willen gaan. Hij is mijn vriend, en de gevaren, waarvan u repte, bedreigen hem evenzeer. Wanneer een semi-militair escorte gewenscht is, is twee beter dan een, en hij is minstens even moedig als ik.’

‘Zadko,’ herhaalde de koopman nadenkend, terwijl hij zich met een langzame beweging het haar van het voorhoofd streek, ‘och, als je wilt.... Wij zullen het daar niet op laten afspringen.... Zadko, onze Boheemsche vriend, de alchimist.... Ik heb de indruk, dat deze jonge man iets tegen mij heeft. Laat ik duidelijker zijn: ik heb de indruk, dat hij Lysbet liever ziet dan mij.’

Lysbet lachte. - ‘Monsieur Zadko kan de menschen aankijken alsof hij ergens achter in hun ziel een retort ziet opdoemen, waarin een of ander mengsel borrelt. Maar ik heb er geen bezwaar tegen, Louis.’

‘Het zou kunnen zijn, dat het jonge mensch er zelf bezwaar tegen heeft. Je zult hem duidelijk moeten maken, Gerard, dat het hier gaat om een reis van mij naar vorst Mansfelt, niet om een begeleiding van Lysbet naar vorst Mansfelt, of ergens anders heen.’

‘U beoordeelt hem, geloof ik, verkeerd, monsieur. Wat hij voor Lysbet voelt is zuiver.... symbolisch, noemt hij dat, - geen werkelijke liefde, zooals u of ik lief zouden hebben. Zijn geliefde is gestorven, maar dat was óok zijn eigenlijke geliefde niet....’

‘Ja, ik ken dat,’ zei de Romanesque met een schamper lachje, ‘maar pols hem eens.’

Ik ging onmiddellijk naar Zadko, die na eenige aarzeling toestemde ons te vergezellen, ter wille van mij en Lysbet, naar hij zei. De laatste dagen hadden onze werkzaamheden ons ver uiteengevoerd: ik deed nog steeds dienst bij de Speiersche Poort, hij daarentegen was verstrikt in een ingewikkelde strijd van mijnen en tegenmijnen buiten de Karlspoort, het eenige punt waar de Beieren door middel van een lange approche, gedekt door boomstammen, de muren van de stad hadden weten te naderen. Daar Zadko hier geheel in opging, zou het hem wellicht evenveel hartzeer kosten Heidelberg te verlaten als mij, terwijl het zich onttrekken aan zijn taak voor hem dan nog een veel klemmender beteekenis had, in verband met zijn gelofte. Maar de vrienschap woog bij hem het zwaarst. De Romanesque van zijn kant hield zich aan de afspraak, en reeds de volgende dag riep baron Pleikardt ons bij zich. Bijster ingenomen met ons vertrek - dat hij als een vaststaand feit behandelde - was hij niet. Anderzijds moest hij toegeven, dat een vrouw als Lysbet bescherming noodig had. Van gewone soldaten wist men nooit in

hoeverre zij betrouwbaar waren, en De Romanesque's bedienden waren weinig waard in een strijd van man tegen man. De Lotharinger had last van een breuk, en de beide Franschen, verweekelijkte lakeien, die op Italiaansche gesnedenen leken, werden al bleek wanneer zij hoorden schieten; een van hen was bovendien zeer verzwakt door een aanval van roode loop. Het plan was, ons laat in de avond uit de stad te laten gaan, en wel in oostelijke richting, langs de Neckar, die aan die kant betrekkelijk slecht bewaakt werd, in verband zoowel met de domineerende positie van het slot als met de ingewikkeldheid van het terrein. Tot Dilsberg zouden wij het dal volgen, om vervolgens over Sinsheim en Mingolsheim, waar zich volgens de berichten geen Beiersche ruiterij meer bevond, naar de Rijn af te zakken en deze over te steken op een punt, dat nog niet door de vijand bezet was. Het reisplan als zoodanig juichte Pleikardt toe; De Romanesque had dit al veel eerder moeten doen. In overleg met het militaire commando had hij als tijdstip bepaald de dag waarop men redelijkerwijs verwachten mocht, dat Heidelberg het niet langer dan zes weken zou kunnen uithouden, - Pleikardt vond dit rijkelijk weinig. Men moest echter rekening houden met de desiderata van Sir Horace Vere, die, zelf tot het bieden van ontzet niet in staat, Von der Merven herhaaldelijk gelast had in geen geval Mansfelt opnieuw in de Palts te halen.

Uit alles was op te maken, dat ons vertrek afhankelijk was gesteld van de uitslag van de strijd bij de Karlspoort. Zou het mineeren en contra-mineeren daar der plaatse in ons nadeel eindigen, dan was in de vesting Heidelberg de eerste beursche plek ontstaan, waarvan de verdediging veel krijgsvolk zou opeischen, dat aan andere punten moest worden onttrokken; men mocht dan zeggen, dat de stad in theorie gevallen was, al kon het, bij de langzame methoden der belegeraars, nog wel een paar maanden duren voor de theorie door de feiten werd bevestigd. Tilly haastte zich niet. Hij wist, dat hij de stad vóór de winter zou krijgen; Mannheim en Frankenthal, slechter verdedigd dan Heidelberg, moesten vanzelf volgen; en andere haarden van verzet waren er niet meer in Duitschland.... Wat de Karlspoort betreft: deze phase van de strijd verdient wel even gereleveerd te worden, al schrijf ik hier niet voor deskundigen. De kunst was daar dieper te graven dan de vijand, en iets sneller. Dat de onzen in deze kunst uitmuntten, zou niemand hebben durven volhouden; Zadko althans kon zich niet genoeg verbazen over de fouten die werden begaan, het verwaarloozen der eenvoudigste voorzorgsmaatregelen. Eigenlijke mineurs hadden wij niet in Heidelberg. Tilly had ze ook niet; maar hij gebruikte Waalsche mijnwerkers, die zich onder

de grond konden oriënteeren en al gravende ook met rotsen weg wisten. Onze taak was om afgaand op het geluid de plaats te bepalen tot waar zij gekomen waren, en dan zoo vlug mogelijk een tegenmijn aan te leggen onder de gangen van de tegenstander, of zoo te graven, dat men in die gangen uitkwam, waarna meestal een uiterst bloedig handgemeen volgde. In de Nederlanden maakt men in dergelijke gevallen graag gebruik van het water: men leidt het naar de gangen van de vijand, en de vijand verzuipt als een nest ratten. In Heidelberg was dit onmogelijk. Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat op een terrein, waar deze tactiek lang genoeg is toegepast, geen verdedigingswerk stand kan houden; de Beieren behoefden dus niet eens de overwinning te behalen in elk onderdeel van deze ondergrondsche strijd: hoofdzaak voor hen was, dat de mollen groeven, en groef de Heidelberger mol iets beter dan zij, dan was dit op den duur tóch nog in hun voordeel. Ontploffingen, van mijn of tegenmijn, die geregeld in de stad vernomen werden, waren geen zetten en tegenzetten in een schaakspel met gelijke kansen, doch aanwijzingen van een eenzijdig verloopend aftakelingsproces. Alles verzakte; bolwerken stortten in; men kon de grond niet meer vertrouwen waar men op liep. Dan volgde een kleine bestorming, en men moest zich weren in gaten tusschen puinhoopen, die ook alweer werden ondergraven. Daar de berg achter de Karlspoort steil opliep, werkten de Beieren hier ook met steenen en rotsblokken en boomstammen; soms kwamen er heele lawines naar beneden. Het was daar een hel. Het eenige voordeel van dit terrein voor ons was, dat er geen muurbrekers in batterij gebracht konden worden om bres te schieten in de wallen zelf; in het andere geval had de Karlspoort, en daarmee de stad, reeds binnen een week moeten vallen. Flankvuur, van het slot of van de Trutzbayer, hinderde de aanvallers maar weinig. Toen op een middag, even na vijven, een zware knal uit die richting vernomen werd, wist ik, dat wij die avond zouden vertrekken.

Binnen een kwartier was Zadko er al, stoffig, en zwart van het kruit. Er was groote schade toegebracht, niet alleen aan de resteerende buitenwerken, maar ook aan de poortgebouwen zelf, en op de meest onverklaarbare wijze. De vijand had tot bijna onder de poort kunnen graven, zonder dat iemand van de luisterposten het had gehoord. Ook hierbij moest verraad of omkooping in het spel zijn geweest.... Van Marianne Höpfner vernamen wij, dat De Romanesque al aan het pakken was, en de paarden werden geroskamd in de stal, en zij had iets voor ons meegebracht, als aandenken aan zware dagen. Ik kreeg van haar een oude kurketrekker, en Zadko een versleten bandelier, beide ongetwijfeld pronkstukken uit het museum. Wij lieten wijn komen,

en kusten haar; er kwamen nog meer meisjes om gekust te worden; op de drempel stonden verlangende Ganymedessen. Daar De Romanesque bezoek had van een ordonnans van de goeverneur, liepen wij eerst de heele Bockshorn af om de officieren vaarwel te zeggen die 's avonds dienst hadden. Hoewel men ons benijdde, kon ik uit niets opmaken, dat ons gedrag als minder eervol werd beschouwd; reeds eerder trouwens had de koopman zeer openhartig over zijn plannen gesproken, die algemeen gebillijkt werden. In de eetzaal, zonder op ons te letten, liep Kaplirsch heen en weer. Ik had mij vast voorgenomen hem aan te klagen, of aan te laten klagen, even voordat wij vertrekken zouden, - dit was dan de wraak, die ik mijn vader beloofd had; het maakte weinig verschil, of ik deze schurk eigenhandig neerschoot, of hem door de provoost liet opknoopen.

Na het avondeten werd ik bij de koopman geroepen. Hij was alleen op zijn kamer, waar een groote wanorde heerschte van kleeren en voorwerpen van waarde. Tegen een stoel stonden zijn schilderijen. Ik wierp er een vluchtige blik op, deed een stap naderbij, keek wat beter, en verbleekte. Het buitenste, met de voorkant naar mij toe, was het portret van Lysbet, dat Kaplirsch geschilderd had. Met open mond stond ik ernaar te kijken.

'Je hebt gehoord, dat wij vanavond vertrekken,' zei De Romanesque, 'om tien uur moeten wij buiten de poort zijn. Veel in te pakken zullen jullie niet hebben; voor voedsel zorgen mijn bedienden.... Is er wat? Je staat daar alsof Tilly zijn intocht reeds in de kanselarij gehouden heeft.... Ach, dat schilderij. Mordieu, ja, dat is een eigenaardig geval! Ik had wat rommel op de zolder liggen, zadels en dergelijke, en toen mijn bedienden die gingen uitzoeken, ontdekten zij dit portret. Daar zij eenige gelijkenis met je zuster meenden te bespeuren, namen zij het mee. Het zou inderdaad een portret van Lysbet kunnen zijn. Daar ik geen goed portret van haar heb, heb ik Kaplirsch gevraagd het te mogen behouden; hij hecht er niet aan, al vroeg hij een flinke som; hij wist ook niet hoe het daar kwam en wie het geschilderd heeft. Voor een toevallige gelijkenis is het werkelijk allerverrassendst.'

Hij was alweer bezig met zijn papieren. Met gesmoorde stem bracht ik uit:

'Monsieur de Romanesque, dat *is* een portret van Lysbet. De gelijkenis is niet toevallig. Mag ik u alles vertellen?'

Vluchtig keek hij op. - 'Je schijnt diep onder de indruk te zijn, mijn jongen. Veel tijd heb ik niet, er komen nog enkele bezoekers....'

'Ik zou niet graag de oorzaak zijn van een verwijdering tusschen u en Lysbet, en de ontdekking, die ik gedaan heb, is misschien

pijnlijk voor u. Als meisje is Lysbet verleid door een schilder, in Leiden....'

'Ja, daar weet ik alles van,' zei hij rustig, 'daar kun je ronduit met mij over spreken. Ik weet ook, dat jij gezworen hebt je op deze sinjeur te wreken, - een belofte aan je vader, is het niet? - Lysbet heeft mij zooiets verteld.... Dacht je soms, dat dit portret van die schilder afkomstig was? Nu de gelijkenis niet op toeval berust, zou dít toch wel uiterst toevallig zijn.'

'Ja, het is van hem, en ik weet wie hij is. Maar dat maakt juist het pijnlijke uit.... Ik bedoel: u zoudt het natuurlijk kunnen vinden, u zoudt het als feit kunnen aanvaarden, wanneer deze verleider inderdaad ook iets verleidelijks had, algemeen gesproken; u zoudt het daarentegen zeer onaangenaam kunnen vinden, wanneer hij een schurk was....'

'Ook schurken kunnen verleidelijk zijn,' lachte hij, 'maar neem geen blad voor de mond; speak out, zooals onze Engelsche bondgenooten zeggen. Ik kan overal tegen.'

'Nu dan,' zei ik, kleurend tot achter de ooren, 'die schilder is Kaplirsch.'

'Kaplirsch?!' - Hij wierp zijn bovenlichaam achterover, zoodat zijn lange, donkere haren vlogen, en barstte in een schaterend gelach uit. - 'Maar mijn beste Gerard, ben je aan het ijlen? Onze gebrandmerkte zoetelaar met zijn apenkooi vol half getemde en uiterst eenzijdig afgerichte bengels.... Kom, kom.... Ha ha ha, Kaplirsch!....'

Ik liet mijn stem dalen. - 'Kaplirsch is niet die hij lijkt, monsieur de Romanesque. Hij draagt een valsche pruik en baard. Wist u dat niet? Trekt men hem die af, dan wordt hij er misschien niet verleidelijker op, maar wel jonger. Lysbet weet hier niets van, en ik heb hem moeten sparen, omdat hij dreigde haar als heks aan te klagen....'

'Ja, dát weet ik,' zei de koopman, die moeite had niet opnieuw in lachen uit te barsten, 'maar vind je, dat dit erg pleit voor zijn vroegere verleidersrol?'

'Dat heb ik hem ook al gezegd. Maar door Lysbet aan te klagen treft hij u. Hij zou het ook alleen in het uiterste geval doen. Want dit is het tweede punt: Kaplirsch is niet alleen de verleider van mijn zuster, hij is een verrader! Hij moet die jongens gedresseerd hebben om de vestingwerken te vernielen, te spionneeren misschien, hij moet de opdrachtgever zijn van Jacques de kok, en waarschijnlijk ook zijn moordenaar. Dit kan ik niet bewijzen, maar het feit, dat hij hier met een valsche baard rondloopt, zal voor de provoost voldoende zijn om hem onschadelijk te maken. Vanavond, voor wij wegtrekken, wou ik een aanklacht indienen.

Tot nog toe heb ik dit nagelaten, uit angst dat hij Lysbet en u zou kunnen benadeelen. Vanavond kan het, want wij gaan weg, en Lysbet en u komen niet meer terug....'

Het door mij afgeluisterde gesprek tusschen Kaplirsch en hem wilde ik niet in het geding brengen; maar hij begon er uit zichzelf over. Hij was nu veel ernstiger geworden, en ging met gefronst voorhoofd op de rand van de tafel zitten.

'Kaplirsch heeft mij lastig gevallen over Lysbet, - een belachelijke aantijging, - en daar ik hem op afdoende wijze de mond wilde snoeren, heb ik hem zelf reeds voor de voeten geworpen, dat hij een verrader was, - zonder dit echter in ernst te gelooven. De man verdiende hier te veel geld, meende ik, om zijn leven in de waagschaal te stellen voor een fooi van monsieur Tilly. Maar dat hij zich vermomd heeft, werpt natuurlijk een geheel ander licht op de zaak.... Ik moet hier even over peinzen, mijn jongen.... Ik geloof inderdaad, dat je er goed aan gedaan hebt alles tot het laatste oogenblik uit te stellen; is deze man de vroegere minnaar van Lysbet, dan weet hij wellicht dingen van haar, die haar zouden kunnen compromitteeren. Buitendien: wanneer hij en zijn helpers merken, dat jij hem aanklaagt, of alleen maar dat je naar de provoost gaat, zullen zij alles doen, niet alleen om de slag te keeren, maar ook om zich te wreken, op jou, op Lysbet, op mij. Op het moment, dat zij het kúnnen merken, moeten wij dus buiten de stad zijn. Maar hoe kunnen wij dit het best regelen?'

'Een brief afgeven bij de provoost?'

'Dat zou iemand anders moeten doen; en dan weten wij niet zeker, dat de brief in goede handen komt. Als een van ons het doet, loopen wij tóch nog kans op een paar kogels door het lijf voor wij buiten de poort zijn. Kaplirsch móet met de mogelijkheid rekening houden, dat jij hem zult aanklagen; hij laat het huis van de provoost bewaken....'

'Iemand anders inlichten, baron Pleikardt bijvoorbeeld, die het dan weer aan de provoost kan zeggen?'

'Pleikardt zou het waarschijnlijk vergeten, hij is zoo verregaand lichtzinnig, de goede Pleikardt.... Bovendien ligt de provoost met alle officieren overhoop.'

'Behalve met generaal Hund von Garsbach.'

'Die zal Kaplirsch nooit willen aanklagen, hij is te veel gesteld op de apenkooi voornoemd....'

Na nog eenige tijd te hebben nagedacht, hief hij het hoofd op:

'Zadko moet het doen. Maar ik wil hem niet aan gevaar blootstellen; daarom strooien wij het gerucht uit, dat hij niet meegaat,

zoodat niemand van hen op de gedachte komt, dat juist híj een aanklacht zou kunnen indienen. Wij gaan half tien weg. Laat hij ons om tien uur volgen, - en goed opletten, dat hij zelf niet gevolgd wordt, - dan wachten wij hem op, een kwartier stapvoets rijden buiten de poort, langs het voetpad vlak bij de rivier, onder het slot langs.... Wat is dat?' fluisterde hij, 'hoorde jij ook iets?'

Ik had niets gehoord, althans niet in Lysbets kamer, waar de koopman zich thans op de teenen heen begaf. Na eenige tijd geluisterd te hebben opende hij de tusschendeur, maar kwam al spoedig weer terug, bevredigd door zijn onderzoek. De kamer was leeg, Lysbet was bezig afscheid te nemen.

'Dit is dus afgesproken? Zorg ervoor, dat iedereen, ook Kaplirsch, gelooft, dat je vriend niet meegaat; maar zoo onopvallend mogelijk. Zijn paard nemen wij mee, wij kunnen zeggen, dat wij het als pakpaard gebruiken. Een van de glippers zal ons tot halfweg Dilsberg brengen, de weg is moeilijk te vinden in het donker. Hij kan dan teruggaan om Zadko te halen; hij zal hem opwachten tusschen het huis van de provoost en de poort. Ik van mijn kant zal Pleikardt en de anderen inlichten. Hij moet de provoost persoonlijk te spreken vragen en hem alles vertellen, over de valsche baard, en jouw bevindingen, en dat ik Kaplirsch steeds gewantrouwd heb, en hem op het hart drukken met de grootst mogelijke omzichtigheid te werk te gaan. Het is jammer, dat de provoost zoo lui en onhandig is, maar wij zijn nu eenmaal op hem aangewezen; het is het eenige wat wij kunnen doen. Von der Merven in te lichten heeft geen zin; die stelt geen belang in spionnen.... Vooruit dus! Zadko op de hoogte brengen, en met hem naar de eetzaal gaan, en met een treurig gezicht afscheid van hem nemen, en een beetje foeteren over de wispelturigheid van sommige bevelhebbers....'

Om tien uur lieten wij Heidelbergs muren achter ons, in een vrijwel volledige duisternis. Ik reed voorop; de glipper, over wie De Romanesque gesproken had, een jonge strooper, goed bekend met de omgeving, liep naast mij. Het kostte mij eenige moeite mij voor te stellen, dat ik de stad nooit terug zou zien, en het haastige en verwarde afscheid versterkte de indruk van onwezenlijkheid nog. Zadko en ik hadden braaf comedie gespeeld; wij hadden elkaar omhelsd; wij hadden gescholden op Pleikardt en Von der Merven, die een goede regeling bedierven met een onbekookt tegenbevel. Niemand kon iets van de ware toedracht vermoed hebben. Dat juist Zadko achterblijven moest, had trouwens een schijn van aannemelijkheid doordat hij zulk belangrijk werk had verricht buiten de Karlspoort. Kaplirsch, aan wie wij

zoo weinig mogelijk aandacht hadden geschonken, was voortdurend in de eetzaal aanwezig geweest; hij moest dus op de hoogte zijn van de wijziging in onze plannen. Hij had afscheid van mij genomen als van een gast aan wie hij had gedacht meer te zullen verdienen, zeer koel en terloops, zeer hoogschouderig, en met zijn gedachten al bij iets anders.

Het weggedeelte, waar wij wachten zouden, lag vlak onder de hellingen van het slot; de voetstappen van de glipper, die naar Heidelberg terugging, werden al spoedig overstemd door het ruischen van de Neckar en het gefluister van het lommer boven onze hoofden. Wij wachtten een kwartier; de paarden stampten, brieschten soms; in de hoogte, ver achter het slot, werd een enkele maal geschoten. Van tijd tot tijd verschoot er een ster, als een lichtkogel die niet verder wist. Wij wachtten nog een kwartier. De geluiden hadden reeds alle eigenschappen aangenomen van een stilte die ondraaglijk was. Nog steeds geen voetstappen uit de richting van Heidelberg.

Eindelijk hoorden wij de voetstappen. Het was de glipper, zonder Zadko. Buiten adem kwam hij aanhollen, telkens achteromziend. Ik riep:

'Waar is luitenant Zadko?'

'Die is doodgeschoten,' hijgde de man, toen hij bij ons was.

'Doodgeschoten!' - De Romanesque kwam naar voren. - 'Hoe is dat mogelijk?'

'Voor het huis van de provoost, - kogel in het hart.... Ik heb zoo vlug mogelijk geloopen....'

'Ondanks alle voorzorgsmaatregelen, - het is niet te gelooven.... En heeft hij zijn zending nog kunnen volbrengen? Was hij al bij de provoost geweest?'

'Naar ik gehoord heb, kwam hij uit het huis van de provoost, toen hij getroffen werd....'

'Ik wil naar de stad terug!' riep ik uit, de teugel van mijn paard in wanhoop van mij afslingerend, 'de schoft! Ik had hem moeten neerschieten, ik zal het nog doen....'

'Je doet geen onbesuisde dingen, Gerard,' kwam de rustige stem van Lysbet.

De Romanesque legde zijn hand op mijn schouder. - 'Het heeft geen zin, mijn jongen. Ik eerbiedig je gevoelens, maar wij mogen jou niet opofferen. Wanneer Zadko bij de provoost geweest is, zal onze waard zijn straf niet ontloopen; de moord is immers een aanwijzing te meer voor zijn schuld. Maar ik begrijp niet hoe hij het ontdekt heeft; hij moet in Lysbets kamer geweest zijn, toen ik daar iets meende te hooren....'

'Het was geen goed plan!' riep ik in vertwijfeling, 'juist dat

Zadko niet meeging, moet zijn wantrouwen gaande hebben gemaakt.'

'Het plan was zoo goed als een ander. Maar spreek minder luid; wij moeten verder....'

Zoo geschokt was ik, dat Lysbet er voor noodig was om mij tot bedaren te brengen. Ten slotte barstte ik in snikken uit, en moest op mijn paard geholpen worden. Na Valmarius Zadko, - dat was het eenige wat ik denken kon, - na Valmarius Zadko. Het was mijn schuld, hem voor deze roekelooze onderneming niet te hebben behoed, ik had hem opgeofferd, ik had hem vermoord....

X

Geplaagd door mijn geweten, verteerd door machtelooze haat tegen Kaplirsch en de andere verraders, voelde ik de nachtelijke tocht als een nuttelooze kwelling. Nog steeds wilde ik terug; maar De Romanesque's bedienden reden achter mij, en ik had toch ook niet ongemerkt mijn paard kunnen wenden, zoo smal was het pad. De glipper, vooraan, bereed Zadko's paard, waarop hij zoo aanstonds naar Heidelberg terug zou trachten te keeren. Geheel vervuld van de dood van mijn arme vriend, lette ik ternauwernood op de omgeving, en de gedachte aan de ijzeren ring, waar wij doorheen hadden te breken, was verre van mij. Naar het schijnsel van de brandende lonten, dat rechts van ons met vrij groote snelheid de berghelling kwam afschommelen, staarde ik met een koel en bevreemd oog, het hoogstens als een hinderlijke inbreuk voelend op mijn smartelijk gepeins. Eerst het ‘Werda!’ van een ruwe keelstem bracht mij tot de werkelijkheid terug.

‘Doorrijden,’ hoorde ik De Romansque achter mij zeggen, ‘wat er ook gebeurt doorrijden. En let jij op Lysbet, Gerard.’

De lichtjes waren al bijna op de weg, vlak voor ons. Het was even voor de eerste bocht van de Neckar, die hier om de Königsstuhl heenbuigt; het pad was hier zeer rotsachtig en ongelijk, zoodat de paarden vanzelf de pas inhielden. Weer kwam De Romanesque's stem, zonder een zweem van ongeduld:

‘Doorrijden.’

Het was gemakkelijk te zeggen. De glimmende lonten naderden en waren al tusschen de paarden, voetstappen naderden. Een groote steen, losgeraakt op de berghelling, huppelde achter mij langs, en plonsde in de rivier. De berg moet daar vol hebben gestaan met wachtposten; toch waren meer naar boven geen lichten te zien.

Het schijnsel van een lont verlichtte het baardige en nogal goedmoedige gezicht van de Beier, Waal, Spanjaard, Italiaan, Hongaar, Pool of Croaat (dit laatste zet ik er alleen volledigheidshalve bij, want een Croaat is natuurlijk nooit goedmoedig, een Pool trouwens ook niet, en een Spanjaard evenmin), die naast De Romanesque's paard was opgedoken. Toen hij sprak, bleek hij een Waal te zijn, wonderlijk genoeg, want Tilly gebruikte zijn Walen bijna uitsluitend als ruiterij.

‘Een heele cavalvade, op de late avond,’ zei de Waal, die de rang van sergeant kan hebben bekleed, ‘met vrouwmenschen en alles. Mag ik het wachtwoord weten, monsieur?’

‘Het wachtwoord?’ vroeg De Romanesque, met een klank van prettige bevreemding in zijn stem, ‘zullen wij zeggen: Santa Maria? Ver mis kan dat niet zijn.’

Ik verbaasde mij over zijn onbeschaamdheid, maar de sergeant liet alleen maar een aarzelend gegrom hooren. Toen De Romanesque dit gegrom begon te beantwoorden met een kirrend geluid, dat sterk aan uitlachen deed denken, zei hij:

‘Santa Maria was het elf dagen geleden. U schijnt nog onder de oude tijdrekening te leven, - volgens de ketters is het vandaag 13 Augustus, en op 13 Augustus, of laat het 14 geweest zijn, hadden wij Santa Maria, - of neen, dat moet natuurlijk 15 Augustus geweest zijn....’

‘Maria Hemelvaart. Een aardige gedachte!’

‘Een aardige gedachte?’ gromde de sergeant, ‘mag ik uw papieren zien?’

De Romanesque opende zijn reismantel en haalde een stuk papier uit de binnenzak, een brief of een paspoort. Bij het onzekere schijnsel van de smeulende lont, die hij tusschen de vingers geklemd hield, had de sergeant moeite met ontcijferen. Een soldaat meer naar voren had een lantaren ontstoken, maar kwam niet naderbij.

‘De Romanesque, Louis. Koopman.... Wat een hanepooten .... Straatsburg.... Bitor.... En dan nog een heel verhaal.... Ik zal u maar op uw eerlijk gezicht vertrouwen....’ - Hij gaf de brief terug; hij had De Romanesque's gezicht nauwelijks kunnen zien. - ‘Bent u Katholiek?’

‘Geweest. Ik hoop het binnenkort weer te worden.’

‘Hoop het binnenkort weer te worden,’ herhaalde de man, en scheen even na te denken. Hij krabde zich achter het oor, en vroeg toen, zeer duidelijk articuleerend:

‘Hoe is het in Heidelberg gesteld, monsieur?’

‘Ratten en muizen,’ zei De Romanesque.

‘Ratten en muizen.... Ja, natuurlijk, ratten en muizen, ja, ja.... U kunt doorrijden, monsieur, met uw gevolg, en met uw dame. En goede reis. - De dame geen overlast aandoen, zwijnen!’ brulde hij tegen een soldaat, die ter hoogte van Lysbets paard stond, zeker drie pas van haar vandaan. Wij hadden onze paarden reeds de sporen gegeven. Toen ik omkeek, zag ik de glimmende lonten de berg bestijgen. Even later bereikten wij de bocht van de Neckar, waar zoowel het dal als het pad breeder werden, en de bergen lager. Wij waren niet ver van Neckargmündt. De Romanesque kwam naast mij rijden.

‘Die brief is van a tot z vervalscht,’ zei hij vroolijk, ‘zoogenaamd afkomstig van de kanselarij van aartshertog Leopold;

handteekeningen nagebootst, hoewel slecht. Voor een degelijker ondervraging heb ik andere stukken, waarin de geheele politieke situatie in het geding wordt gebracht. Verder heb ik nog een vrijgeleide van de hertogen van Lotharingen....'

'Maar hoe minder dom de ondervrager, hoe meer kans op ontdekking van uw ware zending. Men zou waarschijnlijk toch niet graag zien, dat Mansfelt Heidelberg ontzetten kwam.'

'Iedere onderneming heeft twee kanten. Dat Mansfelt hierheen trekt, beteekent niet, dat hij de stad ook zal kunnen ontzetten. Tilly zou hem even goed kunnen verslaan; hij heeft een zeer sterke contravallatielinie, - zoo zou men het ten minste in de Nederlanden noemen, bij een regelmatig beleg. Maar daar weet jij meer van dan ik.'

Iets in zijn toon trof mij als ongewoon. Het onderwerp boezemde mij weinig belang in; ik dacht nog steeds aan Zadko; maar ik kon toch niet nalaten te vragen, of hij soms niet geloofde, dat Mansfelt Heidelberg zou kunnen ontzetten.

'Dat is een gewetensvraag.' - Hij richtte zich in de stijgbeugels op, en riep met luide stem: 'Vóor Neckargmündt slaan wij rechts af, Gustav, het dal van de Elsenz in.' - Tegen mij vervolgde hij: 'Dilsberg is een omweg; ik durf het er wel op wagen over Wiesloch te gaan, na dit eerste succes met Tilly's voorposten.... Neen, ik geloof niet, dat Mansfelt Heidelberg zal kunnen ontzetten. Nu zul je zeggen: wat een leugenaar, die monsieur de Romanesque, wat een bedrieger! In zekere zin ben ik dit ook. De eenvoudige zielen in Heidelberg hoefden niet te weten welk hoog spel wij spelen; dat zouden zij niet kunnen beoordeelen. Beslissend is niet het ontzet van een stad, - beslissend is alleen de vijand afbreuk te doen. Deze oorlog zal zeer lang duren. Laat Tilly Heidelberg maar veroveren, - maar laat Mansfelt hem aanvallen, voor Heidelberg, of in Heidelberg, om hem te verzwakken. Dit is van het grootste belang met het oog op de aanstaande operaties, in het voorjaar.'

Ofschoon deze redeneering mij allerminst bevredigde, - het bezit van een stad als Heidelberg wordt in het algemeen door strategen veel hooger aangeslagen dan de koopman had doen voorkomen, terwijl het afbreuk doen aan de toekomstige gevechtswaarde van een leger weinig zin heeft, zoolang de legers in de winter tot niets wegsmelten en in het voorjaar opnieuw moeten worden opgebouwd, - deed ik er verder het zwijgen toe, en wisselde enkele woorden met Lysbet om haar te complimenteeren over haar rijkunst. Waar de Elsenz in de Neckar uitmondt namen wij afscheid van de glipper, die naar Heidelberg terugging, naar zijn zeggen volkomen in staat de Beiersche patrouilles te ver-

schalken. In zuidelijke richting, over glooiend weideland, zetten wij de tocht stapvoets voort, en het duurde niet lang, of wij stuitten op een in de asch gelegde boerderij, die in deze warme zomernacht als slaapplaats te benutten zou zijn. Na de bedienden met het verzorgen der paarden te hebben geholpen zocht ik een rustig hoekje achter een afgebrokkelde muur, en viel bijna onmiddellijk in slaap. Toch sliep ik slecht, die nacht, en droomde onophoudelijk van Zadko. Meestal zag ik hem in het vuurwerkershuis over zijn alchimistische tractaten gebogen, heel stil en bleek en aandachtig, als een kouwelijke, half gestorven nachtvlinder in een hoek van het vertrek; maar één keer stond hij midden in de eetzaal van Der Goldene Bockshorn onder inwerking van een onzichtbaar vuur te verkolen, totdat hij een verkoolde boomstam gelijk was, met veel takken. Toen klommen er Ganymedessen in de boom, waarbij zij elkaar met kleine goudstukken wierpen. Tegen Lysbet zei ik: 'Hoe kunnen wij hem daarvan bevrijden? Hij heeft alles voor ons gedaan, en jou had hij lief, symbolisch,' - maar zij vergenoegde er zich mee mij op generaal Hund opmerkzaam te maken, die juist kwam aandraven, en die met de Zangeres en de Beer begon te schieten, eerst op de Ganymedessen, dan op de boom zelf, die onder dit geweld tot de fijnste houtskool verpulverde, fijner dan wat wij bij Petrus Cabbeljau ooit voor buskruit hadden gebruikt. Toen ik wakker werd, lag ik met mijn hand in de verkoolde resten van een stuk huisraad, een kruk of een melkstoeltje.

Om zes uur braken wij op. Wij hadden genoeg voedsel bij ons, en Lysbet maakte dikke sneden brood, rijkelijk met vleesch en worst belegd, onder eenig protest van De Romanesque, die voor schrale dagen waarschuwde. Toch at hij meer dan een van ons allen; ik merkte dit op, zonder er verder iets bij te denken. Hij was buitengewoon vroolijk deze ochtend, luidruchtig zelfs, en met de bedienden ging hij veel gemeenzamer om dan in de Bockshorn. Zijn gezicht straalde van gezondheid en levenslust; hij scheen de tocht als een goede grap te beschouwen, en was niet uitgepraat over de wonderdadige vermogens van zijn paperassen: Tilly zelf zou hem niet tegen kunnen houden! Eerst toen wij een paar uur gereden hadden, vielen mij de veranderingen op, die zijn persoonlijkheid in zoo korte tijd had ondergaan. In het logement was hij krachtens zijn waardigheid, zijn koninklijke houding, de meerdere geweest van iedereen. Nu, de meerdere was hij nog steeds, hetgeen in dit kleine gezelschap ook wel vanzelf sprak; maar van zijn waardigheid was zoo goed als niets overgebleven: hij zat te zingen in het zadel, plaagde Lysbet en mij met onze slaperige gezichten, de Lotharinger met zijn breuk, de

Franschman met zijn diarrhee die weer was komen opzetten, wierp zijn lang haar achterover alsof hij ermee goochelde, en slurpte wijn uit zijn veldflesch zonder een spoor van de welgemanierde ingetogenheid, die hij steeds aan tafel had tentoongespreid. Hij leek een schooljongen, die aan de tucht van de meester is ontsnapt; het was of hij zich schadeloos stellen moest voor een zelfbedwang van maanden. Zijn Fransch was met veel meer Italiaansche en Spaansche woorden gekruid dan gewoonlijk; en dit mocht dan een algemeen gebruik zijn in die tijden en in die landen, bij hem leek het eerder een uiting van de zucht ons te overbluffen. Ik kan niet anders zeggen dan dat hij mij nog steeds betooverend toescheen, betooverend en ietwat gevaarlijk, en misschien vooral gevaarlijk voor zichzelf. Zou er iets gebeuren, dat hem van die exuberante beweeglijkheid beroofde, dan zou hij, zoo kon men zich voorstellen, neerstorten als een vlieger, waarvan het papier plotseling doormidden is gescheurd. Toch was hij geen oogenblik vulgair of kinderachtig; hij bleef een groot heer, maar een groot heer die door het dolle heen was. En hoe weinig was er in het landschap, dat tot die uitgelatenheid aanleiding kon geven, redelijkerwijs. Geen huis dat niet verbrand was, daar ten Zuiden van de Neckar, geen weide waar nog vee graasde, geen boomgaard, die niet was verwoest. Wij lieten de Elsenz links liggen, en reden over lage heuvels naar Wiesloch, en tot aan Wiesloch was alles uitgestorven. Er reden niet eens soldaten of jongens om te fourageeren.

Lysbet scheen ietwat geprikkeld door zijn nimmer eindigende kwinkslagen. Haar bleekheid was opvallender dan ooit; maanden lang had ik haar hoofdzakelijk bij kaarslicht, of althans binnen vier muren gezien, en het was duidelijk, dat haar gezicht niet voor de open lucht bestemd was; haar gezicht niet, en haar geheele persoonlijkheid niet. In de Bockshorn een grande dame, ietwat precieus zelfs, van een superieure zwijgzaamheid, en toch nooit saai, werd zij in dit zonlicht te paard, hoe goed zij ook rijden mocht, tot een vage, dan al onmiskenbaarder repliek op het burgermeisje, dat zij vroeger was geweest en dat zij in wezen steeds was gebleven. Dat lag niet aan haar manieren, haar reiskleed, of ook maar aan de snit van haar gezicht, door de schelle belichting mogelijkerwijs tot ander leven gewekt, het lag vrijwel uitsluitend aan haar bleekheid. Het was de bleekheid van een Hollandsche binnenplaats, een bleekheid, die in haar jeugd te veel waschgoed had weerspiegeld. Aan alles was te merken, dat zij het tempo van De Romanesque's grillige gedachtensprongen niet bijhouden kon. Van nature was zij eenzelvig, en in Heidelberg had de rol van halve gastvrouw, die zij te vervullen had, haar

daarin niet gehinderd. Middelpunt daar, kon zij eenzelvig blijven, zonder dat het opzien baarde. Maar hier, onder de bloote hemel, in al dat groen van het steeds wisselende landschap, met de Neckarbergen in de verte, die aan de tocht een zekere allure van weidsche onbezonnenheid verleenden, hier kon men alleen middelpunt zijn wanneer men zelf meebewoog, met al zijn zintuigen, opmerkzaam en speelsch. Hier was De Romanesque middelpunt, en hij liet niets aan anderen over. Hoe mooi, en beschaafd, en beheerscht ook, naast hem leek zij íets te veel op een kleinsteedsche kamenier die zoo juist in de kleeren is gezet; en ik geloof, dat zij dit zelf voelde, want de ziel van een kamenier had zij nooit bezeten, zelfs niet toen zij nog een burgerdochter was geweest.

Eén gebeurtenis wil ik verhalen, waarbij deze tegenstelling in de vorm van ongenoegen tot uiting kwam; een gebeurtenis, die een onuitwischbare indruk bij mij achterliet. Om Wiesloch, of wat er van Wiesloch over was, reden wij heen, ter beperking van de kans op ontmoetingen. Ten Zuiden van het dorp strekte zich een onafzienbaar korenveld uit, platgebrand als al het andere. Het glooide naar de vlakte; ver daarachter, achter een lage nevelbank, was het Rijngebergte zichtbaar en de half verwischte silhouet van de toren van Speier, die ook in Heidelberg de horizon verlevendigde. Een paar honderd meter die richting uit liepen wat oude vrouwen, bukkend naar geschroeide graankorrels. Als een wervelwind stoof uit het dorp een troep ruiters op ons af; zonder zich ook maar éen seconde te bedenken sloeg De Romanesque zijn reismantel open en liet de gouden keten in het zonlicht fonkelen, die hij nog steeds om de hals had hangen. Brutaler kon het al niet: goud om te stelen, een vrouw om te rooven, paarden om te requireeren, voedsel in onze tasschen: het was het complete luilekkerland voor deze soldeniers. Als gold het een demonstratie hunner waarlijk bewonderenswaardige rijkunst, omzwermden zij ons met woeste sprongen; maar hun ruwe taal verstomde spoedig, toen de koopman zijn brief (of was het weer een andere brief?) liet zien, en zij reden terug zooals zij gekomen waren, zonder groet, maar ook zonder molest. Hun uitermate ongunstig uiterlijk (ik geloof, dat het Hongaarsche huzaren waren) was wel de proef op de som van wat hij die ochtend had beweerd: wij kwamen overal door. Over het zwartgeblakerde veld naar het Westen rijdend, naderden wij toen de vrouwen. Een van hen maakte zich van de groep los en waggelde op ons af, om een aalmoes bedelend. Zij was klein en dik, met booze blauwe oogen die traanden, en nagenoeg tandeloos; De Romanesque wierp haar een goudstuk toe. Maar daarmee scheen zij niet tevreden, en toen zij Lysbet

zag, wilde zij haar paard bij de teugel grijpen. Om het zwarte stof niet in het gezicht te krijgen hadden wij stapvoets gereden, en nu stonden wij bijna stil. Ik kon niet goed verstaan wat zij zei; maar het kwam hierop neer, dat men haar achtjarige kleinzoon voor haar oogen gespiest had; het puntige hout was er even boven de navel weer uitgekomen; en daarna had de jongen nog twee dagen geleefd; en wat of de genadige vrouw daarvan wel dacht. Toen Lysbet bleef zwijgen, trad zij in bijzonderheden, zoo ijselijk, dat de Lotharinger en de Franschman, die het al met hun eigen darmen te kwaad hadden, het niet langer konden aanhooren en doorreden. Toen De Romanesque haar beduidde de teugel los te laten, - zij stond daar als een kobold, één arm omhoog, het ronde hoofd tusschen de schouders geperst, - barstte zij in vervloekingen uit; wellicht hield zij hem voor een officier, met zijn gouden keten. Nog lang hoorden wij haar gekrijsch: ‘Even boven de navel, edele vrouw, - even boven de navel....’ De andere vrouwen hadden niet opgekeken van hun werk. De Romanesque maakte nu enkele spottende opmerkingen in de trant van: ‘Waarom ons op anatomische bijzonderheden te vergasten, ma chère?’ - of: ‘Mordieu, van de duizend kinderen, in de Palts geslacht, gebraden, gebakken, ingezouten, que sais-je, is dit er maar één. En allen naar het evenbeeld Gods geschapen, bedenk dat eens; maar wellicht verlokt dat de braven om ook het inwendige eens in oogenschouw te nemen....’ - Ik probeerde er maar niet naar te luisteren; de opmerkingen waren geestig, maar toch niet van de allerbeste smaak getuigend; men kon ze alleen verontschuldigen met een groote geschoktheid, die zichzelf verbergen wilde. Plotseling hoorde ik Lysbets verstikte stem, alsof zij in tranen zou uitbarsten: ‘Zwijg, met je laffe praatjes!’ - Het was de eerste maal in mijn bijzijn, dat de koopman een openlijke terechtwijzing te verduren had. Hij redde zich er prachtig uit, dat moet ik zeggen; hij maakte een kleine buiging en zei ‘Pardon’, niet eens al te koel; en zonder spot of gekwetstheid ging hij schuin achter haar rijden, als een edelknaap, die door zijn dame is berispt. Nooit werd een nederlaag met meer zwier gedragen. Maar daarom was het niet minder een nederlaag.

Terwijl wij ons van Wiesloch verwijderden, langs velden en wijngaarden, die geen naam meer droegen dan die van woestenij, deed ik plotseling de ontdekking, dat ik niet meer in God geloofde. Ik was zoo zeker van mijn zaak alsof ik een goddelijke ingeving had gehad. God bestond niet. Wij hadden ons steeds vergist in Leiden. Om dit te bewijzen was een reeks verpletterende argumenten niet eens noodig, - de buik van die jongen, waar

de houten spies was uitgekomen, volstond. Indien God nog een grein macht bezat, had Hij dit moeten verhinderen. En een God zonder macht was minder dan een drogbeeld, door drogredenen in stand gehouden. Dat ik dit nooit eerder had begrepen! Een blinde natuurkracht, een onverbiddelijke wet van worden en vergaan, geboorte en dood, had ik voor de God van de catechismus aangezien, - deze God, die onder andere ook goedertieren was. Goedertieren! - ik was op dit oogenblik in staat om iedereen een kogel door het lijf te jagen, die dit woord met God in verband durfde te brengen. En in Leiden was ik, dank zij mijn Calvinistische opvoeding, zoo dicht bij de waarheid geweest! In mijn gesprekken met Valmarius had ik immers alle argumenten voor het niet bestaan, het niet kúnnen bestaan van God gebezigd, die de Calvinisten mij aan de hand hadden gedaan, - zoo zelfs, dat hij mij tóen reeds een godloochenaar had kunnen noemen. De Calvinisten waren atheïsten zonder het zelf te weten. Het monster, dat zij van God hadden gemaakt, wachtte er slechts op onttroond en bij de andere duivels geworpen te worden....

Wij reden de Rijnvlakte in, waar de dunne mist door de zon werd opgeslorpt. Wegen kwamen hier samen; wij sloegen een van die wegen in. In de verte werden koeien weggedreven. Meer naar links bewoog zich een legertrein voort, de kanonnen blinkend in het licht. Overal in het rond golfden groene en blauwe heuvelrijen onder een blauwere hemel. Het was zoo vredig en mooi; het was precies datgene was men God, zoo Hij bestond, voor de voeten zou moeten werpen, omdat Hij er zulke gruwelen in gebeuren liet. Ik sprak deze gedachte uit tegenover De Romanesque, die monter naast mij reed, het lange haar fladderend op de wind.

‘Theologiseeren? Goed, mijn jongen. Je kunt deze ochtend alles van mij gedaan krijgen. Vijandelijke troepen, die voor ons afdeinzen alsof wij de hemelsche heirscharen zelf waren, - het is waarlijk een zegetocht waarop wij ons bevinden! Dit is op zichzelf reeds een reden om in God te gelooven. Het is trouwens de mauvais goût om níet in God te gelooven; je moet dit niet te veel doen; twijfel is slecht voor de spijsvertering....’

‘Op het stuk van de spijsvertering kan ik op dit moment alleen denken aan die jongen,’ viel ik hem in de rede, ‘die gespieste jongen daar bij Wiesloch is voor mij een bewijs, dat God niet bestaat.’

‘Omdat hij pijn geleden heeft? Maar, mijn beste Gerard, milliarden menschen hebben pijn geleden sinds het begin van de wereld; sommige menschen deden niets anders dan pijn lijden. God wil dit nu eenmaal; Hij heeft Zijn eigen Zoon wel gezonden

om de menschen hierin een voorbeeld te geven. Wat kun je meer van Hem verwachten? Zijn eigen Zoon....!'

'Ook alweer een argument tegen God. Vindt u dat geen laffe streek? Waarom is God zelf niet aan het kruis gaan hangen, indien Hij dit zoo noodzakelijk voor de menschheid achtte? Mijn vader heeft mij in de oorlog gestuurd, - daar kwam het ten minste op neer, - en ik heb nu een kogel in mijn lendenen, die mij misschien beletten zal kinderen te verwekken, en ik heb mijn beste vriend verloren, en wie weet wat mij nog allemaal boven het hoofd hangt. Maar hij had ten minste zijn halve leven lang zelf gevochten, en hij mist twee vingers van zijn rechterhand.'

'O, de oude Criellaert, dáar kan God zich natuurlijk niet mee meten,' zei hij met een onbeschrijfelijke glimlach, 'maar je vergeet de consubstantialiteit. God leed zelf mee aan het kruis, want Vader en Zoon zijn één. Alleen de Socinianen twijfelen daaraan.'

Ik lachte ruw. - 'Ik geloof niet meer in die sprookjes. En als ik ooit nog in Leiden terugkom, zal ik het de dominees vertellen ook! Zij hebben mij twee-en-twintig jaar lang voor de gek gehouden. Ik geloof nergens meer aan.'

'O, ik eigenlijk ook niet,' zei hij met het streelendste stemgeluid, 'maar je moet daar niet zoo mee te koop loopen, mijn jongen.'

'In de Bockshorn praatte u wel anders!'

'Zeker, maar wij zijn hier niet in de Bockshorn. Wij reizen nu door Katholieke streken, wij moeten ons een weinig aanpassen. Och, en de Katholieken hebben ook wel iets goeds, zij zijn niet allemáal monsters....'

'De Katholieken zijn voor mij de ergsten, omdat zij alles bedacht hebben; dan volgen de Lutheranen, die met de Katholieken heulen; en het minst erg zijn de Calvinisten, want die hebben van God ten minste een wezen gemaakt, dat onmogelijk God kan zijn, zoodat zij mij in staat hebben gesteld het bedrog te doorzien.... Ook het zoenoffer Christi maakt geen indruk op mij, - als argument, wel te verstaan. Zelfs al zouden wij mogen aannemen, dat God Zijn eigen Zoon overgeleverd heeft, dan nog bewijst dit Zijn bestaan niet. Christus is niet gespiest, maar heeft aan het kruis gehangen, wat ik minder erg vind, althans minder vernederend. Het is een schande, dat God zooiets toelaat; ik zal die jongen in Wiesloch niet gemakkelijk kunnen vergeten....'

'God zal daar wel een bedoeling mee hebben gehad, indien Hij bestaat. En indien Hij niet bestaat, - nu, dan bestaat Hij niet. Het is geen probleem, dat mij bijzonder kwelt.'

'Mij evenmin,' zei ik, 'want ik heb het zoojuist opgelost.

Voor mij geen God meer, tot aan het einde mijner dagen. Het hart draait mij in mijn lijf om, als ik aan God denk.'

Met een nieuwsgierig lachje bleef hij mij gadeslaan, maar, teleurgesteld doordat hij zich niet zonder voorbehoud aan mijn zijde had geschaard, zette ik mijn aanklacht niet voort. Ik wist niet wat ik van hem denken moest. Ten slotte was het iets geheel anders een Waalsche sergeant wijs te maken, dat men binnenkort weer Katholiek zou worden, dan de Katholieken de hand boven het hoofd te houden in een ernstig gesprek. Toen hij na verloop van tijd weer met zijn geestige zetten begon, en daarin ook Lysbet trachtte te betrekken, die nog steeds een norsch stilzwijgen in acht nam, kon ik mij niet weerhouden met steeds nieuwe bewijzen, of argumenten, of illustraties voor den dag te komen van de groote waarheid, waarop ik zooeven de hand had gelegd. Bij een boom, waarin een zwerm bijen een toevlucht had gezocht, blijkbaar in het stadium van de darrenslag, want de grond lag bezaaid met doode darren, riep ik met een spottende grijns: 'Een vergissing van God, monsieur; kijk eens: Hij had sprinkhanen bedoeld, en het zijn bijen geworden; maar zij komen te laat, want het land ís al kaalgevreten,' - en een platgebrand gehucht, waar overal verkoolde lijken lagen, op de drempels van de huizen, op de mesthoopen, over de putranden, ontlokte mij de opmerking: 'Ook hier heeft God Zijn amusement gezocht. Zij waren allemaal verdoemd, maar alweer een vergissing: want er was één uitverkorene bij, en die is nu alleen wat minder zwart dan de rest, ha ha ha!' - Bij de beoordeeling van dit vlegelachtige geschetter vergete men niet, dat mijn ontdekking mij als oude wijn naar het hoofd gestegen was: ik had haar van de daken kunnen prediken. De Romanesque fronste de wenkbrauwen, en zijn bedienden keken elkaar aan alsof zij mij zoo aanstonds in het dwangbuis zouden moeten sluiten. Gelukkig waren er geen soldaten in de buurt. Eerst bij de overgang over de Rijn, tusschen Speier en Germersheim, had de koopman zijn papieren weer te toonen. Het waren troepen van aartshertog Leopold, en de bevelvoerende officier wilde niet alleen alle stukken zien, maar vroeg ook naar ons reisdoel. De Romanesque zei: 'Brussel,' - en de officier trad met een buiging achteruit.

Hier, bij Speier en Philippsburg in de buurt, zetels van Roomsche prelaten, waren de landen minder erg verwoest dan elders; de verwoestingen waren hier nog van Mansfelt afkomstig, van ouder datum dus, en de boer ploegde alweer de akker, de wijnbouwer deed zijn werk, en aan de talrijke galgen hingen roovers, - gewone roovers, geen soldaten. Maar één of twee mijl verder begon de zwarte wildernis weer. Het ergst waren misschien nog

de klachten van de dorpelingen, in de kleine, dank zij hun afgelegenheid gespaard gebleven herbergen, waar wij onderdak vonden. Daar men ons eerst voor militairen aanzag, om vervolgens verrast te worden door onze vredelievendheid, stortte men zijn hart uit als aan een biechtvader. De Romanesque was zeer vriendelijk voor de menschen. Vooral de vrouwen waren niet van hem af te slaan, alsof er bovennatuurlijke troost van hem te verwachten was, - vrouwen alleen boven de vijftig, want de andere waren allen doodgemarteld of weggesleept. Iedere jonge man was soldaat geworden, of roover. Voedsel was er niet meer. De folteringen, waarvan men wist te verhalen, tartten iedere beschrijving; ik onthoud mij hiervan; ik heb God reeds verpletterd; ik wil Hem niet nog meer verpletteren. Trouwens, de boeren van hun kant hadden zich ook niet onbetuigd gelaten. In een plaatsje oostelijk van Landau had een verjaagd boerengezin negen soldaten in het bosch aangetroffen, stomdronken. De boer was een ladder gaan halen, had de ladder over de soldaten gelegd, zoodat de hoofden tusschen de sporten doorkwamen; daarna waren de boer en zijn oudste zoon ieder op een kant van de ladder gaan zitten, en de boerin had de soldaten met een slachtmes één voor één de hoofden afgesneden. Teekenend leek mij vooral, dat de boerin sneed, en niet de boer; maar misschien was men dit in die boerderij zoo gewend, wanneer er geslacht werd.

Reeds hadden wij het Haardtgebergte achter ons liggen, toen ik begon te twijfelen aan de juistheid van de door ons gevolgde route. Uit alle geruchten, door ons opgevangen, bleek, dat Mansfelt, tijdelijk in dienst van de Hugenoten en de hertog van Bouillon, bezig was Mouzon te belegeren, niet ver van Sédan, waar keurvorst Frederik vertoefde, werkeloos of in nuttelooze onderhandelingen verstrikt. De kortste weg naar Mouzon, van het punt waar wij ons bevonden, leidde over Zweibrücken en Saarbrücken en het in Lotharingen gelegen Diedenhofen; misschien was er een kortere, of betere weg, maar in geen geval een die noordelijker liep. Ik was hier volkomen zeker van, in Heidelberg had ik de kaart geraadpleegd. De Romanesque evenwel stond erop in Zweibrücken de weg naar Trier in te slaan, dat is vrijwel in noordwestelijke richting. Toen ik hem om opheldering vroeg, zei hij, dat Trier een vredig, zij het ook uitermate Katholiek oord was, en een voortreffelijk uitgangspunt om over Luxemburg Mouzon te bereiken. Dit mocht een omweg zijn, de tocht door noordelijk Lotharingen zou ons waarschijnlijk veel meer tijd kosten: geheel Lotharingen, alle wegen en paden daar, waren versperd om Mansfelt te beletten naar Duitschland terug te keeren. Wij zouden om het uur aangehouden worden, en zijn papieren zaten

tóch al vol vieze duimafdrukken en ezelsooren. Men hoefde zooiets niet in de hand te werken.

'Ik dacht eerst, dat u werkelijk van plan was naar Brussel te gaan, zooals u die officier hebt wijsgemaakt,' zei ik gekscherenderwijs.

Dit gesprek voerden wij op een boomstam gezeten, op eenige afstand van de weg. In de buurt bevond zich een kleine hoeve, waar wij water gedronken hadden en waar men De Romanesque om voedsel had gesmeekt. Tevergeefs; geld en goede woorden kon men van hem krijgen zooveel men wou, ons proviand bewaakte hij met Argusoogen. In die hoeve lag nu de Fransche bediende te krimpen van de pijn; wanneer zijn toestand de volgende ochtend niet verbeterd was, zouden wij hem moeten achterlaten. Het was ongeveer vijf uur; de Lotharinger had de paarden bij een beekje gebracht, aan de zoom van een groot woud, dat wij de volgende ochtend zouden doorkruisen. Ook Lysbet was in de hoeve.

'Een half jaar geleden had dit ons reisdoel kunnen zijn. Mansfelt voerde toen zulke degelijke voorbereide onderhandelingen met de Infante, dat al zijn geldschieters er met open armen zouden zijn ontvangen. Je kent Brussel niet? Een goddelijke stad; de eenige stad, waar ik mij geheel thuis gevoel. Men leeft er nog in de tijd van Philips de Schoone: alles vol decorum en hoffelijkheid; de doodelijkste listen worden daar gesmeed, niet met een hatelijke glimlach, zooals onze Italiaansche vrienden doen, maar in een werkelijke goedheid des harten, vol naastenliefde en een Christelijk ontzien van elkaars gevoeligheden. Het is er Spaanscher dan in Spanje zelf, dat ik helaas niet ken. In Brussel is men heden edelman, morgen bedelman, en in de warmte der handdrukken, die men in ontvangst neemt, is het verschil geenszins te bespeuren. Een grootsche stad! De gehoorzame gewesten zijn een ver naar het Noorden vooruitgeschoven voorpost van de Contrareformatie, vergeet dat niet; het Katholicisme vertoont er zich in zijn meest gezuiverde, zijn meest onberispelijke vormen....'

'Gehoorzame gewesten?'

'Caramba, daar weet men nog wat gehoorzamen is; daar kunnen wij Protestanten een voorbeeld aan nemen. Mansfelt's geheele leven wordt beheerscht door de wrok, dat Brussel voor hem verloren is gegaan; zijn broer is er nog kanunnik van de Sainte Gudule; en die is toch óok gesproten uit het huwelijk van de oude Peter met Anna von Bentzrath, die althans van kleine Luxemburgsche adel was, al was het huwelijk dan niet geheel legitiem. Kinderen uit een dergelijk huwelijk zijn alleen dan

bastaards wanneer zij zich als bastaards wenschen te gedragen. Het is waar, dat onze Mansfelt door de Habsburgers, met name door aartshertog Leopold, niet behoorlijk behandeld is, en op een eenigszins vernederende wijze van de bezittingen in Luxemburg is beroofd, waar hij recht op had, indien het waar is, dat koning Philips een legimitatiebewijs voor de natuurlijke kinderen had verstrekt, onder zekere voorwaarden dan altijd, - en daar zat hem natuurlijk de kneep.... Maar vraag mij ook niet naar de aanleiding, die hij daar zelf toe heeft gegeven. En hoe dom! Piuttosto ridicolo.... Hij had alles moeten slikken, - slikken als een zure saucijs bij een glas Alicante; dan had hij nu net zooveel Alicante kunnen drinken als hij hebben wou, in Brussel, in plaats van slecht Merseburger bier in een legerkamp. En ik kan je wel zeggen, dat het verbazend weinig gescheeld heeft, of hij was er toch nog gekomen, een half jaar geleden! Alles was in kannen en kruiken: het opheffen van de rijksban, geld, titels, roem en eer in het uitzicht gesteld, een generaalspost onmiddellijk onder Spinola, het bezit van Hagenau, en zelfs van de geconfiskeerde goederen van de Oranjes, als onderpand voor het levenslang uit te betalen pensioen van duizend daalders per maand.... Wij hebben moeten bieden als razenden om hem daarvan terug te houden, de marktgraaf moest zijn dochter onverpoosd van een bruidsschat en een ongeschonden maagdelijkheid voorzien, - het was halsbrekend werk.... Brussel is de groote verleiding voor vorst Mansfelt, - een vorst zonder vorstendom, en een Mansfelt zonder naam.... Wanneer je wilt, neem ik je mee naar Brussel, als eenmaal onze zending in Mouzon tot een goed einde is gebracht. Ik zal je er leeren intrigeeren, Gerard mio, tot je de weg niet meer weet in je eigen ziel. Alleen zul je iets meer in God moeten gelooven dan je nu doet, - íets meer.'

'Dank u,' zei ik lachend, 'mijn vader is al uit Antwerpen gevlucht.' - Wij zwegen eenige tijd, toen vroeg ik hem iets dat mij reeds eerder had beziggehouden:

'Wat mij verbaast, monsieur, is dat men u ongehinderd uit Heidelberg heeft laten vertrekken, terwijl de arme Zadko, die alleen maar een boodschap bij de provoost bracht, zoo moorddadig bewaakt werd. U zei trouwens zelf, dat ook wij, zoo wij bij de provoost waren afgestegen, kans op een kogel zouden hebben gehad. Maar dit afstijgen was, dunkt mij, niet noodig geweest voor deze heeren....'

'Ignorante!' zuchtte hij, zich behaaglijk uitrekkend, met wijd gespreide armen, zoodat de gouden keten op zijn borst zachtjes rinkelde, 'men had natuurlijk bevel mij te sparen, zoolang ik de heeren niet hinderde in hun werk. De brieven in mijn mantelzak

mogen dan gedeeltelijk vervalscht zijn, de Katholieke relaties van het huis Bitor zijn daarom niet minder reëel. In Brussel, in Weenen, leeft men nog steeds in de hoop dit huis op zijn hand te krijgen bij de verdediging van het Heilige Roomsche Rijk, - dezelfde hoop die men ten aanzien van Mansfelt koestert. Wij doen niets om die hoop al te hardhandig de bodem in te slaan, - zíj doen niets om ons van hen te vervreemden. Míj vermoorden! Mordieu, zij zouden even goed de oude Bitor kunnen vergiftigen, die eens in de maand in Straatburg bij de deken dineert!'

'Men had op zijn minst toch pogingen kunnen aanwenden om u tegen te houden; of anders had men Tilly ervan kunnen verwittigen, dat hij u tegenhouden moest. Heel Heidelberg wist, dat u Mansfelt ging halen....'

'Ik heb je dit al eerder uitgelegd,' zei hij, ietwat verveeld, 'het laat Tilly volmaakt onverschillig, dat ik Mansfelt ga halen. Misschien ziet hij het zelfs wel graag. Hij en Mansfelt zijn als twee oude ratten, die met voorliefde aan hetzelfde karkas knagen. Zij kunnen eigenlijk niet zonder elkaar leven, deze twee. De een denkt steeds de overwinning op de ander te kunnen behalen, en het is zoo heerlijk de overwinning te behalen, niet waar? Wanneer ik Mansfelt naar Heidelberg breng, zijn beide partijen mij even dankbaar; eerst de uitslag van de strijd zal erover beslissen welke van beide partijen mij naar de hel wenscht.'

Ik stelde geen verdere vragen, en hoewel De Romanesque nog lang over politiek met mij sprak, vermeed hij het onderwerp, dat ik had aangeroerd. Ik herinner mij dit gesprek alsof het gisteren plaatsgegrepen had: zoo indringend waren zijn woorden, zoo brillant zijn gedachtengang. Zijn stem streelde en vleide, lachte en juichte, en toch was alles wat hij zei even zakelijk, ja cynisch. Ik zat daar als zijn leerling; de gedachte nog eens in Brussel te zullen intrigeeren onder zijn leiding was mij reeds veel minder vreemd dan eenige minuten te voren. De zomerzon daalde, en blonk op het goud van zijn keten, op zijn breed, rood voorhoofd, dat in steeds nieuwe speelsche standen de wereld begreep. Duitschland, zei hij, was de zonderlingste van alle naties, omdat iedereen het beletten wilde een natie te worden. De godsdienstoorlog was slechts een mom voor iets anders. Niet voor niets had de Engelsche diplomaat Sir Thomas Overbury eens gezegd, dat Duitschland, onder één koning, of keizer, een afschuwelijke bedreiging zou zijn voor alle anderen. Duitschland was immers zoo groot, daarom moest het klein gehouden worden.... Dan weer verdiepte hij zich in het leven van de kleine Duitsche adel, die zich nog in de riddertijd waande, en geen geld had om deze illusie op te houden. In Heidelberg leefden oude stiftsvrouwen

van brood en uien, omringd door een bediendenstoet, die al hun geld opslokte. Gravin von Neuenheim, de maîtresse van goeverneur von der Merven, was er zoo een; zij had hem een pensioen afgeperst, en dit werd nu, zoolang het duurde, uitbetaald in slecht geld, - een enorm pensioen, op papier. Ook baron Pleikardt moest het onmogelijke doen om zijn stand op te houden: te groote compagnieën opgeven bij de afrekening, passevolanten laten optreden bij de monstering, de dooden zoo lang mogelijk op het monsterregister laten staan. Hij was ervan overtuigd, dat de doode vaandrig nog steeds op het monsterregister stond, ha ha ha! - met vaandel en al.... De zon daalde, en ik wiegde mij in de klank van deze duivels gemoedelijke stem, die op ieder sterveling en ieder land het juiste woord wist te munten.

Eensklaps werd de avondstilte verbroken door een schot, dof en houtachtig, als de bijlslag van een houthakker. Andere geluiden bleven uit, hoe scherp wij ook luisterden. Het kon zijn, dat een van de bedienden op wild geschoten had, het schot kwam uit de richting van het beekje. Wij begaven ons erheen, en vonden de paarden niet meer. Naast het beekje lag de Lotharinger, stervend. Voor hij bewusteloos werd, kon hij ons nog vertellen wat er gebeurd was: paardendieven waren gekomen, roovers of marodeurs; hij had de paarden willen verdedigen; zij hadden hem zijn geweer ontrukt en hem in de borst geschoten.... Wij waadden door het beekje, en trachtten sporen te vinden, maar na de lang aanhoudende droogte was dit onbegonnen werk. Het was het ergste wat ons had kunnen overkomen; in een omtrek van vijf of zes mijl misschien was geen paard te vinden; en dat niet alleen: de dorstige paarden waren niet ontzadeld geweest, en het grootste gedeelte van onze leeftocht bevond zich in de zakken. Terwijl wij daar tusschen de braamstruiken stonden te overleggen, klonken er schoten uit de richting van de hoeve.

'Lysbet!' riep ik uit, 'om Gods wil, monsieur, laad uw pistolen! Vlug naar de boerderij!'

'Lise,' herhaalde hij, 'maar wij zijn machteloos, - en geen voedsel....'

Reeds was ik het beekje over; en natuurlijk volgde hij mij, maar steeds met een blik achterom naar het bosch, alsof hij onze pogingen om de paardendieven te achterhalen zelfs nu nog belangrijker vond dan de hulp, die wij Lysbet hadden te bieden. Hoewel ik niet mocht verwachten, dat iemand van ver in de veertig mij bijhouden kon, deed hij er zoo lang óver, dat ik telkens stilstond om hem tot grooter haast aan te sporen. Hij zag er gebelgd uit, donkerrood, en met vermoeide schaduwen onder de oogen; toen ik weer eens omkeek, zag ik, dat hij de bovenste knoopen

van zijn wambuis losmaakte om vrijer te kunnen ademen. Weer klonk een schot, en nu haalde hij mij in, hoorbaar hijgend. De boerderij was in zicht gekomen; er was niets bijzonders te bespeuren.

‘Zij zijn misschien al op de vlucht gedreven,’ riep ik, mijn pas versnellend, ‘de andere bediende zal op hen geschoten hebben, en de zieke heeft misschien ook meegeholpen, en Lysbet....’

‘Een ongeluk komt nooit alleen.... Waarvan wij moeten leven is mij niet duidelijk....’

‘O, van gras en boomwortels,’ zei ik met de onverschilligheid der jeugd voor ontberingen, ‘en u heeft al uw geld immers nog....’

Onwillekeurig keek ik naar zijn gouden keten, die op zichzelf reeds een klein kapitaal vertegenwoordigde. Wat ik toen zag deed mijn adem stokken. Om zijn hals, zichtbaar geworden door het losknoopen van het buis, hing een dunne ketting met een gouden crucifix eraan. Uit het losse hemd te voorschijn gesprongen en met de keten op zijn borst op en neer huppelend, gaf dit crucifix hem het uitzien van een jonge, gezonde prelaat, die tot een voor hem ongewone lichaamsoefening gedwongen wordt. Maar hoe imponeerend ook als schouwspel, mij verontrustte het ten zeerste. Het dragen van een crucifix in vijandelijk land hoefde, het is waar, niet anders beoordeeld te worden dan als het toonen van brieven, dienende om Katholieken op een dwaalspoor te brengen. Wat mij echter bij zulk een krijgslist als ongebruikelijk trof was de kostbaarheid van het gebezigde voorwerp; zelfs onder Katholieken zouden er niet veel zijn die hun gekruisigde god in het edelste aller metalen om de nek droegen. Misschien was De Romanesque zóo rijk en prachtlievend, dat hij zelfs voor een gelegenheid als deze lood of ijzer versmaadde; misschien ook had hij toevallig de hand kunnen leggen op dit pronkstuk. Wat mij ernstiger toescheen - vooral enkele oogenblikken later, toen ik gelegenheid tot nadenken had gehad - was, dat hij als éenige zich zoo misleidend had uitgedoscht, dat hij niet om óns had gedacht bij het nemen van deze voorzorgsmaatregel. Op zijn minst had hij ons toch houten crucifixen kunnen aanbieden, of desnoods maar een rozenkrans, die ik overigens pertinent zou hebben geweigerd, al had ik er mijn leven mee kunnen redden.... Voor verdere gedachten was geen tijd; wij sloegen de hoek om, en struikelden bijna over het lichaam van de Fransche bediende, die in de heup gewond bleek te zijn. Hij lag dicht bij de ingang van de boerderij, waar de oude boer en zijn vrouw met ontstelde gezichten naar ons stonden te kijken. Achter hen verscheen Lysbet, een pistool in de hand, en een koel glimlachje voor ons.

De aanvallers moeten weinig talrijk, of bijzonder laf zijn geweest; niet onmogelijk was het slechts een kleine bende, afgesplitst van degenen die de paarden in veiligheid brachten. Toen zij, behalve de Franschman, ook Lysbet met een pistool hadden gezien, waren zij afgedeinsd. Daar wij op hun terugkomst in grooteren getale verdacht moesten zijn, drong ik er ten sterkste op aan de nacht ergens in het bosch door te brengen. Geen van de bedienden zou ons kunnen vergezellen; de zieke en de gewonde moesten wij achterlaten, de Lotharinger zou door de boer begraven moeten worden. Mannen of jongens om onze bagage te dragen waren er niet; ook daarvan zouden wij een en ander moeten achterlaten.

Ofschoon De Romanesque zich zoo goed mogelijk trachtte te beheerschen, was er geen sprake van, dat hij zich gedroeg zooals ik dat van hem had verwacht. De booze trek bleef op zijn gezicht; hij snauwde Lysbet af toen zij hem voor de voeten liep; en was zoo partijdig bij het verdeelen van het voedsel, dat ik hem letterlijk dwingen moest de beide bedienden iets meer te geven dan hen voor de hongerdood behoeden kon. Wij konden hazen en konijnen schieten, zei ik, en misschien herten; wij waren gezond en krachtig, en naar Trier was het maar twee dagreizen ver. Hij wierp mij een gemelijke blik toe, maar zei niets. Het was zijn tweede nederlaag, in zekere zin. Het zou hem niet gemakkelijk vallen zijn oude positie op het voetstuk te herwinnen, in mijn oogen. Voorloopig gaf hij zich bijster weinig moeite daarvoor. Toen wij de boerderij verlieten, nageoogd door de boer en de boerin, alsof zij de drie aartsengelen zagen verdwijnen, droeg hij zijn geldbuidel en een kleine zak met brood, en Lysbet en ik al het overige, tot zijn schilderijen toe. Maar daarin zou ik de volgende dag verandering brengen; ik had geen lust voor pakezel te spelen voor deze sinjeur, en ook Lysbet achtte ik te goed daarvoor.

XI

Naar Trier, had ik gezegd, was het maar twee dagreizen ver. Maar dan ook alleen voor jonge, krachtige wandelaars met weinig bagage, en in een minder moordender hitte dan waarmee in die zomer van '22 reeds de natuur het Duitsche land tot een hel trachtte te maken. Toen wij de volgende ochtend op pad gingen, slecht uitgeslapen en niet te best gevoed, was het maar al te duidelijk, dat aan de zegetocht een eind was gekomen. De Romanesque droeg uit eigen beweging nu ongeveer zijn redelijk aandeel, zij het met een knorrig gezicht. Blijkbaar was hij het harde leven niet gewend; in de Bockshorn had hij steeds maar zitten schrijven, praten, eten en drinken; misschien was hij het nooit gewend geweest. Die ochtend had hij gebraakt, zoodat ik een oogenblik voor ziekte vreesde; maar het scheen alleen zijn humeurigheid te zijn, die in zijn lichaam werkte. Ik was bereid alle mogelijke consideratie met hem te gebruiken, indien hij althans de voorgeschreven beleefdheid in acht nam. In plaats daarvan had ik verwijten te hooren gekregen: waarom ik de bedienden niet had gezegd samen bij de paarden te blijven, waarom ik de paarden zoo ver van de boerderij had willen drenken, etc. Toen hij dit zei, smeet ik zijn bagage neer, en bleef uitdagend voor hem staan. Pas na enkele uren draaide hij bij. Het was toen al zoo warm, dat wij in de schaduw moesten rusten. Wij aten iets. Hij at zooveel als Lysbet en ik samen. Ik liet het mij welgevallen.

Vaak heb ik erover gepeinsd waarom zijn aanpassingsvermogen hem bij deze ongelukige wending, die de tocht genomen had, zoo deerlijk in de steek liet. Dat dit aanpassingsvermogen onbegrensd was, had hij getoond bij meer dan één gelegenheid; hij kon met ieder slag menschen omgaan, en aan alle situaties het hoofd bieden. Misschien kwam het, omdat hij ze alleen maar het hóofd kon bieden, niet zijn voeten, zijn beenen, zijn lichaam; want hij mocht dan een forsche en statige verschijning zijn, een athleet was hij allerminst, en in elk geval was hij niet geoefend in datgene waar zelfs menig soldaat zich nog te goed voor acht: loopen. Dit was stellig een van de oorzaken van zijn wrevel. Daarnaast natuurlijk angst voor vertraging van zijn zending. Wellicht ook een zekere tegenzin om met Lysbet en mij alleen te zijn, zonder bedienden die hem de illusie van een groot gevolg verschaften. Het gevolg was ingekrompen tot twee, en deze twee waren half en half familieleden, en één van hen had zich in zulk een koele ongenaakbaarheid verschanst, dat zij er even goed niet had kunnen zijn. De Romanesque was een man

voor groote gezelschappen, menschenmenigten, af en aan dravende lakeien en renboden, zakengesprekken bij wijn en likeuren, lang en gezellig tafelen, - dit was zijn wereld. Zijn uitgelatenheid, de eerste dagen, was niets anders geweest dan een geforceerde poging deze wereld te paard in stand te houden. Ook zijn bewondering voor Brussel hing hiermee samen: daar leeft men zoo.... Maar wat praat ik? Spoedig zal men een wezenlijker oorzaak vernemen van Louis de Romanesque's slechte luim op deze ochtend.

Wij kwamen in een dorp, waar zijn brieven door de aanwezige soldaten met een tolerant oog werden bekeken, maar waar voedsel alleen te koop was voor prijzen, die minder op werkelijke schaarschte duidden dan op een schaamteloos uitbuiten van de normale wetten van vraag en aanbod. Hoewel de koopman zoo verstandig geweest was zijn gouden keten in een tasch met andere kostbaarheden door mij te laten dragen, kon hij zijn rijke kleedij niet verbergen; en wij werden afgezet, gevild, geschoren, in ruil voor enkele beten, die zelfs ik nauwelijks door de keel kon krijgen. Om geen last van de marodeurs te hebben vermeden wij de groote wegen; in de bosschen evenwel moest men uitzien naar roovers met zwartgemaakte gezichten, die hier tieren als vlooien in een schapenpels. Onaangename ontmoetingen bleven uit, behalve op de middag van de tweede dag, toen een bende dronken soldaten Lysbet lastig viel. Wij schoten er drie neer, en namen de vlucht, onder achterlating van een der zwaarste zakken, waar ook voedsel in zat. De Romanesque was zoo geschokt en buiten adem, dat hij die dag niet verder wilde; wij moesten dus weer in het bosch overnachten, en met een zoo goed als leege maag. Toen wij de rantsoenen verdeelden, zag ik heel duidelijk, dat hij knoeide; maar ik hield mij in, en ging het bosch in om te jagen. Waarschijnlijk was het wild versmacht van de droogte, of uitgeroeid door stroopers en marodeurs. Wel zag ik in de verte, op een gerooide plek, een troep half naakte jongens, op wier ribben men gitaar had kunnen spelen. Wat zij daar deden weet ik niet; zij lagen maar wat, of tuimelden door elkaar heen; mogelijk waren zij dronken, of vergiftigd door het eten van kwade bessen. Voor zoover ik weet, hoorden zij niet bij de soldaten, die ons gemolesteerd hadden. Toen ik terugkwam, was De Romanesque, die pas gegeten had, in een iets betere luim. Hij had water gevonden, in een kleine poel in de nabijheid, en bood er mij van aan. Lysbet lag achterover in het gras, met gesloten oogen. Ik vroeg mij af, of de koele verstandhouding tusschen hen beiden iets was van deze tocht, of altijd al bestaan had en in Heidelberg alleen niet aan den dag getreden was door het bijzondere leven

dat zij er hadden geleid; ik kon mij niet voorstellen; dat zij nog steeds boudeerde wegens zijn tactlooze opmerkingen naar aanleiding van de gespieste jongen bij Wiesloch, die mij op het verlies van mijn geloof te staan was gekomen. Toen de koopman ook nog brandewijn uitdeelde, meende ik iets bemoedigends te moeten zeggen:

'Over twee, drie dagen zijn wij in elk geval in Trier, monsieur.'

Hij leegde zijn glaasje, en smakte eens. - 'Met een leege maag, zeere voeten en een geslonken krijgskas. En dan? Wij zullen in Trier paarden moeten koopen, en heb jij geld?'

'Uw brieven....'

'Bah!' - Hij staarde in de ondergaande zon, boos en rood, het voorhoofd vuil, en met zware, grauwe wallen onder de oogen. Hij lachte minachtend. - 'Ik zie eruit als een deserteur. En ik vind het vervloekt onaangenaam om bij de bisschop te gaan bedelen, zoo weinig presentabel.... De heele onderneming verveelt mij. Ik heb veel lust naar Brussel te gaan, daar kent men mij ten minste....'

Hij had een takje met bladeren afgerukt, en sloeg daarmee op zijn bestoven rijlaarzen, steeds op dezelfde plek. Weer keek hij in de ondergaande zon, en zuchtte diep, als om al zijn moed te verzamelen. Toen ik weer begon te spreken, keek hij mij aan alsof ook hij op het punt was iets te zeggen; ik hield op, maar hij zei niets.

'Niet alleen uw brieven, ook uw bezittingen bewijzen, dat u niet de eerste de beste bent. Ik zwijg nu over het geld, dat misschien aan voedsel zal heengaan voor wij in Trier zijn. Maar dan heeft u uw keten nog....'

'Mijn keten? Is daar je oog op gevallen, jonge man?' riep hij, met een poging tot de oude opgewektheid, maar zonder de hoon in zijn oogen te kunnen onderdrukken, 'mordieu, ik zie mij daar al schalmen van mijn keten losmaken ter betaling, als de eerste de beste hond van een Mansfelder, die zich rijk gestolen heeft en zich in twee dagen weer arm koopt. De keten heeft bovendien een diepere beteekenis. Dat ik hem nu afgelegd heb, strijdt tegen mijn principes. Deze keten is de oorlog. De schalmen vloeien in elkaar als de phasen van deze oorlog; en deze oorlog win *ik*, ik en de mijnen. Let maar eens op de bouw van zulk een keten: telkens een leegte, waar het goud slinkt tot niets, - dat is de verbindingsplaats, het waagstuk, het alles of niets; daar lijdt bijvoorbeeld Johan Tserclaes graaf van Tilly een nederlaag. Maar dan begint de schalm weer, dan zwelt het goud weer aan, en de oorlog komt er weer bovenop! Ieder jaar volgt op een vorig jaar, en ieder jaar wordt voorgesteld door één schalm, één schakel.

Er zijn er dertig, en als ze allemaal afgeteld zijn, ben ik zeventig, en zal God danken. Ik zal zeggen: dertig met God, - zooals men onder het volk bij het tellen pleegt te doen, om de aartsverrader, Judas, niet te veel macht te geven....'

Hij had gesproken met de mij zoo vertrouwde fantastische losheid, op zijn gewone toon van jongensachtige overmoed, en ik hechtte weinig waarde aan zijn woorden.

'Het wordt een machtig drama,' vervolgde hij, 'maar God wint altijd op den duur. Oostenrijk verliest, Spanje wankelt, maar Zijne Heiligheid de Paus, - de Belial op de kerkelijke troon, zooals jullie in Leiden hem gelieven te noemen, van meer bijbelvastheid dan fijne smaak getuigend, - zal op het beslissende oogenblik ingrijpen en de Christenheid verlossen.'

Dit ging mij zelfs voor een grap toch iets te ver, en niet zonder scherpte vroeg ik:

'Draagt u daarom nu alvast een gouden crucifix, monsieur de Romanesque?'

Onmiddellijk barstte hij in lachen uit, en sloeg zich op de dij. - 'De Leidenaars hebben oogen in hun hoofd, parbleu! Zij zien alles. Vooral wat van goud is.... Neen, mijn lieve jongen,' vervolgde hij met overdreven zoetsappigheid, terwijl hij zich naar mij overboog en de hand ophief als om zijn mond te bedekken onder het spreken, 'ik draag het crucifix alleen om de ruimte binnen de keten op te vullen. Het is daar wat leeg op mijn borst.'

'Dat had ik ook al gedacht,' zei ik, mij aan zijn onserieuze toon aanpassend, 'hoewel er een andere verklaring was, namelijk dat u dit gouden speelgoed droeg om de leege ruimte tusschen Heidelberg en Mouzon te overbruggen. Maar zelfs deze verklaring bracht mij in verlegenheid. Het leek mij eenigszins ongepast, dat u zichzelf aan zekere gevaren trachtte te onttrekken op deze manier, zonder aan Lysbet en mij en de bedienden te denken.... Toen Zadko en ik naar Heidelberg reisden, hadden wij een weggeloopen dominee bij ons, een zekere Aert van Duverden; en toen wij bij Mainz werden aangehouden, haalde deze Van Duverden een rozenkrans te voorschijn, zonder dat een van ons wist, dat hij zulk een belachelijk snoer bij zich had. Weet u wat wij met hem hebben gedaan?'

Hij faalde de schouders op.

'Wij hebben hem laten loopen.'

Hij dacht even na, en maakte toen een uitnoodigend gebaar naar het bosch, waarachter de zon reeds verdwenen was. - 'Ik zal je niet tegenhouden, mon cher.'

'O neen,' zei ik, badineerend nog steeds, 'u heeft het eten.'

'Hazen en konijnen zijn ook niet te versmaden.'

‘En Lysbet laat ik niet graag alleen....’

De naam van Lysbet scheen hem op andere gedachten te brengen. Met een gracieuze zwaai draaide hij zich naar de plek waar zij achterover in het gras lag, en vroeg op streelende toon:

‘Lise, zou je zoo goed willen zijn je crucifix eens te laten zien? Je bloedeigen broer twijfelt eraan, of ik wel voldoende voor je gezorgd heb.’

Lysbet kwam opzitten, en keek hem strak aan. In het schemerlicht was het of haar scheefstaande oogen nog gesloten waren. Eindelijk zei zij:

‘Vertel het hem liever. Die lafhartige omhaal stuit mij al lang tegen de borst.’ - Zij zonk weer achterover, maar bleef ons tersluiks aankijken.

De Romanesque wendde zich tot mij. - ‘Je hebt mij eens een lesje gegeven in de kennis der mythologie. Ik kon daar toen niet op ingaan. Als ik mij wel herinner, had ik Lysbet met Proserpina vergeleken, en Leiden met de Hades, die zij ontvlucht was. Maar waarheen was zij gevlucht? Dit leverde moeilijkheden op. Proserpina vluchtte naar haar moeder, en dit kon van Lysbet, naar jij meende, niet gezegd worden. Naar mijn meening wel. Lysbet was niet gevlucht naar haar moeder in de gewone zin, maar wel naar een andere moeder, naar ons aller moeder: de Moederkerk.’

Een diepe stilte viel in na deze woorden. Ik wist niet wat ik zeggen moest. Hij had in volle ernst gesproken, en bleef mij aankijken, en ook Lysbet keek mij aan. Met moeite bracht ik uit:

‘Meent u dit waarlijk? Is Lysbet Katholiek?.... En u?....’

‘Sinds eenige jaren,’ zei hij vlug, met een vergoelijkende handbeweging, ‘ieder verstandig mensch wordt het op den duur. Ik heb erg tegen dit gesprek opgezien, beste Gerard, want ik voel voor je, en jij voelt voor mij. Wij moeten vrienden blijven. Je moet met mij meegaan naar Brussel. Wij beginnen daar een nieuw leven, jij als mijn rechterhand. Je bent rijp voor het Roomsche geloof zooals er nog nooit iemand rijp voor is geweest; je hebt de Calvinistisch god een trap gegeven, dat er letterlijk niets van deze vriend overgebleven is; het was goed dit aan te hooren.... Sapristi!’ riep hij uit, met een weidsch gebaar naar de sterren, die hier en daar in de heldere avondlucht waren begonnen te flonkeren, boven het zachtjes ruischende bosch, ‘van mijn Heidelberger opdracht zou jij iets anders gemaakt hebben! Ik word er te oud voor. Ik zal je in Brussel als mijn opvolger voorstellen.’

‘In welke hoedanigheid?’ - In de onredelijke hoop, dat ik alles verkeerd begrepen had, wilde ik meer van hem hooren. Het was of ik in een afgrond blikte, en tevens uitzag naar de loopplank, die mij de illusie van de begane grond moest schenken.

‘Alles mislukt! In Brussel zal men mij het jak uitvegen, iets waar ik toch al zoo slecht tegen kan. Zeven kanonnen, négen kanonnen had ik voorgesteld om naar de dolle Christiaan te sturen, - men stuurt er twee. Kokorschewetz doet zijn plicht, natuurlijk; Cordova is behoorlijk door mij ingelicht; maar wat zijn twee kanonnen?! Heel Heidelberg heb ik in een staat van waanzin gebracht, die de gunstigste perspectieven opent, - ik was op de gedachte gekomen, toen die aftandsche inwoner van Sodom Lysbet met zijn mes in de vinger sneed, - de eene heks na de andere wordt ontdekt, dank zij mijn intriges, omkooperij van Schotten, en zoo meer; de vaandrig komt op de gedachte het vaandel aan de duivel op te dragen, en brengt míj weer op een gedachte: de vaandrig wordt in de rug geschoten, - prachtig, allemaal prachtig, - en dan komen jij en die Bohemer, en halen het duivelsvaandel naar beneden, dat had moeten dienen om verwarring te zaaien en daar ook reeds aardig in gereüsseerd was. Kaplirsch en zijn jongens, - matig werk, zeer matig. Carl Wessel heeft de oude Hund von Garsbach van eenige geheime missives ontlast, - dat mag geen naam hebben. Het eenige, waar ik mij werkelijk op beroemen kan, is het verhinderen van de versterking van de linker Neckaroever, door middel van jouw bezoek aan de goeverneur, juist op een moment, dat de oude maaglijder bijzonder gevoelig was voor toespelingen op dit onderwerp; en dan ook de ontploffing bij de Karlspoort: het sein tot ons vertrek; maar daar hebben de handlangers van Kaplirsch voor gezorgd, zooals Kaplirsch ook voor de rest zal moeten zorgen, hetgeen hem geen moeite kosten zal, nu jij er niet meer bent.... En dat is juist het honteuze: Kaplirsch, een middelmatig intellect, een plebejer, mijn vroegere knecht! - Kaplirsch, die misschien het tiende deel ontving aan emolumenten, - hij heeft beter werk geleverd dan ik, en ik zal dit in Brussel moeten erkennen. Schande!’

Hij had haastig gesproken op een klaaglijke, toch niet eigenlijk neerslachtige toon: de toon van zelfbeschuldiging, die niet ernstig gemeend, of ergens anders op betrokken is. Sindsdien heb ik begrepen, dat hij in het geheel niet ontevreden was over zichzelf, maar dat hij dit zoo liet voorkomen, eensdeels uit genoeglijke zelfspot, anderdeels om aan zijn bekentenis de uitbundigste triomfklanken te ontnemen: dat hij een mislukt verrader was, moest mij zachter stemmen tegenover het verraad als zoodanig. Want in één opzicht had hij niet gelogen: hij had werkelijk tegen dit onderhoud opgezien, om welke reden dan ook. Het spreekt vanzelf, dat ik deze verklaring pas veel later bedacht heb; op dat oogenblik was ik nauwelijks tot denken in staat.

‘U bent dus een verrader, monsieur de Romanesque,’ zei ik met verstikte stem, ‘en een even verfoeilijke schelm als Kaplirsch....’

Hij legde de hand op mijn schouder. - ‘Beheersch je, mijn jongen. Ik heb de zaak gediend waarin ik geloof, en spionnage en verraad stempelen iemand nog niet tot een nietswaardige. Tracht je eens in te denken in je oordeel, wanneer ik dit alles in opdracht van Prins Maurits had verricht....’

‘Ook dan zou ik het weinig eervol vinden.... U heeft Zadko dus laten doodschieten?’

‘Neen. Dat was een vergissing, een te groote ijver van de kant van Kaplirsch. Ik had bevel gegeven hem te ontvoeren.’

‘In elk geval heeft hij de provoost nog kunnen waarschuwen. Aan de streken van die schoelje is een eind gekomen....’

‘Zadko heeft het huis van de provoost nooit bereikt. De glipper Gustav was in mijn dienst.’

Ik bracht de hand naar het hoofd, het duizelde mij. Nieuwe vragen verdrongen zich.

‘En uw connecties met Bitor? En alles wat u de Heidelberger officieren over Mansfelt hebt wijsgemaakt? Hoe is het mogelijk!’

‘Mijn connecties met Bitor bestaan; of beter: er bestaan connecties tusschen de Bitors en het groote Katholieke handelshuis van Fugger, dat deze geheele oorlog financiert. Mijn geloofsbrieven waren slechts gedeeltelijk vervalscht; Bitor is zelf bedrogen. Mansfelt heb ik enkele malen ontmoet, en ik hoop hem nooit meer te ontmoeten; hij rook uit zijn adem, naar uien, knoflook, selderij, que sais-je.... Ik ben zoo weinig te vereenzelvigen met deze onwelriekende desperado, dat ik degenen, die nu precies een half jaar geleden bij Waidhausen Peter Rosenz tot zijn moordaanslag op Mansfelt hebben aangespoord, persoonlijk ken. De patres societatis Jesu zijn mijn goede vrienden; ik ken er in Brussel, ik ken er in Holland, ik ken er in Mainz, het gouden Mainz: met de laatsten samen heb ik mijn Heidelberger plan de campagne uitgewerkt.... Al mijn boden, al mijn brieven zoogenaamd voor Mansfelt, waren in werkelijkheid bestemd voor Mainz, voor Tilly, voor Brussel....’

Hij wachtte even, als om mij gelegenheid te geven iets te zeggen, en vervolgde:

‘Mijn ernstigste tegenstander in Heidelberg was jij, hoe vreemd dit ook klinken mag. Door Kaplirsch aan te klagen had je mij in een lastig parket gebracht. De kok leverde geen moeilijkheden op. Jacques van Hamme is door mij vergiftigd, nadat hij zich van zijn taak op de loffelijkste wijze gekweten had. Ik had ervoor gezorgd, dat hij last had van diarrhee, en een geneesmiddel op

zijn kamer voor hem klaargezet; hij wist niet, dat ik zijn eigenlijke opdrachtgever was. Zijn dood behoorde tot zijn taak, al had hij hierin niet toegestemd. Wij mochten de kans niet loopen, dat hij gegrepen werd. Jacques van Hamme heeft de martelaarskroon verdiend: mijn goede vrienden zullen ervoor zorgen, dat zijn ziel alle faciliteiten op haar weg ontmoet waar zij recht op heeft.'

'En het gesprek tusschen u en Kaplirsch, dat ik afgeluisterd had....'

'Dat ik je had láten afluisteren. Ik had het zoo geregeld, dat Lysbet je op een bepaald tijdstip op haar kamer bestelde. Je verdacht Kaplirsch: dit moest de kop worden ingedrukt. Degene, die dit gesprek afluisterde, moest overtuigd raken, primo van mijn loyaliteit, secundo van Otto's onschadelijkheid, op zijn minst genomen. Wat mij alleen verbaast is dat je er nooit met mij over gesproken hebt; maar misschen vond je dit afluisteren van gesprekken weinig eervol, - ietwat schelmachtig.... In elk geval zie je, dat het raderwerk feilloos in elkaar grijpt.'

'Inderdaad,' zei ik, 'zelfs uw eerewoord, verpand aan de officieren in de Bockshorn.'

'Mijn belofte om Mansfelt naar Heidelberg te brengen, bedoel je? Mais, mon pauvre Gérard,' - hij lachte zachtjes, - 'je zou toch moeten weten, dat men tegenover ketters niet verplicht is zijn eerewoord te houden. Bovendien maakte ik bij het afleggen van dergelijke beloften en verklaringen steeds een reservatio mentalis: wanneer ik beloofde Mansfelt naar Heidelberg te brengen, voegde ik er voor mijzelf aan toe: in ketenen en met de dood op het schavot in zicht. Wat wou je nog meer weten? Het is waarlijk een generale biecht, waarin ik mij door je heb laten verstrikken; maar dat heeft zijn goede zijde: ik heb meer dan een half jaar niet kunnen biechten.'

'Ja, ik wou weten, of het uw werk was, dat ik aangewezen werd om de kanonnen naar hertog Christiaan te brengen.'

'Ja en neen,' zei hij, na even te hebben geaarzeld, 'Kaplirsch, die wist, dat jij hem en de jongens verdacht, - Marianne Höpfner had hem verteld, dat jij veel belang in hem stelde, - drong er bij mij op aan je onschadelijk te maken. Ik zag hier de redelijkheid van in, en moest mijn maatregelen wel nemen, niet echter zonder je de kans te geven je terug te trekken: dit heeft Lysbet je heel duidelijk onder het oog gebracht: had je niet gewild, dan had je niet mee hoeven gaan. Buitendien heb ik Kokorschewetz op het hart gedrukt jou zooveel mogelijk te sparen, al kon hij je natuurlijk niet behoeden voor een Spaansche kogel.... Kokorschewetz heeft voortreffelijk werk geleverd. Hij had de opdracht in Gross Gerau te zijn met de kanonnen, op dat en dat uur,

onder welk voorwendsel ook.... Toen je terugkwam, heb ik dit als een godsoordeel beschouwd, en Kaplirsch ten strengste verboden verder nog iets tegen je te ondernemen. Ik was voor je gaan voelen, en al kon ik aan dit gevoel het welslagen van onze ondermijningsarbeid niet opofferen. ik wilde toch zooveel matiging betrachten als ik maar kon. Ik had je trouwens voortdurend onder mijn oogen. Dat Zadko en jij de eenigen waren in het ravelijn, die het duivelsvaandel aandurfden, had ik niet kunnen voorzien; zoo ja, dan had ik jullie een slaapdrank ingegeven.... Ik voel werkelijk veel voor je, Gerard; ik beschouw je als mijn zoon, als mijn jongere vriend.... Ik heb jou in niets benadeeld; de dood van Zadko was niet mijn bedoeling; en ik heb het goed met je voor: denk aan je toekomst. Een groote toekomst, - als *ik* wil. Laten wij nu gaan slapen. Wij moeten tot rust komen. Alles is nu ten minste opgehelderd, en daar ben ik blij om. Lise heeft dit gesprek uiterst pijnlijk gevonden, daar ben ik van overtuigd, is het niet, Lise?'

Lysbet gaf geen antwoord. Ik zei:

'Wist Lysbet, dat ik aan gevaren werd blootgesteld, toen ik met de kanonnen uittrok?'

'Neen.'

'Is dit zoo, Lysbet?'

Lysbet zweeg, en ik zei:

'In elk geval moet zij geweten hebben, dat u een verrader was. Natuurlijk, - zij is zelfs wel Roomsch geworden onder uw invloed; hoe is het mogelijk.... Heidelberg, waar ik zulke gelukkige uren heb doorgebracht, bevuild door iemand als u.... Lysbet, herinner je je, dat je al eens eerder een vesting bevuild hebt? Het was het model van een vesting, en het stond op mijn kamertje. Je braakte toen, en je hebt het bevuild. Je oefende je toen al vast....'

'Ga nu slapen, Gerard,' zei zij op onverstoorbare toon.

'Ik voel er niets voor om te gaan slapen!' stoof ik op, 'ik voel ervoor om naar Heidelberg terug te gaan en Kaplirsch en zijn bende aan de galg te brengen! Daar voel ik voor! Jezebel, dat je bent!'

'Matig je,' zei De Romanesque, terwijl hij opstond, omkijkend naar zijn reismantel, die in vorstelijke plooien achter hem neergegleden was, 'je hebt niet de minste kans om in Heidelberg te komen. Ook een brief zou Heidelberg niet bereiken. Je hebt geen paard, je hebt geen geld. Het is geen toeval, dat ik je nu pas ingelicht heb, twintig mijl van Heidelberg verwijderd. Men is op je terugkeer voorbereid. Ga slapen; morgen zie je alles in een ander licht.'

Met een vloek stond ik op, en ging met mijn buidel, mijn pistolen, mijn kruithoren, mijn hoed en mijn mantel het bosch in, waar ik mij ergens onder de struiken liet neervallen, de vertwijfeling nabij. Telkens weer verdiepte ik mij in de vreeselijke onthulling; ik draaide zijn woorden om en om, als om er een geheime, een betere zin in te ontdekken; nu eens kon ik het niet gelooven, dan weer schold ik mij voor domoor, dat ik hem niet eerder had doorzien. Tientallen aanwijzingen, die mij al lang op het spoor hadden moeten brengen, in Heidelberg of tijdens onze tocht, vielen mij in, mij ergerend en ontmoedigend: wat wist ik nog weinig van het leven af.... Hoofdzaak echter bleef mijn diepe ontgoocheling, het gevoel van zélf verraden te zijn door deze verrader van Heidelberg, die ik had liefgehad als een vader, een schitterender vader dan ik ooit de mijne had mogen noemen, - liefgehad zooals hij hij míj zei lief te hebben als een zoon. En ik geloofde hem; het mag dwaas klinken, maar ik geloofde hem. Dat hij mij in Heidelberg had gespaard, liet geen andere verklaring toe dan dat hij op mij gesteld was.

Het ergste was, dat ik de eerste dagen nog op zijn geld en zijn voedsel was aangewezen. Daarna kon ik probeeren bij het leger van Mansfelt te komen. Het leek mij een ondraaglijke kwelling nog zoo lang in zijn gezelschap te moeten vertoeven. Alleen reeds de gedachte in zijn buurt te moeten slapen had mij het bosch ingejaagd, waar de slaap evenmin komen wilde, al was het maar door het rumoer van de havelooze jongens verderop, die, dronken of vergiftigd, de naargeestigste geluiden voortbrachten, brallend en twist zoekend, soms brakend. Later kwam ik op de gedachte, De Romanesque te moeten beschermen tegen een mogelijke overval van deze jonge onverlaten; ik kroop naderbij, tot een plek waar ik hen in het oog kon houden, en laadde mijn beide pistolen. Zij spraken nog samen, heel zacht, af en toe verstaanbaar, en dan was het of De Romanesque zich tegen beschuldigingen verweerde.

Ik sliep een paar uur, en was toen weer klaarwakker, en het denken begon opnieuw. De jongens waren nu stil; tusschen de boomstammen glansde de maan, die laat opkwam. Tegen de ochtend werd het veel kouder. Rillend in mijn mantel zocht ik naar een uitweg uit mijn moeilijkheden. Ik wilde naar Mansfelt, om te vechten, om al vechtend iets goed te maken van het verraad, waarin ik tegen wil en dank gemengd was geweest. Maar ook kon ik naar Leiden teruggaan, naar mijn vader; en Leiden was niet ver van Amsterdam, waar Deliana woonde.... Bij mijn vader zou ik met leege handen aankomen, zonder mijn wraakbelofte te hebben ingelost.... En opeens wist ik, dat ik, wil-

de ik inderdaad naar Leiden terugkeeren, Lysbet mee zou moeten nemen. Dan kon ik hem zeggen: 'Vader, de schilder heb ik niet gedood, al heeft het weinig gescheeld. Veeleer heb ik mij door de schilder bij de neus laten nemen. Maar hier is mijn zuster Lysbet, die, meen ik, uw dochter is. Neem haar aan, en laat alles goed zijn.' Dit plan vervulde mij weldra geheel, en toen het licht werd, was ik ervan overtuigd te zullen slagen, niet alleen bij mijn vader, maar ook bij De Romanesque. Van Lysbet gescheiden te worden zou hem nauwelijks raken; hun verhouding was reeds veel diepgaander gestoord dan met een aangenaam samenleven nog vereenigbaar was, dit was de laatste dagen genoegzaam gebleken. Ik kon mij niet indenken, dat hij Lysbet bijzonder hoog schatte. Hij wist, dat hij niet de eerste was geweest; en de eerste kende hij, en dat was Kaplirsch, een gebrandmerkte zoetelaar, een schurk tien maal erger dan hij....

De Romanesque en Lysbet waren bezig eten uit te pakken, zij keken niet op, toen zij mij hoorden. Zijn voorkomen lokte niet uit tot het doen van delicate voorstellen. Het was dezelfde humeurigheid van de vorige dagen, dezelfde booze, grauwe wallen onder de oogen, dezelfde bewegingen, nijdig, kort aangebonden. Het kan zijn, dat hij er spijt van had zich blootgegeven te hebben; het kan zijn, dat hij, nu de bekentenis achter de rug was, het niet meer de moeite waard vond zich tegenover mij te beheerschen. Ik bleef op een afstand staan toekijken hoe hij het brood sneed en de sneden op een servet rangschikte, - alleen voor Lysbet en hemzelf; en van het water uit de veldflesch schonk hij maar twee van de drie kleine tinnen kroezen vol. Na allebei gebeden en een kruis geslagen te hebben begonnen zij te eten, zonder acht op mij te slaan. Eindelijk hield ik het niet langer uit, - bovendien had ik honger gekregen, - en ging op hen af, zeggende:

'Kan ik iets krijgen? Al is het maar het aandeel, dat ik tot dusverre gedragen heb.'

Beschermend spreidde hij de handen over het brood uit, alsof hij het zegende, als een priester, en wierp mij een boosaardige blik toe. - 'Je hebt je van deze kleine gemeenschap afgesneden door ons hier onbeschermd achter te laten, vannacht.'

'Ik was in de buurt, en mijn pistolen waren geladen. Ik was evenzeer bereid Lysbets leven en het uwe te verdedigen als gisteren om deze tijd.'

Deze woorden schenen hem niet veel zachter te stemmen. - 'Ik noem het mokken. Als je weg wilt gaan, ga dan, en blijf weg; als je bij ons wilt blijven, neem dan de beschaafde zeden in acht.'

'Ik heb een ander voorstel,' zei ik, terwijl ik mijn buidel, mantel

en pistolen op de grond wierp, ‘ik zou dit geschil graag in der minne willen regelen, monsieur de Romanesque, of wat uw naam ook zijn mag. Ik wou naar Leiden teruggaan en Lysbet meenemen. U leidt een gevaarlijk leven, en ik vind Lysbet te goed om aan de galg te eindigen. Vergis ik mij niet, dan zal het u weinig hartzeer kosten afstand van haar te doen. Ik stel u dus voor gezamenlijk naar Brussel te gaan; daar kunt u ervoor zorgen, dat wij in Holland komen, en wij scheiden van elkaar in de beste, in de best mógelijke verstandhouding....’

Met klimmende verbazing had hij mij aangehoord, steeds rooder in zijn gezicht, steeds meer geladen met drift, of tergzieke lachlust, of edele verontwaardiging: hij scheen zelf nog niet te weten in welke van deze drie kanalen hij zijn energieën stuwen zou. Ten slotte werd het toch een lachbui, de venijnigste lachbui die zich denken laat.

‘Ha ha ha! Leiden komt in actie! De Calvinisten trekken op! De oude Criellaert strekt zijn beschermende hand uit. Wat denk je wel van mij? Lise, hoor je dat? Hij wil je mee naar Leiden hebben!’

‘Het lijkt mij geen gezond voorstel, Gerard,’ zei Lysbet, haar gezicht naar mij opheffend, ‘kom nu bij ons zitten, eet, en zet je die dingen uit het hoofd.’ - Maar zij sprak met zoo weinig overtuiging, dat ik er niet zeker van was in haar toch niet een bondgenoote te mogen begroeten.

‘Mordieu!’ vervolgde De Romanesque, terwijl hij een stuk brood in zijn mond stak en verwoed begon te kauwen, ‘een vrouw als Lysbet in de mufste aller steden, - dat kan je geen ernst zijn, Gerard. Als je eenmaal een zoon der Kerk geworden zult zijn, zul je hier zelf om lachen. En wat een onbeschaamdheid, por Dios! Dacht je werkelijk, dat ik mij de vrouw zou laten ontrooven, die jaren lang mijn levensgezellin is geweest, die ik heb opgekweekt tot wat zij is, die ik uit het slijk heb opgeheven?’ - Hij sprong op, en kwam vlak voor mij staan, woedend en triomfantelijk, en van een onmetelijke arrogantie, die overal van zijn vlammend gelaat scheen uit te barsten. - ‘Wie denk je wel, dat ik ben, uilskuiken? Wat vermeet jij je wel? Ik, de vertrouweling van vorsten en prelaten, de raadsman van koningen, - dacht jij, nigaud, dat ik dulden zou, dat een ander zijn oog op Lise laat vallen, de vrouw, die een deel van mijn wezen is, ook al gaan er maanden voorbij, dat zij niet méer voor mij is dan de eerste de beste slet, omdat zij, zelfs zij, mijn hooge vlucht niet meer vermag te volgen? Je bent krankzinnig. Je moet adergelaten worden. Slaap liever uit, lourdaud, Leidsche pummel, petit gueux avec ton faux air Arabe, idiot! Sapristi, een vrouw als

Lise, die nooit iemand met de blik heeft ontwijd zonder daarvoor met de dood gestraft te zijn - door mijn hand!!'

Hij was werkelijk boos; maar hij overdreef om mij schrik aan te jagen, en vermeide zich in een grenzenlooze zelfverheerlijking om de vernedering niet te voelen, die in zijn boosheid lag. Deze snoeverij was alleen maar een teeken van zwakte. Bovendien was het dwaasheid wat hij zei.

'Blaffende honden bijten niet,' zei ik, met een onwillekeurige blik op mijn twee geladen pistolen, die aan mijn voeten lagen, 'u renommeert als een kwajongen. Kaplirsch, Arnould, Wolf Grott, - of hoe hij verder heeten mag, - heeft Lysbet niet alleen ontwijd....'

'Kaplirsch!!....' - Hij wierp zijn rechterarm omhoog: een zeer welsprekend gebaar, dat ik Italiaansche officieren wel eens heb zien doen, een gebaar van: heureka! - 'Ik zal je eens wat vertellen, jou stommeling! Er waren in Heidelberg drie jonge lieden.... Hoe is dat zoutelooze Duitsche liedje ook weer?' - Met een trillende falset begon hij te zingen: 'Es zogen drei Burschen wohl über den Rhein, Bei einer Frau Wirtin da kehrten sie ein, - zij huisden alle drie in Der Goldene Bockshorn. Het waren hupsche jongens, en alle drie even oud. Maar zij hadden het ongeluk het oog op mademoiselle Lise Criellaert te laten vallen.' - Op zijn vingers telde hij af: 'Luitenant Herbert Linzair, - luitenant Jan Zadko, - en de vaandrig van het regiment van baron Pleikardt. Drie cherubijnen. Drie alleraardigste ellendelingen, niet mans genoeg om Lise onder mijn oogen te verleiden, maar toch geenszins afkeerig van de bekende koeienblik der stille aanbidders. Twee luitenants en één vaandrig. En wat is er met hen gebeurd? Ik heb ze dood laten schieten. Ik heb ze alle drie dood laten schieten....'

'Wat?!' schreeuwde ik, 'Zadko ook? Jou leugenaar! Schoft!...'

'Jou leugenaar, schoft!' bauwde hij mij na, 'neem dan een van je pistolen, idioot, en schiet mij neer! In plaats van daar te staan schelden als een Leidsche vollersknecht! Durf je niet? Het zou toch zoo'n verdienstelijke daad zijn in de oogen van papa Criellaert! Want dat wil ik je ook nog vertellen: niet Kaplirsch is de schilder, die je zuster op veertienjarige leeftijd verleid heeft en voor eeuwig in bezit genomen, - Kaplirsch.... bij alle heiligen, hoe krijgt iemand het in zijn hoofd.... - *ik* ben die schilder! Dat je dat niet begrepen hebt, mon petit Arabe! Machtelooze luis, - maar zoo slim had je toch moeten zijn!'

'U de schilder,' stamelde ik, 'u de schilder....'

'Ik de schilder, ik de schilder,' hoonde hij, waarna hij de armen over de borst kruiste en zijn zelfbeheersching zocht te herwinnen.

Binnen enkele seconden week zijn roodheid voor een natuurlijker kleur. Met een ruk hief hij het hoofd op en keek mij doordringend aan:

'Zullen wij het herdersspel nog verder voortzetten? Of geef je er de voorkeur aan je brood in stilte en deemoed te gaan eten, gelijk een kleine knecht betaamt? Wil je werkelijk nog meer hooren? Goed dan. De schilder ben ik. Het schilderij daar is van mijn hand; zoo ook de beide zelfportretten, souvenir aan mijn heksenmeestersverleden. Een groot schilder ben ik nooit geweest; Rubens, op wiens atelier ik werkte, zag al spoedig, dat er iets anders in mij stak, en heeft de ondergrondsche diplomatenloopbaan voor mij ontsloten. Ik deed aan alchimie, nigromantie, vauderie, - ik kon zooveel menschen met mijn oogen dwingen, dat ik nooit verlegen was om handlangers of slachtoffers. Johann Faust, de Heidelberger afgod, zooals hij genoemd werd, was niets vergeleken bij mij, - ik was de Heidelberger god! Ik heb goud gemaakt. Ik kon vuur verwekken uit niets, waar en wanneer ik wilde. De geheimen der materie had ik doorgrond, ik speelde met elementalen, salamanders, sylphiden, que sais-je.... Ik had een spiritus familiaris, die kerkmuziek componeerde, beter dan Frescobaldi. Ik dacht, dat ik inderdaad God zelf was, soms denk ik het nog. Maar dat is te gevaarlijk in een wereld, die andere goden aanbidt, en toen ik Katholiek werd, ben ik met het beoefenen der zwarte kunst opgehouden, - mijn spiritus familiaris veranderde in een beschermengel. Vóor die tijd was ik alleen maar in dienst der Katholieken, en in Leiden kwam ik om te zien of die bespottelijke woelingen niet voor onze zaak uitgebuit konden worden. Maar wat is er met domme Leidenaars te beginnen?! Zelfs de Arminianen wilden niet verraden; zij hadden liever een strop om hun nek van de groote Mauritius, die kleine steden zoo goed weet in te sluiten, en die ook een Arminianennek weet in te sluiten, pah.... Zelfs vijf jaar geleden kon ik vrijwel onverrichterzake terugkeeren; ik nam toen Lise mee, die zich mij nog zoo goed herinnerde, is het niet, Lise? Otto was toen bij de waardgelders, en heeft vrij slecht werk gedaan, minder goed dan in Heidelberg.... Otto had het bij jullie aan de deur, in dat kromme achterstraatje van jullie, doen voorkomen alsof hij de schilder was, die Lise als model wilde hebben. Toen reeds, die eerste maal, was zij de mijne geworden, - veertien jaar oud! Pah! Nooit zou een ander haar aanraken. Zij was van mij. Als wonderdokter had ik nog een universitaire graad willen koopen; maar toen werd de grond mij te heet onder de voeten, en Otto trad als zondebok op, met een misleidend vertoon van schildersarmzaligheid....'

Hij was heen en weer gaan loopen, met groote passen, de armen nog steeds over de borst gekruist, het hoofd zegevierend in de nek, als luisterend naar zijn eigen levensgeschiedenis, die hem, begeleid door de muziek der sferen, bereikte. Soms scheen hij niet op mij te letten, maar ook dit was bedrog, dat voelde ik maar al te goed. Ik stond nog op dezelfde plek, de oogen op mijn pistolen gericht.

'Toen ik van Lise hoorde, dat jij deze schilder vervolgde, was mijn eerste opwelling alles bekend te maken. Maar het zou te gevaarlijk zijn geweest. Louis de Romanesque mocht in de oogen der Heidelbergers niet tot broodschilder en verleider van minderjarigen worden; daarbij wist ik niet zeker wat er in Leiden over mij bekend was. Ik liet het schilderij door Otto opbergen en prentte hem zijn rol in, voor het geval dat jij het vinden zou. Ik wist, dat hij die rol goed zou spelen; ik was niet erg bang voor ontdekking.... En nu, jonge vriend, Gerard mio,' zei hij plotseling op zachte, innemende toon, terwijl hij mij recht in de oogen keek, 'zeg wat je wilt. Wil je me neerschieten, goed. Wil je weggaan, voortreffelijk. Wil je je bij de feiten neerleggen en vrede sluiten, nog beter. Wat wil je?'

Werktuiglijk raapte ik een der pistolen op, en keek er enkele tellen naar.

'U heeft de dood verdiend, monsieur de Romanesque, niet omdat ik mijn vader beloofd heb u te dooden, maar omdat u mijn beste vriend heeft vermoord. Wanneer u mij Lysbet meegeeft, gaat u vrijuit.'

'Nooit,' zei hij, 'schiet mij dan maar neer.'

Besluiteloos staarde ik naar het pistool. Toen ik weer sprak, had ik met mijn tranen te kampen.

'Wanneer ik u neerschiet, is het niet uit haat.... Ik kan het niet gelooven van u. Ik kan ook niet gelooven, dat u de schilder bent, die zooveel macht met zijn oogen kon uitoefenen! Van die macht heb ik niets gemerkt....'

'Jij bent er niet gevoelig voor. Maar vergeet niet, dat ik mij in Heidelberg moest inhouden. De jongens van Otto beïnvloeden, hun in slaap opdrachten geven, dat was al het uiterste wat ik mij durfde veroorloven.... Wil je een staaltje zien van mijn kunst? Dan kun je daarna beslissen, of je iemand als ik als een hond wilt neerschieten. Je kunt het doen, maar weet wat je doet.'

Hiermee draaide hij zich naar Lysbet om. Hij sprak kort en bevelend, niet onvriendelijk.

'Lise, ik weet, dat je mij op het oogenblik niet welgezind bent. Toch zou ik willen, dat je mij hielp je broer te overtuigen. Wij

hebben dit in jaren niet gedaan, maar de macht is nog in mij, dat weet je. Kijk mij in de oogen....'

Daar hij zich van mij afgewend had, kon ik zijn oogen niet zien. Die van Lysbet des te beter, en haar heele gezicht daarbij, waarin een zeldzaam vale gloed opsteeg, eerst over de wangen, dan tot in het voorhoofd, dat scheen te branden van angst of schaamte. Eensklaps sprong zij op, strekte de handen afwerend uit, en schreeuwde:

'Nooit meer! Laat mij gaan, ik wil met Gerard naar Leiden! Je hebt mijn kind vermoord; één maal is genoeg!'

Ik wilde toeschieten, De Romanesque was mij voor:

'Over het verleden spreken wij niet meer, Lise. Je gaat nu slapen; je kijkt mij in de oogen, en je gaat slapen. Slapen....'

Welke kunsten hij op haar toepaste zou ik niet kunnen zeggen; nu eens sprak hij haar toe als een ongezeglijk kind, dan weer maakte hij bezwerende gebaren; maar het einde was, dat Lysbet ging zitten, de oogen sloot, achterover zonk, en in slaap viel. Het maakte niet de indruk alsof zij overmeesterd was door een wil sterker dan de hare; het maakte de indruk alsof zij zelf wilde, alsof hij haar beïnvloedde diep in haar natuur, dieper dan waar de wil gelegen is. Alles in mij verzette zich tegen dit schouwspel; deze zelfgekozen lijdelijkheid; dit bijna obscene slapen gaan in twee tellen; maar wat kon ik doen?

'Je kunt niet bloeden, Lise. Je hebt ons daar al eens onaangenaamheden mee bezorgd, en ik ben geneigd het als een groot gebrek te beschouwen. Zoo groot, dat ik het genezen wil. Je kunt wél bloeden, Lise. Je kunt voortreffelijk bloeden! Op je voorhoofd zullen bloeddruppels verschijnen, dikke bloeddruppels, als van een doornenkroon. Je kunt bloeden. Op je voorhoofd, Lise. Je zult bloeden, nu....'

Zegevierend keerde hij zich naar mij om, en wees op Lysbets voorhoofd:

'Zie het bewijs van mijn almacht.'

Had hij een goochelkunst met roode verf uitgehaald, of werkelijk bloed te voorschijn geroepen? Op haar voorhoofd, nu weer bleek als was, waren drie roode druppels zichtbaar, op regelmatige afstanden. Zij lag achterover in het gras, vredig sluimerend; haar gebogen neus sprong ver naar voren, zij leek ouder dan gewoonlijk, toch was zij zoo mooi als een prinses. Na haar eenige tijd met het welgevallen van een kunstenaar beschouwd te hebben, nam De Romanesque het servet, en veegde met vaardige hand de druppels af. Met enkele gebaren en geprevelde formules maakte hij haar weer wakker, waarna zij het hoofd in de handen verborg, en een paar maal gaapte. De Romanesque verklaarde, dat hij

honger had gekregen. Ik stond nog steeds met het geladen pistool.

'Je hebt nu gezien wie en wat ik ben,' zei hij, terwijl hij ging zitten, en een stuk brood afbrak, 'dit zou voldoende zijn om mij als heksenmeester op de brandstapel te brengen, en toch is het zoo eenvoudig en natuurlijk. Mijn Roomsche vrienden denken er dan ook anders over; de Jezuïeten zijn al lang voornemens om aan de heksenvervolgingen een eind te maken, en wat zij willen gebeurt. Al het licht, alle vooruitgang, komt van Rome; Luther en Calvijn hebben de wereld twee eeuwen achteruitgezet.... Hoe is het, mijn jongen, nog geen honger? Begrijp alleen goed: je kunt je aandeel krijgen, en meer dan dat, maar onder voorwaarde, dat je niet meer mokt en mij aanvaardt zooals ik ben.'

'Dat kan ik niet,' mompelde ik. Mijn rechterhand, die het pistool hield, begon te beven, en alsof dit het middel was om het beven te doen eindigen, bukte ik mij naar het tweede pistool. Hij kauwde reeds, smakelijk en kordaat; en ik had honger, en voelde mij flauw. Ik keek naar zijn kauwende mond en kon eigenlijk nergens anders aan denken dan aan mijn honger en aan het brood, dat daar voor mijn oogen in een andermans maag verdween.

'Je zult toch moeten bijdraaien, anders krijg je geen eten en drinken vandaag. Voor straf. Gerard krijgt geen eten vandaag,' herhaalde hij plagend, 'Lise, ontwaak, en zie de goede zon over alle dingen schijnen in dit land van melk en honing en legerhoeren, - maar Gerard krijgt geen eten vandaag. Goed, Gerard. Des te meer houden wij.'

'Geef mij een stuk brood,' zei ik met toonlooze stem, en hief een der pistolen op. Hij zag het niet. In zijn lang, zwart haar speelde de ochtendbries; het wipte, het wapperde; maar dan weer leek het alsof het alleen maar bewoog op de maat van zijn tergende kauwbewegingen.

'Brood en wijn,' zong hij, 'versmaad door de jonge Calvinistische houwdegen. Hier, neem mijn lichaam, - brood.... en wijn....'

'Geeft u mij een stuk brood, of niet?' - Ik richtte het pistool.

'Daags voor Zijn lijden nam Hij het brood in Zijn heilige en eerbiedwaardige handen, richtte Zijn oogen hemelwaarts tot U, God, Zijn almachtige Vader, en U dank brengend, zegende Hij het, brak het en gaf het aan Zijn leerlingen....'

Het eerste schot verraste hem midden in een nieuwe hap. Hoewel hij ineenkromp, moet zijn verbazing grooter zijn geweest dan zijn pijn of schrik; ik zag zijn oogen groot en verwijtend op mij gericht; toen boog hij het hoofd, alsof hij zich in het onafwendbare schikte. De tweede kogel moet hem op slag gedood hebben;

er kwam rood schuim op zijn mond, en rochelend zonk hij achterover, het brood nog tusschen de tanden. Lysbet, die opgesprongen was, staarde niet naar hem, maar naar mijn pistool, waarvan de rook nog lang bleef hangen, want er stond weinig wind op die beschutte plek. Er vlogen wat vogels op. Het servet, waar het brood op lag, was zoo verblindend wit onder het zonlicht, dat ik de oogen afwenden moest.

XII

Evenals de vorige avond was ik van hen beiden vandaangeloopen, het bosch in, de pistolen nog in de hand. Het gezang der vogels was vreeselijk om aan te hooren, en de zonnewarmte, van alweer een nieuwe heete dag, was niet minder ondraaglijk. Mijn verstand zei mij, dat ik mijn grootste vijand had gedood, een verrader, een gevaar voor de menschheid; maar mijn hart sprak een geheel andere taal en gaf mij onomwonden te verstaan, dat ik De Romanesque niet neergeschoten had uit haat of wrok, of omdat ik mijn vader beloofd had hem te zullen dooden, doch uitsluitend om een eind te maken aan een toestand van folterende spanning, of misschien zelfs alleen maar omdat hij mij getergd had met het brood. Ja, dit laatste was het: ik had hem vermoord uit honger, als een wild dier, of een struikroover; ik had niet eens de verontschuldiging van een machtige hartstocht van hooger allooi.... En nu ik erkennen moest hem niet als vijand gedood te hebben, nu zag ik des te onbedrieglijker welk een vriend, ondanks alles, ik in hem verloren had. Want De Romanesque was de incarnatie bij uitstek van vriendschap: alleen door hem te haten was het mogelijk weerstand te bieden aan het beroep door zijn persoonlijkheid gedaan op alles wat in mij sluimerde aan zin voor het feestelijke, ongewone, buitensporige, op de gemeenschappelijke geestdrift voor iedere inbreuk op nuchtere alledaagschheid, de glans van het avontuur, de leugenachtige schoonheid daarvan. Zoo grauw is de wereld, dat iedere avonturier, om zijn eigen avontuur te kunnen scheppen, onvermijdelijk een leugenaar en een bedrieger moet zijn; en hij was dit geweest zooals niemand ter wereld het hem verbeteren zou, zoo meesleepend, zoo innemend....

Lysbets voetstappen ontrukten mij aan mijn gepeins. Dat zij mij troosten wilde, was misschien te voorzien geweest; maar weinig was ik voorbereid op haar stormachtige dankbetuigingen, die het voorgevallene van stonde af aan in een geheel nieuw licht plaatsten. Zij omarmde mij, kuste mij, noemde mij haar redder....

‘Hij had mij gedwongen mijn kind te vermoorden!’ hijgde zij aan mijn oor, ‘en ik was weerloos, - je hebt het gezien. Het was een meisje, een volkomen gezond kind; maar hij wilde niet, dat het in leven bleef; hij was bang, dat ik mijn liefde verdeelen zou. En geen gelegenheid liet hij voorbijgaan om mij te tergen met de herinnering eraan. Zooals eenige dagen geleden bij Wiesloch. Hij zei altijd, dat hij dit deed om mij te harden; maar het was tergen, tergen....’

‘Tergen?’ zei ik weifelend, ‘ik weet het niet.... Hij moet een geweten hebben gehad; door wat jij tergen noemt overstemde hij het knagen ervan....’

‘Verdedig je hem nog?’ riep zij uit, mij op armlengte van zich afhoudend.

‘Het spijt mij, dat dit gebeurd is. Ik had weg moeten gaan, en een paar dagen honger lijden.’

‘En mij in zijn macht laten!’

‘O, je bent tien jaar lang in zijn macht geweest.... Waarom ben je dan niet weggeloopen?’

‘Ik kon niet! En waar moest ik heen? Hij was mij te sterk....’

‘Denk in geen geval, dat ik hem gedood heb om jou van hem te bevrijden. Nu het eenmaal gebeurd is, zal ik voor je zorgen, en je naar Leiden terugbrengen, als je dat wilt. Door vader wijs te maken, dat deze moord een wraakoefening was, zal ik wel van hem gedaan krijgen, dat hij je weer in huis neemt. Maar dit is voor mij een bijkomstigheid. Ik vond Louis de Romanesque altijd nog te veel waard om hem op te offeren aan de Leidsche maatstaven van eer en deugd, waarmee hij zelf zoo smakelijk de spot kon drijven....’

‘Je verdedigt hem,’ prevelde zij.

‘En wíl je wel naar Leiden terug? Van het leven, dat je gewend bent, en dat híj je heeft laten leiden, vind je daar niet de flauwste afschaduwing terug. Je hebt geleefd als een prinses, en vrij wat amusanter dan de meeste prinsessen van wie ik gehoord heb.’

‘Hij heeft mijn kind vermoord....’

‘Vijf jaar geleden! En jij was alles voor hem. Of is hij je soms ontrouw geweest in die vijf jaar?’

Onder het spreken waren wij teruggeloopen naar de plek waar hij lag. Ik was woedend op Lysbet, omdat zij niet meer verdriet toonde en zichzelf als het middelpunt van het geheele drama beschouwde, - zichzelf en haar kind, dat, eenmaal opgegroeid, waarschijnlijk een even groote hoer geworden zou zijn als haar moeder. Ik herinner mij, dat ik het woord ‘hoer’ bij mijzelf gebruikte, - het woord, dat zelfs door mijn oom Heinrich afgewezen was, - maar ik was dan ook werkelijk boos; en misschien deed deze boosheid veel om mij mijn evenwicht te doen hervinden tot het nemen van practische besluiten. Lysbet zei niets meer, en liet de leiding geheel aan mij over, instemmend met alles wat ik deed of voorstelde, alsof zij haar nieuwe heer en meester gevonden had. De gedachte was vrij drukkend. Ik had haar nu tot mijn last, iets waarvoor ik altijd al had gevreesd.

Wij begroeven hem in zijn kleeren. De gouden keten wilde ik erbij voegen; maar Lysbet stond erop hem mee te nemen, en bij

nader inzien was dit ook verstandiger. Het had weinig zin deze plundering anders te beschouwen dan als barre noodzaak. Het geld en de kostbaarheden deden wij in een zak; de schilderijen, dat van Lysbet, en de twee zelfportretten, met de vlammende zandlooper, verbrandde ik, hoewel ik ze beter in het graf had kunnen leggen, maar de kuil was toen al dicht. Van haar kleeren en sieradiën namen wij ongeveer de helft mee. Voedsel was er nog voor twee dagen. De papieren, die ik onderzocht, bevestigden zijn eigen mededeelingen daaromtrent; het waren paspoorten en aanbevelingsbrieven van een menigte Katholieke autoriteiten en van het koopmanshuis Bitor; alleen kwam de naam Mansfelt nergens voor, zooals ook niet anders te verwachten was. Eenig document, dat op zijn relaties met de Jezuïeten in Mainz of met het Brusselsche hof betrekking had, heb ik niet gevonden. Het paspoort van de hertog van Lotharingen leek mij bijzonder waardevol; want ik was reeds besloten de kortste weg in te slaan naar Mansfelt's legerkamp, dienst bij hem te nemen en, indien hij naar het Noorden trok om Bergen op Zoom te ontzetten, de gelegenheid te benutten om in Holland te komen. Mouzon, voor het geval hij daar nog was, zouden wij in vijf of zes dagen kunnen bereiken.

De reis begon onder kwade voorteekenen. Nauwelijks waren wij een half uur op weg, of een woest gejoel van jongensstemmen bereikte ons, nu en dan overstemd door het gekrijsch van een vrouw. Snel laadde ik onze vijf pistolen, drukte er Lysbet twee van in de hand, en spoedde mij, de richting van het geluid volgend, naar een kleine houthakkershut, waar de bende van de vorige avond zich verzameld bleek te hebben. In Zijn onpeilbare wijsheid had God hier iets bijzonder opvallends bedacht. Deze kleine schelmen, weggeloopen trosjongens en ander gespuis, waarvan de oudste niet ouder kan zijn geweest dan zestien jaar, waren met vereende krachten bezig een oude vrouw geweld aan te doen. Haar man, de houthakker, zat op eenige afstand hoofdschuddend toe te kijken. Het was een tooneel te walglijk voor de hel; maar God, mijne heeren predikanten, zat rustig in Zijn stralend blauwe hemel en heeft geen vinger uitgestoken om dat oude wijf bij te staan, - wat Hij trouwens ook niet had kunnen doen, omdat Hij reeds millioenen jaren te voren besloten had haar op deze wijze de doodschrik op het lijf te jagen. De eenige die een vinger uitstak was *ik*, min of meer geholpen door Lysbet, die wel zoo goed was de leeggeschoten pistolen te laden en mij aan te reiken.

Nadat ik er twee neergeschoten had, keerde de geheele bende, twintig in getal, zich tegen mij. Wie nooit met jongens van die leeftijd gevochten heeft weet niet welk een ontzenuwend werk

dit is voor een volwassene. Het scheelde weinig of ik had het onderspit gedolven, onder het oog van de hoofdschuddende houthakker; ten slotte partij trekkend van mijn Leidsche ervaringen in het plukharen meer dan van mijn kennis van de wapenhandel, dreef ik hen met mijn rapier en mijn mes op de vlucht, onder achterlating van drie dooden en ettelijke gewonden. Voor de deur van de hut lag een twaalf- of dertienjarige jongen met mooie blonde krullen te zieltogen, roepend om zijn moeder. Zelf was ik aan de pols gewond, en mijn schouder, waarop een der belhamels mij met een stok geslagen had, was gezwollen. In plaats van mij te bedanken of mij voedsel of water aan te bieden, begonnen de houthakker en zijn vrouw als dollen te kijven en elkaar de schuld te geven; ik vermoed, dat zij niet goed bij hun verstand waren. Ik liet een der pistolen bij hen achter, met wat kruit en kogels, en wij spoedden ons verder. Tot de avond toe hadden wij de jongens op onze hielen, scheldend en van tijd tot tijd aanvallen wagend. Wie zij waren, waar zij vandaan kwamen, ik heb er geen vermoeden van; er moeten veel van dergelijke benden in Duitschland rondzwerven. Zij zijn wild en gehard, zij kunnen niet lezen of schrijven, zij spreken een koeterwaalsch, waarin ieder verstaanbaar woord iets anders beteekent, en hun brein is slechts vervuld van moord en verkrachting, en het verlangen hierin te wedijveren met hun meesters, die zij ontvlucht zijn. De volgende ochtend waren zij verdwenen.

De geruchten over Mansfelt gaven weinig houvast. Volgens onze zegslieden, Lotharinger soldaten meerendeels, die de met boomstammen en Friesche ruiters versperde wegen bewaakten, hadden Mansfelt en de dolle Christiaan hoogloopende ruzie gekregen, daar de eerste, die overigens ernstig ziek moest zijn, weer bezig was met alle partijen te konkelen, terwijl de tweede tot iedere prijs Mouzon in handen wilde krijgen. De belegering van Mouzon was een plan van de hertog van Bouillon, bij wie keurvorst Frederik zich bevond, en Christiaan voelde zich nog steeds gebonden aan zijn eed om deze laatste, of liever zijn schoone gemalin, in alles bij te staan. Mansfelt voelde zich aan niets en niemand gebonden, - behalve tot zekere hoogte aan zijn soldaten, wie hij kapitalen aan achterstallige soldij schuldig was; voor Mouzon zouden zelfs veertig of vijftig cornets ruiterij gemuit hebben, - maar daar de Hugenoten alweer genoeg van hem hadden, had hij geen andere keuze dan zich onder bescherming van de Fransche regeering te stellen, of zich een doortocht te banen naar de Nederlanden. Duitschland was voor hem versperd door de troepen van Cordova en de Beiersche overste Anholt; en door te lang te dralen zou hij ook van de Neder-

landen afgesloten raken. De geschiedenis leert, dat Mansfelt beide heeft gedaan: zich onder Fransche bescherming gesteld, tegen zijn eigen muiters, die zijn geschut wilden rooven, en vervolgens, met Christiaan, zich een doortocht gebaand naar de Nederlanden, nadat gebleken was, dat de Franschen in het geheim de Spanjaarden naderbijriepen om de onwelkome gast, wiens verblijf in Frankrijk langzamerhand een Europeesch schandaal geworden was, te vernietigen. Ofschoon dit alles in Lotharingen nog niet bekend was, was er toch wel zooveel van uitgelekt, dat het mij verstandig leek iets noordelijker aan te houden dan aanvankelijk in mijn plan had gelegen.

Het Lotharingsche paspoort bracht ons overal doorheen. Bij wijze van voorzorgsmaatregel had ik Lysbets gezicht met een afkooksel van bieten bewerkt, haar aldus een kunstmatige uitslag bezorgend. Honger hebben wij niet geleden in Lotharingen, al moest ik voor een brood vaak genoeg een schakel van De Romanesque's keten neertellen; het ergste was de steeds aanhoudende hitte, die een dagmarsch tot een kwelling maakte; 's nachts te loopen was ondoenlijk, ten gevolge van de veelsoortige versperringen. Voor plundering was het land alleen behoed, doordat de hertog van Lotharingen bij Mansfelts doortocht, drie weken te voren, met diens toestemming de voornaamste wegen met ruiters had afgezet; maar zelfs deze vrij vernederende voorzorgsmaatregel had niet geheel aan zijn doel beantwoord, en er waren evenveel boeren door de Mansfelders beroofd als achtergebleven Mansfelders door de boeren doodgeslagen. Nauwelijks echter hadden wij het gebied van deze voorzichtige hertog verlaten, of wij stuitten op de bewijzen waartoe dit leger, eenmaal in volle glorie losgebroken, in staat was. Er heerschte een hongersnood, die tuinslakken en padden de waarde van hun gewicht aan goud hadden verschaft. Ten slotte kwamen wij weer op Spaansch gebied, wij staken de Semois over, westelijk van Arlon, volgden het dal van de Lesse, en bij Dinant in de buurt vernamen wij eindelijk, dat het gezochte leger niet ver meer was. Het bewoog zich in noordelijke richting, op Brussel af; door westelijk aan te houden zouden wij het ten Zuiden van de Sambre kunnen opvangen.

Lysbet had mij geheel als haar leidsman aanvaard. Van haar hooghartige houding, de ironische glimlach, waarmee zij in Heidelberg mijn gedragingen placht gade te slaan, was niets overgebleven; ik wist niet goed of dit aan apathie was toe te schrijven dan wel aan een werkelijk erkennen van mijn meerderheid. Uren lang kon zij zwijgen, in onderworpen houding de eindelooze, stoffige wegen afloopend, afgestorven van alles om zich heen. Waren er soldaten in de buurt, dan behandelde ik haar eeniger-

mate als mijn hoer, schold haar uit en liet haar de bagage dragen; en in deze voor haar noodzakelijke rol had zij zich dermate ingeleefd, dat zij, ook wanneer wij alleen waren, het onderdanige in haar bewegingen niet aflegde. Iets sluipends en gebukts had zij altijd al gehad in haar démarche; het kwam haar nu te stade....

Om haar te peilen vroeg ik naar haar leven met De Romanesque; vooral hoe hij erin geslaagd was haar tot het Roomsche geloof te bekeeren. Alles op rekening te stellen van zijn toovenaarsmacht was niet wel doenlijk bij iemand die de haat tegen de Papisterij met de moedermelk had ingezogen; maar bij Lysbet was nog een andere haat werkzaam geweest, en dat was de haat tegen mijn vader, die zij mij in Heidelberg geopenbaard had, en die zij zou moeten overwinnen, wilde zij in Leiden haar plaats terugvinden. In geen geval, zoo hield ik haar voor, moest zij daar ooit laten blijken, dat zij Katholiek was geweest. Het meest bezorgd maakte ik mij over de weelde, waaraan zij gewend was. Maar dan wees zij op de gescheurde kleeren, die zij droeg om minder begeerlijk te schijnen in de oogen van kapers op de kust, en op haar afgetrapte schoenen. Bovendien, zei zij, had zij in die vijf jaar herhaaldelijk gebrek geleden met De Romanesque; want deze was verkwistend van aard, en door zijn hooghartigheid steeds in gevaar zich van zijn opdrachtgevers te vervreemden. Zij waren in Praag geweest in die jaren, in Brussel, in Straatsburg, en op verschillende plaatsen in Duitschland; en overal had hij voor de Katholieken gewerkt, steeds na langdurige besprekingen met de Jezuïeten. Toen deze hem hadden afgeraden een al te kwistig gebruik van zijn bovennatuurlijke vermogens te maken, had hij zich systematisch afgewend de kracht, die in zijn oogen school, op anderen te doen afstralen: volgens Lysbet zou ik drie of vier jaar te voren geen schijn van kans hebben gehad in het oogenduel, de eerste avond in de Bockshorn. Met twee of drie jongens van Kaplirsch had hij zich uit den treuren geoefend, in Mainz nog, en de resultaten hadden beter kunnen zijn, naar hij voorgaf; veel meer dan op het juiste moment gaan slaapwandelen of in slaap vallen had hij hun niet kunnen leeren. Hij had een zeer verstandig biechtvader, een bejaarde Jezuïet, die hem voorheild, dat iedere magische krachtsontplooiing, goddelijk of duivelsch om het even, afbreuk deed aan de fijnere werkzaamheden van het verstand en daarom vermeden diende te worden door wie ter verdediging van het geloof een taak van list en politieke berekening had te vervullen. Vroeger, in Leiden en elders, had hij menig lijder genezen, veel vrouwen aan zijn wil onderworpen; de laatste jaren boezemde hem dit geen belang meer in. Toen

Lysbet als meisje kennis met hem maakte, gaf hij haar geheime opdrachten, of zond haar zijn gedachten toe, over de geheele breedte van de stad, van de Witte Poort tot de Hooge Woerds Poort; hij had haar ook geleerd hoe zij de gedachten van anderen kon opvangen. Hierdoor was zij als aangewezen voor het werk van spionne; nochtans had hij van haar handlangersdiensten nooit gebruik willen maken, jaloersch van aard als hij was: iedere vrouwelijke spion is nu eenmaal veil voor degene die zij bespionneeren, uithooren of berooven moet. Wat van dit alles waar is waag ik niet te beslissen; ik herhaal hier slechts wat Lysbet mij vertelde.

Tijdens een dezer gesprekken moest ik ineens aan het portret van de vrouw van Petrus Cabbeljau denken. Inderdaad had De Romanesque dit geschilderd, in zijn eerste Leidsche tijd, toen hij zich Hugo Dietz noemde. De Romanesque was zijn naam trouwens óok niet; hij heette Saint Dreux, Pierre van zijn voornaam, en was de jongste zoon uit een verarmd adellijk geslacht ergens in Champagne; de oude Fransche graaf, over wie hij op een avond in de Bockshorn had gesproken, was zijn vader. Een der oudere zoons was Hugenoot geworden, een relatie, die hij wel eens gebruikt had bij zijn politieke intriges; langs deze weg was hij ook met het koopmanshuis Bitor in aanraking gekomen, dat tijdens de Brusselsche onderhandelingen rondom Mansfelt, in het voorjaar van 1622, de hand zoo diep in het Roomsche wespennest had gestoken, dat het alleen al op grond hiervan De Romanesque, die hiervan wist, als halve compagnon had moeten dulden. Practiseerend Katholiek was hijzelf eerst weer de laatste jaren. Getrouwd was hij nooit geweest; in Heidelberg had hij dit doen voorkomen om sommige rijke burgers, die hij geregeld ontving, met Lysbets aanwezigheid te verzoenen. Ten slotte wil ik nog vermelden, voor lezers van deze kroniek, die mij van domheid zullen beschuldigen, omdat ik De Romanesque niet eerder als de schilder had herkend, dat juist dit brillante verleden, in zijn manieren zoo onweersprekelijk tot uiting komend, een beletsel voor mij waren om hem te vereenzelvigen met de berooide figuur, die zich in tegenwoordigheid van mijn moeder voor zijn achterste geslagen had. Een lezer, zelfs een critisch lezer, is niet steeds de beste beoordeelaar van dergelijke zaken. Geen lezer is rechtstreeks onder de invloed van Louis de Romanesque geweest, zooals ik dit was; geen lezer, hij mag over nog zoo'n sterke verbeeldingskracht beschikken, heeft mijn moeder voor zich gezien, toen zij dat vulgaire gebaar voor ons schetste.

De legers van graaf Ernst van Mansfelt en hertog Christiaan van Brunswijk bewogen zich, gedecimeerd door ziekte en desertie,

vertwijfeld en verwilderd, doch manmoedig, over de stoffige landwegen van het hooge plateau Fagne. Een onafzienbare legertros van wagens, hoeren en jongens volgde hen. Het was de volksverhuizing nog eens overgedaan, wanneer men ze zoo voorbij zag trekken, zooals Lysbet en ik, even ten Noorden van Philippeville, een kleine vesting, die vroeger Corbigny heette, maar naar Philips de Tweede, onzaliger nagedachtenis, herdoopt schijnt te zijn. Hoewel uit de vesting, die deze slechte ruil had gedaan, op de Mansfelders geschoten was, hadden zij geen tijd gehad om zich te wreken: zij hadden te veel haast. Overal zag men de rapieren, de partizanen, de stokken in de lucht geheven om de soldeniers tot meer spoed aan te manen. Marcheeren, op trommelslag, was afgeschaft: men had te draven. Wie niet draven kon moest maar neervallen en sterven: de boeren, nu nog onzichtbaar, stonden al klaar om alles neer te hakken wat achterbleef. Enkele gelukkigen, uitgelezen soldaten, musketiers, zaten en croupe bij de ruiters; anderen hadden de hoeren van de wagens gesmeten, en lieten zich vervoeren als heeren; er werd gevochten, gevloekt, gemuit, maar vooruit kwám men, met het grootsche doel in zicht Cordova te vlug af te zijn en Bergen op Zoom te ontzetten. Wat Bergen op Zoom betrof was het doel vooral grootsch, omdat men daar betaald dacht te worden: men koesterde de meest overdreven verwachtingen omtrent de rijkdom (en de scheutigheid) der Hollanders. Honger, dorst, stof, pijn, koorts, wonden, uitputting: alles voor Bergen op Zoom. Er schommelde een reusachtig vaandel voorbij, besmeurd door bloed en kruitdamp; maar de nieuwe woorden stonden erop: Bergen op Zoom! Het was niet het minst fantastische embleem van die ik de daarop volgende dagen te zien kreeg, en waaronder toch waren: een olijftak met de spreuk ‘Mon tour viendra!’ - een geharnaste maagd op een zuil, met ‘Revirescit,’ - een hellebaard, omzweefd door bolwangige cherubijnen, en zoo meer. Ook de hoeren hadden vaandels, deels van ontuchtige aard.

Nadat Lysbet en ik deze optocht van luidruchtige verdoemden een kwartier langs ons heen hadden laten trekken, besloot ik de sprong te wagen, en sloot mij aan bij een troep piekeniers, op de voet gevolgd door een wagen volgeladen met soldaten van ieder ander wapen. De piekeniers lieten hun pieken slepen, en hadden er een matig drafje in gezet, zoodat de magere knollen voor de wagen hen nauwelijks konden bijhouden. Reeds had ik opgemerkt, dat sommige onder hen hun hoer bij zich hadden, die, zooals gebruikelijk, de bagage droeg en een deel van de wapenrusting. Naar aanleiding van dit laatste hadden de piekeniers herhaaldelijk moeilijkheden met hun bevelhebbers, die er met

de schacht van de partizaan op losranselden, zonder bij deze veteranen iets anders te bereiken dan een vermoeide grijnslach, of een vaag gebaar naar de zon, die overigens haar grootste kracht reeds verloren had. Dan weer wierpen de sergeants zich op de hoeren om hen te dwingen hals- en beenstukken aan hun meesters terug te geven. Dit alles zonder dat de draf ook maar een moment vertraagd werd. Een paar officieren te paard - een van hen met een vrouw achterop, die bezig was een appel te eten en de piekeniers de pitten in het gezicht spuwde - bemoeiden zich niet met deze twisten, die ook volkomen zinneloos waren, want de vermindering in gevechtswaarde door het aflaten van stukken van de uitrusting is als factor te verwaarloozen, zoolang men niet in slagorde marcheert, met de wagens, of dekkende ruiterij, aan weerskanten.

Toen het leger in zicht kwam, had ik de voorzorg genomen Lysbet te herscheppen tot de afzichtelijkste troshoer, die ooit met de Fransche ziekte op het gelaat geschreven een kampvuur heeft gesmukt: van bietensap, zand en hars had ik prachtige puisten op haar voorhoofd geboetseerd, voorts enkele striemen geschilderd op andere plekken, ik had stof over haar blonde haren gestrooid, als in het Oude Testament, en haar ten slotte al onze bezittingen te dragen gegeven, tot mijn rapier toe. Het gevolg van een en ander was, dat wij niet de minste aandacht trokken, noch bij de piekeniers, noch bij de soldaten achter ons, van wie de meeste trouwens sliepen. In mijn Heidelberger leeren kolder, met vier pistolen in mijn bandelier, daarbij beschaafd van voorkomen, moet men mij gehouden hebben voor een ordonnans, die van zijn afdeeling af was geraakt, en nu meeliep zoo goed hij kon. Toen ik een der piekeniers zijn hoer een kaakslag had zien toedienen, omdat zij, met een angstige blik op de dichtstbijzijnde sergeant, weigerde zijn piek te dragen, meende ik er goed aan te doen ook Lysbet nu en dan een stomp of een trap te geven, - maar nauwelijks had ik dit de eerste keer gedaan, niet al te hard, of een woest geschreeuw achter mij deed mij van een herhaling der strafoefening afzien. Toen ik omkeek, bleken de soldaten op de wagen ontwaakt te zijn, zij wezen naar mij, of wezen mij iets; ik haalde de schouders op, maakte een vragend gebaar, steeds nog omkijkend; ik moet iets achtergeraakt zijn; en opeens kreeg ik een haal over mijn schouder van een der sergeants, die mij aldus onder het oog bracht, dat snelheid voorshands de eerste vereischte was in dit leger. Het was mijn gezwollen schouder, en ik kromp van de pijn; toch leek het mij raadzaam deze beleediging ongewroken te laten en mijn weg achter de piekeniers zoo onopvallend mogelijk te vervolgen.

Het begon reeds avond te worden, toen wij een uitgestorven gehucht bereikten, waar een half uur zou worden gerust. Hier wilde ik tevens pogingen in het werk stellen mij te laten aanwerven. Reeds hadden de piekeniers hun draf verwisseld voor een meer gebruikelijke soldatenpas, reeds schalden voor ons uit bij de ruiterij commando's voor stilhouden en afstijgen, toen achter mij op de wagen een lied werd aangeheven, dat ik niet voor het eerst hoorde. Uit schorre kelen, begeleid door slagen op het hout van de wagen, klonk daar:

'*Zoodra een soldaat wordt gebóóóren*,
Zijn hem drie boeren uitverkóóóren,
De eerste die hem voedt,
Boem, Boem....'

Er waren er misschien tien die het zongen, maar degene, aan wie het mij had doen denken, bevond zich onder hen, want toen de soldaten met stijve beenen van de wagen klommen, geschiedde dit op bevel, of onder aanwijzingen, of gehinderd door de bemoeizucht van mijn dikke Limburger, die zich op de buik klopte, zijn pluimhoed afnam om zich het voorhoofd af te wisschen, vervolgens zijn wapens bij elkaar zocht en zich langzaam en voorzichtig over de rand liet glijden. Ik fluisterde Lysbet toe in mijn nabijheid te blijven, en ging op hem af.

'Doorzoek alle huizen, jongens,' riep hij een paar soldaten na, die zich verwijderden in de richting van het marktplein, 'en vind je er nog een, dan dadelijk een spijker in de voetzool; dat helpt het vlugst. En je stoort je niet aan salva guardia's, zooals laatst, denk daarom. Er moet hier toch nog eten te vinden zijn, voor de duivel!'

'Ken je mij niet meer?' vroeg ik, vlak voor hem geposteerd.

'Neen,' zei hij, zonder mij behoorlijk bekeken te hebben, en richtte zich toen weer tot de anderen, met het bevel, of het verzoek, of het moorddadige voorstel, ook een weinig naar wijn uit te zien.

'Een soldaat en een zwijn, moeten steeds vol zijn,' rijmde hij.

'Kom, denk eens goed na,' zei ik, 'het was in het legerkamp van de dolle bisschop, niet ver van Munster; wij waren met ons vieren; en ik had een buidel met geld bij mij, en die is mij toen door je zoontje afhandig gemaakt.'

Hij legde de hand op mijn schouder, goedmoedig, om mij tot doorloopen te bewegen, en stond al klaar met nieuwe instructies aan de aftrekkende plunderaars; maar eensklaps verhelderde zich zijn gezicht, hij sloeg de handen in elkaar, en riep:

‘Ah! Een van die vier jonkers, die zoo geschrokken waren op het zien van een onbeduidende strafoefening! Hoe komt u hier verzeild? Er staat mij iets van voor, dat mijn jongen eens een melkmuil van enkele Hollandsche guldens heeft ontlast....’

‘Die melkmuil was ik,’ zei ik lachend.

‘Tot straf heb ik hem het geld weer ontnomen. Maar er is niets van over. U komt toch niet om dat geld?!.... U moet bij ons op de wagen komen, dat is makkelijker voor u, of bent u zoo op loopen gesteld? Nooit loopen, zeg ik altijd maar. Maar u heeft zich ten minste een bruikbare hulp aangeschaft, in dat half jaar.’ eindigde hij, met een knipoogje in de richting van Lysbet.

‘Ja, dat is mijn hoer,’ gaf ik toe, ‘en in sommige opzichten is zij bruikbaar. Maar waarom schreeuwden jullie zoo, toen ik haar een stomp gaf?’

‘Omdat u nog leeren moet hoe een hoer haar vet te geven. Dat is een aparte kunst. Zelf heb ik het er niet ver genoeg in gebracht, en daarom is Agnete ook van mij weggeloopen, met al haar kinderen, behalve de oudste, die hier nog ergens bij de tros is, als fouragejongen, geloof ik. Zij liep weg met een Mansfelder, even na de slag bij Höchst, en toen ben ik naar Mansfelt overgegaan om hem te vinden.’

‘Om je te wreken?’

‘Om hem het koopgeld te laten betalen. Eerst wou hij mij in valsche daalders voldoen, ten slotte is het gebleven bij een zeker bedrag kerkzilver. Ik neem geen nieuwe hoer. Ik ben nu kwartiermeester; bij Mansfelt was namelijk de caracole nog in gebruik, en bij Höchst was een paard onder mij doodgeschoten, en ik ben ook eigenlijk te oud om te vechten, al bijna vijftig! Maar u moet op de wagen komen, jonker, de dame kan wel uw bagage sjouwen, daar hebben wij geen plaats voor.’

Of het uit beleefdheid was tegenover mij, of omdat Lysbets houding hem ongewoon voorkwam, het woord ‘hoer’ wilde hem blijkbaar niet over de lippen; ik had moeite niet in lachen uit te barsten. Toen ik hem zei, dat ik in geen geval van mijn hoer wilde scheiden, uit vrees dat anderen haar de maat zouden nemen, nam hij mij apart en sprak zijn twijfel uit aan Lysbets verleidelijkheid voor anderen, gezien de verregaande staat van ontbinding, waarin een gedeelte van haar gezicht verkeerde. Ten slotte stemde hij erin toe, dat ook zij op de wagen kwam. Daarop vertelde ik hem in het kort van mijn belevenissen in Heidelberg, en hij noemde mij van nu af aan ‘luitenant’. Toen hij hoorde, dat ik Holland bereiken wilde, ontried hij mij ten sterkste dienst te nemen alleen voor dat doel; wanneer ik bij hem bleef, zou hij mij overal doorheenloodsen, uit oude vriendschap; het was niet noodig

te gaan vechten, dat deed hijzelf ook niet. En wanneer ik tóch vechten wilde, moest ik mij bij de kanonniers opgeven, daar was nog wel plaats, en dan hoefde ik óok niet te vechten.

Daar het reeds te laat geworden was mij nog te laten aanwerven, klom ik met Lysbet op de wagen, en al spoedig waren wij weer op weg, tusschen de slapende soldaten en de kisten, manden en zakken ingeperst. Slechts enkelen, onder wie de Limburger, hielden het gesprek gaande. Op Lysbet lette niemand, men was te moe of te hongerig om zich door vrouwen van de wijs te laten brengen; trouwens, de lezer moet zich niet voorstellen, dat legerhoeren voortdurend besprongen worden als door hitsig gedierte: zij zijn er om te koken en te naaien, te sjouwen en slagen in ontvangst te nemen; veel soldaten kijken niet naar hen om, en geven de voorkeur aan verkrachting bij plundering, of aan de echte, meer geoefende hoeren, die in elk legerkamp in bordeelen te vinden zijn. Zeker een derde gedeelte van alle legerhoeren is wettig getrouwd, zonder dat dit in hun positie eenige verandering brengt; men blijft hen even goed ‘hoer’ noemen, ook al waren zij dit niet eens vóor zij trouwden. Wellicht geeft dit gebruik van een diep theologisch inzicht blijk: volgens Paulus immers moet men trouwen om der hoererijen wille (als men het niet laten kan), zoodat het niet meer dan billijk is, in de benaming der huisvrouw van deze oorspronkelijke drijfveer rekenschap af te leggen.

Nadat wij het gehucht hadden verlaten, hotsten wij over de hobbelige wegen bij het schijnsel van pekfakkels. Door mij op de knieën te verheffen kon ik de lange slang overzien: een rij schommelende lichtjes, waartusschen zich voorthaastende gedaanten, piek of musket over de schouder. Ver naar achteren zag ik paardenvolk. Een paar maal bleven wagens achter, door gebroken assen of uitputting der paarden; het lot der inzittenden was niet benijdenswaard. De Limburger vertrouwde mij toe, dat wij deel van de achterhoede uitmaakten; de bataille, waarbij zich de artillerie bevond, was op dit oogenblik waarschijnlijk reeds bij Châtelet de Sambre over. Over een ontmoeting met Cordova sprak men op geringschattende toon; en het ontzet van Bergen op Zoom beschouwde men als een gunst, Prins Maurits bewezen, die als een hulpeloos vliegje in het web van de Spaansche Spin spartelde (dat was Spinola). Onder het genot van een stuk nagenoeg rauw schapenvleesch, besproeid met een slok lauw water, - de Limburger had het vleesch van een der volgende wagens weten los te krijgen - kreeg ik een en ander te hooren over de muiterij voor Mouzon. De muiters, zeker de helft van Mansfelts cavallerie, bevonden zich nog bij het leger, maar hadden geweigerd

deel te nemen aan iedere rencontre, indien zij niet eerst werden betaald. Algemeen achtte men Mansfelt en Christiaan, wiens troepen eveneens gemuit hadden, ten volle in staat deze rebellie op het juiste moment de kop in te drukken, en vol bewondering verhaalde men van de muiterij voor Praag, toen Mansfelt zich met drie hoplieden een weg had gebaand door zeshonderd muiters, alleen met een Zwitsersche degen en enkele pistolen gewapend, waarmee hij er zes-en-twintig, volgens een ander zes-en-zestig, in het zand had doen bijten. Dit was het sein tot een bandeloos, maar voor mij zeer leerzaam gesnoef over de heldendaden der aanvoerders, waarbij men Mansfelt, Christiaan, overste Von Waldmannshausen, de bloedige Von Carpitzo, graaf Limburg Styrum en de jonge hertog Frederik van Saksen Weimar, die zich allen hij het leger bevonden, om de eereprijs liet dingen met betrekking tot het aantal onder hen doodgeschoten paarden in meer dan één veldslag. Het kan toen ongeveer tien uur in de avond zijn geweest. Geheel vervuld van het leven dezer helden, brandend van verlangen als Hollander niet bij Duitschers, Limburgers of Engelschen achter te blijven, dacht ik niet meer aan De Romanesque, en amper nog aan Lysbet, die naast mij op de schommelende kar zat. Wij reden heuvelafwaarts, door sombere dorpjes; ik sliep een kwartier, en droomde van dominee Wurrelijns, die voor mij uitreed op een vette schimmel, de vinger vermanend opgeheven, waarna hij een charge ondernam op rijen kerkbanken, waarachter Achilles, de Ulmer dog van schout Willem de Bondt, verscholen zat, hetgeen met een donderend geraas gepaard ging. Van de plots invallende stilte ontwaakte ik, en men vertelde mij nu, dat wij zoojuist de houten Sambrebrug bij Châtelet overgereden en op weg waren naar Fleurus en Ligny. Dat deze brug niet vernield was, bewees, dat Cordova al in Spanje zat, met de broek vol. Ik sliep weer in, en schrok wakker van een hevig geketter vlak bij mijn oor. De wagen stond stil en bleek half leeg te zijn; voor ons uit bewogen de piekeniers zich tegen een steile heuvelweg op. Een luitenant, of ritmeester, joeg de soldaten de wagens uit, onder het gebrul van:

‘Genoeg geslapen, hansworsten! Pak je wapens, en naar je afdeelingen! Cordova staat ons op te wachten bij Fleurus!’

Na Lysbet op het hart gedrukt te hebben de wagen niet te verlaten, voegde ik mij bij de anderen. De Limburger zei, dat hij en de wagens in geen geval verdergingen; waar zijn vendel was wist hij niet, maar hij was kwartiermeester, en had niet eens een koksmes of een vuurspuwende berg; eerst nadat men Cordova verslagen zou hebben en zegevierend Brussel zou zijn binnengerukt, trad hij weer in actie.

Voorloopig zonder taak, bleef mij niets anders over dan bij de wagen te blijven. Hier zagen wij de geheele achterhoede voorbijtrekken: Christiaans kurassiers, die ik een half jaar te voren in het legerkamp had zien dobbelen en plukharen, Mansfelts dragonders en arkebussiers, als dollen vloekend tegen ieder vehikel, dat hun de weg versperde. Geschoten, voor ons uit, werd er nog niet; wel brandden overal vuren op de heuvelrug, waarrond het krioelde van de soldaten. Eerst om twee uur kwam het bericht door, dat Mansfelt een trompetter naar Cordova had gestuurd met de eisch de weg vrij te geven, hetgeen beteekende, dat hij de veldslag aannam. Een half uur later knetterden de eerste musketschoten. De schermutseling was begonnen.

Deze schermutseling duurde tot tien uur in de ochtend. De eigenlijke slag was daarentegen reeds om twee uur afgeloopen, - een der bloedigste slagen uit onze geheele oorlog, en eindigend, zooals men weet, met de nederlaag der Spanjaarden, ten koste echter van duizenden dooden en gewonden en Christiaan van Brunswijk's linkerarm, die door een draadkogel werd verbrijzeld, nadat er drie, of vier, of vijf paarden onder hem doodgeschoten waren. Met deze arm reed de krijgsgezinde prelaat nog eenige weken door, tot er koud vuur bij kwam en hij hem in Breda moest laten amputeeren, hetgeen geschiedde onder begeleiding van militaire muziek, waarbij hij met de rechter de maat sloeg. Een wonderdokter uit Venraay zorgde later voor een kunstarm, van kurk en zilver. Afgezien nog van de verloren arm was er geen twijfel aan mogelijk of de overwinning was in de eerste plaats aan Christiaan te danken. Tot laat in de ochtend waren de Spanjaarden onophoudelijk in het voordeel; hun diepe formaties piekeniers waren onweerstaanbaar, en hun duivelsche arkebussiers te voet sloegen zonder hulp der pieken ruiteraanval op ruiteraanval af. Als gewoonlijk schoot hun cavallerie te kort. Dit was bij Nieuwpoort al zoo geweest, en het zou wel altijd zoo blijven; de Spanjaarden zijn infanteristen, en zeer goede, maar meer moet men niet van hen verwachten. Het is opmerkelijk, dat men, ook aan Protestantsche zijde, er steeds op uit is deze leemte in hun krijgvoering te verontschuldigen met toevallige omstandigheden, - zoo bij Nieuwpoort, dat de beste ruiteraanvoerders niet aanwezig waren, of bij Fleurus, dat de ruiterij niet voltallig was. Hoeveel ridderlijkheid er in dit streven ook tot uiting mag komen, het lijkt mij beter onomwonden vast te stellen, dat de Spanjaarden, in tegenstelling tot de Franschen, in het zadel niet geheel zichzelf zijn.

Voor de taak gesteld deze veldslag naar waarheid te beschrijven, geraak ik in een zekere verlegenheid. En dat waarlijk niet alleen

omdat bescheidenheid mij noopt mijn eigen aandeel aan de worsteling eenigermate in het onzekere te laten. Laat mij over dit laatste kort zijn. Om zes uur 's morgens hield ik het niet langer uit, en sloop langs wagens en reservetroepen in de richting van het krijgstumult, waarin zich nu ook het gebulder van het geschut begon te mengen. Mansfelt had tien kanonnen, Christiaan naar ik meen twee; en zij waren opgesteld in twee batterijen boven op de heuvel, aan de voet waarvan het dorpje en de abdij Fleurus liggen. Deze batterijen bevonden zich op de rechterflank, en werden gedekt door een deel van Christiaans ruiterij. Maar tegen Cordova's arkebussiers, ware scherpschutters, die voor de vaardigste Zwitsers niet onderdeden, hielp geen ruiterij ter wereld, en toen ik daar in de buurt kwam, ging het gerucht, dat er reeds te veel kanonniers en constabels gesneuveld waren om van de artillerie nog eenig heil te mogen verwachten. Dit was mijn kans. In Heidelberg had ik mij ter dege op de hoogte gesteld van de behandeling van het geschut en ook nu en dan wel eens een kanon afgevuurd, en van mijn vader kende ik de beste methode om zich te dekken tegen vijandelijk geweervuur, namelijk het opwerpen aan weerskanten van het kanon van schuin toeloopende aarden wallen, die niet eens bijzonder hoog hoeven te zijn. Genoeg, ik ging erheen, maakte mij bekend als luitenant, en alleen aan mijn ingrijpen was het te danken, dat een charge van Cordova's kurassiers op ons centrum mislukte en door de pieken kon worden opgevangen. Denk niet, dat dit Brabantsche snoeverij is: het is waar. Ik schoot met schroot, het mooiste werk dat er bestaat. Het was of men aan een rijpe vruchtboom schudde, zooveel Spaansche kurassiers, rond en blinkend als appelen, vielen er naar beneden. Eén kogel trof precies de trom van een bereden tambour; en dat mocht van weinig belang zijn, het was toch een fraai en meesleepend schouwspel! De generaal der artillerie heeft mij na afloop persoonlijk zijn tevredenheid betuigd. Ook de laatste, beslissende charge van Christiaan met zijn tot houwdegens omgetooverde Westfaalsche boerenjongens werd door mij op niet geheel onoordeelkundige wijze ondersteund, al kwam hier, ten gevolge van stofwolken en het onoverzichtelijke der mêlée, de kanonnier spoedig aan het einde van zijn wijsheid. Het is het geweldigste wat ik ooit gezien heb, deze charge van hertog Christiaan van Brunswijk, die met een blauwe veer en een witte handschoen op zijn helm - de kleuren der Stuarts - zich de dank ging halen van een geliefde, die hij nooit bezitten zou. In zekere zin mag men zeggen, dat deze handschoen de overwinning behaalde, meer dan Christiaan zelf. Zijn ruiters had hij tot het kookpunt gebracht met die handschoen. Niet de schande van

Höchst, niet de Protestantsche zaak, niet de vuigheid der Papen, was de ware drijfveer van deze uitzinnige ren, maar alleen dit kleine, witte kleedingstuk, dat niet eens geheel zindelijk meer geweest kan zijn na zooveel veldtochten en dat de geur der mooie keurvorstin nog maar bevatte als een hoffelijk vermoeden. Maar ten slotte was Christiaan toch degene die op de gedachte was gekomen de handschoen aan zijn helm te bevestigen en er dit glorieuze spel mee te spelen. Frederik, de wettige echtgenoot, speelde andere spelen: hij speelde bal in Sédan, in siertuinen, bij sproeiende fonteinen, of was alweer in Den Haag op dit moment. Christiaan daarentegen, de aanbidder, en méer dan aanbidder, reed de grootste charge uit de krijgsgeschiedenis, - alles voor God en Haar, zooals op zijn vaandel geschreven stond! Alles voor Haar, welk een kostelijke dwaasheid; maar toch meer kostelijk dan dwaas misschien.... Nog zie ik hem voor mij, bij de aanvang van wat als nekslag voor Cordova was bedoeld, volgens het illustere voorschrift van diens landsman de hertog van Alva: steeds reservecavallerie achterhouden, zoo lang mogelijk, en deze pas laten ingrijpen, wanneer men aan de overwinning wanhoopt. Voorovergebogen, sluw omziend, een lachend bevel uitbrullend, vaart meerderend, in draf, in galop, in gestrekte galop, een vrij kleine en tengere ridder op een bruin paard, - en reeds aan het oog onttrokken door de rijen ijzeren poppen achter hem, die, door driehoekige vaantjes overwapperd, hun logge onweerstaanbaarheid bij zijn élan voegden. Dan de schok; en steeds meer Spaansche gelederen overhoopgeworpen, van de linkerflank af tot haast in het centrum toe, - en toen, daarna, heb ik hem nog éenmaal gezien, ranselend met zijn rapier als een gek, - een blinde, glinsterende kobold met een vuile handschoen aan zijn helm. Drie maal werd de charge herhaald, in een verbluffende orde, bij alle haast en onstuimigheid. Van zijn paard beroofd, sprong hij op een der soldaten toe, vroeg diens paard, klopte de man op de schouder, en begon opnieuw. Het stemt mij tevreden hem bij deze stormloop een weinig te hebben kunnen bijstaan als nieuwbakken kanonnier.

Niet alleen dus omdat, zooals ik reeds zei, mijn eigen optreden mij tot een zekere terughouding dwingt, valt het moeilijk een denkbeeld te geven van de verrichtingen, die men te zamen de slag bij Fleurus noemt. Voor ooggetuigen is iedere veldslag een vrij verwarde zaak. Nieuwpoort, Witte Berg, Mingolsheim, Wimpfen, Höchst, Fleurus, het zijn maar namen voor een soort lawines van bloed en ijzer, waarin alleen de veldheer iets van de orde ziet die hij er zelf heeft willen inleggen. De toeschouwer, en eerst recht de deelnemer, wordt door te veel indrukken bestormd dan dat hij de lawine zou kunnen ordenen tot een optocht van wande-

lende rotsblokken. Hoe bevoorrecht, in velerlei zin, mijn positie bij het geschut ook geweest mag zijn, van de bewegingen zou ik geen ander beeld kunnen ontwerpen dan wat iedere lezer zich wel kan afschilderen met behulp van een plaatwerk, waarin door ter zake kundige scribenten het wezen en de schoonheid van deze of gene veldslag - het hoeft niet eens die van Fleurus te zijn - in het licht worden gesteld. Wat ik gezien heb, en achteraf gehoord, en tijdens de strijd door combinatie kon vermoeden, heeft, naverteld, hoogstens de charmes van een ietwat wild en stuntelig uitgevallen schaakpartij: de pionnen der enfants perdus, dragonders of arkebussiers, tirailleerend, kruipend, schietend, vallend, terugtrekkend, om versterking wenkend, ontmoedigd de armpjes omhoogstekend of vloekend op eigen vuur, - gevolgd door de raadsheeren: de eerste in het vuur geworpen carrés, behoedzaam hun werkzaamheden verdeelend tusschen het ijzeren zelfbedwang der pieken en de slinksche beweeglijkheid der schutters, die na het vuren de bescherming opzoeken van hun solieder broeders, en tusschen de piekeniers verdwijnen als geheime gedachten tijdens een beraadslaging in een kanselarij, - voorts de kasteelen van de tot volledig bewustzijn hunner taak gekomen piekeniers in de aanval: een zware, vierkante, met honderd glinsterende pennen egelachtig bezette vestingtoren, langzaam voorwaartsstampend zonder omzien of berekening, tegelijk onoverwinlijk en uiterst kwetsbaar door deze rechtlijnigheid, - en dan de paarden; maar over de paarden schreef ik al, en geen sprong er zoo grillig en doeltreffend als de dolle bisschop met zijn bezeten uitvaagsel! Resten nog de koning en de koningin. De koningin was er niet bij, tenzij dan in het brein van hertog Christiaan, als keurvorstin vermomd. Maar ik wil de koningen nog beschrijven, die ik gezien heb.

Graaf Ernst van Mansfelt aanschouwde ik tijdens zijn onderhandelingen met de muiters voor Mouzon, te paard, en gemakkelijk te herkennen aan het kleine grijze hoedje zonder snoer, dat hij beloofd had voor geen ander te zullen verwisselen voor hij zijn fortuin had gemaakt. Dat hij niet gezond was, zag men met één oogopslag. Nu en dan hoestte hij. Achter hem stonden zijn veldoversten, allen grooter, krachtiger, rechter van lijf en leden dan hij. Zijn bruine, uitpuilende oogen deden aan geitenoogen denken, zij gaven iets slaperigs, maar ook iets onnoemelijk listigs aan zijn gezicht, en daarnaast iets van een schelmsche lichtzinnigheid, nog versterkt door het rossige baardje, waaraan - de gedachte drong zich onweerstaanbaar aan mij op - veel vrouwen getrokken moesten hebben in zijn bestaan van losgeslagen bastaard. Zijn gezicht was lang, smal en fijnbesneden. Ik verstond niet wat hij zei; maar later heb ik gehoord, dat hij de aanvoerders

der gemutineerden, een drietal gebruinde ritmeesters, die in eerbiedige houding voor hem stonden, voorstelde in geen geval Cordova te laten merken, dat zij in opstand waren gekomen en te doen alsof zij mee zouden vechten; na afloop, de slag eenmaal gewonnen, zou hij hun troepen betalen. (En hij heeft woord gehouden: zijn eerste daad, na Fleurus, was de Spaansche krijgskas in beslag te nemen, de muiters te betalen en onmiddellijk uit zijn dienst te ontslaan.) Aan een kanonskogel, die insloeg niet ver vandaar, schonk hij evenmin aandacht als aan het rumoer van de slag; alleen voor ordonnansen was hij geheel en al oor, al verwees hij hen meestal naar zijn officieren. Nu en dan beklopte hij werktuiglijk de hals van zijn paard, dat niet al te best aan het schieten gewend scheen en voor- en achterwaarts drentelde. De muitende ritmeesters spraken weinig; ook hijzelf sprak weinig, en dan steeds rustig en gemoedelijk, nu en dan om zich heenziend, of zich onderbrekend om adem te scheppen, - soms leek het wel of men daar maar werkeloos bijeenstond om het einde van de slag af te wachten, keuvelend bij wijze van tijdpasseering. Niet omdat dit schouwspel mij niet hoogst belangwekkend zou zijn voorgekomen, maar omdat het onveranderlijk hetzelfde bleef, zonder climax of ontknooping, wilde ik mij reeds verwijderen om naar de kanonnen te gaan, toen hij plotseling zijn hoed afnam, zijn bezweet voorhoofd met de handrug afveegde, en zoo onbeweeglijk zitten bleef, zijn slaperige geitenoogen op de muiters gericht. Dit ontblooten van het voorhoofd maakte hem opeens tot de Mansfelt die ik verwacht had te zullen zien. Het was breed en machtig, diep gerimpeld, en toch jong; het was het eenige aan hem dat kerngezond, en twee-en-veertig jaar, leek, het eenige dat zijn naam van onverschrokken condottiere gestand scheen te doen. Van wat hij toen zei verstond ik enkele woorden: '.... voor Mouzon mij de schrik op het lijf gejaagd.... akelige kunsten.... nu toch wel het minste wat ik eischen kan.... alleen maar als steenen beelden....' De ritmeesters stemden dadelijk toe; waarschijnlijk hadden zij al veel eerder toegestemd, en was dit lange wachten niets dan een soort strafoefening geweest en een demonstratie van zijn onverschilligheid. Toen kwamen er weer ordonnansen aandraven, en nadat hij een grijns vol cynische verstandhouding over zijn gezicht had laten spelen, wendde hij zich van de muiters af, en zette zijn hoedje weer op.

Hertog Christiaan van Brunswijk zag ik onder trompetgeschal aanrijden even voordat hij zijn groote charge begon. Ik zag zijn blauwe veer, zijn witte handschoen, en zijn blauwe sjerp, waarop in gouden letters alweer diezelfde woorden te lezen stonden. Zijn donkerrood gezicht verschijnt nog vaak in mijn droomen:

het wás een gezicht voor droomen, maar dan min of meer komische droomen, zij het ook met een zweem van angst op de achtergrond. Hij zag eruit alsof hij zich zoojuist hersteld had van een daverende lachbui en nu plotseling een erg zure smaak in zijn mond waarnam, waaraan hij nog wennen moest. Het speet mij, dat hij zijn helm niet afzette. Maar ook zoo, half bedekt, onder helm en handschoen en veer en de uiterste rand van zijn lang, golvend haar, prentte dit gelaat zich bij de toeschouwer in als de meest onverwachte vertastbaring van vechtlust, die zich denken laat. Hij had de haakneus van een roofridder, om niet te zeggen roofmoordenaar; maar voor het overige leek hij meer op een beteuterde en opvliegende kwajongen, die zijn zin niet heeft gekregen en die men nu ieder oogenblik, huilend, trappelend, vloekend (binnensmonds; zijn moeder zou het kunnen hooren), in de zon kan zien vliegen, om daar wat te gaan breken. Dat dit gezicht hem eigenlijk tot een humoristische figuur stempelde, werd men zich niet dadelijk bewust; en de lachjes van zijn officieren en ruiters getuigden alleen maar van gewilligheid en ontzag; nochtans zou het mij niet verbazen, indien hij tot de held geworden was, die iedereen nu langzamerhand wel in hem zien moest, alléen om de schijn van hofnar of polichinelle uit te wisschen, die hem als kind, onder zijn familieleden, wellicht menig onaangenaam moment had bezorgd. Tot zijn tiende jaar, zoo stelde ik mij voor, was hij door zijn twee oudere broers vaak uitgelachen; maar na zijn tiende lachte hij zelf, en begon zich voor te bereiden op een Dzjengis Khanbestaan, dat, hoe kort het ook duren zou, iedere lach van vroeger zou vergelden met de tranen van tienduizenden. Hiermee wil ik niet beweren, dat hij wraakgierig was. Hij wilde alleen maar zelf eens aan beurt komen op het stuk van de lachlust. Daar reed hij nader: een zeer beroemd jongeling, die heel Noord-West-Duitschland op zijn kop had gezet, die een groote slag had verloren ten gevolge van ongeduld en roekeloosheid, en die nu, even ongeduldig, even roekeloos, een tweede slag ging winnen. Hij lachte, zuurzoet en geslepen bengelachtig en wat beteuterd: een opgewonden jongen, die graag buitelend op zijn paard zat, en graag veel vallende lichamen voor zich zag, en gegil om zich heen hoorde, - de vriend van God, en de vijand aller Papen.

Deze twee halfgoden, door mij van zoo nabij en onder zulke dramatische omstandigheden gadegeslagen, lieten niet na de laatste resten van mijn godsgeloof de genadeslag te geven. Na afloop knielden wij neer op het slagveld, te midden van stapels lijken, en luisterden naar de dankpreek op de tekst van Psalm 68, vers 22-26, - ‘De zangers gingen vóor, de speellieden achter, in

het midden de trommelende maagden,' - en wij zongen het Lutherlied. Dit was aangrijpend genoeg. Maar God was er niet bij. Indien er al een God bestond, - als redelijk denkend mensch moest men althans met de mogelijkheid rekening houden, - dan was Hij toch te ver van ons verwijderd om de hand te kunnen hebben in dit met bloed bespatte festijn, waar de trommelende maagden legerhoeren waren, en de gezegende krijgers niet veel meer dan rooverhoofdlieden, die toevallig een zaak hadden omhelsd, die men, even toevallig, met Gods eer in verband placht te brengen. Naar de uitkomst te oordeelen had God mijn twee helden, Mansfelt en Christiaan, gezegend en uitverkoren, zeer zeker. Maar bekeek men Mansfelt en Christiaan nauwkeuriger, dan wist men, dat zij groot waren, moedig, listig, volhardend, - men zou kunnen knielen voor hun krijgsmansdeugden, - maar tevens wist men, dat God nooit iets met hen uitstaande had gehad, hen niet gezegend en uitverkoren had, hen misschien niet eens geschapen had, en, wie weet, niet eens kundig was van hun existentie. Een almachtig God, met eenig hart voor Zijn creaturen, had bij Fleurus, waar voor Zijn zaak, Zijn eer gestreden werd, de gelijken van aartsengelen in de strijd moeten zenden, in plaats van een sluwe asthmalijder en een potsierlijke belhamel met een vuile handschoen van Elizabeth Stuart aan zijn helm. Waar God was; hadden deze beide heeren geen recht van bestaan; zij sloten elkaar uit; zij waren als wit en zwart, als ja en neen. Maar dan, voor de duivel, ook het omgekeerde: waar deze beide heeren waren, had God geen recht van bestaan! Men moest een keus doen tusschen Hem en deze beiden; welnu, ik deed die keus, en heb er nooit spijt van gehad. God had de wereld overgelaten aan Mansfelt en Christiaan van Brunswijk, zich preutsch terugtrekkend in Zijn zevende hemel. En dat Mansfelt en Christiaan van Brunswijk van deze vrijheid een gebruik maakten, waarbij de Christenheid de handen van verbazing ineensloeg, was nog geen reden om hen voortaan niet te vereeren als de ware erfgenamen Gods, de ware gebieders dezer wereld. Op deze wereld leefden zij, naar eigen lust en luim, en plantten er hun vanen, en plantten er het vuur van hun oorlog die de oorlog voedde; en ook ik leefde op deze wereld, waar het noodlot mij had geplaatst onder ijzeren ordonnantiën, en aanbad hen en hun vuur, aanbad degenen met wie ik alleen iets te maken had. God had geabdiceerd, en had misschien nooit iets ander gedaan dan abdiceeren.

Na de veroverde Spaansche vaandels bezichtigd te hebben zocht ik Lysbet uit een troep juichende en met hun eigen vaandels zwaaiende legerhoeren; wij trokken voorbij Brussel; en tien dagen later hadden wij ons vereenigd met het Hol-

landsche cavalleriecorps, waarmee Prins Maurits ons tegemoetkwam. Maurits zelf heb ik niet gezien, en aan het ontzet van Bergen op Zoom, op 2 October (een dag voor de datum van Leidens ontzet) heb ik geen werkzaam aandeel genomen. Dit ontzet geschiedde trouwens zonder slag of stoot: op het hooren van onze nadering vluchtten de Spanjaarden als hazen, en wij konden de buitenwerken, de prachtige lunettes en waarlijk indrukwekkende ravelijnen in oogenschouw nemen, waarvan Spinola, al zijn krachtsinspanning ten spijt, geen enkele had kunnen veroveren. De dikke Limburger had ik uit het oog verloren; ik sloeg het aanbod af om als kanonnier in dienst te blijven; ik haastte mij met Lysbet naar Leiden. Voor wij daar aankwamen, bereikte ons het bericht van de val van Heidelberg, op 13 September.

Derde boek

I

Niet uit lichtzinnigheid had ik Lysbet voorgespiegeld, dat zij door mijn vader wel weer in genade zou worden aangenomen. Ik was er vast van overtuigd hem daartoe te kunnen bewegen. Het liefst had ik mij dadelijk met haar in de huiselijke kring vertoond, met een soort jolige, zij het ook door eerbied getemperde vanzelfsprekendheid; maar van dit plan bracht zij mij af, bang voor een weigering, - een weigering, die wat haar betrof onherstelbaar zou zijn, want eenmaal afgewezen, zou zij niet dulden, dat ik mijn pogingen hervatte; dan ging zij uit Leiden vandaan, en ik zag haar nooit meer terug. Dit dreigement maakte weinig indruk op mij: ik wist, dat het niet zoo ver komen zou. Ik had mij nu eenmaal in het hoofd gezet haar in Leiden een bestaan te verschaffen. Dit was een punt van eer bij mij; het had niets te maken met mijn liefde voor haar, die niet groot was, noch met mijn familiezin in het algemeen, die vrijwel ontbrak, althans in de vorm van het besef, dat familieleden bij elkaar hooren en steeds weer te zamen moeten komen, na welke peripetieën ook. Ongetwijfeld had ik deze losheid van alle heilige banden van mijn vaders kant geërfd: zoowel mijn grootvader als mijn ooms schenen de emigratie uit Antwerpen als een welkome aanleiding te hebben aangegrepen om hun verstrooiing tot in de familieboezem door te voeren. Maar wellicht komt dit bij meer emigranten voor, die weten van het oorspronkelijke gezin niets meer te verwachten hebben en dan meteen maar schoon schip maken.

Stellig was mijn verhouding tot Lysbet in dezen zuiverder geweest, indien ik haar niet mijn zuster had moeten noemen. De moord op De Romanesque had mij zekere rechten op haar verschaft; de rol van legerhoer, die ik haar voor en na Fleurus had doen spelen, misschien nog meer; haar onderworpenheid had dit alles bezegeld. Hoe goed zie ik haar gezicht nog voor mij, toen ik na Bergen op Zoom met mijn neusdoek de zoo misleidend geboetseerde puisten van de Fransche ziekte van haar voorhoofd veegde. Deze puisten, verdwijnend in de tobbe van een vriendelijke boerin, waren de emblemen van wat ik voor haar had overgehad, de sterren in het wapen van mijn ridderlijkheid tegenover haar. Zij stond daar heel stil en geduldig, en onder mijn handen werd haar gelaat weer smetteloos bleek; en toen ging zij zich kammen in de pronkkamer van de boerin, en ik zocht het mooiste kleed uit, dat wij nog van haar overhadden. Het was of ik mijn dochter verzorgd had, en opgepoetst en opgedoft. Maar met deze vergelijking kom ik weer bij de bloedverwantschap terecht. Zou

ik voor Lysbet niet hetzelfde hebben gedaan, indien ik haar niet als verwante uit de macht van De Romanesque had gered, maar als de eerste de beste, - desnoods als een échte legerhoer, die het bij haar soldaat niet had kunnen uithouden? Dit zou niet weinig in mijn lijn hebben gelegen: zoo'n legerhoer mee te nemen naar Leiden, haar te kleeden als een prinses, eerbied voor haar te eischen bij hoog en bij laag, - en dit uitsluitend bij wijze van ridderlijke gril, zonder belooning in het vooruitzicht. Nog afgezien van mijn liefde voor Deliana, die hooger brandde naar gelang wij Holland naderden, was het allerminst belooning wat ik zocht in de wereld van het ridderlijk vrouwenavontuur. Wat ik zocht was de vorstelijke gift, door mijn hand uitgedeeld, door mijn geest gestempeld, - de begiftigde kon gaan, na afloop.

Dikwijls, wanneer deze gedachten vorm in mij aannamen, vergeleek ik mijzelf met hertog Christiaan van Brunswijk, die Elizabeth Stuart aanbad, en voor haar in de oorlog was gegaan, en zijn linkerarm had opgeofferd, zonder iets van haar te eischen. Maar, eischte hij ook niets van haar, zijn liefde, hoe vergeestelijkt ook, schonk hem toch een zekere bevrediging; en met die roode kwajongensfacie voor oogen kon men zelfs twijfel koesteren aan het vergeestelijkte der liefde. Misschien droomde hij in zijn legertent, dat zíj het was, die hij in zijn armen hield, in plaats van de toevallig aanwezige vrouw van geringer waarde (zijn legertent was proverbiaal gesmukt, rijker dan die van Absalom, zei men wel), - en dat zou dan toch een belooning geweest zijn, daarmee zou Elizabeth Stuart, ver van hem, en wellicht in haar zooveelste kraambed, toch íets hebben afbetaald van haar schuld aan deze Platonische, maar in zijn Platonisme niet gehéel onbaatzuchtige minnaar. Wie kent zijn geheime gedachten? Laat Frederik, de onnutte Frederik, sterven, zoo fluisterde misschien een stem in diezelfde droom, laat Frederik sterven, en ik huw Elizabeth.... Christiaan had ik gezien als een halfgod. Een god evenwel - een kleine god, een kwajongensachtige god, tóch een god - zou hij zijn geworden door de meest verachte legerhoer, of een jonge boerin, verkracht door zijn soldaten, of een arme moeder, die alles verloren had, tot zijn inspireerende geliefde te verheffen, daarmee zichzelf verheffend. Dan had hij niet de schijn op zich geladen van beloond te willen worden langs een omweg. Dan had hij van de belooning afstand gedaan niet alleen, maar haar kortweg onmogelijk gemaakt. Dan was hij geweest zooals wij ons God wenschen, en zooals God, helaas, óok al niet is.... Dit was dan het voorbeeld, dat mij voor de geest zweefde. Lysbet, met schande overdekt door Contraremonstranten en Remonstranten, door Roomsch en onroomsch, wilde ik in haar eer her-

stellen, niet omdat zij mijn zuster was, niet omdat ik haar liefhad, maar omdat zij mij nooit zou kunnen beloonen met de belooning der vrouwen.

Onze intocht in Leiden was van alle feestelijkheid verstoken. Beiden waren wij moe, en de stad leek nuchter en bedrijvig als altijd, al was elkeen vervuld van de blijde mare van het ontzet van Bergen op Zoom. Eigenlijk alleen omdat wij het als eerste logement op onze weg aantroffen, zocht ik voor Lysbet onderdak in het dure Schild van Frankrijk op het Noordeinde, dat in gemakken voor Der Goldene Bockshorn niet onderdeed. Het logies zou zij, met het geld en de gouden keten van De Romanesque, hoogstens enkele maanden kunnen betalen; maar ik koesterde nog steeds de illusie, dat deze maanden slechts dagen zouden zijn. Van de keten waren ongeveer tien schalmen van de dertig verdwenen; wat dit in verband met zijn voorspelling te beteekenen had wil ik in het midden laten. Ik schrijf dit in het najaar van 1658; het is zeker merkwaardig, dat het aantal schakels de duur van de Duitsche oorlog heeft kunnen bepalen, die met de laatste periode van onze eigen oorlog samenviel. Maar ik meen te weten, dat dergelijke ketens, die om de hals gedragen worden, gewoonlijk dertig schakels tellen.

Op mijn tocht naar de Hooge Woerds Poort voelde ik mij als een vogelvrijverklaarde, die één dag lang zijn geboorteplaats komt bezoeken en zich dan weer verderhaasten zal. Voor het Cathrijnegasthuis stonden de zwervers op hun plaatsje in de baaierd te wachten, - het was een Maandag, - en mijn bestoven kleeren lokten menig spotwoord uit: zij schenen mij als een der hunnen te beschouwen. Nu, zoo ver was het nog niet met mij; maar toen ik het Stadhuis passeerde, waar de stadsboden op hun stokken geleund stonden te lanterfanten en enkele heeren van het Gerecht in en uit liepen, bestormde mij met hernieuwde kracht het gevoel, dat ik er niet bij hoorde, dat ik nooit meer in deze stad zou kunnen aarden, dat mijn avontuurlijk leven van het laatste half jaar mij ongeschikt had gemaakt voor ieder geregeld bestaan van dít soort. Dat men nog op stokken leunen kon, en een monumentale stoep beklimmen, alsof er geen vuiltje aan de lucht was.... Op de Hooge Woerd was het mij te moede alsof ik een ernstige nederlaag geleden had, en dit werd er niet beter op, toen ik het ouderlijk huis naderde. Uit het poortje van de werkplaats kwamen juist twee van onze gezellen, met planken op de schouders; ik wuifde hen toe, maar zij zagen mij niet. Met de hand aan de klopper keek ik naar hen om; ook zij keken om, waarbij de planken langzaam om hun as draaiden, maar herkennen deden zij mij nog steeds niet. En toen pas begreep

ik, dat ik bij mijn ouders terugkwam als een soldaat, in een leeren kolder, en met pistolen in mijn bandelier.

Mijn moeder deed open. Zij was sterk vermagerd, haar gezicht gerimpeld en ingevallen, en aan haar handen zat deeg. Eerst stonden wij elkaar zwijgend en ietwat achterdochtig op te nemen, zooals een boerin en een landlooper met moorddadige plannen; toen vertrok zich haar gezicht of zij zou gaan huilen, zij zei met toonlooze stem: 'Gerard,' - en toen hield ik haar in mijn armen en kuste haar en liet mijn kolder met deeg besmeren, en zij trok mij naar binnen, en ik moest vertellen, - maar ik zag wel, dat de vreugde van het weerzien niet tegen de neerslachtigheid op kon, die onuitwischbaar op haar gelaat geschreven stond. Zij was alleen thuis. Toen ik verteld had wat men in twee minuten vertellen kan, vroeg ik naar mijn vader.

'Goed, goed,' zei zij, rommelend in de kast om brood en bier voor mij te halen, waarbij een heele kaas met donderend lawaai naar beneden kwam, 'hij wordt een dagje ouder, net als ik, maar wat zal hij blij zijn! Hij draagt een bril. En Diederik is verloofd.'

'Heeft hij veel over mij gesproken?' - Haar handen beefden zoo erg, dat ik voor de kruik bier vreesde. Opgejaagd, met gefronst voorhoofd, zuchtend, dan weer lachend, liep zij tusschen de kast en de tafel heen en weer.

'Wie, Diederik?'

'Neen, vader natuurlijk,' zei ik, niet zonder strengheid.

'O ja, heel veel....'

'Ik moet u enkele dingen zeggen voor hij thuiskomt, moeder. Allereerst dit: het zal voor vader een blijde verrassing zijn te weten.... te hooren, dat ik mijn man gestaan heb in het buitenland. Ik heb gevochten, en u begrijpt wel, dat.... nu, waar gevochten wordt daar vallen dooden, en als men zelf niet.... Ik wou alleen maar zeggen: vergalt u zijn plezier niet door hem aan die vroegere belofte te herinneren, ten minste vandaag niet.'

'Neen,' zei zij schuw, en hield even op met het snijden van het brood, 'o neen....'

Ik had nog meer willen zeggen, over mijn militaire roeping, en de schoonheid van de strijd in het algemeen; maar zij ging zoo geheel in haar werkzaamheden op, dat het mij niet ongewenscht leek haar met iets schokkender tijdingen aan haar huiselijke verstrooidheid te ontrukken.

'Geeft u mij dat mes, - zoo. Ik ben gewend zelf mijn brood te snijden, - als ik brood had. Voor de slag bij Fleurus betaalden wij een goudstuk voor een tarwebrood, oud en droog.... Lysbet is in de stad, moeder.'

'Lysbet!' - Zij zonk op een stoel, en keek mij verwijtend aan,

waarbij zij de hand aan het hart bracht. Toen glimlachte zij weer, zenuwachtig en verontschuldigend. - ‘Het is zoo plotseling. Lysbet.... Lysbet!’ herhaalde zij, met een liefkoozende, bijna zingende nadruk op de eerste lettergreep, ‘maar hoe kan dat?’

‘O,’ zei ik op zorgelooze toon, en lei het mes neer, en begon met zware stappen op en neer te loopen, ‘alles kan. Zij was in Heidelberg, - niet bij oom Henri, of Heinrich, een erge wezel van een man, dat kan ik u wél zeggen; hij was al bezig met het drukken van Jezuïetenboekjes, de schurk, terwijl wíj op de wallen ons leven voor de goede zaak veil hadden, - Heidelberg is intusschen gevallen, heeft u het al gehoord? - maar daarover zou ik uren kunnen doorpraten; dat doen wij, als vader erbij is. Lysbet was in Heidelberg met de schilder.... neen, niet die schilder die hier toen aan de deur was!’ verklaarde ik haastig, toen zij mij met open mond aankeek en het mes, waaraan een enorme kluit boter kleefde, op de tafel liet vallen, ‘dat was in het geheel geen schilder, - de echte schilder - maar dat was eigenlijk óok geen schilder - maar dat vertel ik allemaal later wel.... Haar verleider, zoo zal ik hem maar noemen, heb ik....’ - ‘twee kogels in het lichaam gejaagd,’ wilde ik eraan toevoegen, maar haar blauwe oogen drukten zooveel hulpeloosheid uit, dat ik mij inhield, en met mijn zwaarste stappen om de tafel heenliep:

‘Ik heb haar mee teruggenomen. Groote gevaren getrotseerd, - ontberingen, - maar wij zijn terug. - Legt u dat mes nu eens neer, moeder, ik heb eigenlijk geen honger!’ - Ik stond nu vlak bij haar, en vleide, met mijn wang tegen de hare: ‘Zou u denken, dat zij hier weer in huis kan komen?’

Terwijl wij daar zoo stonden, zag ik de oude Pieter van Asperen voorbij het raam loopen. Hij keek om, naar iemand die hem volgde, wees naar de overkant, en vervolgde schouderophalend zijn weg, na even aan zijn muts te hebben getikt. Onmiddellijk daarop verscheen mijn vader, opvallend gebogen, en met een van zijn oudste hoeden op, waarvan de rand neerhing. Deze hoed herinnerde ik mij uit mijn prilste jeugd; de breede, zeer slappe rand kon men opslaan of neerslaan of plooien zooals men wilde, hij bleef toch altijd op een hoed lijken. Ik liet mijn moeder los, en hield mijn oogen niet van het raam af, ook toen de buitendeur al geopend was en de voetstappen in de gang weerklonken. Het tooneeltje, waarvan ik getuige was geweest, bewees beter dan iets ter wereld hoeveel minder belangstelling mijn vader voor de zaken had, of althans toonde, dan de meesterknecht wenschelijk achtte. Overigens, hoezeer was het leven zichzelf gelijkgebleven, ook hier! Mijn vader kwam thuis, en een meesterknecht liep door, schouder-

ophalend, en dat allemaal in één en dezelfde smalle straat, en iedere dag opnieuw....

'Voorloopig niets zeggen,' fluisterde ik mijn moeder toe, 'ik maak alles wel in orde....'

Zij maakte een beweging om naar de deur te snellen; misschien wilde zij mijn vader voorbereiden; maar hij was al binnen, met zijn hoed nog op, blijkbaar niet voornemens lang in huis te blijven. In de eene hand droeg hij een grofpapieren zak, waarin ik spijkers vermoedde, in de andere, die hij zoo pas uit zijn broekzak had gehaald, een leeren brillenhuis. Zonder iets te zeggen keek hij van mijn moeder naar mij; toen helderde zijn gezicht op, hij opende de mond, alsof hij opgetogen zou gaan lachen; maar even later zat hij voorover op een stoel, jammerlijk ineengedoken, met een hevig schuddende baard, waarboven zijn knobbelige, rooddooraderde arendsneus iets van een zekere oolijke en vertwijfelde zelfbeschouwing scheen uit te drukken, zooals men wel bij oude dronkaards opmerkt: neuzen, die de spot drijven met zichzelf, en des te meer naarmate zij gebogen zijn, of vroeger gebogen zijn geweest. Het brillenhuis lag op de grond, de zak met spijkers evenwel hield hij stevig vast, op zijn knieën, als een laatste toevlucht in de stormen der ontroering. Ik liep op hem af, en nu begroetten wij elkaar, hij naar mij opziend zooals een bejaard man doet, die niet weet wat hij van de krachtig geworden zoon te wachten heeft, maar die bij voorbaat tevreden is met alles wat er komen gaat. En ik stond over hem heengebogen, en schudde hem aan zijn schouders heen en weer, en prentte hem in welk een zoon hij nu wel had, en de woorden Heidelberg, Gross Gerau, Fleurus, Bergen op Zoom waren als het klaroengeschal van de heraut, die de jonge veldheer aandient bij de oude koning. Ik stortte alles over hem uit, en zooals een goochelaar een ei in een leege doos, zoo tooverde ik een looden kogel in mijn lichaam, en keek lachend om naar mijn moeder, wie ik het nog niet verteld had.

Hij was oud geworden. Dit viel des te meer op, toen hij zich schrap begon te zetten tegen zijn ontroering, en vragen ging stellen, en mijn moeder bevelen gaf voor een kostelijk maal, en een pijp en tabak voor mij wilde halen, maar zich niet herinneren kon waar hij die verstopt had. Zijn stemgeluid zweemde naar het blaten van de hooge ouderdom. Toen ik hem op een ruwgeschetste kaart, waarmee ik mij in de trekschuit onledig had gehouden, Fleurus aanwees, zette hij zijn bril op, hield de kaart te ver van zijn oogen, zooals hij gewoon was te doen voor hij zich de bril had laten slijpen, hield hem vervolgens te dichtbij; en nauwelijks had ik hem Fleurus kunnen uitduiden, - waarbij

ik trouwens een vlaggetje had geteekend, - of hij was reeds verstrikt in Nieuwpoort, en zat op zijn duin achter de kanonnen, en deed de nieuwe slag verdwijnen achter de kruitdamp van de oude.

'En als kanonnier?' vroeg hij, het papier tusschen zijn bevende vingers, 'dat is geen kleinigheid. En men heeft je geprezen? Dat is heel mooi, jongen, heel mooi. Maar je opleiding?'

Toen ik hem zei, dat een opleiding niet noodig was voor iemand die goed uit zijn oogen keek, en dat ik toch kanonniersbloed in mijn aderen had, en mij zijn vroegere lessen ten nutte had gemaakt, schudde hij het hoofd en begon weer op de kaart te zoeken, zuchtend dat hij Nieuwpoort niet vond, en dat ik vergeten had het erop te zetten. Ten slotte liep hij naar de globe, waar hij even later zuchtend weer vandaan kwam: de Zuidelijke Nederlanden waren op deze instructieve bol maar een vlekje, hoezeer hij ook manoeuvreerde met de bril, die hij op een gegeven oogenblik zelfs omgekeerd op zijn neus probeerde te zetten.

'En Mansfelt?' vroeg hij, het voorhoofd in bedenkelijke plooien, 'hier werd algemeen verteld, dat Mansfelt die slag van jou gewonnen heeft. Hij is nu in dienst van de Staten, maar dat zal niet lang duren, de rollende steen vergaart geen mos.'

'Mansfelt heeft de slag gewonnen, vader, en een bloediger slag dan Nieuwpoort, hoewel minder fraai. Hij, en Christiaan van Brunswijk, twee van de dapperste aanvoeders die er bestaan, al is de wetenschap van Prins Maurits hun natuurlijk vreemd. Maar ik was niet in dienst van Mansfelt. Hoe ik in Fleurus kwam zal ik u later wel vertellen; ik kwam daar, om zoo te zeggen, aanloopen. Het was bekend, dat Mansfelt Bergen op Zoom ontzetten ging; ik vocht dus eigenlijk voor, of ten behoeve van de Prins.'

'Juist,' knikte hij, half verzoend, 'en de uitslag heeft je besluit gerechtvaardigd. Maar die desperado zou ik toch maar niet te veel vertrouwen. Er werd hier verteld, dat hij zich aan de Turken had verkocht.'

Ongedurig liep hij door het vertrek, mompelend in zichzelf, en van tijd tot tijd een geslepen blik in mijn richting zendend, of mijn schouder schuw aanrakend, als om te voelen of ik er nog was. Mijn moeder was naar de keuken. Hij vroeg mij wat mijn plannen waren, en kon er zich mee vereenigen, dat ik voorloopig weer bij de vuurwerkers ging, om uit te rusten. Als ik wilde, kon ik ook tijdelijk in de zaak komen, die bijzonder goed floreerde, dank zij Diederik; maar hij begreep wel, dat het timmermansbedrijf weinig aantrekkelijks had voor zulk een vechtersbaas. Diederik was verloofd, - een meisje met wat geld, - hij

praatte er vlug overheen, wellicht om mij niet al te pijnlijk aan Deliana Valmaer te herinneren.

Diederik begroette mij met wat ik niet anders zou kunnen omschrijven dan als mannelijke verbazing. Toen hij mijn beide handen drukte, voelde ik zijn verlovingsring; maar ik moet zeggen, dat hij alles naliet om mij onder zijn nieuwe waardigheid te verpletteren, en hij was een goed luisteraar, toen ik aan tafel, met de huwelijksbokaal weer voor mij, een smakelijk verslag trachtte op te disschen, dat levendigheid aan onpersoonlijke zakelijkheid paarde. Of het kwam door de vermoeienissen weet ik niet, maar mijn stemming was er niet beter op geworden. Daarbij kwam, dat mijn ouders zich tijdens dit feestmaal niet ontzagen samen te kibbelen. Ze verbeterden elkaar, vielen elkaar voortdurend in de rede, en wanneer zij naar elkaar luisterden, was het onder alle blijken van een moeilijk te beteugelen ongeduld. Ontegenzeglijk was mijn moeder snibbiger geworden in dat half jaar, iets wat ik haar graag gunde, haar vroegere al te groote volgzaamheid in aanmerking genomen; maar hen zoo samen te hooren bekvechten was voor mij toch een pijnlijke zaak. Over oom Jacob Seeghers, zwaar aan de drank naar het scheen, ontspon zich zelfs een soort twist, waarbij Diederik mij een uiterst mannelijk en van kennis van zaken getuigend knipoogje toewierp; en Jasper en zijn vrouw, die mijn moeder kort te voren nog had opgezocht, vormden een onderwerp waarover mijn vader in het geheel niet wilde hooren. Veel goeds beloofde dit niet. Dat hij, nu zijn zoons zoo onbetwistbaar volwassen waren geworden, zijn humeurigheid op mijn moeder botvierde, mocht dan niet wijzen op onoverkomelijke weerstanden, zoodra ik hem met Lysbet zou gaan belagen, uit zijn tegenover Jasper aangenomen houding - Jasper, die eigenlijk niets anders op zijn kerfstok had dan slap kerkbezoek en periodieke critiek op de Haagsche dominees, zulks in navolging van zijn vrouw, aan wier leiband hij liep - bleek toch, dat hij in wezen dezelfde was gebleven: dat hij nog steeds de man was in staat zijn eigen dochter te vervloeken en daaruit de laatste consequenties te trekken, - iets wat ik mij, zonderling genoeg, alleen van een veel jongere man had kunnen voorstellen. Toen Diederik naar de werkplaats was gegaan, gaf ik mijn moeder een wenk om het eerste uur in de keuken te blijven en niemand binnen te laten.

'Je moeder is oud geworden,' zei hij, toen ik een pijp had opgestoken, waarbij hij mij eigenhandig de tabakspot en het komfoor toeschoof, 'maar zij heeft zich ook buitengewoon ongerust gemaakt over jou, en wanneer wij over nederlagen der Protestanten hoorden, kreeg ik de schuld. Men moet iets van elkaar ver-

dragen,' eindigde hij, in het midden latend of hij iets van mijn moeder verdragen moest, dan wel mijn moeder van hem.

'In een familie moet men zeker veel van elkaar verdragen, vader. Jasper is nu getrouwd, en uw onvriendelijke houding tegenover hem, die ik overigens wel begrijpen kan, zijn karakter kennend, heeft geen verdere gevolgen voor de eenheid van het gezin. Maar er is nog een vierde lid, of zesde, - dat hangt af waar men begint te tellen, - een afwezig lid in elk geval....'

Zijn verstand werkte nog snel, en hij was onmiddellijk op zijn qui vive. Hij sloot de oogen, trok de bovenlip op, begon in zijn baard te knijpen, bewoog het hoofd moeizaam heen en weer, alsof hij ergens pijn had, of jeuk in zijn nek, en mompelde:

'Laten wij dit vroolijk weerzien niet vergallen, jongen....'

'Integendeel,' zei ik met kracht, en blies dikke rookwolken uit, 'dit weerzien zou nog veel vroolijker kunnen zijn, indien wij allen bijeen waren, zooals het hoort. Het is nu vijf jaar, ruim vijf jaar geleden, dat Lysbet....'

Hij stak de hand op, heel prompt, bijna soldatesk, alsof hij hier jaren op had zitten wachten. - 'Haar naam zou in dit huis niet meer uitgesproken worden? Ben je dat vergeten?'

'Laten wij dan op straat gaan, of in een herberg, wanneer het daarop afspringen moet.... Kom, vader, wat meer grootmoedigheid. Zij is zwaar gestraft voor haar zonde; zij is in Leiden, en wil niets liever dan als berouwvolle dochter door u en moeder aangenomen worden.' - Ik was er niet zeker van, of Lysbet deze woorden geheel had kunnen onderschrijven, maar ik moest mij aanpassen aan zijn geestesgesteldheid en geen effectbejag schuwen. Aan zijn gezicht zag ik, dat hij zich achter de oude starre onverdraagzaamheid verschansen ging. Snel de situatie wegend, besloot ik niet te dralen met het doen aanrukken van mijn zwaarste geschut. Terwijl hij somber en verongelijkt voor zich uit bleef staren, steeds maar knijpend in zijn baard, vervolgde ik:

'*U* bent waarschijnlijk niet vergeten de belofte, die ik u vijf jaar geleden gedaan heb, op de avond van de herdenkingsdag. Die belofte heb ik gehouden. Ja, kijkt u mij maar aan, vader, - die belofte heb ik gehouden. Lysbets verleider - en nu mag ik haar naam zeker wel uitspreken onder uw dak? - Lysbets verleider heb ik gedood! Ik heb haar aan zijn schendige handen ontrukt, en mee naar hier genomen. De schilder, de Franschman, op wie u mij langs een omweg had afgestuurd, een Fransche kolonel naar voren schuivend in zijn plaats, - hij is niet meer! Wat zegt u daar nu wel van?!'

Hij zei niet veel. Geschokt was hij wel, en verbaasd, en misschien ook dankbaar gestemd omdat ik hem gewroken had;

maar daarnaast scheen hij meer en meer door argwaan beheerscht te worden ten aanzien van mijn bedoelingen, of zelfs van de waarheid van wat ik hem zoojuist had verteld. Het onaangename was, dat ik hem inderdaad niet de geheele waarheid openbaren kon: onder geen beding mocht hij weten, dat De Romanesque een verrader was, en Lysbet Katholiek; dat zou alles kunnen bederven.

'Weet je moeder hiervan?' vroeg hij.

Hij scheen aan een complot te denken! Om hem aan dergelijke, in ons huis misschien niet geheel ongewone combinaties te ontrukken begon ik nu druk en overredend te praten, steeds weer terugkomend op mijn, op ónze groote wraak, als terloops genomen tusschen zooveel andere heldendaden; ik legde er de nadruk op, dat Lysbet door duivelsche beïnvloeding steeds in de macht van deze man was geweest; ik hing een verhaal op, dat, zooveel mogelijk met de authentieke toedracht strookend, De Romanesque's ware karakter in het duister liet, - hetgeen mijn verdienste in zijn oogen nog vergrooten moest, want indien De Romanesque géén verrader was, kon ik hem om geen andere reden doodgeschoten hebben dan die ik voorgaf. Dit liegen voor een goed doel ging mij opperbest af; het was nu eenmaal traditie in de Bijbel, waar de Criellaerts woonden; en ik geloof niet, dat in dit geval de strengste zedenmeester er mij een verwijt van had kunnen maken.

'En denkt u nu maar aan Job, vader,' besloot ik, 'over wie wij vroeger zoo vaak gepraat hebben. Job werd zwaar beproefd, op allerlei wijzen, maar zijn dochter kreeg hij ten slotte toch terug....'

Verschrikt hief hij de handen op, een half smartelijk half koddig gebaar:

'Hij kreeg er zelfs twée terug. De hemel sta mij bij....'

Afgesproken was er nog niets, toen ik hem alleen liet. Hij had zich achter hoofdpijn verscholen; hij moest zijn gedachten nog ordenen, zei hij, het was te veel geweest opeens. Maar hij had niet geweigerd, en een bedenktijd gevraagd van drie dagen. Ook wilde hij er met de dominee over spreken. Ik was ervan overtuigd, dat hij dit niet doen zou. Hoogstens zou hij het doen om zich op de hoogte te stellen van het vermoedelijke oordeel van zijn medeburgers, waarvoor hij zoo gevoelig was.

Lysbet bleef dus in het Schild van Frankrijk, en daar zocht mijn moeder haar op, op mijn aandringen. Wat er tusschen hen voorviel weet ik niet; mijn moeder kwam met roodbehuilde oogen thuis en bepaalde zich tot nietszeggende klachten; Lysbet haalde de schouders op, toen ik er haar naar vroeg. Thuis werd

niet meer over haar gesproken. Ik begreep wel, dat het geen geringe opoffering was die ik van mijn vader geëischt had: afgezien nog van zijn eigen gevoelens moest hij rekening houden met de wereld, - en welk een klein wereldje! - en dat niet alleen: hij moest ook verdacht zijn op latere moeilijkheden, voortvloeiend uit Lysbets verblijf onder zijn dak. Voorshands was het van het grootste belang, dat zij geen aanstoot gaf, dat geen onwelkome inmenging van de kant van de buitenwacht mijn vader bij het nemen van zijn besluit beïnvloeden zou. Bij Lysbet drong ik erop aan zich zoo weinig mogelijk op straat te vertoonen, en eens een avonddienst bij te wonen in de Pieterskerk; zonder ander protest dan een medelijdende glimlach schikte zij zich hierin. Wat mij de meeste zorg baarde was haar lijdelijkheid, - al bracht die het voordeel mee, dat zij alles deed wat ik haar zei, - de afwezigheid van toekomstplannen, een beangstigende onverschilligheid voor wat er met haar gebeuren zou. Indien mijn vader haar afwees, kon zij gaan werken, - goed, zij zou gaan werken; maar wanneer ik dan naar haar fijn, wasbleek gezicht keek, en naar haar handen, die vijf jaar lang geen ruw werk hadden verricht, dan voelde ik een steek in het hart, en moest aan Der Goldene Bockshorn denken, en aan het weelderige leven, dat zíj mij daar had laten leiden, zij en Louis de Romanesque. Bij de vuurwerkers verdiende ik niet genoeg om haar te kunnen onderhouden, en door dienst te nemen, zelfs als luitenant, zou ik niet zooveel meer verdienen dan bij de vuurwerkers en veel meer uitgaven hebben.

Reeds gingen er geruchten, dat Mansfelt, zooals te voorzien was geweest geen welkome gast in het ordelijke Holland, met een kapitein-generaal, wie plunderen en brandschatten een doorn in het oog was, naar het naburige Oost-Friesland zou gaan, niet om te vechten, want het eerste half jaar viel er niets te vechten, maar om zijn beurs te spekken en zijn leger te restaureeren in vette winterkwartieren. Hoewel het mij weinig aanlokte Oostfriesche boeren en burgers te zien doodmartelen, speelde ik met de gedachte mij bij hem aan te sluiten; dan leefde ik althans in de glans van een groote naam, en van de verdere zorgen was ik af. Dat ik dit plan niet ten uitvoer bracht, was minder te danken aan Lysbet dan aan Deliana, wier beeld mij weer geheel vervulde, al koesterde ik de eerste dagen weinig hoop. Dus ging ik naar het vuurwerkershuis, en werd door Petrus Cabbeljau met open armen ontvangen. De dood van Zadko schokte hem zeer; daarentegen maakten mijn avonturen niet de geringste indruk op hem, en mijn verslag van de strijd om de Karlspoort ontlokte hem slechts een ongedurig schrapen van de keel.

Het was op de tweede dag na mijn thuiskomst, dat ik, terugkeerend van de academiedrukker op het Rapenburg, waar ik mij enkele werken over krijgskunde had willen aanschaffen, maar ten slotte, uit zuinigheidsoverwegingen, toch niets gekocht had, voor mij uit een mager meisje zag loopen, wier springerige gang mij bekend voorkwam. Zij droeg een schilderdoos onder de arm, - het was Maria Banckert, die zoojuist les gegeven had in een der voorname huizen, en die even later druk snappend naast mij het Rapenburg afliep, dankbaar voor een toehoorder. Op haar spits gezichtje zat waarlijk een houtskoolveeg; en reeds flapte zij eruit, dat Reindert, die haar altijd zoo met die houtskool had geplaagd, nog steeds bij haar vader in de Koorsteeg woonde en in het gasthuis werkte en veel patiënten had.

'En denkt u eens aan, mijnheer Criellaert,' riep zij opgetogen, 'wat hij nu weer uitgehaald heeft.... Maar neen, laat ik niet uit de school klappen; u zult het zelf wel hooren, wanneer u nog bij uw ouders woont. Een echte studentenstreek! Neen, meer dan dat: een doctorenstreek. Of dat eigenlijk ook niet: een schildersstreek! Alleen een kunstenaar kan op zulk een dwaze, geniale gedachte komen!'

'Heeft hij een nieuwe methode gevonden om zwangeren van het eten van houtskool af te houden? Dit lijkt mij iets, waarbij de dokter en de schilder beiden tot hun recht komen.'

'Ik zeg niets! Neen, neen, ik zeg niets! Het is zóo dwaas, dat u het zelf ontdekken moet. Wanneer ik het u zeg, gelooft u, dat het een bedenksel van mij is. Niet? Zal ik het dan zeggen? Of maar niet?.... Wacht eens, ik zal het u zeggen in de vorm van een charade, - een raadsel; maar ik kan geen raadsel bedenken, dat is de moeilijkheid, ik kan ze ook niet oplossen.... Wacht, ik zal het uitteekenen, bij wijze van zinneprent!'

Na mij de schilderdoos in de handen te hebben gestopt, schudde zij een stuk houtskool uit haar mouw, en begon op een stoep een krabbel te teekenen. Een passeerende student zei zooiets als 'het vijgenblad niet vergeten, joffer', maar zij liet zich niet van de wijs brengen, zelfs niet toen de heer des huizes in de deur verscheen en zich aan hoestbuien te buiten ging. De teekening stelde een mannelijk figuur voor, Reindert blijkbaar, die zich met uitgestoken arm naar een vrouwelijk figuurtje toebewoog, dat een derde, veel kleiner figuurtje aan de hand hield. Van de hand van het mannetje vielen drie of vier cirkelvormige figuurtjes omlaag, als druppels. Mij schoot niets anders te binnen dan dat Reindert een nieuwe wijze van aderlaten ontdekt had; maar dit was de oplossing niet, en toen ik, zelfs na haar toelichting, dat de cirkeltjes geldstukken voorstelden, mijn onmacht bekennen moest, veegde zij de teeke-

ning uit en vervolgde haar weg, dapper naast mij voortstappend, en mij af en toe nog met een hoog tjilpend ‘neen.... neen’ beduidend, dat ik het mysterie zelf ontsluieren moest.

‘Maar hij is boos op mij, en weet u waarom? Omdat ik bij schout Willem de Bondt aan huis les geef! Maar dat kon ik toch niet weigeren? Het was niet om het geld, maar als de schout mij op 's Gravensteen had laten opsluiten, omdat ik weigerde, wat dan? Reindert zou mij niet verlost hebben. Het is een heel heerschap, doctor Willem de Bondt, en als hij binnenkomt om naar de vorderingen van de kinderen te kijken, breek ik altijd een stuk houtskool.’ - Ter illustratie maakte zij een korte, krachtige beweging met haar magere vingers. - ‘Hij heeft mij ook al gezegd, dat ik mijn gezicht eens moest wasschen, dat is toch niet hoffelijk van zoo iemand, vindt u wel? Dat hoort nu eenmaal bij het beroep, - een dokter zit wel onder het bloed! En het was *niet* als grap bedoeld, want zijn oogen vlamden toen hij het zei, - nare, doordringende oogen heeft hij, en zoo trotsch. Zijn vrouw is erg vriendelijk, en zij beeft voor hem. Iedereen beeft in de buurt van schout de Bondt, hij moet er zelf zeeziek van worden, van al dat beven.... Maar Achilles, de dog, *die* houdt van houtskool, u zou het niet willen gelooven! Al mijn houtskool verdwijnt in de bek van Achilles, en knarsen! En toch kan de verklaring van Reindert niet opgaan in zijn geval, want het is een reu. Dat was een mooie tijd, toen wij nog zulke grapjes konden maken, - och, die arme dominee Valmarius.... En ik praat maar....’ - Zij sloeg de hand voor de mond, en trippelde eenige minuten zwijgend aan mijn zij, gekweld door zelfverwijt om haar grapjes over Achilles. Eindelijk vroeg ik:

‘En Deliana?’

‘Ja, Deliana,’ zei zij, na even te hebben nagedacht, ‘zij is nog steeds bij haar oom op de Keizersgracht, en het gaat haar niet goed. Zij is heel lang ziek geweest, al zou men haar ziekte beter met andere namen kunnen bestempelen, en in die beteekenis is zij nog steeds ziek. Maar laat nooit merken, dat *ik* dat gezegd heb,’ fluisterde zij, angstig om zich heenkijkend, ‘Reindert is erg moeilijk; en ik zou toch niet graag willen, dat hij bij ons vandaanging; het is zoo'n vroolijkheid in huis, zelfs als hij in een kwaad humeur is....’

Het zweefde mij op de lippen haar te vragen of Deliana niet verloofd was; maar in de toon, waarop Maria over haar ziekte gesproken had, lag genoegzaam opgesloten, dat dit niet het geval kon zijn. Toen ik afscheid van haar genomen had, was het intusschen eerder Reindert, die mij bezighield. Thuisgekomen vroeg ik mijn moeder of haar iets over de jonge Valmaer ter oore was

gekomen. Zij werd rood, en iets anders dan de mededeeling, dat de jonge Valmaer ‘waanzinnig’ was, kreeg ik niet uit haar los.

Toen mijn vader thuiskwam, had hij een brief bij zich, die in de werkplaats was afgegeven. Deze brief schoof hij mij toe, en verliet toen de kamer weer, norsch en als onder een zware last gebukt. Maar zoo was hij nu al anderhalve dag, en ik had er mij verder geen zorgen over gemaakt: was het niet het goed recht van de man, die bedenktijd had gevraagd, anderen te laten voelen, dat hij inderdaad nadacht? Alles tegen elkaar afwegend, leek het mij nog steeds het waarschijnlijkst, dat hij toegeven zou; zelfs zijn sombere stemming kon hierop duiden, want hij zou het zeker niet doen met een licht hart. Ik had al mijn hoop gesteld op de dienst die ik hem bewezen had, - het dooden van de schilder, - waarbij eenig nadenken hem gemakkelijk tot de slotsom kon brengen, dat ik dit niet voor mijn particuliere genoegen had gedaan. Tot dusverre was zijn eenige tegenprestatie geweest het, op hetzelfde oogenblik weer teruggetrokken aanbod om in de timmermanszaak te komen werken.

De brief was van oom Heinrich uit Heidelberg, aldaar verzonden op 20 September.

‘Lieve broeder! Ik schrijf deze brief onder een groot rumoer in de straten, want zooals gij wellicht reeds vernomen hebt, is Heidelberg sinds zes dagen in handen van de Liga. Welk een afgrijselijke tijd hebben wij doorgemaakt! Slecht verdedigd, door honger en wanorde geteisterd, daarbij door verraad ondermijnd en door de goeverneur, de verfoeilijke Heinrich von der Merven, behandeld als een slet die betere dagen heeft gekend, had onze mooie stad het hoofd te bieden aan belegeraars die, in aantal en hulpmiddelen verre onze meerderen, ten overvloede nog de steun hadden van een vuriger geloofsovertuiging. Wél wordt de lichtzinnigheid van de keurvorst aan zijn onderdanen gewroken! Hoe zegt de Schrift? “Wee u, land, welks koning een kind is.” En een slecht geleid kind buitendien. Om het u, lieve broeder, maar dadelijk te zeggen: ik ben over veel onderwerpen anders gaan denken, sinds de Roomschen hier, niet zonder humaniteit, orde op de zaken zijn komen stellen. Behalve de Protestantsche theologen, en tijdens de furie de arme bevolking, is ons geen haar op het hoofd gekrenkt, en de paters Jezuïeten, die zich als ware wonderen van geleerdheid ontpoppen en in de Heilige Geest Kerk, waar zij zoo lang uit verdreven waren, heden voor het eerst de hoogmis celebreeren, staan ieder met raar en daad terzijde die van goeden wille is. En dan, men heeft geen andere keuze! Men moet niet willen rechten tegen God: tot Zijn verborgenheden behoort, dat deze stad Katholiek zal blijven. Emigreeren kan ik niet meer op

mijn jaren, met een zieke vrouw tot mijn last. Men moet huilen met de wolven in het bosch, en wanneer de wolven zich in hun manieren nauwelijks van trouwhartige, zij het ook uiterst militante waakhonden onderscheiden, valt dit ook niet zoo moeilijk. Doch gij zult hier anders over oordeelen. Bedenk dan echter, dat gij veilig zit, in een ongeteisterd land.

Onze stad heeft veel, zeer veel geleden. Ik zwijg nu over de talrijke gesneuvelden, waaronder veel van mijn beste klanten, onder anderen de oude hopman Kasimir Neumayr van Ramsla, die al mijn krijgskundige werken placht op te koopen en aan wie ik de laatste jaren zeker vijfhonderd gulden verdiend heb. Toen de Croaten de rivier overzwommen en de voorstad in brand staken, - het hospitaal is geheel verwoest, - dachten wij, dat het einde der wereld nabij was. Wat al zonden en ongerechtigheden, wat al martelingen, hoeveel arme meisjes geschandvlekt! Onze dienstmeisjes had ik in mijn boekenkoffers verborgen, - waar zij later half gestikt uitkwamen, daar mijn zoon vergeten had luchtgaten te boren, zooals hem opgedragen was, - maar mijn vrouw en ik voelden ons allerminst veilig, en toen de furie naderde, en aan de overzijde reeds huizen in lichterlaaie stonden, heb ik de stoute schoenen aangetrokken en ben naar de keurvorstelijke kanselarij getogen, waar de Jezuïeten hun intrek hadden genomen. Met hun hulp ben ik de dans ontsprongen, God zij geloofd. Ik kon bewijzen hen nooit te hebben tegengewerkt. Waartoe men al komt....

Lieve broeder, gij weet het of gij weet het niet, maar Gerard is hier in Heidelberg geweest. Hij heeft mij twee maal bezocht, en is daarna vertrokken zonder afscheid te nemen. Daar ik niet mag aannemen, dat hij, wanneer gij deze regelen leest, reeds in Leiden terug is, wil ik u iets mededeelen dat gij later, naar ik vurig hoop, uit zijn eigen mond in bijzonderheden zult kunnen vernemen. Niet alleen hij, ook uw dochter Lysbet was hier; zij heeft ons één maal bezocht. Zij was hier in gezelschap van een rijk koopman, Louis de Romanesque genaamd, die algemeen beschouwd werd als een vertrouweling van graaf Ernst van Mansfelt. Toen Gerard van hier vertrok, was dit in begeleiding van Lysbet mitsgaders deze Romanesque, die Mansfelt ging halen, naar men zei. Waar deze reis, dwars door de Beiersche linies, reeds een eigenaardige bijsmaak had, daar werd voor ons de laatste rest van twijfel weggenomen door de mededeelingen van de paters Jezuïeten, daartoe strekkende, dat deze Romanesque niet degene was voor wie hij zich uitgaf, doch een spion en verrader. Lysbet moet dit geweten hebben. Door Roomsch geld bij machte tot het voeren van een groote staat, had hij zich onder bedrieglijke

voorwendsels bij Mansfelt ingedrongen, en was voorzien van geloofsbrieven in Heidelberg gekomen om, met behulp van de waard van het reeds genoemde logement, de overgave van de stad te begunstigen. Ik weet, dat dit bericht u zeer pijnlijk zal treffen, maar ik meen het u toch niet te mogen onthouden. Naar mijn overtuiging was Gerard geheel te goeder trouw; toen hij deze man buiten Heidelberg volgde, moet hij niet geweten hebben van welke handige bedrieger ook hij het slachtoffer was. Hoe het verder met hem gegaan is, is mij onbekend.

Mijn vrouw maakt het slecht. Zij moet dagelijks adergelaten worden, wordt vaak door krampen bezocht, en zal niet lang meer leven. Mag ik u tot slot, lieve broeder, weer eens aan de boeken herinneren, die ik u in de loop van de laatste tien jaar heb doen toekomen en die gij, naar ik aannemen moet, bij Leidsche geleerden hebt kunnen plaatsen? De opbrengst moet een niet onaanzienlijke som gelds bedragen; er was een prachtuitgave bij van Montaigne, een Geneefsche Bijbelvertaling met kostbare gravures, de zeldzame Parijzer uitgave door Calvijn van Seneca's “De clementia”, verschillende vertalingen van de Heidelberger, enkele wiskunstige en strategische werken, onder andere Walhausen's “Krychskonst te voet,” voorts het “Schilderboeck” van Carel van Mander, in kalfsleer gebonden, het luisterrijk geïllustreerde “Narrenschiff” van Sebastian Brant, een exemplaar van de eerste druk, van 1569, van de “Byencorf” van Marnix, vijf exemplaren van het magnum opus van mijn drukkerij: het leerzame “Traktat ueber die Heuchelei” van de jonge Heidelberger scribent Johann Schmalzfinger, - om slechts de voornaamste te noemen. Wellicht is het u mogelijk mij het geld over de Amsterdamsche wisselbank te remitteeren. De werken, die gij nog niet verkocht hebt, kunt gij voorloopig het best onder uw berusting houden; stuur ze in geen geval terug; voor een gedeelte zijn het werken, die men hier niet graag ziet. Willen de professoren niet koopen, probeer het dan eens bij Elzevier. Mijn arme vrouw laat u groeten. Weest omhelsd, met de uwen, door uw broeder Heinrich Krillart (Criellaert).’

Ik herinnerde mij niet, dat mijn oom vroeger zijn handteekening toelichtte op deze eenigszins overbodige wijze. Misschien sprak er schuldbesef uit, nu hij zich niet alleen in taal en natie van ons onderscheidde, maar ook in confessie. Tenzij zijn walglijke complimenten aan de Papen bedoeld waren ter misleiding van de censuur: in Keulen en andere plaatsen werden nogal eens brieven geopend, die voor Holland waren bestemd. Maar toen ik aan zijn zijkamertje dacht, kakelbont van de meest uiteenloopende gezindten in druk, en bij mijn laatste bezoek reeds duidelijk over-

hellend naar die eene kleur, die nu in Heidelberg overheerschend was geworden, twijfelde ik niet langer aan zijn oprechtheid, in deze brief.

Na een half uur kwam mijn vader weer binnen en ging tegenover mij zitten, met de handen op de knieën en iets onmiskenbaar uittartends in zijn houding. Hij vroeg mij, of ik de brief gelezen had, en vervolgde:

'Ik neem aan, dat je inderdaad niet geweten hebt, dat die heer met zijn voor goede Hollandsche tongen onuitspreekbare naam een verdoemde verrader was. Een schelm! Maar dat verandert niets aan het feit. En Lys.... mijn.... degene over wie wij spraken, wist ervan, staat in Henri's brief.'

'Dat staat te bezien,' zei ik, 'oom Henri veronderstelt dit alleen maar. En zelfs al zou zij het geweten hebben: dit bewijst nog niet, dat zij aan zijn zijde stond.'

'Ach, maak dat een ander wijs,' zei hij knorrig, en sloeg langzaam en zoekend zijn oude oogen naar mij op, zonder zoo ver te komen dat hij mij recht in het gezicht keek.

'Ik maak niemand iets wijs. Ik vind het heele geval niet de moeite waard. Dat die man een schelm was, wisten wij al. Lysbet, die het óok wist, is hem gevolgd, uit liefde....'

'Líefde noem je dat?' viel hij blatend in, zijn gezicht tot een duivelsche grimas verwringend, zoodat de knobbelige arendsneus half over zijn snor en de opgetrokken bovenlip heen kwam te hangen, '*ik* noem dat....'

Ik hief de hand op. - 'Ik weet hoe u het noemt. Ik ben het met u eens. Maar daarover spraken wij nu niet.'

'Ik wel!'

'Ik niet. Nu moet u niet onredelijk worden, vader. Zelfs indien Lysbet later ontdekt had, dat De Romanesque een verrader was, wordt haar oorspronkelijke schuld in het geheel niet grooter doordat zij hem trouw bleef. Vergeet niet, dat hij haar in zijn macht had.'

Hij bracht de duim van zijn rechterhand tegen de toppen van de twee vingers, zoodat een cirkel ontstond, knipte toen met deze vingers, iets wat hij ook vroeger wel eens placht te doen, als om aan te geven, dat zijn rechterhand nog zoo kvaad niet was, en vroeg:

'Toen jij hem doodde, wist je dus niet, dat hij een verrader was?'

'Ik heb hem om andere redenen gedood dan omdat hij een verrader was,' antwoordde ik, hetzij omdat ik plotseling van het liegen genoeg had, hetzij omdat de diplomatieke toon, waarin ik vervallen was, mij ertoe noopte. Ik had onmiddellijk spijt van

mijn woorden. Met iets van het jeugdige vuur sprong hij op, keek naar een hoek van de kamer, en zei stijfjes:

‘Ik laat mij niet voor de gek houden, Gerard. Voorloopig komt zij mijn huis niet in. Ik wil eerst waarborgen hebben.... Het zou beter zijn, dat zij er nooit in kwam; maar nu jij je als advocaat opwerpt.... Voorloopig praat ik er niet meer over. Basta!’ - En hij liep de kamer uit, en smeet de deur achter zich dicht.

Het leek veel op een vlucht. Ik besloot hem de eerste weken niet meer lastig te vallen, en Lysbet onder een of ander voorwendsel te bewegen een goedkooper verblijf te zoeken. Trouwens, ik zou haar ronduit kunnen zeggen, dat mijn vader door de verraderlijke brief van oom Heinrich tijdelijk tot onhandelbaarheid was vervallen, maar dat er verder nog niets verloren was. Dit had nog het voordeel, dat haar wrevel zich eerder op oom Heinrich richten zou dan op hem.

II

Niet ver van de Koorsteeg, waar Maria Banckert woonde, vond ik onderdak voor haar, in een prijs, die zij met mijn hulp maanden en maanden zou kunnen bekostigen. De weduwe, bij wie zij introk, had jaren lang aan studenten verhuurd, maar was door een erfenis in staat gesteld deze rumoerige broodwinning vaarwel te zeggen. Haar man was trompetter geweest; haar dochter speelde op het clavecimbaal en kwam haast nooit op straat; de weduwe zelf, een klein vrouwtje met appelwangen, was wat bedilziek, maar erg goedhartig, en al evenzeer als de dochter op rust gesteld. Zij hielden het huis kraakzindelijk, en beloofden voor Lysbet te zullen zorgen als was zij een familielid. Nadat ik hun verteld had, dat ik Bergen op Zoom had ontzet, kon ik geen kwaad meer bij hen doen. Het was het eerste tastbare voordeel, dat mijn avonturen mij opleverden.

Wanneer ik Lysbet vroeg hoe zij haar dag doorbracht, schudde zij het hoofd: zij las. Vroeger had zij altijd veel van lezen gehouden. Ik bracht haar nu boeken, en hield haar soms een half uur gezelschap. Ofschoon ik mij niet bij haar verveelde, - al was het maar alleen door het boeiende van haar wit gezicht in het getemperde Leidsche schemerlicht van dit najaar, - kon men zich moeilijk een drukkender samenzijn voorstellen, of een grooter doelloosheid in menschelijke betrekkingen. Hoe dubbelzinnig was alles. Ik was haar broer, en tegelijkertijd haar afgezant bij een vijandig vader, door onpersoonlijke ridderlijkheid gedreven; ik hield niet van haar, en toch bewaakte ik haar en betaalde voor haar, als was ik haar minnaar; ik had haar minnaar vermoord, en geen zweem van haat was in haar oogen te lezen. Zij scheen in een droom te leven, zonder angst, zonder levenslust, zonder verzet. Toen ik, verontrust door haar onverstoorbare lijdzaamheid, haar aanmoedigde eens een wandeling langs de grachten te maken, tegen de avond, voldeed zij zonder morren aan mijn verzoek, maar ook zonder het geringste blijk, dat zij dit als een welkome afwisseling beschouwde. Gezelschap van de hospita, of de dochter, wenschte zij niet, en ik drong hier ook niet op aan, ondanks mijn nieuwe vrees, dat zij, gekweld door verveling, door zekere ontmoetingen in de verleiding zou kunnen komen zich opnieuw, en nu met het volle bewustzijn van wat zij deed, te verslingeren. Was dit ook niet de bestemming van vrouwen als zij: van de eene hand in de andere te gaan? Des te ondraaglijker was deze gedachte, omdat tot mijn intiem ridderlijke triomf niet alleen behoorde haar van smetten gezuiverd in

het ouderlijke huis terug te voeren, maar haar ook een huwelijk te zien doen, wellicht met een oudere man, dat haar althans de schijn van burgerlijke onaantastbaarheid zou verschaffen. Ik had mij nu eenmaal met haar ingelaten; en zoolang zij niet getrouwd was, zou ik geen minuut rust kennen, daarvan was ik overtuigd. Hoe apathisch zij zich ook voordeed, ieder oogenblik kon er iets gebeuren dat mijn berekeningen omverwierp. Dus droeg ik de dochter op haar ongemerkt te volgen, wanneer zij uitging, en mij van iedere ontmoeting op de hoogte te stellen.

De eerste dagen werd mij niets bijzonders gemeld, - niets anders dan dat Lysbet niet van kleine kinderen scheen te houden. Toen een getrouwde dochter van de hospita met haar zuigeling op bezoek was, weigerde zij de kleine te komen bezichtigen, onder het voorwendsel van hoofdpijn; later, in de gang de bezoekster toevallig tegen het lijf loopend, had zij zich zonder te groeten afgewend. Toen evenwel vertelde de dochter mij, dat Lysbet op straat lastig gevallen was door twee studenten, die haar met alle geweld thuis hadden willen brengen. Een jonge heer, in een toeslee voorbijrijdend, had haar ontzet; hij was uit de slede gesprongen, waarop de belagers zich aarzelend hadden teruggetrokken, en had enkele woorden met haar gewisseld, de hoed in de hand. Toen hij haar een plaats in de slede aanbood, had zij geweigerd. De jonge man was stemmig gekleed; hij was zeker geen edelman of buitenlandsche student, maar moest natuurlijk rijk zijn, hoe kwam hij anders, jong en gezond, in een slede te rijden?

Toen ik mijn vader een paar weken met rust gelaten had, vroeg ik hem of hij dacht, dat Lysbet van de wind kon leven: de meest geschikte aanleiding, die ik wist te bedenken om weer over haar te kunnen beginnen. Voorloopig betaalde ik nog voor haar, maar dit zou zoo niet kunnen doorgaan. Of hij het soms wenschelijk vond, dat ik Diederik, of Jasper en zijn vrouw, om ondersteuning vroeg? Voor mijn persoon kon ik verklaren nooit te zullen dulden, dat Lysbet uit werken ging, en ik nam aan, dat hij er evenzoo over dacht. Natuurlijk begon hij met te zeggen, dat eerlijk werk te prefereeren was boven sommige andere zaken; maar mijn dreigement met betrekking tot Diederik - die als nieuwbakken verloofde van een degelijke en ongemeen saaie joffer door ons van Lysbets aanwezigheid onkundig gehouden was - maakte toch wel eenige indruk op hem; en hij werd nu heen en weer geslingerd tusschen zijn onverzoenlijkheid en zijn afkeer van onbezonnen of onnoodige uitgaven. Mijn vader was eigenaardig hierin: hij kon de duurste geschenken geven, en was met feesten altijd zeer royaal geweest, maar niet zoodra deed

zich een zakelijk gezichtspunt gelden, - vooral ten aanzien van steeds weer terugkeerende uitgaven, waarvan van te voren niet te zeggen is welk bedrag zij op den duur zullen vertegenwoordigen, - of hij bleek op de penning te zijn in een mate, die men bij iemand met zijn opbruisend temperament nauwelijks zou hebben verwacht. Het was zijn oude karaktertrek: het ontbrekende vermogen om de aansluiting te vinden tusschen het kleine en het groote. Liet hij zich door zijn edelmoedigheid of zijn ijdelheid meesleepen, dan dacht hij in honderden guldens tegelijk, kwam hij weer tot bezinning, dan viel hij dood op een stuiver, - zooals hij bij Nieuwpoort (ik gaf het voorbeeld reeds eerder) begon met een kanon van een lading te voorzien voldoende voor vier kanonnen, om zich vervolgens klein te maken onder de overgebleven affuit. Zelfs de manier waarop hij keek of las liet zich met deze trek in verband brengen: nooit kon hij de goede afstand vinden, steeds hield hij het boek te ver af of te dichtbij, en nu hij een bril had, was hij de kluts heelemaal kwijt.

Om mij te sparen gebruikte hij andere woorden; maar het kwam hierop neer, dat hij zijn geld niet in hoererij wenschte te steken; dan nog liever in de inpoldering, zei hij, dan zag men het ten minste verdwijnen in schoon water. Lysbet zou moeten werken voor de kost. Dit stond, zoo op het oog, tevens gelijk met een weigering om op zijn besluit terug te komen. Intusschen was het niet ondenkbaar, dat zijn zuinigheid het op den duur zou winnen van zijn onverzettelijkheid: nam hij Lysbet in huis, dan zou zij hem waarschijnlijk evenveel kosten als een redelijk aandeel in een ondersteuning; maar daar hij van deze uitgaven niets zou merken, zou het hem voordeeliger lijken. Toen ik er met mijn moeder over sprak, bood zij mij onmiddellijk geld aan, dat ik weigerde. Ik maakte mij boos, en riep, dat ik alleen geld voor Lysbet wenschte met mijn vaders zweet er nog aan, zijn bloed, en desnoods zijn tranen; ik sprak van schande en hardvochtigheid, en mijn moeder was het hierin zoo grondig met mij eens, dat ik, ook in verband met de niet al te rooskleurige verstandhouding tusschen hen beiden, waarlijk vreezen moest haar op staande voet naar de werkplaats te zien vertrekken om van mijn vader te eischen Lysbet in huis te nemen. Hoe meegaand en onderworpen ook, tot Doopersch onbekookte handelingen met een agressieve strekking was zij zeer wel in staat. Ik heb dit vaker bij Mennisten opgemerkt: zij zijn zóo zacht en bedeesd, dat men over hen denkt te kunnen loopen, - totdat men onverhoeds bij zijn enkel gegrepen wordt, en een onzachte tuimeling het bewijs brengt, dat de afschuw van krijgsdienst en bloedvergieten wel eens de keerzijde zou kunnen zijn van de drang

tot intiemer strafoefeningen.... Hoe dit zij, ik verbood haar ook maar iets te ondernemen dat niet onder het hoofd 'diplomatie' te rangschikken was, en gaf hoog op van mijn verdiensten in het vuurwerkershuis, om haar gerust te stellen.

Op een Zondagavond voor een singelwandeling het huis verlatend, zag ik een karos aan de overkant staan, een groote karos, met verguldsel en gele biezen, en achterop een geschilderd paneel, het Leidsch Stadhuis voorstellend. Het was de karos, die de stalhouder drie huizen van ons vandaan de laatste jaren placht te verhuren, zij het ook meestal niet op Zondag. Karossen waren toentertijd nog zeldzaam in de stad der sleden; zag men er een, dan zag men tevens een troep hollende straatjongens, die hun oogen uitkeken. Als om mijn laatste twijfel weg te nemen knikte de koetsier mij toe met een gemeenzaamheid onder buren gebruikelijk; hij zond mij zelfs een knipoogje toe, een grimas vol verstandhouding; maar daar zijn lomp gezicht op deze subtiele vertrekkingen weinig berekend was, meende ik in het eerst, dat er iets in zijn oog was gewaaid. Ik liep door en keek nog eens om, en toen zag ik iets heel vreemds. Uit de karos waren drie personen gestapt: een man, een vrouw en een jongetje van een jaar of zes. Het huis, waarvoor zij stonden, was het huis van het meisje, dat door Reindert was verleid; de man was Reindert, de vrouw was het meisje zelf, en het jongetje was hun kind, - het kon moeilijk een ander jongetje zijn. Volkomen verrast door deze familiescène op straat, onder de hoede van de logge en moeizaam knipoogende koetsier, bleef ik daar maar staan, als een nieuwsgierige leeglooper, met open mond en hangende armen. Dit was het dus wat Maria Banckert in haar charade op de stoep had willen zinnebeelden. Ik had er niet meer over nagedacht, en er ook niemand naar gevraagd; en nu kon ik mij ook nog verbazen waarom de buren mij niet hadden ingelicht. Maar natuurlijk wisten zij van mijn connecties met de familie Valmaer, en hadden mijn gevoelens niet willen kwetsen door de naam van Reindert ook maar uit te spreken. Na Bergen op Zoom was ik zeer populair bij de buren.

Voor het lage huisje stonden zij als een vorstelijk gezelschap incognito, dat nog niet tot een besluit is kunnen komen omtrent de waardigste manier om een nederige stulp binnen te dringen. Het jongetje had een vrijpostig gezicht, dat eenigszins aan dat van Reindert deed denken; hij hield de handen in de zakken en keek aandachtig naar de deur. Onderwijl liep Reindert een paar stappen heen en weer, keek eens naar de koetsier, en haalde de schouders op. Uit het gedrag van het meisje kon ik ongeveer opmaken wat er gaande was. Reindert had zijn onwettige familie thuisgebracht,

- van welk uitstapje? ik durfde niet eens te gissen, - maar de zuster van het meisje en haar man waren nog niet uit de kerk terug; waarschijnlijk had men reeds enkele malen geklopt. Het viel mij op, dat deze Dieuwertje Heindrikze beter gekleed was dan zij ooit geweest kon zijn voor zij met Reindert in karossen rondreed: zij droeg een vrij kostbare snavelhuik, zooals men in Leiden weinig zag, een glanzend jak, hier en daar kant, en ik zag oorbellen glinsteren. Haar houding was overdreven zedig, zelfs toen zij, ongeduldig geworden, naar de deur liep en de klopper nog eens liet vallen. Daarna trad zij achteruit om het geheele huis in oogenschouw te nemen, tot de dakrand toe. Reindert droeg dezelfde zwarte hoed van vroeger, en was iets voller in zijn gezicht geworden; van ongeduld liet hij weinig blijken. Maar daar werd de deur toch nog geopend. Dieuwertjes zwager, een slungelige bakkersknecht, blijkbaar nog niet goed uitgeslapen, verscheen boven de onderdeur, trok de wenkbrauwen op toen hij de karos zag, had een bleek glimlachje voor Reindert, die met de mij welbekende korte beweging aan zijn hoed had getikt, en even later waren Dieuwertje en het kind in het huisje verdwenen, na een afscheid dat geen naam mocht hebben. Reindert draaide zich fluitend om, en wilde naar de karos terugloopen, toen hij mij in het oog kreeg. Zonder een moment te aarzelen wenkte hij mij.

'Hoe vaar je?' begon hij, zonder mij een hand te geven, 'ik heb gehoord, dat je in Heidelberg geweest bent en daar nog intijds vandaan bent kunnen komen: zooiets is jou wel toevertrouwd.... Rijd je zoo ver mee? Stap dan in. Ik heb een slee, maar als ik met de kleuters ga rondrijden, huur ik altijd een karos.' - Onder het uitspreken van deze woorden had hij mij door het deurtje geduwd; hij riep de koetsier toe: 'Enkele singels, Frans,' en weldra zat hij tegenover mij, de hoed diep in de oogen, de kin uitdagend naar voren geschoven. Enkele koekkruimels naast hem op de bank veegde hij met een onverschillig gebaar weg.

'Nu mag jíj met de dokter uit rijden,' grinnikte hij, 'maar ik zal je niets doen, het lancet blijft in mijn zak.'

'Je tong is nog even scherp als je lancet,' zei ik, mij beijverend om niets van de blijdschap te laten blijken, die mij vervulde.

'Of wil je soms naar de kerk?'

'Ik kom niet meer in de kerk.'

'Ik ben nu eenmaal een man van opwellingen, Criellaert, en toen ik je daar zoo timide zag staan, dacht ik dadelijk bij mijzelf: die moet in de koets, dan kan hij wat frissche lucht happen. Aan een opwelling is het ook te danken, dat je mij zoo juist met de kleuters hebt zien arriveeren.'

‘Is het een grap? Of ga je met haar trouwen?’

Hij grinnikte, en boog zich voorover om mij op de knie te kloppen. - ‘Je moet weten, dat mijn vader, die je je nog wel herinneren zult, steeds het alimentatiegeld betaalde voor de beide kleuters. Hij stuurde er een loopjongen heen, en waschte zijn handen in onschuld. Na zijn dood - je weet wel de eenigszins geruchtmakende dood van dominee Valmarius - moest ik zelf geld sturen, dat ik trouwens in overvloed had. Nu, alles ging goed, tot ik op een dag de inval had het zelf te gaan brengen. Ik vermoed, dat ik het deed, omdat ik tot de ontdekking was gekomen, dat ik bang was om het te doen. Nu was daar ook wel eenige reden voor. Eerst herkenden zij mij niet, maar toen had je de poppen aan het dansen: de deur wijzen, en verwijten, en ruwe taal. Ik stelde hen voor de keus: het geld aanvaarden van mij persoonlijk, of heelemaal geen geld meer, en een proces, waarin aangetoond zou worden, dat niet ik de vader was, maar bijvoorbeeld jij, of iemand anders bij jullie in de straat. Na twee weken aten zij uit de hand, vooral toen gebleken was, dat ik meer gaf dan waartoe ik verplicht was, Dieuwertje in de kleeren stak, en de kleine Claes naar een matressenschooltje stuurde. Het is niet onmogelijk, dat ik de jongen later laat echten. Deze zomer viel mij het armoedige kleurtje op van die twee, en nu neem ik ze af en toe mee op een singeltoer, en de moeder heb ik verboden te werken. Dat kost mij nog meer, maar ik heb geld genoeg. Ik ben rijk. Ook Deliana is rijk,’ voegde hij er op opgeruimde toon aan toe, de toon waarbij men zich in de handen wrijft.

Zooals ik reeds zei, was zijn gezicht voller geworden; maar terzelfdertijd krachtiger en hoekiger, zoodat aan de expressieve leelijkheid geen afbreuk werd gedaan. Zijn kin stak ver naar voren, zonder dat hij er zich nog moeite voor hoefde te geven. Het was een gure dag, en toen op de singel de wind door de reten van het rijtuig drong, wikkelde hij zich dichter in zijn mantel, hetgeen hem niet alleen een kouwelijk, maar ook een sjofel uitzien verschafte, met zijn rechterschouder hooger dan de linker, en zijn hoed tot op zijn neus. Zijn schoenen en het onderste gedeelte van zijn kousen waren bemodderd, wellicht ten gevolge van een doktersbezoek, de vorige avond of nacht.

‘Je hebt je nu zoo vast gebonden,’ zei ik, ‘dat je een huwelijk moeilijk zult kunnen vermijden. Niet alleen dat je voor dat jongetje zorgt als een vader, je wekt ook bij Dieuwertje verwachtingen op.’

‘Natuurlijk. Maar van mij zijn zij alleen dingen te verwachten die zij niet verwachten. Ik ben op die jongen gesteld, een huwelijk

zou onzinnig zijn. Ik leef ook niet met haar als man en vrouw, zooals jij misschien denkt, niet geheel verstoken van handelsgeest als je bent. Twee uur in de week ben ik in staat haar conversatie aan te hooren, langer in geen geval.'

'En dan is daar nog je afkeer van vrouwen in het algemeen, waar je vroeger op zinspeelde....'

'Je schijnt mijn uitlatingen als gulden woorden bewaard te hebben. Ik kan je hier wel iets meer van vertellen. Alles wat ik vroeger deed, dacht, zei, misdeed, werd uitsluitend bepaald door de liefde voor mijn naaste familie, in de eerste plaats voor mijn vader, dan ook voor Deliana. Reeds vroeg wist ik, dat mijn vader een uitgestootene was, - ondanks zijn rijkdom, zijn gaven, zijn geleerdheid, zijn beminnelijkheid. Van een jongen van tien of twaalf jaar kun je niet verwachten, dat hij zooiets in het juiste licht ziet, in casu in staat is de Arminianenvervolgingen aansprakelijk te stellen. Van nature heb ik bovendien weinig zin voor religie en dogmatiek; buiten de natuurwetenschappen is er op geestelijk gebied weinig dat mijn belangstelling trekt. Ik begreep er dus niets van. De naam van mijn vader, dit toonbeeld van goedheid en alle andere Christendeugden, werd door het slijk gesleurd. Op school heb ik vaak gevochten, daarom; maar dat was toch niet de ware wraak, die mij aanlokte; te goed zag ik in, dat die jongens alleen maar hun ouders napraatten. Dit was nog in Amsterdam. In die jaren stonden de Arminianen nog meer bloot aan laster en onheusche bejegening van de kant van hun gelijken dan later, toen de volkswoede de betere standen de wind uit de zeilen nam. Toen evenwel, in Leiden, door een toevallige samenloop van omstandigheden, - mijn vader op een instuif koel behandeld door een Contraremonstrantsche dame, Deliana beleedigd door een vriendin, op wie ik verliefd was, - richtte al mijn wrok zich op de vrouwen, - de Contraremonstrantsche vrouwen, wel te verstaan, de zelfgenoegzame teeven, die het beter meenden te weten dan een man als mijn vader. Ik ben zeer wraakgierig van aard; wraak nemen vind ik een heilige plicht, voor een man althans....'

'Dat is een uiterst abstracte stelling,' wierp ik tegen, 'ik heb zoojuist wraak genomen, en het is mij niet meegevallen, - het gevoel van bevrediging, bedoel ik. Ik kon trouwens bij mijzelf opmerken, dat ik de daad beging uit geheel andere drijfveeren dan wraakzucht, namelijk uit honger.' - Toen hij mij vragend aankeek, vervolgde ik: 'Ik heb de verleider van mijn zuster vermoord, dicht bij de Lotharingsche grens.'

Hij zweeg eenige tijd. Het kwam mij voor, dat hij mij niet geloofde. Ik zei:

‘Je hebt Dieuwertje dus verleid, omdat zij Contraremonstrant was.’

‘Zoo kun je het beschouwen. Maar vergeet niet, dat dit alles ver achter mij ligt, zoo ver, dat het mij eenige moeite kost mij erin te verplaatsen. In elk geval zie je nu, dat mijn afkeer van vrouwen niet bijzonder diep ging, of op zijn minst zeer eenzijdig was. Wat de Contraremonstranten betreft, hoop ik mij alleen nog op mannen te kunnen wreken. Maar deze behoefte is nog in opkomst; ik moet eerst nog meer brandstof vergaren, voor ik er de brand in steek. Ik moet er eerst plezier in krijgen.’

‘Op mij bijvoorbeeld.’

‘Op jou, Criellaert? In de eerste plaats heb ik mij al op je gewroken, en in de tweede plaats ben je geen Contraremonstrant meer; je gaat niet eens meer naar de kerk.’

Eenige tijd sloeg hij mij zwijgend gade, en vervolgde toen:

‘Ik had onlangs een zonderling avontuur. Bij mij in de buurt - ik woon nog steeds bij Banckert - werd een meisje, een jonge vrouw veeleer, op straat lastig gevallen door twee aangekleede apen. Toevallig kwam ik in mijn slee aanrijden, en sprong de schoone bij, die intusschen ook tegen mij vrij ongenaakbaar deed en niet eens haar naam wilde zeggen, hoewel ik mij geheel naar de vorm als dokter bekend had gemaakt. Maar dit is niet het zonderlinge. Wil je wel gelooven, dat ik het gezicht van dat meisje niet vergeten kan? En hoe ongenaakbaar zij ook was, ik ben er zeker van, dat zij niet tot de Contraremonstranten behoorde. Zij was zoo bleek, alsof niet alleen al het bloed uit haar gezicht weggetrokken was, maar alsof zij in haar gezicht geen aderen had om bloed te bevatten. Toch zei mijn doktersoog mij, dat zij niet aan bloedarmoede leed. Zij was kerngezond. En een houding, een fierheid. Zoo heb ik mij vroeger op school altijd Helena voorgesteld....’

‘Ik neem mijn woorden terug over je afkeer van vrouwen,’ zei ik lachend, ‘je bent dus hals over kop verliefd geworden?’

‘Niet zoo vlug, niet zoo grof.... Maar ik zou haar graag terugzien, - als medicus. Die fabuleuze bleekheid! Een vrouw zonder bloed, denk eens aan; het vochtige element geheel overstemd door vuur en licht. Vergis ik mij niet, dan noemen de zeelui het Sint Elmusvuur, wanneer het als één vuurtong verschijnt, de vlam van Helena....’

‘Het is heel toevallig, maar ik ken die vrouw, en ik kan je mededeelen, dat zij al eens eerder mythologische zinspelingen heeft uitgelokt, zij het ook niet om haar bleekheid of schoonheid. Verder kan ik je nog zeggen, dat zij niet, of niet meer, Contraremonstrant is....’

‘Wie is zij dan?’ vroeg hij met een ongeloovig gezicht.

Ik keek naar buiten, waar de Koepoort voorbijschimde, het tooneel van mijn vroegere vrijages en van Lysbets optreden als bewaakster der deugd. Alles keerde terug, - ook tusschen Reindert en mij. Dit leek mij zeer opvallend, en vol diepere zin. Alles keerde tusschen Reindert en mij terug, omdat wij zeer nauw verwant aan elkaar waren, - zooals men ook in zijn eigen leven steeds hetzelfde ziet gebeuren, en over een tijdsverloop van jaren steeds weer in dezelfde conflicten verstrikt raakt. Reindert was degene die ikzelf zou willen zijn; of nog beter: die ik geweest zou zijn, indien ik roekeloozer, onnadenkender, scherper, wreeder was geweest.

‘Luister, Reindert. Je hebt mij zoo juist, niet zonder reden, van handelsgeest beticht. Ik stel je een ruil voor. Zulk een ruil hebben wij al eens eerder gedaan; en dat is toen niet goed afgeloopen; bedenk dus wat je doet. Wanneer je belooft mij te zullen bijstaan in mijn pogingen om het weer met Deliana goed te maken, zal ik je zeggen wie de vrouw is die je aan Helena deed denken.’

Hij barstte in lachen uit. - ‘Ik wist niet, dat je zoo halsstarrig was!.... Maar goed, vertel op. Ik ga op de transactie in.’

‘Die vrouw is mijn zuster Lysbet. Zij woont niet ver van je vandaan; toevallig wist ik, dat iemand haar tegen studenten had beschermd. Ik heb haar meegebracht uit Duitschland, en doe nu moeite haar weer bij ons in huis te krijgen. Wat er vroeger gebeurd is zul je nog wel weten.’

‘En je hebt haar verleider vermoord?’

Toen ik hem hieromtrent had ingelicht, zei ik:

‘Denk er echter om, dat Lysbet geen vrouw is om opnieuw te verleiden. Wil je met haar kennismaken, goed. Maar wanneer iemand haar te na komt, ben ik in staat een tweede moord te begaan.’

‘Eigenlijk is dit een tweede voorwaarde,’ zei hij, ‘maar ik heb je immers al gezegd, dat ik niet verliefd op haar ben in de gewone beteekenis. Ik ben hoogstens medisch verliefd op haar, zooals een heelkundige verliefd is op een mooi gezwel. Maar dit gevoel kan bij mij zeer sterk zijn en geheel de plaats innemen van verliefdheid van niet in gezwellen geïnteresseerde stervelingen, in de wandeling leeken genaamd.’

‘Ik kan je niet geheel volgen. Overigens, wat die tweede voorwaarde betreft: dat ís geen voorwaarde, het is een waarschuwing.’

‘Ik hoop erom te denken,’ spotte hij, ‘over Deliana kan ik kort zijn. Zij heeft je niet kunnen vergeten, en zit om zoo te zeggen op je te wachten in Amsterdam. Ik heb alles gedaan om haar deze

onzalige affectie uit het hoofd te praten, maar toen ik zag, dat haar gezondheid eronder leed, meende ik als medicus niet langer verantwoord te zijn haar te dwarsboomen. Het heeft geen zin meer; nu wij niet meer in één huis wonen, laat het mij betrekkelijk koud aan wie zij zich verslingert. Zij is in staat ongetrouwd te blijven, als zij jou niet krijgt; het menschlijk hart is nu eenmaal een mysterieus en onbegrijpelijk iets. Had ik geweten, dat jij er nog evenzoo over dacht, dan had ik je uit eigen beweging op de hoogte gesteld. Maar ik kon niet aannemen, dat je gevoelens bestand waren tegen de indrukken van een reis naar Heidelberg.'

'De eenige vrouw, met wie ik mij in Duitschland geoccupeerd heb, was Lysbet. En Lysbet heeft de uitgesproken begaafdheid om bij iemand de lust in avontuurtjes met anderen te doen vergaan.'

'Ai!.... Nu goed, dat is in de stijl van Helena. Maar hoor eens, ik geloof, dat je mij toch nog bedriegt: hoe staat het met de Contraremonstrantsche gezindheid?'

'Die is bij Lysbet nooit bijzonder fel geweest. Onder invloed van haar verleider is zij Roomsch geworden.'

'Dat kan mij niet schelen. Ben je van plan om hier in Leiden te blijven wonen, na je huwelijk? Ja? Nu, ik kan altijd naar een andere stad uitzien, wanneer het mij verveelt....'

Hierna gaf hij mij nog enkele inlichtingen: Deliana's adres, de beste manier om haar te benaderen; wij reden de Witte Poort in, hij liet zich bij de Koorsteeg afzetten, en de karos bracht mij thuis. Ik stormde naar boven, en begon een brief aan Deliana.

Maar na de hartstochtelijkste aanhef, die ooit een liefdesbrief heeft gesmukt, verflauwde mijn ijver, en ik begon opnieuw, in een andere toon. De bedenking, dat een al te groote zelfverzekerdheid haar op het spoor van Reinderts inmenging zou kunnen brengen, was daarvan niet de eenige oorzaak. Het was vooral het besef van de zoojuist tot stand gekomen ruil van zusters, die mij, ik wil niet zeggen bekoelde, maar in elk geval toch afleidde van wat het hart van een minnaar alleen vervullen mag. Deliana wachtte op mij in Amsterdam, op de Keizersgracht, - de gedachte was zoo huiselijk en vertrouwd, zoo rustgevend, bijna kleurloos! Daarentegen was het gesprek in de karos een felle en boeiende strijd geweest, met alle allures van iets waarop men zich lang zou moeten bezinnen om er de ware beteekenis van te doorgronden. De ruil was niets anders dan een speelsche vorm, dat zag ik nu wel in: op den duur had Reindert even gemakkelijk kunnen ontdekken wie zijn Helena was als ik mij van Deliana's onveranderlijke genegenheid had kunnen vergewissen. Met dat al kon ik het gevoel niet van mij afzetten Lysbet verraden te hebben, - tegen

mijn eigen, ernstigste voornemens in, - en alleen de overweging, dat iemand als Reindert, drie of vier jaar jonger dan zij, haar weinig te zeggen kon hebben na haar ervaringen met Louis de Romanesque, hielden mij ervan af de zaak al te tragisch op te vatten.

Mijn brief werd ten slotte tot een soort negatief afgietsel van alles wat ik mij verbood haar te schrijven. Binnen een week kwam haar antwoord: even kort, even mat, maar althans niet afwijzend Zij bekende, mij niet uit haar gedachten te hebben kunnen zetten en nooit iemand anders te zullen liefhebben dan mij. Dit beteekende intusschen niet, dat zij aan mijn wenschen zonder meer gevolg kon geven. Door ongetrouwd te blijven bewees zij haar trouw evenzeer; en gezien onze sterk uiteenloopende levensopvattingen vroeg zij zich af, of dit niet beter zou zijn. De dood van haar vader, dit bleek ten duidelijkste uit de brief, had zij mij vergeven, en ook vroeger niet zwaarder aangerekend dan door de invloed van Reindert en de onmiddellijke indruk van het verlies te verklaren was. Haar grootste bezwaar kon ik wel raden: het waren de godsdienstige verschillen; en ik kwam nu voor het probleem te staan, of een meisje zoo vurig Remonstrant als zij zich beter zou kunnen verdragen met een ongeloovige dan met een Contraremonstrant.

Laat mij bekennen, dat ik weinig lust had het oude gekibbel, en thans per brief, te hervatten. De godsdienst was ik langzamerhand als een ziekte gaan beschouwen. Maar dan een ziekte, die voor mijn gevoel onafscheidelijk bij het naturel van de vrouw behoorde, evenals sommige natuurlijke en periodiek optredende levensverschijnselen, die aan ziekelijkheid grenzen, maar die een vrouw toch pas maken tot wat zij is. De werkelijkheid niet te willen zien, er sprookjes voor in de plaats te stellen, dierbare legenden, - het is een fout van de meeste vrouwen; maar aangezien zij zonder dit geen vrouwen zouden zijn, is de fout tevens een sieraad, dat de man op hooge prijs behoort te stellen. In haar, - niet in zichzelf! Alle godsdienstige mannen, die ik tot dusverre had ontmoet, waren door deze afwijking tot wreedaards, kwelgeesten, betweters, huichelaars of sukkels geworden, - behalve Valmarius; maar dan had Valmarius ook veel vrouwelijks in zijn karakter. Mijn gedragslijn teekende zich dus duidelijk genoeg voor mij af: eenerzijds Deliana in haar ziekelijkheid stijven en aanmoedigen, anderzijds het mij zoo vertrouwde diplomatenspel spelen, zoodra mijn eigen aanleg tot ziekelijkheid in het geding zou worden gebracht. Ik had er genoeg van; een waandenkbeeld mocht niet tusschen Deliana en mij komen! De groote vraag was alleen, of ik tot de Remonstrantsche Broederschap zou toetreden

om harentwil. Toen ik haar terugschreef, neigde ik ertoe deze vraag toestemmend te beantwoorden. Maar ik wilde dit als troef achter de hand houden.

Ik schreef haar, dat ik haar bedenkingen begreep. Zóo goed begreep, dat ik haar voorstelde elkaar voorloopig nog niet te ontmoeten, en elkaar te peilen en opnieuw te leeren kennen langs epistolaire weg. Onder invloed van mijn militaire ervaringen hadden zich gewichtige veranderingen in mij voltrokken, het laatste half jaar; om te beginnen kon ik met recht van mijzelf getuigen geen Contraremonstrant of Calvinist meer te zijn, óok niet naar mijn theoretische overtuiging; maar dit was niet het eenige wat ik verloren had, ik was mijn geheele vertrouwen in God kwijt, ja, ik kon wel zeggen mijn geloof; ik had te veel ellende gezien om God nog als een barmhartige Vader te kunnen liefhebben. Hoe zich dit verder bij mij ontwikkelen zou kon natuurlijk niemand voorzien. Van één ding kon zij echter verzekerd zijn: van mijn groote eerbied voor haar geloof, niet bij wijze van conventioneel ontzien van elkanders hebbelijkheden, doch werkelijk als de uiting van een vreugdevol aanvaarden, een innerlijk toestemmen. Zooals een ander behoefte had in God te gelooven, zoo had ik behoefte aan een vrouw met geloof, - warm geloof, innig geloof, dat aldus op mij, de tot het geloof onmachtige, afstralen zou. Etc. etc.

Was deze brief een perfidie? Alwie mij van dubbelhartigheid zou willen beschuldigen dient allereerst te bedenken, dat er geen woord van gelogen was, - al wil ik allerminst ontkennen, dat de brief een situatie schiep, waarin ik later onherroepelijk tot deleugen zou worden gedreven, gegeven de omstandigheden, gegeven Deliana's karakter. Maar voor deze omstandigheden, dit karakter, kon ík niet aansprakelijk worden gesteld! Het was een bedrog, dat mij werd opgedrongen door het verschil tusschen de geslachten. Ik moest mij aan Deliana aanpassen, zooals de man zich van de aanvang der tijden af aan de vrouw en haar kuren heeft aangepast. Dat Eva zin kreeg in de appel, was ongetwijfeld een ziekelijke opwelling; en Adam, die op dat oogenblik, naar ik nu aanneem, geen trek in appelen had, maakte zich, door haar voorbeeld te volgen, derhalve schuldig aan bedrog en veinzerij. Nochtans heb ik nooit een theoloog gesproken, die dit beschouwde als de ware zonde van Adam. In onze Oost schijnen wilden te leven, bij wie de man in het kraambed gaat liggen. Wat een bedriegers, wat een weerzinwekkende leugenaars en comedianten!.... Neen, zoo is het niet, lezer. Deze mannen zijn veeleer fijngevoeligen, door kiesche hoffelijkheid bezielden. Hun vrouwen als slachtoffer ziend van de vrouwelijke Ziekelijkheid bij uitstek, weten

zij geen zinrijker blijk van hun medelijden en hoogachting te geven dan door haar gedrag binnen de grenzen hunner bescheiden vermogens na te bootsen, haar aldus in de waan brengend, dat ook zij, de mannen, een klein weinig lijden. Het zou dwaasheid zijn deze mannen van valschheid te betichten, te meer omdat, zulks in tegenstelling tot het geval van Adam en Eva, niemand er minder van wordt, zelfs het kind niet, dat bij deze zwartjes vermoedelijk toch wel op de normale wijze zal worden gezoogd tijdens de comedie. Hoffelijkheid, medelijden, zorgen waarmee men een geliefde zieke omringt, - iets anders zat er bij mij niet voor, toen ik Deliana suggereerde op het stuk van de godsdienst nog geen verloren geval te zijn.

Ik wil niet stilstaan bij de briefwisseling, die zich hieruit ontspon. Gelukkig was de theologie niet het eenige wat haar vervulde. Na eenige brieven lang de ongodist op zíjn beurt als een zieke te hebben behandeld, een zieke voor wie nog hoop op herstel bestond, - geheel volgens mijn berekening, - vertelde zij een en ander van haar verblijf in Amsterdam, waar zij bij haar oom op de Keizersgracht lang ziek had gelegen. Deze oom, een oudere broer van haar vader, had de koopmanszaak van de grootvader voortgezet; hij was onder andere geïnteresseerd in de Noordsche Compagnie, die schepen ter walvischvaart uitzond; verder was hij Vroedschap en regent van het Rasphuis, - een innemend man, naar mij later is gebleken, maar geheel onder de plak van zijn hoogmoedige en weeldelievende vrouw, die, zooals te verwachten was, voor de naweeën van Deliana's Leidsch avontuur geen beter remedie had weten te bedenken dan een goede partij van háar keuze. Uit alles was op te maken, dat Deliana haar ziekte, zoo al niet geveinsd, dan toch opzettelijk verlengd had om aan de last, die dit met zich meebracht, te ontkomen; hierbij had zij veel steun van de dokter gehad, die haar, in dat pestjaar in Amsterdam, niet aan besmetting wilde blootstellen in haar verzwakte toestand, en zijn verbodsbepalingen had verscherpt, toen hij merkte, dat zij liever geen menschen wilde zien. Hugo Valmaer, gematigd Arminiaan, maar op en top Libertijn naar de trant van burgemeester Cornelis Hooft, was lid geweest van de deputatie, die Utrecht tegen de aanslagen der Hollandsche Contraremonstranten had moeten beschermen. Dit nu was niet alleen geen beletsel voor zijn herkiezing als Vroedschap in 1622; maar hij was nooit uit de Vroedschap verwijderd geweest, had geen ruit moeten missen, en ging met de meest onverzoenlijke Gomaristen om alsof zij zijn intieme vrienden waren. Ik heb mij wel eens laten vertellen, dat Amsterdam eigenlijk alleen de partij der Calvinisten gekozen had, omdat het tegen het Bestand was geweest, dat een

einde maakte aan de lucratieve kaapvaart, en omdat Oldenbarneveldt het oprichten van de West-Indische Compagnie had belet. Dit gold zeer zeker voor het meerendeel der regenten, onder wie na de nederlaag van de landsadvocaat hoogstens enkele schijnverschuivingen op te merken vielen, comedie voor het grauw, dat zijn omwenteling hebben moest. Het was waar, dat een neef van Deliana's moeder, niet zooveel vuriger Remonstrant dan Hugo, het leven zoo zuur gemaakt was, dat hij naar Holstein emigreerde, waar de Arminianen de nederzetting Frederiksoord stichtten; maar hij was dan ook geen regent, en eenigszins een zonderling, die altijd in de hoek had gestaan waar de slagen vielen. Iedere Arminiaan, die niet al te zeer met zijn gezindheid te koop liep, kon in Amsterdam leven als een prins, een heer of een keizer, - mits hij maar op een der drie gelijknamige grachten woonde. Hoe anders was dit in Leiden, waar schout Willem de Bondt de Arminianen nog steeds het merg uit de botten en de boeten uit de beurs zoog!

Het leek mij niet onmogelijk, dat Reindert - die niet eens naar haar adres had gevraagd - Lysbet weer vergeten zou. Twee weken na onze ontmoeting evenwel zocht hij mij op, en stelde voor samen naar haar toe te gaan. Toen ik hem onder het oog trachtte te brengen, dat dit voorstel aan het zotte, en zeker aan het onbetamelijke, grensde, bedacht hij snel een uitweg: ik zou hem aan Lysbet voorstellen als de broer van Deliana, en tevens de hervatting van mijn verloving aankondigen. Wij maakten er een kleine familiereunie van.... Het was voornamelijk nieuwsgierigheid naar de ontvangst die mij deed toestemmen.

‘Mijn zuster is geen idioot,’ zei ik, toen wij naast elkaar in zijn slee zaten, ‘dacht je, dat zij je niet onmiddellijk herkennen zou als de galante jonge man, die de twee studenten op de vlucht joeg?’

‘Zeker, Uwe Edelheid,’ zei hij vriendelijk, ‘maar daarom zal zij mij de deur niet wijzen.’

Ik haalde de schouders op, en werd al spoedig geheel in beslag genomen door de capriolen van de slee. Reindert mende zelf; de slee was zijn eigendom; de paarden huurde hij, als ik mij wel herinner, en altijd twee tegelijk, hoewel voor zoo'n kleine slee één zou hebben volstaan. Met leidsel en zweep in de hand zat hij als een Romeinsch wagenmenner op zijn bankje, in zijn mántel gewikkeld als een sluipmoordenaar, en met woeste uitroepen en vloeken op de lippen als een wolsjouwer. Het drukste verkeer opzoekend, genoot hij van iedere botsing, die zijn tegenstanders, vloekend ook zij, amper wisten te vermijden. Een groote koeslede, met loeiend vee erin, raakte uit de koers; de paarden van een

kraankruier, die wolbalen vervoerde, begonnen te steigeren; voetgangers vluchtten; een rakker van de schout hief de vuist naar ons op. Van zijn doktersprivileges maakte Reindert een meer dan onbeschaamd gebruik. Daarbij was zijn tegenwoordigheid van geest verbluffend: niet alleen dat de slede na afloop van deze dolle rit niet eens geschaafd bleek te zijn, hij wist ook op ieder scheldwoord en ieder protest zoodanig te riposteeren, dat de vijand zich minstens twee seconden lang moest afvragen of hijzelf niet de schuldige was, en in die tijd was Reindert alweer verder. Vooral de aantijging van links houden bewees hem daarbij goede diensten: de desbetreffende ordonnantie was nog maar kort te voren in Leiden ingevoerd, en onder de oudere voerlui moeten er genoeg geweest zijn, die, zoolang zij op de bok zaten, niet goed wisten wat rechts en wat links was.

Voor Lysbets huis aangeland, sprong hij uit de slee, wenkte een paar leegloopers om op de paarden te passen, en liet zelf de klopper vallen. Ik had eenige moeite de leiding te heroveren; ten slotte kreeg ik hem toch zoo ver, dat hij in de gang bleef wachten tot ik belet had gevraagd. Opgewonden door het paardenrennen speelde ik mijn rol van door het geluk overstelpt verloofde naar behooren, en Lysbet, op dit punt zeer gemakkelijk, door het wereldsche leven dat zij geleid had, verklaarde zich bereid Reindert te ontvangen. Ik had nog de goede gedachte haar erop voor te bereiden, dat zij hem reeds eerder moest hebben ontmoet, naar Reinderts zeggen, en afgaand op de beschrijving van haar uiterlijk; zij mocht natuurlijk niet weten, dat ik haar had laten volgen.

Het was een donkere dag, met régenvlagen, en dit samenzijn met Lysbet en Reindert staat in mijn herinnering als een tafereel van zwart en grijs, waarin enkel de onnatuurlijke witheid van haar gezicht aan de verduistering weerstand bood. In haar kamer viel weinig licht, en Reindert, aan wie alles, tot zijn handschoenen toe, zwart was, zette zich zoo ver mogelijk van het raam vandaan, alsof hij alleen gekomen was om waar te nemen, niet om een gesprek te voeren. Hij was niet vriendelijk, niet overredend, niet brutaal, niet geestig, - hij observeerde alleen maar. Voor een gedeelte mag dit te verklaren zijn met zijn doktersgewoonten. Als medicus was Reindert de hondschheid in persoon: van een ruwheid en een beleedigend laconisme, dat hem voor vrouwelijke patiënten onweerstaanbaar moet hebben gemaakt; mede door zijn onbetwistbare bekwaamheid waren er die hem op de handen droegen, en menige oudere huisdokter, verstard in geleerdheidsvertoon, moest voor zijn verfrisschende ongemanierdheid het veld ruimen. Het was waar, dat Lysbet niet

de minste moeite deed om hem te doen ontdooien, vrijwel uitsluitend tot mij het woord richtte, en in haar huisjak en oude pantoffels gemakkelijk de aan bleekzucht laboreerende burgerdochter had kunnen zijn, voor wie deze jonge dokter gekomen was. Een paar maal gaapte hij achter zijn hand; ik wist niet of ik mij ergeren moest of blij zijn met deze uitblijvende toenadering. Iedere poging om hem in het gesprek te betrekken was vruchteloos.

Toen ik opstond, volgde hij terstond mijn voorbeeld, en liep op Lysbet af, met groote passen, bij hem altijd het teeken, dat er iets bijzonders stond te gebeuren. Met een veel grooter warmte in zijn stem dan ik voor mogelijk had gehouden sprak hij:

'Ik hoop dit bezoek nog eens te mogen herhalen. Uw broer, welbespraakt als altijd, heeft mij het gras voor de voeten weggemaaid, en ik ben eigenlijk iemand voor een tête-à-tête. De kamerverhuurster kunt u zeggen, dat ik u in mijn qualiteit van medicus kom bezoeken. Gaat u accoord?'

'Waarom zou ik mijn geweten met een leugen bezwaren?' vroeg Lysbet glimlachend, en stond nu ook op, heel rustig, volkomen meester van zichzelf.

Hij naderde haar iets dichter. - 'Een leugen? Er is misschien meer aan u te genezen dan u zelf denkt. Ik spreek nu niet over zinkingen of likdoorns. Het feit alleen al, dat u in een stad als deze, een huis als dit vertoeft, wijst op een ziektegeval.'

'Lysbets afkeer van Leiden,' viel ik in, 'is misschien ietwat sterk geprononceerd, maar toch niet vallend onder jouw competentie, Reindert.'

'U moet ook niet vergeten, juffrouw Lysbet, dat wij elkaar langer kennen dan vandaag. Er hebben zich groote dingen tusschen ons afgespeeld.'

'Daarvan ben ik mij niet bewust,' zei Lysbet, iets verstrakkend.

'Toen Dieuwertje Heindrikze, door haar familie aangezet, mij verried als de verwekker van haar kind, - het woord vader is misschien misplaatst, hoewel vriend Gerard u vertellen kan, dat ik bezig ben mijn schade in te halen, - toen Dieuwertje Heindrikze, uw toenmalige overbuurvrouw, dit gedaan had, bent u haar naar de keel gevlogen; u koos dus mijn partij, en ik heb dit later gehoord,' - hij wees op mij, - 'en veel over u nagedacht. Zoo iets schept een band, vindt u niet? Mannen en vrouwen trouwen met elkaar, verloven zich met elkaar, bij duizenden; dit is hoogst alledaagsch. Maar dat een meisje ter wille van een onbekende een vuistgevecht aangaat met een jong moedertje, - dat ziet men niet iedere dag. Het komt mij zelfs voor, dat men

er in de annalen der menschheid tevergeefs naar zal zoeken.'

Ik was geheel vergeten, dat er tusschen hen beiden inderdaad zulk een band bestond, wanneer men het zoo noemen wilde. Waarschijnlijk had ook Reindert er nooit meer aan gedacht; maar het was hem op het goede moment te binnen geschoten. Lysbet was zichtbaar in verwarring gebracht door zijn vrijpostige toon. Zij bloosde licht, en zei, dat het niet haar bedoeling was geweest hem het huis te verbieden. Reindert boog, en scheen het gesprek als geëindigd te beschouwen. Toen ik hem op de gang volgen wilde, riep Lysbet mij terug, sloot de deur achter mij en trok mij naar het raam.

'Hij weet toch niets over mijn kind?' fluisterde zij, met gebogen hoofd.

Ik moest mij bedenken. - 'Ja, zeker weet hij dit; iedereen wist het toch; Hester du Byn wist het.... Indertijd zei hij mij, dat hij begreep waarom je voor hem in de bres gesprongen was: omdat je in dezelfde positie verkeerde....'

'Dat bedoel ik niet. De dood van het kind....'

'O neen,' stelde ik haar gerust, 'ik heb het aan niemand gezegd, ook aan vader niet. Ik heb Reindert niet eens gezegd, dat De Romanesque een verrader was....'

'Spreek daar om Gods wil nooit met iemand over, Gerard. Ik reken daarop.' - Met een bruuske beweging stootte zij mij van zich af: ik mocht Reindert niet langer laten wachten. Eenmaal in de slee gezeten, bedacht ik, dat zij danig aan zijn oordeel scheen te hechten. Reindert zei niets meer, en bracht mij een eindweegs naar huis, langs kalme grachten en straten, waar geen gelegenheid geboden werd voor het tentoonspreiden van zijn mennerskunst.

III

De daarop volgende wintermaanden hield ik mij meer met Lysbet en haar zonderlinge vereerder bezig dan met mijn verloving, die zich langzaam en gestadig uit de nevelen der epistolaire onzekerheid loswikkelde en nog maar een persoonlijk onderhoud en eenige familiesancties noodig had om beklonken te worden. In Januari bezocht ik Deliana in Amsterdam. Zij haalde mij van de trekschuit, en wij maakten een eindelooze wandeling langs de nieuwe grachten, weinig anders ziend dan elkaar, tegen de steeds wisselende achtergrond der verwonderlijke patriciërshuizen, die hier langs het water optochten vormen, waarbij het Rapenburg in het niet verzinkt. Zij was sterk vermagerd, en nog bruiner en sproetiger in haar gezicht dan vroeger: het goud was donkerder geworden, donkerder en ouder. Maar mijn liefde vond ik onveranderd terug, zoodra haar oogen maar op mij rustten. Van onze verloving, ook toen wij bij haar familie aanzaten, was minder sprake dan van ons huwelijk: wij hadden misschien het recht eenige stadia over te slaan....

Hugo Valmaer was een fletse copie van Deliana's vader: een opmerkzaam glimlachend regent in het eenvoudigst denkbaar gewaad, zeer ceremonieus, en merkbaar verstommend, toen zijn bazige echtgenoote de kamer kwam binnenzeilen, donker en weelderig als een Spanjoolsche, het kapsel hoog, de neus in de wind, en bitter lijdend onder een, zelfs op deze Keizersgracht nooit voldoende bevredigde heerschzucht. Dat de heele Amsterdamsche wereld niet naar haar pijpen danste, ergerde haar zoo constant, dat zij voor andere ergernissen geen orgaan meer had; dientengevolge behandelde zij mij nog tamelijk vriendelijk, vooral nadat ik haar verzekerd had, dat men dat bij ons in Leiden nooit dulden zou: een dame als zij, uit haar toeslede stijgend, bijna omvergeloopen door pas geronseld matrozenvolk!.... Deliana's huwelijk sanctionneerde zij met een hulpelooze grimas: niet dat *ik* met Deliana trouwen zou, hinderde haar, maar dat zij er niet in geslaagd was Deliana een betere echtgenoot op te dringen; wat er daarná gebeurde liet haar onverschillig. Trouwens, op de toestemming van deze hoffelijk zwijgende Valmaer en zijn mislukte koningin waren wij geenszins aangewezen; alleen mijn vaders toestemming kwam erop aan, de eerste drie jaar nog. Ik begon hier uit mijzelf over, voornamelijk omdat het mij de gelegenheid verschafte mijn aanstaande tante straffeloos te tergen met een Contraremonstrantsche Brabander en een timmermanszaak zoo goed als in een achterbuurt; anderdeels om er haar op te kunnen

wijzen, dat ik als zoon van een vader, die zich langzamerhand rijk getimmerd had, allerminst afhankelijk zou zijn van Deliana's kapitaal. Over het geloof werd gezwegen; en ook Deliana kwam er niet meer op terug. Haar eisch van toetreding tot de Broederschap had zij blijkbaar laten vallen, en wellicht nooit in ernst overwogen zelfs. Alle confessioneele verschillen vielen immers in het niet, zoodra het erom ging iemand tot het Christelijk geloof als zoodanig terug te brengen. Maar ook hierover werd niet gesproken. Wij spraken over ons huwelijk, toen wij weer op straat liepen, en ieder statig huis op iedere gracht bewoonden.

Meer dan een verbaasde uitroep over het toevallige ervan had mijn bericht over de kennismaking tusschen Reindert en Lysbet haar niet ontlokt: waarschijnlijk wist zij niet wat ervan te denken. Hij had Lysbet nu enkele malen bezocht, was vrij onderhoudend geweest, en had haar alles over Dieuwertje Heindrikze en de kleine Claes verteld. Tegenover mij sprak Lysbet over hem met een glimlachende verdraagzaamheid, alsof zij er mij een genoegen mee deed hem te ontvangen. Reindert van zijn kant liet geheel in het midden wat hij voor haar voelde, en wat zijn plannen waren. Voor zoover ik dat kon nagaan, spraken zij samen heel vrijmoedig over Lysbets belevenissen met De Romanesque, voor wie hij veel belangstelling zei te koesteren. Dat zulk een gesprek tusschen hen mogelijk was, wees er wel op, dat zij het goed konden vinden samen; en meer dan eens vroeg ik mij af, of een huwelijk tusschen hen niet tot de denkbaarheden behoorde. Reindert had ik zoowel op de hoogte gesteld van mijn wensch om haar te rehabiliteeren als van mijn vaders blijvende onwil iets te ondernemen in deze richting; op zijn vrijbuitersgeest moest dit een onweerstaanbaar beroep doen. Hoe vaak verzekerde hij mij niet, dat alle Leidsche burgers, de dikke lakenreeders en de magere dominees, zonder uitzondering naar de weerga konden loopen, en trouwens niets anders deden, welbeschouwd. Een huwelijk met Lysbet, als gebaar, als uitdaging, zou stellig in zijn lijn gelegen hebben; hij zou dan onbeschaamd kunnen zijn tegen de schepenen, en zelf de bruidsslee mennen, in wilde jacht door de straten, en als speeljonkers een paar schooiers nemen, of een stel leprozen, of iets dergelijks, - het mooiste span voor een bokkenwagen, dat ooit de stoep van het Stadhuis in de Breestraat bestegen had! Eén ding zag ik echter helder in: dat hij zooiets nooit doen zou, indien hij er de lucht van kreeg, dat ik het van hem verwachtte. Ik vermeed dus zorgvuldig naar zijn bedoelingen te vragen; en mocht al blij zijn, wanneer hij mij bijvoorbeeld schertsenderwijs het voorstel deed om samen voor Lysbet te betalen. Hij deed niets liever, beweerde hij; het was zijn lust en

zijn leven vrouwen te onderhouden, - ik zag, dat hij de woorden ‘gevallen vrouwen’ inslikte. Toen ik, om hem tot de ernst des levens terug te brengen, voorhield, dat ik moeilijk een wildvreemde voor het onderhoud van mijn zuster kon laten zorgen, en dat ikzelf daar na mijn huwelijk ruimschoots toe in staat zou zijn, kneep hij mij zachtjes in de arm, en maakte een gebaar van duiten tellen, waarbij hij een spottend en verheerlijkt gezicht trok, daarmee blijkbaar te kennen gevend, dat ik Deliana om haar geld trouwde. Ik liet het over mijn kant gaan. Zooals een bijenhouder ongevoelig is voor de angels van zijn bijen, zoo was ik dit voor de stekeligheden van Reindert Valmaer. Meer en meer beschouwde ik hem als iemand, die, om méer te zijn dan een paljas, in het leger had moeten gaan, of nieuwe landen ontdekken.

Een gesprek met hem in de eerste helft van Februari versterkte mij in deze zienswijze. Zoojuist was de mislukte aanslag op Prins Maurits bekend geworden, waarin, behalve de zonen van Oldenbarneveldt, Remonstranten (onder anderen de Leidsche dominee Dwinglo) en Roomschen waren gemengd. De verontwaardiging in de stad was groot; Arminianenhuizen werden bewaakt of doorzocht, enkele ruiten weer eens tot spreken gebracht; en van de afkondiging van een algemeen pardon, dat men overwogen had, was thans geen sprake meer. Om eerlijk te zijn, zegende ik mijn gesternte Deliana nog geen toezeggingen te hebben gedaan met betrekking tot het toetreden tot de Broederschap, die zoo plotseling de allures had weten aan te nemen van een verradersclique. Voor Maurits had ik altijd nog een zwak; en dat Willem van Stoutenburg, in plaats van zijn vader zelf te wreken, met rapier of pistool, vier matrozen als handlangers had willen huren, stuitte mij tegen de borst. Maar vooral streed deze aanslag met mijn, door het vooruitzicht van mijn huwelijk hand over hand toenemende behoefte aan rust en burgerlijke orde.

Reindert daarentegen was verrukt over de aanslag. Er lag, volgens hem, een grootsche gedachte in na een tijdsverloop van vier jaar wraak te nemen op iemand die aan de moord op Oldenbarneveldt part noch deel had, maar die ten slotte representatief was voor een geheel volk: de eigenlijke schuldige. Hij had veel lust dit voorbeeld te volgen - na vijf en een half jaar; hoe langer de periode des te indrukwekkender. Ik begreep niet waar hij op doelde.

‘Het zou in étappes kunnen geschieden,’ zei hij peinzend, ‘net als bij een bevalling: eerst het kind, en dan de nageboorte; of in dit geval: eerst de misgeboorte, en dan de baas van de misgeboorte....’

‘Waar praat je toch over?’

‘De misgeboorte uit Ulm....’

‘Ik ken alleen kanonnen uit Ulm; en dat zijn de beste; de Duitschers beweren dat ten minste.’

‘Maria Banckert zou in een bevoorrechte positie zijn voor het plegen van zulk een aanslag; die ziet, streelt en voedt het monstrum horrendum eens in de week, en heeft zoojuist de opdracht gekregen hem uit te schilderen, een opdracht die zij, karakterloos genoeg, aanvaard heeft....’

‘O, je spreekt over de hond van de schout!’ riep ik uit, ‘wou je je daarop wreken?’

‘En op de Heer Schout zelf,’ grijnsde hij, ‘wil je wel gelooven, dat ik het totaal vergeten was? Ik ga te veel in mijn werk op, blijkbaar. Maar het plan is prachtig, - en jij moet mij helpen!’

‘Ja, goed,’ zei ik, alles als een grap behandelend, ‘laten wij De Bondt voor het Stadhuis opwachten en aan onze rapieren rijgen. De hond is mij te min; ik zou trouwens niet weten of ik in een witte of in een zwarte vlek moest steken.’

‘Spot maar,’ zei Reindert, ‘je zult zien, dat ik het doe. Daarbij ben ik er mij wel van bewust, dat Willem niet de ware schuldige is. De ware schuldige ben jij; en mijn wraak op jou - broodnoodig, nu je mij Deliana ook al ontroofd hebt - bestaat hieruit, dat ik van je *eisch*, dat je mij helpt. Je draait er je hand immers niet voor om: je hébt toch al eens iemand vermoord?’

Ik voor mij had niet de minste lust mij op doctor Willem de Bondt te wreken, al moest ik toegeven, dat hij, zijn optreden tegen de Remonstranten en zijn aandeel aan de dood van Valmarius nog daargelaten, een onuitstaanbare verschijning was in de sleutelstad: een akelige pronker met recht en geleerdheid, tuk op het bestraffen van kleine vergrijpen, ijdel als een haan, en zonder de beminnelijkheid van zooveel ijdeltuiten; daarbij in de huiselijke kring een nurksche tyran, wiens bedilzucht, door Maria Banckert meermalen gehekeld, erop wijzen kon, dat hij buitenshuis nog steeds niet voldoende naar de oogen werd gezien naar zijn smaak. De Bondt was veel te jong hoogleeraar, en daarna schout geworden, en zag overal vijanden, die hem zijn jeugd voor de voeten zouden kunnen werpen. Zijn eenige vriend, zonder overdrijving, was Achilles. Schout en dog waren onafscheidelijk, en de laatste was langzamerhand zoo goed gedresseerd, dat hij, tot groote trots van zijn meester, niet eens meer de kleeren scheurde van de boeven, Arminianen of anderszins, die hij met zijn tanden te pakken kreeg. Door Achilles te treffen bracht men de schout ongetwijfeld een doodsteek toe. Dit was echter geen reden voor mij om in Reinderts woorden meer te zien dan een bravade. Na verloop van tijd zou hij het wel weer vergeten, meende ik.

De dag na mijn bezoek aan Amsterdam sprak ik met mijn vader, en had geen moeite hem de toestemming tot het huwelijk af te dwingen. Nu Valmarius er niet meer was, scheen hij Deliana's Remonstrantsche gezindheid veel minder zwaar te tellen (het was nog voor de aanslag op de Prins, die de oude haat kortdurend deed opvlammen). Ook Deliana's geld legde eenig gewicht in de schaal. Vroeger had hij daar nooit over nagedacht; nu vleide het zijn trots een gehuwde zoon te hebben, die een groote staat zou kunnen voeren, daar waar Jasper een zich bekrimpend schrijvertje gebleven was, en Diederiks aanstaande alleen veel geld had naar burgermansmaatstaven. Ik zou niet eens meer behoeven te werken, als ik niet wilde. Bij de vuurwerkers bleef ik eigenlijk alleen ter wille van de illusie niet op Deliana's zak te teren. Vage plannen tot een actiever optreden als soldaat wilde ik voorloopig ondergeschikt laten aan mijn huiselijk geluk, en niet in de laatste plaats ook aan Deliana's afkeer van het krijgsbedrijf, die er niet minder op geworden was, sinds zij wist, dat de oorlog mij tot een ongeloovige had gemaakt.

Er was nog een andere reden waarom mijn vader scheutiger was met zijn toestemming dan hijzelf misschien wel verantwoord achtte. Hoewel ik de laatste weken een paar maal in de kerk was geweest, was mijn onverschilligheid voor godsdienstige zaken hem niet ontgaan; bij het driemaandelijksch bezoek van dominee Wurrelijns, ter voorbereiding tot het avondmaal, had ik mij geabsenteerd; en aan allerlei uitlatingen in de huiselijke kring had hij kunnen merken, dat dit geen toeval was. Al zat dit alles hem ook minder hoog dan vroeger, toen hij nog kerkeraadslid was, - functie die hij zich, na al het andere, had laten ontglippen om weer eens een nieuw voorwendsel te hebben zijn leven als mislukt te beschouwen, - een atheïst als zoon moest hij, na een dochter reeds die niet deugen wilde, toch als een schandvlek gevoelen, veel en veel erger dan een zoon die een Remonstrantsch meisje huwde. En hij was slim: hij moet geweten hebben, dat Deliana niets liever wenschte dan mij te bekeeren. Dus gaf hij mij zijn zegen, en vroeg wanneer ik dacht te trouwen.

‘In Mei natuurlijk,’ antwoordde ik, ‘dan bouwt een ieder zijn nest; en ik zou wel eens willen zien wie mij het nest durft verstoren. Desnoods maak ik er een fort van.’

‘Nooit je kaas van je brood laten eten,’ zei hij op afwezige toon.

‘Nu u zoojuist twee menschen gelukkig heeft gemaakt, vader,’ vervolgde ik, ‘zou het nu geen tijd zijn daar een derde aan toe te voegen? Na ons laatste onderhoud heb ik u niet meer over Lysbet lastig gevallen; en ook de eisch van geldelijke onder-

steuning wil ik niet herhalen. Aan de andere kant herroep ik deze eisch ook niet: ik had het volste recht hem te stellen.'

Als om te kunnen strijden met open vizier schoof hij zijn kalotje naar achteren. Nooit evenwel had zijn knobbelneus zoo listig en doortrapt geleken als thans, hetgeen onder de nobele lijnen van zijn smal en rijzig voorhoofd des te meer uitkwam. Hij zei:

'En ik het recht te weigeren. Het is niet om het geld....'

'Het was ook niet om het geld dat ik het vroeg,' zei ik geprikkeld, 'na Mei kan ik Lysbet gemakkelijk onderhouden; het was om het principe. Lysbet hoort hier, en niet op een donkere kamer bij een trompettersweduwe met een dochter die op het clavecimbaal speelt.' - Toen hij niets zei, vervolgde ik: 'Op de lange duur, het kan niet uitblijven, moet in de stad bekend worden, dat zij daar woont, gemeden, door *u* gemeden, als een schurftig schaap. Ik heb de hoop niet opgegeven, dat zij nog eens trouwen zal. Maar de kans daarop is veel grooter, wanneer zij hier komt wonen, - al zal dit in het begin de tongen in beweging brengen....'

'Waarom gaat zij niet in een andere stad wonen?' vroeg hij, en ik hoorde hem prevelen: 'Een beterhuis, dat zou te prefereeren zijn....'

'Hier wónen is misschien ook te veel van u en moeder gevergd. Maar ontvangt u haar eens, ten teeken dat u haar vergeven hebt. Vergeeft u haar.'

'Dat ís niet te vergeven, Gerard,' zei hij, met dichtgeknepen oogen, 'ik ben oud, en schuldig, en ben na mijn dood weinig goeds te wachten. Ik heb hier met de dominee over gesproken, en hij was het met mij eens, dat ik een groot zondaar ben, al liet hij verzachtende omstandigheden gelden. Ik geloof zelfs, dat zijn betoog hierop neerkwam, dat ik niet zondiger was dan hijzelf. Maar dat zijn woorden. Ik voel het, hier,' - en met zijn drievingerige rechterhand kneep hij in zijn wambuis, vlak naast zijn hart, - 'hier voel ik het, dat ik een zondaar ben. Toch, misschien, is er nog hoop voor mij, men kan nooit weten, Gods wegen zijn onnaspeurlijk, misschien zijn het alleen maar beproevingen, door Hem opgelegd. Maar ik kan mij niet op mijn oude dag afgeven met menschen, verbroederen met menschen,' - hij begon heftiger te spreken, schor en aanklagend, 'gemeene zaak maken met dezulken die.... Voor míj is er nog eenige hoop, - voor háar niet.'

'Heeft u een kijkje in de hemel genomen, dat u dat allemaal zoo precies weet? Ik zal u eens wat zeggen. U bent u schuldig gaan voelen sinds Lysbets vlucht; dat weet ik nog als de dag van gisteren. De rest was maar bijkomstig. U bent zich schuldig gaan voelen, niet omdat uw dochter het slechte pad was

opgegaan, maar omdat u te verhard van gemoed was, - en nog steeds bent, - en te veel aan het oordeel van de Leidenaars hecht om haar te kunnen vergeven....'

'God kan haar niet eens vergeven, ik dan wel? En met een schilder, een verrader, een fielt, - bah! Laten wij dit gesprek staken, Gerard. Het leidt tot niets. Het komt mij op een slapelooze nacht te staan, en het leidt tot niets....'

'Hoe weet u wat God kan en niet kan?' stoof ik op, 'vervloekte eigenwijsheid van menschen die er het eerst bij zijn om Gods ondoorgrondelijkheid in het geweer te roepen! Ik wil nu niet spreken over het erbarmen, dat God van ons eischt en ook in onze natuur heeft gelegd. Ik wil niet spreken over Christus, die zondaressen een andere behandeling deelachtig deed worden dan u, - al moet ik toegeven, dat het Zijn dochters niet waren.... Maar wanneer u nog eenige waarde hecht aan de predestinatie, dan moet u toch inzien, dat Lysbets zonde voorbeschikt was? Dat zij, juist zij, die schilder ontmoette, is toch niet háar schuld? Het is de schuld van God, die haar zoo geschapen had en deze sinjeur De Romanesque onder een andere naam op haar pad had gevoerd. Geen enkel meisje - van veertien jaar, God beter het! - had daar weerstand aan kunnen bieden; de man had immers demonische vermogens, dat schijnt u telkens weer te vergteen....'

'Genoeg gepraat, jongen,' zei hij, terwijl hij opstond, ietwat wankelend. Plotseling draaide hij zich met een ruk naar mij toe: 'En als jij het zoo zien wilt, dat God *alles* voorbeschikt heeft, - wat natuurlijk waar is, en ik ben blij, dat je het erkent, - neem dan maar aan, dat het de schuld van God is, - zooals jij je uitdrukte, niet al te gelukkig, - dat het de *wil* van God is, dat *ik* je zuster niet vergeven kan!'

Na deze, van onontkoombare logica getuigende, maar in zijn mond toch vrij onverwachte constateering liep hij de kamer uit, waarbij hij ervoor zorgde zijn triomf niet te bezegelen met een toeklappende deur. En waarlijk, het wás een triomf die hij behaald had, - de triomf van de godsdienst der liefde in zijn meest onfeilbare consequenties! Intusschen moest ik in mijn vuistje lachen, toen ik hem in de gang hoorde stommelen, en even later de buitendeur sluiten, al even zacht. Zijn redeneering was mij hoogst vertrouwd geweest, - het was of ik mijzelf had hooren spreken, of denken, - mijzelf, twee of drie jaar te voren. 'Jammer, vader,' peinsde ik, 'dat je al zestig bent. Je bent op weg naar de goddeloosheid, - dezelfde weg, die ik gegaan ben. Maar je zult het einddoel niet bereiken.'

Ik besteedde eenige weken aan het zoeken naar een huis. Er stond weinig leeg in die dagen; de stad was alweer aan een

nieuwe uitleg toe; maar ten slotte slaagde ik erin een ruim perceel te vinden op de Oude Vest, niet ver van de Heerengracht, vrijwel een patriciërsverblijf, met pilasters in de gevel, en een groote zaal achterin, die als pronkkamer was in te richten. Hoewel het verschillende ongemakken had, meende ik niet kieskeurig te mogen zijn. Het was vochtig, de tuin was te klein, en de stank van de vuile neringen, hier in het Noorden van de stad, zou op zomeravonden wel eens een kwelling kunnen worden. Bovendien had Jan Adriaenszoon Knotter, door wiens bemiddeling ik het had kunnen huren, mij gewaarschuwd voor de buren: zeer steil en bekrompen allemaal, rijk geworden industriëelen met Gods woord in de zak en Gods zegen in pacht, - fel tegen de Remonstranten. Maar dit bezwaar kon ik niet laten tellen; wilde ik tusschen Remonstranten wonen, dan zou ik naar Waalwijk moeten uitwijken, of naar Holstein.

Bij wijze van huwelijksgeschenk zouden mijn vader en Diederik voor de meubels zorgen. Voorts kocht ik, in afwachting van Deliana's komst: tapijten, beddegoed, spiegels en schilderijen, waaronder een kapitaal schoorsteenstuk, het Oordeel van Paris voorstellend. Met Deliana had ik afgesproken, dat zij twee dagen in Leiden zou komen. Bij Knotter had ik nachtlogies voor haar gevraagd; in verband met Reinderts bemoeizucht, die hij zeker zou botvieren op onze huwelijksvoorbereidingen, daarin bijgestaan door de al te spraakzame Maria, leek een verblijf bij goudsmid Banckert mij ongewenscht. Daar Reindert ronduit verklaard had niet bij de huwelijksvoltrekking tegenwoordig te willen zijn, hadden wij besloten in Amsterdam te trouwen, mede met het oog op mijn vader, die een niet kerkelijk ingezegend huwelijk heelemaal geen huwelijk vond, maar alleen maar een voorspel tot nieuwe hoererij in de familie; amper had hij erin toegestemd, dat mijn moeder naar Amsterdam trok. En dan was Lysbet er nog, voor wie Leidsche festiviteiten zonder haar tegenwoordigheid al te pijnlijk zouden zijn. Hugo Valmaer zou voor de formaliteiten zorgen, alsmede voor geschikte speelmeisjes en -jonkers, en voor genoeg gasten voor een fraaie instuif. Van huwelijksvoorwaarden, waarop zijn vrouw had aangedrongen, wilde Deliana niet weten. Haar kapitaal werd door hem beheerd; en niet alleen omdat hij mij een eerlijk man toescheen, maar ook om de hooge winsten, die dit geld, in zijn handelsondernemingen gestoken, afwierp, zag ik ervan af hier verandering in te brengen.

Weinig is er zoo geschikt om bij trouwlustigen ontgoocheling teweeg te brengen als het bezichtigen van een huis, dat nog geen woning is, en van een inboedel opgeslagen in een pakhuis, dat nooit een woning zal worden. Men heeft het gevoel of men beter onder

de bloote hemel kan slapen, of in de baaierd. Hoe groot en hol en onherbergzaam lijken de ongestoffeerde kamers, hoe schamel de meubels waarbij pakhuisknechts ons hebben toegelaten! Zoo'n gelukzalig souvenir als mijn Amsterdamsch bezoek voor mij vertegenwoordigde, zoo drukkend en zinloos opgezweept was het hare aan Leiden. Een half uur lang zaten wij bij mijn ouders, tot geringe stichting van Deliana, die niet kon nalaten te denken, dat ik mij vergist moest hebben en dat mijn vader zijn toestemming bij lange na nog niet gegeven had. Zijn halsstarrig zwijgen stak zelfs mijn moeder aan. Daarna weer op straat, en naar een tweede pakhuis, waar de schilderijen stonden. Ik geloof niet, dat zij in ernst ontevreden was met mijn keuze; maar én door de koele ontvangst bij mij thuis én door dit vermoeiende draven door een stad, die zij zich van vroeger voornamelijk als vijandig herinneren moest, was zij zich geprikkeld gaan voelen, en mijn Oordeel van Paris moest het ontgelden. Ik ben niet van zins Deliana op deze bladzijden belachelijk te maken door haar woorden in extenso te herhalen; zooveel mag gezegd zijn, dat, indien Paris op dit doek zich enkel en alleen een oordeel had kunnen verschaffen over de schoonheid van het aangezicht der drie godinnen, de voorstelling genade in haar oogen gevonden had. Met de belofte een ander schoorsteenstuk te zullen uitzoeken kuste ik haar ergernis weg tusschen kisten, manden en stofnesten. Ik besloot deze dag niet te laten gelden, en zei het haar ook. Deliana kwam pas tot haar recht in een rustige, wijdingsvolle omgeving, waarin haar zorgzame liefde gelegenheid tot uitstralen had: een inspectietocht als deze, waarbij voorloopigheden de rang van wonderen moesten bekleeden, maakte haar onwennig; misschien leek het haar zelfs heiligschennis, dit bespieden van meubilair op een plek waar het niet thuishoorde, dit stampen over houten vloeren, waar men een geheel leven zou slijten, waar men beminnen zou, en kinderen baren en grootbrengen, en misschien sterven. Om van dit alles te genieten zou men het naturel van Maria Banckert moeten bezitten, verrukt over kleinigheden en altijd klaar voor een pretje, of desnoods dat van Marianne Höpfner, voor wie bezittingen opgestapeld in pakhuizen niets buitengewoons zouden hebben gehad. Anderzijds was het wellicht geen toeval, dat juist deze beide vrouwen voorbestemd schenen voor het oudevrijstersbestaan.... Maar de doorslag gaf toch wel het gemelijke gezicht van mijn vader, waarmee hij de prijs voor zijn toestemming achteraf nog iets verhoogde. Dit was iets wat men bij Deliana niet probeeren moest. Geringschattende behandeling deed haar als op tooverslag versteenen; dan begonnen haar oogen uit te puilen, haar kin deed schuchtere pogingen om

op die van Reindert te lijken, en haar sproetig gezicht werd al donkerder en donkerder, van het goud de glans voor de hardheid ruilend: het gezicht van koninginnen in torenkamers, beleedigd door de laaghartigheid van trawanten, - Maria Stuart moet er zoo hebben uitgezien op het eind van haar leven, al was zij stellig mooier en lichtzinniger dan Deliana.... Op Reinderts kamer brachten wij een middaguur door. Hij was nogal toeschietelijk, maar werd na een kwartier bij een zieke geroepen, en daar Maria Banckert niet thuis was, werd dit het eenige moment van de dag, dat wij ongestoord samen konden zijn.

Wellicht lokte haar humeurigheid meer uit tot het doen van confidenties dan liefdevolle overgave zou hebben gedaan. In het laatste geval zouden wij hebben gezwegen, hand in hand; nu begaf ik mij aldra op glad ijs en begon over Lysbet, waarbij ik, niet zonder berekening, het volle licht liet vallen op mijn vaders harteloosheid.

'Ik heb Lysbet naar Leiden gebracht, omdat ik haar alle kansen wou geven een nieuw leven te beginnen op de oude plek. Soms vraag ik mij af waarom ik mij zooveel moeite geef voor iemand voor wie ik eigenlijk niets voel.'

'Dit laatste begrijp ik niet,' zei Deliana, heel recht op haar stoel gezeten, een voorbeeld, dat ik zonder de kogel in mijn lendenen stellig zou hebben gevolgd, zoo diep had het oude vaderlijke gebod om zelfs in zittende houding God met waakzaamheid te vereeren wortel bij mij geschoten. Zelfs thans nog, op mijn oude dag, doet het mij vreemd aan een leuning tegen de rug te voelen.

'Lysbet is mij vreemd en ver,' zei ik, 'indien ik wat voor haar over heb, is het niet uit liefde, of medelijden, maar uit een soort onpersoonlijke vereering. Maar jij zult haar niet bijster vereerenswaardig vinden....'

'Ik ken haar niet. Ik wil niet de staf over haar breken, en ik vind, dat je vader te hard is. Maar kan hij haar in huis nemen? Ga je daarin niet te ver, Gerard?'

'Natuurlijk ga ik daarin te ver! De geheele onderneming om Lysbet te rehabiliteeren is, nuchter bekeken, de grootst mogelijke dwaasheid! Maar ik ga ermee door, al zou het mij mijn kop kosten. Ik heb je nog geen bijzonderheden verteld; je had haar bij Fleurus moeten zien, armzalig door mij toegetakeld om haar schoonheid voor de soldaten te verbergen, - zeer gewillig, beroofd van alles, haar minnaar eigenhandig door mij doodgeschoten. Die kalmte van haar, die heeft mij meer aangegrepen dan wanneer zij in jammerklachten zou zijn uitgebarsten of mij met verwijten had overstelpt....'

Zij wierp mij een snelle blik toe. - ‘Ik hoor in je stem, dat je wel degelijk medelijden met haar hebt. Maar weet je zeker, dat zij je de dood van die man niet nahoudt?’

‘Ik weet het niet,’ zei ik somber, en eenigszins ontnuchterd omdat zij niet het spontane voorstel had gedaan Lysbet op te gaan zoeken, zooals ik half en half had verwacht, toen zij het woord ‘medelijden’ uitsprak, ‘bij Lysbet is alles mogelijk.... Dit is nu weer eens een van de redenen waarom ik moeite heb in het bestaan van God te gelooven, Deliana. Niet dat Hij zondaressen schept, en gevallen vrouwen, strijdt in mijn oog met alles wat ons omtrent Zijn wezen wordt bericht, maar dat Hij vrouwen als Lysbet in het leven heeft geroepen: zoo vreemd en raadselachtig, zoo zonder eenig schuldbesef of deemoed. Alles gaat langs haar heen. Zij glimlacht, en is niet te buigen of te vernederen. Zij schikt zich overal in, en men weet niet of het uit onverschilligheid is, of hoogere wijsheid, of satanische trots, - waarschijnlijk het laatste. Maar dan een trots zoo diep ingekankerd, dat een geheel huurleger van predikanten hem er niet uit zou kunnen ranselen,’ besloot ik bitter.

‘Predikanten zijn geen beulsknechten,’ zei Deliana ietwat vormelijk, ‘maar wat zou zij eigenlijk moeten doen naar jouw meening? Dat zij zich rustig houdt, pleit niet tegen haar, en trots is op zichzelf geen ondeugd. Wie werd er beter van, wanneer zij er genekt bij zou gaan zitten?’

‘Je kent haar niet,’ zei ik, en weer voelde ik het verlangen in mij opkomen, dat zij voorstellen zou naar Lysbet toe te gaan, ten einde zich te vergewissen van de gegrondheid van mijn requisitoir, ‘de rust, die zij zich aanmatigt, is een beleediging van de heele wereld, en haar trots is regelrecht een beleediging van God. Alweer een argument: als God bestond, zou Hij haar op staande voet moeten vernietigen, zoo bedreigd, ja waarlijk bedreigd zou Hij zich gevoelen!’

‘Zoo mag je niet over God spreken. Het is de Contraremonstrantsche God, die nog steeds in jou spookt.... Kon Lysbet een half uur met mijn vader spreken, dan zou zij misschien een heel ander mensch worden.’

‘Ja, inderdaad. De gesprekken met je vader hebben bij mij de eerste stoot gegeven tot het verlies van mijn geloof, - wie weet wat zij bij Lysbet zouden uitrichten. Ik mag er niet aan denken.... Vat overigens niet alles letterlijk op wat ik zeg Deliana, mijn Duitsche veldtocht zit mij nog dwars....’ - Op iets opgeruimder toon ging ik voort: ‘In plaats daarvan voert zij gesprekken met je broer, die al even onbegrijpelijk is als zijzelf. En wat zal daaruit voortkomen? Goede God, - zij zijn aan

elkaar gewaagd! Reindert maakt rijtoertjes met Dieuwertje Heindrikze, die hij verleid heeft om wraak te nemen op Calvijn! Wist je dat?'

'Dat is iets nieuws!' zei Deliana, opeens veel levendiger, 'tegen mij heeft hij indertijd iets heel anders gezegd!'

'Natuurlijk!' riep ik uit, met een energiek afwerend handgebaar, 'hij vertelt iedere week iets anders; vroeger zei hij, dat het om een weddenschap was; dacht je, dat ik ook maar een woord van dat alles geloofde? Wat had hij jou dan gezegd?'

'Het wás een wraakneming, maar niet op de Contraremonstranten. Ik heb je vroeger al eens verteld, dat hij de gedachte niet kon verdragen, dat ik ooit trouwde. Zelf wou hij het ook nooit doen, beweerde hij. Hij ging nog verder, hij verbood het mij, en ik liet het mij een tijdlang aanleunen. Tegen mijn vader, ook lang daarna nog, zei hij, dat ik mij voorgenomen had ongetrouwd te blijven, en mijn vader geloofde dit, en zocht naar andere oorzaken. Reindert, hij mocht dan jonger zijn dan ik, had verwonderlijk veel invloed op mij; hij overrompelde mij altijd, ik wist nooit iets tegen hem te beginnen; en dan hield ik natuurlijk ook veel van hem, ofschoon misschien minder dan hij van mij. Toen ik mij gaandeweg aan zijn invloed begon te ontworstelen en de hulde van jongelieden in ontvangst nam, was er geen land met hem te bezeilen; hij werkte mij tegen, bespionneerde mij; en toen hij merkte, dat ik aan zijn greep ontsnapte, kondigde hij aan iets vreeselijks te zullen doen, iets dat mij nog lang zou heugen. Toen heeft hij dat meisje verleid, en haar slecht behandeld, - want hij wílde, dat zij het aan de groote klok zou hangen, - om mij te treffen.'

'Hij past beter bij Lysbet dan ik had gedacht,' merkte ik op, 'Lysbet verdroeg vroeger niet, dat ik uit vrijen ging. Zij moesten maar samen trouwen, die twee; misschien kalmeeren zij dan, of zij slaan elkaar dood. En hoe minder ik hen zien zal, des te liever zal het mij zijn.'

Deze drastische taal was niet geheel naar Deliana's zin. Zij hield Reindert nog steeds de hand boven het hoofd, en waar zij, eenmaal uit haar tent gelokt, zeer hard en klaar over hem oordeelen kon, daar verdroeg zij dit moeilijk van anderen. En dit was niet, omdat zij hem als broer liefde verschuldigd was, maar omdat zij hem in haar levenskring had opgenomen, omdat hij tot de wezens behoorde voor wie zij zich verantwoordelijk achtte. Voor Reindert voelde zij hetzelfde als voor dienstboden, kinderen en dieren: zij hoorden er allen bij, en hadden rechten op haar, waaraan zij zich niet mocht onttrekken.

Kort daarop verzocht onze dominee Daniel Wurrelijns mijn

moeder mij bij hem te sturen. Sinds ons laatste onderhoud, toen hij gedreigd had mij van de avondmaalsviering uit te zullen sluiten, - een dreigement, dat ik van mijn kant naar de letter had opgevat, - had ik hem alleen nog hooren preeken, ook na mijn terugkeer nog wel, al had ik belijdenispredicatie vermeden bij te wonen. Het was mij opgevallen, dat hij zijn spraakgebrek vrijwel overwonnen had en veel vrijer en kloekmoediger in zijn bewegingen was geworden. Hij was zelfs een goed spreker; reden misschien waarom hij zijn preeken steeds te lang maakte en dan met een ongelukkig gezicht naar de leeggeloopen zandlooper op de preekstoel keek. Even voor ik naar Duitschland ging, was hij in het huwelijk getreden, en zijn vrouw mocht dan foeileelijk zijn en veel ouder dan hij, de verandering in staat was zijn zelfvertrouwen blijkbaar ten goede gekomen. Intusschen begreep ik niet goed waarover hij mij spreken wilde. Met betrekking tot Deliana meende ik hem vroeger reeds alles verteld te hebben wat voor hem van belang kon zijn, en dat ik de voorbereiding tot het avondmaal ontweek, was niets anders dan een consequentie van zijn eigen maatregelen; ik had het volste recht mijzelf tot de abstenten te rekenen. Het was natuurlijk mogelijk, dat hij een verzoening wenschte, eventueel op verzoek van mijn vader. Enkel om mijn lakschheid als kerkbezoeker kon hij mij moeilijk kapittelen: mijn vader zou hem zeker verteld hebben, dat ik de laatste tijd mijn leven gebeterd had in dit opzicht. Mijn voorliefde voor goede preeken had ik niet verloren; en in verband met mijn nieuwe zienswijze hadden vooral toornende preeken, waarin God als de groote Wreker, Hater of Verdelger verscheen, een ongemeene bekoring voor mij. Men wist dan ten minste waar men aan toe was. Bovendien hield ik veel van het orgelspel in onze Pieterskerk, dat na de dienst geregeld te hooren was in die jaren, op bevel van de Vroedschap, en tegen de zin van het Consistorie, dat het orgel het liefst uit de kerk had willen laten verwijderen.

Of het kwam door mijn militaire prestaties, die hem niet onbekend gebleven konden zijn, dan wel door de herinnering aan mijn vroeger optreden, hij ontving mij vol égards, en noemde mij niet eens meer bij de voornaam. Het was een kale kamer, waarin hij mij te woord stond, iets als een consistoriekamer: groen laken over de tafel, het bruin van hermetisch gesloten boekenkasten, het galmende van een vloer zonder matten of tapijt, en nergens gordijnen, en nauwelijks schilderijen aan de wand. Onder het spreken ging zijn groote adamsappel op en neer, als een ijverig mechaniek, dat hem van de juiste woorden voorzag. De vingertoppen hield hij in spitse bidstand tegen elkaar, hoog voor zijn gezicht. Op één van zijn ellebogen, die op het groene tafelkleed

steunden, zat een driehoekige lap, van een iets donkerder, of nieuwer stof: een van de zegeningen van het huwelijk. Hij was een bebrilde, uitgedroogde en onmannelijke verschijning, te spichtig voor een kamergeleerde, te schuw voor een dominee, te welwillend voor een ambtenaar, te aarzelend voor een dokter, te eerlijk voor een advocaat; maar zooals gezegd, het huwelijk had van hem gemaakt wat er binnen de grenzen zijner predestinatie van hem te maken viel; en misschien zag ik hem te veel met de oogen van vroeger. Terwijl hij naar mijn bevindingen in Duitschland vroeg, zat ik op mijn knoopen de waarschijnlijkste vorm van zijn offensief af te tellen: Deliana-avondmaal-kerkbezoek....

'Wat ik van je zou willen hooren, Criellaert,' zei hij eindelijk, zijn rechteroog achter zijn Gothisch gevouwen handen verbergend, 'is dit: stel je er nog prijs op als gemeentelid te worden beschouwd?'

De aanval was zeer algemeen gehouden; na deze inleiding kon hij nog alle kanten uit. Mijn antwoord luidde:

'Wanneer dit lidmaatschap vereenigbaar zou zijn met een volstrekte vorm van ongeloof, zooals die bij mij sinds kort aan den dag getreden is, dominee, zou ik zeggen: graag. Ik draag de Gereformeerde Kerk geen kwaad hart toe. Zij heeft bijgedragen tot Hollands kracht en grootheid, en is het best denkbare bolwerk tegen de Roomschen. Bovendien zou ik mijn vader niet het verdriet willen aandoen van uitgestooten te worden. Zooals u wellicht weet, treed ik binnenkort in het huwelijk met de dochter van wijlen de Remonstrantsche predikant Hermanus Valmarius. Ik kan u verzekeren, dat dit huwelijk niets uitstaande heeft met mijn gewijzigde houding tegenover het Christelijk geloof. Integendeel, mijn aanstaande vrouw betreurt deze houding. Er is geen sprake van, dat ik tot het Remonstrantsche geloof neig. Zou men mij dwingen een keuze te doen tusschen Remonstrant en Contraremonstrant, - ook wat de wenschelijkheid voor anderen betreft, - dan zou ik geen oogenblik aarzelen. Aan u is het te bepalen, of deze houding te vereenigen is met datgene waarover u mijn oordeel vroeg. Zelf betwijfel ik dit.'

'Ik ook,' zei hij, zijn vingertoppen iets nauwkeuriger aan elkaar passend, 'overigens is een excommunicatie, of iets dergelijks, in het geheel niet aan de orde. Daar is je geval niet gewichtig genoeg voor....'

'Toch wel gewichtig genoeg dat u mij hier laat komen.'

'Laat mij uitspreken. Het geval is niet gewichtig, omdat het schier dagelijks voorkomt. Wij zien niet anders. De taak van de herder is niet om de verdoolde schapen uit te stooten, doch hen

tot de kudde terug te voeren. Zooals in Lucas 15 geschreven staat: ‘Ik zeg ulieden, dat er alzoo blijdschap zal zijn in den hemel over éénen zondaar die zich bekeert, meer dan over negen en negentig rechtvaardigen, die de bekeering niet van noode hebben.’ Zou je mij niet willen uitleggen wat je tot deze betreurenswaardige afdwaling heeft gebracht?’

‘Indien u doelt op het verlies van mijn geloof, wil ik u zeker alle uitlegging geven waartoe ik bij machte ben. Mijn geloof heb ik verloren bij het Paltser dorpje Wiesloch. Het gezelschap, waarbij ik mij bevond, werd daar aangeklampt door een oude vrouw, bezig voedsel te zoeken in een afgebrand korenveld. Haar kleinzoon was gespiest door de Croaten, en had nog twee dagen geleefd voordat hij stierf.’

‘Gespiest?’ vroeg hij onzeker, terwijl hij zijn vingers liet vallen, als een brug die ineenstortte.

‘Gespiest. Ik zie, dat u niet weet wat dat is. Ik wil het u wel uitleggen. Men neemt een puntige paal, of stok....’

‘Dank je, dank je,’ zei hij, ineenkrimpend, ‘je hoeft het mij niet te beschrijven, Criellaert, ik ben op de hoogte, ik was met mijn gedachten elders.... Maar ik zie nog niet goed welk verband je leggen wilt tusschen deze.... ahem.... foltering en je afdwaling.’

‘Natuurlijk viel het zaad op voorbereide bodem. Ik had veel over het wezen van God nagedacht....’

‘Te veel misschien,’ zei hij zacht.

‘.... en geheel volgens Contraremonstrantsche lijnen: een God die alles voorbestemt, zonder wiens wil er geen vogel van de tak valt, - een almachtig God. Maar mij was nooit geleerd, dat deze almachtige God een beul is. Het offer van Christus had zin, de dood van vele martelaren ook. De afschuwelijke dood van die Paltser boerenjongen evenwel was volkomen zinloos. Ik had dus de keuze uit drie mogelijkheden: óf God is almachtig, en een beul, een duivel (in welk geval Hij God niet zou zijn); óf God is níet almachtig, omdat Hij geen gruwelen kan beletten, die Hij krachtens Zijn goedheid zou moeten beletten (en een niet almachtig God kan ik niet als God vereeren); óf, ten derde: God bestaat niet. Des te gemakkelijker viel mij de keuze, omdat deze drie mogelijkheden vrijwel op hetzelfde neerkomen: God bestaat niet. Ik hoop, dat ik mij duidelijk genoeg heb uitgedrukt; als schooljongen heb ik iets aan de Aristotelische logica gedaan....’

Hij slaakte een diepe zucht, van verlichting naar het mij voorkwam, mogelijk omdat het spiesen van de baan was; hij deed zijn vingers weer tegen elkaar opklimmen, kuchte een paar maal, keek naar de zoldering, en sprak:

‘Volgens de logica lijkt je redeneering mij onberispelijk. Je hebt zeer vernuftig vorm weten te geven aan de groote aanvechting, waaronder honderden, ja duizenden gebukt gaan, zonder veelal te weten wat het is dat hen schort. Het is het oude probleem van Job: waarom straft God mij, martelt God mij, terwijl ik weet het niet verdiend te hebben? En Job had het inderdaad niet verdiend, herinner je maar.’

‘Er zijn toch enkele kenmerkende verschillen, dominee! Job werd zélf gemarteld, en moest dus zijn koel oordeel verliezen; ik daarentegen maak een nuchtere gevolgtrekking uit de marteling van iemand anders, iemand die mij niet na staat, die ik nooit gezien heb zelfs. Verder vind ik, dat men de perikelen van Job niet op één lijn mag stellen met spiesen. Hij hield prachtige en nadien zeer beroemd geworden redevoeringen in zijn berooide staat; was hij gespiest, dan had hij waarschijnlijk alleen maar geschreeuwd, en Elifaz, Bildad en Zofar zouden zich met hetzelfde afgrijzen van hem hebben afgewend als u zoo even, toen u niet over dit belangwekkend krijgsgebruik wilde hooren. En dan: Job kreeg alles weer van God terug, na afloop, terwin die jongen het graf is ingegaan met kapotte darmen.’

‘Je bent een doorkneed controversalist,’ zei dominee Wurrelijns, zonder een spoor van sarcasme, ‘je had theologie moeten studeeren, dan had je nu je eigen bezwaren kunnen ontkrachten. Daar,’ - hiermee wees hij op de hermetisch gesloten boekenkasten, die even goed met Delftsch porcelein gevuld hadden kunnen zijn, - ‘daar vind je de neersiag van wat de groote denkers, de kerkvaders en apologeten, tegen jouw argument van de zinledigheid van het lijden en van het kwaad en de zonde in het midden hebben gebracht. Laat ik echter eerlijk zijn: zij verklaren niet alles. Er blijft een rest van ondoorgrondelijkheid; geen wonder trouwens: Gods wezen *is* ondoorgrondelijkheid. Daarbij moeten wij ons neerleggen, en ons niet te buiten gaan aan ijdele nieuwsgierigheid, noch de verzenen tegen de prikkels willen slaan, zooals jij doet. In Dordt zijn vele geleerde mannen bijeengekomen om het geloof te onderzoeken, en hoe luidt hun conclusie, in artikel één? Zekerheid omtrent het heil is niet te verkrijgen door de goddelijke geheimen te ontsluieren, maar door op de vruchten der uitverkiezing te letten: op het geloof, de dorst naar gerechtigheid, de smart over de zonde. Wou je het beter weten dan zij?’

‘O neen,’ zei ik, ‘ik kan dit zelfs geheel onderschrijven. Mijn ongeloof is in wezen misschien niets anders dan hun weigering om de goddelijke geheimen te ontsluieren. Ik ga alleen nog een stap verder, en zeg: God bestaat in het geheel niet. Door te zeggen: God bestaat, heeft men immers reeds een geheim van Hem ont-

sluierd, namelijk Zijn bestaan. Voor mij is ondoorgrondelijkheid - ondoorgrondelijkheid in de meest volstrekte zin - hetzelfde als niet-bestaan. Wij bedoelen eigenlijk hetzelfde, u en ik; het eenige verschil is, dat ik er rond voor uitkom.'

'Criellaert, Criellaert,' vermaande hij, en bedekte zijn gezicht met zijn magere handen, om beter te kunnen nadenken, of om te verhinderen, dat mijn aanvallen tot onder zijn huid doordrongen{problem} Misschien ook bad hij. Toen hij zijn handen weer wegnam, was zijn gezicht verwrongen van smartelijke inspanning. - 'Je bent zeer spitsvondig. Maar al je spitsvondigheid kan niet beletten, dat je tóch in God gelooft, zonder het te willen erkennen. Wanneer wij beiden hetzelfde bedoelen, kan ik dit wapen even goed tegen jou keeren. Je gelooft in een ondoorgrondelijke God, - je drukt dit uit door te zeggen, dat God niet bestaat. Ook dit is niet nieuw. De mystieken zijn je hierin voor geweest. Maar dit is een onderwerp, dat zich niet in enkele woorden laat afdoen....'

'Neen!' riep ik met kracht, 'zoo is het niet, dominee! Ik wil met God niets Meer te maken hebben, ik verwerp de geheele godsgedachte, en ik bevind mij hier wel bij. Toen ik nog in God geloofde, heb ik gedraaid en geïntrigeerd en mijn medemenschen vervolgd en ruiten ingegooid en kostbaar meubilair vernield. Ik ben slecht geweest, en ik móest dit wel zijn, want zelfs aangenomen, dat God bestaat, is Hij toch veel te groot en te ver om Hem te kunnen dienen of Zijn naam maar te mogen uitspreken. Doet men dit toch, dan wordt men slecht....'

'Kom, kom,' suste hij, 'overdrijf nu niet. Christus sprak over God, en was Hij slecht? Je begint nu een weinig door te slaan. Overigens blijkt uit deze blasphemische tirade alweer zonneklaar je godsgeloof. Je kunt er niet aan ontkomen: In wezen ben jij geen ongodist, doch een slachtoffer van de leervrijheid, die tot voor kort in dit land heeft geheerscht, - dit land, dat 'genegen is tot vrijheid en vermakelijkheid', zooals op de Synode niet geheel ten onrechte gedebiteerd is. De omgang met de vader van je aanstaande vrouw kan daar niet vreemd aan zijn.... Maar dit onderwerp is tusschen ons afgehandeld. Denk echter vooral niet, dat wij de leervrijheid duchten, omdat wij niet vast in onze schoenen zouden staan! Wij schuwen geen pastorale verantwoordelijkheid. Gods bestaan is te bewijzen, voor het meest kieskeurige en veeleischende vernuft. Ik noem slechts een dier bewijzen. Alles wat wij waarnemen heeft zijn oorzaak, zijn grond in iets anders. Warmte wordt verwekt door de zon; wanneer je huivert, heeft de koude Oostenwind hier schuld aan; het kind is voortgebracht door de ouders. Dit geldt voor alle afzonderlijke

verschijnselen. Zou het dan met de wereld als geheel, de aarde, de zon en de maan en de sterren, anders gesteld wezen? Deze wereld moet geschapen zijn, en de schepper is God.'

'En wie heeft God dan geschapen? Ik zie niet in waarom Hij een uitzondering zou maken op deze zoo algemeene regel.'

'God is een uitzondering, en valt buiten de regel, omdat Hij de regel eerst mogelijk maakt. Er moet een diepste grond zijn voor alle dingen, die de onderlinge afhankelijkheid dezer dingen, de ondoelmatigheid, de gebrekkigheid, de zinloosheid van alles wat wij om ons heen zien gebeuren opheft en verklaart. God zelf hoeft niet verklaard te worden, omdat Hij de Onverklaarbare is; evenmin hoeft Hij geschapen te worden, want Hij is de Ongeschapene. Wij definieeren Hem als de Ongeschapene....'

'Maar dat mag u niet doen!' viel ik in, 'wie geeft u daar het recht toe? Dat is volmaakte willekeur! Wanneer ik de behoefte heb God op Zijn beurt te verklaren, wie zal mij dit beletten? Het is een spel met woorden. Ik zou evengoed schout de Bondt kunnen definieeren als de Onaangekleede, of de Oningelichte; niemand die mij het tegendeel zou kunnen bewijzen, want niemand weet wie schout de Bondt in wezen is, wij kennen slechts zijn uiterlijke verschijning, door onze zintuigen opgevangen, met eenige weerzin moet ik zeggen....' - Snel beheerschte ik mij; deze kwinkslag, waartoe ik mij in het vuur van het dispuut had laten verleiden, was in het geheel niet aan hem besteed. - 'En de zinloosheid opheffen? De zinloosheid van het lijden soms? Indien God dat deed, was Hij ook niet ondoorgrondelijk meer, want dan hadden wij Hem in elk geval zoo ver doorgrond, dat wij wisten, dat Hij de zinloosheid van het lijden ophief!' - Dit argument, dat ik nu al voor de tweede maal bezigde, had ik aan Valmarius te danken; na afloop van het gesprek schoot mij dit te binnen. Ik vervolgde: 'Maar doet hij dit? Ik geloof er niets van. Waarom moest die jongen bij Wiesloch gespiest worden? Kunt u mij daar een antwoord op geven?'

'Ik niet. Ik weet alleen, dat God dit antwoord zou kunnen geven, indien Hij wilde. Intusschen, ook voor ons gebrekkig menschenverstand zijn tallooze verklaringen denkbaar. Misschien moest, bij goddelijk decreet, de ziel van die jongen boeten voor vroeger begane zonden. Of het was een beproeving, en hij zal in het hiernamaals beloond worden. Of de aanblik, of het relaas, van zijn lijden was noodig om een verhard gemoed tot inkeer te brengen....'

'En zijn grootmoeder krankzinnig te maken. Maar goed, laten wij aannemen, dat een van deze verklaringen juist is. Dan komt het er toch op neer, dat God Zijn oorspronkelijke planners. met

de ziel van deze jongen niet anders heeft kunnen verwerkelijken dan met behulp van het spiesen, - een middel waarvoor ik mij als mensch schamen zou. Ik schaam mij voor God, dat is het. En een God, voor wie ik mij schaam, ontken ik liever....'

'Op zichzelf doet dit gevoel van schaamte je geen oneer aan, Criellaert. God zal je niet verbieden je voor Hem te schamen. Hij tolereert dit klaarblijkelijk; Zijn eer wordt er niet door aangetast. Wanneer je Zijn bestaan maar erkent! En dat doe je. Je kunt je niet voor iets of iemand schamen, en in één adem daarmee zeggen, dat je van meening bent, dat dat iets of die iemand niet bestaat. Dit is logisch onmogelijk. En wellicht zul je er later nog eens toe komen God te erkennen zónder schaamte.'

'Dat God een bedoeling zou hebben met het lijden, heeft iemand al eens eerder tegen mij gezegd, iemand die het overigens zelf niet geloofde. En weet u wat er met hem gebeurd is?'

'Hoe kan ik dit weten?' vroeg hij, oogknipperend achter zijn scherpgeslepen brilleglazen, wat schuw en preutsch, alsof hij vermoedde, dat ook dit onbekende individu gespiest was.

'Ik heb hem doodgeschoten,' zei ik.

Een lange stilte viel in. Tot dusverre had hij vriendelijk en geduldig met mij gesproken, zich beijverend om mijn leekengedachtengang te volgen, en met een klemmend, doch niet onredelijk beroep op de listen en knepen der apologetiek, waarvan hij inderdaad ruim voorzien scheen. Hij moest veel geleerder, en in zekere zin ook intelligenter, zijn dan Festus Hommius of een der andere Leidsche Contraremonstranten, die zich veelal niet voor disputen interesseerden, de hoogleeraren natuurlijk daargelaten. Hij had zich moeite voor mij gegeven; en ik van mijn kant was gedwongen geweest mijn oordeel over hem te herzien: hier voor mij zat niet de muffe femelaar die hij vroeger altijd had geleken, doch een mensch, - geen mensch van het beste soort misschien, maar toch iemand die ik als een gelijkwaardig tegenstander kon erkennen. Ik wilde zelfs aannemen, dat hij in menig opzicht mijn meerdere was. Maar nu verstrakte hij, en stortte ineen. Hij stortte ineen, zooals nu en dan zijn Gothisch gevouwen vingers voor zijn gezicht waren ineengestort, dat hij achter die dunne lichaamsuiteinden had trachten te verbergen als een verlegen engel het zijne achter de snaren van een harp. Hij gaf mij op. Hij sneed het verdorde lid af, met een klein, venijnig sneetje, op een plek die hem alleen bekend was. Waarschijnlijk hield hij mij voor gekrenkt in mijn geestvermogens, daarbij niet geheel ongevaarlijk. In aller haast sulde hij van de steile hellingen der dogmatiek af, om weer een bewoner te worden van het laagland der kleine feiten, huiselijke beslommeringen en voor bedilzucht vatbare afwijkingen en over-

tredingen. Onder andere was dit te zien aan het gebruik dat hij van zijn handen maakte. In plaats van al zijn vingers symphonisch deel te laten nemen aan de weidschheid van een theologisch gebaar, hief hij een vereenzaamde wijsvinger omhoog: een bleek en onaanzienlijk knookje, vlak naast zijn bleek en beenig voorhoofd.

'Het gesprek heeft vrij lang geduurd, Criellaert. In zake je lidmaatschap zal ik voorloopig het non liquet betrachten. Ik kan je alleen de raad geven je meeningen niet van de daken te verkondigen. Vrijheid van conscientie mag niet ontaarden in opruiing. Maar ik wou je nog één vraag stellen. Ik weet, dat je zuster Lysbet in de stad woont, en dat je pogingen in het werk stelt haar bij je ouders onder te brengen. Je vader heeft mij voorlichting gevraagd in deze netelige kwestie, en ik heb hem afgeraden een familielid bij zich in huis te nemen, dat nog geen voldoende blijken heeft gegeven van de dwalingen haars weegs terug te willen keeren. Ik heb je vader hierbuiten gehouden, maar ik weet waar zij woont, en dat zij daar geregeld bezoek ontvangt van....'

'Neemt u mij niet kwalijk,' zei ik, opstaand, 'maar na de godsbewijzen is het mij niet mogelijk critisch ongezeefde fantasieën over mijn zuster aan te hooren. Ik heb de eer u te groeten.' - En met een buiging was ik de deur uit.

Dit onderhoud gaf mij veel te denken. Waar het mij tot God niet nader had gebracht, daar verschafte het mij althans een zeker inzicht in de praktijken diergenen die mij tot God nader wilden brengen en daar niet in slaagden. Wie weet, had de dienaar van de Ongeschapene alleen dáarom zoo lankmoedig naar mijn godslasteringen geluisterd, omdat hij wist mij na afloop te kunnen verpletteren met zoo geheel anders geaarde laster. Intusschen was hij nu de eerste in Leiden, buiten mijn ouders en Reindert, die van de moord afwist. Het kwam nog in mij op Reindert en Lysbet te waarschuwen voor de praatjes, die over hen in omloop waren; ik liet het na, omdat het de eerste ongetwijfeld op de gedachte zou hebben gebracht met Lysbet of Dieuwertje of beiden in zijn dubbel bespannen slede voor het huis van dominee Wurrelijns op en neer te gaan rijden, op een Zondagochtend, na de preek.

IV

Op de Oude Vest in Leiden borg ik mijn geluk, Deliana borg er het hare, en wij werden voortaan met rust gelaten in een groot en rijk gemeubeld huis, waar men wandelde tusschen dingen die allemaal op hun plaats stonden. Orde en regelmaat, - mijn diepste zielsbehoefte! Deliana door de kamers te zien loopen, haar bevelen te hooren geven aan het dienstmeisje, haar tegenover mij te zien zitten op een der groote eikenhouten leuningstoelen uit de werkplaats van mijn vader, het was een genot opwegend tegen het zwelgendst geminnekoos, ofschoon het ook aan dit laatste niet ontbrak; maar het is opmerkelijk hoe bijkomstig dit al spoedig wordt in een goed huwelijk. Maar het beste huwelijk is er een met kinderen; en reeds na zeven weken kon Deliana mij bekennen in blijde verwachting te zijn, tot mijn groote trots en voldoening. De kogel in mijn lendenen had mijn vermogen tot procreatie dus toch niet aangetast, God zij dank! Dit kind moest wel zeer krachtig en gezond worden, schertste ik, vroegrijp als de incubuskinderen van de goedgeloovige Thomas, vol doodsverachting, en waarschijnlijk kogelvrij, of ‘vast’. Maar dit soort grapjes gleden op Deliana af; zij dacht waarlijk, dat ik reeds met plannen rondliep om mijn zoon onder Mansfelt of Christiaan van Brunswijk te laten dienen; en een desbetreffende belofte kwam zich nu voegen bij de vroegere belofte om mijn kinderen Remonstrant te laten opvoeden. Het kon mij niet schelen: had de jongen soldatenbloed in zich, dan zou hij zijn weg wel vinden, net als zijn vader. Het was misschien niet zonder beteekenis, dat wij, waar de naam van het meisje reeds bepaald was, - Duifje, naar mijn moeder, - er voorshands niet in slaagden een overeenkomstige naam voor de jongen te vinden. Innocentius, vredelievend genoeg, klonk te Paapsch.

Wij zagen geen menschen, Ternauwernood drong uit onze kleine tuin de voorzomer tot in het huis door. Toch was vooral de bovenverdieping, boven de nog jonge boomen van de Oude Vest uitstijgend, zeer licht en ijl, ook koel, op het Noorden; en ik had er mijn boeken, en de prachtwerken van Heinrich Krillart, heengebracht, en kocht nieuwe boeken, en las en studeerde nu 's avonds bij drie kaarsen, waarvan ik de linker in Deliana's richting schoof, daar waar zij schuin achter mij zat te handwerken; en dan droomde ik van een klein, baldadig handje, dat aan de rechter schoof, of zelfs aan de middelste, onbeknord. Ik las er de philosofen, en werken over natuurlijke historie, waarvan Reindert mij de titels had opgegeven; daarnaast krijgskundige en godgeleerde werken,

de eerste om ervan te leeren, de laatste om er de fouten in aan te wijzen. Zoo'n avond ging voorbij als een zucht, de nacht stroomde in de morgen, en 's middags wist men niet hoe gauw het weer avond worden zou: een dag zonder dagindeeling, alleen maar een staag vloeien van tevreden minuten, die niet de minste reden hadden hun kleine eenheden aan de tijd op te dringen. Het was steeds later dan men meende, en nooit was men ontevreden omdat het al zoo laat was. Men beleefde de eeuwigheid, - die kunst althans scheen ik van God afgekeken te hebben.... In onze pronkkamer, op de eerste verdieping, waar de zware iepen en linden in de tuin het felste zuiderlicht temperden, hielden wij kanaries in groote kooien. Deliana had een kleine windhond. Toen het begon te zomeren, zat ik vaak in de tuin te lezen, terwijl zij met dit hondje speelde. Uit de aangrenzende tuinen klonken kinderstemmen, en er werden onbeholpen pogingen gedaan een vlieger op te laten, die meestal in de boomen neersloeg, een enkele maal in de onze, waaruit ik hem dan eigenhandig verwijderde. Over het muurtje namen de kinderen de vlieger zwijgend in ontvangst.

Burenbezoeken waren er niet gewisseld. De kooplieden op de Oude Vest groetten mij alleen, wanneer ik het eerst groette, hetgeen ik na eenige tijd naliet, uit de overweging, dat zij deze zelfde afwachtende houding zouden hebben aangenomen, indien ik niet de jongste was geweest, doch de oudste. Op een Zaterdagavond was een der kanaries gestorven, en toen ik de volgende ochtend bezig was een grafje te graven achter in de tuin, hoorde ik een luid handgeklap; opkijkend, zag ik voor het open raam van het belendende huis een stokoude man staan, met een grijs kalotje scheef op, en een hulpeloos verschrikte grijns op zijn gerimpeld snuitwerkje. Hij was het die geklapt had; maar nu dreigde hij schalks en ouderwets wellevend met de vinger en maakte een vaag gebaar naar de hemel, waar God, naar zijn gevoelen, bezig was zich tegen het begraven van kanarievogels op de Sabbath te verzetten. Even later werd hij naar binnen getrokken door een jonge vrouw, die hem iets in het oor fluisterde, met een koude blik op mij. Hij bleef nu op eenige afstand naar mij staan kijken, van tijd tot tijd mummelend, alsof hij met een probleem te kampen had. Na eenige weken groette hij mij wel weer. Hij bleef de eenige vriend, die ik mij daar maakte; maar dat was dan ook alleen omdat hij reeds oud en aftandsch was geweest in de tijd dat de Arminianen en Gomaristen voor het eerst van zich hadden doen spreken. Toen de raad der gebuurte gekozen moest worden, vergat men mij een briefje te sturen, iets waarvoor ik mij wreekte door mijn buurtgeld niet op

tijd te voldoen en bij begrafenissen onder de dragers steeds te mankeeren, hetgeen mij op boeten kwam te staan, die ik evenmin betaalde. Soms kwam het in mij op eigenlijk even goed Remonstrant te kunnen worden en naar de geheime prediking van dominee Paschier de Fijne of dominee Van den Borre te kunnen gaan luisteren.

Dat Deliana niets naliet om de saamhoorigheid met haar geestverwanten in het licht te stellen, was reeds tot uiting gekomen in de keuze van ons dienstmeisje Nelleke. Nelleke was een nichtje, af een achternichtje van die bakker Alinck, die vroeger zijn bakkerij aan de Arminianen placht af te staan in ruil voor gebroken ruiten, en die sinds eenige jaren tot de Broederschap toegetreden was, - een grofbeenig meisje met schelvischoogen, uiterst luidruchtig, vooral aan de deur, daarbij slordig en nogal onzindelijk, maar van een liefde en een ijver vervuld voor de lijdende gemeente, die van mijn huis een Arminianenhuis hadden moeten maken, ook indien Deliana zich niet met haar op sommige conventikels had vertoond, geen pamfletten van haar had aangenomen in de gang waar de bakkersjongen bij stond, en haar niet met geld had uitgestuurd naar behoeftige Remonstrantsche gezinnen. Overwegend, dat zij deze Nelleke te veel macht verleende in ons huis, bracht ik haar met ernst onder het oog, dat zij zich geen geweld behoefde aan te doen, en wat mij betrof gerust naar de bijeenkomsten kon gaan die zij gewend was geweest te bezoeken en die haar stand beter voegden dan het gezelschap bij bakker Alinck, waar Nelleke haar mee naar toe troonde. Voor deze liberaliteit van mijn kant was Deliana dan wel dankbaar; maar natuurlijk had zij veel liever gezien, dat ik ruiterlijk partij koos, zooals zij het noemde. Nu, ik was verliefd genoeg in die dagen om mij om harentwil aan te sluiten bij een genootschap, dat op alle punten, die niet de godsdienst betroffen, mijn onverdeelde sympathie had. Eigenlijk zag ik nog steeds naar een middel uit om mij met de Remonstranten solidair te kunnen verklaren zonder de verdenking op mij te laden in God te gelooven. Zulk een middel was niet gemakkelijk te vinden. Ik begreep ook wel, dat ik, met dergelijke desiderata bij de Remonstrantsche voormannen aankloppend, op zijn minst zou worden versleten voor een zonderling; dit was ook een van de redenen waarom ik ervan afzag een van hen, Paschier de Fijne bijvoorbeeld, wiens boertige pamfletten mij wel aanstonden, om religieuze voorlichting te vragen. Wat ik, in oogenblikken van zelfbezinning, zocht was: een godsdienst zonder God, - deugdzaamheid, goedheid desharten, liefde, opofferingsgezindheid, ja vroomheid, zonder God. Waarschijnlijk bestond zooiets niet; en zoo ja, dan kon men van

deze in de verdrukking levende en tegen een zoo jaloersche godheid als die der Contraremonstranten optornende predikanten niet verwachten, dat zij er zich mee ophielden. Laat mij hier nog vermelden, dat mijn diplomatieke behandeling van het sluimerende conflict met mijn vrouw inderdaad de schoonste vruchten afwierp. Reeds dat ik theologische boeken las, was voldoende voor haar. Van de bibliotheek van Valmarius, gedeeltelijk in Amsterdam beland, - Reindert had de rest, - werd mij in de loop van de zomer een en ander toegezonden, waarin wij nu samen lazen; en steeds kon zij meenen, dat het mijn diepste wensch was van mijn ongeloof genezen te worden, terwijl ik in werkelijkheid van deze standaardwerken en tractaten alleen daarom zonder tegenzin, ja met welbehagen, kennis nam, omdat zij zonder uitzondering bewezen wat ik reeds wist: dat God niet bestond anders dan in het brein van de menschen, waar Hij als gedachte van nut was of van onnut, iemand voorthielp of een hypocriete schelm van hem maakte, werkelijke vroomheid begunstigde of verijdelde, bovenmenschelijke deugden aankweekte of godsdienstoorlogen ontketende. Trouwens, ook in de philosofen was ik nu thuis, en ik was tot de ontdekking gekomen, dat mijn opvattingen nauwelijks revolutionnair te noemen waren: reeds eeuwen geleden waren er onder de groote scholastieken geweest die een reëel bestaan enkel maar toekenden aan de woorden die een begrip aanduidden, niet aan de begrippen zelve, laat staan aan de wezens die in de begrippen waren vervat. Daarbij maakten deze sceptici, of nominalisten, weliswaar halt voor God; maar men kon met zijn klomp voelen, dat dit eerder toe te schrijven was aan angst voor de brandstapel dan aan een eerlijke overtuiging.

In Juli kwam de vader van Jan Koerbagh bij mij met de boodschap, dat de schout mij wenschte te spreken. Mijn eerste gedachte was, dat Reindert zich tegenover Achilles vergeten moest hebben, en dat ik verhoord zou worden als getuige of medeplichtige. Onderzoek naar Arminiaansche neigingen lag niet op de weg van de schout: hij ging slechts op feitelijkheden af, en liet het peilen der conscienties aan de predikanten over. Intusschen was het denkbaar, dat hij mij ter verantwoording riep voor bepaalde handelingen van Deliana, en in dat geval zou ik hem manmoedig van repliek dienen. Maakte men ons het leven zuur, dan zou ik niet schromen Holland de rug toe te keeren; met Deliana's geld konden wij overal terecht. Welbeschouwd was ik rijker dan De Bondt, en dus machtiger, al was mijn windhond kleiner dan zijn dog, en al mocht hij een rapier op 's heeren wegen dragen.

Het onderhoud vond plaats in de schepenkamer, in tegen-

woordigheid van een klerk, die in zijn eigen schrijfwerk verdiept was. Het was er heerlijk koel, op deze warme dag; en koel en streng en ongenaakbaar keken de tallooze schouten en schepenen op mij neer uit hun vergulde of ebbenhouten lijsten. Ik miste schout Gael, het speet mij even. Wist men van al deze doode heeren, dat zij, vijftig of honderd jaar later geboren, tegen de Arminianen geweest zouden zijn? De Bondt behandelde mij met onpersoonlijke hoffelijkheid, waarbij hij ernaar streefde zijn kenmerkende ondeugden, trots, ijdelheid en machtsnaijver, dusdanig te beheerschen, dat niemand, behalve Achilles, hem herkennen zou in deze uiterst zakelijke uitoefening van zijn ambt. Zijn prachtige, donkere kop was niet imponeerend in de ware zin; daar was hij te knap voor, te opvallend welgemaakt; en mogelijkerwijs wist hij dit van zichzelf, en was de schoonheid, die hem uit de spiegel tegenstraalde, hem evenzeer een doorn in het oog als zijn jeugd. Hij had de gewoonte aangenomen zijn lippen, van nature krullend, tot een rechte streep samen te trekken; daarbij trok hij één wenkbrauw omhoog en poogde de andere te fronsen; maar het gaf allemaal geen zier: hij bleef een mooie man, een Apollo die een Solon had willen zijn, en het liefst op Sokrates had geleken. Het was bekend, dat hij tegen niemand van degenen, die op Maandag of Vrijdag op de schoutsrol kwamen, zoo ongezouten kon uitvaren als tegen jonge, bedeesde, tot persoonlijke aanbidding neigende vrouwen. Hij wees mij een stoel, en vroeg mij naar naam en antecedenten, waarbij hij niets opschreef, noch een dossier raadpleegde.

‘U heeft in Duitschland als soldaat gediend?’

‘Als luitenant, Heer Schout.’

‘Waar?’

‘In Heidelberg.’

Hij staarde voor zich heen, en trok één wenkbrauw omhoog. - ‘Heeft u in Heidelberg een duel gehad?’

‘Neen, Heer Schout.’

‘Waar dan wel?’

‘Nergens, Heer Schout.’

‘Hm.... Heeft u iemand gedood? Bezin u goed.’

‘Zeker, Heer Schout. Spanjaarden, Walen, Beieren, Italianen, Croaten, Polen, Ieren....’

‘Dat bedoel ik niet,’ zei hij, met zijn vinger op de tafel hamerend, ‘u heeft hier tegen een geloofwaardig getuige beweerd, dat u iemand doodgeschoten, of doodgestoken heeft, ter gelegenheid van een theologisch twistgesprek. Waar en wanneer is dit geschied?’

‘Niet op Nederlandsch grondgebied.’

'Waar dan?'

'In de Palts, niet ver van Lotharingen. Een theologisch twistgesprek was overigens niet de aanleiding, dat heeft dominee Daniel Wurrelijns verkeerd begrepen. De man, die ik doodde, was een verrader, een betaalde spion van de Katholieken, die zich bij mij ingedrongen had en die ik ontmaskerde. Onder andere had hij de val van Heidelberg op zijn geweten, bovendien de dood van een mijner wapenbroeders.'

'Wanneer heeft u deze man gedood?'

'In Augustus van het vorig jaar.'

'En Heidelberg is pas in September gevallen.'

'Ik had moeten zeggen: de vermoedelijke val van Heidelberg. Ik wist, dat hij niets nagelaten had om de ondergang van de stad te bespoedigen. In Heidelberg is dit bekend.'

'Kunt u dit alles bewijzen?'

'Zeker, Heer Schout. Maar de moeite daarvoor zou ik alleen willen nemen, indien ik voor een Engelsche krijgsraad werd gedaagd.'

Hij wierp mij een vlammende blik toe, maar beheerschte zich en troostte zich met het sardonische spel van zijn wenkbrauwen, waarbij hij zijn linkerhand op de tafelrand plantte en zich zoo naar achteren en naar boven afzette: een zeer karakteristiek regentengebaar van trots en ongenaakbaarheid, dat in deze kamer door de jaren heen vaak genoeg ten beste moet zijn gegeven, met meer recht en met minder kunstmatigheid. Hij was een te goed jurist om niet te weten, dat mijn repliek volkomen correct was geweest, ik een te goed menschenkenner om niet te begrijpen, dat ik hem door deze eene opmerking tot mijn vijand had gemaakt. Hij volstond ermee mij lang en opmerkzaam aan te kijken, als om mijn gezicht in zijn geheugen te prenten voor een volgende gelegenheid, en gaf met een handgebaar te kennen, dat ik gaan kon. Het laatste wat ik zag was de onvermijdelijke Achilles, die met de kop op de voorpooten lag te slapen.

Zoo weinig leek dit treffen mij een nederlaag, dat ik er zoo spoedig mogelijk Reindert deelgenoot van maakte. Sinds mijn huwelijk was hij er niet onvriendelijker op geworden, al bezocht hij ons zelden, en dan nog alleen wanneer hij voor ziekenbezoek bij ons in de buurt moest zijn. Eén maal had hij Lysbet meegenomen. Hij vertoonde zich nu regelmatig met haar op straat, en het scheen wel of hij mij in mijn streven naar rehabilitatie een lesje wilde geven, doordat juist híj het was, die Deliana met haar in kennis bracht, niet ik. Lysbet had gezwegen bij die gelegenheid, zooals alleen zij zwijgen kon, terwijl Deliana haar had aan-

gestaard met die koninklijke hulpeloosheid in haar trekken, welke zij reserveerde voor personen of zaken die volledig buiten haar gezichtskring lagen. Ik kan niet eens zeggen, dat Lysbet haar antipathiek was, - zij waren elkaar alleen maar vreemd, zoo vreemd als goud en elpenbeen, of als een leeuwin en een eenhoorn uit de fabels: dieren die men enkel in de heraldiek elkanders souverein gezelschap ziet zoeken. En Reindert had, gedurende dit bezoek, al het aap- of gnoomachtige van de werelds bemiddelende geest, die zoölogisch onmogelijke toenaderingen tracht te bewerkstelligen. Ik geloof, dat hij zich kostelijk amuseerde met het dubbelzinnige der figuur: een broer, die verzuimd had zijn zuster aan zijn vrouw voor te stellen, welke taak hij nu overnam, niet als verloofde evenwel, doch als een soort deus ex machina. Lysbet kon hij aankijken met de genoeglijkheid van een aapje, dat zijn meesteres eindelijk gevonden heeft en dat daaraan de vrijheid ontleent binnenkort enkele dingen te vernielen. En tusschen de hoogst formeele plichtplegingen door, waartoe Deliana's houding ons noopte, had ik mijn eigen geheim welbehagen aan de schoonheid dezer twee ongelijksoortige vrouwen, die hun trots op elkaar deden afstralen. Wie hen gadesloeg begreep als nooit te voren, dat trots twee geheel verschillende dingen beteekenen kan, al naar gelang zij dienen moet ter zelfbevestiging of om overgevoeligheid te verbergen. Na afloop had Deliana niet willen zeggen wat zij van Lysbet dacht. Haar voornemen om Reindert te onderhouden over zijn lichtzinnigheid praatte ik haar uit het hoofd. Dat hij met Lysbet speelde, wilde ik haar desnoods nog wel toegeven; maar de verhouding liet zich ook omdraaien: misschien speelde Lysbet met hém. Men kon geen gebruikelijke maatstaven aanleggen in hun geval. Maar andere maatstaven dan deze kende Deliana niet.

‘Er is geen eer te behalen aan iemand als De Bondt,’ zei ik tegen Reindert, bij wijze van slotconclusie, ‘zich op zoo iemand te wreken schenkt niet de minste voldoening.’

‘Waarschijnlijk niet. Maar men zou het kunnen probeeren. Maria heeft Achilles nu uitgeschilderd, een uiterst schoolsch doekje, haar luchthartige geest onwaardig; en toen zij het mee naar huis nam om te vernissen, heb ik er met een speld de letters V.V. ingekrast: Victor Valmarii. Dit hangt nu bij hem in de pronkkamer, boven de mand van het ondier. Daarmee kan ik voorloopig volstaan. Overigens moet je niet denken, dat Willem de beleediging vergeten zal, die jij hem aangedaan hebt. Hij heeft tal van wapenen tegen je in handen. Ik zal mijn oor eens te luisteren leggen. Mij neemt iedereen in vertrouwen. De menschen houden mij voor een onschadelijke gek, behalve wan-

neer zij ziek zijn, dan ben ik de weldoener van rijk en arm.'

Inderdaad was Reindert erin geslaagd een zeer geschakeerde medische praktijk op te bouwen; onder zijn patienten ontbraken zelfs geen Contraremonstrantsche kopstukken. Te zeer was het bekend, dat hij in zake het geloof weinig naar zijn vader aardde, en zijn excentriciteiten vergaf men hem zooals men die een wonderdokter vergeven zou. Het is merkwaardig hoeveel roekeloosheid doctoren, mits kundig, zich indertijd in Leiden permitteeren konden. Gedeeltelijk hing dit samen met de verdraagzaamheid, tegenover alle academici in acht genomen: de academie was nu eenmaal het troetelkind der sleutelstad, en hoe minder men haar voedsterlingen aan banden legde, hoe meer buitenlandsche studenten, de hoop van alle kamerverhuurders, men trok. Professor Dominicus Baudius, die, na een blauwtje bij een van de dochters van Knotter geloopen te hebben, zijn schade had moeten inhalen, had in zijn huis op het Rapenburg een bordeel geopend, bestaande uit vier 'dienstmeisjes', die alleen in het Latijn toegesproken mochten worden, - een grandiooze grap, waar curatoren en burgemeesters en zelfs het Hof van Holland aan te pas kwamen, zonder dat men iets beslissends tegen hem ondernam. Hij was nu eenmaal een Europeesche beroemdheid, een toovenaar met het Latijn, die taal van corypheeën en halfgoden; wie zou zulk een genie naast zijn vele andere prerogatieven een Latijnsch bordeel misgunnen? Men moet dit alles zien in het kader van de tijd: in een ander stad dan Leiden zou Reindert nooit geworden zijn die hij was.

'Het eenige wat ik ducht,' zei ik, 'is dat hij iets tegen Lysbet onderneemt. Zij is de eenige van ons met een eenigszins wankele positie. Heb je daar wel aan gedacht?'

'Neen,' antwoordde Reindert, 'ik denk principieel niet aan dit soort dingen. Het is trouwens opmerkelijk hoe weinig ik nadenk, in het algemeen. De gedachten nemen vorm in mij aan zonder dat ik er moeite voor hoef te doen; ik moet een buitengewoon snelle bloedsomloop hebben. Na mijn examens heb ik nooit meer een boek ingekeken; maar zit ik aan het ziekbed, dan wordt mij de diagnose ingefluisterd, en die is altijd goed. Ik weet niets, - ik kan alles.'

'Benijdenswaard. Maar wanneer Lysbet in moeilijkheden zou komen door jullie uitdagend gedrag, was dit voor de betrokkenen toch maar een schrale troost,' zei ik, mij zoo dicht mogelijk bij een aansporing om te trouwen wagend als ik maar durfde.

'Lysbet komt niet in moeilijkheden,' zei hij, en ging op een ander chapiter over.

Aangaande hun verhouding in deze tijd was ik aangewezen op

gissingen. Het lijdt voor mij geen twijfel, dat Lysbet en Reindert, al waren zij stellig niet verliefd op elkaar, zich in elkaars gezelschap behaaglijk voelden: tegenover mij roemde zij zijn schranderheid, hij haar zelfbeheersching. Veel moet hij haar over zijn medisch werk verteld hebben, en zij had één qualiteit: zij kon luisteren. Voorts had zij zooveel van het leven en de wereld gezien, dat Reinderts buitensporigheden haar niet meer dan een kleine rimpeling in de normale stroom der menschelijke gedragingen toeschenen, iets waarbij niet eens moederlijke verbazing op haar plaats was. Moederlijkheid was trouwens iets dat Lysbet - in tegenstelling tot Deliana - verre lag; bij al haar persoonlijk overwicht, zooals men dat alleen bij veel oudere vrouwen aantreft, bleef zij meisjesachtig, ja kinderlijk: een stil kind, zuiver en onbeschreven, en zeer ondoorgrondelijk. Zooals zij in haar achterkamer de tijd besteedde, eigenlijk met niets doen, zou zij toch niemand op de gedachte hebben gebracht van een leeg en onvervuld bestaan; men ried lange zelfgesprekken waarin zij geheel opging, men ried een contemplatie, zooals die alleen bij kinderen voorkomt. Dit, en dat zij hem nooit uitlachte of berispte, moest Reindert ongemeen in haar aantrekken; want ondanks alle bravour was hij zeer gevoelig, zoo al niet voor het oordeel van anderen, dan toch voor de onmiddellijke indruk, die hij op anderen maakte. Ik heb steeds geloofd, dat hij zich het eerste jaar van mijn huwelijk zoo goed met mij verstond, omdat ik hem had leeren aanvaarden zooals hij was; vóor die tijd had ik hem toch altijd min of meer als een rariteit beschouwd, al onze innerlijke verwantschap ten spijt, - en zelfs door hem deze verwantschap met nadruk voor te houden moet ik hem afgestooten hebben: hij moet er een krachttoer in hebben gevoeld van de snoeverige Brabander, die zich de ziel van een zonderlinge student toeëigende door er zich solidair mee te verklaren. Ook Lysbets beschaving moest hem imponeeren. Zij van haar kant vond hem niet alleen geestig en onderhoudend, maar ook boeiend als verschijning uit het voornaam burgerlijke leven, - een rijke domineeszoon, een dokter! - dat zij onder De Romanesque's leiding minder goed had leeren beheerschen dan de militaire stand en de wereld van het hoogere en lagere avonturierschap. In zooverre was zij het kind van haar ouders gebleven: geen figuur waartegen bij ons aan huis zoo werd opgezien als tegen de dokter, want de dominee was alleen machtig op Zondag en tegen het avondmaal, de vroedvrouw bij bevalling, terwijl men de dokter eigenlijk altijd noodig had, want wie kon 's morgens vroeg van zichzelf getuigen, dat hij de heele dag gezond zou blijven?

Wanneer ik afzie van Reindert en enkele van zijn vrienden,

doctoren als hij, met wie ik wel eens in een taveerne samenkwam, was de eenige met wie ik in Leiden omging de oude Petrus Cabbeljau, die nog steeds naar het pijnlooze en geruischlooze buskruit zocht. In het eerst hoorde ik hem weinig meer daarover; en de colloquia, waar hij vroeger zijn eer in stelde, waren langzamerhand verloopen ten gevolge van de geringe belangstelling bij de overige vuurwerkers. Zadko en Ramminger waren door mindere geesten opgevolgd; en indien het al waar mocht zijn, dat Cabbeljau's hoogdravende vuuraanbidding in hoofdzaak een oudemannengril was, ter tijdpasseering uitgedacht en met kostelijke ironie volgehouden, spot van anderen duldde hij niet, en zeker niet van onintelligenten, die de recepten van Jan Bouvy nog niet eens uit het hoofd kenden. Een proestbui van de kant dezer onontwikkelden tijdens een der colloquia had meteen een eind gemaakt aan deze onvergetelijke instelling. Des te meer voelde hij zich op mij aangewezen, omdat ik iets van alchimie bleek af te weten, waarmee hij zich het laatste jaar onledig was gaan houden. Op onze wandelingen naar en van het werk vertrouwde hij mij toe het zuiverende vuur tegenwoordig langs andere wegen te zoeken dan hem vroeger oirbaar voorgekomen zouden zijn: geen wegen van de Duivel, - ‘denk dat niet, Gerardus,’ en hij schraapte zich de keel, en spuwde, en heel zijn lichaam betreurde de onmogelijkheid om dat speeksel al wandelend met de voet te bedekken, - maar wegen die toch ook niet regelrecht naar God voerden, - zij voerden om zoo te zeggen vlak langs God heen; men had even een verblindend uitzicht op God, en men ging weer verder, gesticht, maar niet veel wijzer geworden. Toen ik hem ruwweg zei, dat God niet bestond, keek hij mij verbaasd aan met zijn troebelblauwe oogen, en antwoordde het volgende, dat mij altijd bijgebleven is: ‘Natuurlijk bestaat God niet. Dat is een waarheid als een koe. Maar er is een andere waarheid als een koe, namelijk dat God wél bestaat.’ - ‘In het brein van de menschen, bedoelt u?’ vroeg ik. - ‘Het brein van de menschen? Neen, neen, jongen, werkelijk bestaat, ergens buiten ons, heel ver.... Daarom kan men even goed zeggen, dat Hij niet bestaat. Het eene is even waar als het andere, als een koe zoo waar.’ - Hierop aarzelde ik niet hem met de Aristotelische logica te overvallen: de onmogelijkheid, dat iets even waar kon zijn als zijn eigen tegendeel; hetgeen echter niet de minste indruk op hem maakte; want, zei hij, een koe was waar, en een stier was ook waar, en toch waren zij elkanders tegendeel, en zouden elkander dus volgens de logica moeten buitensluiten. God was boven die beperkingen verheven; God was, wanneer men het zoo zien wilde, koe en stier tegelijk, maar daarom toch ook weer geen os, etc.

Deze laatste, uitermate gewaagde vergelijking riekte in zooverre naar alchimie, dat ook in deze geheime wetenschap, naar Zodka mij vroeger verteld had, het symbool van de hermaphrodiet, een wezen voorgoed aan de geslachtelijke splitsing ontstegen, sterk op de voorgrond treedt; en het duurde niet lang, of Cabbeljau bekende mij lid geworden te zijn van de Orde van het Gouden Rozekruis, waarvan in Amsterdam en Den Haag afdeelingen bestonden. Rozekruisers en alchimisten, dat ontliep elkaar niet veel; en hoewel hij zich bij deze vereeniging voornamelijk aangesloten had om de wijding, die van de bijeenkomsten uitging, en om de menschlievende beginselen, - dierlievend ook: de leden moesten onder andere de gelofte doen geen dierlijk voedsel te nuttigen, - had hij de hoop niet opgegeven datgene wat men hem daar over goudbereiding zou kunnen leeren aan zijn eigen doeleinden ondergeschikt te maken. Daarbij was hem opgevallen, dat de ingrediënten der alchimisten gedeeltelijk dezelfde waren als die der vuurwerkers, hetgeen misschien een vingerwijzing inhield. Wat, indien de recepten voor het bereiden van goud in waarheid, in g*eest* en waarheid, betrekking hadden op het voortbrengen van het geruischlooze buskruit?! Inzonderheid had men daarbij te denken aan zwavel en kwik. Zwavel was een bestanddeel van kruit, kwik gebruikte men om petarden tot krachtiger ontploffing te brengen. De weg van dit laatste naar geruischloos buskruit scheen ver en onbegaanbaar; maar Cabbeljau had zijn eigen meeningen hieromtrent, alsof hij er waarlijk in zou kunnen slagen het geruischlooze van zijn eigen persoonlijkheid aan de meest luidruchtige stoffen op te dringen; terwijl men ook niet uit het oog verliezen moest, dat volgens zijn bijzondere, boven de beperkingen van het principium contradictionis verheven logica geruischloosheid en lawaai in de grond van de zaak hetzelfde waren. Tegenwerpingen met betrekking tot het louter symbolische dezer alchimistische stoffen en processen drongen niet tot hem door, en maanden lang verveelde en vermaakte hij mij met de meest baldadige combinaties van alles wat in het vuurwerkershuis maar aan ruwe materie te vinden was: zwavel en sublimaat, salpeter en kamfer, houtskool en arsenicum. Vooral deze laatste twee had hij in zijn hart gesloten; het vergiftige van de arsenicum zou, zoo stelde hij zich voor, in bepaalde samenstellingen moeten omslaan in het vermogen een zalige bedwelming te veroorzaken! Op zeer genieuze wijze had hij pijpjes houtskool vervaardigd, waarin kleine stukjes arsenicum verborgen zaten. Na een lang genoeg voortgezet verblijf in een matig vochtige omgeving zouden de beide stoffen zich wellicht tot een wondermiddel verbinden en zuiveren.

Daar hij veel dronk en al tegen de zeventig liep, vreesde ik soms voor zijn verstand. Zijn alchimistisch-pyrotechnische proefnemingen waren zeker geen grappen. Hiermee wil ik niet beweren, dat hij ons vroeger op de colloquia niet voor het lapje had gehouden; maar dat moest men meer opvatten als de spot die iemand drijven kan juist met het heiligste wat hij bezit, iets dat men nogal eens bij Katholieken aantreft. En Cabbeljau stamde uit een Katholieke familie; een van zijn ooms had het zelfs tot bisschop gebracht. Het onvermogen om symbolen in hun betrekkelijke waarde te doorzien was stellig een Katholieke trek bij hem. Wat was er Katholiekers denkbaar dan deze inval om het alchimistisch experiment van het direct stoffelijke los te maken, niet om het met het oneindige en immaterieele in verband te brengen, doch met andere stoffen? Men werd onweerstaanbaar herinnerd aan het verschil tusschen de Roomsche en de Calvinistische opvatting van het avondmaal: dáar brood en wijn tot het werkelijke lichaam en bloed van Christus omgetooverd, híer slechts door Zijn geestelijke tegenwoordigheid geheiligd.... Maar, hoezeer ook door waanzin bedreigd wellicht, zijn verstand werkte nog secuur, ten bewijze waarvan ik het volgende vermelden kan. Ons gesprek was op de Arminianen gekomen, en daar het zoo lang geleden was, en ik alle reden had om aan te nemen, dat zijn geheugen hem niet meer de diensten van vroeger bewees, vertelde ik hem, dat het vuurwerkershuis, naar het gerucht wilde, meer Arminianen in buskruitvaatjes had zien binnenkomen dan wel strookte met de bestemming van een gebouw in 's lands dienst; het eenige wat men ervan zeggen kon was, dat bij die gelegenheid althans de geruischloosheid was betracht. Hij stond stil, toen ik dit zei, keek mij eenige tellen aan, en gaf mij toen een por in de ribben: ‘En daar wist *jij* van, Gerardus!’ - waarna hij dreunend begon te lachen. Ofschoon hij dit onderwerp verder vermeed, was ik ervan overtuigd, dat hij indertijd alles begrepen had, misschien zelfs mijn dubbel spel in zake de redding van Valmarius.

Maar ik herinner mij een ander gesprek met hem, in het najaar was het al, en dit keer bij hem aan huis. De enkele malen dat ik daar kwam hield hij zijn kijfzieke vrouw zorgvuldig voor mij verborgen. Haar portret hing nog steeds in de voorkamer. Vrijwel zeker, dat De Romanesque het geschilderd had, bekeek ik het nauwkeurig, stelde inderdaad een overeenkomst in stijl vast met de portretten die ik in Heidelberg had gezien, en vertelde Cabbeljau toen, dat ik, indien niet alles bedroog, de schilder in Duitschland had ontmoet, en wel in een onverwachte rol: die van verrader. Deze onthulling deed hem zijn phlegma niet verliezen; en hij kwam nu zelf met soortgelijke

onthullingen. De Romanesque, of Dietz, had hem indertijd aangezocht om aan een complot deel te nemen, dat tegen de Contraremonstranten, maar in laatste instantie tegen de Prins was gericht; bijzonderheden hieromtrent waren hem nooit medegedeeld, omdat hij van het begin af aan een weigerachtige houding had aangenomen. Daar hij een zwak voor de schilder had, had hij hem niet willen aangeven, en hij vleide er zich mee, dat zijn pogingen om hem het snoode plan uit het hoofd te praten niet zonder uitwerking waren gebleven. Terwijl hij deze oude herinneringen ophaalde, drong het plotseling, midden in een volzin, tot hem door, dat ik de schilder en avonturier Dietz inderdaad in levenden lijve had ontmoet; en dit kwam hem zoo wonderbaarlijk voor, dat hij zonder iets te zeggen opstond om zijn vrouw erbij te halen. De vrouw, die even later verscheen, leek mij vrij rustig, zoodat ik mijn inlichtingen over De Romanesque, door Cabbeljau met een monter hoofdknikken begeleid, veilig meende te mogen besluiten met het waarheidsgetrouw verslag van zijn dood. Reindert en Deliana niet meegerekend, was dit de vierde maal, dat ik op dit memorabel voorval terugkwam. Mijn vader had dankbaar en wantrouwend gezwegen, de prijs berekenend die het hem kosten zou; dominee Wurrelijns had mij voor een gek of een snoever versleten; schout de Bondt had er een juridisch geval van willen maken. De vrouw van Petrus Cabbeljau op haar beurt deed iets geheel anders: zij vloog mij aan. Zij gilde, krabde, spoog als een bezetene; het kostte ons waarlijk eenige zweetdruppels haar naar haar bovenkamer te krijgen. Blijkbaar had zij uit de aanvang van mijn verhaal opgemaakt, dat haar vroegere weldoener met zijn slaapverwekkende blik reeds in aantocht was; en nu bleek opeens, dat ik hem eigenhandig had vermoord! Het grappigste was, dat Cabbeljau, toen wij weer tegenover elkaar zaten, min of meer haar partij gekozen bleek te hebben en mij met zacht grommende verwijten overlaadde, in de trant van: ‘Och, och, was dat nu noodig geweest, Gerardus?.... Vermoorden.... Ja, alles goed en wel, een verrader, dat wist ik ook wel, - maar vermoorden.... Och, och....’

Achteraf bleek dit skurriele incident toch wel eenige indruk op mij te hebben gemaakt. Dat De Romanesque na meer dan tien jaar nog een dergelijke hartstocht vermocht te ontketenen, was veelzeggend genoeg; eenerzijds moest ik mij afvragen, of Lysbet, al haar grieven tegen hem ten spijt, hem wel zoo volkomen vergeten had als haar zwijgen deed bevroeden; anderzijds stak ik de hand in eigen boezem, en gaf mij, niet voor het eerst trouwens, rekenschap van het verlies, dat zijn dood ook voor mij had beteekend. Ik herinnerde mij de gesprekken in de Bocks-

horn; ik zag zijn groote, verwijtende oogen op mij gericht, vlak na het eerste schot, ik hoorde zijn lach, ik aanschouwde zijn bevallige bewegingen; en ik moest Petrus Cabbeljau gelijk geven: waartoe zoo iemand te vermoorden? Hij mocht Lysbet dan hebben verleid, - Heidelberg verraden, - Zadko gedood, - dit alles woog niet op tegen dat eene onloochenbare feit: dat hij geen man was om vermoord te worden, dat hij een man was om te blijven leven, - te blijven leven in een eeuwig spel van welslagen en mislukking, een soepel en betooverend op en neer, als van golven, of als de af- en aanzwellende schalmen van de gouden keten, die hij met zulk een bekoorlijke overmoed om de hals te dragen wist. Ik dacht veel over hem na in deze najaarsdagen, en de slotsom, waartoe ik kwam, wil ik de lezer niet onthouden, op gevaar af van eentonigheid beschuldigd te worden. Deze slotsom was, dit keer, niet, dat God niet bestond, - maar dat Hij al te zeer bestond, namelijk in het menschelijk brein, ook in het mijne. Voor God en de menschen was De Romanesque schuldig, en ik had er goed aan gedaan hem te vermoorden. Voor God en de menschen: voor de wrekende God, die in martelingen behagen schept, en voor de kleine wrekers, die zich menschen noemen. Maar er was een macht denkbaar, er moest ergens een macht schuilen, op wie géen beroep mogelijk was in dit geding; die de moord afkeurde; die De Romanesque gekoesterd had en liefgehad als haar fraaiste schepping. Welke was deze macht? Het blinde noodlot, waarvan de Grieken reppen in hun sombere treurspelen? De God van Petrus Cabbeljau, die niet bestond en toch ook weer wel bestond, zonder dat Aristoteles daar aanstoot aan kon nemen? Of alleen maar het leven, de levenskracht, het ondoorgrondelijke in ons aller bestaan? En dit was nog iets anders dan de Ondoorgrondelijke van dominee Wurrelijns....

Het was niet alleen de aanstaande gezinsvermeerdering, die mij in de wintermaanden De Romanesque weer deed vergeten. Het noodlot, welks lieveling hij misschien was geweest, wreekte zich door op de Oude Vest te verschijnen in de vorm van onvoorziene tegenslagen. Het vochtige, stille, ruime huis kwam uit de luwte in de stormen te staan. Het begon met een brandbrief uit Amsterdam. Hugo Valmaer schreef ons niet meer en niet minder dan dat Deliana geruïneerd was, tot zijn groot leedwezen; ook zelf had hij eenige veeren moeten laten. In een postscriptum van zijn vrouw werd haar het oude onderdak op de Keizersgracht aangeboden, - alsof ik als vuurwerker met de rang van luitenant geen salaris verdiende ruimschoots voldoende om Deliana en mijzelf, mitsgaders zooveel kinderen als mijn door-

schoten lendenen nog zouden weten op te brengen, te onderhouden, al zou onze woning op de Oude Vest wellicht een te zware belasting blijken voor onze geldelijke draagkracht. Maar indien eenigszins mogelijk, wilde ik het huis toch niet opgeven. Bij navraag bleek, dat Hugo Valmaer niet overdreven had, ook niet wat zijn eigen verliezen betrof. Natuurlijk droeg zijn vrouw de schuld. Zoowel uit zucht naar weelde als om de Amsterdamsche keizers, prinsen en heeren naar de kroon te steken had zij haar man aangespoord tot doldrieste ondernemingen, culmineerend in een onvoldoende geconvoyeerde vloot, uitgezonden naar de Levant met laken, specerijen en stokvisch, in ruil voor zijde, tapijten, spiegels, vijgen, olijven of rozijnen. Maar zoo ver was het nooit gekomen: de peper en de stokvisch werden nu door de Algerijnsche natie genuttigd. Er waren in Amsterdam nog meer slachtoffers van dit onberaden uitrusten van schepen naar onveilige zeeën; het verlies liep in de millioenen; en dit is ook de rechtstreeksche aanleiding geweest tot het oprichten in 1624 van het Amsterdamsche college van Bestuurders van de Handel op de Levant, op instigatie van de Staten-Generaal. Sindsdien worden de schepen behoorlijk geconvoyeerd, en in de havens zijn consuls aangesteld. Het zonderlinge feit bleef, dat onze oom juist de twee ton van Deliana aan de Algerijnen had gewaagd. Ten einde mij zekerheid te verschaffen omtrent zijn manipulaties liet ik mij weer eens over de Kaag trekken, maar er was geen ander verhaal op hem dan zijn verzekering van een eerlijk verdeeld risico; op wat Deliana restte - een twintig duizend gulden - had zij strikt genomen niet eens recht. Ik eischte dit geld op, en vertrok vrijwel gebrouilleerd. Reindert, die zijn vaders versterf reeds lang in veiligheid had gebacht, verweet ons natuurlijk onze domheid alles aan de Amsterdammers, deze onbetrouwbare paalbewoners, zooals hij ze noemde, te hebben overgelaten; maar tot nog toe had hij van zijn geld veel minder rente getrokken dan wij, en ik zag niet in waarom de toestand zoo niet had kunnen duren, daar hier blijkbaar geen kwaadwilligheid in het spel was. Nogmaals, en nu in volle ernst, bood hij aan voor Lysbet te betalen, geheel of gedeeltelijk; ik weigerde, zoowel uit eergevoel als ter wille van Lysbet zelf. Intusschen kon ik niet ontkennen, dat deze onkosten voortaan een onverantwoordelijk hooge post op onze begrooting zouden uitmaken.

Van haar vrijheid om de Arminiaansche vergaderingen en bidstonden te bezoeken maakte Deliana zulk een bescheiden gebruik, dat ik haar soms moest aanmoedigen, ten einde niet de schijn van tegenwerking op mij te laden. Gevaar was nauwelijks te duchten: zelfs bij een overval werd zij door weinig anders bedreigd

dan door een niet te hooge boete. Bedenkelijker was het gedrag van Nelleke, die nog even lustig aan de weg timmerde met haar door de koorts der vlegeljaren aangeblazen scheurmakersmentaliteit als toen zij, de eerste dag in dienst, mij vergastte op een pamflet van Paschier de Fijne opgevouwen onder mijn bord. Theologische gesprekken aan de deur, met de bakker of de melkboer, had ik haar nog steeds niet kunnen afleeren. Nog hoor ik haar opgewonden kreten, toen zij ons vertellen kwam, dat Paschier de Fijne, haar held, in het geheim een huis op de Oude Vest betrokken had, niet ver van ons vandaan, ten einde zijn schaapjes niet van buiten de stad te hoeven bezoeken. Deliana wist dit al, maar had het mij niet willen zeggen. Enkele dagen later wees zij mij hem aan: een als werkman verkleed sinjeur, die aan de waterkant stond te mediteeren, kruimpjes strooiend voor de meeuwen, en af en toe een groote, zwarte snor opstrijkend, die niet de zijne was. Zijn donkere, vroolijke oogen keurden ons in het voorbijgaan; Deliana kende hij natuurlijk. Paschier de Fijne was een der meest schilderachtige figuren in de Arminianenstrijd, niet alleen door zijn onvermoeide werkzaamheid als luimig hekelend pamflettist, maar ook door zijn meer dan kunstig ontduiken van verbodsbepalingen. Hij kwam overal, en was nog nooit gepakt; in Gouda had hij zelfs op het ijs gepreekt, al schaatsenrijdend, omzwermd door een aandachtig gehoor, eveneens op schaatsen; sindsdien werd hij ‘ijsvogeltje’ genoemd. Men beweerde van hem, dat hij kans zou zien te preeken in de pastorie van Festus Hommius zelf, zonder dat deze er iets van merken zou. Kennelijk was de man zijn roeping misgeloopen: hij had strateeg moeten worden. Men kon wel huilen bij de gedachte aan al die krijgslisten, al die bij verrassing genomen steden, al die geniale diversies en schijnbewegingen, waarvan hier de essentie verspild werd aan een strijd om twistpunten even onwezenlijk als dat van de physieke hoedanigheden van de achterkant van de maan.

Dat ik bij de autoriteiten geen persona grata was, was genoegzaam gebleken ter gelegenheid van mijn aanvrage om een aanstelling als luitenant bij de schutterij. Verplicht om als schutter te dienen, had ik niet over mij kunnen verkrijgen bevelen in ontvangst te nemen van lieden, die nog nooit kruit hadden geroken; en tegen de toekennning van een rang overeenkomend met mijn rang bij de vuurwerkers had alleen mijn leeftijd zich kunnen verzetten. Maar toen er een luitenantsplaats vrijkwam, werd ik gepasseerd; en ik wist, dat ik dit te wijten had aan tegenwerking van de deken van de schutterij, burgemeester Jacob van Brouchoven, een der rechters van Oldenbarneveldt. Sindsdien deed ik niets meer aan de schutterij, en betaalde het waakgeld, zooals mijn

oom Jacob Seeghers vroeger altijd had gedaan. Ook dit was een uitgave, die iemand, wiens vrouw zoojuist geruïneerd is, zich eigenlijk had moeten ontzeggen.

In de tweede helft van Januari, nadat Reindert zich enkele malen met Lysbet op het ijs had vertoond, barstte de bom in den huize Heindrikze. Dieuwertje, met haar Claes, moest nog steeds hoop gekoesterd hebben Reindert blijvend aan zich te binden, waartoe hijzelf ook alle aanleiding had gegeven, met zijn rijtoertjes en andere attenties. Tot dusverre was haar jaloezie op Lysbet steeds binnen de perken gebleven, hetzij omdat zij niet alles wist, hetzij omdat zij als fleurige en bolwangige arbeidersdochter deze bleeke mededingster niet duchtte. Maar een tochtje per schaats - in de oogen van het volk een beslissender stap zelfs dan een rijtoer - was iets dat zij plotseling niet verdroeg. Bijgestaan door haar geheele aanhang, de kleine Claes incluis, schold zij Reindert de huid vol; en toen hij hierna weigerde nog een duit voor haar te betalen, kwam zij bij mij om ondersteuning, en dreigde naar de kerkeraad te zullen gaan, indien ik mij hieraan onttrok. Wanneer Reindert voor Lysbet had betaald, en ik voor Dieuwertje, hadden wij dit met toe beurzen kunnen doen; maar ik had opeens van alles genoeg; Deliana, die onder een moeilijke dracht leed, had juist een paar kwade dagen achter de rug; ik was overprikkeld en nijdig op Reindert; en ik eindigde ermee Dieuwertje op de Oude Vest te zetten, niet zonder represailles harerzijds in de vorm van de mededeeling, dat mijn zuster een hoer was, dat zij het zes jaar geleden al met Reindert had gehouden, dat zij haar kind weg had willen laten maken door vroedvrouw Du Byn, - iets wat zíj nooit doen zou, al kreeg zij honderd gulden toe, - dat mijn vader bij Nieuwpoort gevlucht was en in de gevangenis had gezeten, dat mijn oom aan de drank was, dat het meisje van Diederik niet deugde. En dat alles in een gang, die anders alleen van de predestinatie en de verdraagzaamheid weergalmde.

Reindert lachte erom. Dit nam niet weg, dat hij kort daarop door het Gerecht gedwongen werd zijn uitkeeringen voort te zetten, met een reprimande van een der schepenen, die hij beantwoordde met een gratis diagnose van aderverkalking in de hersenen. Eigenlijk had ik Reindert moeten bewonderen; hij gedroeg zich even vrijgevochten als mijn vader en ik altijd hadden gedaan tegenover de groote heeren; maar het incident droeg alleen maar tot mijn verbittering bij, te meer waar spoedig bleek, dat Dieuwertjes campagne zoo niet Reindert, dan toch mij op nieuwe onkosten zou komen te staan. Het Consistorie nam Lysbets leven onder het vergrootglas, nam de beschuldiging van hoererij van Dieuwertje Heindrikze over, en maakte zich op om de

trompettersweduwe te gaan bewerken. Dit alles met des te meer rechtgeaarde verontwaardiging, waar twee der kerkeraadsleden persoonlijke vijanden van mijn vader waren, een van hen bovendien een concurrent, - een timmerman, die door Diederik bij de neus genomen was bij een aanbesteding (Diederik, zelf zoo rechtgeaard, had zich gaandeweg tot een buitengewoon sluw zakenman ontwikkeld, voor tegenstanders des te gevaarlijker door het misleidend lobbesachtige van zijn uiterlijk). Ik zal hier niet het voorwendsel herhalen waaronder Lysbet de huur werd opgezegd, - het was slecht gevonden. De moeder en de dochter putten zich uit in betuigingen van spijt en aanhankelijkheid aan Lysbet en mij, gaven hoog op van hun bereidwilligheid Reindert steeds bij haar toegelaten te hebben, en overstelpten mij met adressen. Het viel mij moeilijk hun iets kwalijk te nemen, - in de oogen van dit soort lieden is de kerkeraad nu eenmaal wat het Heilige Officium is voor een Spanjool. Met dat al was Lysbet dakloos, en ik mocht niet hopen een even geschikt en goedkoop verblijf voor haar te zullen vinden als haar nu reeds meer dan een jaar tot asyl had gestrekt.

Met Reindert sprak ik ronduit over deze onaangenaamheden, die hij Deliana en mij bezorgde door middel van vrouwen met wie hij niet getrouwd was. Hij moest inzien, dat de moeilijkheden, wat Lysbet betrof, niet met geld te verhelpen waren, doch alleen met een wijziging in zijn gedrag. Gaf hij mij de toezegging haar niet langer in opspraak te brengen, dan kon ik moeite doen voor een nieuwe woning; zoo niet, dan restte mij niets anders dan haar bij mij in huis te nemen, hetgeen zoowel voor Deliana als voor mij een groote opoffering en beperking in onze bewegingsvrijheid zou beteekenen. Laat ik hier dadelijk aan toevoegen, dat dit voorstel mij geen ernst was, doch slechts een middel tot pressie. Mijn berekening was daarbij haarfijn: indien wij Lysbet bij ons namen, was het voor Reindert uit met de ongedwongen gesprekken onder vier oogen; en dat hij voor de inmenging van Deliana veel voelde, betwijfelde ik al evenzeer. Anderzijds zou ik, door hem het vuur na aan de schenen te leggen, hem er wellicht toe kunnen brengen Lysbet te trouwen. Tenzij hij de knoop doorhakte en zonder mijn toestemming, en zonder trouwplannen, voor Lysbet zou willen betalen. Deze mogelijkheid, die voor mij met een oorlogsverklaring gelijkstond, had ik al eerder onder het oog gezien. Tot dusverre had ik Lysbets blazoen, hoezeer bezwadderd door kerkeraden, zuiver weten te houden in Leiden; ik had alles voor haar betaald, en ik wist, dat er tusschen haar en Reindert niets was voorgevallen wat het daglicht niet verdroeg. Nam hij haar levensonderhoud nu van mij over, dan veranderde dit op

slag: in plaats van de onteerde zuster, voor wier eer ik streed, was zij dan de betaalde vriendin geworden - en in de oogen van de buitenwacht de betaalde hoer - van iemand anders; en deze andere mocht mijn zwager zijn, dit zou mij niet beletten te handelen alsof een wildvreemde mij mijn taak uit handen genomen had, daarmee zoowel zichzelf als Lysbet tot mijn vijanden makend. Lysbet beteekende voor mij alleen iets zoolang ik de illusie had voor haar te strijden tegen de wereld; verviel deze illusie, dan was zij niets meer voor mij, niet eens een zuster. Ja, ik had daar De Romanesque vermoord en haar tegen Mansfelt's krijgers beschermd, haar meegevoerd en vermomd, haar aan mijn vader opgedrongen tot hij er slapelooze nachten van had gekregen, en uit mijn eigen zak haar lui leventje bekostigd, alléen om haar in de armen te voeren van iemand, die die armen niet eens opende, maar alleen zijn beurs! En hoe zou dat verdergaan? Kreeg Reindert ooit genoeg van haar, dan zou ik zeker weer opnieuw kunnen gaan betalen!

Het gesprek met Reindert nam een geheel andere wending dan ik in mijn stoutste droomen had kunnen voorzien. Tot mijn onuitsprekelijke verbazing juichte hij niet alleen mijn voorstel toe om Lysbet in huis te nemen, maar verklaarde zich bovendien bereid tot iets dat hij, volgens mijn berekening, enkel en alleen zou hebben gedaan om aan deze oplossing te ontkomen.

‘Spreek met Deliana,’ zei hij, ‘het is het beste voor ons allen. En het zal niet voor altijd zijn. Zoodra zij toestemt, trouw ik haar.’

Met open mond staarde ik hem aan.

‘Zeker, mijnheer, trouwen. Ik heb Lysbet reeds ten huwelijk gevraagd de tweede keer, of eigenlijk de derde keer, dat ik haar ontmoette. Al je voorzichtige machinaties om mij zoo ver te krijgen waren dus onnoodig, behalve dan dat zij mij menig schalksch moment hebben bezorgd. Zelfs als koppelaar visch je achter het net. Je hebt nu al achter het net gevischt als Arminianenbeschermer, als verloofde, - in je eerste periode, - als verdediger van Heidelberg, als voorspraak voor Lysbet bij je vader, als financier, als schutter, als ongodist, - in zooverre de Ouden al lang wisten, dat er geen God bestond, - en waarschijnlijk ook als vader, want Deliana zal wel een looden kindje baren, vanwege de kogel. Altijd te laat. Altijd maar listig en te laat. En de Brabanders zijn toch zoo voortvarend en ondernemend, mijne heeren; in tien jaar tijd hebben zij van deze academiestad een nest gemaakt dat stinkt naar het gemeenste laken, - je bent een goede telg van je ras, mijn beste jongen. Lysbet en ik gaan trouwen. Ik wil haar in kennis brengen met hoogleeraarsvrouwen. Zij zal hier een groote rol te spelen krijgen in Leiden; al mijn eerzucht gaat

die richting uit. Maar wanneer? Wanneer?' - En komisch berustend sloeg hij de handen samen.

'Ik zal je je Brabantsche diagnose maar niet kwalijk nemen,' zei ik lachend 'maar moet ik uit dit 'wanneer' opmaken, dat de kogel nog niet door de kerk is, - om dit voorwerp in een iets kiescher vergelijking te pas te brengen dan jij je zooeven permitteerde?'

'Wat praat je omslachtig,' zei hij norsch, 'de typische spreektrant van iemand die niet gestudeerd en te veel boeken gelezen heeft. Lysbet wil met mij trouwen onder voorwaarde, dat zij volledig gerehabiliteerd wordt, zooals jij je dat reeds had voorgesteld. Als doktersvrouw wil zij niet het gevoel hebben door haar eigen vader met de nek te worden aangezien, vat je? Het timmermansvak in eere, - maar dat gaat te ver; ik ben dit geheel met haar eens. Voordat je vader haar ontvangen heeft, wil zij van een huwelijk niets weten. Het is ietwat geoutreerd, maar dat ligt nu eenmaal in haar aard....'

'Je doet net alsof jíj dat bedacht hebt!' zei ik nijdig, 'waar heb ik anders voor geijverd, van het begin af aan? Of wou je mij ook als verdediger van Lysbet achter het net laten visschen? Zooiets is vrij gemakkelijk, wanneer je er niet voor terugdeinst met vreemde veeren te pronken....'

Vermoeid sloot hij de oogen. - 'Daarom ook is het wel goed, dat zij bij jullie komt. Deliana moet zich dan een weinig met haar vertoonen; als jong moedertje zal zij dit eerder willen doen dan toen alleen het trekkebekken op de rol stond, - dat ziet men gewoonlijk bij vrouwen. Wanneer zij een half jaar in dat deftige huis van jullie gewoond heeft, zal je vader wel bijdraaien. Hij hoeft niets anders te doen dan haar te ontvangen, haar te vergeven en haar zijn zegen te geven. Zij is daarin heel beslist; ik laat nu maar in het midden, of zij die gedachte van jou heeft, of van een ander, of van zichzelf....'

'En *ik* laat in het midden, of deze gedachte soms bij haar heeft postgevat, toen zij naar een middel zocht om níet met je te hoeven trouwen!'

Zonder op de hatelijkheid acht te slaan vervolgde hij:

'En een fiksche hulp voor Deliana, en het kind, is ook niet te versmaden.... Neen, je ziet dat te eenzijdig: deze rehabilitatie is wel degelijk ook voor haarzelf van belang, al geef ik toe, dat er indertijd, toen wij elkaar nog slecht kenden, andere gedachten bij haar voorgezeten kunnen hebben....'

'Ken je haar dan nu?'

'Ik ken haar beter dan mijzelf. De sleutel tot haar karakter is, dat zij met rust gelaten wenscht te worden; daarom zul

jij haar altijd vreemd blijven, en zij jou, want jij doet niets liever dan je bemoeien met dingen die je niet aangaan. Maar wij spreken nu niet over Lysbets karakter, laat staan over het jouwe, doch over haar moeilijkheden. De laatste maanden heeft men haar overlast aangedaan, in de vorm van briefjes, en opmerkingen op straat. Het toezicht op de zeden is hier puik georganiseerd, ook als Willem er de hand niet in heeft; nu zij geen Arminianen meer kunnen kwellen, werpen zij zich op vrouwen met een verleden. Ah, kon ik dat racaille maar eens....' - En hij bewoog zijn handen op welsprekende wijze, loerend ineengedoken, zijn linkeroog rood en boos.

'Daar heeft zij mij niets van verteld.'

'Neen, want zij had mij om het te vertellen. In elk geval is het nu zoo met haar gesteld, dat zij de vergeving van je vader wenscht als heroïek middel - heroïek in de medische zin van paardenmiddel - om haar deze beleedigingen te doen vergeten. De rehabilitatie treedt dus in een nieuw stadium. Eerst een particuliere liefhebberij van jou, waar niemand beter van werd, is zij nu tot een wezenlijke behoefte geworden bij degene die er in de eerste plaats bij betrokken is. Spreek dus met Deliana, spreek met je vader, - en tracht jezelf wat weg te cijferen.'

Toen hij mij alleen had gelaten, meende ik op zijn onthullingen in zooverre eenige correctie te moeten aanbrengen, dat niet Lysbet, doch hijzelf de ontwerper was van dit nieuwe, toegespitste rehabilitatieplan. Ik kende haar te goed om te kunnen aannemen, dat haar superieure onverschilligheid vereenigbaar was met het stellen van zulke extravagante voorwaarden, - waarmee intusschen niet gezegd was, dat zij op dít oogenblik, door Reindert aangemoedigd, door speldeprikken maandenlang getergd, de voorwaarde van een verzoening met mijn vader niet stellen kon alsof die uit haarzelf was opgeweld.

Deliana was verbaasder over Reinderts trouwplannen dan over mijn voorstel. Zuinig van aard, had zij zelf reeds rekening gehouden met de noodzakelijkheid, dat Lysbet bij ons zou intrekken. Zonder geestdrift, maar in heilige plichtsbetrachting schreef zij haar een briefje, waarin zij het deed voorvoorkomen alsof zij, en niet ik, het initiatief genomen had. Reindert bleek Lysbet reeds te hebben ingelicht, en twee dagen later stond onze Nelleke schuw tegen de gangmuur gedrukt om mijn zuster door te laten, die bleek en glimlachend haar nieuwe domicilie in bezit kwam nemen, begeleid door kisten en koffers met deels kostbare kleeren en toiletartikelen en het grootste gedeelte van de gouden keten van Louis de Romanesque. Ik had niet gewild, dat zij deze restanten te gelde maakte.

V

In een der laatste dagen van Februari werd mijn kind mij in de armen gelegd. Het was een meisje, en overeenkomstig de afspraak werd zij Duifje genoemd, zoodat het wel leek alsof mijn moeder, heel klein, en vredelievender dan ooit, bij ons haar intrek kwam nemen. Hiermee wil ik niets zeggen aangaande eenigerlei familiegelijkenis, want het schreeuwende wicht, rood en glanzend als een gekookte kreeft, leek nergens op, en nergens naar, al zou dit natuurlijk niet behoeven te verhinderen, dat deze Duifje later een der minnelijkste meisjes, een der mooiste vrouwen worden zou. Ik zal niet beschrijven hoe mijn vaderhart sprak. Ik was trotsch, verteederd, onwennig, bezorgd, voor het eerst heel rustig, - alles door elkaar heen. Na negen maanden móest er wel een wonder geschieden. Ik geloof, dat deze, mijns inziens overbodige maatregel van de natuur om negen maanden lang aan één schreeuwleelijk te bouwen de ouderliefde in hooge mate ten goede komen moet: in plaats van een gloednieuw wezen, zonder ervaringen, nog maar aan de menschwording toe, is het een receptaculum van onze geheimste en heiligste verwachtingen, van velerlei hoop en vreezen, dat zijn intrede doet in deze wereld; vandaar misschien ook, dat zuigelingen zooveel van grijsaards weghebben: zij dragen negen maanden van onze zorgen. Reindert lachte om deze theorie. Ik wreekte mij door te beweren, dat Duifje op hém leek.

Deliana had een moeilijke verlossing te doorstaan gehad, en bleef lang zwak, al had zij voldoende melk voor het kind. Op de negende dag kreeg zij koorts, die gelukkig week voor een koelende drank en enkele aderlatingen, door Reindert persoonlijk verricht; hij had dit subtiele werk niet aan onze dokter willen toevertrouwen, een oude, slordige vroolijkerd volgens hem, met meer kijk op goede wijnen dan op het inwendige van anderen. Zijn bezorgdheid, zoowel tijdens de bevalling als daarna, had niet grooter kunnen zijn dan zij was, - zijn zachtheid, zijn tact evenmin; ik was blij hem ook eens van deze zijde te leeren kennen. Op zijn aanraden hadden wij de dikke Hester du Byn bij de Hooge Woerds Poort vandaan getrommeld, niet alleen omdat zij volgens hem de beste accoucheuse was uit de stad, maar ook omdat het hem niet noodig leek een Contraremonstrantsche vroedvrouw bij ons te laten rondspionneeren. Dit was een schrandere zet van Reindert: én door Nellekes loslippigheid, én door de groote vertrouwelijkheid die er bij zulke gelegenheden tusschen vrouwen pleegt te heerschen, was het gevaar niet denk-

beeldig geweest, dat er geheimen uitgelekt waren de Arminiaansche bijeenkomsten betreffend. Buitendien hadden wij nu zonder bezwaar een Remonstrantsche predikant met de huisdoop kunnen belasten. Hester du Byn, hoogelijk verrukt weer eens lieden van het ware geloof te kunnen bijstaan, noemde wel vier namen van vogelvrij levende dominees, die men naar Leiden zou kunnen lokken; maar onzerzijds lag het voor de hand het 'ijsvogeltje' te vragen, onze buurman min of meer, die werkelijk ook incognito verscheen, in de gedaante van een hinkende en vervuilde vellenploter, die zijn handen aan zijn schootsvel afveegde en in de gang onze Nelleke tot hilaire razernij bracht met zijn pamfletachtige grapjes. Hij ontpopte zich overigens als een aangename en hupsche persoonlijkheid, deze Paschier de Fijne, en schoot op mijn kamer in zijn ambtsgewaad en er weer uit, alsof hij maanden lang niets anders had gedaan, wat tot zekere hoogte ook wel zoo geweest zal zijn. Onderhoudend en vroolijk, vol woordspelingen naar Fransche trant, - hij stamde van een Hugenoten-familie, - wist hij toch alle wijding aan de doop te verleenen, die zelfs in mijn oogen vereischt was; en dat de kleefstof van zijn snor en baard hem een eenigszins vlekkig uitzien verschafte, was hem licht te vergeven, zelfs op een plaats waar zoo met water werd geplensd als hier. Onderwijl schreeuwde Duifje haar longetjes leeg, en de oude Duifje keek toe met een stil verwijt in haar fletse oogen, wellicht reeds plannen uitbroedend om zestien jaar later, zoo zij het nog beleven zou, deze superstieuze handeling naar Doopersche zeden over te doen, en Nelleke, in de gang, stak telkens haar hoofd om de buitendeur, of de rakkers van de schout nog niet in aantocht waren, en holde dan weer terug om een glimp op te vangen van het heilig ceremonieel.

Twee schaduwen vielen maar op mijn geluk: een kleine, scherpe, en een groote, vage. Ik spreek hier nu niet over de benepen weigering van mijn eierkoek in de buurhuizen waar kinderen waren: dit was te voorzien geweest. Maar dan was onze kraamklopper er nog. Het was een fraaie kraamklopper: dure rose zijde en Mechelsche kant overtrokken het ebbenhouten plankje. Vol zelfvertrouwen, en ook vol vrees en beven, met het oog op mijn kogel, had ik deze ingrediënten reeds met ons huwelijk aan Deliana ten geschenke gegeven. Nu het kind een meisje was, moest de klopper voor de helft met papier worden overgeplakt, en in deze gehalveerde staat hing ik hem eigenhandig onder onze gewone koperen klopper, zonder deze laatste weg te nemen; ik verwachtte natuurlijk niet, dat iemand er nog gebruik van zou maken. Maar hierin kwam ik bedrogen uit: op de tweede dag werd er zoo luid geklopt als ik mij niet herinnerde zelfs van de

gewone klopper ooit te hebben gehoord. Gelukkig was ik Nelleke voor. Op de stoep en op de gracht was niemand te zien; toen ik de koperen klopper optilde om hem af te haken, viel mijn oog op het papier, dat de kraamklopper bedekte. Er stonden woorden op geschreven, in een ongeletterd kriebelpootje: 'Denk je, dat *dit* kind niet verdoemd zal zijn, meester?' - Lang stond ik met de klopper in de hand, gewond tot in het diepst van mijn hart, met overtuiging het godzalige gespuis verdoemend, dat de vinger naar mijn geluk had durven uitsteken. Na opnieuw papier geplakt en de klopper op de oude plaats gehangen te hebben, onder de koperen, stond ik uren lang met een knuppel achter de deur. Maar er kwam niemand om de woorden nogmaals op te schrijven; alles wat er klonk, zoo nu en dan, was het bescheiden geklepper van de kraamklopper, dat meer op een geritsel geleek.

Na ruim een maand onze huisgenoote te zijn geweest had Lysbet nog geen bewijzen gegeven zich niet aan haar nieuwe omgeving te kunnen aanpassen. Zij hielp Deliana in het huishouden, schuwde geen werk waar wij anders Nelleke voor gebruikten, en wist zich op de achtergrond te houden, zonder dat haar zwijgen opviel en drukkend werd. Zorgvuldig vermeden wij alles wat haar pijnlijk zou kunnen beroeren; over Reindert werd alleen in zeer algemeene zin gesproken; en de enkele bezoekers werden noch aan haar opgedrongen noch voor haar achtergehouden. Toen evenwel kwam Reindert met zijn voorstel om als vroedvrouw Hester du Byn te nemen. Mijn behoedzaam protest, dat dit met betrekking tot Lysbet al een bijster ongelukkige keuze was, liet hij niet gelden: hij was nu geheel in zijn rol van medicus, en waar het om leven en dood ging, betoogde hij, moesten persoonlijke gevoeligheden wijken. Intusschen kon hij niet beoordeelen hóe gevoelig Lysbet wel geraakt zou worden door een ontmoeting met de vrouw, die zij indertijd om een vruchtdrijvende drank had verzocht voor het kind, dat zij zes of zeven maanden later een niet beter lot had doen ondergaan dan wanneer Hester haar ter wille was geweest. Dit laatste wist Reindert natuurlijk niet. Ik besloot mij verder niet in deze aangelegenheid te mengen, bracht Lysbet op de hoogte, voor zoover doenlijk ook Deliana, die met groote oogen in bed mijn verhaal over de vruchtdrijvende drank aanhoorde; en wij regelden het nu zoo, dat Lysbet onzichtbaar bleef, zoolang Hester in huis was. Daar alle andere vrouwen, mijn moeder, Nelleke, Diederiks verloofde, enkele doktersvrouwen en vroegere vriendinnen van Deliana, vrij toegang hadden en gedeeltelijk zelfs bij de verlossing tegenwoordig waren, was dit vernederend genoeg voor haar; maar ik vond geen andere oplossing, en zij had er zich in geschikt.

Toen alles achter de rug was, het kind gedoopt en de kraamvrouw herstellende, trad zij weer in haar oude rechten, en meer dan dat. Weken lang kwam het huishouden op Lysbet te drijven, en niemand die zich te beklagen had. Als afwezig waarde zij door de kamers, heel stil en eenzelvig, maar zij zag alles. Het eenige waarmee zij zich uit beginsel niet scheen te willen bemoeien was de kleine Duifje. De bewondering voor het kind, waartoe ik haar, eerst gekscherenderwijs, dan al dringender, trachtte te bewegen, was volkomen kunstmatig; zij scheen door het kind heen te zien, zoo hooghartig als zij de minste Ganymedes in de Bockshorn niet bejegend had. Ik trachtte haar onverschilligheid te vergoelijken met het pijnlijke, dat de situatie ook nu nog voor haar hebben moest; maar te luid sprak dan weer mijn vadertrots, en ik dwong haar tot aandacht, tot spel met de kleine, tot koesteren in de bakermat bij het haardvuur, toen de baker eenmaal verdwenen was en Deliana nog niet sterk genoeg om de plichten over te nemen. Toen zij na drie weken weer opkwam, had zich tusschen Lysbet en Duifje een ritueel ontwikkeld, dat ik niet beter zou kunnen omschrijven dan als de zorg waarmee een ziekenverpleegster onsmakelijke werkjes opknapt. Alleen haar onmiskenbare handigheid belette mij protest aan te teekenen tegen de volstrekt onpersoonlijke wijze waarop zij met het kind omging. Moest Duifje gezoogd worden, dan trok zij zich terug, totdat zij weer geroepen werd. En alles zwijgend, hoewel zij niemand de gelegenheid gaf haar van humeurigheid te betichten. Naar gelang Deliana aansterkte, liet zij zich, stuk voor stuk, alles weer uit handen nemen, zonder morren. Het wasschen van het kind, het verschoonen van de luiers, het inbakeren en toestoppen, dat zij met zooveel nauwgezette liefde en zooveel geheime liefdeloosheid verricht had, viel nu weer de moeder toe, en Lysbet liet de windhond uit, met dezelfde zorgen en hetzelfde onaandoenlijke gezicht.

Nog voor de geboorte van het kind had ik mijn vader van Reinderts plannen en Lysbets voorwaarde op de hoogte gesteld, er in gemoede op wijzend, dat het in zijn eigen voordeel was toe te geven, daar het huwelijk anders niet tot stand zou komen. Het was voor hem een harde noot om te kraken. Des te eerder moest hij meenen toch weer om de tuin te worden geleid, omdat de geheele opzet zulk een onoprechte geest ademde: men wist niet wat van Reindert, wat van mij, en wat van Lysbet zelf afkomstig was. Mijn vader werd geconfronteerd met het resultaat van een alleringewikkeldste comedie, en al kon hij de draden niet ontwarren, voelen deed hij het maar al te goed. Op Reinderts aandeel had ik de meeste nadruk gelegd; voor elk normaal aanbidder lag het immers voor de hand zijn aanstaande vrouw al-

thans in de boezem der familie van smetten gezuiverd te willen zien; maar zoowel uit mijn verhalen van vroeger als door zijn reputatie bij ons in de straat wist mijn vader maar al te goed, dat Reindert noch als aanbidder noch in eenig ander opzicht geheel normaal te noemen was. Ten slotte gaf hij toe, onder voorwaarde evenwel, dat hij de gevraagde vaderlijke bijstand eerst verleenen zou wanneer Reindert en Lysbet op ondertrouw stonden. Hij beklaagde zich bitter over de last, die het tweetal hem berokkende: de familie Heindrikze had de halve straat tegen hem opgezet, en ontzag zich niet scheldwoorden te schreeuwen, die die lummel van een bakkersknecht op een stevig pak rammel zouden komen te staan, als het zoo doorging! Over dit optreden der Heindrikzen - met wie Reindert in een proces lag, dat hij met verbluffende handigheid en een meer dan hondsche brutaliteit naar steeds nieuwe instanties wist te sleepen, met omgekochte getuigen, die bereid waren te zweren in de jaren 1616 en 1617 Dieuwertje Heindrikze beter gekend te hebben dan haar eigen vader - had mijn moeder mij alreeds ingelicht, en ook Diederik, die dit voorjaar trouwde en een straat verder kwam te wonen, had er zich mee bemoeid en mij gevraagd of ik mijn zwager niet bewegen kon zijn vuile wasch zoodanig te behandelen, dat de spatten niet op anderen neerkwamen.

Deliana, die volledig in de zorgen voor haar kind opging, liet niet merken hoe zij over dit alles dacht. Dat haar vriendelijkheid tegenover Lysbet haar eenige zelfoverwinning kostte, was duidelijk. Maar zelf zinspeelde zij hier nimmer op. Ondanks alles was en bleef zíj de koningin, en Lysbet de hofdame; en het is misschien de grootste tragiek van koninginnen en andere vorstelijke personen, dat zij voor de irriteerende menschelijkheid hunner dienaren niet gevoelig mogen zijn en zich niet mogen ergeren aan een horrelvoet of een roode neus of de gewoonte om te stotteren, - en dan waren Lysbets tekortkomingen nog veel en veel subtieler dan deze in het oog springende feilen, waarover aan geen hof gesproken wordt. Krachtens haar natuur leefde Deliana in de fictie, dat er op haar schoonzuster niets aan te merken viel; deze van haar kant deed niets om de fictie te verstoren, - dat was Lysbet wel toevertrouwd, zij had haar geheele jeugd immers niets anders gedaan! Haar verleden kon haar niet verweten worden, daarvan was Deliana van te voren op de hoogte geweest. Aan de andere kant ontbrak alles wat noodig geweest zou zijn voor de eenige verhouding, die met Deliana's karakter strookte: die van beschermster tot beschermelinge. Op Lysbets apathie stuitte alles af wat zij in deze richting had kunnen beproeven.

Wie als man met twee vrouwen als deze onder één dak moet

leven, zoekt al spoedig zijn heil in een aangename dommel, waarin het in acht nemen der goede omgangsvormen reeds een idylle voorgoochelt. Had men mij gezegd, dat Deliana en Lysbet elkaar haatten, ik zou hoogelijk verbaasd zijn geweest, en gewezen hebben op minnelijke handreikingen bij de avondboterham, op aanmoedigende lachjes, als wij ganzenbord speelden. Dat Deliana zichzelf niet was in dit gezelschap, dat zij haar diepste aandriften - hartelijke zorg voor anderen, meeleven, leiding geven, het gemeenschappelijk bouwen aan een nobel project, het in stand houden der geordonneerde levensvormen - aan banden moest leggen om der lieven vrede wille, kwam mij alleen tot bewustzijn in de vorm van een soort sloomheid, of doodschheid, die ik bij haar was gaan opmerken na de geboorte van het kind, - een verstarring, alsof zij steeds op sprong stond om niet te moeten springen, zich voortdurend geweld aandeed om geen geweld te begaan. Door dit krampachtige zelfbedwang had menige vrouw erop kunnen winnen, - Deliana verloor er haar gouden glans door. Al spoedig moest ik mijzelf bekennen, dat zij mij minder boeide dan vroeger, al was mijn liefde onveranderlijk dezelfde gebleven; terwijl Lysbet, die mij onverschillig liet, mij boeide als een onbekend gevaar. Of voltrok zich hier een algemeene wet, en kreeg Jan Zadko toch nog gelijk met zijn ijzige doctrine omtrent de onmogelijkheid van het bezit der geliefde? Verandert de geliefde in iets anders, zoodra men haar in de armen heeft gehad?

Verlangen naar avonturen in dit voorjaar, naar een hervatting van de actieve krijgsdienst vooral ook, werd nog gevoed door berichten omtrent mijn halfgod Mansfelt, die eindelijk uit het volkomen leeggezogen Oost-Friesland naar de Nederlanden was teruggekeerd, maar van wiens diensten zulk een halfslachtig gebruik werd gemaakt, dat men de Engelsch-Fransch-Nederlandsche intriges om hem klein te houden schier op afstand rook. Naast hem was de halfgod Christiaan een weinig verbleekt, sinds hij kans had gezien zich door Tilly bij Stadtlohn te laten verslaan, met een verlies van veertienduizend man van de twintigduizend, en dat een paar uur van de Nederlandsche grens, waar hij veilig geweest zou zijn. Het leek of hij zich op dit soort nederlagen toelegde: bij Höchst had hem alleen maar een smalle brug van de veiligheid gescheiden. Ik ging nog naar Den Haag om de bastaard te zien, maar hij was juist naar Engeland vertrokken. Het ergste was, dat ik met Deliana niet over de bekoring kon spreken, die dergelijke lieden op mij uitoefenden, niet over mijn belevenissen in Duitschland, niet over de lusten van de oorlog, de kameraadschap, het prikkelende geluk van overwonnen gevaar, zooals ik dat na

mijn verwonding bij Gross Gerau had gesmaakt, - de gruwelen ook, waarop men terugblikt als op openbaringen, waardoor God de mensch in staat heeft gesteld Zijn eigen nietswaardigheid te doorzien. Zij zou hier niets van begrepen hebben.

Van zijn nieuwe vrijheid om Lysbet te bezoeken maakte Reindert evenmin misbruik als van de licentie tot ongedwongen omgang tusschen verloofden in het huis van verwanten. Ik was nooit rouwig om zijn komst: het bracht wat afwisseling in huis, Lysbet leefde wat op, Deliana ontlook tot zooiets als een weerbare verbazing om wat hij nu weer uitgericht had of zou kunnen uitrichten, terwijl het kind Duifje een merkbare voorliefde voor hem aan den dag legde, eerder te verklaren overigens door de gruwelijke gezichten, die hij tegen haar trok, dan door de stem van het bloed. Zijn zekerheid tegenover Lysbet, onder andere in zwierig spottende handkussen tot uiting komend, leek mij nog steeds min of meer op medische grondslagen te berusten: hij kende haar - dit had hij immers beweerd - zooals een dokter de ziekte kent, waarvan hij niet de oorzaak kan aanwijzen, doch wel het verloop voorspellen, op grond der ervaring. Hiermee klopte ook het karakteristicum, dat hij voor haar gevonden had: dat zij met rust gelaten wenschte te worden. Dat wil een ziekte, een zieke ook! Vreemdsoortige kennis intusschen, - want iedere kennis veronderstelt een zekere bemoeiing van de zijde van de kenner, en wanneer men iets maar voldoende met rust laat, kan men het juist níet leeren kennen, zoodat in dit geval, waar het gaat om het doorzien van rust eischende individuen, de kennis door haar eigen voorwaarden opgeheven wordt! Ver heen in mijn philosofen, zocht ik naar een overeenkomst tusschen dit kennen van wat eigenlijk niet gekend wil worden en de ‘epochè’ der Grieksche skeptici, die de waarheid het dichtst meenden te benaderen door zich van een oordeel te onthouden. Maar ook dook menigmaal de Christelijke God weer in mijn gedachtenspinsels op, met name de God van Petrus Cabbeljau, die bestond en niet bestond, die men wellicht het best leerde kennen door zijn oordeel op te schorten; en welke opschorting van het oordeel is doeltreffender dan de óntkenning? Reindert kende Lysbet zooals ik God kende: door zich met het object der kennis niet te bemoeien....

Toen zij geheel bij ons ingeburgerd was, dat wil zeggen toen haar verhouding tot Deliana in zooverre geconsolideerd was, dat alleen ingrijpende nieuwe gebeurtenissen deze verhouding tot iets ondraaglijks hadden kunnen maken, begon Reindert zijn, tegenover mij reeds aangekondigde plannen ten uitvoer brengen. Lysbet moest in de wereld, zij moest zich vertoonen; haar rehabilitatie

zou al voor de helft voltrokken zijn, indien zij zich gedróeg als gerehabiliteerd. Een ongezonde redeneering leek mij dit allerminst; en ook op andere gronden kon ik mij moeilijk verzetten tegen uitstapjes in die zomer, per koets of per zeilboot, die alle in zooverre iets opzichtigs hadden, dat de deelnemende personen nu langzamerhand bij de halve stad bekend waren, Reindert als dokter, Lysbet om andere redenen. Op de singels vertoonden zij zich even ijverig als in de herbergen buiten de stad, of op de kolfbaan voor de Witte Poort. Daarbij had Reindert de gewoonte om op de singels met Lysbet uit te stijgen en de karos voor zich uit te laten rijden; onderwijl manoeuvreerde hij met een wandelstok met gouden knop, en Lysbet droeg op zijn bevel al de sieradiën, die zij van de Duitsche catastrofe had kunnen redden. Dat zij de aandacht trokken, was wel zeker; Reindert beweerde echter, dat zij alleen nageschreeuwd werden door jongens, die iedere voorbijganger naschreeuwden. Op de singels van onze studentenstad mocht men zich op zomeravonden eenige exentriciteit kunnen veroorloven, Reindert strekte zijn demonstraties ook uit tot de Breestraat, op Zaterdagmiddag, wanneer alle opgeblazen burgers langs hun Stadhuis wandelen. Het verstoren van de Sabbathrust liet hij voorloopig nog na.

Ter gelegenheid van de Julikermis noodigde hij Deliana uit om met Lysbet en hem wafels te gaan eten. Ik had geen lust mee te gaan; trouwens, ik had de indruk, dat hij voor de rehabilitatie, deze nobele idee, die hij van mij gestolen had, niets zoozeer van gewicht achtte als een gelijktijdig verschijnen in het publiek van de fatsoenlijke vrouw en de vrouw die weer fatsoenlijk worden moest, en daarbij zou mijn tegenwoordigheid slechts storend kunnen werken, aangezien zij de grenslijn accentueerde tusschen twee paren en dus de aandacht afleidde van het tweetal dat erop aankwam. Van dit bezoek aan de kermis kwam Deliana zeer weinig gesticht terug. Weliswaar had Reindert geen moeite en kosten gespaard om het de beide vrouwen naar de zin te maken; maar de onbescheiden blikken, de toespelingen, ja scheldwoorden, en dat van lieden van wie men dit nimmer verwacht zou hebben, hadden háar genoegen althans volkomen vergald, en Reindert had niets gedaan om de beleedigers het zwijgen op te leggen. Nog diezelfde avond verscheen Reindert om zijn verontschuldigingen te maken; ook beweerde hij een klacht bij de schout te hebben ingediend; en hij slaagde er zoo goed in Deliana's misnoegen van zich af te leiden, dat deze laatste, nog lang niet verzoend met de feiten zelve, Lysbet min of meer aansprakelijk begon te stellen wel niet met zooveel woorden, maar toch duidelijk uit haar houding blijkend. Des te meer moest Lysbets onverschil-

ligheid haar prikkelen, omdat die als het ware een onbedoelde les voor haar inhield hoe men dergelijke incidenten in het algemeen behoorde op te nemen. Lysbets glimlach, haar schokschouderen, haar berustende zuchten, die mij als jongen reeds tot razernij hadden gebracht, voegden nog een intieme beleediging toe aan de openbare. Haar woedde luchtte zich in de vorm van een gedétailleerd en humorloos verslag, waarbij zij de invectieven wel niet woordelijk herhaalde, maar er toch geen twijfel aan liet bestaan, dat zij vrijwel uitsluitend op Lysbet gemunt waren geweest. De uitlating 'komen hier geregeld hoeren in deze wafelkraam?' - uit de mond van een welgedane drapenier, een oud-kerkeraadslid, die veel met dominee Wurrelijns omging, had zij zich inderdaad moeilijk persoonlijk kunnen aantrekken; maar zij deed het nu voorkomen alsof er niet ánders te beluisteren was geweest dan dit soort gezegden, terwijl ik later van Reindert hoorde, dat de beleedigingen vrij eerlijk tusschen Lysbet en haar verdeeld en lang niet alle op hoererij betrokken waren. Overigens kan Reindert dit ook heel goed gelogen hebben, met de bedoeling twist te zaaien: hij zag wel, dat ik ontevreden was over Deliana en haar van overdrijving verdacht.

Toen ik haar in de zachtst denkbare vorm mijn misnoegen te kennen gaf, vertelde zij mij, dat mijn zuster al veel eerder over de tong was gegaan, bij vriendinnen, die zij nog wel eens bezocht. Men scheen alles van haar af te weten: De Romanesque, het kind, het verraad van Heidelberg, alles. Hoewel ik nog steeds geloofde, dat Deliana overdreef, meende ik Reindert toch te moeten waarschuwen. Maar het was slechts koren op zijn molen; hìj ging Lysbet nu als zijn verloofde voorstellen in alle gezinnen, die door Deliana waren genoemd, en nog enkele andere, waaronder die van professoren. Hij kwam bij Knotter, en hij kwam bij Dominicus Baudius, die voor deze gelegenheid zijn Latijnsch bordeel tot een niet van deftigheid ontbloot woonhuis omtooverde. Hij dwong Lysbet haar duurste kleeren aan te trekken, zich laag te decolleteeren, zich te poederen. Geweigerd werd zij nergens, laat staan beleedigd: voor zijn scherpe tong had men respect, en de verloofde van een zoo gezien jong dokter als Reindert kon men de toegang niet weigeren. Na eenige tijd verslapte zijn ijver weer, en stelde hij er zich mee tevreden zijn verbazing te kennen te geven, wanneer Lysbet hem bij ons thuis niet ontving in het groot toilet, dat tot dusverre slechts had moeten dienen om professorsvrouwen de oogen uit te steken. Dit was de eerste maal, dat ik hem betrapte op iets dat werkelijk op stoken leek. Hij wist, dat Deliana, zelf altijd hoogst eenvoudig gekleed, vooral sinds de financieele debâcle, deze opschik, welsprekende getuigenis van

Lysbets verleden, slecht kon verdragen. Daarbij had hij de voorzorg genomen ons tweeën niets van zijn wenschen te laten blijken, en daar ook Lysbet haar mond hield, moest Deliana wel denken, dat zij zelf op de gedachte gekomen was zich zoo heidens uit te dossen. Schuchtere blikken van Nelleke, vragen en opmerkingen in de keuken, brachten de zaak aan het rollen; en nu bleef ook Lysbet op haar stuk staan, verklarend, dat zij twee costuums had, een oud en een nieuw, en dat men het haar niet euvel kon duiden, dat zij het nieuwe, tevens het weelderigste toevallig, aantrok, wanneer Reindert op bezoek kwam. Door haar kalmte werd het een verpletterende nederlaag voor Deliana, wier uitpuilende oogen en vlekkige roodheid mimisch illustreerden, dat geen koninklijke woede zoo machteloos is als waar de tegenpartij de hovelingenrol weigert te aanvaarden. Eerst dagen nadat deze twist was uitgeraasd en bijgelegd, vertrouwde Reindert mij toe, dat Lysbet op zijn uitdrukkelijk verzoek had gehandeld; hij dacht, dat Deliana dit wel begrepen had. Ik vroeg hem toen, niet zonder bijbedoeling, wanneer hij dacht te zullen trouwen. Dat zou tegen Kerstmis zijn, verklaarde hij. Het liefst had ik gewild, dat hij een paar maanden op reis ging.

Op een namiddag van mijn werk terugkeerend, trof ik Deliana in gesprek met een oude appelvrouw, wier mand ik op de stoep had zien staan, met drie appelen erin. Daar ik, haar zuinigheid kennend, niet kon aannemen, dat zij de rest had opgekocht, vermoedde ik, dat het hier ging om een geval van liefdadigheid, en wilde mij op mijn kamer terugtrekken. Nu zij met geld niet meer kon helpen zooals zij wilde, ontving zij haar beschermelingen vaak aan huis, om hen althans met goede raad bij te kunnen staan. Maar Deliana riep mij terug, en wees mij op de appelvrouw, die onhandig aanstalten maakte uit haar stoel te verrijzen. Deze onhandigheid was niet die van een oude vrouw, doch van een man in vrouwenkleeren: ik keek in de zwarte, twinkelende oogen van Paschier de Fijne. Hij zette de bril af, die hem op het puntje van zijn wanstaltige drupneus hing, wreef, alvorens mij de hand te drukken, de zijne af aan zijn boezelaar, en verklaarde zich hoogelijk ingenomen zoowel met mijn komst als met de geringe verbazing, door mij aan den dag gelegd toen ik hem herkend had. Dat gaf hem moed zijn verzoek in mijn tegenwoordigheid te herhalen: iemand, die het zoo weinig uit het evenwicht bracht een predikant als appelvrouw te ontmoeten, zou er ook niet op tegen hebben deze zelfde predikant wat vaker aan te treffen als kiezentrekker, Roomsch klopje, hellebaardier, dronken landlooper, palingvrouw of voorzanger, - daarbij zou hij, indien eenigszins mogelijk, met mijn persoonlijke voorkeur rekening kunnen houden.

Al deze maskeradepakken namelijk, met verf voor het aangezicht, en brillen, en neuzen, en loopende neuzen, en harige ooren, had hij in een kast liggen van het huis, waar hij beslist niet woonde, doch wel van tijd tot tijd een bete nuttigde en Morpheus' armen opzocht en zich soms op doorreis bevond van de eene vermomming naar de andere; maar sinds de vorige dag was hem deze gerieflijke woning, in verband met de mogelijkheid van klopjachten, ontzegd. Door de eigenaar aan zijn religieuze plichten te herinneren had hij van hem gedaan gekregen, dat hij er althans mocht blijven slapen en zich in het pak steken, onder beding echter, dat hij bij iedere schijn van alarm het huis over het dak zou verlaten. Was de zomer in aantocht, in plaats van de winter, dan zou hij er geen been in zien een nacht in hooger sferen door te brengen; nu moest hij met de kans op een echte loopende neus rekening houden, en op een zeere keel daarbij, geen animeerend attribuut voor een bedienaar van Gods Woord. Wat hij zocht was derhalve een zolderkamertje in een ander huis: een kooi voor het ijsvogeltje, die leeg zou blijken te zijn als men het kwam vangen. Halsbrekende toeren had hij er graag voor over, ook al betreurde hij de afwezigheid van platte daken in Holland, zooals bij de Mooren; de daken waren hier al even steil als de geesten; men kon inderdaad alleen van een dominee verwachten zulke steilten te bestijgen, zij het ook met tegenzin, en ten zeerste achter de vodden gezeten....

Aldus zijn verzoek, met veel kostelijke scherts en pamflettistische omhaal toegelicht. Het bedoelde huis was door drie perceelen van het onze gescheiden; maar ik zag niet in waarom iemand als Paschier de Fijne, die zich in zijn bestaan van vervolgde reeds zooveel vaardigheden verworven had, mijn zolderkamertje niet zou kunnen bereiken langs de goten; aan de achterkant liepen deze vrijwel ononderbroken door. Zou men ook bij mij huiszoeking komen doen, dan trok hij zich tijdelijk op het dak terug, waarvoor een afgesproken teeken zou volstaan. Hij wist, dat ik geen Arminiaan was; maar het feit, dat mijn naaste omgeving wemelde van deze sympathieke ketters, tot de jongste generatie toe, - hiermee wees hij op Duifje, die rustig in haar wiegje lag te sluimeren, - was misschien in staat mij de hand over het hart te doen strijken; Deliana zou ik er in elk geval een groot genoegen mee doen.... Dit laatste was het ook, dat mij na eenig delibereeren noopte mijn goedkeuring te hechten aan dit avontuurlijke plan, dat met een nieuwe inbreuk op onze huiselijke rust gelijkstond. Hij stelde een teeken voor, - een luid galmend ‘breng het kind boven!’ - en als de kust weer vrij was een nog iets luider galmend (want hij zat dan op het dak) ‘breng het kind beneden!’ - waaromtrent wij alle huisgenooten hadden

in te lichten; hij was een licht slaper, zoodat wij niet al te hard zouden hoeven te schreeuwen, de risico van een zeere keel bleef uitsluitend voor hém. Ten slotte gaven wij de voorkeur aan het luiden van de tafelschel: één maal bij gevaar, twee maal wanneer het gevaar geweken was. Wat de slaapgelegenheid betrof volstond een eenvoudig veldbed; bij alarm nam hij het mee op het dak, en het zolderraampje sloot hij achter zich. Zijn kleeren en verdere benoodigdheden bleven in het andere huis, in een geheime kast. Het kon zijn, dat hij ook wel eens overdag van de ontsnappingsgelegenheid gebruik zou maken, in de wintermaanden was de kans niet groot, dat men hem in een van de tuinen zag. Hij had trouwens een loodgieterscostuum.

Nog diezelfde avond spreidden wij het veldbed, deden het zolderraam van de knip, en wachtten op de dingen die komen zouden. Maar er gingen weken voorbij, zonder dat wij iets van het ijsvogeltje merkten. Van Deliana wist ik, dat hij nagenoeg iedere avond in Leiden preekte; maar de man was zoo sluw, en schepte zooveel vermaak in zijn eigen listen, dat hij zijn sporen steeds wist uit te wisschen. Mogelijk bleef natuurlijk, dat hij 's nachts op het zolderkamertje kwam zonder dat wij het wisten. Het huis, waar hem voorwaardelijke gastvrijheid geboden werd, behoorde aan een bejaard echtpaar zonder kinderen, dat met niemand omging. De man was nog in de verte gelieerd met een der zonen van Oldenbarneveldt; na de aanslag op Maurits had men hem ongemoeid gelaten. Waarom Paschier juist hier zijn intrek genomen had, in plaats van op de Papegracht of het Rapenburg, waar op sommige punten de Remonstranten huis aan huis woonden en de kans op ontdekking dus geringer was, was mij niet geheel duidelijk, tenzij de omstandigheid de doorslag had gegeven, dat het echtpaar op geen enkele bijeenkomst kwam en ook niet in eigenlijke zin Remonstrant was (evenmin als Oldenbarneveldt en zijn familie).

Toevallig werd in deze tijd nog door iemand anders om onderdak bij mij aangeklopt, niet voor zichzelf, maar voor een deel van zijn bezittingen. Het was Petrus Cabbeljau, die vrij plotseling als meester-vuurwerker ontslagen was, waarschijnlijk omdat zijn experimenteele dwaasheden al te zeer de spuigaten uitliepen, daarnaast om zijn hooge leeftijd. Zijn proefnemingen niet te kunnen voortzetten was de zwaarste slag die hem kon treffen; en het ging er nu voor hem alleen nog maar om zijn stoffen en preparaten in veiligheid te brengen, voor zoover hij dit doen kon zonder het land te bestelen. Dat hij deze grens op een wel zeer eigenmachtige wijze trok, moet ook hemzelf niet ontgaan zijn; het vuurwerkershuis verliet hij ten minste met zijn kisten als een dief

in de nacht; en reeds de volgende dag bereikte mij het verzoek enkele der meest onvervangbare substanties in mijn huis te verbergen, daar hij op de Hooigracht huiszoeking vreesde, bevolen door zijn opvolger, een Haagsch heer met voortreffelijke relaties en geringe vakkennis, maar in elk geval toch in het bezit van de geheime lijst van ingrediënten. Cabbeljau had zich, om slechts iets te noemen, te veel kwikzilver toegeëigend dan verklaard kon worden met het verbruik zelfs gedurende lange jaren; juist voor deze zeldzame en kostbare, daarbij niet ontplofbare stoffen zocht hij nu een toevluchtsoord bij mij. Buskruit zou ik pertinent geweigerd hebben; de nachtelijke aanwezigheid van Paschier was buskruit genoeg voor mij. Volgens Cabbeljau was het maar voor enkele maanden; dan hoopte hij zich een geleerdencel en stookhuis ergens in de stad verschaft te hebben. De flesschen met kwik en sublimaat, de houtskool, zwavel en salpeter, de pijpjes houtskool, waarin hij arsenicum verborgen had, de kolven en retorten en ander glaswerk arriveerden juist op een avond, dat wij in een nogal opgewekte stemming met Reindert samen waren, die nu van alles tekst en uitleg wilde hebben, terwijl hij mij behulpzaam was de voorraad naar de zolder te sleepen. Als nuchter medicus, met zijn eigen scherp omschreven voorstellingen van chemie, kon hij zich niet genoeg verbazen over wat ik hem vertelde. Er was voldoende sublimaat om het halve menschdom te vergiftigen, en voldoende zwavel om alle ratten in de Leidsche grachten te verdelgen; maar men moest wel een hopelooze zot zijn om van deze stoffen iets te willen maken dat ontploffen moest en toch niet ontploffen mocht! Tot dusverre had ik hem de liefhebberijen van Petrus Cabbeljau steeds verzwegen, uit piëteit voor de oude man, die in mijn leven, ook voor zoover dit met Deliana samenhing, zulk een eigenaardige rol had gespeeld.

Als om verdere oneenigheid over Lysbet te voorkomen verscheen Reindert haast om de andere avond op de Oude Vest, meestal zeer uitgelaten. Een enkele maal was hij in gezelschap van Maria Banckert, op zichzelf reeds een klassiek remedie tegen pijnlijke stilten; en ook op de avond, waarover ik nu spreken wil, had hij haar meegenomen, - deze Zaterdagavond, die zoo lustig begon en zoo naargeestig eindigde, als sein tot de latere ellende onuitwischbaar in mijn herinnering gegrift. De beide vrouwen hadden de heele vooravond reeds geboudeerd, om niets, - voor zoover het bij Lysbet boudeeren heeten kon, zij hoefde niets anders te doen dan wat zij gewoonlijk al deed: zwijgen, - maar Reindert begon met steentjes tegen het raam te gooien, schreeuwde in de gang: ‘Hier zijn de Contraremonstranten!’ - en maakte zijn entrée met een groote fopspeen van marsepein in

de hand, die hij met een galante buiging Duifje aanbood. Deze eenigszins kunstmatige koddigheid werd door Maria Banckert, die hem op de hielen volgde, niet alleen beapplaudisseerd, maar ook al spoedig in natuurlijker banen geleid, en haar rusteloos gesnap bracht een sfeer in de kamer, principieel onvereenigbaar met iedere botsing op grond van de ongelijksoortigheid van karakters. Dit laatste was trouwens iets wat Maria niet scheen te erkennen: voor haar waren alle karakters, zoo al niet identiek aan elkaar, dan toch volkomen doorzichtig en onproblematisch; de problemen begonnen pas met de gezichten, waartusschen de verschillen uiteraard niet te negeeren waren, maar die men ten minste kon uitschilderen. Begreep zij iemand niet, dan werd zij bang. Zij was misschien een beetje bang voor Reindert zelf, - aangenaam bang, - maar onaangenaam bang, in de hoogste, de hinderlijkste mate, om te gillen zoo erg, was zij voor schout de Bondt, en zij was al aanstonds in een uitvoerig verhaal verstrikt over diens onmenschelijkheid binnenshuis.

'Ik geloof waarachtig, dat je in stilte verliefd op hem bent,' zei Reindert, die een pijp had opgestoken en de rook uit de richting van het wiegje blies, 'je spreekt veel te veel over deze aterling, die eerlang voor zijn zonden boeten zal. Je hebt het monstrum horrendum nu uitgeschilderd, je zult er nog mee eindigen de man zelf uit te schilderen, en dan is hij nog vereeuwigd ook.'

Deliana, die niet graag gesprekken over De Bondt en Achilles aanhoorde, vroeg Maria naar de gezondheidstoestand van haar vader, maar eenmaal door Reindert uitgedaagd, was zij niet zoo gemakkelijk van haar onderwerp af te brengen.

'Laatst heeft hij de oudste jongen, die zoo begaafd is voor teekenen, een pak ransel gegeven, omdat hij vergeten had Achilles binnen te laten, op een regenachtige avond! Hij heeft mij de blauwe plekken laten zien.' - Zij stroopte haar mouw op, als om ons de denkbeeldige blauwe plekken te toonen. - 'En steeds die angst, die gedruktheid daar in huis! Niemand durft een mond opendoen, uit vrees papa te zullen storen.'

'Achilles zal niet lang meer leven,' sprak Reindert op profetische toon, 'natgeregend of niet, tot zijn dood is besloten in de raad der goden. Maar een botmuil als Willem is natuurlijk dadelijk door geluiden afgeleid. Heb jij ook de indruk gekregen, Gerard, toen hij je verhoorde, dat hij maar amper in staat is zijn gedachten te verzamelen en zich aan keuren en ordonnantiën vastklampt om er nog iets van te maken?'

'Mijn geval viel niet onder keuren en ordonnantiën,' zei ik.

'Jouw geval?' riep Maria met groote oogen, 'daar weet ik niets van! Vertel op! Vlug, vlug, ik sterf van nieuwsgierigheid!'

‘Hij vroeg mij naar mijn ervaringen in Duitschland. Maar dat zijn staatsgeheimen, daar kan ik niet over spreken.’ - Ik had een snelle blik van Lysbet opgevangen: zij moest zich afvragen wat De Bondt met mij over Duitschland te verhandelen had gehad.

‘Hij was er dus naast,’ zei Reindert, ‘wat heeft een Leidsche schout, een knecht van de Staten, die zijn eed aflegt in handen van een ondergeschikt college als de Rekenkamer der Domeinen, in Themis' geheiligde naam met Duitschland te maken? Hij is een stumper. Voor hij tot Arminianenklopper werd aangesteld,’ vervolgde hij tegen Lysbet, ‘was hij buitengewoon hoogleeraar in de rechten, en juridische studenten hebben mij verteld hoe allerbedroevendst hij zich van zijn taak kweet, al konden zij hem een zekere oppervlakkige eloquentie niet ontzeggen. Je moet weten, dat de keur- en privilegeboeken niet gedrukt worden voor algemeen gebruik, maar alleen voor de regenten, die ze als een soort geheime leer hoeden. Hoeveel accijns precies het bier zoo duur maakt staat voor hen op één lijn met de apocriefe boeken. Wanneer Willem nu iets niet wist, - en dat was om de haverklap, - zei hij: dat staat in de keurboeken. Gelukkig waren de studenten niet zo dom om niet te begrijpen, dat hij op deze wijze zijn onwetendheid trachtte te verbloemen: had hij het geweten, dan had hij het veilig kunnen zeggen; dat is niet verboden....’

‘Hoe is zoo'n domoor dan schout kunnen worden?’ vroeg Lysbet met een glimlach.

‘Omdat hij als hoogleeraar een aanfluiting was. En om Achilles natuurlijk. Achilles is onze eigenlijke schout, en het zal hem ernaar vergaan. Och, och, wat zal dat dier een miserabele dood sterven. Nóg een voorbeeld van Willems incompetentie, dat ik van een van de stadsdoctoren heb: ik zal geen namen noemen, het was onder het zegel van geheimhouding. Jullie zult wel iets van het geval gehoord hebben, maar het ware niet. Ben je wel eens in het Theatrum Anatomicum geweest, Lysbet? Dan zal ik je eens een keer meenemen, als er wat te snijden is. Het is du bon ton dit gruwelkabinet te bezoeken, en er is van alles te zien: geraamten, opgezette Indische dieren, foetussen, misgeboorten, - prachtige misgeboorten, moet ik zeggen, men leert er griezelen van het menschelijk geslacht, voor zoover men dat niet alreeds om andere redenen deed; ik herinner mij bijvoorbeeld een monstrositeit met twee hoofden, die elkaar vriendelijk toegrijnzen, als geliefden....’

‘O Reindert, schei uit!’ riep Maria Banckert met een gilletje, ‘wij zijn niet zoo gehard als jij!’

‘Kom, jij teekent toch wel doodskoppen op je stillevens? Het is allemaal materie, het een als het ander.... Nu stil, de rest is niet griezelig. Onlangs had een vollersknecht ergens in Levendaal zijn arm ontwricht. Geen geld hebbend voor een gestudeerd arts, of zelfs maar voor de chirurgijn, klopte hij bij de stadsbeul aan om de arm weer in het lid te brengen. Het was al een oude man, en de beul is waarschijnlijk wat hardhandig te werk gegaan; in elk geval: tijdens of even na de kunstbewerking kreeg hij een beroerte en was op slag dood. Nu geviel het, dat deze vollersknecht zijn lijk aan de faculteit had verkocht, - het eenige mij bekende geval, dat men iets verkoopt dat men niet meer zal bezitten, wanneer de koop van kracht wordt, - het lijk wordt dus vervoerd naar het Theatrum Anatomicum, de koopsom aan de weduwe uitbetaald, en een groote demonstratie voor belangstellenden aangekondigd. Inmiddels waren de kinderen of kleinkinderen van de ontslapene bij de schout gaan klagen wegens onhandigheid van de beul. Wat doet Willem nu? Hij stuurt een paar rakkers naar het Theatrum Anatomicum, juist tijdens de sectie, om het lijk op te eischen, dat hij door de stadsdoctoren wil laten schouwen, ten einde de doodsoorzaak vast te stellen, aangezien naar zijn meening de beul niet het recht had gehad de arm te behandelen. Groote consternatie: de toeschouwers gedupeerd, de voorsnijdende professor ziet zich het lekkere hapje voor de neus weggekaapt, en het lijk, in lappen en vellen, nauwelijks nog in staat om zich een doodsoorzaak te herinneren....’

‘Reindert, schei uit! Ik zal er niet van kunnen slapen! Wat een allerellendigst verhaal! Die arme man!’

‘Je bent niet goed wijs, - die arme man.... Maar de rest is volkomen onschuldig, luister maar. Onze anatoom bracht het geval voor de Senaat, die genoeg knappe juristen telt om te kunnen vaststellen, dat de schout zich vergaloppeerd had, want dat de beul wel degelijk het recht heeft ontwrichte ledematen te behandelen, op grond van zijn ervaring in de pijnkamer....’

‘Reindert,’ smeekte Maria.

‘Dat is het eenige recht dat hij heeft, op ons terrein,’ besloot Reindert, ‘maar dat had Willem moeten weten. Dat de Leidsche beulen dit recht maar zelden uitoefenen, is geen excuus.’

‘En wat is er verder met het lijk gebeurd?’ vroeg Lysbet.

‘Lysbet!’ waarschuwde Deliana, ‘denk om Maria....’

Aan deze berisping, eenigszins misplaatst, want Maria had, behalve gegriezeld, stellig ook genoten van het verhaal, zette zij kracht bij door op te staan en de kamer te verlaten, om koek en bier te gaan halen. Toen ik haar wenkte het kind mee te nemen, - de kamer stond vol rook, - zag zij mij stuursch aan,

om eerst aan mijn verzoek te voldoen nadat zij de versnaperingen had binnengebracht. Het hinderde mij bovenmate.

'En nu jij, met je arme man,' zoo begon Reindert Maria te taquineeren, toen Deliana de eerste maal de kamer verlaten had, wou jij soms beweren, dat deze man, als lijk, aan de weet is kunnen komen wat er met hem gebeurde?

'Zoo niet hijzelf, dan toch zijn onsterfelijke ziel,' zei Maria met overdreven vroomheidsvertoon, wel wetend hoe Reindert hierop reageeren zou.

'Ah, wij zijn bij de specialiteit van vriend Gerard aangeland. Gerard, laat je licht eens schijnen: heeft een vollersknecht een onsterfelijke ziel? Zoo ja, weet zijn onsterfelijke ziel wat er met het lijk gebeurt, waarmee deze ziel tot voor kort al vollend nog verbonden was? En zoo ja, wat is zijn persoonlijke, of zielige, meening over deze geheele aangelegenheid?'

Op dit moment kwam Deliana met de koek en het bier terug. Ik had er beter aan gedaan dit gevaarlijke onderwerp te mijden; maar ik was geprikkeld door de kinderachtige wijze waarop zij Lysbet de les gelezen had, en ik antwoordde:

'Dat hangt ervan af waar deze ziel verblijf houdt. Indien in de hel, dan wordt hij nog veel erger gemaltraiteerd dan het lijk, dus dan kan het hem niet meer schelen. En in de hemel kan het hem ook niet schelen, omdat hij daar geheel in beslag wordt genomen door de hemelsche zaligheid. Ik kan Maria's bezorgdheid niet deelen.'

'Een Salomonsoordeel! Wij zullen het in de keurboeken laten opnemen. En wat dacht je van de predestinatie in dit geval? Dat moeten wij ook nog hooren.' - En hij knipoogde tegen mij, zijn geheele gezicht tot een oolijk malicieuze grimas vertrekkend. Daar Deliana met het kind de kamer was uitgegaan, hoefde ik mij geen beperkingen op te leggen.

'Volgens de leer der predestinatie moet Onze Lieve Heer bij het begin der schepping geweten hebben, dat de ziel van deze vollersknecht op eenigszins aanstootelijke wijze van zijn lichaam gescheiden zou worden, dat schout de Bondt zich als een ezelsveulen zou ontpoppen, en dat de demonstratie in het Theatrum Anatomicum zou worden verstoord. God moet dit alles haarfijn hebben uitgedacht.'

'Zou God niet iets beters te doen hebben gehad?' vroeg Lysbet.

'Dat vraag ik mij ook af. Maar iemand, of iets, moet het hebben uitgedacht, althans bepaald, veroorzaakt. En daar dit wezen, of deze natuurkracht, in dit geval machtiger zou zijn gebleken dan God, die het beneden Zijn waardigheid achtte zich

met de vollersknecht te bemoeien, moeten wij tot de slotsom komen, dat Hij Zijn macht met een ander deelt....'

'De Duivel bijvoorbeeld,' zei Maria huiverend.

'Wie je maar wilt. Maar dit strookt niet met Zijn almacht, en daar Hij alleen kan bestaan als Almachtige, volgt uit dit alles, dat Hij níet bestaat. Ook wanneer Hij een gedeelte van Zijn macht aan die andere instantie had overgedragen, had Hij van te voren moeten weten welk gebruik ervan zou worden gemaakt.'

'Je gelooft dus niet aan het bestaan van God?' zei Maria, die ongetwijfeld naar de bekende weg vroeg. Deliana was juist weer binnengekomen; ik maakte een vaag gebaar, en deed er het zwijgen toe.

'Gerard is altijd een goed Contraremonstrant geweest,' zei Reindert, 'en heeft de laatste consequenties uit zijn geloof getrokken. De Contraremonstrantsche God heft zichzelf op, zooals de Contraremonstranten zichzelf onmogelijk maken....'

'Maar er is een andere God dan deze,' viel Deliana in, met een driftige beweging, donkerrood in haar gezicht, 'je moet Gerard niet in zijn ongeloof stijven, Reindert! Wanneer hij denkt, dat andere menschen het met hem eens zijn, verheft hij er zich maar op.'

'Precies,' zei ik, geërgerd door haar toon, 'er zijn zooveel goden als er secten zijn, de een al lumineuzer dan de ander. Veel te veel. Als men de menschen verbieden zou over God te spreken en te schrijven, was het geloof in twee generaties uitgeroeid. Indien het al waar is, zooals Deliana beweert, dat sommige menschen door anderen in hun atheïsme gestijfd worden, - wat ik niet tegenspreken wil, en mij althans is iedere steun welkom, - dan geldt dit in nog veel hoogere mate voor het geloof. De een praat de ander na.'

'Maar dat zou niets tegen het bestaan van God bewijzen,' merkte Reindert op, 'dit uitroeien van het geloof door middel van een spreek- en schrijfverbod.'

'Misschien niet. Maar wel tegen de noodzakelijkheid, of wenschelijkheid, of bruikbaarheid van de godsgedachte voor de mensch. Ik kan niet bewijzen, dat God *niet* bestaat. Ik kan ook niet bewijzen, dat er op de achterkant van de maan geen kerel rondloopt, die als twee druppels water op schout Willem de Bondt lijkt, wanneer iemand komt beweren, dat dit wél het geval is. En nu spreek ik niet meer over dit onderwerp. Het behoort tot de verboden onderwerpen in den huize Criellaert.'

In de stilte, die volgde, werd het nijdige gesputter van een kaars hoorbaar; ik stond op om hem te snuiten, en had ten goede gelegenheid het kleine gezelschap ongemerkt gade te

slaan: Reindert gnoomachtig lurkend aan zijn Goudsche pijp, de rechterknie hoog opgetrokken, de linkerhand eromheen; Deliana en Lysbet wedijverend in ongebogenheid van rug en zedigheid bij het breien, de een rood van gefnuikte heerschzucht, de ander bleek van iets waarop iedere heerschzucht afstuiten moest; en ten slotte het spitse gezichtje van Maria Banckert, grauw en levendig, muisachtig monter, maar nu tot stomheid geslagen door deze stilte, die waarlijk een formidabele stilte mocht heeten, - een stilte waarin God, met een opengesneden vollersknecht geconfronteerd, wegvluchtte als een aftrekkend onweder. Er school misschien iets plechtigs in, getuige te zijn van deze vlucht van God, binnen de omtrekken van een stilte die Hij liet zooals zij was. Maar daar werd de stilte verbroken, door een ver rumoer. Een dreigend gerommel in de verte, een trom, - wij keken elkaar aan bij het flikkerende kaarslicht, alsof wij een antwoord duchtten op onze uitdaging, een antwoord in de vorm van een onverhoedsche terugkeer van God, die zich inmiddels met nieuwe macht had bekleed en mijn gevoltrekkingen te schande kwam maken. Ik liep naar het raam, het was de nachtwacht die optrok.

Het was niet vaak, dat de schutters voor hun ronde de Oude Vest kozen, en ook de andere vier kwamen nu bij het raam staan om getuige te zijn van dit stedelijk ceremonieel van iedere avond, aan de deelname waarvan ik mij onttrok door mijn maandelijksche boete te betalen. Als academicus had Reindert met de schutterij niets uit te staan; voor mij evenwel kwam het op een grof verwijt neer, dat zij hier langs marcheerden, in hun burgerlijk martiaal vertoon onder flambouwlicht, dat zich tevergeefs inspande van makke stedelingen krijgslieden te maken. En bij deze groep had ik een luitenantspost geambieerd, ik, die bij Gross Gerau gevochten had, en bij Fleurus! Dwaas die ik was geweest om dat vrije leven vaarwel te zeggen, in ruil voor het samenzijn met een vrouw, die mij voor de voeten wierp, dat ik niet in dezelfde schimmen geloofde als zij.... Bittere gedachten bekropen mij, terwijl ik de gelederen voorbij zag trekken, zoo prachtig bepluimd, zoo weidsch en zwierig paradeerend met de wapenen, zoo somber en gesloten toch ook. De hopman, de luitenants, de tamboer, - alle burgers, als soldaat vermomd. En ik, de echte soldaat, stond achter glas.

Geheel opgaand in mijn droefgeestige overpeinzingen, had ik het gesprek tusschen de anderen niet meer gevolgd. Van de straat moeten wij goed zichtbaar zijn geweest; maar de schutters keken strak voor zich uit, en de menigte, die volgde, lette op de schutters. Maria Banckert had een lang verhaal gedaan, waarvan ik mij alleen herinner, dat indertijd iemand de Leidsche nachtwacht had

willen uitschilderen, als het waardigste onderwerp voor het penseel van de grootsten onder de grooten. De anderen zeiden niet veel; en opeens liep zij naar de tafel, waar zij, naar ik in het glas weerspiegeld waarnam, een stuk papier uit haar keurs haalde en vlug begon te schetsen, heel ijverig en ingespannen; ik meende zelfs te zien, dat zij haar tong tusschen haar lippen hield. Buiten waren de flambouwen voorbij, en het tromgeroffel werd reeds door de kreten der toeschouwers, die de laatste gelederen omstuwden en volgden, afgelost. Maria kwam terug, en toonde het papier, dat nu van hand tot hand ging, zonder dat iemand het zwijgen verbrak. Zoo kwam het ook bij mij. Ik moest het licht erop laten vallen om te herkennen wat de potloodkrabbel voorstelde. Het was het gezicht van Louis de Romanesque.

Zoo groot was mijn ontsteltenis, dat ik er niet in slaagde een redelijke verklaring te vinden voor deze waanzinnige demonstratie. Bij navraag is mij later gebleken, dat Maria Banckert reeds eenige tijd over hem gesproken had, zonder dat Reindert of Deliana hadden begrepen, dat zij haar eigenlijk het zwijgen zouden moeten opleggen. In dezelfde tijd als waarin Petrus Cabbeljau met hem omging had zij De Romanesque gekend, uitsluitend als schilder, in welke hoedanigheid hij zich wel eens in de Leidsche ateliers vertoonde. Buiten en behalve enkele sententies van schilderkunstige aard, waarvan ik er reeds een vermeldde, was het vooral zijn uiterlijk geweest, dat een onvergetelijke indruk op haar had gemaakt; en mededeelzaam als zij was, en trotsch op haar kunst van het snelle treffen van gelijkenissen, had zij aanstonds met de teekenstift daarvan een denkbeeld willen geven. Door een toeval is deze schets steeds in mijn bezit gebleven; de gelijkenis is werkelijk overrompelend, al was De Romanesque, zooals zij hem geteekend had, tien jaar jonger dan toen ik hem kende. Ik geloof niet, dat zij eenig vermoeden had van zijn ware identiteit en van zijn betrekkingen tot Lysbet. Aan deze laatste had niemand iets kunnen merken.

Zooals zoo vaak in onze smalle Leidsche straten, was de optrekkende nachtwacht bij het omslaan van een hoek in haar voortgang belemmerd, zoodat ook het volk niet verder kon en voor ons huis samendromde, de halzen uitgerekt. De opstopping kan niet langer dan enkele minuten hebben geduurd. Dit was echter voldoende om de aandacht van enkele jongelieden op ons vijven te vestigen, zooals wij daar naast elkaar voor het raam stonden, de helder brandende kaarsen achter ons; zij moesten het huis hebben herkend, of mij, of Lysbet; en aldra steeg er een gejoel op, dat zoowel getuigenis aflegde van hun vijandige gezindheid als van hun vrij grondige kennis van onze

levensomstandigheden. Van jongs af aan gewoon aan dergelijke opstootjes, maakte Reindert hoonende gebaren naar de menigte; ik trok hem achteruit en verzocht hem zich te matigen. Misschien was dit geen verstandige tactiek: zij zagen nu, dat ik bang was, en uit ondervinding wist ik, dat niets de kansen van gemolesteerden zoo slecht beïnvloedde als dit. Terwijl de meesten met de wederom in beweging gekomen schutters verderliepen, bleef een ander gedeelte staan schelden, en nu ving ik ook het woord 'hoer' op, op Lysbet gemunt, maar bestemd om op Deliana de grootste uitwerking te hebben. Op haar beurt trok zij Lysbet achteruit, snauwend:

'Laat je niet zien! Denk eens om ons!'

Reindert staarde haar verbaasd aan. Lysbet zei: 'Je kunt mij toch altijd verloochenen, Deliana?' - en maakte een beweging om weer naar het raam te gaan. Maria Banckert stond al bij de deur, gevolgd door de windhond. Plotseling schoot mij te binnen, dat wij Paschier de Fijne een teeken moesten geven, voor het geval hij op zolder zou zijn. Met de tafelschel gewapend spoedde ik mij de kamer uit, en belde één maal op de trap, volgens afspraak. Daarna haalde ik mijn pistool van de slaapkamer, en beval Nelleke bij het kind te blijven; daar de slaapkamer achter was, zouden zij niet door steenen getroffen kunnen worden. Een oogenblik kwam het in mij op naar de voordeur te gaan en de belagers kalmeerend toe te spreken of met het pistool te bedreigen; maar uit de geluiden meende ik op te maken, dat het ergste al achter de rug was. Toen ik naar beneden ging, stond Maria Banckert nog in de gang; zij bracht haar handen aan haar wangen, toen zij mij zag, sloeg de oogen ten hemel, en zei iets over Deliana, dat ik niet verstond. Om de hoek van de kamer verscheen het gezicht van Reindert, die mij bij zich wenkte. Het geschreeuw voor ons huis luwde, en nu drongen de twistende stemmen van Deliana en Lysbet tot mij door.

Niet zoodra zag ik hen met gebalde vuisten tegenover elkaar staan, of ik wist, dat dit een onherstelbare breuk beteekende. Lysbets gezicht was verwrongen, zooals ik het nooit eerder had gezien, en Deliana scheen te barsten van een maanden lang opgekropte woede. Buiten voerde nu hilariteit de boventoon, om de twee vrouwen die elkaar het jak uitveegden. Reindert riep op een toon van medisch gezag:

'En nu kalm allebei!'

'Je gaat mijn huis uit!' schreeuwde Deliana, een stap voorwaarts doende, 'ik verdraag dit niet langer! Je doet alles om aanstoot te geven, en nu komen zij al voor ons huis, - die schande!'

‘Daar moest je aan gewend zijn,’ riep Reindert ertusschendoor, ‘het is een van de zoetste herinneringen aan onze jeugdjaren. Gerard weet daarvan mee te praten.’

‘Houd je kalm, Deliana,’ gebood ik, ‘er is niets gebeurd wat Lysbet zich ten laste kan leggen. Dit is niets nieuws.’

Nu keerde zij zich tegen mij. - ‘Jij denkt alleen maar aan jezelf! Je dringt Lysbet aan je vader op, alleen omdat het in je kraam te pas komt, zonder je af te vragen welk een ondraaglijke kwelling het voor die twee zou zijn onder één dak te wonen. Mij erger je met je ongeloof, dat niets anders is dan een nabootsing van Reinderts grillen!’

‘Ik protesteer!’ riep Reindert, ‘zoo gemakkelijk ben ik niet na te bootsen.’ - Hij draaide zich om naar de deur, waar Maria weer verschenen was, om zich echter weer terstond terug te trekken, toen wij allen het oog op haar richtten. Duidelijker dan uit iets anders bleek uit deze malle angst hoe ernstig de toestand was.

‘En je dringt Lysbet aan mij op, zonder rekening met mijn persoonlijke wenschen te houden! Ik verdraag het niet langer! Ik zou krankzinnig worden op den duur, met haar de heele dag om mij heen!’

‘Ik dring mij aan niemand op,’ zei Lysbet op slepende toon, zonder dat er iets in de uitdrukking van haar verwrongen gezicht veranderde, ‘ik zal wel heengaan.’

‘Niet zoolang ik hier iets te zeggen heb!’ riep ik met kracht, ‘Lysbet heeft zich niets te verwijten. Wat heb je haar te verwijten? Formuleer je verwijten dan! Heeft zíj die menschen vanavond hierheen gelokt?’

‘Menschen?!’ riep Reindert, ‘ik protesteer! Luizen, kameelen, apen, jakhalzen, salamanders....’

‘Zij loopt in kleeren rond die geen fatsoenlijke vrouw voegen,’ zei Deliana, haar oogen groot en bol van een door niets af te leiden verontwaardiging, ‘iedereen spreekt er schande van. Zij trekt opzettelijk de aandacht. Nelleke....’

‘Je weet heel goed, dat dat op verzoek van Reindert was, die minder bekrompen is dan jij! Zij is nu heel eenvoudig gekleed.’

‘Dank je, Gerard,’ zei Reindert met een spottende buiging, ‘je bent een voortreffelijk scheidsrechter. Maar deze vrijsters moeten uitrazen, zij zijn tijdelijk niet voor rede vatbaar. Argumenteer dus niet te diepzinnig. Wij kunnen beter een deuntje gaan zingen onderwijl; uit het Amoereus Liedboek of Den Lusthof. En roep Maria erbij; die staat in de gang inspiratie op te doen voor een nieuwe caricatuur op papier.’

Het kan zijn, dat zijn bedoeling goed was, en dat hij de twee zocht te kalmeeren op zijn manier. Maar zijn manieren waren nu

eenmaal die van een speelsch en onverantwoordelijk stokebrand, en op Lysbet had zijn toespeling op de teekening van Maria een ontstellende uitwerking. Na een kreunend geluid te hebben uitgebracht liep zij op Reindert toe, de vuisten gebald ter weerszij van haar hoofd, en gilde:

'Is er dan niemand die het voor mij opneemt? Lafaards dat jullie zijn!'

Geschrokken, of door zijn medisch instinct gewaarschuwd, wilde Reindert haar vastgrijpen, maar ik was hem voor, en riep:

'Ik doe toch niet anders, Lysbet? Ik zweer je, dat ik morgenochtend na kerktijd met je in de Breestraat ga wandelen, jij met je duurste kleeren aan, zooals je in de Bockshorn aan tafel verscheen! Ik zal dat tuig een lesje geven, en mijn pistool steek ik bij mij, geladen! Deliana mag doen wat zij wil.'

Aldus van het initiatief beroofd, wierp Reindert mij een eigenaardige blik toe, waaruit een zeker ontzag sprak, naar het mij voorkwam, ofschoon de woorden die hij mompelde, - 'zoo trouw als een Zeeuw,' - alleen maar van spotzucht getuigden; maar reeds werd onze aandacht door Lysbet opgeëischt, die zonder geluid te geven ineenzakte en met gesloten oogen op de grond bleef liggen. Deliana, tot bezinning gekomen, ging water halen; Reindert haalde een reukdoosje te voorschijn, dat hij altijd bij zich droeg; maar het duurde een kwartier voordat wij haar hadden bijgebracht, en toen deed zij zoo vreemd en afwezig, dat wij haar naar bed moesten brengen. Voor Reindert met Maria vertrok, nam ik hem apart en zei, dat hij voor een niet te duur logement moest zorgen, waar Lysbet de volgende ochtend haar intrek zou kunnen nemen. De kosten waren voor mijn rekening. Verder ried ik hem aan zoo spoedig mogelijk voor de ondertrouw te zorgen, niet alleen om mij van deze zorg te ontlasten, maar ook in Lysbets belang. Hij stemde toe, en in zijn oogen las ik weer datzelfde eigenaardige ontzag. Over mijn plan van de Breestraat werd niet gesproken.

Maar dat beteekende niet, dat ik het opgegeven had. Ik ging op zolder slapen, niet ver van het kamertje van Paschier de Fijne; en onder Deliana's kamerdeur schoof ik een briefje met de mededeeling, dat ik mij pas met haar wilde verzoenen nadat ik mijn voornemen om mij met Lysbet in het openbaar te vertoonen gestand had gedaan. Vroeg in de ochtend verliet ik het huis, in mijn beste kleeren: een paars wambuis met spleten, waar men de gele voering doorheenzag, een groote, slappe kraag met snoeren en kwasten, en een groote hoed met lage bol, van het nieuwste model; daarbij droeg ik een wandelstok, en mijn geladen pistool had ik in mijn broekzak. Zoo uitgedoscht ging ik naar Rein-

dert om naar het logement te informeeren, waar hij haar gebracht had. Hij had haar reeds om zeven uur afgehaald. Ook nu spraken wij niet over mijn plan. Hij gaf mij de verlangde inlichtingen, - het was een klein logement in de Nobelstraat, schuin tegenover De drie dorstige Herten, - en een kwartier later, toen de kerkklokken voor de tweede maal luidden, stond ik in Lysbets kamer mijn eischen te stellen en aanwijzingen te geven omtrent het toilet, dat ik wenschte. Zij was te apathisch om tegen te te streven; waar het noodig was sloeg ik de bevelende toon van Fleurus tegen haar aan; en toen de dienst in de Pieterskerk naar mijn berekening bijna ten einde was, zag zij eruit zooals ik mij haar van Heidelberg herinnerde, verblindend van snoeren en diamanten op het met goud- en zilverdraad bestikt wit atlas. Haar rok hing neer over een baleinen hoepel om de heupen, de kanten kraag was op een boog van koperdraad achter het hoofd uitgespannen. Ik had haar gedwongen zich te poederen; mouches vonden wij niet in haar koffers. Een hoed met blauwe veeren maakte wat reeds verblindend was tot iets dat huizen ver uitdagen en verwarren moest. In de hand droeg zij witzijden handschoenen, de ondermouwen waren rood. Er was geen zilveren loovertje aan haar, geen glans en geen flonkering, die niet door Louis de Romanesque was betaald.

Zoo begaven wij ons naar de Breestraat, ik en mijn zuster. Het was een zachte najaarsdag, en de zon ontbrak niet op sommige momenten. Langzaam liepen wij de Breestraat af, drie maal, in beide richtingen, alsof wij het zoo afgesproken hadden, en ik hoefde haar niet te zeggen, dat het oogenblik gekomen was om naar het logement terug te gaan. Zij was tooverachtig mooi, bleek als marmer, en het costuum droeg zij als een vorstin. We liepen langs het Stadhuis, de Vierschaar van Rijnland, de vleeschhal, het Gemeenelandshuis, het Cathrijnegasthuis, en bij het Rapenburg maakten wij rechtsomkeert, en liepen terug tot aan het begin van de Nobelstraat. Ik dacht aan mijn vroegere vrijages in Leiden, door haar bespied en verijdeld uit God weet wat voor beweegredenen. Nu had zij mij eindelijk waar zij mij hebben wilde; nu deed ik geen andere wandelingen meer langs deze straten dan om harentwil, met haar, en voor haar. En toch hield ik niet van haar, daar zweer ik op. Maar ik hield misschien van iets dat achter haar stond, en door haar heenscheen, en waar ik geen naam voor weet. Onder de kerkgangers, gesticht door hun preek, ontmoetten wij menige bekende: de dikke bierbrouwer en de magere zoutzieder, de hoogleeraar en de rakker van de schout, burgers en werklieden, huisvrouwen en jonge dochters; maar geen dreef de bekendheid met óns zoo ver, dat hij ‘hoer’ durfde zeggen.

VI

Diezelfde ochtend legde ik het bij met Deliana. Ongelijk bekennen deden wij geen van beiden, ik niet, omdat ik geen ongelijk had, zij niet, omdat zij er van nature niet toe in staat was. Slechts één maal in ons huwelijk heeft Deliana haar ongelijk bekend, maar dit was om een of andere futiliteit, waarbij haar waardigheid niet op het spel stond; en nog moest zij toen haar toevlucht zoeken tot een soort terugval in prille en zoete kinderlijkheid, een leentjebuurspelen bij de toon van een achtjarig meisje, - 'het was erg leelijk van mij, Gerard,' - een toon die, op zichzelf niet zonder charme voor de jonggehuwde, ten duidelijkste inhield, dat het deze keer voor het laatst was gewest. Van een getrouwde vrouw kan men niet verwachten, dat zij zich de mindere toont, indien zij daarvoor alles teniet moet doen, behalve hetgeen eens kinds is! Daarbij kwam, dat zij in dit nieuwe geval voldoende argumenten tot haar beschikking zou hebben gehad om haar standpunt te rechtvaardigen. Ongelijk had ik natuurlijk in zooverre ik Lysbet in huis had gehaald. Maar al mijn mannelijke redelijkheid verzette zich tegen het maken van een scène maanden en maanden nadat de oorspronkelijke fout was begaan, en op een aanleiding van niets. Het schijnt wel alsof voor sommige vrouwen de tijd niet telt, alsof gisteren en vandaag eigenlijk een en hetzelfde voor haar zijn, zoodat zij nooit iets behoeven te verzuimen, op het stuk van ruzie maken, of anderszins.... Van Deliana's kant stond onze verzoening in het teeken van het heilig kruis, dat zij Lysbet achterna gaf, volgens het parool van 'nu zijn wij weer ongestoord samen', - al evenzeer een miskennen van de werking van de tijd: alsof de gedachte aan Lysbet niet steeds tusschen ons in zou blijven staan, een terugkeer van de vroegere idylle verhinderend....

Dinsdagochtend begaf ik mij naar Lysbet om haar te vragen of zij haar eisch met betrekking tot een verzoening met mijn vader handhaafde. Zij liet mij hierover niet in twijfel. Tijdens ons gesprek had ik voor het eerst de onafwijsbare indruk, dat deze eisch meer was dan louter weerklank van Reinderts bemoeiingen: dat zij hem zelf stelde, dat hij een deel van haarzelf geworden was. Voor zoover dan van Lysbet te spreken was als van 'haarzelf', - want nooit was zij mij zoo vreemd geweest als tijdens dit bezoek, in die schamele logementskamer achter vuile ruiten, te midden van etensgeuren, die de gulden dagen in de Bockshorn deden betreuren als een verloren paradijs. Vreemd en onbegrijpelijk, lijdzaam en onbezield, zoo hing zij in haar stoel; daarbij zoo slordig gekleed alsof zij onze bravade in de Breestraat

radicaal te niet wilde doen. Haar gezicht leek verstard, roerloos en slap de handen. Alles moest ik twee keer zeggen; soms was het alsof zij naar iets anders zat te luisteren, iets achter de deur, of iets in de kasten, die nu vol stonden met haar koffers, en waar ook de gouden keten van De Romanesque liggen moest. Het poeder van de vorige dag bevlekte nog haar voorhoofd. Toen ik over haar huwelijk begon, haalde zij de schouders op en lachte minachtend.

'Soms lijkt het wel alsof je met Reindert trouwt alleen om je met vader te kunnen verzoenen, in plaats van andersom. Hecht niet te veel waarde aan hem, Lysbet. Hij is voor ons beiden al lang afgestorven. Vroeger heb je hem gehaat. Laat het niet meer dan onverschilligheid zijn wat je tegenover hem bezielt.'

'Haten?' herhaalde zij op doffe toon, 'ik weet niet meer wat het is om níet te haten. Sinds híj dood is,' - zij maakte een onzeker gebaar naar de kasten, - 'voel ik mij vervolgd door machten, die mij de haat opdringen voor alles wat hij níet is. Wij hebben een groote fout begaan hem te vermoorden.'

Verbaasd zweeg ik; ik herinnerde mij haar houding vlak na de moord, en mijn eigen houding: de bordjes waren wel verhangen nu....

'Kom,' troostte ik, 'laat het verleden rusten. Je bent aan hem gaan denken door de teekening van die klappei Maria Banckert. Je begint nu een nieuw leven.'

'Hij had mij voor alles beschermd, beter dan jij het hebt kunnen doen. Je hebt mij mijn oude plaats willen doen innemen, en je bent er alleen maar in geslaagd mij nog dieper in het slijk te stooten, jij en Reindert. Onze wandeling gisteren was het hoogste waartoe je in staat bent; maar híj, in jouw geval, zou Leiden vernietigd hebben met zijn blik. Misschien doet hij het nog.' - Zij lachte schril, en haar scheefstaande oogen gleden over mij heen, te koel om minachtend te kunnen heeten. - 'Sinds Zaterdagavond vraag ik mij af hoe lang hij het nog dulden zal, deze bezoedeling. Vroeger heeft hij gezegd, dat ik te zuiver was voor deze wereld, en dat hij nooit zou gedoogen, dat iemand de vinger naar mij uitstak....'

'Hij kon je anders ook pijnlijke waarheden zeggen,' viel ik in, eenigszins geërgerd door dit idealiseeren van het verleden.

'Iedereen die zijn oog op mij durfde laten vallen, die mij niet de noodige eer bewees, die mij beleedigde of belasterde, werd door hem gestraft. In Straatsburg was een jong secretaris, en die had gezegd, dat ik maar een Leidsche burgerdochter was, zonder opvoeding. Ik zal maar niet zeggen wat er met de secretaris is gebeurd. Toen ik hem leerde kennen, als meisje, droomde ik

iedere nacht van de hel: daar had vader voor gezorgd. Ik herinner mij die droomen nog heel goed: eerst werd ik gevonnist, en dan zonk ik steeds dieper weg, in een pikzwarte, borrelende duisternis, en dan kwamen de duivels, die mijn borsten afknipten met kleine gouden scharen. Iedere nacht hetzelfde, en overdag was er altijd de zonde om aannemelijk te maken wat er 's nachts gebeurd was en weer gebeuren zou. Ik kon er met niemand over spreken, maar híj zag dadelijk aan mij, dat ik aan zulke droomen leed, en met één handbeweging legde hij hun het zwijgen op. Daarna heb ik nooit meer gedroomd, al ben ik toen gaan slaapwandelen; maar nu de laatste dagen ben ik weer gaan droomen, en nu droom ik van hem, en dat hij ons verwijt hem vermoord te hebben.'

'Ik heb er soms ook spijt van. Maar vergeet niet wat hij allemaal op zijn kerfstok had. Je moet het nuchter probeeren te bekijken. Indertijd beschouwde je zijn dood als een verlossing....'

'Hij gaf mij de macht om alles te begrijpen, alles te weten, - ik wist alles wat er in jou omging; in het buitenland wist ik, dat je naar ons toe zou komen....'

'Nu, nu,' schertste ik, 'daar geloof ik niets van! Je was veel te verbaasd, die avond, toen je mij in de Bockshorn voor je zag staan.'

Vermoeid hief zij de hand op. - 'Dat was omdat ik je niet herkende. Maar denk eens aan: zulk een macht, zulk een leven van altijd maar op de handen gedragen worden, - en nu niets meer. Niets dan een spotter, die mij de tijd helpt korten.'

'Trouw dan niet,' zei ik, plotseling van vijandige gevoelens tegenover Reindert bezield, 'trouw niet, en ga uit Leiden vandaan, en probeer iemand te vinden als De Romanesque. Er moeten er meer zijn als hij. De wereld is groot.'

'Je weet niet wat je zegt, Gerard. Reindert duldt hij, omdat Reindert jouw vriend is, en voor jou had hij veel over. Reindert is maar een afschaduwing van jou....'

'Dat heb ik wel eens anders gehoord,' zei ik. De wending, die het gesprek genomen had, beviel mij allerminst, en ik vroeg haar ronduit wat deze opmerkingen over De Romanesque, alsof hij nog in leven was, of een macht vertegenwoordigde in dit leven, te beteekenen hadden.

'Dacht je soms van niet? Het bewijs is Zaterdagavond toch geleverd?'

Het leek mij beter hier niet op te antwoorden; blijkbaar zinspeelde zij op de teekening van Maria Banckert. Ik begon mij onbehaaglijk te voelen in dit stinkende huurkamertje, bij een zuster die wartaal sprak; ik stond op en zei:

‘Je verwart droom en werkelijkheid. Houd je nu zoo kalm mogelijk, en probeer niet aan die dingen te denken. Vandaag of morgen ga ik naar vader.’

‘Ja,’ zei zij, eveneens opstaand, waarbij zij zich zwaar op de leuning steunde, ‘dat is mijn eenige kans. Anders komen die droomen over de hel weer terug, en dan zou ik zelfmoord moeten plegen. Vannacht heeft hij zich machteloos verklaard, voor het geval dat de duivels zouden aandringen op een herhaling. Hij stond op een heuvel met hen te onderhandelen, - zij schreeuwden alleen maar, een ware onderhandeling was het niet, - en zij smeten hem met brandende pek en zwavel, en toen hij eischte, dat zij mij met rust zouden laten, kwam de Vorst der Duisternis zelf, geheel in vlammen, en verklaarde, dat hij, De Romanesque, mij had laten bloeden, en dus een begin had gemaakt met wat zij nu moesten voleindigen. Toen hief hij de armen omhoog, zóo,’ - langzaam hief zij de armen omhoog, waarbij zij de oogen sloot, - ‘en schreide. Wanneer vader mij vergeeft, zijn zij misschien nog te vermurwen.’

‘Weet Reindert hiervan?’

‘Hij zou mij uitlachen,’ was het korte antwoord, en toen opende zij de deur, zonder de hand te zien, die ik haar toestak.

Hoe verontrustend haar toestand mij ook leek, dit gesprek had mij toch veel nader tot haar gebracht, en ik troostte mij ermee, dat rust en slaap, - eenzaamheid ook, voor haar wellicht de allerbeste medicijn, - haar na enkele dagen of weken het oude zelfbedwang moesten hergeven. Voor het eerst begreep ik nu waarom zij, de nacht dat zij uit Leiden was verdwenen, gezegd had: Het is om de Duivel. In plaats dat de schilder zelf in haar oogen de Duivel was, zooals ik vroeger altijd had gemeend, had hij haar veeleer tegen de Duivel beschermd.... Intusschen hadden haar bekentenissen mij meer dan ooit van de noodzakelijkheid overtuigd, dat mijn vader haar in genade aannam, en nog diezelfde dag toog ik naar de Oude Woerds Poort om hem aan zijn toezegging te herinneren. Ik zei, dat oneenigheid met Deliana, ten gevolge waarvan zij ons huis had verlaten, de uitvoering van Reinderts plannen verhaast had, en drukte hem op het hart Lysbet zooveel mogelijk te sparen, en als het kon eenige spijt te betuigen over zijn onverbiddelijke houding, die ons nu al twee jaar lang zoo zwaar op de maag lag. Aan zijn dwalende oogen zag ik, dat hij naar uitvluchten zocht; en met één kwam hij ook voor den dag: was de jonge Valmaer in staat te huwen, zonder toestemming van zijn voogd? Maar op dit punt kon ik hem gerust-(of teleur)stellen: de voogd was Hugo Valmaer van de Keizersgracht, die zich nooit aan Reindert als pupil gewaagd had, en

hem indertijd had toegestaan zelf zijn kapitaal te beheeren, niet tot nadeel van de intactheid ervan. Ik liet mijn vader achter als een gebroken man. Wat hem precies bezielde weet ik nog steeds niet; of het zou moeten zijn, dat hij ertegen opzag Lysbet onder de oogen te komen. Ik geloof, dat het de laatste jaren een chaos in zijn binnenste was, een chaos van oude en nieuwe antipathieën en lang geleden afgelegde geloften en berekeningen omtrent zijn zieleheil. Het was de oude dag: sommige menschen worden dan helder en eenvoudig, anderen vallen ten prooi aan de complicaties van wat hun leven is geweest, en had kunnen zijn, en had moeten zijn; zij komen nooit klaar met zichzelf, en iedere onafgemaakte taak blijft in hen gisten en woelen, alsof daarmee een nieuw leven is te beginnen. Bij mijn vader kwam dit misschien ook, omdat hij geen afstand ergens van kon doen.

Met zijn toestemming om Lysbet Donderdagmiddag om drie uur te ontvangen haastte ik mij naar Reindert. Ik moest een half uur op hem wachten, en daar wij tot dusverre altijd scherp omschreven afspraken hadden gemaakt, had ik voor het eerst de gelegenheid zijn kamer te inspecteeren en mij een oordeel te vormen over zijn levenswijze. Goudsmid Banckert woonde in een smal, oud huis, dat ietwat vooroverhelde, en waaraan een groot uithangbord, knarsend op de wind, zoowel voorbijganger als klant in het onwisse liet over het aangekondigde beroep. Volkomen leeg, op enkele oude verfvegen en half verwischte letters na, proclameerde het met zijn roestig oppervlak hoogstens voor alchimisten, dat goud het metaal was, waaraan in dit huis de meeste aandacht werd geschonken. De oude Banckert, zwak van gezondheid en slecht van gezicht, bewoonde met zijn vrouw een reeks kleine, donkere vertrekjes, die elkaar steeds nadrukkelijker de functie van werkplaats overgaven, zonder hier ooit geheel in te slagen, want zelfs in het laatste, het heilige der heiligen naar men mocht aannemen, stond een bedstee. Maria had haar atelier en slaapgelegenheid op zolder, en Reindert bewoonde de eerste verdieping. Hij werd niet alleen door Maria, maar ook door de oude menschen verafgood, hetgeen misschien voor hem pleitte, want hij woonde er al jaren. Trouwens, de laatste tijd waren steeds meer geruchten tot mij doorgedrongen betreffende zijn goedhartigheid tegenover patiënten, van wie hij de armsten steeds kosteloos behandelde. Men consulteerde hem in het Cathrijnegasthuis, waar doctoren kamers konden huren; bij Banckert was alleen zijn boekerij, - waar hij nooit naar omkeek, - en zijn verzameling opgezette vogels, waaronder zeer bijzondere exemplaren uit de Oost, die hij intusschen niet zelf had opgebouwd, doch als geheel overgenomen van een aan lager wal geraakt lector in de plant-

en dierkunde. Voor verzamelingen was hij de man niet: men behoefde slechts de onopgesmukte kamer rond te kijken om daarvan doordrongen te zijn. Alleen het fraaie en dichtbezette pijpenrek wees op een zekere gehechtheid aan de voorwerpen, die hij iedere dag gebruikte.

Toen hij binnenkwam, wierp hij zijn natte mantel af, en liep na de begroeting dadelijk naar het pijpenrek. Met het hoofd scheef stond hij te philosofeeren.

'De keuze zal weer moeilijk zijn, mijn Brabantsche zwager. Zonderling dat men zoo verslaafd kan raken aan een kruid, dat om zijn ware deugden te ontvouwen eerst in brand gestoken moet worden. Ik stel mij de geest, in de tabak woonachtig, voor als een martelaar die niets liever doet dan de brandstapel bestijgen....' - Hij koos een pijp, vulde hem, en even later had hij zich in dichte rookwolken gehuld, de knieën opgetrokken, de voeten op de bovenste sport van zijn stoel. In elkaar gedoken als een mismaakte, getuigde zijn lichaam toch in iedere lijn van de doelmatigheid en gratie, waartoe het naar zijn wezen was voorbestemd. Hij vervolgde:

'Van de elementen is het vuur mij het liefst, omdat het steeds een revelatie is, wanneer het verschijnt. Het vuur is heilig, en verbranding wekt leven. Het zou mij niet verbazen, indien het levensproces, dat men tot dusverre in een zoo gunstig mogelijke menging der vier elementen heeft gezocht, op een soort langzame verbranding berustte. Een Engelschman schijnt vijf jaar geleden ontdekt te hebben, dat het bloed een kringloop beschrijft in het lichaam, met het hart als pomp. Misschien is dit noodig om de warmte overal heen te voeren.... Neen, van het vuur kan ik geen kwaad hooren. Bovendien wonen wij in een nat land. Is die oude snaak met de visschennaam nog niet krankzinnig geworden?'

'Neen,' zei ik, 'maar ik wou je over Lysbet spreken, wier geestestoestand mij meer zorg baart.' - En ik vertelde hem in het kort van mijn bevindingen, en van de toestemming van mijn vader.

'Ik zal Lysbet op de hoogte brengen,' verklaarde hij, 'Donderdagmiddag om drie uur, - dan zal dus het patriarchale naspel een aanvang nemen. Wat je over Lysbet zegt is niet nieuw voor mij. Als medicus had zij mij reeds in vertrouwen genomen, en ik kan niet anders zeggen dan dat haar toestand zorgwekkend zou zijn, zoo zij in andere handen was gevallen dan de mijne.'

'Geloof je?'

'Zij is een slachtoffer van het geraaskal over de zonde in dit land: dit wist ik; en daar wij beiden hierin in zekere zin lotgenooten zijn, - ik alleen op een iets ingewikkelder manier, als

zoon van een vader, die van de zonde niet zooveel hebben moest, maar die het heele zondetuig tegen zich had, zoodat ik mij per procuratie verpletterd voelde, - daar Lysbet en ik dus lotgenooten zijn, ben ik de aangewezen persoon om haar te genezen. Zij illustreert hoe men erfzonde kan verwekken bij kinderen, zonder dat die erfzonde in werkelijkheid bestaat: alleen maar door ze op hun ziel te komen, - in meer dan één beteekenis. Het heeft haar een weinig weerbarstig gemaakt. Maar dat heeft ook zijn voordeelen. Zij is haar leven begonnen met ferm te zondigen, - ik ook, - ik met Heindrikze, en zij met dat romantische heerschap, dat jij zoo onheusch behandeld hebt, - en dat is altijd een goed begin: de mazelen moet men doormaken, wil men er later geen last van hebben.'

'Ik krijg de indruk, dat zij het romantische heerschap nog steeds niet vergeten is. Ik ben benieuwd de uitkomst van je behandeling te zien in dit opzicht.'

'Van te voren is niets te zeggen. Het is mogelijk, dat de eerste nacht haar vergetelheid brengt; het is ook mogelijk, dat zij de eerste maanden van ons huwelijk zooveel aan hem zal denken, dat ons kind met zíjn trekken geboren wordt, waarvan de schets van de immer tactlooze Maria mij reeds een voorproef heeft geboden. Nu, ik vond het een aardig gezicht, nogal frisch; was hij zoo in werkelijkheid?.... Bovendien ben ik door de troebelen met Heindrikze zoo vertrouwd geraakt met de gedachte, dat mijn kinderen eigenlijk een andere vader hebben, wanneer ik de heele advocaterij er maar op los stuur om naar hem te zoeken, dat ik mij allerminst onwennig zal voelen met een kleine Romanesque in huis. Ik aanvaard het leven als een ziekte: men weet nooit welke kuren het zal uithalen.'

'Je bent een stoïcijn,' zei ik, niet zonder spot, 'het zou intusschen kunnen zijn, dat je medisch gekleurde ataraxia anderen wat te veel wordt, vrouwen voornamelijk.... Overigens ben je meer stoïcijn dan je zelf wel denkt; wist je, dat de stoïcijnen het vuur voor de oerstof hielden, niet het verterende vuur, maar het opbouwende? Petrus Cabbeljau en Reindert Valmaer reiken elkaar de hand in het teeken van de Stoa.... Maar ik wou dit zeggen: je onverstoorbaarheid Zaterdagavond heeft alles gedaan om Lysbet dol te maken. Ik zou dat niet overdrijven, in jouw plaats.'

'Neen, want overdrijving is onstoïcijnsch,' grinnikte hij, 'maar ik geloof, dat je je vergist. Wanneer ik niet de spot gedreven had met de wijfjes, zouden zij elkaar in de haren gevlogen zijn. Overigens heb ik mij over Deliana verbaasd; een buitenstaander zou gemeend hebben, dat zij geen opvoeding genoten had. Maria

was er stil van, op de thuisweg; ik heb haar moeten bijbrengen met complimenten.'

'Deliana is zichzelf niet in tegenwoordigheid van Lysbet. Als ik mij herinner hoe Lysbet mij vroeger als jongen al op de zenuwen werkte, kan ik mij daar wel in verplaatsen. Wist jij, dat zij de gedachten van anderen kan lezen?'

'De mijne niet,' zei Reindert kortaf, een zeer karakteristiek antwoord voor hem. Ik geloof, dat hij niet eens goed wist, of ik Lysbet had bedoeld dan wel Deliana; hij dacht alweer aan iets anders, en ik zag zijn groote, peinzende oogen, verdwaalde edelsteenen in de aapachtige leelijkheid van zijn gezicht, de krinkelende rookwolkjes volgen, waarin toekomstige daden, dwaasheden, theorieën, menschelijke verwikkelingen, zich afteekenden met de fascineerende kortstondigheid van alles wat aan het vuur zijn oorsprong te danken heeft. Toen zuchtte hij, vestigde zijn oogen op mij, en er klonk iets van dreigend metaal in zijn stem, toen hij te spreken begon:

'Ja, vriend Criellaert.... Wij zijn nu goede vrienden, maar dat zijn wij niet altijd geweest. Misschien wil je je herinneren, dat Romanesque niet je eerste slachtoffer was? Ik heb je dit vergeven, maar onder voorbehoud. Tot nog toe heb je niets gedaan om de dood van mijn vader te wreken dan een groote mond opgezet tegen Willem, waaraan voor jou niet de minste risico verbonden was.'

'Ik dacht, dat je je die wraakplannen al lang uit het hoofd had gezet....'

'Mijn aanstaand huwelijk doet ze herleven. Anderen in deze omstandigheden worden goedmoedig en vergevingsgezind en vadsig, - ik niet. Willem spartelt reeds in mijn netten. Maar ik wil niet de eenige zijn om hem binnen te halen. Jij moet mij helpen.'

'Hoe had je je dat voorgesteld?'

'Vuur,' zei hij vriendelijk, 'vuur. Met een kogel ervoor. Wij moeten er alleen voor zorgen niet in de buurt van de kogel te zijn, wanneer die in Willem zit. Maar dat is niet zoo moeilijk, met een ijverige schout, die overal komt, ook in het holst van de nacht. En Achilles is er dan niet meer.'

Wij staarden elkaar aan, opmerkzaam, als twee tegenstanders. Hij blies de rook uit, en tikte met de steel van zijn pijp tegen zijn kaak, ik had de armen over de borst gekruist, en liet mijn rechterbeen wippen. Zoo hadden wij een heele tijd tegenover elkaar kunnen zitten, maar ik wilde hem niet langer in onzekerheid laten aangaande mijn meening over de zaak.

'Ik vrees je te moeten teleurstellen, Reindert. Ik doe niets van

dien aard. Ik heb mijn leven te lief, om van Deliana nog maar te zwijgen. Daarbij komt, dat ik De Bondt niet haat; ik vind hem een veel te groote sukkel.'

'Ik ook,' zei hij, zonder iets van teleurstelling te laten blijken, 'maar ik haat sukkels; jij niet, blijkbaar.'

'De Romanesque, het is waar, heb ik neergeschoten zónder hem te haten; maar dat was een bijzonder geval, en hij had het verdiend. De Bondt niet. Hij heeft jouw vader niet vermoord.'

'Neen, want dat heb jij gedaan. Je hebt mijn vader vermoord, jij hebt mij mijn zuster ontnomen, jij hebt geprofiteerd van mijn persoonlijke beïnvloeding, jij hebt de taak van de rehabilitatie van je zuster op mij afgewenteld, - en je wilt niets doen om.... Goed, mijn Gerard, ik zal het onthouden. Maar dan is Achilles er nog. Wil Gerard mij helpen Achilles uit de weg te ruimen?'

Ontkennend schudde ik het hoofd.

'Perfect. Dan zal ik je eens iets vertellen.' - Hiermee stond hij op en liep naar het raam, waar hij van nu af aan over zijn schouder tegen mij sprak. - 'Je weigert iets te doen wat je al gedaan hebt, zonder het zelf te weten. Je *hebt* mij reeds geholpen Achilles uit de weg te ruimen. Bijzonderheden kan ik nog niet vertellen.'

Opeens had ik een ingeving: hij was bezig zijn geschokt prestige tegenover mij te herstellen door middel van deze rodomontade; hij kon niet verdragen, dat ik hem Zaterdagavond, en vooral Zondagochtend, de loef had afgestoken in ridderlijkheid tegenover Lysbet, - hij moest mij impressionneeren, angst aanjagen, in een gewetensconflict storten, om zich weer mijn meerdere te kunnen voelen! Verder had het niets te beteekenen.

'Goed dat ik het weet,' zei ik opgewekt, 'wij hebben samen Achilles vermoord, waarschijnlijk omdat wij een en de zelfde persoon zijn. Lysbet heeft mij zooiets gezegd, ook Deliana meent het opgemerkt te hebben: wij zijn een soort afschaduwing van elkaar, wij imiteeren elkaar, wat jij doet doe ik, en omgekeerd. Ik heb jouw zuster genomen: jij neemt de mijne, - het is misschien wat eentonig, maar voor de menschenkenner niet van vermaak ontbloot. Gelukkig is een dergelijke spiegelverhouding geen toereikende grond van rechtswege om nummer twee te straffen, wanneer nummer één iets op zijn kerfstok heeft....'

'Dat zal je tegenvallen,' mompelde hij norsch; toen, luider en scherper: 'Ik heb mij van de mythologische achtergrond van deze zaak op de hoogte gesteld, om welbeslagen ten ijs te komen, wanneer ik een verklaring moet geven van ons gezamenlijk optreden. Achilles is inderdaad vermoord door twee personen, maar die waren niet een en dezelfde. In de Aethiopis schijnt te staan,

dat hij gedood werd door Apollo en Paris, met dien verstande, dat Apollo de pijl bestuurde, die Paris afschoot. Ik ben het nog niet met mijzelf eens wie van ons beiden Apollo is....'

'O, jij natuurlijk!' zei ik, en stond op om een diepe buiging voor hem te maken, 'en ik heb Paris altijd willen zijn; vandaar ook, dat ik voor mijn trouwen een Oordeel van Paris gekocht had, dat door Deliana als schoorsteenstuk werd afgekeurd, omdat Paris hier niets meer gemeen had met een tailleur. Ik wist niet, dat Paris nog meer op zijn zondenregister had staan dan het bekijken van godinnen.'

Zoo schertste ik, maar hij ging er niet op in, en bleef bij het raam staan, rook uitblazend en af en toe in zichzelf grinnikend. Ten slotte gaf ik hem een stevige klap op zijn schouder, en liet hem alleen.

In het vuurwerkershuis had ik mij na mijn terugkomst nauwelijks vrienden meer gemaakt, en nu Cabbeljau er niet meer was, liep ik gewoonlijk alleen naar huis. Het was een sombere najaarsdag, die Woensdag; om twaalf uur scheen het alweer avond te willen worden. De voetstappen der voorbijgangers hadden een qualiteit van onwerkelijkheid en onderling ongenoegen, zooals in sommige nachten, waain men botsingen vreest, ondanks het ijle en spookachtige van de vormen en geluiden, die deze vrees bepalen. Niet zelden kwam het voor, dat ik bij de Marebrug in kortdurende tweestrijd stond welke richting in te slaan: de Oude Vest op, naar mijn huis, of, zooals vroeger, de Mare langs naar de Vischbrug, en zoo langs de Nieuwe Rijn naar het huis van mijn ouders. Niet dat ik deze weg in de dagen van Zadko en Ramminger vaak liep, - meestal gingen wij over de Bostelbrug, en dan over de Boommarkt tot aan de Waag en het Boterhuisje, waarbij wij steeds gegroet werden door een paar oude mannetjes, uit de proveniershuisjes achter het Cathrijnegasthuis, die om deze tijd een luchtje schepten over de onderdeur; maar de tweesprong bij de Marebrug was als het ware mijn laatste kans om toch nog bij mijn ouders te komen, en deze donkere middag was mijn aarzeling sterker dan ooit. Even voor ik de Oude Vest opliep, wierp ik een blik langs de zoutkeet daar op de hoek, - daar waar vijf-en-twintig jaar later de Marekerk zou verrijzen, - en zag hier een man in een grauwe, gevlekte mantel naderen, wiens ongelijke stappen en neerslachtige houding vrij goed pasten bij de zooeven beschreven herfstsfeer. Hij was krachtig van postuur; maar zijn terneergeslagenheid, of verzwakking, scheen van dien aard te zijn, dat hij er zich zelf voor schaamde, want hij droeg zijn hoed in de oogen en vermeed de blikken der voorbijgangers. De schouder had hij kouwelijk opgetrokken. Ik sloeg verder geen acht

op hem; de enkele seconden, dat ik was blijven stilstaan, had ik het plan opgevat bloemen voor Deliana te koopen op de bloemmarkt, zoodat ik ten slotte toch nog de Mare opliep in plaats van de Oude Vest. Vlak bij de zoutkeet passeerde ik hem te midden van een gewoel van zoutzieders, wevers en vollersknechts. Ik zag nog, dat hij een bleek gezicht had, zonder snor of baard, - of een bleeke kin alleen, want veel meer was er van zijn gezicht niet te bespeuren.

In de nieuwe richting kan ik nog geen twintig pas hebben afgelegd, toen ik een heesch gefluister achter mij hoorde, dat een paar maal herhaald werd, op steeds korter afstand, en dat nog het meest geleek op het woord ‘luitenant’, in het Duitsch. Toen ik mij omdraaide, stond ik tegenover de man in de grauwe mantel, die mij bekend voorkwam, minder door zijn trekken, die grootendeels onzichtbaar waren, of door zijn houding of kleedij, dan door iets ongrijpbaars, ja onstoffelijks, dat van zijn geheele verschijning uitstraalde. Bleef ik toendertijd ook in onzekerheid wat dit te beteekenen had, thans weet ik, dat datgene wat ik rook, of proefde, of meende te proeven, de Duitsche oorlog was. Hij moet iets aan zich gehad hebben, dat deze indruk teweegbracht, - rijlaarzen met sporen, bij zijn sjofele kleedij; of vlekken van oud bloed; of een brandlucht, van slechts tabak wellicht, - maar hij gaf mij geen gelegenheid hierover na te denken, want toen ik hem zwijgend bleef aankijken, schoof hij met een roekeloos gebaar, alsof hij alles prijsgaf, zijn hoed tot boven de oogen, en waarmee ik geconfronteerd werd was het gezicht van Otto Kaplirsch, zooals ik dat in het kantoortje van Der Goldene Bockshorn had aanschouwd, na de ontmaskering. Hij was veel magerder geworden, en kennelijk aan lager wal.

‘Ja, ik ben het, luitenant,’ zei hij, en schoof zijn hoed weer omlaag, waarna hij een paar maal niesde en zich de keel schraapte, ‘laten wij doorloopen, ik ben nog steeds geen vriend van de Leidsche magistraat, al heb ik mij de laatste jaren niets te verwijten gehad tegenover de heeren. En u, bent u geen soldaat meer? U ziet eruit om door een ringetje te halen....’

Wij liepen door, in de richting van de binnenstad; en ook ik had nu de neiging mijn hoed in de oogen te trekken, zoo weinig eer was er in te leggen met deze armoedige gedaante, die eens de waard van het voornaamste logement van Heidelberg was geweest. Ik loodste hem de dichtstbijzijnde taveerne binnen, waar ik wist dat om deze tijd weinig menschen kwamen, bestelde een kruik bier en brood met kaas voor hem, en liet hem vertellen. Hij sprak met toonlooze stem, telkens onderbroken door hoestbuien; zijn hoed had hij weer tot op zijn neus geschoven, na

hem wegens de broeierige warmte in de gelagkamer enkele oogenblikken te hebben afgezet. Zijn brandmerk, onvoldoende bedekt met meel of poeder, was toen duidelijk zichtbaar geweest.

'U zult nu wel weten, luitenant, dat ik niet degene was voor wie ik mij uitgaf. Uw verdenkingen waren maar al te zeer gegrond: ik was in dienst van de Katholieken, en u moet dit weten, want u bent hier in Leiden, en mademoiselle Lysbet is hier ook, naar ik hoorde, en monsieur de Romanesque is nergens te vinden, - inderdaad wordt algemeen aangenomen, dat hij dood is. Weet u daar meer van?'

'Dood en begraven,' zei ik.

'Heilige Moeder Gods....' - Hij stak een fiksche homp brood achter zijn kiezen, en zijn kauwspieren leken op zich ballende en zich weer ontspannende vuisten. - 'U weet er dus meer van.... Zonde en jammer van zoo iemand. Ik ben jaren lang zijn famulus geweest, en toen ik hem eenmaal kwijt was, is mij alles tegengeloopen. Eerst bedrogen met de afrekening, door die vervloekte Jezuïeten, - toen, bij een kroegruzie in de Bockshorn, mijn rechterhand verloren,' - hij toonde zijn rechterarm, die hij tot nog toe onder zijn mantel verborgen had gehouden: van de hand was nog maar een stomp over, door rood woekerend vleesch overdekt, - 'en per slot, wederom door de Jezuïeten met een opdracht vereerd, niet in staat mijn verplichtingen na te komen en met tien ducaten afgescheept. Tien ducaten!'

'Maar hoe kan dat? In de Bockshorn was je toch een man in bonis.'

'Dat is een heele geschiedenis, luitenant. Maar vertelt u mij eerst hoe monsieur de Romanesque gestorven is.'

'Hij is ziek geworden, en was in twee dagen dood. Mademoiselle Lysbet en ik hebben hem begraven; de bedienden waren niet meer bij ons. Ik wist wie hij was; voor hij ziek werd, had hij mij alles verteld.'

'Ah....' - Hij schraapte zich de keel. - 'Ik dacht, dat u hem misschien een handje geholpen had.... Nu, luistert u dan naar het verhaal hoe ik door de Jezuïeten bij de neus ben genomen, mogelijk kunt u ervan leeren. Denkt u erom, luitenant: ik heet hier Merck, Johann Merck; noemt u mij niet Kaplirsch, als er iemand anders bij is.... Prachtig, ik voel mij al een heel ander mensch; ik had vandaag nog niets tusschen de kiezen gehad. Nooit wanhopen, zeg ik maar.... U weet misschien, dat twee jaar geleden Ignatius van Loyola heilig is verklaard. Ook zult u weten, dat in het najaar van '22 de heele Heidelberger bibliotheek naar het Vaticaan is overgebracht. Nu, deze twee gebeurtenissen, in vereeniging, hebben mij de nek gebroken, vreemd als dit

klinken mag. De bibliotheek was een geschenk van hertog Maximiliaan van Beieren aan Paus Gregorius, - in ruil voor iets anders natuurlijk, zoo gaat het nu eenmaal bij de groote heeren toe. Nu moet u echter weten, dat de Jezuïeten al maanden lang in deze boekerij hadden gegrasduind en op menig werk tot over de ooren verliefd waren geworden. Tegen de Paus hebben de Jezuïeten niets, zooals u weet; maar wel tegen de Dominicanen, en de bibliothecaris en andere ambtenaren van de bibliotheek in het Vaticaan zijn witrokken, - een bittere pil voor onze goede padres om te slikken! Alles uit handen te moeten geven aan je aartsvijanden.... Goed, ik zit in de Bockshorn, zonder hand, maar met mijn schaapjes op het droge, en onder regelrecht toezicht van de Jezuïeten natuurlijk. Plotseling een bevel van de pater provinciaal: Otto Kaplirsch moet zijn logement verkoopen en zich ter beschikking stellen voor een diplomatieke opdracht. Ik naar de kanselarij; dat was in Januari van het jaar onzes Heeren 1623. Men vertelde mij het volgende. In het najaar was de Pauselijke afgevaardigde Leo Alacci verschenen om de Bibliotheca Palatina in ontvangst te nemen; binnenkort zou hij weer vertrekken, met vijftig wagens en honder-vier-en-tachtig kisten. Het inpakken, schiften, voorloopig catalogiseeren, had eenige tijd in beslag genomen, te meer omdat de ambtenaren van de universiteit alles hadden gedaan om zooveel mogelijk boeken onvindbaar te maken. Maar niet alleen zij, ook de Jezuïeten hadden Alacci tegengewerkt, maar dan steeds zoo, dat de ambtenaren werden verdacht. Op die manier hadden zij heel wat kostbare werken, voor de Societas Jesu van belang, in handen gekregen. Er was echter één boekje, de ‘Acta quaedam’ van Ignatius van Loyola, dat wil zeggen een op grond van zijn eigen mededeelingen te boek gestelde levensgeschiedenis van de heilige, dat in de catalogus van Alacci was komen te staan, en dat zij toch zoo graag in hun bezit hadden gehad, te meer omdat Ignatius pas gecanoniseerd was. Maar dat was tevens voor Alacci aanleiding om het boek met nadruk voor de Paus op te eischen: Ignatius was ten slotte door de Paus, niet door de Jezuïeten heilig verklaard. Wanneer er geen wonder gebeurde, zou de ‘Acta quaedam’ naar het Vaticaan verhuizen, en er bestond verder nog maar één volwaardig exemplaar van dit boek, in Parijs ergens, dat de orde zeker twintig duizend gulden zou kosten, zoo zij het zich zou willen aanschaffen. Mijn opdracht luidde dus: Alacci volgen, met enkele betrouwbare handlangers, hem in het gebergte overvallen, alsof wij roovers waren, en de ‘Acta quaedam’ naar Heidelberg terugbrengen; de kist, waar het boek in zat, de band, de dikte, alles werd mij haarfijn uitgeduid. Geld kreeg ik mee van de orde;

een groote belooning werd mij in uitzicht gesteld; en mijn eigen geld werd zoo lang door hen in bewaring gehouden; dat hadden zij al eens eerder gedaan, en ik had er nooit spijt van gehad. De Bockshorn had ik moeten verkoopen, omdat zij mij blijvend buiten Heidelberg wilden gebruiken. Nu, ik zal u niet vervelen met bijzonderheden van de reis en de overval, ik ben ten slotte geen kind in die dingen, ik kreeg de 'Acta quaedam' in handen, en spoedde mij naar Heidelberg, waar ik het boek eigenhandig naar de kanselarij bracht. Daarna ging ik naar de Bockshorn, en huurde er de kamer van de Italiaansche graaf, waar monsieur de Romanesque ook gewoond heeft, om uit te slapen. Nauwelijks lig ik in mijn bed, met een glas warme wijn met kruidnagelen, of er komt een boodschap van de kanselarij: Kaplirsch moet oogenblikkelijk verschijnen. Ik erheen, ik verwacht natuurlijk mijn belooning, of dat ik nadere bijzonderheden moet verstrekken; maar dadelijk zie ik al lange gezichten, en dat van de provinciaal leek wel een donderwolk. 'Weet je wat je ons hier gebracht hebt, uilskuiken?' bulderde hij. - 'De Acta quaedam', zei ik. Hij begon venijnig te lachen en wierp mij het boekje toe, dat op de schrijftafel lag. Het was het boekje, dat ik geroofd had, daaraan was geen twijfel mogelijk, de titel stond erbuiten op. Hij zei mij er eens in te bladeren. Maar aangezien ik geen Latijn ken, bracht mij dat niet veel verder. Nu, u heeft het misschien al begrepen: het werkje, dat ik gestolen had, was een vervalsching, op bevel van Alacci door uw oom Heinrich Krillart vervaardigd; de band was een goede imitatie, en de inhoud bestond uit een overdruk van de vertaling van Seneca's 'De clementia', door Calvijn liefst! Uw oom heeft er geen plezier van beleefd: eerst in blakende gunst bij de padres, en tot academiedrukker aangesteld, kwam hij nu voorgoed in het verdomboekje bij hen te staan, hoewel hem eigenlijk geen schuld trof. Maar dat kan die vervloekte Jezuïeten niet schelen: zoo leep zij zijn om schuld weg te praten waar geen kind aan twijfelt, zoo doorkneed zijn zij ook in het tegenovergestelde. De adders.... Als straf voor mijn domheid kreeg ik mijn belooning niet; en mijn geld, waarbij de koopsom voor de Bockshorn, beschouwden zij als een vrijwillige schenking aan de orde, om hen in staat te stellen de echte 'Acta quaedam' in Parijs te koopen. Voor de moeite en om mijn honger te stillen kreeg ik tien ducaten....'

'De bedrieger bedrogen,' zei ik, 'en toen heb je de Jezuïeten de rug toegedraaid en bent gaan zwerven. Maar wat doe je hier in Leiden?'

Hij liet zijn stem dalen. - 'Leiden trekt mij vanouds, luitenant Criellaert. Ik heb hier goede vrienden, machtige beschermers....

Het is een zuur iets voor iemand die twintig duizend gulden heeft bezeten, en meer, om van de liefdadigheid te moeten leven, en in de baaierd te slapen, waar de koude nachtwind je op de borst slaat. Als soldaat ben ik onbruikbaar vanwege mijn hand, en mijn brandmerk maakt mij ongeschikt voor ieder ander beroep....' - Hij nam een slok bier, en vervolgde: 'Ik zou alles doen om die twintig duizend gulden terug te krijgen letterlijk alles. Daar heb ik ten slotte voor geploeterd en de bokkenpruik voor opgehad in de Bockshorn, - daar heb ik *u* voor bediend, luitenant.... Weet ú niet een middel?'

'Werken,' zei ik.

'Neen, in ernst.... Wacht eens even, daar schiet mij iets te binnen. Er bestaat wel degelijk een middel, luistert u maar. Een volkomen eerlijk middel, bij alle heiligen!.... *U* geeft mij die twintig duizend gulden.'

'Als leening of als vrije gift?' vroeg ik, terwijl ik hem onder zijn hoedrand in de oogen trachtte te zien.

'Als gift, - onder vrienden. Een leening is zoo omslachtig.'

'Omslachtig, en onzeker. Maar ook de gift trekt mij niet zoo erg aan.'

'U zoudt het kunnen,' hield hij vol.

'Ook dat niet, Kaplirsch....'

'Merck,' verbeterde hij.

'Merck. Mijn vrouw was rijk, maar zij is het niet meer. Maar ook als ik het had, en het gemakkelijk kon missen, kreeg je het geld niet. Ik ben niet geroepen om de oplichterij van Jezuïeten te repareeren, - aangenomen dat je verhaal niet gelogen is.'

'Alle Sacramenten, dat is niet verstandig van u, luitenant. U of uw vrouw zou het geld best kunnen leenen.'

'Misschien. Maar vertel mij eerst: wat gebeurt er, als ik weiger?'

'Ach....' - Hij trok zijn mond in een smartelijke plooi, en loosde een diepe zucht. - 'Nu roert u een zwak punt bij mij aan, luitenant. Dreigementen onder vrienden is, na het bestolen worden door Jezuïeten, wel datgene wat mij het meest tegen de borst stuit op dit ondermaansche. Maar ik mag mij niet door sentimenteele overwegingen laten leiden: dat is onzakelijk. Ziehier dan: wanneer u mij dit geld weigert, zal ik mij tot mijn leedwezen genoopt zien het Leidsche Gerecht, zooals ze het hier noemen, ervan op de hoogte te stellen, dat uw zuster in de lente van het jaar onzes Heeren 1618 in Straatsburg haar kind vermoord heeft. Ook haar verloofde, binnenkort haar bruidegom, zou ik hiervan moeten verwittigen. Maar het is een middel, waartoe ik zeer ongaarne mijn toevlucht neem. Geeft u mij het geld, luitenant, -

dat is toch veel eenvoudiger voor ons allemaal,' eindigde hij, met iets smeekends in zijn heesche stem. Zelfs haalde hij een voddige neusdoek te voorschijn om zijn oogen af te vegen; maar hij bedacht zich, en snoot alleen zijn neus.

'Hoe wil je het bewijzen?'

'Allemaal voor gezorgd, luitenant. Ik heb de schriftelijke verklaringen van twee vroegere bedienden van monsieur Louis. Uw zuster heeft haar kind tien dagen na de geboorte gewurgd, - daartoe aangezet door De Romanesque, zeker, maar dat staat niet in de verklaringen, en dat zal niemand ook uit mijn mond vernemen. Ik zou liever mijn tong afbijten dan iets ten ongunste van monsieur de Romanesque te debiteeren.... Het was een fatale historie, - een aangrijpend menschelijk drama, mag men zeggen. Zij verweerde zich met handen en voeten. Toen heeft hij haar in slaap gebracht en haar bevolen het te doen; hij wilde haar volledig aan zich binden, en niets bindt zoo vast als een moord, daar weet ik van mee te praten. Hij ging wel iets te ver; hij had haar ook gezegd, dat hij het lijkje voor het bereiden van een heksenzalf of het samenstellen van een magisch kwadraat of iets dergelijks noodig had; maar bij mijn weten is dat niet doorgegaan. Zij ontwaakte, en wilde wéer niet. Toen moest hij haar opnieuw in slaap brengen, en toen heeft zij het kind gewurgd. Zij was een slaapwandelaarster, net als mijn jongens in de Bockshorn; zulke menschen kan men overal voor gebruiken.... Dat ziet u nu aan mij: ik gebruik uw zuster om aan twintig duizend goede Hollandsche guldens te komen.'

'Ja, dat stel je je zoo voor. Maar wat denk je eigenlijk dat het mij schelen kan?'

'Veel!' zei hij met groote zelfverzekerdheid, 'ik heb mij zorgvuldig op de hoogte gesteld. Er is u veel aan gelegen, dat uw zuster met dokter Valmaer trouwt. Zoolang dat niet gebeurt is zij ten uwen laste; de weduwe, bij wie zij gewoond heeft, was daarover zeer positief. Een allerinnemendste vrouw, deze weduwe, zij geloofde zonder meer, dat ik met haar man de trompetter op de kermissen had gereisd....'

Ik stond op. Ik zag hoe zijn hoedrand langzaam mee verrees.

'Je bent een schelm,' zei ik, 'maar voor mij een onschadelijke schelm. Ik heb alle middelen om je aan de galg te brengen. Neem je in acht! Alleen al je machinaties in Heidelberg....'

'Gelogen,' zei hij, 'in Heidelberg is Johann Merck nooit geweest, daar vergist u zich in. U heeft geen bewijzen, u heeft geen getuigen....'

'Mijn beste getuige staat op je voorhoofd geschreven, Herr Brandmerck,' zei ik nijdig (ik geloof niet, dat dit goed Duitsch

is, maar tegen Kaplirsch mocht het volstaan). - ‘En hier op het Stadhuis herinnert men zich Denis Arnould nog wel. Bovendien heb ik een schriftelijke verklaring van monsieur de Romanesque, even voor zijn dood geschreven, waarin hij jou denonceert....’

‘Gelogen, en gelogen! Monsieur Louis was niet gek, zelfs niet op zijn sterfbed. En dacht u soms, dat ik niet begrepen had, dat u en uw zuster hem vermoord hebben? Jammer, dat ik het niet bewijzen kan.... Maar voor die moord zult u mij betalen!’ sputterde hij, en nu waren zijn zwarte oogen haatdragend op mij gevestigd.

‘Ik betaal niets!’ riep ik uit, terwijl ik mij achterwaarts naar de deur bewoog, ‘ik betaal niet eens je bier en je brood met kaas, man! De Jezuïeten hebben je gestraft door je kapitaaltje te confiskeeren, ik straf je door je voor je eigen vertering te laten opkomen! En vanmiddag ga ik naar de schout!’

Met dit dreigement sloeg ik de deur achter mij dicht. De lust om bloemen te koopen was mij vergaan, en telkens, tot op de Oude Vest toe, meende ik zijn voetstappen achter mij te hooren. Een vroegere waard, rijk geweest daarbij, in een dergelijke situatie te brengen leek mij geen onaardige wraakneming, al was het misschien weinig tactisch hem nog meer redenen tot persoonlijke vijandschap te geven. Al te ernstig wilde ik de zaak echter niet opnemen. Wat kon hij doen? Zijn onbetrouwbaarheid sprong in het oog voor iedere menschenkenner; het leek mij niet eens de moeite waard om naar het Stadhuis te gaan. Het eenige wat mij te doen stond was Reindert waarschuwen, voor het geval Kaplirsch zijn voornemen werkelijk ten uitvoer zou brengen. Bijzonder schokken zou het hem, dacht mij, niet. Lysbet in te lichten leek mij voorloopig ongewenscht; het zou haar zelfvertrouwen maar bedreigen, dat zij voor het bezoek aan mijn vader zoo terdege noodig had.

Thuisgekomen trof ik Deliana in gesprek met Nelleke, die haar gewoonlijk op de hoogte bracht van wat er onder het minder welgestelde deel der lijdende gemeente omging. Daar zij anders niet de gewoonte had hiermee in mijn tegenwoordigheid door te gaan, begreep ik, dat er iets gebeurd moest zijn dat niet alleen Deliana, maar ook mij aanging, - en zelfs alle Leidenaars gezamenlijk, zooals weldra bleek, - de res publica, om zoo te zeggen. Achilles, de Ulmer dog van de schout, was overleden. De schout moest in een helsch humeur zijn, en sommige menschen spraken van vergiftiging. Het was jammer van de hond, vond Nelleke, wier meegevoel luider sprak dan haar gebetenheid op de gedresseerde doodsvijand van zooveel onschuldige Arminianen. Ik liet hen beiden alleen en ging naar mijn kamer. Na Kaplirsch

dit nieuwe voorval, dat voor mij niet geheel zonder beteekenis scheen. Intusschen kon ik mij niet voorstellen hoe Reindert erin geslaagd was zijn dreigement ten uitvoer te brengen.

Wij waren nog niet klaar met eten, toen hij kwam oploopen en mij te spreken vroeg. Een opgewonden indruk maakte hij niet. Daar hij zich niet haastte met zijn onthullingen en kouwelijk door de kamer bleef drentelen, de handen in de zakken, begon ik ermee hem over Kaplirsch te vertellen, zonder datgene te noemen waarmee deze Lysbet in feite zou kunnen benadeelen. Ik lichtte hem in over 's mans antecedenten, en bezwoer hem in geen geval zijn lasterpraatjes te gelooven.

‘Goed,’ zei hij onverschillig, ‘daar kunnen wij later over praten. Heb je al gehoord wat het monstrum horrendum overkomen is?’

‘Nelleke was er vol van.’

‘Mijn werk,’ verklaarde hij, terwijl hij zich op de borst klopte, maar hij verbeterde zich onmiddellijk: ‘*Ons* werk.’ - Steeds nog ijsberend door de kamer, van de eene hoek naar de andere, met zorgvuldig afgemeten pasjes, vervolgde hij: ‘De mythologische parallel kan ik je nu ook duidelijker maken. Tot mijnspijt moet ik je de illusie ontnemen, dat jij Paris zou kunnen zijn. Ik ben natuurlijk Apollo, Apollo medicus, die de Romeinen vereerden, daar tornen wij verder niet aan; maar wil ik dit in optima forma zijn, met alle aanspraken op goddelijke vereering, ook in deze Calvinistische stad, dan is het noodig, dat Maria Banckert Paris is. Maria Banckert heeft de pijl afgeschoten, die Apollo, die *ik* haar in de hand had gedrukt. Ik hoop, dat het begrijpelijk voor je is.’

‘In geenen deele,’ zei ik.

‘Dan gaan wij nog een stap verder,’ zei hij op een doceerende toon, ‘nu krijgen wij de pijl. De pijl bestaat uit drie stukken houtskool met arsenicum erin.’

‘Wát zeg je?!’ riep ik uit, terwijl ik van mijn stoel opsprong.

‘Heeft Maria je nooit verteld, dat onze Achilles de gewoonte had houtskool te eten?’

‘Ja, dat heeft zij mij verteld, vroeger eens,’ stamelde ik.

‘Je herinnert je die avond, toen ik je hielp de ingrediënten van die oude vuuraanbidder naar boven te dragen? Spraakzaam als steeds, onthield je mij niet een verklaring van doel en samenstelling dezer stoffen en preparaten. Het kostte mij weinig moeite mij een vijftal pijpjes houtskool toe te eigenen, zonder dat jij het zag. Houtskool met arsenicum erin verborgen, en een hond, die aan houtskool verslaafd is zooals een sjouwerman aan een borrel, - alleen het Fatum kan op zulk een gedachte komen!

Ik heb deze geprepareerde houtskool in Maria's schilderdoos gesmokkeld, even voor zij naar Willem toeging om les te geven. Eéns moest Achilles aan de beurt komen. Ik wist, dat hij ieder stuk houtskool, dat zij gebruikt had, na afloop van de les opvrat.'

'Hoe oud zijn de kinderen van De Bondt?' vroeg ik.

'Dat kunnen wij later nog wel doen: de schoft in zijn kinderen treffen. Voorloopig ben ik tevreden. En jij?'

Ik liet mij op mijn stoel vallen. - 'Het is iets ongehoords wat je daar uitgehaald hebt, Reindert. Niet tegenover die hond, of De Bondt zelf zoozeer....'

Met een ruk draaide hij zich om en bleef vlak voor mij staan, de oogen groot en strak. - 'Als jij erin toegestemd had je samen met mij op De Bondt te wreken, zooals de zonen van Oldenbarneveldt hun vader hebben trachten te wreken, zou ik dit nooit hebben gedaan. Het is in de eerste plaats een lesje voor jou, om je visschenbloed, je kikvorschenbloed in beweging te brengen. Bah!' - Hij spuwde op de vloer, en begon weer te loopen.- 'Ik geloof, dat je sinds de dood van mijn vader geen kwartier met elkaar aan hem gedacht hebt. Je hebt alleen de vruchten ervan geplukt.'

'Het gaat nu niet om je vader,' zei ik, na eenige tijd gezwegen te hebben, 'het gaat niet om de dooden, het gaat om de levenden. Je kunt Maria in groote moeilijkheden brengen, en jezelf erbij.'

'Dat is niet waarschijnlijk. Ik heb de resteerende houtskool weer uit de doos genomen en vernietigd. In één zoo'n pijpje moet zeker een gram arsenicum hebben gezeten. Honderd milligram ongeveer is doodelijk voor een dier van de grootte van het monstrum horrendum; maar ik wist natuurlijk niet van te voren hoeveel hij ervan binnenkrijgen zou. Bovendien schijnt kool in sommige gevallen als tegengif te werken. Mijnheer Cabbeljau zal wel weten hoeveel erin zat. Vraag het hem eens.'

'Ik vind het een kwajongensstreek,' bracht ik met moeite uit, woedend bij de gedachte welke gevolgen deze moord - wanneer men het zoo noemen wilde - ook voor mijzelf zou kunnen hebben. Maar hij liet mij niet de tijd aan deze gedachte uiting te geven; hij maakte een van zijn spottende buigingen, en haastte zich de kamer uit. Ook ik haastte mij: naar de zolder namelijk, waar ik, alle vuurwerkers, doctoren, schilderessen, schouten en Ulmer doggen ter wereld vervloekend, de overschietende partij houtskool met arsenicum in een doosje pakte, dat ik nog diezelfde middag naar Petrus Cabbeljau terugbracht, met de boodschap, dat de pijpjes mysterieuze lichtverschijnselen hadden vertoond en dat ik het niet langer verantwoord achtte dergelijke stoffen in mijn huis te houden. Dringend verzocht ik hem er tegenover niemand

van te reppen, dat de houtskool bij mij verborgen was geweest. Hij was als een kind zoo gelukkig met mijn mededeeling; binnenkort had hij een eigen stookhuis, en dan zou hij de materie te lijf gaan met geheel nieuwe experimenten en het vuur zijn laatste geheimen ontfutselen.

VII

De daarop volgende dag stond in het teeken van de dood van Achilles. Zoowel in het vuurwerkershuis als in de keuken bij Nelleke stroomden de geruchten op hun weelderigst: de algemeene opwinding scheen even groot als in Heidelberg, wanneer Tilly een schans veroverd had; misschien kan men hieruit opmaken hoe veilig wij in Holland woonden, hoe weinig belaagd door werkelijke gevaren.... Een burlesk karakter namen de geruchten aan, toen het probleem onder het oog werd gezien van wat er met het lijk gebeuren zou. Het lijk van een hond stopt men onder de grond, zonder daaraan een weidscher benaming te verbinden. Met Achilles evenwel had onze schout andere plannen. Hij zou geheel volgens menschelijke usance begraven worden, in een kist, met volgrijtuigen en rouwdragers en aansprekers. In een afzonderlijke wagen zou zijn mand ten grave worden gedragen. Volgens sommigen was er sprake van geweest het dier in de Pieterskerk te begraven, - onder de preekstoel, ter herinnering aan een daar ter plaatse opengescheurde strot? - maar dit zal wel een bedenksel geweest zijn van een of andere grappenmaker. Voor het feit intusschen der begrafenis zelve - op een der bolwerken, in een lang niet onvoornaam hoekje - kan ik instaan; het nageslacht zal hierin een aanwijzing kunnen vinden van de graad van verwatenheid onzer regenten; tenzij men de schuld zou willen zoeken bij de godsdienstverdwazing, die de autoriteiten ertoe bracht een doode Contraremonstrantsche hond belangrijker te vinden dan een doode Remonstrantsche predikant. Valmarius immers, de lezer zal het zich herinneren, waren de volgrijtuigen geweigerd.

Hoewel ik mij over de uitslag van Lysbets bezoek niet ongerust maakte, had ik besloten diezelfde dag nog naar mijn ouders te gaan. Tot zes uur had ik dienst; bovendien wilde ik, voor het geval dat de verzoening groote allures aangenomen had, niet de kans loopen Lysbet nog bij hen aan te treffen. Ik ging dus eerst naar huis om te eten, praatte nog wat met Deliana, en wilde even na zevenen mijn hoed, mantel en lantaren gaan halen, toen er geklopt werd en Nelleke mijn moeder binnenliet, bleek en verschrikt en onvoldoende beschut tegen de koude avondlucht. Ik wilde haar in de kamer trekken, bij het haardvuur, maar zij verzette zich: zij wilde mij alleen spreken.

'Laat Deliana niets hooren,' fluisterde zij, 'die houdt niet van Lysbet....'

Er was dus iets met Lysbet. Na Deliana te hebben toegeroepen,

dat mijn moeder mij was komen halen, verliet ik met deze laatste het huis; onderweg kon zij mij vertellen wat er gebeurd was.

Die middag om drie uur was Lysbet door haar opengedaan en in de voorkamer gelaten. Mijn vader was nog niet thuis. Reeds sinds de ochtenduren, toen hij van de werkplaats terugkeerde, was hij in een zwart humeur geweest, had voor mijn moeder alleen maar snauwen overgehad en zich in alle opzichten gedragen als iemand die door anderen tot een goede daad gedwongen wordt, die hijzelf als de slechts mogelijke beschouwt. Om kwart over drie was hij komen opdagen. Mijn moeder dacht eerst, dat hij dronken was, iets waarvoor zij al jaren vreesde; hij had gestommeld in de gang, en in zichzelf gevloekt, - een voor hem zeer ongewone godslastering, - en toen hij de kamerdeur opende, wankelde hij en moest zich aan de deurpost vasthouden. Het gesprek tusschen vader en dochter kon nog geen vijf minuten geduurd hebben, toen zij meende te hooren, dat alles niet ging zooals het gaan moest; zij was naderbijgeslopen, en hoorde mijn vader zeggen: ‘Je bekent het dus?’ - wat Lysbet hierop antwoordde kon zij niet verstaan. In de meening verkeerend, dat hij Lysbet nog steeds de oorspronkelijke misstap verweet, vatte zij het plan op hem tot bezinning te brengen, en opende de deur. Op dit oogenblik was hij in ijselijke vervloekingen uitgebarsten, zoo erg, dat zij ze niet durfde herhalen; Lysbet gilde ertusschen door; en toen zij de kamer binnenkwam, stonden die twee als furies tegenover elkaar. Lysbet schreeuwde: ‘En Katholiek ben ik ook!’ - Mijn moeder wilde tusschenbeiden komen, maar kon niet verhinderen, dat Lysbet op mijn vader toeschoot, roepend: ‘Ik steek het huis in brand! Ik laat mij niet beleedigen door een ellendeling als jij, die zijn kinderen afranselt! Louis zal mij helpen, morgen is hij hier!....’ Het had mijn moeder heel wat moeite gekost haar op de gang te krijgen; daar had zij zich losgerukt en was het huis uitgevlogen. Toen mijn moeder in de kamer terugkwam, zat mijn vader op een stoel, met gesloten oogen. Hij had niets willen zeggen, en even later was hij naar bed gegaan; zij had de dokter willen halen; haar voornemen radend, had hij het haar verboden. Dat hij een beroerte had gehad, geloofde zij niet; haar vader had vroeger een beroerte gehad, en had toen zijn wangen opgeblazen als een klein kind dat zich in zijn wiegje vermaakt, iets waarmee mijn grootmoeder, erg vroolijk van aard, hem nog lang had geplaagd, want hij had jaren geleefd na die beroerte, in de beste gezondheid, en niet eens bang voor een tweede. Mijn grootvader was een stille, vriendelijke man geweest, geheel in zijn gezin opgaand; het leek wel alsof mijn moeder mijn vader een beroerte

zou hebben toegewenscht, indien hij daarvoor wat meer van het karakter van mijn grootvader had gehad.

'Wie is Louis?' vroeg zij op bedeesde toon.

'Louis de Romanesque, - de schilder toch! Maar die is dood, die kan geen huizen meer in brand steken....'

'Die schilder, die toen aan de deur is geweest?'

'Ach neen, moeder,' zei ik knorrig, 'dat was Kaplirsch, zijn factotum. Dat heb ik allemaal uitgelegd, twee jaar geleden.... U weet dus niet waarom vader zoo tegen haar te keer is gegaan? Het valt mij erg van hem tegen; hij weet, dat hij er mij mee benadeelt.'

'Ik heb het niet kunnen verstaan; en je vader wil niets zeggen.'

'Dat zij Katholiek is toch niet? Dat kan ik mij haast niet voorstellen....'

'Zij ís toch niet Katholiek?' vroeg mijn moeder.

'O, een tijdje geweest,' zei ik ontwijkend.

Uit haar verdere mededeelingen maakte ik op, dat het in zekere zin een waagstuk was mijn vader onder de oogen te komen. Toch was het noodig, dat ik hem sprak; voor ik wist wat er tusschen hen voorgevallen was, kon ik mijn houding tegenover Lysbet niet bepalen. Ik was vol vertrouwen. Terwijl wij haastig de Hooge Woerd afliepen, onze lantarens ongelijkmatig schommelend, alsof de een de ander voor wou komen, stelde ik mij het gesprek voor, dat eindigen moest met mijn algeheele overwinning. Ik was mijn vaders lievelingszoon, - ik had met kanonnen geschoten bij Fleurus, - ik had Louis de Romanesque vermoord om hem tevreden te stellen! De kansen op een verzoening met Lysbet leken mij op dit oogenblik veel grooter en glorieuzer dan een uur te voren, toen alles reeds beklonken scheen.

Hoe eenzaam en kil leek onze straat, hoe hol voor het geluid van onze voetstappen. Ik kon mij de dag niet herinneren, dat ik hier voor het laatst met mijn moeder geloopen had; het zal wel geweest zijn op een zomeravond, dat zij mij van mijn spel had gehaald, zacht beknorrend, en dreigend met mijn vader, terwijl ik toch maar al te goed wist van hem, zoo streng voor de andere drie niets dan een meesmuilend vermaan te duchten te hebben.... Onze zwaaiende lantarens tastten gevel voor gevel af, alsof wij niet zeker van het huis waren, - maar daar was de Bijbel al: het Boek der Boeken in steen, de bladen dreigend opengeslagen tot een gevel van steen, een Oud-Testamentisch phantasma in een smalle Hollandsche straat. Onder de luifel was het donkerder dan de nacht; de kelderingang was een rattenhol in te groote afmetingen; en de bank en de potkast, waarop mijn vader, losbrekend uit zijn geforceerde zwijgzaamheid, vroeger zijn

theologische en politieke tirades ten beste had gegeven, leken onder ons lantarenschijnsel op een tooneel, waarvan de comedianten zijn heengegaan om nooit meer terug te keeren. De deur piepte, en nu viel het schijnsel in de leege gang, over de blauwe en grijze tegels, tot aan de keukendeur toe, die op een kier stond. Ook hier, binnenshuis, scheen alles verlaten. Want hier woonden nog maar twee oude menschen, met weggevlogen kinderen, - twee oude menschen, en om de stilte tusschen hen te verbreken niets anders dan de papegaai van Jan Koerbagh in de achterkamer en de Friesche klok in de voorkamer, waarvan de eerste Maleisch sprak, en de tweede alleen maar tikte.

Mijn vader lag in de bedstee bij kaarslicht zijn Bijbel te lezen. Het licht viel op zijn dooraderde linkerhand; van de rechter vatten de duim en de twee vingers juist een bladzijde aan. Het viel mij op, dat hij achter in de Bijbel las: het moest het Nieuwe Testament zijn, tegen zijn gewoonte. Onder zijn kalotje leek hij een oude, zieke roofvogel, opgesloten in een nest dat hij haatte, met een Boek dat hij niet liefhad. Mijn moeder was niet mee naar binnen gegaan, en eenige oogenblikken stond ik besluiteloos rond te kijken, naar de tafel, de stoelen, het kabinet met de oude globe erop, waarop een of ander werelddeel moeite deed om in zijn geheel naar voren te komen, naar de tinnen borden op het rek, en naar de prent genaamd ‘De Hollandsche Tuin’, met de leeuw erop, die niet op de leeuw van het Stadstimmerhuis geleek. Oud alles, oud en versleten. Toen ik de oogen op hem vestigde, bleek hij mij allang gezien te hebben. Hij keek mij aan, met die onnoemelijke oudemannensluwheid in zijn veege blik achter de brilleglazen, - een sluwheid des te opmerkelijker, omdat de rest van het gezicht alleen maar van een eerwaardige verstarring scheen te getuigen. Hij had mij gezien, en nu mat hij zich met mij, en ademde sneller, als om kracht te verzamelen voor wat komen ging, met een bladzijde van het Boek tusschen de vingers van zijn verminkte rechterhand, - de kaarsvlam naast de bedstee, op een stoel, bewoog ervan, van dit ademen, - ja, het moet van het ademhalen, het hijgen om kracht, geweest zijn, dat de vlam bewoog, want de bladzijde sloeg hij niet om, en ook ik verroerde mij niet, en tochten kon het niet in de kamer, want het was windstil buiten.

‘Wel?’ vroeg hij.

Ik haalde een stoel naar mij toe en ging zitten, met mijn mantel aan. - ‘Het spijt mij, vader, dat al mijn bemoeiingen zoo weinig hebben opgeleverd.’ - Toen hij hierop niets zei, en alleen maar die bladzijde van de Bijbel omsloeg, vervolgde ik op gevoelvolle toon: ‘Was dat nu noodig geweest?’

Hij lei de Bijbel naast zich neer, trok de knieën op, en draaide zich half naar mij toe. Hierbij verschoof zijn kalotje, en nu was zijn gezicht in zijn geheel sluw, - zwak en sluw, - de sluwheid van stokoude Pharizeeërs en schriftgeleerden, die alles uit de boeken halen, zelfs hoe zij ademen moeten.

'Wat heeft je moeder je verteld? Zij moet iets afgeluisterd hebben....'

'Wat moeder mij verteld heeft lijkt mij van minder belang dan wat u tegen Lysbet heeft gezegd,' zei ik, 'van moeder weet ik alleen, dat u en Lysbet als twee kemphanen tegenover elkaar stonden. Een stichtelijk schouwspel! Ik wou, dat ik meegekomen was, dan was het niet gebeurd.'

'Dacht je?'

'Zeker dacht ik dat!'

Thans zette hij zijn bril af, hield hem op halve armlengte voor zich uit, alsof dit de manier was om erdoor te kijken, en gooide hem vervolgens de Bijbel achterna, met een ongeduldige beweging. Het brillenhuisje lag op de grond naast de bedstee; ik raapte het op, en even later had hij ook het brillenhuisje naast zich neergegooid, alsof zich daar een rommelhoek bevond, waar men als bedlegerige alles kwijt kon. Zoo zwegen wij geruime tijd.

'Ik las de brieven van Paulus,' zei mijn vader eindelijk, 'en in de eerste brief aan de Corinthiërs vond ik een fraaie, toepasselijke spreuk, die ik natuurlijk reeds kende, en die ook jij zult kennen, al stel je je de laatste jaren aan als een ongodist. Daar staat geschreven: 'Een iegelijks werk zal openbaar worden; want de dag zal het verklaren, dewijl het door vuur ontdekt wordt.' Alles wordt openbaar; de grootste hoeren kunnen hun misdrijven niet verborgen houden; God haalt alles aan het licht; het is goed dit door de Schrift bevestigd te zien.'

'Ik had gedacht, vader,' antwoordde ik, 'ik had gehoopt, dat het Nieuwe Testament u tot milder gepeinzen zou hebben gebracht. Maar dan had u wat terug moeten bladeren; bij Paulus is niet zooveel te vinden aan aansporingen tot mededoogen en vergevingsgezindheid. Ik als ongodist zou mij aan de Evangeliën gehouden hebben in uw plaats. Geef mij de Bijbel eens aan,' - ik boog mij over hem heen, en trok het Boek tusschen de dekenplooien en onder de bril en het brillenhuisje vandaan, en begon te bladeren, - 'hier tusschen mijn duim en wijsvinger, daar heeft u de vier Evangeliën. Het is niet dik; het is maar ruim honderd bladzijden; maar er staat toch wel een en ander in. Nu neem ik een speld,' - van twee spelden, door mijn moeder in een verstrooide bui op de grijze bedsteegordijnen gestoken, nam ik er één, - 'en nu, voor het godsoordeel, steek ik die speld ergens

tusschen die honderd bladzijden, en nu zullen wij zien wat de Schrift u te zeggen heeft. Ziehier.' - Ik las op: ''.... en zoo wie u zal dwingen éene mijl te gaan, ga met hem twee mijlen. Geef dengene die iets van u bidt, en keer u niet af van dengene, die iets van u leenen wil. Gij hebt gehoord, dat er gezegd is: Gij zult uwen naaste liefhebben en uwen vijand zult gij haten. Maar ik zeg u, hebt uwe vijanden lief, zegent ze die u vervloeken, doet wel dengenen die u haten, en bidt voor degenen die u geweld doen en u vervolgen; opdat gij moogt kinderen zijn uws Vaders die in de hemelen is; *want Hij doet Zijne zon opgaan over boozen en goeden, en regent over rechtvaardigen en onrechtvaardigen*'.' - De laatste woorden had ik met verheffing van stem uitgesproken.

'Dat is geen kunst,' zei hij op gemelijke toon, en nam mij de Bijbel uit de hand, 'je leest net zoo lang door tot je iets toepasselijks vindt....'

Ik had moeite een glimlach te onderdrukken. - 'U weet dus heel goed wát toepasselijk is in uw geval. Wanneer ik nog verder had gelezen, zou er misschien nog meer gekomen zijn; de Evangeliën wemelen van zulke dingen, als ik mij goed herinner.'

Hij begon in zijn baard te knijpen, ijverig en gelijkmatig. - 'Vroeger in het leger deden wij hetzelfde. Alleen hadden wij geen spelden; wij gebruikten de naalden van de musketiers, voor het doorstooten van het aangebakken kruit, je weet wel, - een oudgediende als jij weet dat natuurlijk.' - Hij lachte vol welgevallen, maar in zijn oogen lag schuwheid. - 'Toen wij op 30 Mei 1591 Zutfen hadden genomen, gingen wij weddenschappen aan, of de Prins nog diezelfde dag naar Deventer zou trekken. Wij besloten een godsoordeel in te roepen en namen daarvoor de eerste vijfhonderd bladzijden van de Schrift, omdat daarin de meeste krijgsbedrijven vermeld staan; verder spraken wij af, - iets wat jij zoojuist vergeten hebt, - welke bladzijde wij zouden nemen van de twee waar de naald tusschen kwam: de linker of de rechter. Het bleek te zijn het eerste boek Samuel, hoofdstuk 30 vers 8: 'Toen vraagde David den Heere, zeggende: Zal ik deze bende achterna jagen, zal ik ze achterhalen? En hij zeide hem: Jaag na, want gij zult gewisselijk achterhalen en gij zult gewisselijk verlossen.' Vooral dit laatste was niet mis te verstaan; en verderop is er nog sprake van de beek Besor, die zij over moesten, klaarblijkelijk een aanduiding van de Schipbeek. Alles is uitgekomen, want diezelfde avond nog braken wij op naar Deventer. Er waren ook wel soldaten die de kaart legden of de dobbelsteenen raadpleegden; maar wij kanonniers hielden ons altijd maar aan Gods Woord; daar zou ik je nog veel meer op-

merkelijke staaltjes van kunnen vertellen, bijvoorbeeld in '94, toen wij de winterkwartieren betrokken hadden....'

'Waarom heeft u zich niet met Lysbet willen verzoenen?' zoo sneed ik deze woordenstroom onbarmhartig af. Met zijn rechterhand onbeweeglijk in zijn baard keek hij mij aan, en het duurde eenige tijd voordat zijn lippen woorden begonnen te vormen. Ik boog mij naar hem over, en eindelijk verstond ik:

'Dat zeg ik niet.'

'Wat zijn dat voor fratsen!' bruiste ik op, 'waarom kunt u dat niet zeggen? Er is u toch niets over Lysbet bekend wat ik niet weet? Vooruit, spreek op, vader. Waarom was het? Was het omdat zij Katholiek is geworden?'

'Ik zeg niets,' zei hij, met de lijdelijke koppigheid van een ernstige zieke, die weet ook door zijn vileinste belagers ontzien te zullen worden.

'Dat is trouwens ook geen reden.... U had dit wel kunnen opmaken uit haar betrekkingen tot De Romanesque. Waarom wilt u het mij niet zeggen?'

'Het is beter van niet,' - hij liet zich in de kussens zinken, met iets van voldoening op zijn mager, vervallen gezicht, - 'het lijkt onredelijk, maar dat is het niet. Het is voor jouw eigen bestwil; God zij je genadig, ik heb alleen aan jouw welzijn gedacht. Mijn eene kind vervloekend, hecht ik mij met des te meer liefde aan mijn andere kinderen....'

In de meening verkeerend, dat hij mij wilde paaien met familie-sentiment, viel ik hem ruw in de rede:

'U brengt mij juist in de grootst mogelijke ongelegenheid! Nu gaat Lysbets huwelijk niet door, en kan ik weer voor haar gaan zorgen, - met alle andere last.'

'Ik ben bereid voor haar te betalen. Ik wil niet, dat je in ongelegenheid komt door deze kwestie; daar is geen sprake van. Daar hoef je je geen zorgen meer over te maken, jongen.' - Hij zei dit op grootmoedige toon, alsof hij niet twee jaar lang mij voor de kosten had laten opkomen.

'Dat is al iets,' bromde ik, 'God zal je straffen met een dergelijke zuster.... Ik moet nu naar haar toe.... Heeft u eraan gedacht, dat één vraag aan Lysbet mij opheldering kan verschaffen en uw geheimzinnigheid overbodig maakt?'

'Zij kan je niets vertellen over datgene wat ik voor je geheim wil houden. Over enkele dagen hoop ik je alles te kunnen zeggen.'

'Walglijke comedie.... U weigert dus een verzoening?'

Met een afwerend gebaar als eenig antwoord wendde hij zich van mij af, en lag eenige tijd naar de dansende schaduwen op de bedsteeplanken te kijken. Zijn blik volgend, stuitte ik op het

takje witte bruidswinde, dat daar in de hoogte aan zijn draad te bengelen hing, nauwelijks bereikbaar voor het kaarslicht: een weifelend embleem van een bijna ten einde gekomen huwelijk. Een goed eind of een kwaad? Maar die vraag laat zich ten aanzien van een huwelijk niet stellen. Zoolang de ouders leven, is het huwelijk steeds goed; al het kwaad, al de last en al de moeite, is voor de kinderen. Want met het takje witte winde hebben de kinderen niets uit te staan; zij waren er niet bij, toen het de borst van de bruid sierde; zij leven hun eigen leven.... Nu het zakelijke gedeelte van het gesprek beëindigd was, en onbetwistbaar in zijn voordeel, scheen, bij wijze van terugslag, een diepe zwaarmoedigheid zich van hem meester te maken. Hij zuchtte, en steunde, en woelde af en toe; en hoeveel comedie ook hierin schuilen mocht, toch had ik medelijden met hem.

'Ik geloof waarlijk, vader,' begon ik, mijn stoel wat dichter bij de bedstee schikkend, 'dat uw schuldgevoel, waarover wij vroeger wel gesproken hebben, u steeds nog parten speelt. U wílt schuldig zijn, zondig zijn, en u meent dit niet beter te kunnen bereiken dan door de schuld op het hoofd van een ander te stapelen, in casu Lysbet. Daardoor voelt u zich des te schuldiger; want zij is uw dochter, dat wascht al het water van de zee niet af....'

Hij zei niets. Ik vervolgde:

'Ik zie het nu. Lysbet is het slachtoffer van uw eigen veete met God; of liever: van uw onzekerheid omtrent die veete, de omvang en de strekking ervan. Vroeger als kind heeft u mij danig betooverd met de twee branders van Gianibelli, de Fortuin en de Hoop, waarvan de een aan de grond liep en de ander in vlammen opging. Als jongen reeds zocht ik daar van alles achter. Maar nu weet ik wat het te beteekenen heeft. De Hoop is míjn deel geworden, want bij zijn licht zie ik alles omtrent u en Lysbet en mijzelf, en de Fortuin is úw schip, want die heeft alles voor u in het duister gelaten. Soms zou ik wenschen, dat dit ook voor mij zoo mocht zijn....'

'Het was een mooie uitvinding,' zei mijn vader, 'zij hadden dat bij jullie in Heidelberg moeten doen, dan was de stad misschien niet verloren gegaan.'

'Misschien,' zei ik, 'het berouw komt steeds na de zonde.'

'Gianibelli noemden ze de Archimedes van Antwerpen, en zoo noemde hij zichzelf ook, want bescheiden was hij niet, daar was hij een Italiaan voor. Hij had drie groote schepen, van vijfhonderd ton elk, willen hebben, - hij kreeg er twee van zeventig; had men zijn verzoek ingewilligd, dan hadden wij Antwerpen nu nog. Hij had verschillende lonten op die schepen; maar bovendien een uur-

werk, voor het geval de lonten weigeren zouden. Hij was een slimmerd, Gianibelli, een groot vernuft: boven op de twee branders legde hij een vuur aan van pek en zwavel, en hij liet ze voorafgaan door dertig kleinere schuiten, waarop ook vuren brandden: dit was een krijgslist, begrijp je, om de Spanjolen in de waan te brengen, dat het hem er alleen om te doen was de brug in brand te steken, zonder ontploffing. Al die schuiten moesten hun aandacht afleiden....'

'Ja, ik begrijp het,' zoo onderbrak ik hem, 'Gianibelli was overigens niet de eenige meester in het afleiden van de aandacht zijner tegenstanders.'

'Neen, zeker niet,' gaf hij toe, 'maar nu moet je verder hooren....'

Een uur later zat ik weer thuis, doodelijk vermoeid, en met een schep problemen. Hoezeer ook doordrongen van de noodzakelijkheid deze avond nog naar Lysbet toe te moeten, slaagde ik er niet in mijn besluiteloosheid te overwinnen. Daarbij was ik maar al te zeer overtuigd van het vergeefsche van verdere pogingen. Mijn vader had haar verstooten, opnieuw, en op nieuwe, zwaarwegende gronden; aan dit feit kon ik weinig veranderen door bij Lysbet te gaan hooren welke deze gronden waren. De volgende ochtend zou ik naar haar toegaan, zoo vroeg mogelijk. Maar toen ik al in bed lag, herinnerde ik mij haar dreigement om bij mijn ouders brand te stichten. Ik had tóch naar haar toe moeten gaan, peinsde ik nu, vol zelfverwijt, en in het besef van mijn ontoereikende ervaringen in de behandeling van familietroebelen. Ten slotte werd ik zoo giftig op Lysbet, dat ik zachtjes in bed lag te vloeken, tot schrik van Deliana, wie ik nu alles vertelde, om van een deel van de last verlost te zijn. Stichtte Lysbet maar brand, zei ik grimmig, dan werd zij opgepakt, en dan waren wij van haar af!

Het was een stormachtige ochtend, die Vrijdag, met regenvlagen die het water in de Oude Vest geeselden, en zwiepende boomtakken die hun laatste bladeren haastig toevertrouwden aan de wind. In de vroege uren was Duifje lastig geworden, en Deliana en ik kwamen slecht uitgeslapen aan het ontbijt. Juist wilde ik Nelleke roepen om haar op te dragen naar het vuurwerkershuis te gaan met de boodschap dat ik wegens familiezaken verhinderd was te komen, toen mijn oog op een brief viel, die zij naast mijn bord had neergelegd. Het adres was in een mij onbekende hand geschreven; maar dat kwam, omdat ik van de afzender nooit eerder een brief had ontvangen; ik kende hem maar al te goed, het was Reindert. Ik las het volgende:

'Waarde vriend Gerard. Loop in de ochtenduren bij mij aan

om enkele urgente zaken te bespreken. Hiervan kan ik je alvast zooveel ontsluieren als noodig is om je niet te zeer te doen schrikken van een mondelinge onthulling. Het bezoek van Lysbet, je zult dit misschien reeds weten, is op een fiasco uitgeloopen, en zij heeft daaruit de consequenties getrokken door haar verloving met mij te verbreken. Haar brief maakt mijn bezorgdheid gaande. Dat zij tegen haar vader te keer gaat, begrijp ik; maar waarom *jou* voor een ellendeling en een verrader uitgemaakt? Ik zeg niet, dat je dit *niet* bent; maar bij mijn weten heb je de laatste tijd niets gedaan, om deze benamingen te verdienen. Gaarne zou ik wat meer licht in deze zaak zien, kom dus spoedig, ik ben na negenen thuis. Allicht ben je reeds bij je vader geweest, en beter op de hoogte dan ik. Het afspringen van het huwelijk draag ik zooals een stoïcijn betaamt. Zij schrijft nog, dat zij niemand zien wil. Kom dus eerst bij mij, dan kunnen wij samen onze gedragslijn bepalen. Een droevige dag heden, - maar ook een plechtige dag, want wie wordt er vandaag begraven met dit *honden*weer? Waf, waf. Grom, grom. Aan het strotje bijten is een eind gekomen. Groet Deliana, en die allerliefste kleine van je, van oom Reindert.'

Ik wierp Deliana de brief toe, en vroeg wat zij ervan dacht. Over Reinderts aandeel aan de dood van Achilles had ik niet met haar gesproken.

'Je moet eerst naar Lysbet gaan,' zei zij op ernstige toon.

'Waarom? Zij wil niemand zien, en zal ook niets willen zeggen. Ik kan beter eerst naar Reindert toe gaan; misschien staat er nog iets in haar brief, dat opheldering geeft.'

'Waarom kan zij jou een verrader hebben genoemd?'

'Omdat zij gek is!' stoof ik op, 'wat zou ik verraden kunnen hebben? Over haar Katholicisme heb ik geen woord gezegd. Dat vader van de verradersrol van De Romanesque op de hoogte is, wist zij; bovendien had *ik* dat niet verraden, maar oom Henri, alias Heinrich, die beeldjespaap geworden is. Zij zijn allemaal gek bij ons in de familie, behalve ik! En Diederik natuurlijk. En mijn moeder, en Jasper....'

'Nu, nu,' suste Deliana, maar verdere argumenten waarom ik mijn bezoek aan Lysbet de voorrang zou moeten geven wist zij niet te bedenken, en een half uur later was ik op weg naar de Koorsteeg.

De regen striemde, de wind loeide. Daarboven uit, zij het ook bij vlagen, deed Salvator zijn Vrijdagsche plicht, en strooide zijn gebeier uit over de stad, ten teeken van.... ja, waarvan? Nu, dat het alweer Vrijdag was bijvoorbeeld, of dat wij nog steeds de Spanjaarden niet hadden verslagen, of dat de lakenprijzen met twintig percent de hoogte in waren gegaan. Salvator was een

brave klok, en wist van al die dingen. Met leedvermaak dacht ik aan schout de Bondt, die van het kerkbestuur niet gedaan had weten te krijgen, dat onder de begrafenis van Achilles de klokken geluid werden. Niet onmogelijk had hij de plechtigheid op Vrijdag gesteld om zich althans van de onbedoelde assistentie van Salvator te verzekeren. In deze veronderstelling werd ik nog gestijfd doordat Vrijdag een rechtdag was, zoodat hij zeker een andere dag had moeten kiezen, indien hij geen klemmende redenen had gehad om dit niet te doen.

Op de Vischbrug was het storm op zee. Hevige vlagen joegen het klotsende water onder alle Rijnbruggen door; en de Oude Rijn, links van mij, deed braaf mee aan deze beroering. De Nieuwe leek kalmer, in zooverre de golven hier door de zuidwesterstorm niet voortgestuwd, doch op de noordelijke oever geworpen werden, vlak tegenover het Heerenlogement aan de voet van de Burchtheuvel, onder de kale, zwiepende boomen. Enkele voorname gasten van dit logement, kleumend in hun mantels, sloegen naast hun karossen het voor hen wellicht ongewone waterspel gade; zij leken mij Italianen, of Spanjaarden zelfs, - het was niet zoo ongewoon deze laatsten in Leiden aan te treffen, tijdens een oorlog, die niet veel anders was dan de voortzetting van een Bestand, zooals het Bestand de voortzetting van een slap gevoerde oorlog was geweest, - maar wie zij ook waren, in mij verhevigde hun verschijning als nooit te voren het heimwee naar het buitenlandsch krijgsavontuur, nu Holland niets meer te bieden had dan wind, regen en klokgebeier. Zooals die jonge, gebruinde gezant of zaakgelastigde of koopman daar naar de Nieuwe Rijn stond te kijken, de hand aan het gevest van zijn rapier, zoo had ik aan de oever van de Neckar gestaan, frank en vrij, en nog wat beter bewapend. Daar had ik Holland verdedigd, ver buiten de grenzen. Binnen de grenzen was dat niet meer noodig, dank zij het water en Prins Maurits, die een veilig gewest hadden helpen scheppen, - veilig, of voorgoed verdoemd, al naar men het nemen wou....

Het was nog voor negenen, en langzaam en mistroostig liep ik door de natte straten, onder het zinlooze gebeier, dat men waarlijk alleen met een doode hond in verband zou kunnen brengen. Ik nam mij voor de eerstkomende tijd weer veel krijgskundige werken te gaan lezen, in de verbeelding belevend wat de werkelijkheid mij zoo schromelijk onthield. Deze Republiek zou spoedig een land van lezers en slenteraars worden, wanneer men niet oppaste.... Of het kwam door het slechte weer, of door de vroegte, ik weet het niet, maar nooit was mij in die mate opgevallen welk een ontevreden gezichten de Leidenaars konden zetten, van die

ordelooze troep wolscheerders af, die naar de Saaihal trokken, tot de rijke kooplui toe, die in hun mantels gehuld om de modderplassen heenliepen, moord en doodslag in de oogen om dit oponthoud, op een dag, die welbeschouwd niets anders was dan een oponthoud tusschen de vorige dag en de volgende. Toen ik door de Breestraat liep, hield het beieren op, om vervangen te worden door het klokkenspel voor het uur van negenen: geen psalm deze maand, maar de hupsche wijs van een liedje, dat eenige jaren te voren in zwang was geweest: een kordaat liedje, dat een hart onder de riem stak:

'*Beter te liggen met Oranje in 't veld*
Dan langer met Arminianen te zijn gekweld.'

Het klonk als een klok; en toch lag men niet met Oranje in het veld, want daar was het veel te nat voor de Leidenaars; en de Arminianen had men óok nog steeds....

In de Koorsteeg was het niet alleen nat, maar ook donker, en het uithangbord van de oude Banckert, waarop de bescheidenste aanduiding van personalia, beroep of levensdoel ontbrak, knarste en piepte. Toen ik de klopper had laten vallen, begaf ik mij in berekeningen omtrent de zielsgesteldheid diergenen die zooiets een heele stormdag lang, misschien tot diep in de nacht, zonder protest konden aanhooren. Deze berekening klopte. Alleen een aftandsche sukkel als Banckert, een luchthart en treurniet als zijn dochter Maria, en een dokter als Reindert, gewend aan iedere uiting van smart en pijn, stoïcijn daarbij, waren tot zooiets bij machte.

Zoo langzaam en omzichtig werd de deur geopend, dat ik mij niet aan de gedachte kon onttrekken reeds eenige tijd door het raampje in de deur bespied te zijn geworden. Voor dit raampje hing een groen gordijntje, dat opzij te schuiven was. 'Mijnheer Reindert thuis?' riep ik naar binnen. Achter de deur klonk een zucht van verlichting. Dat ik nu pas, aan mijn stemgeluid, herkend werd, wees erop, dat Banckert zelf mij had opengedaan; zijn oogen waren te slecht dan dat hij mij door het raampje had kunnen herkennen, met het donkere weer. Ik boog om de deur heen en vond hem daar inderdaad staan, heel klein, heel oud, en met roodbehuilde oogen.

'Ik ben het maar,' zei ik vriendelijk, 'Gerard Criellaert.'

Hij kwam naar mij toe, wiegend met het hoofd, de handen gevouwen. - 'O God, mijnheer, die allervreeselijkste schande.... Mijn vrouw.... Wat moet ik mijn vrouw zeggen? Ze overleeft het niet.'

‘Wat is er gebeurd?’

‘Maria is vanmorgen vroeg weggehaald. En waarom?.... In de eerste huizen altijd les gegeven en geschilderd; nooit iets op te zeggen geweest, op die goede Maria; en nu naar 's Gravensteen gebracht....’

‘Maar weet u dan niet waarvoor?’

‘'s Gravensteen, waar zij altijd al zoo bang voor was! En voor achten, terwijl zij nog in bed lag.... Het moet haat en nijd zijn van de andere schilders, - lasterpraatjes....’

‘Maar is er dan niet gezegd waarvoor zij gevangen genomen werd?’

‘Neen, mijnheer!’ snauwde hij met een nijdig gezicht, alsof ik mij zoojuist op zijn onverwachtst bij de belagers van Maria's onschuld had gevoegd. Mogelijk hadden de woorden ‘gevangen genomen’ hem te ondelicaat in de ooren geklonken, te zeer als een brute bevestiging van wat hij zelf nog niet goed gelooven kon. Op mijn vraag, of Reindert thuis was, ontving ik een zeer bokkig antwoord. De oude Banckert met zijn verontwaardiging alleen latend, ging ik naar boven om op Reindert te wachten. Hij moest nog in het gasthuis zijn; op sommige dagen behandelde hij daar patiënten tusschen acht en negen. Om wat bij te komen stak ik een van zijn pijpen op, en trachtte het geknars van het uithangbord te vergeten met behulp van ijverige gedachtenarbeid. Maar het geluid raspte over mijn zenuwen alsof zij blootlagen; bovendien was het koud in de kamer; en in de kasten grijnsden de boeken van Valmarius mij aan, waaronder enkele die hij mij zelf had geleend vroeger.... Dat Maria Banckert gevangen genomen was verdacht van de moord op Achilles stond voor mij vast. Alles hing nu af van de verdere gevolgen van deze maatregel. Voor zoover ik wist, was Maria niet op de hoogte van Reinderts geknoei met de houtskool.

Om half tien kwam Reindert. Toen ik hem had ingelicht over de gebeurtenissen in den huize Banckert, liet hij zich in komische wanhoop op een stoel neervallen, en zijn gefluit klonk alsof er een musketkogel door de kamer vloog.

‘Maria weet toch niet van de houtskool?’ vroeg ik, ongerust geworden.

‘Ja, ik heb het haar verteld, dom genoeg.... Maar neen! Ik verloochen nooit een van mijn handelingen. Het was *niet* dom. Ik kon de verleiding niet weerstaan haar verschrikt gezicht te zien.’

‘Zou zij je verraden?’

‘Daaraan hoeft niet te worden getwijfeld. Zij is zoo bang als een wezel, en daarbij loslippig. Willem zal er geen been in zien haar met de pijnkamer te bedreigen, en het verblijf op 's Graven-

steen alleen al staat voor haar met zulk een bedreiging gelijk. Maar het kan mij niet schelen; ik heb het misschien wel opzettelijk uitgelokt....'

Ik werd driftig en sloeg met de vuist op de tafel. - 'En heb je daarbij niet om mij en Deliana gedacht? Ben je wel heelemaal bij je verstand?!'

'Ik heb om *jou*, en Deliana gedacht,' zei hij, nadrukkelijk in dezelfde volgorde, 'jullie bedreigt niets. Ik zal je niet verraden. En dan nog? Op het dooden van een hond staat de doodstraf niet. Hoogstens een boete; en in dit geval, waarin men Arminiaansche gezindheid kan aantoonen, misschien gevangenisstraf, of verbanning. Maar nogmaals: daarvan zullen jullie geen last hebben.'

Hierop gaf hij mij de brief, die mij weinig nieuws leerde. De invectieven, waarmee Lysbet mij had bedacht, stonden er zonder eenige toelichting; alleen kon men eruit lezen, dat ik een verrader en ellendeling was in verband met het incident van de vorige dag.

'Ik begrijp er niets van,' zei ik, 'het is het beste, dat ik naar haar toega.'

'Maar dring niet aan op een hervatting van onze betrekkingen. Het heeft lang genoeg geduurd; ik moet haar nu weer aan jou overlaten. Geluk ermee.'

'Ja, geluk ermee,' prevelde ik.

Er konden geen twee minuten verstreken zijn, toen Reindert de vinger opstak:

'Daar komen ze.'

Boven het geknars van het uithangbord uit was het geratel van een rijtuig hoorbaar geworden. Ik liep naar het raam, en herkende de karos van de schout, waaruit twee mannen stapten. Even later werd er geklopt. Reindert sprong op en greep mijn hand.

'Ik ga naar beneden; het is beter, dat zij jou hier niet zien. Ik ben blij met deze gang van zaken; ik zal Willem de huid volschelden; ik zal hem uitmaken voor een lijder aan zoölatrie en een pederast. Zorg goed voor Deliana, Gerard. Zij is de eenige vrouw om wie ik ooit iets gegeven heb. Adieu.' - Hij grijnsde, en was de kamer uit. Op de trap weerklonken voetstappen; maar al spoedig, na een korte woordenwisseling, daalden zij de trap weer af. Voor het raam zag ik hoe Reindert tusschen de twee schoutdienaren in het rijtuig stapte, met groote, slordige passen; waarschijnlijk had men hem deze accommodatie toegestaan, omdat hij dokter was.

Lang bleef ik niet op die kamer. Onrust joeg mij voort; maar waarheen? Ik moest naar Lysbet om opheldering te vragen, maar

waartoe? Reindert stelde niet eens meer prijs op haar; hij had zijn rol uitgespeeld, en leefde reeds geheel in zijn nieuwe rol.... Ik besloot het allereerst naar de Oude Vest te gaan. Het bezoek aan Lysbet kon wachten; maar wat, indien de schoutdienaren reeds bij mij thuis waren geweest, of daar nog zouden komen, om mij gevangen te nemen, of mij en Deliana samen? Meende De Bondt eenmaal op het spoor van een Arminiaansche samenzwering te zijn, dan kwamen wij, door onze relaties met Valmarius, het eerst in aanmerking om gevat te worden. Ook moest Deliana weten wat er met Reindert was gebeurd.

Toen ik ons huis naderde, zag ik een man onder de boomen heen en weer loopen. Verder was er niemand; telkens verdween hij achter een boom, en dook weer op, kort heenbuigend om de stam, alsof hij niet gezien wilde worden, of beschutting voor wind en regen zocht op deze vrij ondoelmatige wijze. Dichterbijgekomen herkende ik Kaplirsch. Ik ging dadelijk op hem af, en vroeg op barsche toon of hij op mij liep te wachten, waarop hij zijn druipende hoed iets naar achteren schoof. De scherpe, krachtige lijnen van de neusvleugels naar de mondhoeken, die mij het eerst waren opgevallen toen ik hem in Heidelberg had ontmaskerd, gaven nu eerder iets klaaglijks aan zijn gezicht.

'U was niet thuis,' zei hij, en kwam vlak voor mij staan, 'maar ook niet naar uw werk, zei men; u moest dus na verloop van tijd terugkeeren. U heeft mij leelijk met de gebakken peren laten zitten in die taveerne, luitenant. Dat had ik nooit van u gedacht.'

'Het was als straf bedoeld. Ik zal dezer dagen wel eens langs loopen en het geld afgeven. De waard hoeft niet te lijden onder de gemeene streken van de gewezen waard.'

'U kúnt dus nog betalen,' zei hij, om zich heenglurend of wij niet bespied werden, 'ik wil u het vel niet over de ooren halen, ik neem genoegen met duizend gulden. Ziedaar, is dat nobel, of niet?'

'Ik kan je vertellen, dat de verloving van mijn zwager en mijn zuster verbroken is. Het doet er dus niet meer toe, of hij het weet of niet weet.'

'Verbroken? Dat gaat vlug, hier in Leiden.... Bent u al bij de schout geweest? Neen? Wilt u liever, dat ik naar de schout ga?'

'Je doet waar het hart je toe dringt. Het zijn looze dreigementen van je; ik ken jouw slag. Je durft hier met *niemand* over te spreken; je zou veel te bang zijn, dat je eigen misdaden door de reten van die stinkende mantel van je heen kwamen gluren!'

Hij kuchte een paar maal. - 'Nu, luitenant, het is niet Christelijk de spot te drijven met iemand wie het in de wereld tegengeloopen is.... Maar heeft uw vader u dan niets gezegd?'

‘Wat zou mijn vader mij hebben moeten zeggen?’

‘Kom, ik had uw vader nog zóo op het hart gedrukt u vooral op de hoogte te brengen. Ik heb hem gisterochtend opgezocht, in zijn werkplaats, - een kapitale zaak, die timmermanszaak van uw vader, daar moet wat in verdiend zijn.... Eerst wou hij mij niet gelooven, maar toen ik hem de twee getuigenverklaringen liet zien, draaide hij bij; of liever: ik kreeg de wind van voren, zóo erg, - een verbazend driftig heerschap, uw vader! - dat het mij beter leek hem te verzwijgen, dat ik al bij u was geweest. Niet dat ik bang voor hem was; maar hij begon over afpersing te spreken; en, wanneer wij dat woord tóch eenmaal willen gebruiken: onder afpersers is het regel om het eene potje niet te laten weten, dat men er nog andere op het vuur heeft staan. Overigens was het er mij niet in de eerste plaats om te doen geld van hem los te krijgen, hoe welkom mij dit ook geweest zou zijn; hoofdzaak was u een lesje te geven, u te laten zien, dat ik actief was, en waarlijk wel in staat om over deze aangelegenheid te spreken met lieden die er krachtens hun familiebetrekkingen of hun rechterlijke positie belang in moeten stellen.’

De laatste woorden waren maar half tot mij doorgedrongen. Dit was dus de opheldering van het misverstand, dat tusschen mijn vader en mij, en tusschen mij en Lysbet, had geheerscht. Mijn vader was door Kaplirsch ingelicht omtrent de moord op Lysbet's kind; eerste gevolg: hij had geweigerd zich met haar te verzoenen en haar de huid volgescholden. Terzelfdertijd evenwel wist of vermoedde hij, dat deze onthulling dienen moest om pressie op mij uit te oefenen. Hij kende mijn oploopend naturel, hij begreep, dat ik eerst recht op Kaplirsch gebeten zou zijn, nu al mijn moeite om een verzoening tot stand te brengen vergeefsch was geweest, en vreesde, dat ik in een botsing met Kaplirsch het onderspit zou delven, of althans in moeilijkheden zou kunnen geraken. Tweede gevolg: in zijn vaderlijke bezorgdheid had hij mij niet de reden willen zeggen waarom hij de verzoening geweigerd had; eerst ‘over enkele dagen’ zou hij dit kunnen doen, wanneer hij middelen had gevonden Kaplirsch buiten mijn medeweten onschadelijk te maken. Maar ook Lysbet had niet mogen weten, dat Kaplirsch haar verraden had. Anders had ik mij immers gemakkelijk op de hoogte kunnen stellen door naar haar toe te gaan. Hij had geheel in het midden gelaten van wie hij de voor haar zoo bezwarende inlichtingen had ontvangen, en dus, derde gevolg: Lysbet meende, dat ik haar had verraden, - vandaar haar onvriendelijkheden aan mijn adres in de brief aan Reindert. Ik was de eenige die van de kindermoord afwist; ik had haar indertijd verzekerd er met Reindert noch met mijn vader

over gesproken te hebben; zij moest dus wel gelooven, dat ik kort te voren mijn mond had voorbijgepraat. Uit haar brief sprak derhalve meer verstand dan Reindert en ik hadden gemeend, zij het ook minder dan ik haar zou hebben toegewenscht, want hoe kon zij mij voor zoo dom of lichtzinnig houden mijn vader in te lichten juist op een moment, dat ik mijzelf door dit verraad in hooge mate tekortdeed.... Al deze overwegingen hadden niet meer dan enkele seconden in beslag genomen. Kaplirsch werd door een hoestbui overvallen, kromde zich, rochelde en spuwde, haalde toen diep adem, waarbij hij zijn buik vooruitstak:

'Ik raad u dus in gemoede die duizend gulden te voldoen, luitenant. Daarna zult u geen last meer van mij hebben.'

'Het gesprek heeft lang genoeg geduurd,' zei ik, en maakte aanstalten om over te steken, 'ik stel niet het minste belang in mijn zuster; zij kan wat mij betreft van alles ter wereld aangeklaagd worden; het laat mij koud.'

'Maar u stelt toch wel belang in uw eigen leven?' grijnsde hij, en schoot nog wat dichter naar mij toe, mij volgend, toen ik de eerste passen deed in de richting van mijn huis. Achter mij hoorde ik hem binnensmonds vloeken; dit vloeken werd gesmoord in een nieuwe hoesbui, die nog te hooren was, toen ik al in de gang stond, achter de gesloten deur.

Nelleke, terug van het vuurwerkershuis, paste op het kind; ik zonderde mij met Deliana af en vertelde haar alles, over Reindert en Maria Banckert en Achilles, en over Kaplirsch. Vooral over deze laatste maakte zij zich danig ongerust, en zij liet mij beloven mijn pistool bij mij te steken, voordat ik het huis verlaten zou. Aanvankelijk was ik van plan geweest allereerst Lysbet op te zoeken, ten einde het rampzalige misverstand uit de wereld te helpen. Maar Deliana, die Kaplirsch tusschen de boomen had zien loopen en weinig ervaring had van dit soort schurken, drong er ten sterkste op aan, dat ik zonder verwijl naar het Stadhuis ging om mij over hem te beklagen en te bewerkstelligen, dat hij die dag nog in hechtenis genomen zou worden. Tevens kon ik dan zijn beschuldiging tegen Lysbet bij voorbaat ontkrachten door alles als laster voor te stellen. De bewijzen, waarmee hij op mijn vader indruk had weten te maken, zou ik kunnen afdoen als falsificaties. Daarna kon ik naar Lysbet gaan, mede om haar op de hoogte te brengen van het optreden van Kaplirsch, en haar een gedragslijn voor te schrijven voor het geval zij verhoord zou worden.

Deze maatregelen mochten mij overdreven toeschijnen, ook voor mijzelf was ik bij nader inzien tot de overtuiging gekomen van de wenschelijkheid zoo spoedig mogelijk naar het Stadhuis

te gaan. Waar Deliana zich zorgen maakte over Kaplirsch, daar werd ik gekweld door het schrikbeeld als medeplichtig aan de dood van Achilles gevangen te worden genomen. Verstrekte ik nu de schout - en hem persoonlijk zou ik te spreken moeten vragen - uit eigen beweging alle inlichtingen waarover ik beschikte, dan zou ik niet alleen, voor zoover noodig, mijn eigen positie verbeteren, maar ook wellicht in staat worden gesteld voor Reindert te pleiten. Het was niet aan te nemen, dat hij, na de verklaringen van de geterroriseerde Maria, en gezien zijn eigen voornemens met betrekking tot een hartig woordje tot zijn doodsvijand de schout, nog pogingen in het werk zou hebben gesteld de beschuldiging als ongegrond af te wijzen. Van verraad mijnerzijds was dus geen sprake. Ik haalde mijn pistool, geladen nog van de Zondagochtend, omhelsde Deliana, knuffelde Duifje, en vertrok naar het Stadhuis. Kaplirsch was nergens meer te zien.

VIII

Van de schoutdienaar had ik gedaan weten te krijgen, dat mijn verzoek zou worden overgebracht onmiddellijk na aankomst van de schout. Daar hij mij echter niet de minste kans gaf vóor de anderen verhoord te worden, - op dergelijke verzoeken ging de schout nooit in; bovendien had hij het deze dag formidabel druk, in verband met de begrafenis van de hond (de schoutdienaar kuchte achter zijn hand, toen hij dit zei), - had ik een briefje gekrabbeld, waarin ik mij voorstelde als getuige in de zaak van de vergiftiging van Achilles. Dit kon zijn uitwerking niet missen, meende ik; het briefje moest een onweerstaanbaar beroep doen zoowel op de wraakzucht van de beroofde dierenvriend als op de speurzin van de jurist.

Inderdaad kwam geen vijf minuten nadat eenige deining onder de aanwezigen de komst van de schout had aangekondigd, de dienaar mij halen, met het bewonderende gezicht van de ondergeschikte voor degene die iets van de meester gedaan heeft weten te krijgen. De schepenen, fluisterde hij mij op de gang toe, zaten reeds te wachten, ik moest het niet te lang maken; en de schout was in een slecht humeur ook; maar dat was hij meestal.... Het vertrekje schuin tegenover de schepenkamer, waar ik gebracht werd, scheen door de heeren regenten als kleedkamer gebruikt te worden: het stonk er van de natte mantels en hoeden, en tegen de wand stond een rij beslijkte schoenen van magistraatspersonen, die in het Stadhuis over pantoffels beschikten. Overschoenen, een Fransch snufje, zag men bij ons in Leiden niet: zij werden van de hand, of van de voet, gewezen als al te verwijfd (dat wil zeggen verwijfd zoo dat iedereen het zag, hetgeen met de pantoffels niet het geval was). De Bondt's mantel herkende ik aan het rapier, dat eronder hing. Ik werd alleen gelaten, en liep naar het raam, dat op de Breestraat uitzag. Meteen werd de deur geopend en de schout stond voor mij. Zonder mijn groet te beantwoorden wees hij mij naar een tafeltje met een paar stoelen, in een hoek bij het raam.

Vergiste ik mij, of was hij rijper en ouder geworden sinds de laatste maal dat ik hem had ontmoet? Zijn gezicht was magerder; hij hoefde zich minder in te spannen om het in de regentenplooi te krijgen; en de éene wenkbrauw, die hij opgetrokken had om aan het al te regelmatig Apollinische van zijn gelaatstrekken afbreuk te doen, stond nu uit zichzelf zooveel hooger dan de andere, dat hij hem veilig aan zijn lot kon overlaten. Het kan natuurlijk ook zijn, dat ik hem de eerste maal met andere oogen had gezien.

Niet alleen omdat ik toen niets van hem te vreezen had gehad, maar ook ten gevolge van dat geheimnisvolle spel in de tijd, dat menschelijke aangezichten voor ons plegen op te voeren, als een reeks maskers, het een na het ander opgezet, en pas tot rust komend in het definitieve en onwijzigbare Masker, waarvan niemand weet te zeggen, of het een weerspiegeling is van het diepste wezen van de betrokken persoon dan wel een uiting van afstomping en gewenning bij de toeschouwer. Willem de Bondt was onmiskenbaar op weg naar een laatste gezicht, dat hem tot een onaantastbaar bewindsman zou moeten maken. Niet onmogelijk had de dood van Achilles hem een stoot gegeven in deze richting. Zijn verknochtheid aan de dog was ongetwijfeld de uiting van een onvolgroeide persoonlijkheid, een typische liefhebberij van de mooie man, die zélf graag een bullebijter zou willen zijn, - in mijn aan memorabele lotgevallen zoo rijk leven heb ik deze voorliefde voor honden van ongewone afmetingen nogal eens bij mannen aangetroffen met tegennatuurlijk neigingen. Hiermee wil ik niets ten nadeele van schout de Bondt gezegd hebben, - al had Reindert hem een pederast genoemd, - maar indien het waar mocht zijn, dat het verdriet om de dood van zijn favoriet deze trek van ernstige en droefgeestige mannelijkheid op zijn knap gezicht te voorschijn had geroepen, daar was het niet minder waar, dat hij zonder Achilles pas geheel zichzelf was geworden en de hemel danken mocht, dat hij van het dier af was. De begrafenis die dag vierde tevens de meerderjarigheid van schout de Bondt.

Met een kort en onvriendelijk gebaar gaf hij mij het woord, en zette zich tot luisteren met de vuist in de zij.

‘Heer Schout,’ begon ik, ‘er zijn twee aangelegenheden, die mij hierheen hebben gevoerd, een persoonlijke en een minder persoonlijke. Ik zal met de laatste beginnen, omdat die u waarschijnlijk het meest belang inboezemt. Het zal u bekend zijn, dat mijn zwager, dokter Reindert Valmaer, tegelijk met de schilderes Maria Banckert gevangen is genomen, verdacht van de vergiftiging van uw hond. Dit laatste neem ik ten minste aan.’ - Ik wachtte even, maar hij vertrok geen spier van zijn gezicht. De inleiding was vrij omslachtig geweest; uit zijn stilzwijgen maakte ik op, dat hij mij eenige tijd gunde. - ‘Het is niet mijn bedoeling mijn zwager te verraden. Maar aangezien ik weet, dat hij zich van dit betreurenswaardige misdrijf niet wil vrijpleiten, kan ik hier spreken alsof hij inderdaad reeds bekend had. Mijn zwager heeft deze hond gehaat sinds de dood van zijn vader, dominee Valmarius, waarbij het dier, zooals u zich herinneren zult, ten nauwste betrokken was. Vaak heb ik getracht hem deze wrok uit het hoofd te praten; het had toch geen zin, het was maar

een dier, een redeloos schepsel; maar hij kwam er telkens weer op terug. Hij is een extragavante persoonlijkheid, mijn zwager, hij is impulsief, weet soms niet wat hij doet....'

'Uit het feit, dat hij jarenlang op dit schelmenstuk heeft gebroed,' zoo onderbrak hij mij, 'spreekt eerder een hardnekkige dan een impulsieve geest. Gaat u door.'

'Nu achteraf blijkt echter, dat hij het tóch gedaan heeft. En wel op een wijze, die niet alleen Maria Banckert, maar ook mij in deze zaak betrekt. Van de meester-vuurwerker Petrus Cabbeljau had ik enkele chemicaliën ter bewaring in huis, en hieronder bevonden zich een aantal pijpjes houtskool met arsenicum erin. Mijn zwager, wie ik niets kwaads vermoedend de chemicaliën had laten zien, heeft er zich een paar van toegeëigend en deze in de schilderdoos van Maria Banckert gesmokkeld, zonder haar medeweten dus. Zij gaf les aan uw kinderen, en mijn zwager wist, dat uw hond wel eens haar houtskool opat....'

'Dat is mij allemaal bekend,' zei hij, zijn gezicht vol afkeer vertrekkend, 'het is de lafhartigste streek.... Gaat u door.'

'Dit is ongeveer alles. Ik heb de houtskool, de resteerende houtskool, dadelijk aan Cabbeljau teruggegeven, bang als ik was voor huiszoeking....'

Het scheen mij toe, dat er een hoonende glimlach over zijn gezicht gleed. Ik had het woord 'bang' niet moeten gebruiken, dacht ik vol ergernis.

'Maar ten slotte leek het mij beter open kaart te spelen, ook omdat ik daardoor gelegenheid zou hebben een goed woord voor mijn zwager te doen.'

'En voor uzelf.'

'Verschoon mij, Heer Schout, ik ben nergens van beschuldigd en heb niets kwaads misdreven.'

'U laat houtskool met arsenicum rondslingeren, met een dergelijke ellendeling in de buurt.'

'Kom, Heer Schout, ellendeling, is dat niet wat te kras uitgedrukt? Reindert Valmaer is een onevenwichtige, en hij hield zielsveel van zijn vader. Het is heel wat, zijn eigen vader de strot te zien openscheuren....'

Met een gebiedend manuaal legde hij mij het zwijgen op. Hij sprak nu zeer geprikkeld, eenigszins alsof hij zich tegen onzichtbare aanklagers te verweren had. - 'Zijn vader was een oproerkraaier. Wat wilt u? Hij verstoorde de godsdienstoefening, en moest de gevolgen dragen. Denkt men soms, dat ik de hond op hem aangehitst heb? Ik heb alles gedaan om de hond tegen te houden!' - Hij sprak over 'de hond', alsof hij zich innerlijk reeds mijlen van de doode Achilles gedistancieerd had. - 'Ik

heb alles gedaan, ik doe alles, om mijn taak zoo humaan mogelijk te vervullen! Ik jaag de menschen niet op, ik laat hun de vrijheden, die de ordonnantiën hun toestaan, ik straf slechts overtredingen, - ik éisch de straf, de schepenen straffen, zelf straf ik niet eens. Ik span mij in.... En dan komt er zoo'n onbekookte vlegel, - zoo'n nare dierenbeul....! Ik zal u eens wat zeggen: ik zal voor deze Valmaer de *lichtste* straf eischen, die in dit geval mogelijk is. Zuiver uit minachting. Dat had ik mij reeds voorgenomen, het is geen gevolg van uw ongevraagde inmenging....'

'Dank u, Heer Schout,' zei ik, stom verbaasd, minder over deze gunstige wending, die de zaak voor Reindert scheen te willen nemen, dan over de humane rol die hij zichzelf toedichtte, 'ook in deze vorm aanvaard ik het als een gunstbewijs.'

'Uw tweede punt,' zei hij op ontevreden toon.

Hierna vertelde ik hem wat hij noodig had te weten over het optreden van de afperser Otto Kaplirsch, die zich in Leiden ophield onder de naam Johann Merck. Ik liet er geen twijfel aan bestaan, dat hier slechts laster in het spel was, dat Lysbet bij mijn weten nooit haar kind vermoord had, en dat Kaplirsch een notoire schurk was, op mij gebeten bovendien, omdat ik zijn meester en opdrachtgever, de verrader Louis de Romanesque, had gedood.

'Waar vertoeft dit heerschap?'

'Waarschijnlijk in de baaierd van een der gasthuizen, Heer Schout. Hij verkeert in een berooide toestand....'

'Ik zal naar hem uit laten zien. U bent niet de eerste die mij over hem komt onderhouden. Uw vader was gistermorgen hier.'

'Mijn vader?!'

'Het eigenaardige is, dat hij er in het geheel niet zoo vast van overtuigd was, dat wij hier slechts met laster te doen hebben. Naar zijn zeggen was deze Kaplirsch-Merck in het bezit van schriftelijke verklaringen van ooggetuigen. Hij maakte zich vooral bezorgd voor u, - en u vooral voor uw zuster, naar het schijnt. Het optreden van de familie Criellaert munt niet uit door een groote mate van solidariteit,' zei hij met een sarcastische glimlach.

'Mijn vader, die mijn zuster niet zetten kan, heeft Kaplirsch geloofd, en mij in onzekerheid gelaten om niet de kans te loopen, dat ik overlast van hem ondervinden zou....' - Al te duidelijk uitgedrukt was dit niet, en hij maakte een beroepsgebaar van principieel en berustend niet-begrijpen.

'Wat uw zuster betreft kan ik u geruststellen. Zij zou haar kind vermoord te hebben in Straatsburg, wanneer ik uw vader goed begrepen heb. Een Roomsch verrader komt haar denon-

ceeren, met buitenlandsche getuigenverklaringen op schrift, - daar beginnen wij hier niet aan. Wij zouden haar hoogstens naar Straatsburg kunnen opzenden; maar daarvoor zou het eerst vrede moeten zijn in dit deel van de wereld....'

Op dit oogenblik werd er geklopt, eerst bescheiden, dan iets nadrukkelijker. De schout liep met veerende tred naar de deur, die hij openstootte, waarna ik hem hoorde zeggen: 'O, is Kolkman het; ja, ik kom op de gang.' Even later kwam hij weer binnen; hij kon geen drie minuten weg zijn geweest. Toen hij voor mij bleef staan, verrees ik van mijn stoel.

'Er is zooeven huiszoeking bij u gedaan,' zei hij koel, 'in verband met de houtskool, waarover u sprak. Maria Banckert had reeds bekend, dat die van u afkomstig was; Valmaer had haar dit zelf verteld. Maar er is iets anders bij u gevonden. U moet reeds maanden lang de voortvluchtige Arminiaansche predikant Paschier de Fijne geherbergd hebben, van tijd tot tijd.'

Ik stond als aan de grond genageld. In dagen had ik niet aan Paschier gedacht. Ik stamelde wat, en vocht om mijn tegenwoordigheid van geest niet te verliezen.

'Toen men uw huis binnenging, gaf uw dienstmeisje een teeken; daardoor opmerkzaam geworden, heeft men zijn onderzoekingen tot uw zolder uitgestrekt, waar zich een veldbed bevond. Naast het veldbed lag een pamflet van Paschier de Fijne. Uw vrouw is door de mand gevallen, toen men haar dit toonde. Zij en uw dienstmeisje zijn naar 's Gravensteen overgebracht.'

Hij wachtte even, om mij te laten bekomen van deze verpletterende tijding, en vroeg toen wat ik te zeggen had.

'Alleen dit, Heer Schout: dat ik dominee Paschier onderdak heb verleend op aandringen van mijn vrouw....'

'Vandaar dat zij gevangen genomen is, en niet u,' zei hij, ietwat minachtend, 'maar u kunt niet ontkennen, dat u op de hoogte was.'

'Zeker niet. Ik wil mij ook niet achter mijn vrouw verschuilen. Waar ik alleen op wijs is, dat ikzelf niets voor de Arminianen voel, - iets dat ik vroeger herhaalde malen bewezen heb, - en alleen door mijn huwelijk met een Arminiaansche in omstandigheden ben geraakt, die daaraan zouden kunnen doen twijfelen. Maar ik verzoek u míj te straffen, en niet mijn vrouw. Herinnert u zich, dat zij de dochter is van dominee Valmarius, die door een ongelukkig toeval te zwaar is gestraft voor iets dat hij in een vlaag van verstandsverbijstering had misdreven, - te zwaar gestraft, en zíj met hem. U sprak over humaniteit. Aan de uwe heb ik nooit getwijfeld, maar u kunt haar nu bewijzen.'

Eenige tellen dacht hij na. Natuurlijk wist hij, dat ik hem opzettelijk vleide en hem voor de meest inhumane fielt onder alle schouten en baljuws van de Republiek der Vereenigde Nederlanden hield. Had hij mij als tegenstander geminacht, ik had met deze vleierij mijn zaak slechts kunnen schaden. Maar hij wist, dat waar de kansen gelijkstonden, zooals tijdens ons eerste gesprek, vleitaal niet gemakkelijk over mijn lippen zou komen; en dit had deze uitwerking, dat hij, met alle troeven in handen, in mijn vleierij minder de onwaarde proefde dan wel het bewijs waardeerde van zijn overmacht. Daarbij moeten de woorden hem als muziek in de ooren hebben geklonken. Hij wilde werkelijk een humaan schout zijn. Dat wil zeggen: hij wilde het onmogelijke; hij wilde iets onzinnigs; en juist daardoor was hij gevoelig voor iedere, zelfs onzinnige bevestiging van wat hij zoo graag omtrent zichzelf had geloofd.

'Wij moeten iets door de vingers zien tegenover iemand die voor de goede zaak zijn bloed heeft veil gehad,' zei hij op afgemeten toon, terwijl hij zich naar de deur wendde, 'ik ben op de hoogte van uw gedragingen in Duitschland; de verrader, die u onschadelijk hebt gemaakt, was een der gevaarlijkste Paapsche agitators, ook hier in Leiden niet ganschelijk onbekend. Uw vrouw zal vandaag nog in vrijheid worden gesteld; natuurlijk wordt zij in een boete geslagen, en die zult u moeten betalen. Maar één ding: laat ik die geestdrijver, of zijn pamfletten, nooit weer onder uw dak aantreffen! In welk huis houdt hij zich gewoonlijk op?'

Met een flauwe glimlach schudde ik het hoofd.

'Beteekent dit, dat u van plan bent op de oude voet voort te gaan?'

'Neen,' zei ik, 'in mijn huis komt hij niet meer, dat kan ik beloven. Maar verraden doe ik hem niet.'

Hij maakte een onverschillig gebaar, en liep naar de deur. Het geheele geval moet voor hem vrij onbelangrijk geweest zijn. Hij wist, dat Paschier de Fijne ergens op de Oude Vest huisde; had hij gewild, hij had hem binnen twee dagen kunnen laten grijpen. Het is wel eens beweerd, dat de autoriteiten in die dagen de Remonstrantsche predikanten, die zich niet aan het preekverbod hielden, ongaarne oppakten, omdat men eigenlijk niet wist wat met hen aan te vangen. Op hun hoofd was een prijs gesteld; zij hadden de doodstraf verdiend; maar aan een doodvonnis zou niemand zich hebben gewaagd, en daarom gaf men er de voorkeur aan hen zoo lang mogelijk ongemoeid te laten. Arminiaansche invloeden in de regentenkringen, voorspraak van de bijzonder vrijzinnige Frederik Hendrik, in verband met de snel

voortschrijdende aftakeling van Prins Maurits meer en meer een persoon van gewicht, zullen hier niet vreemd aan zijn geweest. Dat Paschier de Fijne steeds op vrije voeten had weten te blijven, was niet zoozeer opmerkelijk door het feit zelf als door het zeldzaam onbeschaamde gebruik, dat hij van die vrijheid maakte.

Hij was nog niet bij de deur, toen mij iets te binnen schoot met betrekking tot de onmiddellijke gevolgen van Deliana's inhechtenisneming. Ik liep hem na, en zei:

'Heer Schout, u zei, dat mijn vrouw en mijn dienstmeisje naar 's Gravensteen zijn overgebracht. Heeft zij het kind kunnen meenemen?'

'Het kind? Dat zal wel niet. Doet u navraag bij Kolkman.'

Kolkman was de vader van Jan Koerbagh opgevolgd, toen die te oud werd: schout de Bondt was gesteld op jeugdige speurhonden om zich heen. Kolkman, een haastig en bebrild individu met opvallend lange armen, was zelfs zéer jeugdig; maar hij zou het ver brengen, - dat zei ten minste iedereen, wellicht onder invloed van de onklare voorstelling, dat ook De Bondt het op jeugdige leeftijd ver gebracht had. Bij het zoeken naar Kolkman was men mij in alle opzichten behulpzaam. Dat ik, met zooveel duistere zaken in mijn familie, erin geslaagd was de schout op een dag als deze om de vinger te winden, moest als een loopend vuurtje door de gangen en kamers van het Stadhuis zijn gegaan; en Kolkman kwam aandraven alsof ik hem een middel aan de hand zou kunnen doen nog iets sneller promotie te maken dan iedereen zei, dat hij al deed. Deliana en het meisje waren per koets naar 's Gravensteen gebracht, op een verwarmde kamer. Alle mogelijk consideratie zou met hen gebruikt worden. Op voorstel van hem, Kolkman, persoonlijk, had men een buurvrouw gevraagd op het kind te passen, iets waartegen Deliana niet geprotesteerd scheen te hebben. Na mij te hebben laten uitleggen welke buurvrouw zich met de taak had belast, - het was die uit het huis waar de oude man woonde die mij vroeger eens Sabbathschennis pantomimisch had verweten, - spoedde ik mij naar de Oude Vest.

Het regende nog steeds, en bij de splitsing van de Rijn was het één wilde windhoek, waar de bruggen, de Burchtheuvel, de Waag, het Boterhuisje, de Rijnschepen en de wolsleden, het speelgoed leken van bange kinderen onder het toezicht van grauwe en rumoerige reuzen in de lucht; maar er was die ochtend zooveel opgehelderd en tot een goed einde gebracht, dat ik er niet in slaagde mij terneergeslagen te voelen, al was er nog genoeg dat mijn bezorgdheid gaande maakte. Reinderts lot en de moeilijkheden met Lysbet daargelaten, werd ik voornamelijk gehinderd

door het besef, dat Deliana en ik onze vrijheid kwijt waren. Van nu af aan stonden wij onder toezicht van de schout; ik had mij verbonden geen kromme sprongen meer te maken; en daarbij was ik gedwongen geweest een zaak te verloochenen, die weliswaar niet de mijne was, maar waarmee ik mij door de jaren heen toch nauwer verbonden had gevoeld dan menige waschechte Remonstrant. Deliana vrijkoopend, had ik mij in haar oogen beroofd van de aureool van belangeloos voorvechter, - belangeloos, zooals er in Remonstrantsche kringen maar weinigen geweest zullen zijn! Ik had de Remonstranten gesteund zonder hun geloof te deelen, - zooals ik Lysbet had trachten te rehabiliteeren zonder haar lief te hebben. Zonderling, aan beide bemoeienissen was op een en dezelfde dag een eind gekomen....

Op de Oude Vest keek ik onwillekeurig uit naar Kaplirsch. En liep geen mensch. In de gang miste ik Deliana's huik aan de kleerhaken; maar dit had niets te beteekenen; ik liep door, en kwam in de woonkamer, waar het vuur zoo lustig brandde alsof er juist versche blokken op waren gegooid. Er was niemand; ook in de achterkamer niet, en op de bovenverdieping evenmin. Duifjes wieg was leeg. Ik riep een paar maal, er kwam geen antwoord. Ongerust maakte ik mij niet: de buurvrouw moest het kind naar haar eigen huis hebben meegenomen; zij had haar werk, dat was heel begrijpelijk. Het was zoo begrijpelijk, dat ik zelfs nog overwoog eerst naar Lysbet te gaan en Duifje pas na afloop te gaan halen. Misschien was Deliana dan terug: dan zou zíj het kunnen doen, hetgeen het dubbele voordeel had mij voor een onaangenaam contact te vrijwaren en háár in de gelegenheid te stellen buitenstaanders te toonen, dat het verblijf op 's Gravensteen haar niet van haar vrijmoedigheid had beroofd. Met deze buren hadden wij nooit een woord gewisseld. Ten slotte, onaangenaam getroffen door de gedachte, dat ik bezig was een deel der moeilijkheden op Deliana, toch al zoo zwaar beproefd op deze ochtend, af te wentelen, besloot ik althans te gaan zien of Duifje het goed had. Deliana zou haar dan in de loop van de dag kunnen afhalen. Weer keek ik uit naar Kaplirsch, en weer was er op de gracht niemand te bespeuren.

Op mijn kloppen werd ik opengedaan door een vrij jonge vrouw met een grauw, spichtig gezicht, - een verzorgster zooals ik mij pas in de allerlaatste plaats voor Duifje zou hebben gewenscht. Ook de oude man verscheen even in de gang, zijn broek dichtknoopend. Hij herkende mij niet, en de vrouw deed of zij mij niet herkende.

‘Ik ben Criellaert,’ zei ik, ‘van hiernaast. Op het Stadhuis werd mij gezegd, dat u, of uw zuster, of uw moeder, verzocht

is op mijn kind te passen. Daar ik niemand thuis vond, neem ik aan, dat het kind hier is.'

'Het kind is al gehaald, mijnheer,' zei zij met een harde kijfstem.

'Gehaald?! Door wie dan? Mijn vrouw kan nog niet terug zijn....'

'Die kan *zeker* nog niet terug zijn,' onderstreepte zij, een smalende grijnslach met moeite bedwingend, 'het was die andere juffrouw, die bij u woont.'

'Er woont niemand anders bij mij dan het dienstmeisje.'

'Die juffrouw toch, die bleeke.' - Zij zei dit op een toon alsof zij mij aan een jeugdzonde herinnerde.

'Mijn zuster toch niet? Maar die woont niet meer bij mij....'

'O, dáar weet ik niets van,' zei zij, met een gebaar alsof zij door nader kennis te nemen van mijn huiselijke omstandigheden haar eer zou kunnen bezoedelen, 'de juffrouw, - die bleeke, uw zuster dan, - als u het zegt zal het wel waar zijn, - die was al een half uur geleden bij u aan de deur, en toen zij hoorde, dat ik met het kind alleen was, zei zij, dat zij het wel mee zou nemen; dit was haar gezegd, - een of ander had het haar gezegd, - de cipier misschien....? Toen heeft zij het kind meegenomen. Ik had ook weinig tijd om op het kind te passen.'

'Maar waarheen dan?'

'Ja, dat weet ik niet. Waar het haar gezegd is, denkelijk.'

Het verhaal was ongeloofwaardig; een oogenblik overwoog ik de mogelijkheid dat dit ontoeschietelijk vrouwspersoon Duifje aan de eerste de beste voorbijgangster had meegegeven, om ervan af te zijn. Met een giftig vertoon van volstrekt ongemeende erkentelijkheid haastte ik mij weg. Op straat nog steeds de regen, de wind, en de eenzaamheid. De druppels vlogen mij in het gezicht, uit de lucht, van de kale takken, en van mijn druipende hoedrand af. Ik stond daar op mijn stoep als een man zonder huis, - vrouw weg, kind weg, en alle buren zich in de handen wrijvend. Een leeg, onwezenlijk gevoel maakte zich van mij meester, alsof ik op deze ochtend niets zou kunnen ondernemen wat niet op hetzelfde oogenblik door een of andere afgezant van het noodlot gepareerd werd. Maar lang duurde deze inzinking niet; ik begreep te moeten handelen; en na mij dichter in mijn mantel te hebben gewikkeld begaf ik mij in de richting van de Marebrug, zonder mijn huis - een leeg huis - nog met een blik te hebben verwaardigd.

In het logement in de Nobelstraat wist men alleen, dat Lysbet een uur te voren was uitgegaan. Men vroeg mij of zij wellicht ziek kon zijn; zij had de geheele nacht op haar kamer heen en

weer geloopen, in zichzelf mompelend; haar buren hadden geklaagd. Ik drukte de waard een fooi in de hand, zeggende, dat mijn zuster moeilijkheden had, die over enkele dagen opgelost zouden zijn. Weer op straat, worstelend tegen windstooten, die zich met een uitgelezen kracht op mij schenen te werpen, begon ik voor het eerst te beseffen, dat Lysbet bezig was haar moeilijkheden tot de mijne te maken in een mate ook door de meest ridderlijke zusterdienst niet te rechtvaardigen. Zij had die nacht niet geslapen; zij was overspannen; daarbij door wrok bezield jegens mij; zij had mij willen spreken, ter verantwoording willen roepen; en toen had zij mijn kind van huis gehaald, en was ermee verdwenen. Mijn bezorgdheid steeg. Ik was nu zoo dicht bij het Stadhuis, dat ik mijn actie om Duifje terug te krijgen niet beter wist te openen dan door de schoutdienaren, die zoo voorkomend voor mij waren geweest, van het gebeurde te verwittigen. Daarna stond mij geen andere weg open dan in de buurt van de Oude Vest te informeeren of men soms een bleeke jonge vrouw met een klein kind had zien loopen, en af en toe naar het logement terug te gaan, voor het geval dat Lysbet daar inmiddels verschenen zou zijn. Ik verweet mijzelf de buurvrouw niet gevraagd te hebben, of zij Lysbet soms gezegd had, dat Deliana gevangen was genomen. Zoo ja, dan had het bij haar kunnen opkomen het kind mee te nemen naar een plaats waar het beter verzorgd was dan onder de hoede van iemand, wie de zwarte gal van het gelaat kon worden afgeschept. Maar waarheen, en bij wie? In Leiden kende zij alleen nog mijn ouders en Reindert. Bovendien had ik nu geredeneerd alsof mijn zuster normaal was, - en zelfs in normale toestand was Lysbet te indolent om dergelijke maatregelen te nemen....

Op het Stadhuis, waar juist de kleine zaakjes behandeld werden, had men weinig tijd voor mij. Toch slaagde een der stadsboden erin Kolkman bij mij te brengen, wiens speurdersgezicht feilloos de gemoedsgesteldheid uitdrukte van iemand die de limiet van zijn serviabiliteit nog steeds niet heeft bereikt, maar toch een goed eind is opgeschoten in die richting. Mijn inlichtingen nam hij in ontvangst onder een eindeloos herhaald hoofdknikken. Hij beloofde een paar rakkers erop uit te sturen; indien mijn zuster Leiden niet verlaten had, zou zij gevonden worden. Toen hij genoeg had gehoord, raakte hij mijn schouder aan, alsof hij mij tot ridder sloeg, zei: ‘Wacht u even hier,’ - en was binnen enkele minuten terug met de mededeeling, dat Deliana en Nelleke zoojuist waren losgelaten en hoogst waarschijnlijk reeds thuis waren. Hij scheen het erop gezet te hebben die ochtend mijn weldoener te zijn. Hij wenschte mij geluk, en ik deed of ik blij

was. In werkelijkheid had ik het gevoel alsof mijn moeilijkheden zich tot het uiterste verwikkelden, op een volkomen ontoelaatbare en duivelsche wijze. In ieder behoorlijk, al of niet goddelijk geordend wereldbestel had Deliana op 's Gravensteen moeten blijven tot het kind gevonden was. Hoe moest ik haar onder de oogen komen? Ik kon zeggen, dat ik geen schuld had aan deze nieuwe verwikkeling, en dat was ook wel waar; maar Deliana was een vrouw, en redeneerde als een vrouw, en ten slotte had ík Lysbet naar Leiden gehaald....

Hoewel met de verleiding kampend op straat te blijven rondloopen tot deze duistere ontvoeringsgeschiedenis tot klaarheid zou zijn gebracht, begreep ik eerst naar huis te moeten ten einde Deliana op de hoogte te stellen. Ik wist nu geen andere verklaring meer te bedenken dan dat zij het kind had meegenomen om zich op Deliana en mij te wreken, op Deliana voor de beleediging van Zaterdagavond, op mij voor het gewaande verraad van het geheim van de dood van haar eigen kind. Het was denkbaar, dat zij Leiden reeds had verlaten. Deze overwegingen maakten mij alleen daarom niet radeloos, omdat het mij na het gesprek met de schout te moede was alsof al mijn zwarigheden, schijnbaar hopeloos telkens, door hoogere machten geregeld zouden worden. Niet de allerhoogste machten, maar toch vrij hooge, - machten die op stadhuizen zetelden. Mijn verstand wist intusschen maar al te goed hoe weinig er van de rakkers van de schout te verwachten viel, al had De Bondt veel gedaan om hun optreden in overeenstemming te brengen met de eischen van een groote academiestad.

Op de Marebrug zag ik juist de karos van de Oude Vest komen, waarmee die ochtend Reindert was gehaald. Deliana en Nelleke waren dus thuis. Beiden trof ik in de gang aan, de eerste vrij kalm, de tweede opgewonden. Ik trok Deliana de kamer in, stelde haar met enkele woorden gerust omtrent de gezindheid van de schout te onzen opzichte, en moest haar toen wel over Duifje vertellen. Ook dit nam zij nogal kalm op, in het eerst, al zag ik haar oogen uitpuilen en het bloed de ruimten tusschen de goudachtige sproeten op haar gezicht vullen. Zij wilde dadelijk naar de buren toe, iets wat ik haar ontried, al moest ik toegeven, dat hun verklaringen het eenige aanknoopingspunt boden voor wat er met het kind gebeurd kon zijn.

‘Het eenige waarvoor ik bang ben is dat Lysbet werkelijk krankzinnig is geworden, en niet alleen maar zooals men zegt, dat iemand krankzinnig is van wie men last en moeite ondervindt.’

‘Dit laatste is zij al lang,’ zei Deliana, terwijl zij op een stoel neerzonk en met groote oogen voor zich uitstaarde. De tijding

had haar toch sterker aangegrepen dan ik aanvankelijk had gemeend. Niet dat zij wanhoopte, evenmin als ik, - wij waren beiden jong, en ook zij had ervaringen achter de rug, die zich kwader hadden laten aanzien dan zij achteraf bleken te zijn, iets wat altijd een zekere zorgeloosheid aan het menschelijk hart schenkt. Ik kuste haar, en zei, zoo opgewekt als ik maar durfde:

'Ik ga er weer op uit. Blijf kalm, het zal wel in orde komen, Lysbet loopt in geen zeven slooten tegelijk, en op het Stadhuis is men mij welgezind en men zal geen moeite sparen.... Hoe is het in 's hemelsnaam mogelijk, dat Paschier de Fijne, zoo doortrapt in alle opzichten, een van zijn pamfletten boven heeft achtergelaten! Wanneer kan hij er geweest zijn? Hier moet een eind aan komen; dit heb ik De Bondt beloofd....'

Deliana glimlachte even. - 'Dat is het werk van Nelleke, dominee Paschier treft geen schuld. Zij had zulk een diep, ja religieus ontzag voor het zolderkamertje, waar hij zou kúnnen komen (en misschien nooit is geweest), dat zij er, wanneer zij maar even kon, naartoe sloop als naar een bedevaartsoord en er in de stichtelijke geschriftjes las, die zij anders op haar eigen kamertje of in de keuken bestudeerde. Zij moet het daar vergeten hebben, - en toevallig was het een tractaat van dominee zelf. Wij zullen er haar maar niet hard om vallen....'

'Daar werden wij ook niet beter van,' zei ik stug, mijn gemis aan sympathie voor Nellekes eigenaardigheden niet onder stoelen of banken stekend, 'maar aan Paschier's refugium moet een einde komen, daar zijn wij het over eens? Ik ga nu dadelijk naar boven om het raampje te sluiten; laat je Nelleke het bed naar beneden brengen. De Bondt zou iemand kunnen sturen om te kijken of ik mij aan de afspraak houd. Jij zult wel middelen weten om Paschier de gewijzigde situatie duidelijk te maken.'

Zij knikte, óok eenigszins stug; maar tegen de redelijkheid van de door mij aangekondigde maatregelen kon zij niets in het midden brengen; en reeds was ik op weg om de laatste sporen van mijn Arminiaansche medeplichtigheid uit te wisschen.

Onder het bestijgen van de zoldertrap viel mij op hoe stil het was in dit gedeelte van het huis, - kwam het door de afwezigheid van Duifje? of hield de schuldbewuste Nelleke in de keuken zich zoo rustig? - dat de geluiden van regen en wind, het kletteren en het druppelen en het gejoel van de goten in zich toeliet, zonder dat daardoor de stilte in haar wezen werd aangetast. Aan het eind van de trap bevond zich een deur, die tot de geheele zolder toegang verleende, behalve tot het kamertje van Nelleke aan de voorkant, dat zijn eigen deur had. Deze was gesloten; de deur naar de zolder stond op een kier, waarover ik mij verder niet

verwonderde, daar immers de schoutdienaren boven waren geweest. Op het punt staande deze deur te openen, was het mij alsof ik op de zolder, in die diepe regenstilte die alles hier zoo eenzaam maakte, iemand hoorde hoesten of kuchen, - ik kon niet uitmaken of het een man of een vrouw was, het geluid kwam al te gedempt tot mij. De dwaze gedachte onderdrukkend, dat Kaplirsch mij daar zat op te wachten, verkouden en wraakzuchtig, begaf ik mij op de zolder, er reeds half van overtuigd met een zinsbegoocheling te doen te hebben gehad. Nochtans verloor ik de waakzaamheid niet uit het oog; en het gebaar naar mijn geladen pistool, dat mij ontsnapt was, bevestigde ik door het wapen te betasten. Het bleef stil, terwijl ik de deur langzaam openduwde. Buiten loeide de storm. De zolder was bijna donker: aan de voorkant, door ons als vliering gebruikt, bevonden zich geen ramen; het kamertje van Paschier de Fijne had er maar één; wanneer de deur daarvan gesloten was, viel het licht enkel door een paar dakraampjes, hooggelegen, en met stof en spinnewebben bedekt.

Maar de deur van het kamertje van Paschier was niet gesloten. Hij stond ongeveer half open, een doorblik verleenend op het veldbed en een van de beide stoelen, die wij daar voor de voortvluchtige hadden neergezet. Op de rand van het bed zat iemand. Het was toch nog vrij donker in dat kamertje, en van deze nieuwe persoon liet zich aanvankelijk weinig anders zeggen dan dat het een vrouw was, eenvoudig gekleed, de zwarte huik los over het hoofd. Onder mijn sluipende schreden had een plank gekraakt, zij wendde het hoofd in mijn richting, ik keek in het bleeke gezicht van Lysbet. Roerloos staarde zij mij aan, uitdrukkingloos, wasbleek. Onder andere omstandigheden zouden dit staren, deze bleekheid, deze roerloosheid mij wellicht hartkloppingen hebben bezorgd; nu klopte mijn hart alleen maar van vreugde, dat zij eindelijk gevonden was. Alle moeite voor niets! Zij moest van het begin af aan in huis zijn geweest. Zij was in huis geweest, zij was op de zolder geweest, toen ik de beide verdiepingen had afgezocht naar Duifje. Wellicht had zij mij zelfs hooren roepen; en dit was dan haar wraak: dat zij mij niet geantwoord had. Een schamele wraak....

Nog steeds op de teenen naderde ik het kamertje, en het bed waarop zij zat. Zij bewoog zich niet; zij keek mij alleen maar aan. Nu zag ik ook iets glinsteren, om haar hals; en nog iets naderbijkomend, ontdekte ik, dat het de gouden keten van Louis de Romanesque was, - de resten van deze keten, afstekend tegen het zwart van de huik en de donkerte van haar keurslijf. Ik naderde, en langzaam hief zij het hoofd op.

‘Wat doe je daar, Lysbet?’ riep ik, - neen, het was geen

roepen; mijn keel was te zeer dichtgeschroefd voor roepen, en de regenstilte daarboven deed alles om het geluid niet te laten doordringen. Toen zij niet antwoordde en zich evenmin bewoog, herhaalde ik mijn vraag, en kwam nog iets naderbij, nu bijna tot op de drempel.

'Waar is Duifje.'

De koude tochtwind, die ik reeds eerder bij vlagen had bespeurd, nam zijn oorsprong door de kier van het openstaande raam, dat zachtjes heen en weer bewoog. Het was het raam, dat ik had willen sluiten; de regen stroomde erlangs. Verder was er niets bijzonders te zien in dit kamertje, waar nooit iemand gewoond had of overnacht. Alleen die zittende gedaante op de rand van het lage bed. Maar toen trok iets anders op het bed mijn aandacht, iets naast Lysbet, iets kleins en half ingebakerds. Met één sprong was ik erbij. Het was Duifje, maar ten zeerste onherkenbaar. Een blauw gezichtje, - een gemis aan leven en beweging, - men sta mij toe dit niet te beschrijven. Nog kon ik niet gelooven wat mijn oogen waarnamen; nog meende ik, dat opheldering mogelijk was, al was het maar in de vorm van een geruststellende klank uit het Stadhuis. Er was iets vreeselijks gebeurd; maar zoolang men het weigerde te gelooven, kon men het nog op een afstand houden. Ik wees op het kind:

'Wat beteekent dit?'

Eindelijk dan bewoog zij zich, draaide het hoofd naar mij om, en ik zag die afschuwelijke glimlach, waarmee zij mij reeds in mijn jongensjaren had vervolgd. Zij zei niets anders dan:

'Ja, Gerard.'

'Ja, Gerard?' herhaalde ik, buiten mijzelf gebracht meer door haar glimlach dan door wat naast haar lag op het bed, 'wat heeft dit te beteekenen?'

'Was je bij Gross Gerau maar doodgeschoten,' zei zij langzaam, treuzelend bijna, 'dan had je niet alles voor mij bedorven hier in Leiden.'

'Je hebt mijn kind vermoord!' - Eerst toen ik dit schreeuwde, wist ik, dat het waar was.

'O neen, dat heeft hij gedaan,' - hiermee klopte zij met de vinger op de gouden keten om haar hals, - 'dat verraad van jou, dat kon hij niet dulden, - iemand als hij! - en jij bent zijn knecht maar, - hij is teruggekomen om je te straffen, - daar verstaat hij zich op.'

Toen zij zich niet verroerde, liep ik met opgeheven arm op haar af; zij keek mij aan, ik deinsde terug, het volgend oogenblik had ik het pistool in de hand. Zij verroerde zich niet; ik keek in haar glimlach, in haar verfoeilijke bleekheid, die mijn leven bedorven

had, en ik richtte het wapen in een geheel andere geest dan op De Romanesque. Ik mikte ook beter: op haar hart, op haar borst; had de kogel gewild, hij had op een der gouden schalmen kunnen afstuiten. Maar de kogel wilde dit niet.

Nadat ik mij van haar dood had vergewist, ging ik naar Deliana. Aan mijn gezicht zag zij, dat er iets vreeselijks gebeurd moest zijn; het pistool had ik op de zolder achtergelaten. Toen ik haar zei, dat ik Lysbet doodgeschoten had, was er nog maar weinig voor noodig om haar te doen beseffen welke tweede doode wij te betreuren hadden. Aan haar uitbarstingen van smart en woede wil ik mijn pen niet wijden. Er schoot mij niets anders over dan te vluchten. Haar droeg ik op de schout te waarschuwen, zoo laat mogelijk, om mij gelegenheid te geven de stad intijds te verlaten. Ten overvloede, om haar alle juridische onaangenaamheden te besparen, krabbelde ik een bekentenis, met korte explicatie. Op het Stadhuis, verwittigd reeds van het verdwijnen van het kind, zou men geen moeite hebben mijn lezing van de tragedie te aanvaarden. Ik omhelsde Deliana; ik zou haar schrijven: zij zou wellicht naar mij toe kunnen komen.... Ik voorzag mij van geld, kleeren, voedsel, en verliet het huis.

Een half uur later was ik op weg naar Utrecht. Afscheid van mijn vader te nemen had ik mijzelf verboden: te zeer had hij ertoe medegewerkt mij zoo ver te brengen als ik nu was: een banneling, een vaderlandlooze, de moordenaar van mijn zuster. In Leiden had ik nog de begrafenis van Achilles gezien: vier rijtuigen, en kransen, en veel rouwfloers, - doch waartoe bij deze groteske bijomstandigheden stil te staan? Men vindt ze rondom iedere vlucht; van de laatste oogenblikken, in het gevaarlijk oord doorgebracht, herinnert iedere vluchteling zich gezichten, schouwspelen, ontmoetingen, die veelbeteekenend lijken en met zijn lot verbonden, - of die heelemaal niets beteekenen, en dan vaak nog het langst bijblijven. Twee dagen later was ik in Duitschland, het beloofde land voor de soldaat van fortuin en voor iedere beroofde en onterfde.

Ik ben aan het eind van mijn levensgeschiedenis. Wat er verder nog te vermelden is heeft zoo bitter weinig uit te staan met wat de naam ‘leven’ verdient. Op vier-en-twintigjarige leeftijd ben ik gestorven, - om wedergeboren te worden als vechtsoldaat zonder geweten. Ik werd een perfect moordenaar, - laat dit genoeg zijn. Ik werd een dienaar, een aanbidder van het Vuur zooals er zelfs in Duitschland niet velen hebben rondgeloopen; ik heb veel smart en pijn geleden en veroorzaakt, en ik diende het Protestantisme onder vanen met klinkende namen, - Mans-

felt te kort helaas, want hij stierf reeds in '26. Maar in zijn geest heb ik doorgestreden. Want Mansfelt mocht dan alles gedaan hebben wat in zijn vermogen lag om te bewijzen, dat God niet bestond, er was nog veel werk te doen overgebleven: nog veel boeren te martelen, veel vrouwen te verkrachten, veel korenvelden plat te branden.

Van Deliana ontving ik twee brieven, op vluchtige adressen, - toen bereikte mij het bericht van haar dood. Aan de pestepidemie, die in '25 Leiden teisterde, is zij ten offer gevallen. Het was een beruchte pestepidemie, niet het minst door het optreden van sommige predikanten, die de maatregelen der geneesheeren tegenwerkten onder verwijzing naar Psalm 91, vers 3 tot en met 6: 'Want Hij zal u redden van de zeer verderfelijke pestilentie.' Dit deed Hij niet, althans Deliana niet. Maar het kan ook zijn, dat de belofte niet gold voor de dochter van een Arminiaan. Wil men over de andere bekenden nog een woord? Maria Banckert werd in vrijheid gesteld. Reindert Valmaer kwam er met een jaar gevangenisstraf af, mitsgaders verbanning en confiscatie van zijn kapitaal. Beide straffen moeten hem een glimlach hebben ontlokt, niet alleen omdat hij een stoïcijn was, maar wat de tweede betreft vooral omdat hij, meer vernuftig dan stoïcijnsch wellicht, een aanzienlijk deel van zijn kapitaal reeds eerder over de grenzen had gebracht, onder de hoede van de Remonstrantsche Broederschap te Antwerpen, naar welke stad hij zich nu ook begaf. Hij was een slimme vogel, mijn zwager, al was hij in mijn leven voornamelijk een vogel waarop geen auguur het begrepen kon hebben. Later heb ik hem nog eens geschreven, maar kreeg zulk een eigenaardig antwoord terug, dat ik de poging tot toenadering niet herhaald heb. Toen ik in Holland terugkwam, waren mijn ouders overleden. Ik had hen geregeld op de hoogte gehouden van mijn krijgsverrichtingen, en wie weet, heeft mijn vader nog eenig plezier aan mij beleefd in deze jaren, meer dan ik aan hem. Over Diederik zou ik niets anders weten te berichten dan dat hij veel kinderen heeft verwekt, de gelukkige. Wie volgt? Kaplirsch? Maar wie spreekt er nu over Kaplirsch.

Achteraf bleek, dat ik al veel eerder in Holland terug had kunnen komen; niet alleen omdat mijn schuld verjaard was, maar omdat de schuld als zoodanig hoogst twijfelachtig moest worden geacht. Ik heb mij dit eens door een jurist laten uitleggen, die er het Romeinsche en het Germaansche recht bij haalde, maar uit wiens geleerd en duister betoog althans op te maken was, dat een moord uit weerwraak, onder zulke zeldzaam provocante omstandigheden, een grensgeval vertegenwoordigde en zeker niet zwaar gestraft zou zijn geworden. Hoe dit zij, in Hol-

land werd ik in het jaar '36, zoo al niet met open armen, dan toch met een gepaste tegemoetkomendheid ontvangen, die mij in staat stelde mijn oude vuurwerkersbezigheden op te vatten, eerst in Leiden, spoedig daarna, op eigen verzoek, in Den Haag. Ik leidde een studieus leven, en bleef ongetrouwd. Over deze tweede (of derde) Hollandsche tijd iets te berichten heeft nog minder zin dan verslag uit te brengen van mijn wederwaardigheden in de oorlog, die sommigen de tachtigjarige noemen, en anderen de dertigjarige. Wat mij persoonlijk betreft zou ik er de voorkeur aan geven van de acht-en-veertigjarige oorlog te spreken. Want toen de vrede gesloten werd, was ik acht-en-veertig jaar, en acht-en-veertig jaar had toen mijn veete met God geduurd, die van mijn kant zeer zeker een oorlog genoemd kan worden, - en van Zijn kant alleen niet, omdat iemand die niet bestaat ook geen oorlog voeren kan.

Een leven van leegheid na een voorspel vol ongehoorde verwikkelingen: dit is mijn deel geweest, en waaraan ik het te danken heb is mij duister gebleven. Haast lijkt het alsof het noodlot, dat ik voor God in de plaats had gesteld, er alles op wilde zetten zich als zoodanig aan mij kenbaar te maken, alles rond mij ophoopend wat als dramatische brandstof maar branden kon, - tot de ontploffing mij bewees, dat er inderdaad niets anders bestond dan wat ik alleen als hoogste macht erkende: een duwen en stooten, een strikken en knoopen, beweging en stilstand, val en botsing, - verder niets, nihil. Wie het sterkst is wint het in deze wereld van blinde kracht, - al blijkt de sterkste achteraf vaak de zwakste te zijn. Maar hoe ver staat dit inzicht van milde Evangeliewijsheid af! Want ook de omkeering van alle dingen, door het Evangelie zoo troostrijk onderwezen, gehoorzaamt nog aan de wetten, waarboven het Evangelie zich tevergeefs te verheffen poogt. Wanneer een ‘laatste’ de ‘eerste’ blijkt te zijn, dan volgt daar alleen maar uit, dat hij altijd de eerste al was, zonder dat de wereld dit wist. Dat het kind het Koninkrijk der hemelen beërft, behoeft geen verwondering te baren; want het kind is hoopvoller, lustiger, levenskrachtiger, kortom sterker dan de volwassene. De krijgsman, vreesaanjagend van bloeddorst, zal het eerst sterven van allemaal; hij zal door het zwaard vergaan, dat hijzelf zoo meedoogenloos hanteerde; maar verbaas u, lezer, niet daarover, want de bloeddorstigste is tevens de meest onbesuisde en begeeft zich vooraan in het gevaar. Overal waar goddelijke vereffening de wereld in een hoogere dimensie schijnt te willen tillen, blijkt toch nog de kille duivel van kracht en tegenkracht aan het werk te zijn geweest, wie pas het zwijgen op te leggen is in de algeheele vernietiging, de beslissende uitputting van alles wat een duivel

nog zou kunnen bekoren. Ter wille van deze vernietiging, deze uitputting, moorden en branden wij, soldaten! Wij rijgen aan de spits onze medemenschen om te bewijzen, dat mensch en medemensch zoo ver van elkaar staan als de Noord- van de Zuidpool. Wij laten het vuur los om ons aan de asch te verlustigen. Wij schenden en rooven, kwellen en verminken, als de voltrekkers van de authentieke wil van het universum, wars van God en gebod, - want God en gebod zijn van de dominees, en wij zijn maar: soldaten. De wereld in brand stekend, legimiteeren wij ons als de ware Vuuraanbidders, die zich buigen voor een macht, welke men grooter en sterker dan de mensch kan noemen zonder zich schuldig te maken aan een vrome of onvrome leugen. Misschien zijn wij onmenschen; de mensch is nu eenmaal geschapen als onmensch; het is niet onze schuld....

Maar somwijlen, mijn leven overpeinzend tot in zijn geheimste doolgangen en schuilhoeken, kom ik tot een geheel andere slotsom dan dit zinledig samenspel van krachten, waarin voor persoonlijke schuld geen plaats is. Niet dat ik mij dan nader tot God voel komen; maar ik voel mij nader tot mijzelf komen, tot mijn eigen geweten. God, een blinde, toornige macht, heeft mij gemaakt tot wat ik ben: een godloochenaar; ik had geen ander wapen tegen Hem dan Hem te loochenen, - niet uit opstandigheid, eerder uit deemoed! Want is het niet de grootste zelfoverschatting van de mensch in God te gelooven, daarmee stilzwijgend te kennen gevend, dat men als machteloos creatuur toch altijd nog datgene met Hem gemeen heeft wat door de band van het geloof, het verbond van de godsdienst, in feite wordt uitgedrukt? Ik ben niet een van dezulken, en daar wil ik mij wel op laten voorstaan ook: ik beken rustig, dat ik van de wereld niets begrijp, en dientengevolge van de schepper, de verwekker, de laatste grondslag van deze wereld nog minder. En alleen een dwaas kan iets aanbidden waar hij werkelijk niets van begrijpt; de dominees meenen van God toch altijd nog te weten, dat Hij die en die geboden heeft uitgevaardigd, dat Hij de Schrift heeft geïnspireerd, dat Hij menschen heeft verdoemd. Dan houd ik mij maar aan het Vuur om te aanbidden: dit ken en begrijp ik, het is mijn vak het te kennen en te begrijpen. Van het Vuur kan niemand zeggen, dat het niet bestaat. Zijn hoogepriesters zijn geen bedriegers.

Uit het feit evenwel, dat ik de God, die ik niet ken, óntken, mag men niet opmaken, dat de stem van mijn geweten even zwak zou klinken als bij de frivole en oppervlakkinge spring-in-het-veld, die God zoojuist overboord heeft gezet en daaraan de vrijheid ontleent zonder kompas en zonder koers te varen. Integendeel, sinds

ik tot het atheïsme bekeerd ben, is, ik zei het reeds eerder, mijn geweten er veeleer op verfijnd. Mijn schuld zie ik maar al te goed in, - ik zóek naar mijn schuld. Zonder alle gevallen te willen napluizen, waarin ik anders had moeten handelen dan ik deed, - de lezer mag dit voor mij doen, - wil ik alleen wijzen op mijn schuld tegenover Lysbet. Oogenschijnlijk was de moord op mijn kind niets anders dan een uitvloeisel van botte en blinde krachten, van stompzinnig toeval, - haar opvoeding, - de haat tegen mijn vader, De Romanesque's inmenging, die een kindermoordenares van haar had gemaakt, - haar terugkeer in Leiden, - Deliana's onvriendelijke bejegening, - die verwisselingen, misverstanden en coïncidenties ten slotte, die door de machinaties van Kaplirsch en die van Reindert werden bepaald. Maar men kan het ook anders bezien. Niet zelden is het mij alsof ik tegenover Lysbet, júist Lysbet, schromelijk tekortgeschoten ben, en daarvan, en daarvan alléen, de gevolgen heb moeten dragen. Een moralist naar mijn hart, iemand die het innerlijk doorschouwt en over de hoogste en strengste maatstaven beschikt, zou mij kunnen voorhouden: ‘Die ridderlijke impuls van je om je zusters eer en aanzien in de stad Leiden te herstellen, was goed en prijzenswaardig; maar wat heb je ervan gemaakt, van deze opgave? Half werk. Je hebt haar vernederd, méer dan wanneer je haar aan haar lot had overgelaten. Door je halfslachtige bemoeiingen heb je haar pas laten voelen wie zij was. Nooit had je moeten dulden, dat zij je huis uitging; eerder had je Deliana moeten laten gaan. Dit klink hard; maar wij spreken nu over je zuster, en wij spreken over ridderlijkheid. Je mag dan niet van haar hebben gehouden, zij was je eigenlijke levenstaak, het strenge ideaal, dat zich als een spits en bleek kristal in je leven had geboord. Nimmer had je moeten toestaan, dat je vader haar beleedigde, - je wist heel goed, dat hij daartoe in staat was, ook al kon je de bijzondere aanleiding niet voorzien. Door met haar mee te gaan naar je vader, door als een waakhond te beletten, dat het gesprek ook maar een tittel of jota afweek van wat je je had voorgesteld, had je alles kunnen voorkomen, en je kind, en Deliana, leefden nog.’ Aan deze woorden van de superieure moralist heb ik niets toe te voegen, ik buig mij voor deze stem. En wie mij zegt, dat het de stem van God is, die in deze veroordeeling waarneembaar wordt, heb ik maar met één gebaar te antwoorden: mijn wijzende hand op mijn eigen borst.

Doorn, Juli-December 1944